
3 1761 06895246 4

A

DUNAI HAJÓHADAK

TÖRTÉNETE.

G. VIII. 200

764/57
fok. gyakod.

T. T. 593.

IRTA

Dr SZENTKLÁRAY JENŐ

A M. TUD. AKADÉMIA L. TAGJA.

...NASIUM ...
A LOSONCZI M. ...

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST, 1885.

VA
619
H25B3

LIBRARY
JUN 6 1975
UNIVERSITY OF TORONTO

Budapest, 1885. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

ELŐSZÓ.

Magyarország honvédelmi intézményei közt, a legrégibb időktől úgyszólván napjainkig, egy nevezetes hadi tényezőt látunk szerepelni, mely azonban irodalmunkban sem hadtörténelmi szempontból, sem culturális tekintetből nem volt még figyelemre méltatva. *Értem a hazánk nagyobb folyóin, nevezetesen a Dunán szerepelt hajóhadakat, főkép pedig a magyar hajós népek, király-naszádosok és a későbbi sajkások intézményét.*

A magyar nemzeti őshadak főelemét kezdetben tudvalevőleg a nyilakkal, karddal, vérttel és kópjával fegyverzett könnyű lovasság képezte. Csak a honfoglalást követő későbbi századokban tette szükségessé az európai hadakkal való megismerkedés és gyakori mérkőzés a nehéz lovasságnak, meg a gyalogságnak életbeléptetését. Azonban a magyar hadrendszernek már ezen első európai alakulása idejében egy harmadik hadelem is tért kezd vala foglalni a magyar hadseregnél: *a királyi hajósok s későbbi király-naszádosok fejedelmi hada.* Ez volt hadseregeinknek ékessége, dísze és olykor legfélelmesebb osztálya. Ez adta meg háborúba vonuló seregeinknek a tekintély nagyobb súlyát, melyet elleneink a szerint mérlegeltek, hogy mekkora hajórajjal volt képes a nemzet szembeszállni a vizen támadó ellenséggel. Krónikák, legendák, évkönyvek, egykorú hadi tudósítások s hadleirások híven,

vagy legalább közel híven jegyezték fel a magyar folyami hajóhadak erejét és viselt dolgait. De annál mostohábban bántak vele egyetemes hontörténelmi műveink, sőt még a speciális hadtudományi munkák is, az e fajta históriai irodalomnak egész homlokvonalán keresztül. A hajóhadat legfeljebb csak staffage gyanánt hozzák fel egyes kivételes események ecsetelésénél; csak a háttér homályában s mindig futólagosan és felületesen említik. Legtöbbször a gyalogság nevezete alá foglalják a hadi hajók legénységét is, noha a hajógyalogság, még az önálló magyar hajóhadi intézménynek elhanyatlása korszakában is, mind szervezetre, mind taktikára nézve különbözött a szárazi gyalogságtól, úgy hogy az egyiknek győzelmei vagy vereségei korántsem tudhatók be a másiknak dicsőségére vagy rovására. Vizi hadaink egészen sajátszerü intézményének sem múltját, sem történelmi fejlődését, hajóhadainknak sem szervezetét, sem hadviselésök módját, sem fegyvereit nem ismerjük még egy e tárgygyal tüzetesen foglalkozó monographiából.

Nemzeti hadviselésünk és haderőrendszerünk történelmének egyes fejezeteit ragyogó szellemek és alapos tudósok világították már meg. Dolgozataik új irányt jelölnek kritikai történetirásunk mezején, és valóban gyöngyei a magyar tudományos irodalomnak. Programmot nyujtottak, hogy a felfogás minő magaslatáról kelljen hadtörténelmünk mozzanatait megitélnünk. Kitünő ismerői a magyar hadak alkotó elemeinek, utólérhetetlenek a magyar taktika jellemzésében és birálásában. De a vonzó képben, melyet például az ázsiai és honfoglaló ősök hadi szervezetéről és verekedési módjáról, a magyar lovasságról és gyalogságról, a hajdukról, hadzsoldosokról vagy a fekete seregről, a classikai renaissance hadművészetéről,

a váreröd és erődítés régi rendszeréről elénkbe tárnak, egészen kitértek a magyar folyami hajóhad emléke elől. A hadtudomány külföldi képviselői közül nehányan hadviselésünk vizi eszközeire is figyelemmel voltak ugyan, csakhogy nem hatoltak előbbre a XVI. századnál, és tárgyunkra vonatkozólag oly feltünő tájékozatlanságot árulnak el, miszerint a magyar folyami hajóhad kérdésében lehetetlen az ő tekintélyökre támaszkodnunk. Nehány lapra terjedő közleményeik a magyarországi hajóhadról csak fogyatékos kivonatok a nyomtatásban megjelent hadi jelentésekből, melyek alapján a magyar hajóhadról szóló adatokat vagy hézagosan adják, vagy czélzatosan ferdítik és anachronismusokkal hamisítják. Szóval, a közforgalomban levő hadtörténelmi munkák, melyeket nagyérdemű szerzőik tisztelt nevének fölemlítése nélkül is mindenki ismer, bár eléggé széles alapokon terjeszkednek ki a nemesi és jobbágyi fölkelés, a gyalog, lovas és tüzér katonaság, a zsoldos és önkéntes had, a telekkatonaság és a vármegyék zászlóaljai, a vitézosztályok létszáma és alkata, a zászlóaljak osztályozása, a használt fegyvernemek és hadi jelek, a hadak fegyelme, vitézsége és taktikája ismertetésében: a magyar hajóhadat vagy egészen mellőzik, vagy csak az I. Ferdinand alatt életbeléptetett hat főkapitányság említésénél hozzák fel nehány szóval, mint a végvárak és partok őrizetére rendelt külön hadcsapatot.

Pedig a dunai hajóhad, mint önálló hadi szervezet, minden időkben korszakias hatással dicsekedhetik. Magyarország vizi hadrendszere történetirásunkban is bizonyára behatóbb megfigyelésre méltó. *Korára nézve felhat az ősidők ismeretlen homályába, az ezeréves magyar államban pedig egyidős a magyar királysággal.* A XI. század óta állandóan lényeges alkatrésze nemzeti hadaink szervezetének

a nélkül, hogy azt áthatóbb tanulmányozás mellett tudomásul vettük volna. Találkozunk vele a magyar hadsereg számos világtörténelmi viadalaiban, mikor a haza egére vészföllegek emelkednek s mikor a fenyegető veszély kitartóbb buzgalmat igényel az idegen uralom jármától való szabadulásra. Ott küzd bátor elszántsággal már első Árpád-házi királyaink zászlaja alatt, a vad erőszaknak elnyomásánál, a külellenség gyakran ismétlődő rohamainak visszaverésénél, sziklavárak megvivásánál, népek és országok hóditásánál. Sokszor egészen magára hagyatva, bástya gyanánt öntestével torlaszolja el és fedezi a haza határait, vagy ketté metszi a Dunán és a Tiszán, a Száván és Dráván az ország szivébe törekvő ellenséges hadak országútját. Védelmezi a hont északon a német császárok telhetetlen hóditási vágya, délen a hatalmas bizanti birodalom, majd a keleti barbár világ rettentő invasiói ellen. Termetes szörnyű gályáival egy pillanat alatt fölszerelt népes várakat állit az ellenség útjába folyamok közepén; ügyes, könnyű és mozgékony, karcsú s hajlékony hajóival vezeti vagy kiséri a védő, ritkábban a támadó gyalog és lovas hadoszlopokat; kémszolgálatokat teljesít, gyakran lest vet az ellenségnek és észrevétlenül, nesztelen, olykor szélsebesen siklik oda az ellenfél tábora alá, majd ismét lobogó haraggal vitorláz várfalai tövébe; egyszer központot képez, másszor tartalékot, felmerülő szükség szerint, a mint azt a király vagy a vezér taktikája, a kapitány és a vajda eszélye megkivánja.

De míveltségtörténelmi szempontból is fölötte érdekes közelebbről megismerkednünk egy olyan hadi intézménynyel hazánkban, melynek élén néha külföldi tapasztalatokkal biró világlátott és tengeren képzett jeles katonák, vagy befolyásos magyar főnemesek és kiválóan kegyelt

udvari emberek vezérkedének. Ezek állandó érintkezése, majdnem családias közlekedése népünk és katonaságunk vizi hadosztályával nem maradhatott művelő hatás nélkül. Folyóink partvidékén, a hajós telepek, a naszádosok és sajkások gyakorlati nautikus iskoláiban, úgyszólván éjjel-nappal a viz hátán, neveltetett és edződött már a zsenge gyermekkortól fogva egy átöröklés útján állandósult magyar vizi légió, mikor Magyarországban még nem létezett semmiféle állandó had.

Ez a híressé lett magyar »*militia navalis*«, mely fáradságos és nagy ügyességgel járó vizi hadmesterségét valóban művészet gyanánt, egészen hagyományos antik formák szerint gyakorolta, s mely a hőslelkűség, kitartás és társadalmi fegyelem szigorú kellékein kivül még tulajdon fegyverzettel, fölszereléssel és a többi hadelméleteinktől különböző tulajdon folyambeli stratégiával birt. Meghonosítá hazánkban a hadi hajó- és hidépités mesterségét, és már a magyar királyság első századaiban hajóépitő népes gyártelepeket létesitett, melyeknek XVI. századbeli czéheiben a hajóépités technikája oly fejlett tökélyre emelkedett, hogy Bécsbe is tőlünk szegődtették el a hajóépitő pallérokat.

Ám ha áll az, hogy a legrégibb történet a hadak története, melylyel a leginkább hóditások által létrejött államnak fejlődési mozzanatai is szorosan egybefüggnek; ha a hadak a világtörténelem tényezői, melyek valamint általában ösvényt készitének a nemzetiségnek, miveltségnek, polgárosodásnak, művészeteknek és a béke minden áldásainak; ha nálunk is fentartották nemzetünket, védték és terjesztették miveltségünket: akkor valóban nem kis fontossággal bir történelmi ismeretünk haladására a hadi eseményeknek és a hadakozás eszközeinek mentől szaba-

tosabb, minél részletesebb ismerete. Nemzeti történetirásunk egy kimagasló alakja, *Ipolyi Arnold*, csak pár évvel ezelőtt *jelszó* gyanánt hangoztatá, miszerint *a hadtörténelmi adatok felkutatása, gyüjtése és tudományos vizsgálata főfejezetét képezi müveltségtörténelmi feladatainknak.*

E buzdító jelszó után indultam, midőn hadtörténelmünknek egy olyan ágára vetettem szemeimet, mely még megoldatlan probléma gyanánt állt előttünk, de mely már az eddigi szórványos adatok világosságánál is oly érdekesnek bizonyúlt, hogy a vele való legkimerítőbb foglalkozást, a legterjedelmesebb nyomozásokat méltán megérdemlé. Mindazonáltal hiú és fölösleges dolog lenne azzal ámítanunk magunkat, hogy a magyarországi vizi hadviselés valami speciális magyar inventio, vagy hogy az saját magyar nemzeti typussal birt volna. *A vizi hadakozás jelenlegi hazánk nagyobb folyóin és leykirált a Dunán nem magyar eredetü és nem is nemzeti találmány, hanem az öshajdan öröksége, egy ösrégi hadi gyakorlatnak folytatása a magyarok által, mely nemzetünknek nem csak azért vált becsületére, mert utólérhetlen virtuozitással üzte, hanem azért is, mert beköltözése alkalmával okosan tudta felhasználni saját elönyeinek biztositására az új hazában talált régi hadi traditiókat és az európai czivilizáltabb harczmód követelte eszközöket.*

A történelmi folytonosság feltüntetésére külön fejezetet szenteltem munkámban a *római* és a *hún-avar* korbeli vizi hadviselés nevezetesen pedig az akkori dunai hajóhadak halaványi emlékeinek. Igyekeztem tehát a dunai hajóhadak létezését a legrégibb időkig visszavezetni. E régibb adatok során összeszedtem és lehetőleg egybehangzó rendszeres történelmi rajzzá alakitám a *magyar királyi hajósok*, különösen a *magyar király-naszádosok* hosszú multjának minden jelentősebb eseményeit, valamint a

sajkásoknak hadi szolgálatát II. Mátyás országlatától a sajkás intézmény megszűntéig.

Ezen egész anyagot *hat* szakaszra osztám fel könyvemben. *Négy* szakasz a dunai vizhaderő történetének, az *ötödik* folyami hajóhadunk szervezetének, katonai s társadalmi viszonyai ismertetésének, a *hatodik* a dunai hajóhad vezérei, kapitányai és vajdái időrendi lajstromának van szentelve. Könnyebb áttekinthetés czéljából *tartalomjegyzékkel* s pontos *név-* és *tárgymutatóval* is elláttam munkámat, a mi egyébiránt ma már nélkülözhetetlen kelléke minden terjedelmesebb tudományos könyvnek.

Bár feladatomat a teljes odaadás melegével karoltam fel, még sem térhettem ki egészen az úttörő kezdet nehézségei elől; mert a tárgyamra vonatkozó levéltári adatok csak a XVI. századtól kezdve jelentkeznek. E levéltári anyagot nagyobb részében a budai magyar országos és a bécsi államlevéltárakból merítém, de persze teljesen korántsem meríthettem ki. Sok lappanghat még a fasciculusokban érintetlenül, feldolgozatlanúl, nálamnál szerencsésebb kutatók számára; vagy talán számomra is, ha az Isten alkalmat nyújtana és időt engedne, hogy azt, mi e munkában netán tévesnek avagy fogyatékosnak bizonyúlna, majdan helyre igazíthassam s bővíthessem. Mindamellett e csekélységgel is, mit a dunai hajóhadaknak eddigelé csak kevéssé ismert intézményéről történetirodalmunkba átültetek, némi hézagot vélek pótolni, a mennyiben nagyszámú ismeretlen dolgot derítettem fel.

Kutatásaim közben szíves készséggel segítették elő czélom elérését: *Torma Károly, Nagy Imre, Pauler Gyula, Thaly Kálmán, Nagy Iván, Károlyi Árpád, Pesty Frigyes, Ortvay Tivadar, Majláth Béla* és *Csontossy János* akadémiai tagok, nemkülönben *Nagy Gyula* magy. orsz. levéltári tiszt,

Vitkovics Gábor belgrádi főiskolai tanár és *Zúber József* komáromi főispán. Fogadják mindnyájan meleg köszönetemet.

Hálámat nyilvánítom még *Arneth Alfréd* udvari titkos levéltári és báró *Sacken Adolf* hadügyi levéltári igazgatók ő nagyméltóságaiknak a vezetésök alatt álló levéltárak szíves átengedéseért, úgy szintén *Angyelics Germán* karlóczai gör. kel. patriarcha és érsek ő excellentiájának az előzékeny liberalitásért, melylyel nekem a szerb érseki könyv- és levéltár használatát megengedte s egyúttal Fehérváry László sajkás fővajdának a karlóczai levéltárban őrzött XVIII. századi olajfestésű arczképét is rendelkezésemre bocsátotta.

»*Okleveles függeléket*« is csatoltam munkámhoz. Munkám, mely *eredetileg székfoglaló értekezésnek* volt szánva és csak a királyi hajósokról és a király-naszádosokról tárgyaló szakaszt foglalta magában, időközben, főleg barátim ösztönzésére, tetemesen fölgyarapodott és újabb kutatásaim alapján még nehány fejezettel bővíttetett. E bővítés is már nagy mérvben igénybe veszi a Magy. Tudom. Akadémia hazafias áldozatkészségét. *Végtelen tehát a hálám azért, hogy a mélyen tisztelt Akadémia lehetővé tette, hogy ezen egy egész kötetre fölszaporodott székfoglaló munkám kivételképen nem az értekezések során és megcsonkítva, hanem mint önálló mű teljes egészében jelenhetik meg a nagy közönség előtt.* Közöltem összesen XL darab eddigelé kiadatlan közérdekű XVI. századi naszádos okmányt és actát. Ezen emlékek a bécsi udvari titkos és a budai magy. országos levéltárakból valók. A gyűjtést csak arra az időre terjesztém ki, melyből a magyar folyami hajóhadakról, nevezetesen a magyar király-naszádosokról, vagy semmi avagy csak nagyon kevés és hézagos nyomtatott emlékkel rendelkezünk. II. Lajos

király 1525. évi pergament szabadalmi levelére vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy bár a m. kir. cancellária által mint »Commissio Domini Regis propria de Consilio« lett kiállítva, kétségtelenül eredeti és teljes hitelü. A király aláírása és pecsétje hiányzik ugyan az okiratról; de hiszen az eredeti okiratok nem minden egyes esetben és nem minden időszakban irattak alá a királyok által. Továbbá a pecsétet tartó három átfüzési hely jól látható az okmányon; a hátirat pedig igazolja, hogy ezen okmány 1609-ben Komárom vármegye közgyülésén is kihirdettetett. Ehhez ma szintén, mint régen, az eredeti okmány felmutatása kivántatik, sőt régebben az ilyesekben még szigorúabbak voltak, mint ma. Az oklevél eredeti példánya Komárom vármegye levéltárában XXIV. 1525/31. levéltári jel alatt őriztetik. Az »*Okleveles függelékben*« közölt másolatot Zúber József komáromi főispán úr ő mlga szívességéből vehettem föl munkámba.

A feldolgozásnál figyelemmel voltam hazánk egyetemes történelmére. Nem ragadtam ki az összeségek közül a vizi hadnak élményeit, hanem elbeszéltem azokat úgy, a mikép magokat valósággal előadták, a többi országos eseményekkel együtt. Fölösleges mondanom, hogy ezen utóbbiak csak a történelmi háttért képezik munkámban, és hogy könyvem főtárgyát Magyarország folyami haderejének története teszi. melyet az országos események közbeszövése által csak érthetőbbé, tanulságosabbá és annál érdekesebbé akartam tenni. Buda visszavételétől kezdve a már sokkal ismeretesebb történelmi háttért is csak egyes érdekesb vonásaiban mutattam be. De azért az ismeretlen részletek eléggé nagy tömegével találkozik az olvasó e könyvnek minden egyes szakaszában, — némely olyan dolgokkal is, melyek nem csak hadtörténeti

szempontból érdekesek, hanem középkori magyar történetünk közelebbi megértésére sok tekintetben irányadók is.

Helylyel-közzel idegen nyelvű idézeteket kevertem elbeszélésem szövegébe. A tudós olvasó iránti tekintetből és az alaposság kedveért tettem azt. Egyes régiségekről ugyanis lehetetlen az ő koruknak felfogását, szellemét és zamatos velősségét mostani beszédünkkel úgy visszaadni magyarúl. a mint az a régi latin, vagy német emlékekben kifejezve van. Hagytam tehát beszélni a régiséget az ő saját értelmes és utánozhatatlan nyelvén. Ez által is talán mélyebben világíthattam be az ősök útaira. Elvégre is a szerző abban találja fáradozásainak legnagyobb és legédesebb jutalmát, ha a régi dolgoknak mentől hűebb előadásával új törekvésekre súgalmazhatja, okulásra és lelkesülésre birhatja saját korát.

Szolgáljon e könyv is a nemzeti önérzet fokozására és az ősi magyar vitézi hajlamnak ébresztésére, nemzeti hadiselésünk dicső múltjának fölelevenitésére s apáink fényes példáinak követésére!

Írtam *Török-Becsén,* 1885. évi május hó 5-dikén.

Dr. Szentkláray Jenő.

I.

Római és népvándorláskori hajóhadak a Dunán.

Kontinentális népeink legrégibb emlékeiben mindig kiváló jelentősége van a Dunának. A Duna parthossza mindvégig kezdettől fogva szüntelen telepedéseknek színhelye. A historikus népek a Duna medenczéjébe rajzanak, vagy abból egy-egy hatalmasabb népáramlat által kiszoríttatnak. Hont kereső vándor nemzetek a Dunán csoportosítják államaikat. Előbb illyr vagy thrák nemzetek telepűlnek itt, kiket később nyugotra a Duna mindkét partján, a noricumi és pannoniai Alpok lejtőin, Galliából kibujdosott népcsoportok követnek. A pannoniaiak, dardániaiak és moesiaiak egy magok lakták a keleti részt a Duna és a Haemus közt. E fajok birtokai utóbb a római egységben enyésztek el. Évszámitásunk első századának vége felé a Kárpátok nagy síkján létrejött dák birodalom vitatkozik Rómával a Duna birtokáért. Azonban Trajan római fenség alá hajtja Dácziát. De a Dniester tájairól góth nemzetek nyomúlnak előre a Duna felé és magokba olvasztják az itteni daco-román gyarmatosokat. A dunai vidékek később Dácziával együtt a húnok kezébe kerűlnek. Attila után ismét más barbár nemzetek telepednek ide. Manap az európai indogermánok három nagy családja nagyrészt a Duna-vonal irányában alkalmazkodik. A Dunán hatol a phoenicziai és hellén míveltség is keletről nyugatra, a római cultura pedig megfordított irányban nyugotról keletre. Görögöknek a Duna telepitések és kereskedés pályája, rómaiaknak már hadrendszeri fontos tényező, mely hóditásaiknak alapja és szabályozója.[1])

A Duna ezen ősrégi jelentősége teszi, hogy az ó-classikai forrásművek már a hitregék költőisített korszakában hajókkal népesítik be a Dunát. Istenek és hősök a Dunán hajóznak kalandos vállalatokra. Strabo beszéli, hogy Hercules egész az Ister forrásáig hatolt fel és onnan hozta az olajfát, melynek

[1]) V. ö. *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vizrajza. 1. k.

ágaival az olympiai győzők megkoszorúztattak.[1]) Józon Kr. e. 1350. körül szintén az Isteren vezeti a hős argonautákat, hogy a sárkány által őrzött aranygyapjút fölfedezzék. Ötvenevezős hajójukat. az Argót, maga Athenae istenasszony építi. Justinus szerint a görög hősöket üldöző colchisiak vállaikra emelik hajóikat s hegyeken keresztül átteszik az Isterből az Ádriaitengerre.[2])

Tekintve a Duna mindkét partján végbement számtalan államalakulásokat. mikor a nomád nemzetek erővel és fegyver hatalmával kizavarják egymást helyeikből: alig lehetünk kétségben az iránt, hogy a Duna már az első emberek kölcsönös érintkezésében s hadakozásaikban nem képezett legyőzhetlen stratégiai vagy közlekedési akadályt. Ha már a történelemelőtti ember is módját tudta ejteni annak, hogy középeurópai terményeivel Ázsiába menjen kereskedni, vagy az Északitengeren borostyánnal és egyéb ékszerekkel csereberélni: a história emberének szintén már az őshajdanban kellett ahhoz értenie, hogy a folyókon feltolakodó ellenséget kezdetleges vizi eszközeivel visszaszorítsa, vagy a békés szomszédokkal barátságos vizi közlekedést tartson fen. Valamint az életszükségletek kielégítésére szolgáló eszközöket és módokat a fokozatosan fejlődő tapasztalati belátás találta fel és tökéletesítette: szintúgy a hatalmi terjeszkedés. a faji önfentartás és a honvédelem elméleteinek legsarkalatosabb tételeit is jobbára viharos rázkódtatások, a kinálkozó alkalom, vagy a fölmerülő szükség állitá fel és vitte át a gyakorlati életbe. Egyáltaljában csak a történelmileg fejlődött és elevenen átérzett létérdek jelöli ki a történelem természetszerű folyamatát. És vajjon képzelhető-e, hogy oly roppant mozgalmak, oly megrendítő viharok közt, a milyenek a Duna partjain már a legrégibb időktől kezdve lazajlottak, senki sem érezte volna szükségét a vizi védelem és hadakozás alkalmazásának?

A római császárok virágzó municipiumokkal és erős castrumokkal ültetik tele világbirodalmuk dunai határvonalát. A római Pannonia és Moesia egészen katonai tartományok, védbástyái a birodalomnak. Fedezik Itáliát és Görögországot. Mikor Róma a Bosporuson is hatalmi állást foglal, már két császárt kell védelmezniök. Itt voltak a III. és IV. században a légiók táborhelyei, melyek közelében városok és erődítmények emelkedtek a Duna fölött. Megannyi hadműveleti középpont: felárkolt sánczok, tornyok, vagy kikarózott védbástyák. A védvonalon feküdtek a balpart előre tolt erődítményei, a jobbparti

[1]) *Geographia*, I. k. 2. fej. 39. 1.
[2]) XXXII. 3.

várak s a Duna mentében kígyódzó főút katonai telepei, melyekben négy légió vitéz állt őrt a határon. E dunai védrendszer összefüggő lánczolatán fekszik *Carnuntum, Gerulata, Adflexum, Arrabona, Admures, Brigetio, Azaum, Crumerum, Gardelacca, Adherclem, Cirpi, Ulcisia-Castra, Aquincum, Trans-Aquincum, Matrica, Vetus-Salina, Intercisa, Annamatia, Lusonium, Altaripa, Alisca, Ete, Lugio, Altinum, Antianae, Teutiburgium, Cuccium, Malata, Cusum, Acumincum, Taurunum, Singidunum, Viminacium, Margum és Contra-Margum, Naissus és Scopi, Marcianopolis, Sardica, Axiopolis, Dorostorum és Nicopolis*, a Dráván *Mursa*, a Száván *Sirmium* és *Bassianae*, — megannyi telephely és katonai erőditmény, melyek részben maiglan is láthatólag hirdetik a Duna gyarmatosító és védelmi nagy jelentőségét. [1])

A municipiumokat és castrumokat Pannoniában és mindkét Moesiában vigyázó őrszemek gyanánt katonailag szervezett római hajóhadak fedezték. Az ifjabb Cato mintegy negyven évvel K. e. hirdeté már sarkalatos államelv gyanánt, hogy a római birodalom nagyobb folyóin mindenütt folyami hadi hajókat kell fentartani. Ezen államelv később a Dunán is megvalósíttatott a parti castrumokat őrző hajóhadak felállításában. Emléköket és neveiket a római történelem forrásművei s feliratos kőleletek mentették meg számunkra. Irtak ugyan a római hajóhadakról, — hogy a külföld újabb irodalmi termékeit ne is említsem — *Orosius, Lipsius* és *Vegetius*, és ezen utóbbi munkájának végső tizenhat fejezetében behatóbb megvilágitásra is méltatá e kérdést. Legújabban nálunk *Salamon Ferencz* foglalkozott ezen módfelett érdekes tárgygyal Budapest történetében. De mégis legjobban tájékoztatnak bennünket a rómaiak dunai hajóhadairól az epigraphikus emlékek, melyek immár irodalmilag is értékesitve levén, a tudomány közkincseivé lettek. Ezeknek tanúsága szerint Felső-Pannoniában, vagyis a felső dunai ágon, előbb *Carnuntum*, később *Vindobona* székhelylyel, a »*Classis Flavia Pannonica*« állomásozott. [2]) Ismerjük praefectusát, Corneliust, [3]) és három trierarcha kormányzóját: L.

---

[1]) V. ö. *Ortvay:* Magyarország régi vizrajza. I. k. 253. l. — *Katancsich* (Orbis Antiquus) Pannonia és Moesia egész területére s nem csupán a folyamvidékekre terjesztvén ki figyelmét, az általa registrált helységeket és mansiókat tőlem eltérőleg közli. Én a *Römer*-féle pannoniai térképet tartottam szem előtt, mely irodalmi kútfők és emlékszerű nyomok alapján készült.

[2]) *Torma Károly* jegyzetei szerint: Corp. Inscr. Latin., VIII. *Philippevilli* (Numidia).

[3]) L. Cornelius Restitutus, *praefectus* »Classis Flaviae Pannonicae«

Jul. Maximust.[1]), F. Flavius V.... t[2]) és P. Magnius Victorinust.[3]) A Közép-Dunán vagyis Alsó-Pannoniában, elkezdve *Crumerum*-tól (a mai Esztergom) egész *Taurunumig* vagy *Singidunumig* (a mai Zimony és Nándorfehérvár), Salamon szerint Florentia, vagyis a mai Szent-Endre főállomással, a »*Classis Pannonica*« teljesité a hajóhadi szolgálatot. Ennek is ismerjük egy praefectusát a Kr. utáni 79—81. évek körüli időkből: C. Manlius L. Felix-et. Emléke egy kőfeliratban öröklött át reánk.[4]) Az al-dunai Felső-Moesiában, mely a Száva torkolatától a Ciabrus folyóig terjedt, a »*Classis Flavia Moesica*, vagy »*Classis Moesiatica*« állomásozott. Domitianusnak a Kr. utáni 92 évi becsületi bocsátványában Sex. Octavius Frontonis-nak neveztetik e hajóraj főnöke.[5]) Egy másik emlék szerint, nem tudni határozottan előbb-e vagy később, P. Aelius Marcianus a felső-moesiai, vagyis al-dunai hajóhad vezére.[6]) A hivatalos tekintélyű »Notitiae Dignitatum utriusque Imperii« című IV. vagy V. századbeli forrásmű[7]) arról tudósít, hogy a »*Classis Stradensis et Germensis*« prae-

---

[1]) C. I. L. III. 4025. *Oberpettau* (Stiria): L. Jul. Maximus *trierarcha* »Classis Flaviae Pannonicae.«

[2]) C. I. L. III. 4319. *Brigetio* (Ó-Szőny): T. Flavius V.... *trierarcha* »Classis Flaviae Pannonicae.«

[3]) *Ephemeris epigraphica*, II. 610. *Pátka* (Székesfehérvár mellett): P. Magnius Victorinus, *trierarcha* »Classis Flaviae Pannonicae.«

[4]) C. I. L. III. 726. Kr. u. 79—81. (minden esetre 114 előtt): *Buruéri* (Chersonesus Thraciae). — *Salamon* Budán felül, nem azon alúl mutatja ki a helyet a Classis Pannonica számára. Meggyőző okoskodása ez: »Tekintve — úgymond — hogy hirteleni szükség esetében lassabban ment fölfelé, mint lefelé az evedzés, Budán felül, nem azon alúl mutathatjuk ki a helyet egy hajóhad számára.« Aztán súlyt helyezvén a Notitiában említett *Florentia* nevű erődre, melynek a barbárok felőli parton is volt fiókerődje, a »Burgum contra Florentiam«, így folytatja: Florentia volt — úgymond — az egész tartomány dunai hajóhadának főállomása, s itt volt parancsnokának főhadiszállása (praefectus Classis Histriae, Florentiae). Ez a Florentia pedig, Salamon szerint, a mai *Szent-Endre* helyén feküdt. Esztergomnál is állomást tarthatott nyári hónapokban a hajóhad egy-egy osztálya. De állandó téli szállása kétségkivül a legjobban védett ponton volt, az elővárakkal megrakott sziget mögött. Ilyenül leginkább Szent-Endre mutatkozik alkalmasnak, hol a Duna jege beálltával a hajóhad védelmére a főhadiszállás, Aquincum összes ereje kézügyben volt. (Buda-Pest története, I. r. 276—277. ll. V. ö. még: *Le Beau*, V. r.)

[5]) C. I. L. III. D (= Privilegia veteranorum de civitate et conubio) XV. (Kézdivásárhely) Classis Flavia Moesica, quae est sub Sex. Octavio Frontone.«

[6]) C. I. L. VIII. 9358. (Scherschel: Mauretania Caesariensis): P. Aelius, P. filius, Palatinae (?). Marcianus...., *praefectus* »Classis Moesiaticae.«

[7]) *Böcking* (bonni kiadás, 1839. C. 38. p. 104—106.): »Sub dispositione Ducis Moesiae primae Auxilium Margense Margo.« És »Praefectura Classis Stradensis et Germensis Margo.«

fectusa *Margumban* székelt, mely erődnek feladata volt a hajóközlekedést a Dunán és Moraván ellenőrizni. Ez úgy értendő, hogy a Moesia-Prima hadparancsnokának, a dux-nak, két hadi flottilla állott parancsnoksága alatt. Az egyik a »*Classis Histrica*« volt, mely a tartomány fővárosa *Viminacium* előtt állomásozott; a másik pedig a »*Classis Stradensis Germensis.*« mely *Margumnál* foglalt állást s a Dunán úgy, mint a Moraván közlekedett.[1]) E hajórajoknak folyton czirkáló őrsége tartá biztosságban a többi közt Viminaciumot, Singidunumot, Margumot és Contra-Margumot, Naissust és Scopit; — a Száván, a hol ez már hajózhatóvá lesz, Sirmium és Bassianae vidékét, a Dráván, közvetve a Duna által, Teutiburgiumot, Mursát és a behajózható partvidéket.[2]) Az Al-Duna további mentén, a Ciabrus folyótól le a Pontusig, Alsó-Moesia tartománya terjedt el. Az alsó-moesiai dunai vonal védelmére a »*Classis in Moesia inferiore*« szolgált. Oltalma alatt álltak Tomi a Feketetengeren, melynek közelében Ovidius számkivetési éveit töltő, Marcianopolis, Sardica, Dorostorum és Nicopolis. Trajan császár idejében, Kr. u. a 99. évben, Q. Pomponius Rufus volt az alsó-moesiai hajóhad praefectusa.[3]) Ugyanezen császár 105. évi becsületi bocsátványában már A. Caecilius Faustinus az alsó-moesiai hajóraj főnöke.[4])

A hadihajók kijelölt állomáshelyei időnként változhattak ugyan, de annyi bizonyos, hogy azok mindig csak fontosabb váraknál és réveknél léteztek. Fel lehet tenni azt is — mondja Salamon, — hogy azok elosztása megfelelt a szárazi seregek felosztásának, — azaz a florentiai hajóhad szintúgy szét volt szórva a melegebb évszakokban, mint a szárazi sereg. Minden ponton, hol a jobbparti várnak balparti felelt meg, múlhatatlanul szükséges volt a hadihajók kisebb-nagyobb osztálya.[5])

Látnivaló, hogy a római dunai hajóhad felső-, közép- és

---

[1]) *Ortvay:* Kritikai adalékok Margum történetéhez. 18—19. ll.; és Margum és Contra-Margum. 17. l.

[2]) *Salamon* szerint a száva-melléki Pannoniának dunai osztálya Mursánál, szávai osztálya Sirmiumnál tartott állomást. (Buda-Pest története. I. r. 277. l.)

[3]) C. I. L. III. D. XX. Trajánnak Kr. u. 99. évi becsületi bocsátványában (Philippopolis): »Classis in Moesia inferiore«, más szárazi csapatokkal »sub Q. Pomponio Rufo«.

[4]) C. I. L. III. D. XXII. Ismeretlen* lelhelyről Budapesten a magyar nemzeti Múzeumban: »Classis in Moesia inferiore«, más szárazi csapatokkal »sub A. Caecilio Faustino«.

Meleg köszönetemet nyilvánítom jeles régiségtudósunk és epigraphusunknak, *Torma Károlynak*, az itt felhasznált kőiratú adatok közléséért.

[5]) Buda-Pest története. I. r. 277—278. ll.

alsó-dunai osztályai egymástól függetlenül, tulajdon parancsnokok alatt állottak, s mindegyik hajóraj a neki kijelölt vízi területen teljesíté hadi feladatát. [1])

Erdély nagyobb folyóit is hajózták a rómaiak. A régi Apulumban, a mai Gyulafehérvárott talált felirásos márványtalapzaton említtetik a »*collegium nautarum*«, a régi Margo helyén talált egy felirásos kövön pedig a »*collegium utriclarionum*,« azaz a révészek társulata. Más felirásos köveken három római vám- és kikötőhely fordúl elő Dácziában. A Trajáu oszlopának domborképein a római katonák egy része *hajókon* van feltűntetve.

Pancirollus szerint a római dunai hajóhad ez időben 125 hajóból vagyis gályából, továbbá a Száván, Dráván és Moraván közlekedő 100 kisebb hajóból vagyis sajkából állott. [2]) *Gibbon* csak annyit jegyzett fel, hogy a rómaiak már Hadrián és az Antoninek alatt állandóan nagy számú hajórajt tartottak a Rajnán és a Dunán, hogy ezzel a barbárok országát pusztítsák s a vizen való átkelésöket akadályozzák. [3]) A hajóraj hetedrészét évenként felújították a rómaiak. A köznép és az államhivatalnokok külön adót fizettek birtokaik és földjeik után arra, hogy a hajóraj hetede évenként részint újra építtessék, részint kijavíttassék. A hajók kétharmadrésze »agrarienses,« egy harmadrésze pedig »ludiciariae« nevezettel jelöltetett. [4])

Mommsen állítja, hogy Caesar uralkodása idejében 34 millió szeszter volt évenként az államköltségvetésbe fölvéve,

---

[1]) Így contemplálva a dolgot (máskép nem is lehet; mert minden más felfogásnak ellentmondanának a fent idézett adataink), könnyű belátni, hogy például a felső- és közép-dunai hajóhadnak közlekedését és feladata teljesítését saját hatáskörében legkevesebbé sem akadályozta a Salamon által felhozott azon körülmény, mely szerint a Duna zsákutczát képezett a Vaskapunál; a Csallóközben és a pest-eszéki vonal több helyén pedig csak lassú közlekedést engedett szeszélyes folyása. (Buda-Pest története. I. r. 277. l.) A felső- és középdunai hajóhad (kivéve talán egyes eseteket rendkivüli szükség idején, mikor a hegyeket is elmozdíthatni helyökből), mit keresett volna az eszéki vonalon, vagy a Vaskapu zsákutczájában, mikor ama vonalaknak külön-külön hajóhaduk volt, mely bizonyára nemcsak mint »komp« szerepelt és nemcsak »hajóhidak fonására«, hanem a hadak szállítására és esetleges vizi támadások visszaverésére is használtatott. 386-ban Kr. u. három ütközetben verte meg a római hajóhad a keleti góthokat a Dunán, mely alkalommal a góthok fejedelme Odotheius is életét veszté.

[3]) *Ad notitiam Imp.* 101. b; és *Gebhardinál:* Geschichte d. Reichs Hungarn u. d. damit verbund. Staaten. I. 139. y. jegyz. Hivatkozik rá *Ortvay:* Kritikai adalékok Margum történetéhez. 19. l. 4. jegyz.

[3]) *Geschichte des allmäligen Sinkens u. endlichen Unterganges des röm. Weltreiches.* Leipzig, 1844. I. k. 28—29. ll.

[4]) *Pancirollus,* id. m.

csupán a flotta fölszerelésének czéljaira.[1]) A legjobb római hadi hajókat *Strabo* szerint a liguriaiak készítek az olaszországi »Ad navalia« nevű mansióban, melynek vidéke legalkalmasabb faanyagot szolgáltatott a hajógyártáshoz.[2]) Valószínű azonban, hogy a dunai hadi hajók készítésére az egyes állomáshelyeken, a Duna jobb partján, hajógyárak is léteztek, melyek az itáliai hajóknak behozatalát fölöslegessé tették. A tengeri hadakat illetőleg a római császároknak eléggé békés politikájok volt. Nem czélzott egyébre, mint leginkább a Középtenger fölötti hatalom megtartására és az alattvalók kereskedelmének oltalmazására. Ezt a feladatot tűzte ki Augustus császár a ravennai és a misenumi legerősebb állandó római hajóhadaknak. A római hadi hajók, ideértve azokat is, melyek a Dunán teljesítének katonai őrszolgálatokat, két, legföljebb háromsorevezősek voltak. A tapasztalás arra tanította a régieket, hogy az ezeknél testesebb gályák inkább a hiú pompának, mint a valóságos hadi szolgálat igényeinek feleltek meg. Az actiumi győzelmes ütközetben magának Augustusnak is alkalma volt tapasztalnia, mennyire előnyösebb volt az ő könnyű liburniai hajóinak helyzete, az ellenség nehezen kormányozható rengeteg gályáinál. Ilyen könnyű hajókból állottak az említett ravennai és misenumi hajóhadak is, melyek egyike a Középtenger keleti, másika pedig nyugoti részei fölött uralkodott, több ezerre menő tengerész katonaságával. Ezen kívül a Provence partján Frejusban szintén állomásozott egy római hajóraj, egy meg Gallia és Britannia közt eszközlé a stratégiai összeköttetést. A Feketetenger őrizetére negyven hadi hajó volt kirendelve, háromezer tengerész katonával; *ezen hajóraj oltalma alatt állottak a pannoniai és moesiai dunai hajóhadak.*[3])

Áttérve azon népekre, melyeknek félelmes rajai időszámításunk IV. százada óta a IX. század végéig viharos felhőszakadás gyanánt borították el Közép-Európa roppant térségét és különösen a Duna völgyét, minket magyarokat leginkább *Attilának és utódainak királysága,* a szakadatlan öröklési folyamatban egymásután keletkezett három európai húnbirodalom *és annak Byzanczczal, a római caesarismussal, a gallofrankokkal, a bolgárokkal és szlávokkal folytatott háborúi* érdekelnek közelebbről.

Egyetlen adatunk sincs rá, hogy a barbár világot alkotó számtalan törzs, künn Ázsiában, valaha vízi harczot vagy ehhez hasonlót vívott volna. Mint pusztai élethez szokott népnek, harczmódjoknál fogva nem volt szükségök hajókra, melyek

[1]) *Römische Geschichte*, III. k. 489. l.
[2]) *Katancsich:* Orbis Antiquus. I. k. 445. l.
[3]) *Gibbon*, id. m.

építéséhez nem értettek.[1]) Balamir főnök 374-ben *lóháton* kel át a Volgán a nyugoti húnok tömegével s a Volga és Don között *lapályon* veri meg a gyöngébb alánokat. Azután húnok és alánok ugyanazon zászló alatt egyesülve, midőn a góth Hermanrikh királyságára rontanak, a Palus Maeotist meg a Borysthenest világos éjjeleken *gázlókon* hatolják keresztül. A könnyű lovas húnoknak nemcsak a tavolság, de a folyók akadálya is játék volt. A római földre menekülő visigóthok Fridighern és Ulfilas vezetése alatt a Dunához érkezvén, nem mehetnek át a folyón, s karjaikat a túlpart felé terjesztve, kérik átbocsáttatásukat. A rómaiak csolnakot küldenek hozzájok, melyben Ulfilas és néhány előkelő góth a római oldalra eveznek. A római főnökök az Antiochiában mulató császárhoz küldik őket, hova azonban csak *római hajókon* mehetnek. Valens *római hajócsapatot* rendel ki a kívánságára ariánusokká lett és oltalmába fogadott góthok átszállítására, kiket »honuk dühös ellensége, egy útálatos és vérengző faj« üldözőbe vett.[2]) Keletről jöve nem értenek a vízen való mozgáshoz; legfeljebb vájt fatörzsekre vagy talpakra bizzák magokat, de melyeket csak a benlakók mintái után faragnak. Mikor a góthok után Balamir hún csapatjai a Dunához érkeznek, ők is megdöbbenve állapodnak meg a rengeteg folyam előtt, s *nélkülözvén a vízi járműveket*, egyideig nem háborgatják a túlparti római birodalmat, hanem folytatják támadásaikat az innenső oldali barbárok ellen. De pár évvel később, 441. táján, mikor már Attila áll a dunai húnbirodalom élén, lángba borítják Moesiát, rohammal veszik be Singidunumot, átkelnek a Száván s elfoglalják Sirmiumot. Pannonia fővárosát, s ezzel Thrácziának fordúlva, Nissáig és Sofiáig kalandoznak, bebarangolják Thessáliát a Thermopyláig, — de mindenütt csak lovasokkal harczolnak, *hajókat hadi czélokra ekkoráig még sehol igénybe nem vesznek*. Priscus érdekes útleírásából legföljebb annyit tudunk meg, hogy a Duna jobb partján hún révészek tanyáztak *egyetlen faderékból vájt ladikokkal, melyek a hún hadsereg átszállítására voltak szánva*[3]).

A 451. év jelzi azon határvonalat, melyen túl az Európában letelepült hún had vízi eszközöket is kezd hódítási útjain, világ-

[1]) Nem tartok tőle, hogy Gróth Jakabfi Szilárd, a »Nagy Morvaország és a magyarok« czímű műnek szerzője, ki a magyarokat tengereken és nagy folyókon költözteti ki őshazájokból, az állításommal ellenkezőről győzhetné meg a tudós világot.

[2]) *Ammianus Marcellinus*, XXXI. 4. »Transfretabantur in dies et noctes navibus ratibusque (t. i. a rómaiak hajóin), et *cavatis arborum alveis*, agminatim impositi.«

[3]) *Exc. Legat.* 41. 1. »Hic nos barbari portitores in *scaphis unico ligno constantibus*, quas arboribus sectis et cavatis adornant, exceperunt.«

hatalma megerősítésére használni! Ekkor történt ugyanis, hogy Attila a nyugoti római birodalomra vetvén szemeit, seregeit a Rajna felé indította. Európa Xerxes óta nem látott ennyi ismert és ismeretlen nemzeteket egy tömegben, melyben a harczosok száma 500,000-re ment. Márczius havában már a Duna forrásainál állott Attila, a Schwarzwald rengetegeiben, hol a Galliába átkeléshez minden szükséges anyagot feltalál. A hercyni őserdőkben ekkor ácsmunkákkal és kádársággal foglalkozó burgundiak laktak. *Attila hajógyárat állít s legott felhasználja ezen mestereket hadi hajók építésére.* »A százados tölgyek és bükkök — mond Thierry — ezrenként hulltak a fejsze alatt, hogy durva bárkákká alakítva, a Rajna két partját hajóhidakkal kössék össze.« [1]) *Ez volt a hunok első hajógyára, melynek készítményeit csak a Rajnán használta Attila.*

A Schwarczwaldtól hegyen-völgyön jó messzire húzódik az út a Rajna vizéig. Ide kellett a hercyni gyártmányokat átszállítani. Attila nem ismer akadályokat. Az elkészített hajókat szekereken és guruló szálfákon viteti odébb rendeltetési helyökre. A nagy barbár mintha ismerné a classicai kor hasonló példáit! Xerxes, Hannibal és Octavianus szintén megkisérlék a szárazföldi áthajózást, és sikereik Attila után a későbbi századokban is számos utánzásra találtak. [2]) Sajátsá-

[1]) »*Attila, fiai és utódai történelme.*« *Sidonis Apollinaris* után, Panegyr. Aviti. 325. v.)

[2]) 793-ban Nagy-Károly is szárazon viteti át hajóit Saalfeldből Frankfurtba. Az »Annales Guelferbytani« czímű évkönyvben olvassuk: »Karolus resedit Reganespurue; inde transmisit scara sua ubi necesse fuit; post hec egrediens navigio pervenit in Sualafeld ad fossatum magnum; hieme inchoante *cum illis navibus et per terram tractis* et per flumina venit ad Franchonofurt et ibi hiemavit.« (*Pertz:* Monum. Germ. Tom. I. pag. 45.) És ismét 797-ben: »Karolus rex iterum in Saxonia *cum naves magnas per terra tractas* et per aquas, et in ipsas fecit castellum, et constrinxit saxones nimis.« (U. o.) A *metzi évkönyvek* tanúsága szerint, a normannok Párist ostromolván, kétezer lépésnyire szárazon viszik át hajóikat a Szajnára. (*Bouquetnél,* VIII. 69. l.) De már *Herodot* állítja, hogy a thrácziai földszoros átmetszése csak perzsa dicsekedés; mert Xerxes minden nehézség nélkül viteté át az Isthmuson hajóraját. (VII. 24.) A spártaiak a peloponnesi háborúban 60 hajót szállítanak szárazon, a leukádiai földszoroson keresztül, Pylosba. (*Thucydides,* IV. 8.) Hannibal a tarentiaknak ajánlatot tesz, hogy hajóraj nélkül is kikötőt szerez nekik, ha hajóikat szekerekre rakva szárazföldön vitetik odébb. (*Polybius.* VIII.) *Dio Cassius* beszéli, hogy Octavianus az ő hajóit egy ízben a nikopolisi földszoroson keresztül szárazon szállíttatá az ambráczíai tengeröbölbe, másszor meg a peloponnesi földszoroson a tengerre. (L. L. és LI.) Később a X. században Nikétász patricius keletről nyugatra vitorlázván hajórajával, azt a többször említett peloponnesi szoros szárazföldjén viteté keresztül, s aztán megverte vele Methone és Pylos mellett a krétai seregeket. Ugyanezt teszik a kereszteshadak is, midőn Nicaea ostrománál Kiosból, az askániai tengeröböl mellett, három óránvi

gos, hogy egy kútfőben sem találhatni nyomát annak, hogy Attila ezen rettentő hadjárata alkalmával a Loiren is, mely folyót pedig a chalonsi ütközet előtt a hún sereg általános egyesülési helyévé tette, vagy a Vesle vizén, melyet szintén belevont hadi terveibe, vagy a Szajnán, vagy más galliai folyón hasonló vízi hadi készületeket tett volna. Még a 452. évi itáliai hadjáratánál sem tapasztaljuk, hogy valahol, noha sok vizen megfordúlt s a várvívás mesterségében is többször megpróbálkozott, hajókat használt volna. A kegyetlenül feldúlt Aquiléja ellen szintén csak a vívás rendes eszközeit: futó árkokat, ostromkosarakat, hágcsókat és alagárkokat vett igénybe. Pedig Aquiléja akkor jeles római kikötő s a kalózság elnyomására rendelt állomási helye volt egy római hajóhadnak. [1])

Nem mulasztom el mellesleg fölemlíteni itt, hogy a »tizenegyezer szűz« phantastikus legendája is körülbelül ebben az időben szerepel. Diognetus britt királynak leánya Orsolya tizenegy jól fölszerelt háromevezős hajót rendel ki, hogy azokon Rómába búcsút járni menjen. A világ minden részéből tizenegyezer szűzet gyüjt maga mellé a hajókra. A szent hajókázás a Rajnán történik Köln felé. Itt hírül veszik, hogy Attila húnjai a nyugoti tartományok ellen törekszenek. De ez nem háborgatja a jámbor szűzeket, s leeveznek a festői Rajnán egész Bázelig, s onnan gyalog zarándokolnak az örökvárosba. Visszajövet egy soha nem létezett pápa, Cyriacus, kíséri el őket. Kölnbe érkeznek és réműlve tapasztalják, hogy Attila a várost már ostromzár alá fogta. Attila kardra hányatja a szűzeket, *hajóikat pedig elszedeti tőlök.* [2]) E mesebeszédnek, melynél különben nagyobb esztelenségeket is olvashatni a német krónikásoknál, legföljebb csak az lehet történelmi alapja, hogy időszámításunk első századaiban a Rajnán is hadi hajók közlekedtek, és hogy Attila Kölnben zsákmányul ejthetett néhány ilyen hajót, melyek hadi vállalatainál használa voltak.

---

távolságra szárazon szállítják át hajóikat a nicaeai tóra. (*Wilken:* Gesch. d. Kreuzzüge. I. 147. l.) A XV. század első felében a velenczeiek is kénytelenek hajórajukkal szárazon menni át az Etsch folyóból a Gardatóba. Ugyanezt teszi II. Mohamed szultán a Bosporuson, Konstantinápolynak 1453. évi utolsó ostroma alkalmával. (*Hammer:* Gesch. d. Osmanisch. Reichs. II. 23. l.)

[1]) *Thierry* szerint a római hajóhad nem szerepelt Aquiléja ostrománál. »Hová lett ezen hajóhad — kérdi — 452-ben? Elveszett-e már akkor a római erő minden nap növekedő szétbomlásával, vagy ellenkezőleg a császár hívta vissza, hogy a ravennai hajóhadhoz csatolja és a császári lakot annál biztosabban fedezze?: nem tudjuk.« (*Attila történelme.* I. r. 176. l.)

[2]) Lásd: »*Cyriacus pápa és a tizenegyezer orsolyaszüz*« című értekezésemet *Kath. Közlöny.* 1868. évf.

Attila halála után számos vendégnép érkezett a római birodalomba, megannyi ellensége Rómának. Ardarik a gepidák királya foglalta el 453-ban a Tisza síkját és a széttört Hunnia szívében Attila székvárosát. Pannoniában, Sirmiumtól egész Bécsig, az osztrogóthok foglaltak szállásokat s birtokaik határaivá Felső-Moesiát, Dalmáciát és Noricumot szabták. A Duna jobb partján a Nori- és Juli-Álpok közt egészen Itália határszéleig hazátlan germán nemzetek: a herulok, rugok és svévek terjeszkedtek. Alsó-Moesiába a Duna közelében, Carsus és Dorostorum körül, alánok telepedtek. Jöttek még Felső-Moesiába és Pannoniába: sarmaták, cemandrok és húnok. A 498-ról 499-re következett télen megérkezett a Dunára a keleti hunno-vendo-bolgárok szövetkezett serege is. *A római birodalmat elözönlött ezen összes barbárok nem értenek a vízi harczmódhoz.* Lovaik farkára kötött tömlőkön kelnek át a Dunán, vagy a téli évszakot választják berohanásaikra, mikor vízi járművek hiányában könnyen átszállíthatják társzekereiket, lovasságukat és gyalogságukat a befagyott folyón. Ilyenkor a Dunán állomásozó római hajóhadak is jég közé voltak rekedve. Még az áruló gepidák is, kik a birodalom szövetségeseinek czímét bitorolták, sőt még évi bért is vettek a konstantinápolyi udvartól, nem tulajdon, hanem *római hajókon* teljesítik a vízi katonai szolgálatot. *Általában véve egyik keleti nomád nép sem épít magának vízi hadeszközöket.* Mikor pedig ilyenekre szüksége van, mindig találkoznak úgynevezett római szövetségesek és vendégek, kik a bajban *római hajókkal, dereglyékkel* vagy *ladikokkal* kezökre járnak.

Az 558—559. évekből érdekes emléke maradt ránk egy sajátszerű tengeri csatának, melyet Zabergán hún király vezérlete alatt a kutrigur húnok s az alattok szolgáló szlávok és bolgárok vívtak az elöregedett Justinian császárral, Thessalia és a thrácziai Chersonesus miatt. Chersonesust akkor a hős Germanus védelmezé egy jelentékeny castrumból, melyet a császár a thrácziai félszigetet a belfölddel egybekötő szűk földszoros meredek partján építtetett. A kutrigurok minden erőködése, hogy az erődöt rohammal bevegyék, sikertelen maradt. Elhatározzák tehát magokat tengeren megkerülni a várat s falait elűlről és hátúlról egyszerre megtámadni. *Zabergán temérdek nádat és fát hordat össze a vidékről, hogy abból vizi járműveket csináltasson.* A legerősebb nádszálakat kiválogatván, kötelekkel kasokká kötteti össze, melyeket aztán a két végcsúcson és középen három keresztfával kapcsoltat egybe. Három vagy négy ilyen egymáshoz tákolt kas egy talpat képezett, melyen négy ember fért el. A talp eleje keskenyebbre ment össze, és mint a hajó orra, fel volt gör-

bítve, hogy a vizet jobban hasítsa. Két oldalához két evező volt kapcsolva, hátulján pedig egy lapát szolgált kormányul. A nádszálak közei gondosan be voltak tömve gyapjuval és kákával, hogy a víz beszivárgása meg legyen akadályozva. *Ilyenek voltak a húnok által feltalált hadihajók!* Mintegy százötven ilyen hajó készült el rövid idő alatt. Aztán levontatták a mélasi öblölbe a félsziget nyugoti oldalára, hol vízre bocsátották s hatszáz fegyveressel megrakták. Abban volt bizalmuk, hogy a várat zaj nélkül megkerülhetik, s annak védőit álomban vagy henyélve meglepik. De Germanus jókor észreveszi a cselt. Míg a nádhajók készültek, ő a Hellespontusból elhozatta a római gályákat s a part és vár közötti öblölben elrejté. A húnok hajóhada az evezők nagy erőködésére csak lassan, tétovázva haladhatott; a tenger hullámai szinte játszottak a könnyű kosarakkal. Mikor az öböl irányába értek, a római gályák egyszerre minden oldalról rajtok ütöttek. Az első összecsapás oly erős volt, hogy a húnok egy része rögtön a tengerbe fordúlt. Egy sem állhatott meg közülök lábán oly erősen, hogy fegyverét használhatta volna. A gályák mozgó tornyok gyanánt jártak-keltek a talpak közt, s azokat rohamukkal felforgatták és elsülyesztették. Zabergánnak nem maradt egyéb hátra, mint visszaindúlni a megmaradt seregével a Duna felé. [1])

Két évvel később kétszázezer várkhún nyomúlt a Duna balpartjára s onnan a római birodalom belsejébe. Khánjokat, kiről itt megemlékezni akarok, *Baján*-nak nevezték. Ő a második hún birodalom megalapitója. Méltó utóda a világrendítő Attilának! Baján Sirmium birtoka után vágyott, s ősi örök gyanánt követelé azt vissza a rómaiaktól. Egy alkalommal megkereste a singidunumi római parancsnokot, kivel jó egyetértésben élt, küldene neki ácsmestereket, hogy meleg fürdőt építtessen magának. Kérése teljesítve lőn. De a mint az ácsok megérkeztek, Baján legott hídat akart velök veretni a Dunán. Azonban ez hosszas nehéz munka volt, mely a rómaiaknak nem lehetett inyökre s melyet a dunai hajóhadukkal könnyen meggátolhattak. Ez a gondolat megdöbbenté Bajánt. *Eszébe jutott, hogy neki is nagy szüksége van a Dunán saját hajóhadra!* Lefoglaltatta tehát húnjai által mindazon nagy római hajókat, melyekhez Felső-Pannoniában hozzáférhetett, bármily alakúak voltak is azok. Ezeket aztán a visszatartott római ácsok által kiszélesbbítteté, magasabbra emelteté, vagy megnyújtatá, a mint a szükség magával hozta. Szóval valóságos hadi hajókat készíttetett magának. *A római ácsok e mun-*

[1]) *Agathias:* Hist. V. k. 167. l. — Utána: *Thierry,* id. m. 141. l.

kájából egy darva s igen rossz fölszerelésü hún hajóhad állott elö. Baján római foglyokat, rabszolgákat rendelt ki oktatókul, hogy a hún evezösöket a hajók kezelésére betanítsák. Mikor ez megvolt, leszállítatá hajóhadát Singidunumig, azzal a parancsolattal, hogy hatoljon fel a Száva torkolatába Singidunum és Sirmium közé. Az alatt ő maga szárazon hadsereget vezetett a sirmiumi félszigetre. Mikor a hún hajósereg rendeltetési helyére érkezett, Baján a Száva mellett, Sirmiummal szemben, már erős táborban állomásozott. A két húnsereg egybetalálkozása megdöbbentő esemény volt Pannoniában; de még nagyobb lett a zavar, mikor meglepetve látták, hogy Baján ugyanazon római munkásokkal, kik hajóit átidomították, hidat kezd veretni a Száván. A singidunumi kormányzó, ki ezen egész tájék katonai felügyelője volt, kérdőre vonta ugyan Bajánt, de ő azzal mentegetőzött, hogy a hidat a rómaiak érdekében készítteti, mert gyorsan akarja csapatait a Moesiát és Pannoniát dúló szlovének ellen vezetni. A mi tovább történt, általánosan ismeretes. E hún hajóhad s a szávai híd történetéhez szövődik Baján istentelen esküjének és Sirmium elfoglalásának emléke.

A hún hajóhad további sorsa azonban ismeretlen. Baján alkalmasint jól felhasználta azt későbbi hadjáratainál. Őrizetére szolgálhatott az, midőn a szlávokon, bolgárokon és a húnok maradványain uralkodva, fejedelmi tanyáját a Duna és Tisza közti síkon felütötte, mikor Singidunumot ostromlá és Viminaciumot erőszakkal elfoglalta, mikor Alsó-Moesián át a Feketetenger mellékére csapott, vagy mikor Dalmáciát és Thrácziát tűzzel-vassal pusztítá, s aztán Priscust Viminaciumban ostrom alá fogta. *Tény, hogy Baján utódának is erős hajóhada volt a Dunán, melylyel seregeit 616-ban Konstantinápoly alá vezette, és aztán 626-ban szövetkezve Heraklius ellen Khosroessel, a perzsák királyával, a keleti birodalom megaláztatását ujból megkísérlette.* A hún-avar hajóhad ekkor a Barbysus torkolatánál foglalt állást, szemben a két és három sorevezős római gályákkal, melyek a kikötőt környezték. A hún-avarok e tengeri hadjárata hajóhaduknak tönkretételével végződött. Vannak irók, kik állítják, hogy ezen hajórajt a megigázott *szlávok építették*, a Dunán leszállították, a Barbysus vizében őrizték s kezelésével is meg voltak bízva.

Körülbelül egy századdal később, 717-ben, a saracenok jelentek meg roppant sereggel és *nagy hajóhaddal*, előbb a szűntelen gyötrelmek közt remegő Konstantinápoly falai alatt, majd aztán a Dunán, a bolgár népek ellen. Azonban a bolgárok mind szárazon, mind vizen derekasan ellenállottak megtámadóiknak és legyőzvén őket, kényszerítéték hajóikon keresni

menedéket. Futva siettek vissza a Feketetengerre, a honnan jöttek; de egy hirtelen támadt förgeteg megrongálván s elmerítvén hajóikat, útközben tönkre tette őket. [1])

Még egy dunai hajóhadat kell említenem Nagy Károly frank király és Tudun avar khán idejéből, mely a második európai hún birodalom viszontagságos történetének zárjelenetei közt fordúl elő. A *frankok hajóhada* az, mely csak hódítani jött a roskadozó Hunnia dunai tájaira.

A gall-frank birodalomban a Merovingek helyébe Kis Pipin lépett. Trónját 768-ban fia Nagy Károly örökölte. Nagy Károlynak 791-ben háborúja esett Tudunnal, a hún-avarok királyával. Két évig készült e háborúra Nagy Károly. Hadműveleti alapját a Felső-Dunára fektetvén, úgy intézkedett, hogy itáliai hadserege az Alpokon keresztülhatolva, a Dráva és Száva völgyein át oldalba foghassa az ellenséget, mely ellen a Duna két partján a frank főseregnek két hadteste fog működni. *Nagy Károly rengeteg hajóhadat úsztatott le a Dunán, mely a bajor csapatokat és a táborozási készleteket szállítá. Feladata volt e hajóhadnak a két szárazi hadosztály mozgalmait figyelemmel kísérni, és szükség szerint egyiket vagy a másikat támogatni.* [2]) Az avarok sem maradtak tétlenek. Főbb erejöket a Duna jobbpartja hosszában egyesítvén, nagy buzgalmat és sietséget fejtének ki védelmi rendszerök kijavításában és tökéletesítésében. Helyreállították rhingjeiket és roppant menuyiségű hajító gépekkel látták el magokat. *De hadihajóik nincsenek már ekkor!* A konstantinápolyi vereség után soha sem tudták a húnok annyira összeszedni erejöket, hogy hajóhadat állíthattak volna. Nagy Károly ellen is csak rhingjeikből hadakoznak. Mikor Nagy Károly 791-ben Bécs alá érkezik, és dunai hajóhadát az avarok megpillantják, oly szörnyű ijedtség fogja el őket, hogy Bécset a frankok kezében hagyva, nyájaikkal együtt a közeli hegységeket borító erdőkbe vagy legközelebbi rhingjeik mögé futnak. [3]) A dunántúli Hunnia egész a Vág vizéig meghódolt Nagy Károlynak.

---

[1]) *Johannis Chronicon Venetum.* (Pertz: Monum. German. Tom. IX. p. 11.)

[2]) *Annales Laurishamenses ad annum 791.* »Bojoariis cum commeatibus exercitus, *qui navibus devehebantur*, per Danubium secunda aqua descendere jussit.« (*Pertz:* Monum. Germ. Tom. I. p. 34.)

[3]) Itaque avari cum ex utraque ripa vidissent exercitum et *classem* per medium fluvium venientem, tantus timor Deo faciente illos invasit, ut dimissis praesidiis munitionum, fugae latibula quaererent.« (*Annalista Sax.* *Pertz:* Monum. Germ. Tom. VIII. p. 562.) Ugyanerről szól *Enhard* fuldai évkönyve: »Karolus propter multa mala et praedationes ac caedes, quas hunni exercuerant in populo Dei (t. i. a németek közt!), provocatus, congregato exercitu in Baioaria iuxta Anisam fluvium, cum

De nemcsak hadi hajókat vezetett a nagy fejedelem vízi harczba a Dunán, hanem 792-ben egy az ő korának polgárosultságát meghaladó csatornázási terven is dolgozott, mely bizonyára századunknak sem válnék szégyenére. Terve volt a Rajnát a Dunával csatorna által egybekötni, hogy megszakítás nélkül szállíthassa hajóhadát a Rajna partjairól a Dunára, s onnan le a Tiszáig, melyen tul a folytatandó hadjáratok czélja, az avarok birodalma terjedt. A frank kereskedelemnek is nagy hasznot ígért e csatorna. »A kik az e féle dolgokhoz értenek — írja egy krónikás, — azt tanácsolták a királynak, hogy a Rednitzet, mely a Majnába szakad s ez által Maiznál a Rajnával egyesül, meg az Almonát (Altmühl), mely Regensburg fölött ismét a Dunába szakad, kösse össze egy 6000 lépés hosszú csatornával, mely nagy hajókat is megbírna.« [1]) S csakugyan Nagy Károly a csatornát 300 láb szélesre és oly mélyre tervezte, hogy vize a hajóhad megbírására is elegendő legyen. Az ásatásokat, melyeket katonák végeztek, ő maga személyesen felügyelte. Már harmadrésze készen is volt a nagy műnek, midőn szokottnál bővebb őszi esőzés áradásokkal borította el a különben is nedves természetű vidéket, s a csatornát is teljesen megrongálta. Károly kénytelen volt kitérni a természeti akadályok nehézségei és az e miatt támadt zúgolódások elől; — nem folytatta többé félben hagyott művét. [2])

Ismerve a kemény küzdelmeket, melyeknek árán Nagy Károly és fia Pipin 790—805. években az avarok fensőségét

omni populo suo, ieiuniis et obsecrationibus triduo celebratis, exercitum dividit. Ipse cum francis, alamannis et Baioariis ex australi parte Danubii per Cumuniberg, saxonibus et thuringis cum parte francorum per littus septemtrionale pergentibus, *frisonibus vero et qui cum ipsis deputati sunt navali evectione per alveum euntibus*, Pannoniam ingressus, hunnis perterritis et fugientibus, omnes eorum regiones usque ad Raba fluvium ferro et igne devastat.« (*Pertz:* Monum. Germ. Tom. I. p. 350.) A *Chronicon Moissiacense* körülményesebb a húnok erődítményeire nézve: »Et exterruit eos Dominus in conspectu eius, ita ut nullus ei resistere auderet, sed ubicumque aut *fossatum*, aut aliquam *firmitatem* sive in montibus aut in *flumina* (a folyók partjain), aut in silvis factum habuerunt, statim ut ipse (Károly) aut exercitus eius ibi advenit, continuo aut se tradiderunt, aut occisi sunt, aut per fugam dilapsi.« (*Pertz:* Monum. Germ. Tom. I. p. 299.) *Hún hajóhadnak tehát ekkor semmi nyoma.*

[1]) U. o. *Poeta Saxo* ad ann. 793:

» . . . . inductis ambos dum jungeret amnes
Gurgitibus, posset *puppes et ferre natantes*,
In Rhenum de Danubio celer efficeretur,
Et facilis cursus ratibus.« (U. o.)

[2]) *Ekkehard* krónikája ekképen írja le az esetet: »Rege autem propter bellum cum Hunnis susceptum Regensburg sedente, persuasum est ei a quibusdam, posse percommode a Danubio in Rhenum navigari,

megdöntötték és a Lajta, Rába és Dráva folyókat is hatalmukba ejték, el kell fogadnunk a föltevést, hogy e fontos védvonalakat, a frank terjeszkedési törekvéseknek ezen nélkülözhetlen támaszait, kellő számú alkalmas őrségekkel erősítették meg, a mint azt Pipinről határozottan állítják Regino és Eginhard évkönyvei. Pipin az alsó Drávánál állította fel frank őrcsapatait, fölszerelve azokat természetesen a vizi hadviseléshez szükséges hajókkal is. 824—826. években délről a bolgárok hatoltak be a Száva és Dráva közé. Az egykorú Eginhard krónikája szerint *hajóikra* szláv harczosokat rakván, a Dráván fölfelé eveztek és az általok elfoglalt tartományban a pannoniai szlávok fölé kormányzókat állítának. [1])

Innentől fogva visszafelé számítva ötszáz esztendő múlik el a harmadik és az első európai húnbirodalom megalapítása között. De e roppant időköz mitsem változtatott a húnok hagyományos taktikáján, megszokott fegyverein vagy hadi fölszerelésén. Mikor a nemzetségek vállalkozó csapatai 884-ben új hon keresésére indúlnak ősi telepeikből, a Közép-Volga keleti vidékéről, ott még ugyanazon húnokat ismerjük fel bennök, kikkel ötszáz évvel előbb a Közép-Volga sík térségein, az Ural tövében, vagy a Don és Deneper lapályain találkoztunk. Az Etil folyón ők is még pogány szokás szerint, baschkir módra *tömlökön* (super tulbou) úsztatnak át, mint tette 374-ben Balamir, az első húnok főnöke. A várostrom és a megszállások mesterségéről fogalmuk sincs, ritkán is állapodnak meg erődített helyeknél, hanem csak nyilt városokra rohannak. Ők is csupa lovasság, mint félezer évvel előbb eleik. Fegyverzetök is ugyanaz: kard, vért, íj, kópja. Bámulandó következetessége a nemzeti jellegnek, mely önmagától s önkéntesen semmi idegent nem vesz fel magába, hanem mindvégiglen csak önmagához marad hasonlónak! Csodálatos izmossága a faji typusnak, melyet azonos és állandó helyi körülmények közt hosszú idők viharai sem változtatnak meg! *Árpád magyarjainál csak az európai érintkezéseknek, a kényszerüségnek a következménye a*

si inter Radanciam et Altmonam fluvios eiusmodi fossa duceretur, quae esset navium capax, quia horum fluviorum alter Danubio, alter Rheno misceretur. Confestim rex cum omni comitatu suo ad locum huis operi aptum venit, ac magna hominum multitudine congregata, totum autumni tempus in hoc consumpsit. Ducta est itaque fossa inter predictos fluvios duum millium passuum longitudine, tercentorum pedum latitudine, — sed frustra; nam propter inges pluvias et terram, quae palustris est naturaliter, opus quod fiebat stare non potuit, sed quantum terrae a fossoribus interdiu egestum fuerat, tantum noctibus humo iterum relabente subsidebat.« (*Pertz:* Monum. Germ. Tom. VIII. p. 168.)

[1]) V. ö. *Fekete Zsigmond:* Privina országa. (Nemzet, 1884. évf. 483. sz.)

vízi eszközök beszerzése és hadi czélokra felhasználása. Kün az őshazában, a kozárok, bolgárok és bessenyők szomszédságában, az azokéival egyforma fegyverek, hasonló lovaglásbeli ügyesség és hasonló taktika uralkodtak.[1]) A mint a IX. században Európa felé közelébb vonúlnak, fölszerelik magokat különféle vizi járművekkel és eszközökkel, hídkészletekkel, tutajokkal és ladikokkal is, hogy meglepetéseknél a folyókon átkelhessenek. De mindezen sok teher ekkor még *nem tartozik a magyar sereg rendes fölszereléséhez*; csak *kelletlenül, óvatosságból* viszik azt magokkal, hogy hirtelen támadásoknál az ellenség által zavarba ne hozattassanak. Hanem azért e primitiv fölszerelés a maga nemében már akkor is annyira megfelelő, hogy Maurikios az ő taktikájában utánzandó minta gyanánt állítja azt a görög hadsereg elé. »*Gondoskodni kell* — úgymond — *a nagy folyamokon való átkelés tekintetéből hídkészletekről, s ha lehet azokról, melyeket tutajnak* (plóta) *nevezünk, és a skythák szokása szerint míg egy rész a hidat veri, a másik deszkákkal padolja be. Legyenek ökör vagy kecskebőrből készült tömlők is, hogy belölök ladikokat* (talpat, sajkát, mert a »σχεδία« ezt is jelenti) *lehessen csinálni, melyekben az ellenség hirtelen megtámadásakor a folyókon nyár idején átúszhatnak a harczosok.*« [2])

A magyar vezérek korában is fordúlnak elő esetek, mint előfordúltak Attila, Baján vagy Tudun korában, hogy a magyar sereg vízi harczban vitézkedik a Dunán vagy a tengeren; nem ugyan saját épitette hajókon, de mégis *a magyar hadaknak olyan elemeivel, kiket a vízi hadakozásnál sikerrel lehetett alkalmazni.*

Midőn 568. táján a kereszténység ellenségének a törököknek első háborús mozgalma jelentkezik és a keleti római birodalmat mind jobban kezdi vala fenyegetni: a szerbek felhasználják az alkalmat és függetlenítik magokat a görög-római birodalomtól. Mikor aztán 888-ban Simon bolgár fejedelem Byzanczot megtámadja, a szerbek kezet fogva a húnokkal, segítségére sietnek IV. Leon görög-római császárnak, ki a bolgárok aldunai szomszédait, a csak imént Etelközbe települt magyarokat oly erős és vitéz harczias népnek tartja, hogy biztosan hiszi általok a bolgárokat meghódíthatni.

A császár Nikétasz Szklérosz nevű hajóhadnagyot küldi erős *görög hajócsapattal* az Al-Dunára, ki gazdag ajándékokkal járulván Árpád elé, megköti vele és Csörsz főnökkel a szövetségi szerződést. Leon legott megerősíti dunai hajóhadát és Eusztathiosz tengeri hajóhadvezérre bízza. Mikor aztán a

[1]) *Salamon Ferencz*: A magyar hadi történethez a vezérek korában. 109. l.

[2]) *Maurikios* (Scheffer kiadása) 277. §.; és *Salamonnál*, id. m. 72. l.

háború kitör, Árpádnak egyik fia a mai Galacz tájékán *görög hajókon* a Duna jobb partjára kezdi átszállítani a magyar segédcsapatokat. De a bolgárok minden lehetőt elkövetnek, hogy a magyar sereg átkelését megakadályozzák, sőt a partot, hol kiszállandók valának, czölöpökre feszített erős kötelekkel zárják el. A magyarok hősiesen védelmezik magokat görög hajóikból az ellenök törő bolgárok ellen. Ekkor a császári dereglyének főkormányosa, Barkalász Mihály, pajzsot és kardot ragad, harmad magával partra szökik, szétvagdalja a köteleket és lelkesült legényeivel utat tör a hajókból kiszálló magyar gyorslovasoknak. [1])

Azonban ben az új hazában, a honfoglalás alkalmával, sehol sem találjuk őseinket vizi harczban elfoglalva. Mindenütt a pusztai népek egyszerű fegyvereit és hadi eszközeit használva, lóháton és úsztatva, réveken kelnek át a vezérek száguldozó csapatjai. Tas, Szabolcs és Töhötöm seregei a »*ládi réven*« kelnek át a Tiszán, a Sárvár nevű földvár is az »*ecsedi láp*« táján hányatik, majd a »*szeghalmi réven*« kisérlik meg az átkelést. Szoárd, Kadocsa és Huba szintén »*gázlókon*« mennek át az Ipolyon és Garamon, Árpád pedig a »*görög révnél*« kergeti át a Tiszán az ellenséget. Mikor később Kadocsa a déli vidékeket száguldozza be hadaival, hasonlóképen »*gázlókon*« megy keresztül a Temes folyón. S míg ez a déli részeken történik, az ország szivében Árpád egy biztos átjáráson vezeti át Ó-Budánál csapatait a túlsó partra, elnevezvén ezentúl az átjárást »*Megyer révének*«. Ocsöb és Velek a »*böldi réven*« hatolnak keresztül a Tiszán, miután csapataikat a Kőrösön, a szarvasi halomnál »*átúsztatták.*« 893-ban pedig, a Duna és Tisza közének elfoglalása után, mikor a görögök birtokainak dúlására indúl a magyar sereg, saját *tömlöin* úszsza át Bolgár-Fejérvárnál a széles Dunát, és aztán Szófiáig és Filippopolyig mindenütt *nyeregben* kalandozza be a vidéket, beveszi Spalatto városát, végre meghódítja a Száva és Dráva közét is, a nélkül, hogy számtalan összeütközéseinél valahol hajóharczot vívott volna. Midőn a magyarok 900-ban az olaszországi városokra törnek és Velenczét ostromolják, legfeljebb csak a prédául ejtett nehány parti bárkát viszik az ütközetbe, de a tömeg most is *lóháton* és *tömlőkön* nyomúl a lagunák közé, hogy a doge gyakorlott hajóhada által visszaveressék. [1])

Ilyen és hasonló veszteségek végre rá kényszerítik eleinket, hogy hadi fölszerelésöket európai igények szerint, egyelőre legalább zsoldba szegődtetett vagy hatalommal eltulajdonított

[1]) *Meynert Hermann:* Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung der österreichischen Monarchie. I. k. 109. l.

hajósereggel, kiegészítsék. Így például Zsolt vezér fejedelemsége alatt 907-ben, midőn Ensburg váránál roppant német sereg gyűlt egybe a magyarok ellen, és a német hajóhadat Sieghard herczeg vezeté. 968-ban is, Taks vezér idejében, mikor Nikéforosz görög császár, a magyarok szövetségese, Péter bolgár fejedelem ellen Szvatoszlávot, a kievi orosz fejedelmet küldi, a ki 60,000 fegyveresttel indít a szövetséges magyar hadsereg ellen, és hajókon vitorláz előbb a Feketetengerre, onnan pedig fel a Dunára.[1]) Továbbá 953—954-ben, mikor a magyarok, mint Otto király elleneinek szövetségesei, rohantak be a fellázadt német birodalomba, és sokan közülök német hajókon szolgáltak a polgárháború érdekeinek Regensburg ostrománál.[2]) Kétségtelen, hogy azon roppant önvédelmi harczokban, melyeket őseinknek éjszak felől a Dunán leereszkedő német ellenség feltartóztatására és az elfoglalt honnak megvédésére folytatniok kellett, valamint azon beütéseknél is, melyekkel a X. század három első évtizedében a keleti birodalmat sanyargatták, elborítva Thrácziát és egész Konstantinápoly alá is eljutva, *hajókat kellett használniok és csapataikat alkalmas hajósereggel szaporítaniok.*

Megengedem, hogy mindez még nem föltételezi eleinknél a »tulajdon magyar hajósereget«; de másrészről nem tartom elvitázhatónak, hogy az európai taktikával való megismerkedés és a kényszerítő szükség nélkülözhetlenné tették a magyar hadaknál is a napirenden lévő vízi harczok szokásos eszközeit és az ezen harczokban gyakorlott tényezők alkalmazását. Árpád és vezértutódainak seregében nagyszámú zsoldos hadak szolgáltak, a megigázott belföldi nemzetiségek közül. A fegyverrel ellenszegült és fegyverrel meghódított régi lakosokat rabszolgaságra vették vezéreink. Ezek közül a derekabbakat katonai szolgálatra alkalmazták és külföldi hadjárataikra magokkal vitték, hol hű szolgálatok és vitézség fejében kilátásuk nyílt ismét szabadokká lehetni.[3]) A hajózáshoz jól értő görögökkel és bolgárokkal gyakran érintkeztek és mérkőztek a magyarok. 907-ig Horvátország, a Száva-Drávaköz, a Tiszamellék, a Dunántúl és a Maros- és Temes vidékei mind meg voltak már

[1]) *Leonis Diaconi Historia*, 63., 77—78. ll.

[2]) *Widukind évkönyvei.* »Jussum itaque occidentali porta erumpere equites, quasi impetum in castra facturos, alios naves ascendere et per flumen urbi contiguum, dum equestri proelio pugnaretur, castra armatis deserta invaderent. — Moram facientibus in erumpendo equitibus, classis ab urbe longius elabitur, exilientesque de navibus irruunt in castra, offendentesque armatos dum trepidi fugae consulunt, circumfusi undique caeduntur. Alii naves ingredi nisi, timore perculsi deviantes, flumine de pluribus superessent.« (*Pertz:* Monum. Germ. Tom. V. L. III.)

[3]) *Szabó Károly:* A magyar vezérek kora, 413. l.

hódítva, a hol pedig a vizek mentén számos hajósnép lakott. 914-ben Árpádhoz szegődik a német dunai flotillának vezére, Arnulf bajor herczeg is. 954-ig többször megfordúl a magyar sereg a frank és sváb földön, feldúlja Lotharingiát és künn kalandoz az Oczeánig, hol mindenütt alkalma volt vizi hadeszközöket annectálnia. *Azok az emberek tehát, kik a hajózást gyakorlatból ismerték s életöket és vagyonukat a vizek hátán védelmezték, kenyeröket a vizi közlekedés eszközeivel keresték, ekkor már magyar fenhatóság alatt voltak s könnyen szolgáltathatták uraiknak hajós népségben s vizi gyártmányokban azt az anyagot, melynek segélyével kelt át a magyar lovasság nagy folyamokon vagy a hullámzó tengeren, feltartóztatván éjszakról és délről, az inváziák rendes országútján, a hont veszélyeztető ellenséget.*

Árpád mindjárt a honfoglalás első éveiben a törzsökfők közt osztván fel az országot, a haza védelmének fokhelyeit, ezek közt azokat is, melyeket a vizek mentében talált avagy újonnan megerősített, közjavak gyanánt tartá fen. Az országban talált s a nemzethez önként csatlakozott fajok nagyobb része az ilyen megerősített, őrségekkel benépesített véghelyek oltalmára rendeltetett. Szolgálatuk díjául bérbirtok gyanánt kapták azt a földet, melyen laktak s melyet védelmeztek.[1]) *Ezen őrállomások közül azokat, melyek folyók mellett léteztek, lehetetlen vizi járművek és a körülményeknek megfelelő korszerü hadi fölszerelvények nélkül képzelnünk.*

Azonban kútfőink cserben hagynának minket, ha a józan ész követelte ezen természetes föltevést legkisebb íziglen részletezni és okmányosan is támogatni megkisérlenők. A könyv- és levéltári fölfedezések nehezen fognak ma már ilyen adatokat napfényre hozni. De azért hiba és igazságtalanság lenne a X. század magyarjaiban a míveltség olyan módfelett alantas fokán álló barbár hordát látnunk, hogy Freisingeni Ottóval még azt a természetes ösztönt is elvitassuk tőle, melylyel önfentartási életfeladatait felismerni tudta.

[1]) V. ö. *Szabó Károly:* A magyar vezérek kora. 149. l.

II.

Királyi hajósnép. Király-naszádosok. Dunai hajóhadak részvéte a magyar nemzet hadjárataiban Szent-Istvántól a mohácsi vészig.

Azon hatvanhárom esztendei időköz, mely Árpád utolsó vezérsarjadékának Gézának és az ő fiának Istvánnak uralkodását betölti, lényeges fordulópontot képez Magyarország történetében. Valódi államélet csak most kezd hazánkban létrejönni. A nyugat befolyása alá kerülnek nemcsak politikai viszonyaink, de a nemzet ősi hadrendszere is. A várjobbágyok és zsoldosok hada rendszeresebb és állandóbb szervezetet nyer: királyi sereggé lesz, mely lényegesen különbözik az ősi nemzeti hadtól. Vele megszűnik a nemzetségfők öröklő kormányzói joga, melyet saját várkerületeikben gyakoroltak. A várakat most maga a király veszi hatalma alá s az általa kinevezett comesek, ispánok által kormányoztatja, kik várkerületi fendális népöknek béke idején főurai és bírái, háborúban vezérei. E királyi hadnak kötelessége bármely pillanatban készen lenni a harczra, a király seregében táboroznia, a végeket és várakat védenie. Ez képezi hosszú századokon át főerejét az ország honvédelmének. A kik benne szolgálnak, hadi szolgálataik díjául örökös bérbirtokot s különféle személyi jogokat nyernek, sokan közülök nemesi kitüntetésben is részesülnek, sőt az ország főméltóságainak rangjára emeltetnek. E királyi had folytonos átöröklés és családi traditio útján egészíti ki magát. Bérhad, zsoldos hadi nép, tulajdonképen telekkatonaság: bére az általa használt örökös bérföld jövedelme. Formájára nézve hasonlít az állandó hadsereghez, olyan időben már, mikor Európában még senki sem álmodozott állandó hadseregről. [1])

E királyi zsoldosokhoz tartoztak, nézetem szerint, az északi és déli folyammenti vidékeken lakó azon hajós népek is, melyek

[1]) *Meynert:* Gesch. d. Kriegswesens u. der Heerverfassungen. I. k. 116. l.

ott nemcsak a vízi közlekedést és kereskedést tartották fenn, de mint a vérek és királyi jószágok birlalói és — saját érdekökben — leghivatottabb őrei, bizonyára mindazon eszközökkel is rendelkeztek, melyek ama korban az ellenséges támadások meghiúsítására szokásosak és szükségesek valának. Oltalmazták a királyi székvárost és a hajózható határfolyamok mellett létezett többi megerősített helyeket. Ispánjok hivására fegyvert ragadtak s hajóikra szállva eltorlaszolták a Duna tárt kapuját, megakadályozták a szüntelen forrongásban levő ázsiai romboló néprajok betöréseit, vagy fürkésző figyelemmel kisérték a német dunai hajóhadaknak mozdulatait.

Az ősi hajóstelepeknek honvédelmi czélokra állandó alkalmazását s nyugateurópai minta szerinti berendezését kétségkivül ugyanazon első szent királyunknak kell tulajdonítanunk, ki az egyeduralmi elv megszilárdítása, a kereszténység biztosítása és a királyi hatalom emelése czéljából egy egészen új hadrendszernek vetè meg alapját hazánkban.

Tudva volt István előtt, hogy a német császároknak, kivált a szászfejedelmi háznak trónrajutása óta, Nagy Károly világbirodalmának megalapítása volt törekvésök, melynek esetleg Magyarország is áldozatúl eshetett volna, ha István a hatalom egyéb eszközein kívül oly hadi állapotba nem helyezi az országot, mely a németek terjeszkedési vágyait megakadályozni képes lehetett. II. Konrád alatt csakugyan annyira megzavarodtak a viszonyok, hogy István kénytelen volt a császárellenes szövetséghez csatlakozni, utóbb háborúba is keveredni Konráddal. Mikor a császár 1030-ban Magyarországba tör és egész Győrig tűzzel-vassal pusztít: *a Dunán erős ellenállásra talál.*[1]) A császár nem hatolhatott lejebb a folyón; meg kellett elégednie a határszélek pusztításával.[2]) Valóban alig lehet föltenni, hogy István e hadjáratnál el nem zárta volna a Dunát és ne használt volna e czélra elegendő hajóhadat, mikor a német császár a maga részéről szintén nem heverteté tétlen az akkoron már előkelő tekintélyben állott német dunai hajóhadát. Azt az erőszakos és képtelen magyarázatot, mintha a császári sereg akkor, midőn erejének tetőpontján állott s egy világbirodalom alkotásáról álmodozott, csak »a vizek és erdők miatt« ne lett volna képes előrehaladni, józanul elfogadnunk nem lehet. Miképen gondolhatnók továbbá, hogy a magyar sereg ama másik hadjáratnál, melyet István a bosnyákok, szerbek és oláhok ellen az Al-Dunán folytatott, nélkü-

[1]) *Wippo* in rebus Conradi Salici ad ann. 1030. — *Pray:* Annal. I. 38. l.: »Quominus porro vastitatem proferret, *fluvio* et silvis prohibitus est.« És ismét: »Fluviis et silvis *munitum* regnum intrare non valens....«

[2]) *Horváth M.:* Magyarország történ. I. k. 235—236. ll.

lözhette volna az ott okvetlenül szükséges vizi hadi fölszerelvényeket, — még pedig azon déli szláv népek ellenében, kiknél a vizi hadakozás rég megszokott köznapi harczmód volt? [1]) 1026. óta István udvarában tartózkodott Urseolo Otto velenczei herczegnek a király nővérétől származott fia is, kit István a »királyi hadseregnél« (exercitui *suo*), valószinűleg vizi hadnépénél, hadnagygyá nevezett ki. [2])

Első szent királyunk rendezé el. Szent-István legendájának és az azt megerősítő II. András 1222-diki és 1231-diki, úgy szintén IV. Béla 1267-diki leveleinek tanusága szerint, a király vagy az ország vitézszolgáinak (servientes regis vel regni) polgári szabadságát, igazait és kötelezettségeit is. Vannak okleveleink, melyek a királyi vitézszolgáknak nemességét első királyunk idejében bizonyítják. Szent-István I. könyvének 4. czikkelyében a vitézeket és mileseket alattvalóinak jelesebb rendei közé számlálja, sőt még a nemesek előtt említi. Szent-István fiát inti, hogy a vitézek fölött harag és kevélység nélkül, türelmesen és szeliden uralkodjék, őket szolgaság alá ne vesse, se szolgáknak ne nevezze, és hogy azok neki vitézkedjenek, ne szolgáljanak.

E szerint a király vitézei, *kétségkivül a királyi zászló alatt szolgáló hajós népek is,* már első királyunk alatt a köznépnél jelesebb és attól elválasztott külön rendet alkottak, és a régi oklevelek szólásmódja szerint *aranyszabadsággal* éltek.[3])

E szabadságokra történik hivatkozás a későbbi századokban, királyaink azon kiváltságleveleiben, melyeket a Dunán vitézkedő hajós népök kitüntetésére és megjutalmazására adtak.

István halála után nem tesznek ugyan a források említést egy magyar dunai hajóhadról; *minthogy azonban 1042-ben, az Aba Sámuel alatt viselt háborúban, a magyar hajóhad már egészen határozottan említtetik; alig lehet kételkednünk, hogy az az előző esztendők háborúiban is szerepelt.* Ugyanis Aba három részre osztván seregeit, egygyel a Dráván, a másik kettővel

[1]) *Toldy F.* az »Uj Magy. Múzeumban« (1860. decz. XII. füz. 397. l.): Stephanus et Geysilla .... trans Danubium transgressi et sclavos et bosnenses et servios seu rascianos ... nec non et valachos, quos partim gethas, partimque transilvanos appelant, usque ad polonos, suo adiecerunt imperio.« (Bergamoi Jakab.)

[2]) *Vita S. Stephani.* C. 15. Endlichernél, 153. l. — *Horváth M.* a »királyi testőrségre« vonatkoztatja a legenda e kitételét, a mi bizonyára semmi alappal sem bir.

[3]) *Szlemenics Pál:* »A királyi vitézszolgák nemességéről.« (*Athenaeum*, 1837. II. félév, 11—12. sz.) V. ö. még *Kovachich Márton:* »Disquisitio, an et quid discriminis interfuerit inter nobiles regni, servientes regis et milites olim apud Hungaros.« Kolozsvár, 1814.

a Dunán ment szerencsétlen végzete elé. A magyarok vízihada akkor vagy teljesen tönkretétetett, vagy a németek kezére került; mert a hajóhad vezére úszás által kénytelen a Moraván át menekülni s ügyetlenségéért szemeinek kiszúratásával bűnhődik. Ez alkalommal roppant hajóhadat szerelt föl Henrik s azzal tört be a Dunán az országba.[1]) Megveszi Haimburgot, elpusztítja Pozsonyt s a Vágnál és Garamnál visszavonulásra kényszeríti Abát. Majd másodszor és harmadszor is az országba tör, elpusztítja a Duna jobbpartját és megveszi Győrt is. 1051-ben új háborúval támadja meg I. Endre királyt, nagybátyját Gebhard regensburgi püspököt egy hajóhaddal, mely eleséget is hoz magával, leúsztatja a Dunán előbb Haimburg alá, melyet hadmunkálatai alapjául választ, majd aztán Pozsony, sőt egész Győr alá.[2])

A magyar hadakat Endre király fivére Béla vezérlé. De mivel sokkal gyengébb volt, mint a németek jól felkészült hadserege, s azonkívül *hajóhaddal nem rendelkezett*, arra tökélte el magát, hogy inkább csellel, mint fegyverrel fog a németekkel szembeszállni. A háború részleteiből a német hajóhad kijátszása érdemel említést. A hajóhad feladata a Henrik vezetése alatt táborozó szárazföldi sereggel lépést tartani Magyarország belseje felé s a tábornak időnként élelmet szolgáltatni. Gebhard minden nap futár által értesíti Henriket a hajóraj hollétéről. Béla kikémleli a császári sereg útját s elpusztítván a Rába és Zala közti vidéket, éhségnek teszi ki a németeket. A császár kénytelen a Duna felé húzódni, hogy hajóival találkozzék és eleséget kapjon. Azonban ez nem sikerül neki; Béla gyors lovassága szüntelen körülrajongja a német tábort, s a nélkül, hogy az ellenséggel összeütköznék, megakadályozza Henrik közeledését a Dunához. A püspök nem tudja mire vélni a dolgot és hírnököt küld a késlelkedő császárhoz, megtudandó tőle, hogy hol várja be hajóival. Azonban a hírnök a magyarok kezébe kerül s Gebhard levelével együtt Béla elé vitetik. Miklós győri püspök elolvassa a levelet s tolmácsolja tartalmát. Béla most választ irat a császár nevében Gebhardnak. Panaszolja, hogy a német sereget súlyos csapások érték és kénytelen visszatérni a birodalomba, miért

[1]) *Annales Sangallenses majores.* »Rex (Henricus III.) Petrum avito solio restituere cupiens, *ingentem classem summis viribus instruit*, atque fortunam belli temptaturus, iterum Pannoniam *per Danubium* intravit.« (*Pertz:* Monum. Germ. Tom. I. p. 84.)

[2]) *Annales Altahenses majores.* »Imperator vero ita disposuit iter suum, *ut navigio descendens per Danubium* . . . . ad Ungariam usque pervenisset et *iter illo ingrediendi interclusum fuisset*, habito consilio longam circuitionem peregit et *absque navibus et planstris* solo equestri itinere regionem intravit. (*Pertz:* Mon. Germ. Tom. XX. p. 805.)

is sürgősen parancsolja a püspöknek, hogy a hajórajt rögtön fordítsa meg s induljon vele Regensburgba, hogy ott találkozhassanak. Gebhard a levelet a császártól eredőnek gondolván, szót fogad; visszatereli a hajórajt és a Garamig előhaladt Duna-balparti sereget Németországba. A császár végre sok hányattatás után eléri a Dunát; de már későn érkezik, mert a hajóhad és a balparti sereg ekkor messze túljárt a határokon. A megfogyott német sereg egy hónapi nyomor után kiszabadúl végre Magyarországból, hogy a következő 1052. évben sokkal nagyobb számmal s még több hajóval térjen vissza. Ez azon híressé lett német hajóhad, melyet Pozsony alatt Zothmund megfúrt és katonástól együtt a Duna fenekére süllyesztett. [1])

1072-ben újra találkozunk a magyar hajóhaddal. Az Oláhországban megtelepült besenyők felhasználván az alkalmat, midőn Salamon király s bátyjai az ország külön vidékein harczolának, és pártoltatva Dukasz Mihály görög császár nándorfehérvári helytartójától Nikétásztól, át-át csaptak a Száván és Dráván s rabolták, pusztították az ország határait. Ezen ellenséges háborgatások megtorlására nagy haddal jelent meg a király Géza és László vezéreivel Zalánkemén alatt. A mint ezt a besenyők hírűl vették, átkeltek a Dunán és haza menekültek. Salamon tehát a szövetséges görögök ellen fordítá fegyvereinek élét s ostrom alá fogta főfészköket Nándorfehérvárt. A király nagy gondot fordított a magyar hajóknak minél nagyobb számú szaporítására; mert előre látható volt, hogy Nikétász, ki erős görög és bolgár hajóhadat vont össze a vár alá, nem fogja elmulasztani meggátolni a magyarok átkelését a Dunán és a Száván. És csakugyan, alig szállott hajókra a magyar had, a görögök és bolgárok gyors járóműveiken legott bekeríteni és elfogni igyekeztek azt. Ennek következtében szörnyű vizi csata fejlődött ki a Duna közepén. Az ellenség görög tüzet szórt a magyarok hajóira, hogy azokat megsemmisítse. *De a magyarok hajói sokkal nagyobb számban lévén:* a görög hajók a magyar ijászok által nem sokára a Száván túlra visszaűzettek és az átkelés azontúl akadálytalanúl folytattathatott. A mieink Szerbia földjén megállapodtak s ostromolni kezdték Nándorfehérvárt. [2])

---

[1]) *Bonfin:* Dec. II. 2. k. — *Thuróczi:* Chron. C. XLIII. — *Pray* kételkedik az esemény igazságán. Ann. I. k. 56. l.

[2]) *Thuróczi* szerint a király: »*lembis* ac *celocibus* convehendis maximam curam impendit, quoniam flumen transmittendum erat; quibus comparatis *navalis* primum *pugna* coorta est, igne utrinque certantibus, ad extremum incensis navibus, hosteque ultra Savum fugato, nostri in Servia salvi et incolumes constitere.« Chron. C. L. — És ismét: »Graeci autem et bulgari, navigantes in celocibus suis, per ingenia sufflabant ignes sulphureos *in naves Hungarorum, et eas in ipsis aquis*

1129-ben szerencsétlenség érte a magyar királyi hajóhadat. II. István a Byzanczba menekült Álmos herczeg miatt háborúba keveredvén Comnen János görög császárral, nagy sereggel és *erős hajóhaddal* ment a görögök ellen. Ez utóbbi hasznos szolgálatot tett neki Nándorfehérvár ostrománál, meg Zimony megerősítésénél. De a császár a Feketetengerről küldött fel hajóhadat István ellen, mely a miénknél sokkal erősebb lévén, azt Horomvár alatt, egy dunai ütközetben, görög tűzzel részint felgyújtá, részint elmeríté vagy elűzé. Horom és Zimony elvesztek, s a Szerémség nagyobb része is az ellenség hatalmába került.

Ezentúl évtizedeken át hallgatással mellőzi a történelem a magyarok hajóhadát. A magyaroknak ebben az időben, a horomvári veszedelem óta, hajókészletök alkalmasint nem volt. Mikor a trónkövetelő Borics 1146-ban Pozsony urává lesz és Géza király hadai a város visszavételére sietnek, nem találjuk a hajóseregnek is igénybevételét, noha e hadjárat súlypontja egészen a Dunára volt fektetve. Ugyanakkor ütött Henrik is az országra Ausztria, Bajor- és Szászország összes haderejével. Az ellenfelek szárazföldön mérkőznek egymással, s Géza az ősi magyar taktikát alkalmazza a németek ellen. Székely és besenyő íjászokkal támad s állítja meg a futamlókat, könnyű lovasaival fogja oldalt a német dandárokat s intézi rohanásait a menekülő ellenség után. De habár a magyar vitézség ezúttal is valamint más alkalmakkor dúsan aratta a dicsőség borostyánát, még sem tagadhatni, *hogy a hajóhad nélkülözése és a készületlenség, melylyel a nemzetnek mindig jól fölszerelt ellenséggel kelle viaskodnia, a káros következmények egész sorozatát záditotta az országra.* 1152-ben Mánuel előbb fenhatóságának elismerésére kényszerítvén Blachin szerb fejedelmet, a hozzá menekült Boricsot hajóhaddal Branizova alá küldi, hogy ott a Dunán átkelve, a temesi tartományba törjön. Maga Mánuel szintén hajóhad kíséretében megy át a Száván, hadainak másik részével elfoglalja Zimonyt és kizsákmányolja a Szerémséget. Mánuel dunai hadjáratai egymásután ismétlődnek s megannyi bajt okoznak a kellőkép nem fedezett hazának. 1155-ben Bazilius vezér, kinek táborát a trónkövetelő István magyar herczeg és a Görögországba emigrált társai is követik, a szűntelen nyugtalankodó Boricscsal megtámadja Magyarországot s a császár költségén kún csapatokból zsoldos hadat állít fel az Al-Dunán hazánk ellen. 1156-ban színlett békét jön kötni

incendebant. Victi sunt autem ignivomi graeci ab Hungaris, *prae multitudine navium*, quibus flumen operuerunt.« (De irruptione Bissenorum.) *Thuróczi*, Schwandtnernál, I. r. 189. l. V. ö. *Horváth M.*: Magyarorsz. tört. I. k. 297. l. és *Szalay*, I. k. 165—166. ll.

Mánuel Géza királylyal, melynek káros utóhatásait eléggé megkeserűlte az ország. 1161-ben Alexius Contostephanus megveszi hajóhadával a védtelen Horomot, az ezután következett évben pedig kicsikarja ajándékképen a trónbitorló IV. Istvántól Zimonyt és a gazdag Szerémséget. 1163-ban fiát Andronicust küldi Contostephanus Magyarországba, ki egész Péterváradig hatol fel hajóival az üres Dunán s hatalmába ejti a Szerémségen kivűl még Bács megyét is. *Elegendő hajóhad hiján az ország sajnos készületlensége okozta a sürü görög támadásokból származott balesélyeket, az ellenkirályok és trónkövetelők bátor föllépését, az oligarchia hatalmának növekedését, és a mi ennek természetes folyománya volt, a királyukhoz hü magyar rendek csüggetegségét a haza függetlenségének és territoriális épségének védelmezésében.* Szerencse, hogy az északi határokat, melyeken túl akkor vallási eszmék foglalkoztatták az embereket, nem fenyegeté még komolyabb veszély, mint a milyen volt a zsarnok és zsaroló keresztes hadaknak pusztítása. A németek hajóhadát egészen e keresztesek használták most. III. Konrád német és VII. Lajos franczia király százezerekre menő népet vezéreltek Magyarországon keresztül a Dunán és a Duna partjain Solyma felé.[1]) Annyian valának, írja a hadjáratban résztvett Otto freisingeni püspök, hogy a folyamok hajózásra, a rónaság a járásra alig látszottak elegendőknek lenni.[2]) *A készületlen magyar király nem képes a Dunán állást foglalni ellenök, hanem kénytelen hízelgéssel és gazdag ajándékokkal útnak ereszteni őket Görögország felé.*

A szenvedett veszteségek, a trón és haza veszedelme és a kiállott megaláztatások kényszerítik elvégre az 1162-ben ismét kormányra lépett III. Istvánt, hogy a harminczkét évvel ezelőtt megsemmisült magyar hajóhadat *újra föléleszsze.* A hajók csakhamar el is készültek, de úgy látszik kontár mesterek által csak közönséges teherhordó dunai hajókból lettek rögtönözve. Ezen hajórajjal megy a király a trónkövetelő IV. István és a görög had kiűzetésére, valamint az ellenség által elfoglalva tartott Szerémségnek és Bács megyének felszabadítására. Mánuel Gabras Mihályt küldé a görög és kún sereg élén a magyarok ellen. A görög sereget szintén

[1]) *Ottonis Frisingensis Gesta Friderici imperatoris*, Lib. I. »— — aliis per *Danubium navigantibus*, aliis per terram euntibus.« (*Pertz:* Tom. XX. 375.)

[2]) U. o. »Tantam autem post se multitudinem traxit (Conradus), ut et *flumina ad navigandum*, camporumque latitudo ad ambulandum vix sufficere videretur.« Ugyanez áll a »*casus Monaster. Petrischusensis*« czímű krónikában: »Perrexerunt igitur armati, exercitus infinitus nimis, per Pannoniam et Bulgariam silvam, et *copiosa navium multitudine per Danubium.*« (674. l.)

hajóhad kiséri a Dunán. III. István Zimony alatt üti fel táborát s ott várja be hajósnépével a görögök támadását. Azonban a magyar hajók igen szélesek és mozdulataikban e miatt nehézkesek voltak, s nem bírtak előnyre vergődni a görög hajók fölött, sőt egy közülök fel is gyújtatott a görögök által.[1]) Sikerült mégis a magyaroknak Zimonyt visszafoglalniok s a görögöket rövid időre az országból kiverniök.

Mánuel nem hagyta a kudarczot sokáig bosszúlatlanúl. Haza térvén, roppant készületeket tett a szenvedett vereség megtorlására. Szövetkezett az oroszokkal, az Al-Dunán tanyázó kún és besenyő népekkel. Fridrik császárral, a török szultánnal és Velenczével, mely utóbbi a maga hajóhadát is rendelkezésére bocsátotta. Temérdek seregét 1164-ben nyáron hozta be az országba, s mindenekelőtt Zimony és a Szerémség visszafoglalására vezeté. *Ekkor pusztult el III. Istvánnak derék, de aránylag gyenge hajóhada.* Zimony, Nándorfehérvár és Branizova segedelmére, a Szerémség védelmére nem megy egyhamar magyar hajóhad. Az elfoglalt várakban és tartományokban hátrahagyott görögöket 1165-ben Dénes nádor vasas és könnyű lovasai, íjászai és parittyásai szorítják ki.

III. Bélának egészben véve csöndes lefolyású kormánya alatt, minthogy Mánuel halála után 1180-ban a Szerémség s az al-dunai erődítmények Dalmácziával együtt önként visszacsatlakoztak a magyar koronához, ogyáltalában nem parancsolták a politikai körülmények a költséges hajóhad felállítását. A bizánczi trónon ekkor Isacus Angelus ült, ki Béla királynak veje volt, és kivel Magyarország állandó jó viszonyt tartott fen. De azelőtt is, míg az Andronicus Comnenus és a még gyermek Alexius között a hatalmi zavarok folytak, Béla nem volt útalva a hajóhadra, hanem csak szárazföldi csapatokkal vett azokban részt. *Mindazonáltal egy 1189-ben közbejött véletlen, jelentékeny dunai hajórajt juttatott Magyarország birtokába.* Ugyanis Fridrik császár, engedve VIII. Gergely pápa sürgetéseinek, keresztes háborút intéz a szent földre és szintén Magyarországon keresztül vezeti csapatait. Előre küldi III. Bélához követét, Konrád mainczi érseket, hogy a királylyal az útak és hídak kijavítása és az élelmi szerek ára iránt megállapodásra jőjjön. Béla készséggel felel meg a császár kívánságának s szívesen üdvözli őt követei által. Fridrik erre átlépi az ország határát s *erős hajósereggel* jelenik meg előbb Pozsonynál, majd Esztergom kikötőjében. Június 4-én fényes ünnepélylyel fogadja őt Béla a királyi székvárosban, megven-

[1]) *Cinnamus*, L. V. p. 132. — *Nicetas Choniat.* 84. — *Turóczy*: II. Cap. 68. — *Horváth M.*: I. k. 428. l.

dégeli koronás vendégét magyar bőséggel, sőt drága ajándékokkal is elhalmozza. A rendkivül szivélyes fogadtatás annyira megnyeri a császár szivét a királyi családnak, hogy nemcsak eljegyzi fia, Fridrik sváb herczeg részére Béla leányát Constantia herczegnőt, hanem a sok szivességet és az ajándékba kapott drágaságokat azzal viszonozza, hogy *oda ajándékozza Bélának az egész német hajórajt, melyet és kiséretét Regensburgból Zimonyig szállította.* Zimonytól szárazon folytatá Fridrik palaestinai útját. [1]) Béla uralkodásának végső éveiben tetemes pénzösszeget szánt e hajóraj gyarapítására s alkalmas fölszerelésére. Ő is keresztes útra akart menni. De e szándéka végrehajtásában halála által meggátoltatván, fiának hagyta azt örökségül.

A királyi hajóhadak további sorsát jó ideig ismét homály borítja. Valószínű, hogy Imre király alatt 1201-ben és ismét 1203-ban, Szerbia és Bolgárország meghódításakor hasznos szolgálatot tett az a magyar szárazi seregnek. II. Endre alatt pedig 1234-ben, az osztrák Frigyes ellen vezetett hadjáratban vett részt. [2])

IV. Béla országlásának első éveiből nincs arra adatunk, hogy az országnak hajóhada is lett volna. De ha tekintetbe vesszük IV. Béla viszályait az osztrák Frigyessel, kit hadaink 1237-ben egész Bécsig üldöznek, míg viszont a németek 1241-ben a dunai részeket, sőt még Győrt is elfoglalják: alig kételkedhetünk abban, hogy a két ellenséges fél a vízi hadműködést nem hagyta figyelmén kivül. Fölötte érdekes lenne bírnunk az 1259-ik és 1266-ik évekből IV. Bélának azt a lajstromát, melybe a hadi szolgálatra köteles várjobbágyokat összeiratta. [3]) Azonban, noha e nagy királyunknak súlyos gondok által zaklatott kormánya az egymás után rohamosan fölmerült mondhatatlan szerencsétlenségek és zavarok tömkelegéből még mindig nem bontakozott ki az utókor előtt egész dicsőségében és minden érdemében: annyi adatot azért abból az időből is megmentett a sors számunkra, hogy azok fonalán e jeles fejedelmünk honvédelmi intézkedéseinek egyes kiválóbb mozzanatait megismerhessük. Béla a királyi had tekintélyét és erejét, főleg a görög befolyás alatt állott elődei által elpazarolt várjavak s a hadi szolgálathoz kötött jószágok visszavétele és eredeti czéljokra

[1]) *Godofred. Colon.* Frehernél. I. 352. l. — *Arnold. Lubecens*, Leibnitznál: Scriptor. Brunsw. II. 677. — *Anonymus*, Urstisiusnál 213. *Chron. Austr.* Pertznél IX.

[2]) *Annales Erphordenses.* Legalább ezt sejteti e kitétel: »— — in quo conflictu strages maxima pugnatorum, *atque in Danubio submersorum* facta est, rege (Ungarie) triumphum obtinente.« (*Pertz*, Tom. XVI. p. 30.)

[3]) *Árpádkori új okmánytár*: VII. 501. és *Fejérnél*: IV. 3, 336.

fordítása által annyira növelte, hogy még a kisebb nemesek, sőt a várjobbágyok is számos vitézzel szaporíták a királyi sereget. Az országba települt idegenek a bevándorlásukkor szerződésképen nyert királyi személy- és birtokjogok fejében szintén a királyi sereghez szegődtették vitézeiket. IV. Béla országlata alatt veszik kezdetöket a hadi célokra, nevezetesen pedig a Duna erősítésére szánt azon gazdag királyi adományok és szabadságok, melyekben a Dunán fekvő s hadilag fontos várak, városok és azok főurai, polgárai, de mindenekelőtt az esztergomi érsekek részesülnek. 1265-ben elviszi udvarnokait Keszi helyből, s a mai Udvarnokon telepítvén le őket, Komáromot s annak polgárait oly kiváltságokkal ajándékozza meg, minőket az általa épített Új-Pestnek (Buda) és polgárainak adott. 1277-ben Tamás bán, Pozsony, Nyitra és Komárom grófja, a IV. Bélától nyert szabadságot megerősítvén, újolag kiveszi Komárom lakosait a várparancsnok és az ottani curiális gróf ítélete alól. [1]) Esztergom várát 1249-ben az esztergomi érsekre ruházza át Béla, és hogy az érsek azt szárazon és vizen kellően védelmezhesse, úgy tőle, mint fejedelmi utódaitól is, terjedelmes uradalmakat nyer, melyek sokasága a XVI. században már hosszú lajstromot tölt be. 1315-ben Komárom vára és városa is, az összes szállásokkal, falvakkal és egyéb járulékokkal, szintén az esztergomi érsek birtokába megy át. Zsigmond király 1388-ban pedig hozzáadta még Újfalut, Baiothot, Genemarothyát az esztergomi és komáromi, továbbá Rab, Csenke és Bery földjét az esztergomi megyékben. Ugyanilyen kegyelmekkel gazdagíttattak Győr, Pozsony, Buda és Pest, bizonyára leginkább vizi hadi fontosságuknál fogva. 1246-ban léptek be a királyi hadseregbe a jánosrendi vitézek. Nem olvadtak ugyan bele, de mint királyi sereg a magyar király szolgálatába állottak. A király Rembold nagymesterrel formális szerződésre lép, melynek erejénél fogva a rend adományul kapja némi részek kivételével a Szörényi Bánságot egész az Aluta folyóig, és Kúnországot az Alután túl és Erdély havasai alatt. A tartomány jövedelmeinek fele a királyé, másik fele a rendé. Kúnország összes jövedelmeit huszonöt esztendőre a szerzet egyedül élvezi. Ezen kivül kap a szerzet a királytól

[1]) Ugyanily értelmű szabadságokat kap Komárom, mint főfontosságú dunai erődítmény, 1307-ben Csak Mátétól, 1331-ben I. Károlytól, 1388-ban Máriától, 1401-ben Zsigmondtól, 1446-ban Hunyadi Jánostól, 1453-, 55-, 56-ban Kún Lászlótól, 1465—70-ben I. Mátyástól, 1518-ban II. Lajostól, 1527-ben Zápolya Jánostól, 1538-ban I. Ferdinandtól, 1602-ben Rudolftól, 1609-ben II. Mátyástól, 1622-ben II. Ferdinandtól, 1651-ben III. Ferdinandtól, 1692—94-ben II. Lipóttól, 1712—37-ben III. Károlytól, végre 1745-ben Mária Teréziától. (L. *Fényes Elek:* »Komárom vármegye«).

Háromszékben 500 ekényi szántóföldet, ajándékba kapja Scardona városát és a Peczath nevű praediumot, végre Voyla földjét a Duna mellett.[1]) Ennyi dús javadalmazás fejében kötelezik magokat a joanniták a pogányok és a *bolgárok* ellen fegyvert fogni, más eretnekek ellen csak akkor, ha azok az ország határait átlépnék. Tartozik a rend hadakozni a tatárok ellen, s védelmezni a *németek* ellen az északi végvárakat is.

A jánosvitézekkel kötött ezen szerződésnek legközvetlenebb czélja az Aluta és a Duna közti országrész biztosítása a magyar korona részére. *Ezen czélt csak úgy érhette el a rend, ha főleg a Dunán vízvédelmi eszközökben hiányt nem szenvedett!* A dalmácziai Scardona várost, valamint a dunaparti Voylát avval a kikötéssel kapta, »*hogy magát a tengeren és a Dunán minden szükségesekkel fölszerelje.*« Ha nem maradt is följegyezve, de a dolog természete, a történelmi szintér alkata és a kor körülményei kényszerítően követelik tőlünk azt a föltevést, mely szerint IV. Béla király, ki a tatárjárás után arra fordítá fejedelmi gondoskodásának egész erélyét, hogy az országot *megfelelő s lehetőleg legczélszerűbb stratégiai készülékekkel* ellássa, a joanniták vitéz testületét csak az esetben halmozta el oly nagyterjedelmű dúsgazdag donatiókkal, ha biztosítva volt a felől, hogy az ország déli és északi végszélei, melyeknek védelme a rendre volt bízva, a rend részéről kellő oltalmat nyerhetnek. E föltevést nem ingathatja meg a körülmény, hogy az adománylevél lovas segítséget emleget, és hogy emlékeinkben jobbára nyoma veszett a jánosvitézek harczának a békétlenkedő bolgárokkal, Ottokárral,[2]) vagy a stájer hadakkal. Akár részt vett a vitézrend ama háborúkban, akár meghiusúltak az ő erejére és vitézségére épített tervek, és egyáltalában bármi nehézségek fordúltak is elő, melyek miatt Rembold nagymester az Al-Dunán nem boldogúlhatott: mindez még nem zárja ki az észszerű föltevést, hogy a rend akkor, mikor az alsó és felső Duna stratégiai vonalainak védelmét terjedelmes jószágok fejében magára vállalta, birtokában volt egyszersmind azon hadi fölszereléseknek is, melyek nélkül a Duna védelme *teljes lehetetlenség* lett volna.

Forrásaink hallgatása még nem bizonyíték arra nézve,

[1]) A királyi adománylevél *Praynál:* Dissertationes, 134. l.; *Katonánál:* Histor. crit. VI., 45. l.: *Fejérnél:* Cod. Dipl. IV. 1. k. 447. l.; *Theinernél:* Monumenta, 1. 208. l.; *Pestynél* terjedelmes kivonatban: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története, 1. k. 16—23. ll.

[2]) Ottokár király egy termetes hajóhidat is hozott magával, midőn 1271-ben Magyarországra tört. Kétségtelen, hogy folyami hajóhaddal is rendelkezett, melylyel szemben oly gondos fejedelem, mint IV. Béla, nem hagyhatá egészen üresen a Dunát. (V. ö. *Horneck:* 92., 104. lap. és *Kurz:* Oesterreich unter H. Albrecht dem Lahmen.)

hogy valamely dolog, melyről említést nem tesznek, egyáltalában nem létezett, vagy valamely esemény, melyet elhallgatnak, egyáltalában meg nem történt. Az idegen s főkép a német kútfőkben közönségesen hallgatással szokott mellőztetni az, mi a magyar hadaknak kiváló erejét, előnyét vagy dicsőségét képezte. Az ellenség nem szólt arról, a mi neki nem tetszett. Nemzetünk történelmi multjának számtalan mozzanatai fölött pedig szintén némán vonúlt el a magyar krónikások jegyezgető szelleme. A haza ezernyi sanyargattatásainak borús korszakában inkább az érdekelte őket, a mi a féltékenyen őrzött államlét és nemzeti szabadság megmentésére a szükséges honvédelmi eszközökből még hiányzott, sem mint az, a mivel az ország már úgyis rendelkezett. Ilyenkor tehát nem annyira a kútfők hallgatása, hanem a történelmi tények és a fenforgó körülményekből levont következtetés a mérvadó. Hogy például V. István, IV. László, III. Endre és Róbert Károly uralkodása alatt aligha volt elegendő hajórajunk a Dunán, azt e királyaink hadviselésének összes körülményei majdnem teljes bizonyossággal mutatják. Különben nem vezette volna István 1272-ben szárazföldön a magyar sereget a hűbéres Szerbiába, véget vetendő a háborúnak, mely Uros fejedelem s fia és veje közt támadt volt. Róbert Károly sem szorúl vala osztrák Frigyesnek hajóhadára, midőn a dunai hadállásokat a hatalmas Csák Máté kezeiből kiragadja és 1315-ben Komáromot és Visegrádot megveszi. Nem kért volna 1334-ben Róbert siciliai királytól Szlavóniába küldendő hajókat István bán számára. [1]) Számos délszláv hajósnépünk kün szolgált velenczei hajókon, vagy a siciliai marinán állott fegyverben és matrózkodott, [2]) míglen 1349-ben Dusán István szerb császár tulajdon hajókat nem készíttete Velenczében. [3])

Okiratos bizonyítékunk van rá, hogy hajós személyzetben, vagyis a vízi hadhoz megkivántató hajós legénységben ekkor sem volt hazánk szűkében. Csak a hadi czélokra fölszerelt igen drága s költséges hajóanyagot, a tulajdonképi hajórajt nélkülözte, melyen az ország folyamvidékein, a Dunán, vagy a többi nagyobb vizek réveiben lakott hajós kompániák, hajóstelepek fegyverfogható erejét az ellenség elé vihette volna. I. Károly király idejéből, 1336. évi decz. 13-dikáról maradt fen egy okmány, mely a királyi *hajósnépek*, *hajóstelepek*, *hajóstársaságok* ekkori létezését kétségkivülivé teszi. György,

[1]) *Wenzel:* Magy. diplomácziai emlékek az Anjou korból. I. 323. l.
[2]) U. o. I. k. 324. l. — II. 45. l. — II. 75. l. — III. 130. l. — II. 447. l.
[3]) U. o. II. 349. l. — Velenczében a szt. Márk bazilikája melletti partot *szlavonok partjának* (Riva degli schiavoni) nevezik mai napiglan is. (*Pesty:* Száz politikai és történeti levél.)

buda-külvárosi hajós, saját és *társai* nevében (suo et aliorum sociorum de eadem vice et nomine) a király színe elé járulván, állítá, hogy a buda-külvárosi hajósok azon négy-hajónyi révet (portum seu vadum), mely a *jenői és a pesti hajósok* révei közt a Dunán fekszik, Béla és László királyoktól kapták, s az most is őket illeti meg törvényesen. S mégis ezen révöket a nyulszigeti apáczák jenei hajósnépe, meg a pesti hajósok erőszakkal elvették tőlök s elfoglalva tartják. A király vizsgálatot rendelt a peres ügy megismerésére, meghagyván a budai hajósoknak, hogy igényöket az említett révre Béla és László király adományleveleivel bizonyítsák. A budai hajósok sokáig, egész 1336. évi kisasszony napja nyolczadáig halasztgatták igényeik beigazolását, a mikor is elvégre a per a király itélőszéke elé került végeldöntés végett. A nyúlszigeti apáczák ügyvéde Lambert Péter prédikátor szerzetes volt, a budai hajós kompániát Ulrik és Miklós hajósbírák (nautarum iudices) képviselték. Minthogy kitűnt, hogy a budai hajósok hamis úton szerezték meg Béla és László királyok leveleit, sőt a kérdéses rév birtokába soha sem is lettek törvényesen beiktatva: a király elutasította őket keresetökkel, büntetést is szab rájok hamis vádaskodásuk miatt, fentartja azonban részökre a folyambeli szabad kereskedést, de kötelezi őket egyszersmind, hogy *saját hajóikon és dereglyéiken, eddigi szokás szerint, a királyi szolgálatokat teljesítsék.* [1])

Róbert Károly idejében tehát már nem abban a kezdetleges állapotban találjuk a királyi vizi hadat, melyben az első királyaink alatt volt. A várkerületek feudális népéből, mely a Dunán és a többi nagyobb folyókon hajózási szolgálatokat teljesített, királyi adomány- és oltalomlevelekkel felruházott *hajóstestületek* lettek, melyeknek tulajdon birtokaik vannak s melyek most már tulajdon autonomiával birnak. Hajóstelepek azok ugyan most is, mint voltak régen, de már jeles szabadságokkal dicsekedhetnek. Csak egy dologban szolgák: *a király vizi szolgálatában!* S e tekintetben katonák, *valóságos vizi had*, — habár nem a mi mostani fogalmaink szerint. Hasonlók a mongolok betörése után IV. Béla királyunk által felállított határszéli őrállókhoz (speculatores), kik szintúgy, mint a vár-

[1]) »—— eo tamen salvo, — mondja a király — quod ipsi nante de suburbio in eorum *navibus propriis et carinis* per cursum aquarum .... supra et infra res et quevis mercimonia, lucrum seu ipsorum questum cum ipsis nautis Pesthiensibus parcientes, *et cum eisdem regalia nostra servicia modo consveto exercere debentes*, semper liberam habebunt deferendi facultatem ... etc.« (*Nagy Imre:* Anjoukori okmánytár. III. k. 312—315. ll.) — Hasonló ügy forgott fen 1375-ben ugyanazon nyúlszigeti apáczák s a budai prépost közt, 1381-ben pedig a pesti hajósok révének ügyében itélt I. Lajos király. — (*Fejér:* Codex diplom. IX. 5., 57. és IX. 5. 474.)

jobbágyok, fegyverszolgálattal összekötött koronajavakat élveztek s őrnagyuknak engedelmeskedtek. Béke idején eszközlik a közlekedést folyamainkon és szabad kereskedést úznek; háborúban katonák. Hajóikra, dereglyéikre szállnak, fegyvert ragadnak, közvetítik a sereg élelmezését, kémszolgálatokat teljesítenek, követik a tábort a faltörőgépekkel és az utócsapatokkal. Róbert Károly alatt mindezt saját járműveikkel viszik véghez; mert a királynak — úgylátszik — nincsen tulajdon hajókészlete, bár annak szükségét nagyon érzi, de baján segíteni nem képes.

A szükséges hajómennyiségnek beszerzése, de magának a hajóhadnak korszerűbb szervezése is *Nagy Lajos* király dicsteljes uralkodásának első éveire maradt. 1364. táján úgy kezdtek az ország körülményei alakúlni, hogy egy erős dunai hajóhadnak fölkészítése elodázhatlanúl szükségessé lőn. A Vilmos-féle »*Királyi Constitutiók*« tanúsága szerint Németországban a Rajnán már régen törvényileg volt a vízi haderő kiállítása és fölszerelése háború esélyeire szervezve. »Rendeljük — mondja a Constitutio, — hogy a Mosel és Basel közt fekvő városok száz hadi hajót, a lejebb fekvő városok pedig ötven hadi hajót, — naves bellicas honestas et cum sagittariis praeparatas — tartozzanak kiállítani és fentartani.« [1]) Nálunk ilyen rendelet még nem volt. A vizi hadról szóló törvényeink sokkal későbbi időszakból valók, holott a Regensburg és Bécs kikötőiben szűntelen résen álló német hajóhad, éppen a magyar királyság első három századában volt a legveszedelmesebb Magyarországra nézve. Dél felől is éppen Nagy Lajos kormányra léptével kezdi a sötét végzet hollószárnyait lebegtetni hazánk fölött. A görög császárság ekkor már teljesen meg volt rontva, Bolgárország elfoglalva, Rácz- és Bosnyákország adó alá vetve, Oláhország és Herczegovina állása megingatva. De a keleti császárság düledékeiből fiatal erővel, világrendítő hatalommal emelkedik ki egy szörnyű óriás, a rettentő ozmán birodalom, melynek hódítási törekvései Magyarország felé irányulnak, miután annak melléktartományaival hatalmát már éreztette. Az európai fejedelmek, főleg a szomszédok, erősen kezdének fegyverkezni és alkalmas stratégiai állásokat foglalni. Lajos legelőbb is az Al-Duna védrendszerének megerősítésére veté tekintetét. Megújítja a magyar koronának jogait Bolgárországra, hogy ott lábait megvetvén, útjába léphessen a hódol-

[1]) *Wilhelmi regis constitutiones*, Ao. 1254. Ugyanott olvassuk továbbá: »Item volumus, ut civitates omnes attrahant et adducant ad se naves in passagiis seu vicinis, ut nullum sit passagium, nisi ante civitates coniuratas, ne inimicis pacis ullus Rheni transitus concedatur . . . (*Pertz*, Tom. IV. 370.)

tató török áradatnak. Bodon eleste után keletkezik magyar főhatóság alatt a dunai bolgár bánság. Lajos fölszereli azt katonai erővel és elegendő hadi eszközökkel. A magyar hadak *hajókon* eveznek le Zalánkeménből a Dunán, hogy a bolgár bánságot háborgató Szizmánt megfenyítsék. Garai Miklóst is *hajóhad* támogatja, mikor 1368-ban levezeti seregét a Dunán, hogy a hűtlenné lett Vlajko oláh vajdát megbosszúlja.[1]) Budai Imre kapitány alatt 1370-ig magyar zsoldos hadosztály állomásozott Velenczében, a signoria tengerészeti szolgálatában. *Vajjon tehát az a Lajos király, ki az ország határain túlnan is, a sík tengeren, önálló magyar hajóhad létesítésére irányozta törekvéseit és annak felállítása körül oly annyira buzgólkodott,*[2])

---

[1]) »— — *Nicolaus Gara* — — mira virtute, ac singulari militaris artis disciplina, Regis exercitum *instructis navigiis* e Bulgaria in Valachiam . . . ita transmisit, ut in Danubii ripa hostem fuderit, ceciderit multos, et proxima subinde oppida ceperit. (*Bonfini*: Rer. Ungar. Decad. II. L. X.)

[2]) Ez is egyike Nagy Lajos királynk azon kiválóbb érdemeinek, mely államférfiúi hivatottságát legjobban bizonyítja, s fejedelmi alakját kora műveltségének színvonalára emeli. Kiszámíthatlan az erkölcsi és anyagi kár, melyet Magyarország minden századokon keresztül szenvedett, *mert nem rendelkezett saját tengeri hajóhaddal.* Bár sikerült volna Nagy Lajosnak megvalósítania a legéletrevalóbb politikai tervet, melyet valaha királyaink trónjáról hallottunk, s melyet ötszáz esztendő lefolyása után is kornk legnagyobb magyarja Széchenyi visszhangoztatott a »*tengerre magyar*« jelszónak politikai axiomává felavatása által. Egy röpke visszapillantás hazánk történelmi múltjába, fájdalommal tölti el a honfiúi kebelt azon sok veszteség és megaláztatás miatt, melyet Magyarországnak, legderekabb királyainknak is, néma türelemmel és keresztbe tett kezekkel kellett eltűrniök, mert nem volt tengeri hadunk. *Már a magyar királyság alapításakor kezdődik a kárvallások és szerencsétlenségek sorozata s felkölti Nagy Lajosban a magyar tengerészet létrehozásának eszméjét.* Mikor Otto doge 1018-ban a velenczei hajórajjal megtámadja a Szent-István koronájához tartozó tengerparti városokat, a király nem annyira kegyes indulatból sógora iránt, mint egyes történetírók állították, hanem mert tengeri hada nem volt, kénytelen veszni hagyni a magyar tengerpart tetemes részét. 1095-ben is, mikor Könyves Kálmán, Vitali Mihály velenczei herczeggel a Dalmácziára vágyó apuliai normannok megfenyítésére szövetkezik, velenczei hajókon küldi tengerre a magyar hadat. Ugyan e királynk biztosítani akarván Dalmáczíát, a tengeren hatalmas és a görög császár által is pártfogolt Velencze ellen, tengeri erő hiányában Roger szicziliai fejedelemmel rokonsági frigyre kénytelen lépni. Dalmáczia elvétele után pedig 1103-ban a szigetek elfoglalására Ugra bánt, a tengeri városoktól nagy összeg pénzért bérbe vett tizenhárom kisebb hajóval küldi Arbe ostromára. Mikor aztán Arbe lakói a bánt visszaverik, Kálmánnak nem marad egyéb hátra, mint elállania a dalmáczíai szigetek visszavételétől. Ugyanekkor Zárát is ostromolván, a tenger oldaláról nem közelíthető meg a várost, mert — mint Lucius írja — »classe destitutus erat.« »Oly tengeri erőt — teszi hozzá nemzetünk nagynevű történetírója Horváth Mihály, — melylyel a tenger fölötti uralmat a már kiképzett tengerészettel bíró Velencze kezéből kiragadhassa, nem teremthetett Kálmán; mert ahhoz nagyobb pénzerő, hosszabb

tehette-e, hogy ben az országban bele ne foglalja újonan szervezett honvédelmi rendszerébe azon most már nélkülözhetlenné vált hadi eszközt, a dunai hajóhadat, mely nélkül a törökök berohaná-

---

és békésebb uralkodás kivántatott volna, mint a mennyivel ő birt s a meddig ő uralkodott. A nagy feladat — úgymond — utódaira maradt örökségül. De sem közvetlen utóda, s kik annak kiskorúsága alatt az országot kormányozták, sem a későbbi királyok nem fogták fel, nem méltányolták a nagy fontosságot, melyet Kálmán Dalmáczia s általa Ádria birtokába helyezett.« Azért ingadozott olyannyira a magyar királyok kezében a ránk nézve életérdekű Dalmácziának birtoka s vele az Ádriaitenger s a keleti kereskedelem fölötti hatalom. Nem volt tengerészetünk, melylyel Velenczével versenyezhettünk s azt háttérbe szoríthattuk volna! III. Béla csak úgy tarthatja Dalmáczíát Velencze ellenében, hogy állandóan nagyobb sereget kénytelen élelmezni a tengerparti erődökben. Az 1190. évi háborúban a tengerparti városok hajóit kölcsönzi el Béla s azokon vezeti fegyvereseit a velenczei hajóhad ellen. A trau foknál vívott tengeri harcz a vizen is helyöket álló magyar vitézek részére dönti el ugyan a győzelmet, de azért a háború tulajdonképi tárgya, Arbe és a többi szigetek, továbbra is csak Velencze birtokában maradnak. Imre király 1203-ban nápolyi hajókat bérel ki az Ádriaitengeren a velenczei hajóraj ellen, s ezeken szállítja embereit Zára visszavételére, de a zárai polgárok a lagunák városának hódolnak meg, mert a magyar királynak nincs tengeri hatalma, hogy őket oltalmazhatná. 1216-ban, mikor II. Endre, atyjának fogadalmát teljesítendő, keresztes hadjáratra készül s a tengeren szándékozik útra kelni, Della Croce Pontinst, Dalmát és Horvátország királyi helytartóját Velenczébe küldi a szükséges hajók megszerzése végett. Ziani Péter herczeg a hajók bérletét illető szerződésben beleegyezik ugyan, hogy Velencze tíz hajót ad bérbe a magyar királynak a sereg átszállítására, de mindjárt Zára városát is örökre leköti Velenczének. Spalatóban még zárai és anconai hajókat is szerződtetni kellett. Mikor pedig 1243-ban huszonhat gályát s húsz más hajót küldenek a velenczeiek az elpártolt Zára visszafoglalására, Dénes bán csak lánczokkal tudja valahogyan elzárni a város kikötőjét, a nélkül persze, hogy ezzel a védelmi szerszámmal megmenthette volna a fontos helyet Magyarország számára. Későbbi királyaink is szüntelen szorongatott helyzetben voltak a magyar tengerpartokon a tengeri hajóhad hiánya miatt. Ismeretesek Róbert Károly viszályai a velenczei köztársasággal, Zára, Trau és Sebenikó birtoka miatt. Károly mindannyiszor rokonának, a sziczíliai királynak hajóira szorúl. Brebiri Pál és Mladen tengermelléki bánok tehetetlen szemlélői az ország területi épsége ellen irányzott merényleteknek, míg valamely tengeri hatalmasság jó pénzért, vagy még ennél is drágább kárpótlási áron ki nem segíti a magyar királyt a bajból. S bár e jeles fejedelem minden alkalmat megragad családja hatalmának s birodalma nagyságának emelésére, azt még sem tudja soha keresztülvinni, hogy három tenger mosta országát tengeri haderővel is felruházza. Nagy Lajos csak úgy igéri a kért segítséget Palaeologosz János görög császárnak a törökök ellen, ha ő maga is elegendő tengeri erővel fogna rendelkezni. Ez a hadjárat szolgált első alkalmúl, hogy a király magyar tengeri hajóhadnak felállítását komolyan tervbe vegye. Követet küldött Velenczébe Cornarino Márk herczeghez, kérve őt: szereltessen fel számára az ottani hajógyárban, az 1358. évi stipulácziók értelmében, huszonnégy tengeri hadi gályát. De Velencze óvakodott attól, hogy az Ádrián Magyarországnak is hajóhada legyen. Lajos törekvései meghiúsultak a tengeri hatalmára féltékeny signoria fondorlatai és szün-

sainak napról napra jobban fenyegető veszedelmét az Al-Dunán semmi más alkalmasabb eszközzel nem lehetett elhárítania?

Nagy Lajos hajóhadát örökölte másodutóda, *Zsigmond* király, bár az őt megelőző Mária királynő uralkodása alatt a hadügy mélyen sűlyedt. Zsigmond trónraléptekor ismét találkozunk tehát a királyi hajórajjal. 1390-ben *Garay Miklós* parancsolt fölötte, midőn a király Keve alá vezette seregét, a törökök és az elpártolt szerbek ellen. 1392-ben megtámadja a török Moldva- és Oláhország fejedelmét, kinek saját alattvalóival is háborús viszálya volt, mert Dánt, a szultán hűbéresét, választották vajdájokká. Zsigmond Myrza pártját vette pártfogásába és *hajóhadát a Moraváról a Dunára küldé.* E hajóraj oly erős volt, hogy a szövetkezett török-oláh hajóhad fölött fényesen győzedelmeskedett, sőt azt teljesen tönkre tette. [1]) Négy évvel később, mikor Zsigmond szövetséges hadakkal megy védelmezni a kereszténység ügyét, *már nem elegendők neki a török túlerő visszaszorítására a magyar hajóhadak.* Szaporítja őket franczia hajókkal *Viennei János* tengernagy parancsnoksága alatt, továbbá német szent János-rendi és velenczei gályákkal, hogy a Feketetengeren és a Dunán támogassák szárazföldi seregének működését. Pünkösd táján nagy összejövetelt tartottak az összes szövetséges hatalmak Bécsben és *hetven* a magyar hajóhadhoz csatlakozandó hajót úsztattak le a Dunán, velök küldvén tetemes mennyiségű bor, liszt és zab szállítmányt is, a Vaskapu felé tartó gyalog és lovas csapatok számára. [2]) E megtízszerezett vizi haddal ostromoltatik 1396-ban Nagy-Nikápoly, és az ő segélyével szabadúl meg szorongatott helyzetéből a szerencsétlenűl járt Zsigmond király. 1412-ben a dalmáczíai tengerpartot is veszély fenyegetvén, Zsigmond elhatározta, hogy Velenczét hatalmának egész súlyával megtámadja. Zsigmond ezért Magyarország szolgálatába fogadja az Aureai Ugolinót, egy genuai tengerészt, és annak felügyelete alatt hadi hajókat kezd építtetni, mely szándékát azonban ő is csak oly kevéssé vihette keresztül, mint Nagy Lajos. [3]) Mindazonáltal kétségtelen, hogy egy

telen ellenszegülése miatt. A magyar tengeri hajóhad nem jöhetett létre sem most, sem később! Pedig Magyarország, mikor hatalmának tetőpontján állott, a magyar marina által nemcsak nagy fontosságú gyarmatpolitikát inaugurálhatott volna, hanem bizonyára megteremti vala az anyagi létérdekeit előmozdító külkereskedelmet is és megtartja a partvidék emporiumait.

[1]) *Windeck:* Vita Sigismundi. (Mencken: Ser. Rer. Saxon. T. I.). *Kerchelich:* Not. praelim. de Reg. Croat. T. I. *Engel:* Gesch. d. R. Hungarn, II. r. 6. l.

[2]) *Hammer:* Gesch. d. Osman. Reichs, I. k. 2. r. 238. l.

[3]) *Engel,* id. m. II. r. 25. l.

magyar király sem tervezett oly sok hasznosat a honvédelem szabályozása körül, mint éppen Zsigmond. Ha mindenben nem sikerült is szándéka, annak okát az akkori körülményekben kell keresnünk.

1428. évi május elején fenséges látvány tárul elénk az Al-Dunán. Galambócz és a vele szemben épült Lászlóvár alatt. Elragadó történelmi kép, a magyar királyi hajóhad hajdani jelentőségének és dicsőségének emléke! Főalakja egy lelkes magyar hölgy, a mint a török kézen levő Galambócz visszavételénél ezer veszélyek közt *vezényli a magyar hadi hajók legénységét*, és sűlyeszti, egyremásra gyújtogatja roncs mozsaraiból vagy vetőágyúiból az ellenség vizi járműveit. Rozgonyi István temesi grófnak fiatal deli neje, *Szentgyörgyi Czeczilia* az, ki romlást és halált szór Murád hajóira, melyeket a vár felszabaditására küldött. Mellette küzd hős férje, Rozgonyi István és maga irányozza az ellenségre a legnehezebb ágyút, mely Magyarországban valaha öntetett, s a várnak több tornyát rommá lövi. István oldalánál harczol testvére, Rozgonyi Péter veszprémi püspök is, a kereszttel lelkesítvén kitartásra a vitéz hajóhadat. A szerb oldal csúcsain ott van Zsigmond király is, előretörő seregének élén. Eminnen, a lászlóvári ágyútelep fedezete alatt, a vitéz bajtársak: grabovi Zavissa Niger szepesi kapitány, korának híres lovagja és Voda Péter, bandériumaikkal. Nem verhetik ugyan le a háromszorta nagyobb ozmán erőt, Galambóczot sem vehetik vissza, de szabad elvonulás mellett fegyverszünetre kényszerítik a törököt. Azonban mikor hajóink magyar partra szállítják katonáinkat, a hitszegő törökök által megrohantatván, válságos helyzetbe jutnak. A megrohant csapatok közt van Zsigmond is, minden perczben kitéve a veszélynek, hogy vagy elfogják, vagy megölik. De ott terem egy hajóscsapattal Rozgonyi, kiragadja királyát a tömeg közül, bárkájára veszi és megmenti. [1]) Azonban ő maga a Dunába esik, — és ismét a hajóslegénység elszánt bátorsága diadalmaskodik a hős vezér megszabadításánál. Zavissa Niger egyedül állja még helyét és rettenthetlenül viaskodik a törökökkel. Zsigmond rögtön az ő megmentésére is hajókat küld. Hajós legénységünk a derék lengyelt a csatazajból kiragadja ugyan, de ő nem fogadja el a menekülést, hanem inkább ott esik el áldozatul vitézeivel együtt. A Czeczilia grófnő részére 1435-ben kiál-

[1]) A király menekülését szép, de nem egészen találó hasonlattal illustrálja *Bonfini*, mondván, hogy a király kis csónakon menekült volna. »Quin etiam Sigismundus quoque, qui coeli ruinam paulo ante contempserat, in manum hostium pervenisset, nisi *parva cymba* (?) Danubium trajecisset, Xerxis profecto fatum nactus, qui contempto maris imperio, parvo navigio in Asiam relatus est.« (Decad. III. L. V.)

lított adománylevélben imigyen örökíti meg maga a király a magyar amazon hősiségét: »*Czeczília grófné* — úgymond — *egyéb hölgyeknél bátrabb .... daczára gyönge és félénk nemének, hősi lélekkel egy hajóra lépvén, azzal a megkezdett harczba elegyedett, s a Dunán ide s tova evezvén, számos hőstetteket vitt végbe. Hajójával több ízben megközelítette Galambócz várát, és abba .... keményen lődöztetett a törökökre.*« [1])

A magyar hajóhad innentúl állandó bajtársa és hű követője az Al-Dunán működő szárazi hadainknak, valahányszor azt a víz állása megengedi. Sekély vízállás mellett természetesen nem hatolhatott keresztül hajóhad a Kázán és a Vaskapu sziklacsúcsain és zátonyain. Ilyenkor a Duna torkolata felé nem vétettek igénybe hajóhadaink, hanem rengeteg kocsikíséret követé csapatainkat. [2]) De rendes vízállásnál, mikor a hajózás természeti akadályokba nem ütközött, hajólegénységünk képezte a folyammenti sereg védő és kísérő hadát. Ez szállítá a tábor után a segédcsapatokat is. A gyalog és lovas középhad közönségesen folyamparti állomásokon táborozott, a hajóraj közelében. Ott volt vele a királyi hajó is, a sereget kísérő királynak lakásával. Így történt 1439-ben Végszendrő eleste előtt, mikor Albert előbb a Tisza torkolatánál Titel vidékén, aztán Szegeden, majd ismét Zalánkemén alatt táborozott. [3]) Ez a hajóhad szerepelt a következő 1440. évben, mikor V. László alatt II. Mahomet Belgrádot több mint száz e végből magával hozott hajó segítségével ostrom alá vette. *Teljes öt óra hosszáig tartott az elkeseredett harcz a török és a magyar dunai hajóhad között.* Hunyadi János és Kapisztrán a partról szemlélték a megdöbbentő véres viadalt, és onnan bátorították hajóink legénységét, *melynek vitézsége és a vízi taktikában való ügyessége elvégre is a mi részünkre döntő el a fényes győzelmet.* A török hajók menekűlni kénytelenek, míg a mieink megközelítvén a vár falait, újabb segédhadat és élelmet szállítottak a várba. Víg áldomással ünnepelte a győzelmet Tallóczy János

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. X. 7. 638. l.

[2]) Így Ulászló 1444-ben szeptember közepén, nagyon alacsony vízállás alkalmával, Szegedről 10,000 főnyi sereggel a törökök ellen indulván, 2000 kocsit vitt a sereg kíséretében, részint az eleség és a szükséges hadi eszközök, részint a seregnél levő fényűző lengyelek szokása szerint, azok drágaságainak szállítására, sőt oltalom gyanánt is a tábor erősítésére. A Magyarország által 1448-ban kiállított 24,000 főnyi sereget is 2000 szekér kísérte. (*Teleki:* Hunyadiak kora, I. 413. l.) A hasznáták diadalai óta nálunk is némi alkalmazást nyert a szekértábor. (*Szalay:* Magyarorsz. Tört. III. 69. l.)

[3]) V. ö. *Szalay L.:* Magyarorsz. tört. III. k. 14—15. ll. — *Thuróczy* csak ennyit mond: »Albertus animadverso periculo, quod Hungariae imminebat, exercitum partim terrestri itinere, *partim Danubio* in hostem ducit, adque ad Tibiscum castra ponit.« Chron. I. r. 381. l.

vránai perjel, a vár kapitánya, és Ország Mihály, kik előbb már azt hitték, hogy a törökök által erősen megszaggatott várat lehetetlen lesz megtartaniok. A török 20,000 emberének veszteségével kénytelen volt elvonúlni Belgrád alól, azzal fenyegetőzve Ulászlónak őt békére intő követei előtt. hogy ha a vár neki jószerével át nem adatik, még nagyobb erővel térend vissza annak ostromára. [1])

Fenyegetésének beváltását későbbre halasztá ugyan a török, de e helyett más szerencsétlenség következett be: Ulászló és Erzsébet pártjai közt a polgári háború tüze lobogott fel az országban. A királyi hajóhad al-dunai felerészét ekkor az Erzsébet pártján állott *Garay László* és *Széchy Tamás* a saját szolgálatukban tartották egész a szegszárdi ütközetig, mikor Hunyadi János az összes hajóstelepeket felszabadítván, a déli részeken a török elleni őrállomásokra osztotta be. *Ott oly kedvező s erős állásokat foglaltak el hajóink, hogy Mezúdbég és ismét Szehabeddin basa 1442-ben nem merik a Dunán vezetni fel 80,000-nyi seregöket, hanem Erdélynek kerülnek és ott törnek be vesztökre az országba.* A felső-dunai vizi had 1440-ben Budán és Esztergomban, 1442-ben pedig, míg csak a tél be nem állott, *Rozgonyi István* vezetése alatt Pozsonynál harczolt, az Erzsébet által behívott és Pozsony várát szorongató ausztriai hajósereg és a cseh-lengyel csapatok ellen.

Imént nyitotta meg *Hunyadi János* tizenöt évi diadalcyclusát az ozmánok ellen. *Azon számtalan borostyánok közül, melyekkel a vitézség és szerencse hadaink harczi dicsőségét meykoszorúzta, a folyami csapatoknak is jelentékeny osztályrész jutott!* Mindjárt 1443-ban átszállítják a Dunán Nándorfehérvárott alól a magyar és lengyel dandárokat és Hunyadinak 25,000 főre menő seregét, hogy legelőbb is megtámadja és megverje a Moravánál Izsák béget. a végszendrői várnagyot. Aztán Nissáig, Szófiáig és egész Philippopolig diadalmasan előtörnek, és öt hónap alatt ugyanannyi ízben győzedelmeskednek. 1444-ben az év elején hajórajt építtet Murad szultán a Panissus (ma Kamdsik) vizén, hogy azt, ha a magyarokkal kötött fegyverszünet meghiúsíttatnék, és ismét fegyverhez kellene nyúlnia, a Feketetengerre és onnan a Duna torkolatán át Magyarországba vezényelje. A mieink a király parancsára megtámadják ezt a török hajórajt, mely alkalommal 28 jól fölszerelt török gálya lett a lángok martalékává. [2]) Az ezen évi szegedi országos

[1]) *Túróczi:* Ungaria suis cum regibus. 389. l. — *Dlugoss:* Lib. XII. 748. l. — *Horváth M.:* II. 543. l.

[2]) *Teleki:* Huny. kor. I. 419. l. — *Hammer:* I. k. 461. l. — *Mailáth:* 223. l. — *Dlugoss:* 801. l.

tanácskozásokban, midőn arról volt szó, hogy a tíz évi török béke föllbontassék, részt vett ugyan két hajóskapitány is, az egyik Burgundból, a másik Velenczéből, *de a balrázetü várnai csatában dunai hajóhadunk tudtalevőleg nem volt jelen.* Az említett két kapitány azon olasz-burgundi hajóhad élén állhatott, mely akkor a Hellespontban foglalt állást. *Nézetem szerint nagy hiba volt, hogy a várnai ütközetben dunai hajóhadunknak a szövetséges tengeri hajóhaddal való összeműködése mellőztetett!* Minden esetre többet használt volna a Duna szorosait hajóhadunkkal elzárni és az ellenség szabad mozgásait a partok körül akadályozni, mint az igénybe vett nehézkes és mozdulatlan szekérfalak mögé vonúlni, hol előreláthatólag vész lappangott, lehetetlenné téve, tér szűke miatt, a rendezett védelmet. De hát akkor maga a bátor lelkű fővezér, Hunyadi és a vele egyetértő Brankovics György ellenezték a hajóhadnak igénybevételét. »Nevetséges, mondá Hunyadi a csatát megelőző haditanácsban, mit a hajóseregről felhoznak. Ki hallotta még valaha, hogy szárazföldi háborúkat hajóseregekkel lehetne viselni, melyeknek több hasznát nem vehetni, mint például tengeren a lovasoknak. Minden hadi fajnak megvan a maga harczolási módja és rendszere; csak ezt használva, ér az valamit. De föltéve, hogy szabályellenesen a hajók legénysége kiszállana hajóiról és szárazon menne tűzbe: akkor a mellett, hogy hosszú útat gyalog kellene megtennie, még az is hátrányára szolgálna, hogy a hajókon használni szokott fegyverekkel lovasság ellen kellene harczolnia, a mi bizonyára képtelenség. A hajóhadtól tehát mitsem lehet remélni, legfölebb a tengeren tehetne nekünk szolgálatot.« [1]) — Bármikép itéljenek is e dolog felől mások, én részemről tévedésnek tekintem, hogy a dunai hajóhad, mely a nemzet háborúiban annyi jeles szolgálatokat tett seregeinknek, a várnai ütközetben semmi számításba sem vétetett és megfelelő stratégiai alkalmazást nem nyert. *Pedig erős és hatalmas lehetett ekkor a dunai hajóhad, mely átszállítva a folyamon dandáráinkat, kénytelen volt Nándorfehérvár alatt tétlenül vesztegelni.* A gyászos ütközet történetírója, Chalcondylas, *mindenek fölött gyönyörü látványnak* mondja *ékes és nagyszerü hajórajunkat*, melylyel Vladiszlav csapatait a Dunán átszállítá. [2]) És e gazdagon felbútorozott hajórajnak semmi szerep sem

[1]) *Laonici Chalcondylae*: De Origine et rebus gestis turcorum (De pugna Varnensi), 308—309. ll.

[2]) U. o. — »Super omnia insigne fuit spectaculum, cum Budam Vladislaus ingrederetur; nam praeter *magnificentiam ornamentorum navium*, quibus cum instructo exercitu per Danubium transvectus est....« (257. lap.)

jutott a várnai csatában. Valóban: »Majorque multo fuit erroris clades, quam pugnae adversae!« [1])

Hunyadinak a római követhez még azon évi decz. 30-án Szegedről írt levele programm volt a következő évek hadjáratainak czélszerűbb folytatásához. »Bizton remélem — írja — az elvesztettek visszanyerését. A hit, a haza oltalma újra rám bizatott. A szerencsétlenségek bátorságomat nem törhették meg, sőt azt élesztik, és nekem tanulságul szolgálnak. Mindaddig nem nyugszom, míg az ellenségen nem diadalmaskodom, vagy e tusában halálomat nem találom.« [2])

A következő évben már Oláhországba viszi seregét Hunyadi, bosszút állani Drakul vajdának rajta elkövetett méltatlanságáért és a törökökhöz pártolásáért. Előbb levelet írt IV. Jenő pápához, melyben őt foganatosabb segély nyujtására fölkérte. »Bizalommal tanácslom, felhivom, intem, kérem szentségedet, s alázatosan esedezem magas méltóságának... nyujtson segedelmet... A vallás s a keresztény nép ügyéről van szó.« [3]) A nagy keresztény hős levele oly rendkivüli benyomást gyakorolt a pápára, *hogy a római államférfiak legott közakarattal abban egyeztek meg, hogy a florenczi bibornok-tengernagy az ő hajóraját haladéktalanúl a Dunára vezényli, és ott Hunyadinak segítségére leend.* A szentszék hajóseregének nagyja *Francesco Alberti*, a burgundi gályák főkapitányával Peri Gottfrieddel evezett rendeltetési helyére, miután Hunyadival Nikápoly alatt találkoztak. [4]) Hajóikkal, melyeken olaszok és burgundok szolgáltak, a tengerről a Dunán fölfelé jövén, szándékuk volt előbbb nehány erősséget a Duna bolgár partjain elfoglalni, melyekre a jövő hadviseléskor támaszkodni lehessen. [5]) De e tervét nem valósíthatá meg Hunyadi. Hírét vette ugyanis, hogy a török csapatok Szerbián át a Szerémségre törtek s a Száva környékét pusztítják. Könnyű lovasságával nehány nap múlva a Száva torkolatánál volt s a folyam innenső oldalán, szemben Sarnóval, megállapodott. *Ekkor már nem a Vaskapun alul működő olasz-burgund hajóhad, hanem a magyar királyi hajósnépek állnak Hunyadi Jánosnak rendelkezésére.* Éjszakának idején föleveznek Nándorfehérvár alól a Száván a magyar tábor közelébe, s mikor a török gondatlan álomba merül, átszállítják Sarnó fölött a magyar lovasságot, mely a parttól félmértföldnyi távolban elnyúló török tábort megrohanja s a

[1]) *Laonici Chalcondylae:* De Origine et rebus gestis turcorum. (De pugna Varnensi), 309. ll.

[2]) *Teleki:* I. 478. *Kerékgyártó Á.:* II. 119. l.

[3]) *Katona:* Hist. crit. XIII. k. 429. s kk. l. — *Szalay:* III. k. 88. l.

[4]) *Engel:* Gesch. d. Reichs Hungarn. I. k. 71. l.

[5]) *Aeneas Sylvius*, ep. 81. és *Ivanich* jegyzetei *Schwandtnernál.* II. k.

meglepetteket, mielőtt fegyvereiket használhatták vagy elfuthattak volna, felkonczolja. [1]) Az alatt a hűtlen Drakul Törökországba szalad s Hunyadi az elhúnyt Dánnak hasonnevű fiát iktatja be atyai örökségébe.

A többi havasalföldi és moldvai hadjáratokat, tudvalevőleg, szárazföldi katonasággal Erdélyen keresztül vezeté Hunyadi János, kinek tevékenységét időközben különben is nagyon igénybe vették a Fridrik római királylyal folytatott viszályok.

Dunai hajóhadunkkal 1456-ban, ismét egy véres vizi viadalnál találkozunk újra. Ámbár nehéz napokat kelle hajóhadunknak átélnie előbb is, míg a török erő Castriota ellen, meg Albániában volt elfoglalva. A Duna partjait őrizte akkor és pihenés nélkül a csapatok ide-oda szállításával bajoskodék. 1448-ban, a rigómezei csata alkalmával, 34,000 főnyi sereggel jelent meg a hőslelkű kormányzó Kevénél az Al-Dunán s az ott állomásozó hajósok teljes két napon át, szünet nélkül evezték át csapatainkat Szerbiába. 1450-ben a jellemgyönge Brankovics Györgynek megbüntetésére úsztatták le hajósaink a dandárok egy részét szerb földre. 1453-ban is, mikor a keleti császárság régóta tátongó sírjába hullott és egész Európát közrettegés tartá elfoglalva, a magyar dunai hajóhad felé fordúlt az általános figyelem; hiszen az volt akkor a legvigyázóbb őr azon a nyitott országúton, mely Byzanczból a keresztény államok szívéig hozhatta a veszedelmet. Mert éppen e tájon irányozta Mohamed egyenesen Magyarország felé diadalmas hadjáratainak czéljait s előjátékul egyelőre Szerbiát követelte Brankovicstól. Hunyadi, még mielőtt Mohamed Szerbiába érkezett, betört a bolgár földre s hajóhadunk segítségével megvédte Szendrőt. Ugyanis, midőn Mohamed, Hunyadi erőfeszítéseinek daczára, a Morava völgyben és túl a slatovai bérczeken a Mlava partján feltartóztathatlanúl folytatta útját a Duna felé s julius második felében már Szendrő alá ért: Hunyadi is, sokkal előbb, mintsem a szultán hitte volna, gyorsított marsútban megérkezett Szendrő fölmentésére, s gyors lovait kisebb és nagyobb hajókon átszállítva a Dunán, Mohamedet a vár falai alól elriasztotta. A megfutamított törököket egész Viddinig űzték hajóink s aztán Nándorfehérvár kikötőjében vetettek horgonyt. Hunyadi, miután egy hónapig időzött Nándorfehérvárott, a hajósnép egy osztályával Péterváradjára ment, hogy az 1455. évi országgyűlésre, valamint a törökök ellen küldendő európai hadnak gyűjtésére az előkészületeket megtegye.

1456. évi április hó elején az a rémhír futotta be az

[1]) *Bonfini*: Decad. III. 7.

országot, hogy II. Mohamed közel jár már Nándorfehérvár felé és serege olyan nagy, hogy valamennyi végváraink körülkerítésére is elégséges lenne. Viddinből 200 török hajó úszott már fel egész Zalánkeményig, hogy a nándorfehérváriaknak a Dunán se érkezhessék segítség. Feladata volt e török hajóknak a Szegeden gyülekező magyar csapatokat, melyek Nándorfehérvár felszabadítására jönnének, a vártól távol tartani. Július 14-én Hunyadi is megérkezett Zalánkemén alá, szintén 200 hajóval, melyek részben Szilágyi Mihály felügyelete alatt Nándorfehérvárott készültek. A Budánál horgonyzott valamennyi hajóra hadak szállíttattak, szintúgy a Péterváradnál és Szegednél tartózkodó valamenyi járómű a Dunára evezésre rendeltetett. Hunyadi a Tisza torkolatánál legott állást foglalt a Zalánkemén alatt horgonyzó török hajóhaddal szemben. Megrakta hadi hajóit a keresztesek színével, s ő és kísérete egy nagyobb gályán foglalt helyet, a honnan kényelmesen vezényleni és az összes hajókat szemmel tartani lehetett. Hunyadi tüstént támadási- és menet-formátióba állíttatá hajóit és hadosztályonként előre vezényelte. Az osztályok zártsorokká alakultak s ágyúikból lövöldözve párhuzamosan haladtak az ellenség hajói felé. Rövid idő múlva a török hajóvár megmozdúl helyéből, és sebesen Zimony s Belgrád felé vitorláz. Hunyadi vezérhajója egyet csavarodik s a többit harczvonalban a futó ellenség üldözésére küldi. Már Nándorfehérvárnál vannak, de azért a szultán kevés figyelembe veszi hajóhadunkat s a vizen és szárazon körűlvett várat irtóztatóan kezdi ostromolni. A szultán tábora a Nándor előtti hegylapályon terűlt el. Az ozmán gyalog és lovas hadak három osztályra voltak osztva, a szárnyakat mindenik a Duna és Szávához támasztva. A török tűztelepek gátonyok mögött a várost uraló pontokon s a Duna és Száva partjain voltak felállítva, tüzet szórandók a folyókra, ha netalán a magyarok átkelést kisértenének, védelmezendők egyszersmind a két folyót elzároló török hajórajt. A török flottilla ugyanis a Dunát, a Szávát és az úgynevezett Táborszigetet tartotta szemmel. Hajóinak egy része a gyalog és lovas ozmán hadaknak a Dunára támaszkodó jobb szárnyán, másik része a várbástyák északkeleti sarka alatt a vártól mintegy 300—400 lépésnyire, harmadik és legerősebb része a Dunára nyúló várfalak s a Táborsziget előtt, végre a negyedik hajócsapat a Dunaviczával szemben, a Száva torkolatában foglalt állást. Szemben a törökökkel a magyar tábor terűlt el a Duna mindkét partján, Zimonyt és az ó-borcsai útat védve, — és a Száva túlpartján is, hol a magyar sereg bal szárnya a Dunaviczához támaszkodott. A Táborszigeten is volt egy magyar csapat a jobb és bal dunaparti magyar tábor között. A magyar flottillá-

nak nagyobb osztálya a Dunán a Táborsziget felső csúcsánál, a kisebbik a Szávában a Czigán-szigetnek szintén felső csúcsánál helyezkedett el. A nándorfehérváriaknak kicsiny hajóraja a part hosszában, a vártornyok lövegeinek oltalma alatt horgonyozott.

A szultán, hogy annál könnyebben s hamarabb juthasson még több hajó birtokába, mind a Dunán, mind annak mellékfolyóin akárminő, csak hasznavehető hajót erővel elszedetett, azokat Viddinnél mind összegyűjtette és hadaival megrakatta. A különféle nagyságú török hajók száma tehát 200 volt, azok közt néhány gálya a Duna torkolatából.

S így a város szárazon és vizen minden oldalról körül lévén fogva, a szultán megkezdeti a bástyák lövetését. Egész Szegedig hallani az ágyúk bömbölését. Az ostrom tizedik napján elvégre bekövetkezett a válság órája. Hunyadi szükségesnek látván a vár fölmentését: legelőbb is a török hajórajt kellett helyéből elmozdítnia, mert csak így lehetett aztán átkelnie a Dunán s a városhoz hozzáférnie. Egy sötét éjen sikerült egy elszánt ügyes hirnökének bejutni a várba, ki azt az izenetet vitte a várparancsnoknak, hogy a mennyi hajót csak lehetséges fölszerelve készen tartson július 13-dikán, és ha másnap a magyar flottillát mozgásban lenni s a meghatározott pontig eljutni látandja, a városi hajóhad is a Dunán fölfelé evezve víznek induljon. Szilágyinak sikerült is negyven hajót összegyűjtenie. Legott harczosokat szállított azokra a várőrségből, a város lakosai közül pedig ügyes ijászokat. Július 14-kén a magyar hajóraj mozgásnak indult. A hajóraj előtt a Duna jobb partján Kapisztrán lépdelt a kereszteshad nehány osztályával, legelől Péter barát a keresztes zászlóval. Hunyadi egy lovas csapat élén, szorosan a folyó balpartján nyomúlt előre, szükség esetében mind ő, mind Kapisztrán oltalomba veendők a hajósnépet. Kapisztrán csakhamar egy hajóra veti magát, s annak elejére állva, a Megváltó keresztjének felmutatása és hangos buzdító szavak által élesztő a két part hosszában két szárnyra osztott s csatarendben előretörő hajóhad lelkesedését. Imádkozik győzelemért, hősies harczra hívja fel vitézeit, igéri nekik az Isten segedelmét, a pogány ellenséget pedig átkozza.

A mint a török hajóhad megpillantá a támadni készülő magyar flottillát, legott méltó fogadására készületeket tőn: összébb szorúlva kapcsolt vonalba állítá hajóit és erős lánczokkal egybefűzve azokat s horgonyaikat lebocsátva, mintegy hídat képezett a Duna közepén.

Alig hogy észrevették a vár fokáról a magyar hajóraj közeledését, azonnal az ellenségre küldék a belgrádi hajóhadat is, mely egész erőmegfeszítéssel a Dunán fölfelé evezett, hogy a külső magyar flottillával egyesülhessen. A magyar hajóraj

égett a vágytól a Duna hullámai közt megvívni az ellenséggel; nem is várta be a nándori magyar hajók megérkezését, hanem rátört a török hajóhadra, tűzi fegyverekkel kezdvén meg a csatát. A hajóvonalak arczában egy darabig elkeseredéssel folyt a küzdelem, midőn Szilágyinak belgrádi hajói, Ország és Bastida vezérlete alatt, hirtelen a török flottilla mögött termettek. Most a magyar hajóraj megkettőztetett erővel tört előre.

A mint a hajóraj az ellenséghez közelebb ér, Hunyadi is felszáll az ő vezérhajójára és lelkesen harczolva, saját példájával tüzeli magyarjait a csatára; parancsolja, hogy erősen evezzenek s felhagyva a tüzeléssel, közelről verekedjenek. A két hajóhad összecsapása borzasztó látvány! A Duna megrendül és feljajdúl a két hajóraj súlya alatt, a hegyek visszhangzanak a szörnyű morajtól. Mindig a magyar hajók támadnak; de a törökök védelme élethalálra való. Öt órán át egyenlő hévvel foly mindkét részről az öldöklő vizi viadal, az óriási erőködés; de még mindig bizonytalan, kié lesz a győzelem borostyána. Ekkor Hunyadi merész szökéssel a törökök vezérhajójára ugrik. Követi őt vitéz környezete. Szablyáikkal rettentő mészárlást visznek véghez az ozlim hajósok megrémült soraiban. A kimúltakat és végvonaglókat a Dunába taszigálják. Hasonlóan cselekszik a többi hajók legénysége is. A merre a szem csak lát, végesvégig mindenütt halál és pusztulás. Egeket verdeső jajkiáltások, éktelen csatazaj, ágyúdörgés és puskaropogás. Az öldöklés és kegyetlenség mind a két részen leírhatatlan. A Duna medre megtelik halottakkal, tajtékzó hullámait az elesettek vére pirosra festi. Parti ágyúink, a lövésben és ijazásban kitűnő huszáraink, a bárkák mozsarai, sorra szedik le a kormány mellől az ozmán hajók parancsnokait. A legénységtől megfosztott s leárboczozott török hajókat saját embereik sietnek felgyújtani, nehogy a magyarok kezébe jussanak. Azonban az égő hajók, a fojtó kénköves- és szurokfüst, meg a sűrű görögtűz, melylyel a szultán járműveinket fölégetni igyekszik, legkevesebbé sem lohasztja, de fokozza hajósaink harczvágyát. Közben-közben fel-felharsan Kapisztrán szava. Jézus nevét kiáltja a parton haladó keresztesek felé. A magyar lovasság, mely hajórajunkat lépten-nyomon követi, fedezi a mieinket a török táborból érkezhető utócsapatok ellen. Most egyszerre felbomlik az ozmán hajógomoly. A mieink jól czélzott lövései s hajóhadunk ügyes fordúlata vad rendetlenségbe szórják a különben is nagy kárt szenvedett török hajókat. Hunyadi megragadja a kedvező pillanatot s általános rohamot vezényel, a hajókat erős vaslánczokkal egymáshoz fűzi s ékalakban rázúdítja a Száva felé hátráló török hajók rendetlen csoportjára. Három ozmán gálya ötszáz török hajóssal elsülyesztetik, négy

gazdagon fölszerelt török hajó s húsz kisebb járómű a miénk kezébe kerül. Harminczhat hajónak sikerült csak a török tábor közelében horgonytérre juthatni; de ezeknek őrsége is nagyobbrészt le van öldösve vagy megsebesítve, a hajók pedig annyira megvannak rongálva, hogy harczra teljesen képtelenekké lettek. A 200 hajóból álló török vizi erőnek egyetlen járóműve sem maradt épségben. A megmenekült harminczhat török hajót júl. 22-én, a török had teljes vereségének napján, megtámadta a magyar hajóraj s oly erősen nyugtalanítá, hogy hajósnépök látván a kikerülhetetlen végzetet, sajátkezűleg égette föl hajóit, maga pedig a partra menekülve szétfutott. *Vitéz hajósnépünk teljes diadalt aratott!* Hunyadi díszes bevonúlással ünneplé a diadalt Nándorfehérvárott, helyreállítá a várral való közlekedést, a várost élelemmel látta el, a betegeknek és sebesülteknek segélyt nyújtott s a meglődözött erődítményeket helyreállíttatá. Nándorfehérvár őrsége és lakossága hálával s elragadtatással üdvözlé Hunyadit és hősi hajós népét, mint szabadítóit a legnagyobb szükségből. [1])

Július 22-dikén ismét Magyarország zászlaja lengett Nándorfehérvár büszke ormán. A kereszténység védbástyája meg volt mentve. De a hév és bosszú annyira elragadta az őrséget, legkivált pedig a győzelemittas hajólegénységet, hogy be nem érve eddigi dicsőségökkel, erőnek erejével a török táborra akartak rohanni. Hunyadi, »nehogy a dicsőség gyalázattá váljék,« kénytelen szorosan felügyeltetni rájok Szilágyi Mihálylyal, sőt halálos büntetéssel is ijeszti azokat, kik a vár őreit a Száván vagy a Dunán átszállítanák.

A nándorfehérvári vizi győzelem egyértelmű volt akkor a haza megmentésével, a kereszténység világ felszabadításával! [2]) De

---

[1]) V. ö. *Kiss Károly:* Hunyadi János utolsó hadjárata 78—85. ll. — *Hammer-Purgstall:* Gesch. d. osm. Reiches, II. 23—24. — *Chalcondylas,* id. m. — *Thuróczy* LV. és *Tagliacotius* Katonánál XIII. 1075. — Ugyanott *Dlugoss* jelentése, 1065. l. — *Pray:* Annales III. — *Bonfini:* Decad. III. L. VIII. — *Engel:* II. 98. — *Szalay* és *Horváth,* id. m.

[2]) Hunyady 1456. évi júl. 14-diki vizi győzelmének stratégiai értékéről ekképen nyilatkozik a katonai dolgok megítélésében döntő tekintélynek ismert Kiss Károly, akadémiánknak egykori jeles tagja. »A Duna hullámain júl. 14-kén történt hajócsata — úgymond — Hunyadinak egy jól kiszámított taktikai intézkedésén alapúlt. Elősegíté annak következményekben oly dús sikerét részint a magyar hajóhadnak a sajkák irányításában tanúsított gyakorlottsága, és az összeütközés közben rendíthetlen bátorsága, az al-tiszai és dunai vidék lakosainak mintegy hagyományként morális és physikai sajátságukká vált tetterő, részint azon kedvező helyzet, miszerint a magyar hajóraj rohamának súlyt kölcsönzött a Duna folyamiránya: ugyanis a lefelé dallazásra kevesebb erőt kellett fordítaniok a magyar hajósoknak, mintsem a törököknek, kiknek a Duna sebes sodra ellen kellett fölfelé evezni nem kevés erőfeszítéssel.

a győzelem és szabadság hősei odavesztek! Hunyadi aug. 11-én a Mohamed serege által terjesztett pestisnek esett áldozatúl. Kapisztrán rövid napok múlva követé őt a halálba!

A nemzet közgyászában, melyet a haza atyjának elhúnyta okozott, jött le Bécsből, aug. 26-án, a zsarnok Czillei Ulrik V. László királylyal. A király és nagyszámú zsoldos kísérete német sajkákon, Nassauban és Hohenauban ácsolt könnyű, karcsú fegyveres hajókon vitorlázott le a Dunán. E hajókat »*Nassauer*« és »*Hohenauer*« hajóknak nevezé a német királyi kiséret, miből aztán az egykorú német emlékekben gyakran előfordúló »*Nassauen*« vagy »*Nassaren*« fejlődött. László király előbb Pozsonyban, majd Visegrádon és Budán tartott pár napi pihenőt. Szeptember második felében a futaki országgyűlésre ment s Péterváradon hagyván hadi hajóit, paripán lovagolt át a futaki táborba. Futakról két ízben látogatta meg a 71 éves Kapisztránt, ki a Duna túlpartján fekvő újlaki monostorban küzdött a halállal. November elején aztán Zimonyba evezett László, onnan 8-dikán Nándorfehérvárra ment, hogy a multkori nevezetes vizi ütközet helyét megszemlélje és a várat személyesen is birtokába vegye.

Czillei levágatása után, midőn a király Hunyadi Lászlónak és barátjainak került hatalmába s a német keresztesek elbocsáttattak, valamint a velök volt kicsapongó idegen népség is mind elszéledt, a német *naszadokat*, melyek a királyt lekísérték, mind ben fogta az országban Szilágyi Mihály, a dunai hajóhadak parancsnoka. Valószínűleg a nándorfehérvári vagy a zimonyi hajókhoz lettek azok beosztva. Sehol sincsen nyoma, hogy a király kíséretéhez tartozott eme dunai flottilla valaha visszakerült volna Bécsbe. A király annyira hajók nélkül maradt, hogy midőn Nándorfehérvárról Budára akart visszatérni, Szilágyi és Hunyadi László, nem hivén a király esküjének, melylyel Czillei halálát bosszúlatlanúl hagyni igérte,

---

Ezen vizi győzelmet azonban csaknem egészen a nándorfehérvári hajórajkának kell tulajdonítani, mely nemcsak hogy az ellenség szemeláttára szerelte föl magát, s kindúlt a város lövegeinek oltalma alól, hanem mitsem gondolva a török tartalékhajók melletti tűztelepekkel, mitsem gondolva azzal sem, miszerint a török flottillának zöme nálánál feljebb evedzett, és csak egy részletének lefelé fordulása volt volna szükséges arra, miszerint a Duna közepén, a nélkül, hogy a magyar hajóosztálytól segítséget kaphatna, végkép elnyomattassék; azzal sem gondolva, hogy vízár ellen dallazva a kormányosok harcz fordultával nehezebben adhattak egyhangzatba hozható irányt a hajóknak: a vett utasításnak egészen megfelelt és mind a támadáskor, mind a csata hevében, kiváltkép azon taktikailag ügyes kanyarodáskor, melylyel a magyar hajóhad által visszaverni török flottillát oldalba foghatta, *eléggé nem magasztalható dicsőségben részesült*! (Hunyadi János utolsó hadjárata 108. l.)

eleinte nem adtak neki hajót, hogy a réven átkelhessen.[1]) Erre a halálra ijedt király még egyszer megesküdött a szentségre és csak akkor kapott Szilágyitól hajót és engedélyt, hogy a Dunán fölevezhessen a hegyen fekvő titeli várba, a honnan aztán sebes menettel szekéren Szegedre, majd Kecskeméten át Budára hajtatott.[2])

Szilágyi hatalmaskodásának híre megdöbbenté az udvari párt embereit. Újlaki Miklós szerémújlaki hajós vajda, amaz időben nagy úr és tehetős támasza a királynak, legott útnak indítá saját hajóraját a Dunán, és nagy sebességgel Budán termett csapataival, hogy az udvar oltalmára lehessen.[3])

A királyi hajósnép intézménye I. Mátyás királyunk korszakos országlata alatti újabb fordulóponthoz ért. Mátyás alatt lett az valóságos katonai intézményivé, és nem csupán csak védelmi czélokra, hanem támadó háborúk viselésére is alkalmassá tétetett. *Ekkor lesz a német mintára naszádokkal fölszerelt királyi dunai hajósokból, a dunai telekkatonaságból királynaszádos had, mely e nagy király alatt éri el erejének s katonai fejlettségének legmagasabb fokát.* Lényegében változatlan marad, telkeit, réveit és szabadságait megtartja; de beillesztetik a már évszázadok előtt legelőbb Martell Károly óta terjeszteni kezdett, az Anjouk alatt pedig nálunk is mindjobban megerősödött olaszos condottiere *zsoldrendszerbe.* Magyarországban úgy, mint a többi Európában, ekkor már nagyon elharapózott a »soldiarii«-k szervezete. Zsoldos nép nemcsak a született magyarok közül szegődött a királyi zászlók alá, hanem bármely nemzetiségű benszülöttek vagy külföldiek készséggel állottak be a király seregébe jó zsoldért. Az akkori olcsóság kényelmes életet is biztosított a zsoldos katonának.

A különböző eredetű hadi népek ezen egyvelegében a hazafiság szelleme, a kötelességérzet s a fegyelem tartá fen a szükséges egységet. Mátyás szívesen vett be hadaiba segítség gyanánt idegen harczos csapatokat, a minthogy ben a hazában sem vonhatá ki senki magát a honvédelem kötelessége alól, ha származására nézve nem volt is éppen magyar. A benszülött idegen fajok közül a déli szlávok: szerbek, dalmaták és horvátok szolgáltattak legnagyobb contingenst a »*magyar királynaszádosok*« hadához. A jelenlegi Szerém-, Bács-, Torontál és

[1]) *Szerémi György:* »Emlékirata Magyarország romlásáról.« (Monum. Hung. Histor. I. 5. l.) »Interdixit vadum per Danubium flui.«

[2]) U. o. »Et permiserunt (t. i. Szilágyi és Hunyadi L.) Regem citra Danubium remigare ad arcem Tituliensem in monte.«

[3]) U. o. »Quamobrem Regem Ladislaum ipse creaverat cum suis paribus, et tenebat cum Rege firmiter, sed cum Michaele Zilagi semper disturbium habebant invicem.«

Temes megyék területén, a Duna, Tisza, Száva és Dráva partvidékein már a VII. század első felében szláv eredetű népek telepedtek a Kárpátokon túli hazájokból, a Balkán félszigetre költözködésök alkalmával. Mátyás is telepített menekülő szerbeket és bosnyákokat a törökök által elpusztított likkai és corbaviai grófságokba, az alsó-dunai és alsó-tiszai részekbe. Ezekből sok zsoldos került Mátyás király vitéz hadosztályaiba. E szlávok hadrendszerének alapját, kezdettől fogva, az ősi hazájokból átöröklött családegység, a »druzsina« vagy »szadruga« képezé, melynek kötelékébe mindazon családok tartoztak, melyeknek fejei vagy tagjai a magyar király dunai naszádkapitányának zászlaja alatt karddal és evezővel vizi szolgálatokat teljesítettek.

De Mátyás nemcsak szaporítani tudta hadseregét, hanem szilárdabb s megbízhatóbb alapokra is fekteté. Messze kiható terveit nem elégítheté ki az ősi magyar hadrendszer. Vállalkozó és hódításokra czélzó szellemének sokkal jobban megfelelt a zsoldos katona, kinek nem volt hazája, ki az országokat, bármelyik volt is az, csak táborhelynek tekinté s urának mindig engedelmes, mindig hasznavehető eszköze volt. Mátyás kora is nagyon kedvezett a zsoldos hadrendszernek. A városi czéhek igen sok embert tettek keresetképtelenné. Azok készek voltak jó fizetésért s jó préda reményében bármikor is vásárra vinni bőrüket. A husszitaháború Cseh- és Morvaországban egész néposztályokat szoktatott hozzá a czélnélküli háborúskodáshoz. Ezek nem szivelhetvén a békét, magok közt is vitézi testvérületekké alakultak (Brüderrotten). Még a főnemesség tagjai is divatszerünek tartották résztvenni az úgynevezett zsoldos lovagok (Soldritterthum) hasonló társulataiban.

Zsoldosaival egészen másképen bánt Mátyás, mint a benszülött magyar katonákkal. Szabadon rendelkezett velök; törvény nem gátolta, hogy külföldi hódító útjaira is elkísérjék őt. Mátyás országlata alatt soha sem történt, hogy a zsoldos rendesen ne kapta volna hópénzét. Pontosan fizette őket; de szigorúan meg is követelte tőlök kötelességeik teljesítését. Megengedte, hogy családi életöket a táborban is folytassák s hadjáratok alkalmával nejeiket s gyermekeiket magokkal vigyék. A házas katonák gyermekei ekkép a táborban nevelkedtek s az anyatejjel szítták magokba a hadi élethez való örömet. Mikor az ilyen zsoldos katona a csatából visszaérkezett, ott várt rá az ő tűzhelye, földbirtoka és családi öröme. A naszádos katona, bár Mátyás a táborban egyrangúvá tette őt a külföldön bérelt zsoldossal, béke idején úr volt a maga falujában s révében, autonom módon kormányozván községi ügyeit, sőt a nemes

ember számos előjogait és szabadságait is élvezvén királya kegyelméből.

Ebben különbözött a magyar zsoldos, a külföldi bérenctől. S ez az oka, hogy Magyarországban a honi zsoldos katona soha sem vetkőzött ki magyar nemzeti jellegéből, mint a külföldi zsoldos kivetkőzött származása minden ismérveiből. A honi zsoldos, ha nem volt is magyar szülők sarja, magyar katonának maradt. A fajbeli egység érzete Mátyás király aranykorában nem emelt még válaszfalat a honfiak közé. A magyar naszádos, ha most igazi katonává és a közönséges zsoldosokkal egy fokon állóvá tétetett is a táborban a hadrendszer egyöntetűsége s a czélszerűség szempontjából, magyar honvéd maradt, és ezen öntudata, e sajátos lelkülete nem engedte meg, hogy Mátyás királyi serege, a külföldi elemnek nagymérvű beolvasztása daczára is, megszűnjék magyar hadnak lenni. [1])

Mikor Mátyás Beatrix királyné jelenlétében hadi szemlét tart s bemutatja neki délczeg, vitéz seregét: mely honfinak nem emelkednék keble s hogy ne lenne büszke, kit magyar anya szült, hogy ily dicső fejedelme volt nemzetének? »Olyan szabatossággal s könnyedséggel tevék meg a csapatok mozdulataikat — írja a szemtanú Bonfini, — mintha a madarak szárnyait használták volna meneteikben. A király szavára egy szempillantás alatt rendben állottak az összes hadosztályok. A két szárnyat pánczélos lovasság képezé, külön-külön választva kisebb csapatokra. Középütt másik két hadosztály foglalt helyet, és ezek közt következtek soronként a nehéz fegyverzetű gyalogság, aztán a dzsidások, az íjászok, a parittyások s a többi könnyű fegyveres. Egy harmadik csapatban a triariusok voltak felállítva utóhad gyanánt.« Oly közvetlenséggel írja le Bonfini Mátyás király hadseregének katonai gyakorlottságát, mintha csak egy jelenkori hadgyakorlatot látnánk magunk előtt. Csodálatra méltónak mondja azt, a milyent Olaszországban soha sem látott. »De ha meggondolom — úgymond tovább — a katonai fegyelmet, azon szent erkölcsöket, melyekkel Mátyás az ő magyar vitézeit nevelte, nem csekélyebb bámulatra ragadtatom. Egy nemzetnél sem találni olyan katonákat, kik a meleget és hideget, munkát és fáradtságot annyira elviselni tudnák, a parancsolatot szívesebben teljesítenék, az adott jelre örömestebb mennének a csatába és halálba, a katonai lázadástól jobban irtóznának, a táborban békességesebben, tisztességesebben élnének, vallásosabbak lennének s a zajongásokat és veszekedést jobban kerülnék, a mértékletességet és nemi tisztaságot jobban gyakorolnák, a káromkodástól, hamis eskütől és fajtalanságtól jobban

[1]) *Meynert:* Das Kriegswesen d. Ungarn.

félnének, mint Mátyás katonái. Vitézebbek és kitartóbbak még a lacedaemonoknál is!« [1])

Oly nagyszabású fejedelmi és katonai jellem, a milyen I. Mátyásunk volt, dunai vizi hadát is oly fejlettségre emelte, hogy az semmivel sem állt a többi hadnemeknél hátrább, és szintúgy mint amazok, a görögök és rómaiak kedvencz classikai mintái szerint volt idomítva s nagyobb támadó háborúk viselésére is alkalmassá téve. A változás tehát, melyen a dunai vizi had Mátyás reformáló kormánya alatt átmegy, csak előnyére szolgált e katonailag fontos intézménynek, melyhez a nagy király legszebb családi emlékei fűződtek atyja multjából. A hajóhad győzelmei, sikeres őrködésök főleg a déli végeknek sokszor veszélyeztetett kapuin, nem lehettek közömbösek Mátyás figyelő szelleme előtt, kit saját folytonos háborúi is állandóan útaltak a vizi hadeszközök méltatására. Hatalmas ellenfele II. Mohamed Konstantinápolyban, a júliani kikötő arzenáljában, éppen Mátyás trónraléptekor fogott lázas tevékenységgel a hadi hajók gyártásához. Ekkor folyamodik a hajóépitésben s a vizi harczolásban gyakorlott dunai szlávság is Mátyás pártfogásáért, felajálván hadi szolgálatait a délről és északról keményen zaklatott királynak. 1459. évi novemberben Szerbia ozmán tartománynyá lesz és pasalikokra osztatik fel. [2]) A szerb állam rohamosan kezd hanyatlani végenyészete felé. Követi 1461-ben Bosznia. A törökök 200,000 szerbet hurczolnak el egyszerre rabszolgaságba. I. Brankovics György Szmederevacz, hasonlóképp az ő fia István, az ő unokája Brankovics Vuk Zmáj, és Istvánnak özvegye Angelina, végre II. Brankovics György deszpoták, sőt a Brankovicsok egész családja több százezernyi szerb háznéppel Magyarországon keresnek oltalmat és Mátyás hűbérnökeivé lesznek. Úgy mint egykor Zsigmond alatt, most is egymást követő rajokban roppant fegyveres népáradat özönlik át hazánkba a szerb földről, menedéket és hont keresendő. Mátyás szívesen látja őket, sőt mennél többet kíván belőlök; mert a honnak sok munkaerőre és még több védőkarra volt szüksége. Az áldástalan nemzetiségi kérdés, mely csak I. Ferdinand trónvillongásaival lopódzik be hazánkba, akkor még nem szította a bizalmatlanságot a haza vegyes származású lakossága között. Mátyás minden aggodalom nélkül telepíti be a jövevényeket. A nemzet később kiváltságokkal is felruházza őket. [3]) Mátyás elismeri a magyar törvényeknek hódoló vazal-

[1]) *Bonfini:* Decad. IV. L. VIII.

[2]) *Kállay:* A szerbek története, I. k. 185. l.

[3]) Az 1481 : 3. és 4. törvényczikkelyekből látjuk, hogyan nézték és tartották akkor e szlávokat. »A ráczok (rasciani), s a féle más schismatikusok mentek legyenek a tizedfizetéstől, tehát az alispánok ne kény-

lus deszpotákat népök knezeinek s vajdáinak, és megengedi, hogy a szerbek saját deszpotáik vezérlete alatt harczoljanak Magyarország államérdekeiért. Senki sem érti jobban nálánál, miképen kell az alattvalóknak nemzeti tulajdonait, sajátos hajlamát, fegyverforgatási ügyességét és gyakorlottságát közös államczélokra okosan kibányászni. *A bevándorolt dunai szerbekből válogatja tehát dunai haderejének egy részét és elhelyezvén őket kipróbált hűségü vajdák alatt Győrött, Komáromban, a csepeli Keviben, Budán, Péterváradján, Zalánkeményben és Zimonyban, ellátja őket naszádokkal s fegyverrel, szolgálataik fejében pedig zsolddal és allodiumokkal.* Ő kezdte meg a dunai váruradalmakhoz tartozó puszták és földek elajándékozását. Midőn azt az ausztriai házból lett királyok — mint látni fogjuk — később szintén megtették, csak I. Mátyás okos taktikáját utánozták. A dunai váruradalmak részei, melyek előbb egyenesen királyi jog alatt voltak, királyi szolgálatban álló hajósnépeknek és jeles vitézeknek ajándékoztattak el. Ezek közt voltak a nagy király által meghonosított igen ügyes szerb vízi harczosok is. Mert hiszen a dunai hajózás nemzeti sajátságuk, melyet gyermekkorunk óta gyakorolnak. A kormányrúd és evezőlapát mellett edzették izmaikat és tanulták vizi taktikájokat az engesztelhetlenül gyűlölt törökök elleni viadalokban, melyekre most Magyarországnak is, jobban mint máskor, készen kellett magát tartania. E szerb jövevényekből telik ki nagyobb részben a rettegett »fekete sereg« is, és közülök származnak a Hunyadi-ház leghűségesebb barátjai, a magyar nemzet vérével és történetével összerokonult bajnokok: a Zápolyák, Szokoliak, Kinizsiek, Thallóczyak, Jaksichok, Zelenák és Tököliek, kiknek nevével lépten-nyomon találkozunk Mátyás győzelmes hadi vállalatainál.

Az al-dunai hadak fölött, a naszádosok fölött is, előbb Szalágyi Mihály, aztán a vitézségökről híres *Rozgonyi* testvérek, *Zápolya Imre*, a *Dócziak* és *Ujlakiak* felváltva parancsoltak. A

szerítsék rá, úgy mint másokat. S a keresztények azért, hogy schismatikusokkal laknak, ne essenek egyházi tilalom alá. Ha keresztények haszonbéri szerződést kötnek ráczokkal, a nekik kijáró részből tartoznak tizeddel, de nem a ráczok a magokéból. Ettől a tizedfizetéstől azért legyenek nehány esztendeig mentesek a ráczok, hogy annál többen meneküljenek ide a török birodalomból.« (*Hunfalvy Pál:* Magyarorsz. ethnographiája, 470. l.) *Pikot Emil* (»A szerbek Magyarországban«) egészen helytelenül hárítja a magyarországi nemzetiségi harczoknak földidézését a római curiára, mely a schismát hivatásszerűleg kárhoztatta és annak követőit, saját elvi álláspontjából, »sanctae et unicae matris Ecclesiae rebelles, infideles et catholicae fidei contemptores« jelzőkkel illette. A nemzetiségi kérdés nem magyarországi növény, és nem is vallási, hanem bűnös politikai czélzatoknak folyománya.

szerb csapatokat maga a szerb deszpota, Brankovics, másképp Grgorievics Vuk Zmáj vezényelte, ki Zalánkeménben vagy Kölpénben lakott. [1]) Szilágyi kormányzósága idejében, mikor Mátyás dunai flottillája még nem volt teljesen fölkészülve, a szerb deszpoták sok érdemet szereztek az alsó-dunai végházak védelmében. Galambócz ostrománál 1458-ban, mikor Magyarországból nem mehetett elegendő segítség a veszélyeztetett erősség alá, a szerb deszpota hajói és emberei hiusították meg a törökök támadását. [2]) Ők álltak őrt 1460-ban Szendrőnél és Sarnónál is, midőn Albert csanádi püspök nagy ijedten jelenti, hogy a törökök hajóraja Szendrő alól a temesi vidékre készül törni. Nagy Simon pedig azt írja Belgrádból, hogy a török már Sarnó alá érkezett, a szávai réveket elvette és a Szerémségbe igyekszik. [3]) Mátyás sok nehézséggel és a mennyire tehetségében állott, temérdek faanyagot szállított le a Dunán és ezek a szerbek erősíték meg Belgrádot czölöpökkel. [4]) 1462-ben ők segítettek megverni Ali béget, ki hadaival a Száván átkelt, s Kölpént és Szentdemetert elhamvasztva, a Szerémségre tört. Hadaink és naszádosaink a Dunán Futaknál várták be Alit, és a vele hozott 17,000 foglyot megszabadítván, véres csatában tették őt teljesen tönkre. [5]) A naszádosok mindenütt követik Mátyásnak a partokon haladó hadoszlopait, támogatják azokat szükség esetén, vagy általok támogattatnak, a mint a támadás és védelem szárazon vagy vizen történik. *Galambócz, Szendrő, Nándorfehérvár, Zalánkemén, Péterváradd* és *Futak* voltak akkor az Al-Dunán, *Szabács* és *Szentdemeter* a Száva vidékén, a kiválóbb hadi álláspontok és a naszádosok kikötői, a honnan Mátyás hadi vállalatokra indúl Bolgárországba, a Szerémségbe, vagy a Száván-túlra és Boszniába. Itt találjuk őt a hatvanas években többször, sőt még országgyűléseket és államtanácskozásokat is itt tart, dandárainak ezen különben igénytelen gyűlhelyein, de melyeket a vízi had jelenléte tett most fontosakká, a végek oltalmának sürgős volta keresettekké. A *bodomi, kladovai, miháldi, szentlászlói, horomi* és *kevei* végvárakra szintén a *zimonyi* és *nándori hajóhadak* vigyáztak. És ha Mátyás a délvidék őrizetére rendelt katonai erő ilyetén összpontosítása és czélszerű elhelyezése daczára sem felelhetett meg az atyjától öröklött ama nagy feladatnak, hogy az ozmán hatalmat teljesen visszaszorítsa, az aldunai tartományokat állandóan vissza-

[1]) *Stojacskovics*: »Cserte zsivota naroda szrbszkog.«

[2]) *Nagy Iván* és *Nyáry Albert*: Magyar diplomácziai emlékek Mátyás király korából. I. k. 25. l.

[3]) U. o. I. k. 78. l.

[4]) *Bonfini*: Decad. VI. L. I.

[5]) *Bonfini*: D. III. l. 10. — *Szalay*: III. 218. l.

szerezze és a birodalomba beolvaszsza: annak a Podiebrad és Fridrik által szőtt viszonyok voltak nagyobb részben oka. A király tevékenységének és az állam haderejének javarészét ott kellett elfogyasztani, a hol annak fölemésztése korántsem eredményezett olyan áldásokat, mint a milyen nagyfontosságú politikai következményeket vont volna maga után délen.

Mióta a király hadainak kétharmada, sőt olykor az egész hadsereg Ausztriában, Morvában, Csehországban és Sziléziában volt elfoglalva, a félhold mind jobban kiterjeszté uralmát az Al-Dunán túlnan; sőt 1474-ben annyira ment a törökök vakmerősége, hogy Bali Oghli Malkovich szendrői basa vezérlete alatt föleveznek hajóikon a Dunáról a Tiszára és Marosra, a tiszai részeket kifosztják, Nagyváradot is meglepik, feldúlják és fölégetik. Nem volt, ki nekik ellentálljon.[1]) A hajóraj akkor a cseh háborúban a felső Dunára volt kirendelve; de sőt nem volt még most sem elegendő arra, hogy nagyobb hadi igényeknek megfelelhetett volna. Mátyás kényelmetlen helyzetét, szorongatott állapotát, legjobban ecseteli egy a pápához 1475. évi nov. hó 3-dikán Péterváradról írt levele: »Nem kételkedem — írja a király — hogy szentséged leveleimből s követeimtől megértette, menyire vágyódom, sőt mennyire égek a török ellen mehetni. Tudtára van az is, hogy a cseh háború, melyet a szentszék kívánsága szerint vezetek, akadályozott meg abban, hogy egész lélekkel s összes népeimmel nem vehettem fel a harczot a közös ellenség ellen; de másrészt haderőm sem volt eddigelé olyan, hogy a háborút egy hasonlíthatlanúl erősebb ellenféllel fölvehettem s a sajnosan aláhanyatló keresztény érdekeknek megfelelhettem volna. Mikor pedig többi ellenségeimmel békére vagy fegyverszünetre léptem, és hadcsapatok gyűjtéséhez, *valamint a dunai hajóhad fölszereléséhez* fogtam. Fridrik császár ezen előkészületeimet is azzal akadályozta, hogy roppant seregével állást foglalt ellenem, és az egész őszön át egy helyen maradva, meg sem mozdúlt táborából. Mindazonáltal fölkészítém úgy a szárazi, mint a vizi hadaimat s Isten nevében és szentséged parancsolatának engedelmeskedve, megkezdém a törökök elleni hadjáratomat, sőt már néhány napi útat is tettem seregemmel. Most pedig sietek, hogy ne csak a moldvai vajdát, a ki alattvalóm, kötelességszerűen megvédelmezzem, de a keresztény tartományok közül is, a hányat csak birok, megszabadítsak a gyalázatos pusztitónak kezeiből.[2])

E hadjáratát Mátyás csak a következő 1476. év tavaszán

[1]) A *dubniczai codex* szerint: »Turci . . . transvadato Danubio et Marusio . . . nemine eis obstante.«

[2]) Magy. diplom. emlékek Mátyás kir. korából. IV. k. 310—311. l.

kezdheté meg, a beállott téli időszak miatt. A mint Mátyás hadaival az alsó Dunán megjelent és a naszádosok rendes őrállomásaikat ismét elfoglalták, nagy bátorság szállta meg az alvidék lakosságát s mindenki készült a tűrhetetlen zsarnok ellen. De a török annál daczosabb lőn. A szendrői bégek, Ali és Szkender, másodszor is átkelve Szendrőnél, most Temesvár irányában folytatták pusztításaikat. Azonban ezúttal pórul jártak.

A király értesülvén garázdálkodásaikról, legott ellenök küldé Szendrő alá a csak imént készült nagyszerű hajóhadát,[1]) a közt rengeteg gályákat és különféle vivógépeket, tornyos dereglyéket, azonkívül pedig szárazföldi csapatait.[2]) Nagy Albert és Ambrus temesvári parancsnokok, egyesülve a nándorfehérváriakkal, s a környék többi urai, köztök maga a szerb deszpota Gregorievics Vuk, meg a három Dóczi: Péter, Imre és László, a rablókat gyalog, lovas és hajós csapatokkal űzőbe vették és Pozazinnál össze- meg összeverték. Ali bég csak kevesedmagával menekülhetett egy csónakon, a többi török hajókat a mieink elfogták, legénységöket, velök Szkendert is, felkonczolták és nagy diadallal tértek vissza részint a nándorfehérvári kikötőbe, részint Péterváradra.[3]) A király ezen diadal emlékére pénzt veretett, melynek előlapján babéros királyfő, hátlapján a két hadsereg harczi állásban szemlélhető.[4])

Azonban minden arra mutat, ha részletes adatokat nem is jegyzett fel számunkra a történelem, hogy *naszádjaink*, legkivált 1477. óta, mikor Fridrikkel a háború kezdetét vette, *joblára a Felső-Dunán voltak elfoglalva.* Júniusban már ott találjuk őket *Komáromnál* és *Győrnél,* hol a magyar hadi erő: Zápolya Imre, Kinizsi Pál, Bánffi Miklós, Ujlaki Lőrincz, Drágfi Bertót, a Dóczi testvérek, Jaksich Demeter és Vuk szerb deszpota, az aldunai hadjáratokból jól ismert ezen bajnoki alakok, dandáraikkal gyülekeztek. A hajóhad praefectusai ekkor *Dóczi Péter* és *Imre* testvérek valának. A szerb nép, mely az óriási erejű és a királyhoz rendíthetlen hűséggel viseltető deszpota körül gyülekezék egybe, leginkább naszádos szol-

[1]) Erről alább körülményesen szólok.

[2]) Mátyás készületeit a török folyami erő ellen kissé nagyítva ugyan, de érdekesen írja le *Szerémi:* »Iam Rex Mathias — úgymond — intendebat contra caesarem Turcarum et epistolas multas permisit scriben. precipue ad mare Zen (Segna) arcis, vt galiam magnam precipien. fabricarent Dalmati ac naves, in quo millia virorum foret, et in galia decem millia, et sic de singulis. Et precepit super Danubium ex utraque flui Danubii civitates et opidulis, ut naves fabricarent ac promtuarent...« (Id. m. 24. l.)

[3]) *Bonfini:* Decad. IV. L. IV.

[4]) *Rupp Jakab:* Magyarország pénzei, II. f. 94. l.

gálatra használtatott.[1]) Innen indulnak el Haimburg vivására, s aztán Ausztriába nyomúlva, mindenütt a Duna mentében haladnak, s beveszik Trautmannsdorfot, Petersdorfot, Bertholdsdorfot, Marchegget, Korneuburgot, Tulut, Greifensteint és Sanct-Pöltent, majd körülzárolják Bécset, jelesen a Duna oldaláról. Októberben Kinizsi Pál és Zelena János a Dunán fekvő Steint vívják és fenyegetik Kremset. Az alatt persze a magyar korona déli tartományai mindig többet és többet szenvedtek a kereszténység ellenségétől, ki az Al-Dunán, a Száván és Dráván rabolt és égetett kedve szerint. »A régi Ali bég — írja Veráncsicsnak egykorú névtelenje — az Dráván Szentgyürgyön általköltözött vót, és ott a Drávaparton az hajók és a rév őrzésére tizezer embert hagyott vót, a többivel az harminczezer embörrel .... rabolt vót és égetött vót és nagy nyereséggel, *nagy békével* visszatért vót.« [2])

A déli tartományokra csak 1479-ben fordíthatott Mátyás ismét több figyelmet, mikor az északi végeket kellőképen biztosítva látta. Mátyás király teljesen igénybe vette ekkor a három évvel előbb készült páratlan dunai flottilláját. E flottillát a flórenczi levéltárban őrzött egy igen érdekes oklevél ekképen írja le: »A király hajóhada összesen 330 hajóból áll, melyeken a matrózokon kívül 10,000 harczos van elhelyezve, azaz 1700 lándzsás, 1200 vértes, a többi balistarius és íjas. E hajók közt van 16 igen nagy gálya, mindegyike 44 evezőre, 300 fegyveressel, 100 fontos lövegeket vető 4 nagy bombardával, 100 cerbottana s 200 kézágyúval, »pisside manuali« vagyis puskájával. Mindegyik bombardánál 3 pattantyús teljesíti a szolgálatot. E 330 hajón kívül van még Nándorfehérvárott 34 hajó, melyeket nyelvökön (?) »*naszádoknak*« neveznek; mindegyik 18 evezőssel, 18 puskás katonával s két pattantyús mesterrel. Mindegyik naszád orrán, mely igen hosszú, egy cerbottana, vagyis pisside van elhelyezve, melyet nyelvökön »*esfivizének*« neveznek. Ez ágyú 40 fontos lövegeket vet. Van még a királyi hajóhadban 8 nagy bombárda s 8 nagyobb baleszta, trabucco, vagyis gép, és 4 magasra vető nagy bombárda, melyeket köznyelven »mortari«, (mozsaraknak) neveznek; továbbá 20 dézsaalakú nagy bombárda, melyek 150 fontos gyújtó köveket vetnek. Midőn e hajóhad parthoz közeledik, módjában áll az e czélra hozott póznákkal, rudakkal s lánczokkal 2 óra alatt egy oly várat állítani fel, mely 7—8 ezer harczost foglalhat magába s a szárazföld felől az egész hajóhadat fedezi. E vár 40 bombardával, taraczkokkal és serpentinákkal szerelhető fel. A víz felől erősen föl-

[1]) *Bonfini*: Decad. IV. L. V.
[2]) *Szalay*: III. k. 312. l.

szerelt 16 hajó fedezi a hajóhadat. A hajóhad matrózainak összes száma 2600. A Duna hosszában követi a királyt 5000 válogatott szerb lovas, kik mint martalóczok, az ellenséges földön roppant károkat okozhatnak.« [1]) *E rengeteg vizi haddal, mely a magyar király-naszádosokat többé soha utól nem ért korszakias tökélyben, hadi készületök teljességében vezeti szemeink elé, indult el Mátyás az 1479. évi késő őszön is az Al-Dunára.*

De a háború csak 1480-ban nyárderekán vehette kezdetét. Ismét Fridrik akadályozá meg Mátyást a törökök elleni terveinek haladéktalan megvalósításában. 1480. évi január 28-án arra kéri Mátyás Fridrik császárt, engedné meg neki, hogy Regensburgból 24 hajóra való nyilakat, lőport, ágyúkat s egyéb hadi szerelvényeket vám nélkül szabadon szállíthasson Magyarországba, minthogy e készülékekre a törökök ellen szüksége van. Fridrik a helyett, hogy a király óhaját teljesítette és segitségére lett volna, arra használta fel a királyi sereg távollétének alkalmát, hogy betört Magyarországba és egész Győrig prédált, pusztított.

A mint Mátyás végzett a kaján némettel, legott támadásra vezeté seregét a törökök ellen. Most szándékozott végrehajtani, mit már egy évtizeddel előbb tervezett, sőt a szentszéknek is megigért: a Hellespontusnál keresni fel magyar hadaival a törököt. Soha jobb alkalom nem kinálkozott erre, mint most. II. Mohamed elhalálozván, a főhatalomért Bajazed és testvére Dzsen keltek egymás ellen fegyverre. A szentszék is felocsúdott bágyadtságából s annyira lelkesedett Mátyás

[1]) E nagyérdekű történelmi emléknek fölfedezését és nyilvánosságra hozatalát (Századok: 1884. évf. VI. f. 509—511. ll.) *Óváry Lipót* érdemes kutatónknak köszöni a magyar közönség. Az okirat czime: »*A fölséges magyar király szárazföldi s vizi hadereje a török ellen.*« Kelete az iratnak nincs ugyan, de lehet, hogy helyesen következteté Óváry, hogy az az 1479—1480-ik évi aldunai hadjáratra vonatkozik, mit szerinte az irás és Olaszországnak ama hadjárat iránti különös érdeklődése is elárulnak. *Szabatosság és a történelmi hüség okáért meg kell azonban itt jegyeznem, hogy a nagy dunai flotta, melyről az Óváry-féle flórenczi jegyzékben szó van — mint már fennebb is érintém — nem 1479-ben, hanem három évvel előbb, az 1476-ik évi al-dunai hadjárat alkalmából készült.* Bizonyitja ezt az egykorú *Bonfini*, ki az 1476-diki aldunai hadjáratról szólván, ezeket irja: »*Magnam in Danubio classem molitur* (t. i. rex), quacum secundo amne descendat, machinas varias, multiplicesque parat, item commeatus, militem et arma: non ignarus, quantum molis adoriretur, et quocum sit hoste pugnandum. Quin et amplissimas crates, abiegnis trabibus instar turrium oneratas, Istro demiserat, quae vallo, momentaneisque castellis, item septis, fabricisque bellicis usui esse solent.« (Decad. IV. L. IV. — V. ö. még Epist. Matthiae Corv. IV. 31.) Összes magyar történetíróink is 1476-ra teszik Mátyás király nagy dunai hajóhadának keletkezését. *A flórenczi jegyzékben csakis erről lehet szó; mert más dunai hajórajt nem épitett Mátyás.*

hadviselése iránt, hogy az olasz fejedelmekkel 200,000 aranyat akart fizettetni a végből, hogy a magyar király egész a török birodalom szivébe szállítsa át a háborút. Ez a kivánság teljesedésbe is ment. Mátyás megerősíté magát Jajczánál, megvívta Verbászt, elfoglalta Boszniát és Herczegovinát s az Adria széleit őrségekkel rakta meg. Fridrik császárnak ellenséges magatartása, az európai nagyhatalmak indolentiája s az olasz bonyodalmak miatt, a hadjárat egészben véve nem felelt meg azon várakozásoknak, melyeket egész Európában hozzá kötöttek. A nagyszerű dunai hajóhad mindössze is csak a szerb föld dunai részeinek szerencsés eredménynyel bekalandozására szorítkozott. Kinizsi Pál főkapitány a déli végházak őrizetére rendelt seregével 1480. évi november 2-án indult ki Temesvárról a horomi rév felé, melyet a hajóhadnak s a többi dandároknak gyülekezési helyül jelölt ki. A hajókkal jöttek Tököli Miklós és Endre, a király kedves emberei. A mint embereikkel partra szálltak: egy sürű cserjésből 400 török rontott elő s a meglepett csapatot egy pillanatig be is kerítette, de a mieink által csakhamar felkonczoltatott. A többi zászlók háborgatás nélkül érkeztek a révbe. Megjelentek Rozgonyi László, nándorfehérvári kapitány és Brankovics Vuk deszpota, jól felkészült naszádjaikkal. A deszpotának saját flottillája volt a magyar király engedelmességében, melyet Brankovics Pál knéz vezérelt.[1]) A mint együtt voltak mindnyájan, Kinizsi azonnal megkezdé a sereg átszállítását a Duna szerbiai partjára, *s naszádosaink, a szendrői őrség kemény tüzelése daczára, 32,000 magyar fegyverest evedztek át a háborgó széles folyamon.* Iszkender basa (Malkoczovich), ki az átszállítást megakadályozni akarta, s tőlünk két hajót el is ragadott, a hajóhadat vezénylő Rozgonyi kapitány által üzőbe vétetvén, megveretett és Szendrőbe visszaszoríttatott. Kinizsi most az előcsapatokat, az ifjabb Jaksich parancsnoksága alatt, kémkedés végett Galambócz felé küldé. A várból mintegy 1000 török lovas kirohanást kisérlett meg; de győzők a mieink maradtak. Ekkor érkezett vissza a Kázánba menekült török hajóraj s egyenesen a miénk felé tartott. Rozgonyi és Brankovics Pál éket formálnak naszádjaikból, és sebes vágtatva, folytonos tüzeléssel a török hajók elé sietnek. Naszádosaink dühös rohama meghökkenti a törököket. Hajóik száma csak 15, a tőlünk elvett két hajóval együtt 17. Kifeszítik tehát vitorláikat és szaporán hátrálni kezdenek. A mieink nem tágítanak, de megfeszített erővel evedznek utánok. A mint elérik, heves vízi csata fejlődik

[1]) *Svetich M.:* »Rövid történelmi értesítés a sajkások zászlóaljáról.« (*Szerbszki Lyetopisz:* 1830. év. II. 1—4. ll.)

a két hajóraj között; naszádosaink visszaveszik elorzott két hajójokat, a 15 török járóművet pedig feléken fúrva, a bennök volt törökökkel együtt elsülyesztik. Diadaluk jelvényéül 300 török fejet tűznek az árboczokra. Kinizsi most a Moravába vezényli naszádjainkat, s a folyó mentén összes hadaival egész Krusováczig előnyomúl Szerbia belsejébe, 12 napig széltében hosszában pusztítván az ellenséges területet. Visszajövet 50,000 szerbet és sok kincscsel megrakott 1000 török foglyot hoz magával Temesvár környékének benépesítésére. [1])

Míg Kinizsi Szerbia belsejében járt, a törökök sánczokat hányattak a Szendrő előtti Duna-szigeten s ágyúzni kezdték ama rejtekökből a magyar part szélén elvonuló naszádjainkat. De a magyar hajóhad oly erős volt, hogy a szigetbeli őrségnek gyorsan Szendrőbe kellett menekülnie, hogy naszádosaink bárdjai alá ne kerüljenek. Kinizsi tüstént szétvetteté a szigeterődöt, s a hajóhadat biztosságba hozva, Horomot, Kevét és Pozazint czölöpzettel erősítteté meg. [2])

---

[1]) V. ö. *Hammer:* I. 626. — *Fessler:* V. 377. — *Engel:* III. — Ezek után *Meynert:* IV. 666. — *Czoernig:* II. 155. — *Szalay:* III. 329. — *Horváth:* III. 191. stb. — Mátyás király annyira megörült Kinizsi e győzelmes hadjáratának, hogy legott sietett a törökökön vett fényes győzelméről a pápát értesíteni. 1480. évi decz. hó 14-én Zágrábból kelt igen érdekes levelében ő maga beszéli el körülményesen a galambóczi dunai hajócsatát. »— — — non inferiorem nobis victoriam — úgymond — divina pietas ab alio Regni nostri latere concessit; nam Paulus Kinisÿ generalis Capitaneus noster, ad custodiam parcium inferiorum Regni nostri deputatus, collectis ad se gentibus nostris, que sibi in presidium olim per nos date sunt, *jussu nostro deductis per Danubium navibus*, in distancia triginta quinque milium passuum infra Senderew transfretavit, totamque Rasciam ultra Senderew usque ad Chrwsowacz depopulatus est. Deinde ut majori turcos injuria afficeret, navibus certis trajectus, sub ipsius civitatis muro, in rippam Danubij descendit, ibique Malkoczowich, Dominum Rascie, Wayvodam ejus loci, cum suis omnibus collectum, et expedita manu nequicquam suos defendere cupientem, invitavit ad pugnam, manusque cum illis conseruit, donec illi verterentur in fugam. Deinde conscensis navibus, cum nostri abirent, naves turcorum, que septem et decem, nostrorum naves celeritate illa navali invaserant, duas nostrorum naves abripuerant, quas sic abreptas nostri insecuti, et illas recuperaverunt, et insuper turcorum navibus submersis, quindecim reliquas cum universis turcis, qui in eis fuerant, asportarunt, atque sub conspectum Capitanei nostri trecenta turcorum capita, ut erant recens amputata, posuerunt. Aderunt propediem captivi et spolia super eos turcos obtenta, una cum eorum signis et armis, de quibus Sanctitati Vestre victorie illius monumenta transmittemus.« (*Nagy I.* és *Nyáry A.*: »Magy. diplom. emlékek Mátyás király korából.« IV. k. 341—342. ll.) A király ezen levele czáfolhatlan bizonyítékul szolgál, hogy a leírt hadjárat nem 1481-ben, mint némely íróink vélekednek, hanem 1480. évi késő őszszel történt.

[2]) *Böhm Lénárd:* »Dél-Magyarország külön történelme.« I. k. 168—169. ll.

Ez volt naszádosainknak utolsó vizi harcza és győzelme Mátyás király országlása alatt az Al-Dunán.

1482-ben megujúlván a nemzet előtt gyűlöletes háború Fridrik császárral, abban leginkább szláv zsoldosok és alvidéki szerb hadak használtattak; mert a magyar nemzeti fölkelő had nem igen szeretett az államérdekek szempontjából csekély súlylyal biró ama üdvtelen harczokban résztvenni. Mikor a törökökkel fegyverszünet köttetett, a naszádosok zöme újból a Felső-Dunára rendeltetett, segítséget nyújtandó, Haimburg, Klosterneuburg, Korneuburg, Gumpendorf, Németújhely s a többi ausztriai dunaparti városok, nevezetesen Bécs elfoglalásánál.

Legszomorúbb szolgálatot teljesíte Mátyás dicső hajóhada 1490-évi ápril hó 11-én, mikor az imádott királynak holttestét Bécsből Budára lekíséré. A fejedelmi jelvényekkel fölékesített koporsó fekete kelmével bevont hajón volt ravatalra téve. Úgy vitte le azt az árván maradt Magyarországba Bodó Gáspár, a király első udvarnoka. Másnap a királyné és Corvin János az összes udvarral 50 hadi hajón követték az elhúnytat Budára. A gyászmenet lassan evezett le a Dunán s negyed napra a naszádosok főhelyére Komáromba érkezett. Innen küldé szét Beatrix a körében egybegyűlt főrendek hozzájárúlásával, meghívó leveleit, a Rákoson május 17-én megnyitandó királyválasztó országgyűlésre.[1]) Aztán tovább vitték a drága tetemeket. A hajók gyászszínben lebegtek el a medréből csodálatosan kiáradt Dunán, és a nép, mely nagy királyának utolsó menetét könybelábadt szemekkel nézte, sötét sejtelmekkel tért meg hajlékába.[2])

Alig hogy I. Mátyás behunyta szemeit, a haza minden ügyében átkos hanyatlás következett be. A lomha és tűrékeny Vladislav éppen ellentéte volt Mátyásnak. A naszádosok katonai szervezete és egységes fegyelme is bomlásnak indúlt pártfogójok halála után, — mint ben az országban napról napra minden. Hajórajunk egy osztálya még Ausztriában vesztegelt az elfoglalva tartott várak alatt, csüggetegen tekintve

---

[1]) *Fraknói:* II. Ulászló királylyá választása. (Századok, 1885. évf.)

[2]) »Danubius — írja Bonfini — insolenter post obitum ejus (regis) excrevit, multos pagos et accolas urbes inundavit: *ut extincto regni propugnatore, Pannonias a turcorum incursu tueretur*!« A Bécsben megtartott exequiák után való napon »in sequenti die regina cum Corvino duce, ceterisque pontificibus ac regulis, ad celebrandas regis exequias et habenda comitia regalia Budam secundo anne descendit. Universa multitudo, cum pullis quinquaginta navibus et lugubri veste, Beatricem sequuta. Cum Pisonium foret appulsum, omnes matronae urbis pullatae obviam reginae occurrere, publicoque planctu principem invictissimum et regem optimum luxere.« (Decad. IV. L. VIII.)

bizonytalan sorsa felé. Némelyek megadják magokat a trónkövetelő Maximilian vezéreinek, és szép ígéretek által elcsábítva, a római király szolgálatába szegődnek. Az itthon maradtakat magokhoz vonják a királyválasztási viszályokban egymást mardosó, zsákmányért és hatalomért egymás közt versengő országnagyok. Némelyek közűlök Corvin Jánost uralják, mások az özvegy királynéhoz szítanak, a szerint, a mint itt vagy amott kecsegtetőbb kilátás nyílik zsoldjavításra. A fejetlenség és vesztegetés szelleme megmételyezé a nemzet összes rétegeit: a főurakat, a nemességet, a pórokat, és — a mi ennél kártékonyabb — a hadsereget is. Kevesen viselik már a fegyvert hazájok szabadságáért, de annál többen prédavágyból és uralomra törő pártérdekből. A hadsereg a manövrirozó diplomatiai intrigák eszközévé alacsonyúlt. A kik az előtt csak a haza elleneire emelték fegyveröket, most egymást mészárolják. Nincs, ki bíztató igékkel helyreállítani tudná a régi rendet, ki a nemzet erejét a haza védelmére összpontosítni képes lenne. A naszádosokat most is »király-naszádosoknak« nevezik, de ők magok nem tudják, hogy ki a királyuk. A királyi hatalmat egyszerre hárman gyakorolják Magyarországban; három idegen viaskodik a nemzet vére és vagyona árán elsőbbségért: Dobzse László, Albert és Maximilian. Pénzért és javadalmakért mindenikök talál magának hadsereget, de a mely egyiköket sem követi a meggyőződés hűségével, hanem három úrnak kegyelme közt ide s tova tétováz. A naszádosok pátronusai, a szerb urak, szintén meghasonlottak egymás közt s különböző táborokban lobogtatják zászlaikat. Brankovics György deszpota és testvére János, a Mátyás által kiválóan kegyelt Vuknak fiai, a nagy király halála után Maximilian pártjára álltak. Ugyanakkor Kinizsi Pál, a Zápolyák, a Báthoriak, de sőt még a nagyjában szerbekből álló fekete sereg is, az időközben megkoronázott Vladiszlav mellett harczolnak. Némi egyöntetűség és czélirányosság a hadseregben csak a trónkövetelők közt létrejött egyezkedés után tapasztalható.

A dunai hajóhad sorsával összefüggésben, részint mint várkapitányok, részint mint csapatvezérek, hadnagyok vagy éppen mint naszádos vajdák, Kinizsi Pál halála után következők említtetnek: Radics Bósics, Fogas Ambrus, Filléresi János, Magyar Balázs, Bradách, Móre György, Szokoli Albert, Karancsi György s bizonyos Antal vajda és Demeter hadnagy. Velök találkozunk Vladiszlav uralkodása alatt lépten-nyomon a Duna és Száva akkori végházaiban: Péterváradján, Újlakon, Dombóváron, Cserépváron, Bánmonostrán, Orsován, Pethben, Miháldon, Zimonyban, Zalánkeménben, Nándorfehérváron, Sabáczon, Jajczán és Szent-Demeteren. De a naszádosok tevé-

kenysége az 1492—1495. évi török hadjáratokban főkép Nándorfehérvár megerősítésére és seregeinknek a Dunán való átszállítására terjedt. Az a látszatja, mintha az utóbbi évek zavaraiban megtizedelt s elhanyatlott hajórajunk már nem lenne alkalmas nagyobb hadi vállalatokra. Régi gyakorlott és vitéz legénységének színe-java elpusztúlt, elszökdösött, vagy a török fogságban senyvedt.

A déli végeknek nagyobb biztosságba tételére s megerősítésére csak 1498. körül történtek hatályosabb intézkedések. Egyes derék hazafiak tetemes áldozatokat tettek le a haza oltárára, hogy a törökök elleni védekezési ügy rendbe hozassék. Osvát zágrábi püspök egymaga 32,000 aranyat hagyományozott Nándorfehérvár, Jajcza, Szabács és Szörény megerősítésére. Zápolya István 40,000 forintot hagyott végintézetileg felében a királynak, felében a rendeknek, de szintén az ország oltalmára. És csakugyan megkezdődött a végvárak helyreállítása s hajóhadak által biztosítása. Az 1498. évi országgyűlés rendelte, hogy a végvárak őrzése királyi költségen történjék. A főpapok, főurak, a nemesség és vármegyék saját zászlóaljaikkal segítik a királyt s tartoznak az ő hívására haladéktalanúl fölkelni. A nem zászlós papok és nemesek birtokaik arányában zsoldosokat fizetnek. Szükség esetére közfölkelést is rendelhet a király, ki a nádorral és országbiróval együtt évenkint megvizsgálni tartozik a végvárak állapotát, hogy a hiányok nyilvánvalókká legyenek. A végek tisztviselői, a kalmárok és más rendbeli személyek, hűtlenséget követnek el és bűnhődnek, ha eleséget, fegyvereket s más hadi szereket adnak el a törököknek. [1])

A törökök értesülvén a magyar végekben történő ezen készületekről, azon töltötték haragjokat, hogy néhányszor bekerítették Jajczát; de megtartani a várat még sem voltak képesek. 1502-ben Corvin János herczeg és Som Józsa temesi gróf az erdélyi vajdával és másokkal ismételten átkeltek Horomnál (Új-Palánka) a Dunán és egyesülve a nándorfehérvári őrséggel, a törököket Jajczától mindig győzelmesen visszaverték.

Ekkor már az al-dunai és szávai erősségek vizi hadak dolgában is jobb karba voltak helyezve. A naszádosok főállomásai voltak ezen évtizedben Nándorfehérvár. Zalánkemén, és Pétervárad, a Száván pedig Sabácz. Ezek megerősítése erélyesen folyt az 1494—1495. évektől fogva. Az akkori királyi számviteli jegyzék tanusága szerint 1494. évi október 24-én Pósa tárnoki tiszt Zalánkeménbe utazik le a király levelével, melyben a király Nándorfehérvár alá rendelte a zalánkeméni

[1]) Corpus juris hungar. I. 292.

rév hajóhadát is, hogy míg Kinizsi Pál Ráczországot sanyargatja, a nándoriaknak ez erősségére legyen.[1]) Ugyanazon évi novemberben Bradách, ki Péterváradon volt mint vajda,[2]) ágyúkkal fölszerelt hajókat kért Budáról s azokat a király le is küldé Péterváradra.[3]) Egy héttel később újabb ágyúszállítmányt hoznak oda a hajósok. A következő 1495. év április hava 10-dikén Ernszt János pécsi püspök és kir. tárnokmester egy nándori naszádos vajdával 16 fölszerelt hadi hajót, április 21-én pedig újabb üres hajószállítmányt küld le Pozsonyból Nándorfehérvárra.[4]) Sőt egyes főurak, mint Pemphlinger, szintén engednek át a királynak hajókat hadi célokra, adólerovás fejében.[5]) A király és a hazafiak ezen együttes erőfeszítései és pénzáldozatai tették, hogy 1504-ben Nándorfehérváron 500, Zalánkeménben szintén 500, Sabáczon pedig 100 naszádos katona találtatott a végek őrizetére rendelt hadi hajókon.[6]) Voltak azonkívül egyes délvidéki révbirtokos nemesek is, mint *Sankó Miklós*, Bánmonostor ura, kik saját embereikkel és tulajdon hajóikon őrizték az Al-Dunát a törökök betörése ellen.[7]) Bizonyára nem nagy szám, ha azt a török hajóhaddal párhuzamba állítjuk, s hozzá még figyelembe veszszük, hogy alig két évtizeddel előbb 10,000 naszádos ékesíté Hunyadi Mátyás hadseregét. Szerencse volt az országra nézve, hogy most Ázsiában volt lekötve a törökök főereje s Magyarország ezen időre legalább kelet felől békét remélhetett.

A rövid külbéke ezen idejére esik a politikai fordulat, mely az ingatag magatartású szerb deszpotáknál beállott, s melyet — mert a naszádosok történelmével összefüggésben van — nem hagyhatunk figyelmen kivül.

A már fent említett Brankovics János, miután bátyja György a deszpotaságról leköszönt és zárdába vonúlva Miksa néven érsekké lőn, 1497. körül Vladiszlav pártjához csatlakozott. A király visszabocsátotta részére Beregszó és Kölpény várát a többi szerémi jószágokkal együtt, melyeket a Maximilián pártjára állott család hűtlenség bélyegén elveszített volt. János deszpotai méltóságát a magyar rendek is elismerték, kötelezvén őt az 1498. évi 22. törvényczikkben 1000 lovasból álló bandériumot ültetni fel az ország segítségére. Ezzel a

[1]) *Registrum proventuum Regni Hungariae.* (*Engel:* Gesch. d. ung. Reichs, I. k. 17—210 ll.)

[2]) 1495-ben a temesvári vajdák közt találjuk.

[3]) *Registr. proventuum Regni Hungar.*, m. f.

[4]) U. o.

[5]) U. o. »In possessionibus Penflinger pro duabus Nauibus, que ad Nandor-Albam sunt ducte, relaxati sunt 10 fl.«

[6]) *Kovachich:* Supplem. ad Vestigia Comitiorum. II. 314—315. ll.

[7]) *Szerémi*, id. m. 47. l.

deszpotáját követő délvidéki szerb nép is Vladiszlav mellé tért meg. János után (1503.) az ő özvegye Ilona, Jaksich Demeter fivérének István knéznek leánya lett deszpotává; de nő létére nem lévén elég erős megvédeni Nándorfehérvárt a törökök ellen, meghívta a tengerentúlról elhúnyt férjének rokonát, Silyánovics Istvánt, s javára lemondott a deszpotaságról; ő maga pedig fivéréhez Jaksich Márkhoz vonúlt vissza Világos várába, onnan aztán Szlavóniába gr. Frangepán Ferdinandhoz, ki Mária nevű leányát bírta feleségül. [1]) Silyánovics István 1515-ig vezérkedett a magyarországi szerbek fölött. Nándorfehérvár s a többi al-dunai révek fentartásának és védelmének terhes kötelessége arra bírta, hogy az al-dunai végek naszádos hadát állandóan együtt és minden eshetőségre készen, fegyver alatt tartsa. Ez valószinűleg jól is sikerült neki; mert Vladiszlav 1508-ban a baranyai Siklós várával adományozta meg, hadi érdemeinek elismeréséül. Zalánkeményben, Péterváradon és Zimonyban számos szerb családot telepített le, köztök a hat Bakics testvért és Monaszterli Pétert jobbágyaikkal együtt. [2])

Azonban Silyánovics is, mint deszpota elődei közül többen, csakhamar hűtlenné lett királyához. Azon szerencsétlenségek közepett, melyeket Dósa György pórlázadása zudított a hazára, élére állott ama honárúló szerb népnek, mely függetlenítvén magát a magyar szent korona felsőbbsége alól, önálló tartományt szándékozék kikerekíteni magának Magyarország déli végeiből. 1515-ben, mikor Dósa emberei Barabás pap, Pogány Benedek és Nagy Antal Bács- és Bodrog megyékben egészen általánossá tették a pórok forradalmát, Silyanovics deszpota is, elvakíttatva hiú ígéretek által, a lázadókhoz csatlakozék, magához vonván a zalánkeméni és pétervárad szerb naszádosokat és más nagyszámú fegyveres szláv csapatokat. A szerbek másik része a királyiak pártján maradt s Oláh Balázs és Nagy Gergely nándorfehérvári albán seregéhez szegődött a forradalmárok leveretésére. Barabás lázadóit Silyánovics naszádosai vezték át Péterváradnál Bács-Bodrogba. Oláh Balázs és Nagy Gergely némi nemességgel és a szerémi szerbekkel utánok siettek, s tűzzel-vassal pusztítva, rabolva a megyék területét, bodrogi Szent-Lőrinczné utól érték őket, és sok ezret leaprítva közülök, a lázadást ott elfojtották. Magát Barabást lánggal égő öltözetben a toronyból dobták le. Mikor azonban a királyiak

[1]) *Wenzel:* »Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez« czímű jeles dolgozatában nem említi sem Frangepán Ferdinandot, sem azon jószágokat, melyeknek a család Brankovics Mária néven a Szerémségben és Arad megyében osztályosává lőn.

[2]) *Stojacskovics:* Cserte zsivota naroda szrbszkog u Ungarszkim oblasztima.

zsákmánynyal megrakodva hazafelé tértek, Silyánovics deszpota útjokat állta, naszádos csapatával megverte őket, az elhajtott lovakat és barmokat elszedte tőlök és Zalánkeménben, a hol curiája volt, legénysége javára elkótyavetyélteté.[1]) Ezért aztán Silyánovics Istvánt. »ki király-naszádos vajda vala Szalonkeménttt, ki az ráczokat megveré Péterváradján az Duna vizén, mikoron általköltezinek, az Terek Imreh, az fejérvári bán, behívatá Nándorfejérvárban s négy darabbá vágatá, hogy az király népére támadott vót Péterváradján.«[2]) Silyánovics halála után a magyarországi szerbek közel tíz esztendeig deszpota nélkül voltak, kétségkivűl azért, mert sem a király, sem a rendek meg nem bíztak többé ingatag, változékony jellemökben.

A király Szerém- és Bács megyék leggazdagabb és legmegbízhatóbb birtokos családjának, egy vitézi erényekben és képzettségben egyaránt jeleskedő sarjára, *Révai Istvánra bízta most összes dunai hajóhadát, kapitánynyá nevezvén ki őt király-naszádos seregéhez.* Révay István már 1511. óta szolgált a király naszádjain mint vajda, és sem a végek oltalmazásánál, sem az utóbbi pórlázadásban nem tántorodott el a király hűségétől, sőt ő verte s ölte meg kevesed magával azt a híres zvorniki basát, Aszam béget, ki az előtt való időkben éppen akkor járt Mátyás király udvarában követségben, mikor Mátyás Ausztriában Németújhelyt ostromolná. Fessler szerint ő törölte le akkor a magyar fegyverek fényéről a szennyet, mely a mostoha idők folytán rájok tapadt.[3]) — Ő szállítá a Dunán és Száván Zápolya seregét Sarno alá,[4]) valaminthogy a Silyánovics leveretésénél és a péterváradi és zalánkeméni hajóraj megmentésénél is ő érdemelte ki leginkább fejedelme tetszését. Atyja Révay László volt, ki 1495-ben Aranyáni előnévvel Eszteleky Annának férje. Istvánnak még két testvére volt: János és Ferencz. E három fiú emelte a Révayak nemzetségét történelmi hírre. István vitézségét a végek oltalmában azzal jutalmazá Ulászló, hogy ősi birtokaira a bodrogmegyei Aranyánon, a vizmelléki Szent-Györgyön, továbbá Reegh, Bakach és Cserethés helységekben, Csomoklya és Gyula pusztákon új adománylevelet állított ki számára. János 1519. táján esett el a törökök elleni hadban. E veszteségért Istvánt és Ferenczet 1519-ben ujabb királyi adománynyal vígasztalá meg II. Lajos. Ekkor kapta a két testvér együttesen a révai, derzsinczi, szőllősi, savlinczi és ellesevczi uradalmakat Szerémben, a mazaló-

---

[1]) *Márki:* Dósa György és forradalma, 197—198. ll.
[2]) *Veránczics:* Monum. Hungar. Histor. II. 7—11. ll.
[3]) *Gesch. d. Ungern*, VI. k., 41. l.
[4]) *Szerémi*, id. m. 71. l.

czi s egyéb részjavakat Bácsban. [1]) *A király-naszádosok további története, majdnem félszázadon keresztül, e két derék testvérnek nevével fonódik egybe.*

Révay István nagy szerencsétlenségek előestéjén vette át a magyar dunai flottát. II. Ulászló után 1516-ban II. Lajos helyezkedvén a roskadozó királyi székre, az erkölcstelenségbe süllyedt könnyelmű s gondtalan udvar és nemzet fölött rohanó vész gyanánt tornyosúlt össze egy végzetes átoknak hatalma. E hatalom most annál irtóztatóbb volt, mert nem ellensúlyozta többé sem áldozni kész közszellem és hazafiúi lelkesedés, sem czéltudatosan nevelt és tömören összetartott erős nemzeti had. A külföldi segélylyel való szüntelen bíztatások és az abba vetett reménység, melyet a római curiának jóakaratú buzgalma s a nyugateurópai államok nagymérvű készülődéseiről szóló hangzatos hírek még inkább növeltek, a könnyelmü tétlenség álmába ringatták a nemzetet. Az 1518. évi készületeknél azon három út közül, melyeken a keresztény fejedelmek csapatait a félhold ellen vezetni lehetett volna, X. Leo pápa a Magyarországon keresztül vezető dunai útat ajánlá első helyen, »nam per Danubium flumen vehi exercitus et paucorum dierum itinere ad Constantinopolim exponi posset.« [2]) De a tervtől elvégre is el kellett állnia, mert Magyarországnak egy nagyobb seregszállításra alkalmas hajókészlete nem volt. Magyarország teljesen ki volt merülve, s végromlásának szomorú napjait kezdé.

Éppen akkor. 1520-ban, vette át a roppant török birodalom kormányát Magyarország legádázabb ellensége, Szulejmán. Nagy hadvezéri s uralkodói tehetségekkel lángoló nagyravágyást s rendkivüli szivósságot egyesíte magában. 1521. évi februárban már megkezdé hadi készületeit Magyarország ellen. Piri nagyvezér előre jött 200.000 törökkel, hogy Nándorfehérvárt elvegye. A padisah utána ment a fősereggel. Ilyen roppant haddal szemben kisszerűnek, gyarlónak tünt fel minden meglevő védőeszköz, mely az ország déli végszéleit fedezni volt hivatva. A dölyfös Héderváry Ferencz bán, noha dúsgazdag volt, rossz katona létére egészen elhanyagolá a főfontosságú

---

[1]) *Nagy Iván:* Magyarorsz. családai, IX. k. 690—721. ll. — Meg kell itt jegyeznem, hogy *Révay István semmiféle naplót sem hagyott hátra.* Azon családi napló, melyet érdemes tudósunk Nagy Iván Révay Istvánénak mond s mely a Történelmi Tárban (III. 245. s következő lapjain) ki van adva, melyről *Ipolyi* az Új Magyar Múzeumban (1857. I. 441.) is értekezett, nem Révay Istváné, hanem Révay Lászlóé és a XVI. század ötvenes éveiből való. Abban Révay István életét megvilágító adatok nem foglaltatnak.

[2]) »Sanctissimi Domini Papae Leonis X. una cum coetu Cardinalium, christianissimorumque Regum et Oratorum consultationes.« 1518. évi nyomtatvány a m. nemz. múzeumi könyvtárban.

nándorfehérvári erősséget. Hétszáz főre menő őrsége sem lőszerekkel, sem eleséggel, sem pénzzel nem volt ellátva. Egykori félelmes védője, Török Imre, ekkor már nem volt az élők között; fia Bálint pedig még kiskorú lévén, nagybátyjainak, Sulyok István és Balázs sabáczi bánoknak gyámsága alatt állott. Hadi készületről, a falak javításáról, lőanyag beszerzéséről szó sem volt. Ilyesmire nem igen tellett sem Vladiszlav, sem Lajos dicstelen kormánya alatt. A vár megmentése érdekében 1521. évi ápr. 24-én tartott országtanácsban még csak az sem ment keresztül, hogy az őrség a királyi zsoldosokból megszaporíttassék; arról pedig hallani sem akartak, hogy Héderváry helyett más bánt, a király által kinevezett Báthory Andrást ruházzanak fel a vár fölötti hatalommal. Hédervárynak követelései voltak az államkincstáron, melyeket most akart érvényesíteni, s zálog gyanánt kezében tartá a várat. A veszélyt senki sem vette sokba. Köznapi beszéd volt: »eb higyje, hogy a török megvegye Nándorfehérvárat.« Sabáczot is veszni hagyták. Pétervárad szintúgy aggasztó helyzetben volt.

Péterváraddal különben már Mátyás király követte el az alaphibát, mely utóbb nagy hátrányára lett ezen stratégiailag szintén igen fontos erősségnek. Megvonván a börtönre vetett Váradi Péter kalocsai érsektől a pétervároadi apátság dús jövedelmű jószágait, voltaképen magának a várnak, az ország ezen elsőrendű kulcsának ártott. Az apátságot ugyanis egy idegen olasz, Borgio Rodrigo bibornok, a későbbi VI. Sándor pápa kapván kezeihez, abba szintén idegeneket helyezett be, névleg Borgia Vincenzo de Pistacchi pápai kamarást, ki számos olasz családot telepített le Pétervároadon s az apátság szerémi jószágain. Mátyás halála után a hatalmasok prédájává lőn a nevezetes hely, kik nem annyira Pétervárad, mint a szépen fizető pétervároadi apátság iránt érdeklődtek. Újlaky Lőrincz herczeg önhatalmúlag magához ragadván az apátság birtokait, az olaszokat kiűzte onnan s most saját embereit eresztette be a jószágokba. Mikor aztán később ismét Péter érsek birtokába került vissza a vár és apátság, az érsek már nem sokat lendíthetett annak hadi fölkészítésén, részint az országos állapotoknak kedvezőtlen volta miatt, részint azért, mert maga is nehéz helyzetben s anyagi szorultságban tengette életét. Mikor Ulászló 1494-ben visszahelyezte őt apátságába, mindenekelőtt a várat vette birtokába s Thessényi Miklóst nevezé ki annak várnagyává és oltalmazójává. Mivel pedig a vár »az idegen uralom alatt romlásnak és pusztulásnak indúlt, úgyszólván lakatlanná vált«: a király — ki az 1494. év őszén három hetet töltött Pétervároadon — támogatni óhajtván az érseket a vár megerősítésére és területe benépesítésére czélzó

törekvéseiben, nem járulhatott egyébbel Péter érsek segítségére, mint csak azzal, hogy kiváltsággal ruházta fel a helyet, mely szerint azon jobbágyok, kik a vár falai közt megtelepednek és házat építnek, ezzel nemesi rangra emelkednek s a nemesi előjogok birtokosaivá lesznek.[1])

Ha ez a kiváltság telepítés dolgában, a mint föltételezni lehet, nem maradt is eredmény nélkül, de azért a vár fölszerelését és hadi készletbe helyezését vajmi kevéssé mozdíthatta elő.

Súlyos felelősség nehezedett tehát Révay István vállaira, midőn a király-naszádosok főparancsnoki állását elfogadta. Az összes déli végházaknak vízről való oltalmazása az ő kötelességévé lőn ezentúl. 1521-ben Szulejmán világhódító roppant hadainak kellett ellentállania. Naszádosai kedvetlenek voltak. Lajos király már három év óta nem adta meg zsoldjokat. Budára küldött követségeiknek, szűntelen rimánkodásaiknak semmi sikere sem lett. Sőt 1518-ban Várdai Pál, szent-zsigmondi prépost és kincstartó részéről hallatlan meggyaláztatással is illettettek. A király — mondja a szemtanú Szerémi — szívesen kielégítette volna őket; de mivel jövedelmeit az urak elkezelték, a szegénynek magának is alig volt miből élnie. A törökök közeledését különben is nagy könnyelműséggel nézték Budán. A nándorfehérvári, zimonyi és zalánkeméni magyar és szerb polgárok, *mindannyian naszádosok*, végszükségökben magához a királyhoz folyamodtak a három év óta elmaradt hópénzeikért. Ha ki nem elégíttetnének: távozni fognak állomásaikról, és Nándorfehérvár elvesztése nagy kárára leend akkor az egész kereszténységnek. Azonban Budán azzal ámította magát mindenki: »eb higyje, hogy a török elveszi Nándorfehérvárt.« A király tehát Várdai Pál kincstartóhoz küldé a naszádosok elcsüggedt követségét, hogy fizessen ki nekik, a mennyit kifizethet. A lator kincstárnok nem teljesíté a király óhaját, sőt ocsmány gyalázatot követett el a derék vitézeken,[2]) kik vérig sértve távoztak az érzéketlen ember palotájából, hogy a királynál keressenek elégtételt a rajtok elkövetett szégyenért. De a király elé nem bocsátották többé őket. Erre aztán Budavár kapujához kötötték ki zászlajokat, s naszádjaikra szállva visszaevedztek hazájokba, pusztítva és rabolva a Duna mindkét partvidékén. Midőn egy hónap múlva ismét fölmentek Budára hátralékaikért könyörögni, és Várdai most is megszégyeníté

[1]) *Fraknói Vilmos:* Váradi Péter kalocsai érsek élete. (*Századok*, 1883. évf. IX. f.)

[2]) *Szerémi:* id. m. 95—96. »Rex dirigebat eos ad thesaurarium Paulum prepositum in S. Sigismundo; et ipse latro cum papira tergebat naticam suam, et sic proiciebat sordem suam ad faciem militonibus.«

őket: másodszor is kikötötték zászlaikat a kúthoz és keserűségökben elbúcsúzva Magyarországtól, azon bosszús szándékkal távoztak el Budáról: hogyha a magyaroknak nem kellettek, a törökökhöz fognak csatlakozni és a Dunát védtelenül hagyják. [1])

Erre aztán Budán is komolyabban vették a dolgok sajnos fejlődését. Június végén országgyűlést is tartottak, melyből a király sürgető leveleket intézett a pápához, a császárhoz és a többi szomszéd fejedelmekhez, hogy ne késedelmeskedjenek a sokszor ígért segélynyujtással; mert a Magyarországra zúduló ozmán áradat nem csak Magyarországot, hanem az egész nyugoti keresztény világot fenyegeti. [2]) Az urakhoz és a vármegyékhez szintén ment egy erélyes felhivás, hogy kötelezett zászlóaljaikat haladéktalanúl kiállítsák és a királyi dandárhoz Tolnára küldjék. A zsoldok kifizetése iránt rendeltetett, hogy némi királyi jövedelmek elzálogosíttassanak. [3]) De a naszádosok említett daczos föllépését mind a király, mind az urak rossz néven vették, sőt alkalmasint Révay Istvánnak tudták be azt. Arra látszik mutatni az a körülmény, hogy szóval sem említve az országgyűlésen Révay érdemeit, hanem egyszerűen mellőzve őt, *Báthory Endrét* tették meg naszádkapitánynyá, meghagyva neki, hogy a szétzüllött naszádos hadat szedje össze és Nándorfehérvár oltalmára siessen. Révay István Újlakra küldetett várnagynak. A hajók fölszerelése, ágyúkkal s egyéb hadi szerszámmal ellátása Szerencsés Imre zsidó vállalkozóra bízatott. De a honfi szíve, a ki Báthory hajóhadát a Dunán leúszni látta, mélyen elszomorodhatott a torz látványon. Mindössze három gályaszerű nagyobb hajó s nehány naszád szállítá ama 600 gyalogost, kiket Buda és Pest városok állítottak hadba. Szerémi, a kor történetirója is a táborhoz csatlakozék, mint száz gyalogosnak kapitánya. Mikor Budáról elindúlnak, háromszor kiáltják a Jézus nevét. A királyné és udvara a várpalota ablakából nézik a sereg és hajóhad indulását. Bátán megállapodnak. Báthory kiszáll a bátai zárdába, hogy vezekeljen és a kereszt áldását megnyerje. Itt akarja bevárni az utána jövő Lajos királyt. Az alatt Szerémi a pap parancsol a sereg és a

[1]) *Szerémi:* id. m. 95—96. »Et dicebant (t. i. a naszádosok Szeréminek): Gÿwrgÿw pope! Sto to namÿ zramotw cziny! No ako vgrimi netrebuie Beiograd, trebuie charow. Nos amplius non possumus seruire Regie Majestati. Hec est iam finis. Regnum Hungarie tecum sit Dominus Deus. Et vexilla bina Regie Majestatis introduxerunt in manibus suis, et ad fontem illa ligauerunt fortiter. Illico casum dederunt ad terram, et ibi ipsi amplius noluerunt erigere, et dixerunt eidem forma: Deus tecum Regnum Hungarie! Cito cucurrerunt ad naues naxandones ad Ister flui et infra remigauerunt pauperes.«

[2]) *Pray:* Epist. Proc. I, 142.

[3]) *Horváth M.:* Magyarorsz. Tört. III, 350. l.

vizi had fölött, mint Endre vezér helyettese. De a király késik, és Báthory csak nem mutatja magát. Már harmad napja, hogy Nagy Ágoston bátai polgár házában mulat Desházy István és Lőrincz testvérekkel, meg a Bánffy Jánossal. Utánok megy Szerémi is és jelentést tesz, hogy a csapatok elkedvetlenedtek a fővezér távolléte miatt és sokan szökdösni kezdenek közülök; a török pedig már hatvanhat nap óta ostromolja Nándort és az ottaniaknak senki sincsen segítségére. Erre Báthory visszaküldi Szerémit a hajókhoz s magához rendelteti Bakics Pál naszádos vajdát, ki derék és harczias katona volt. Nehány óra múlva Pál visszatér a gályákhoz s kiadja a parancsot, hogy mindenki készen tartsa magát az indulásra. A dobok megperdűlnek s a három gálya árboczára kitűzik a zászlókat. A csapatok lebocsátkoznak a Dunán az erdődi révbe, hogy a királyt és Zápolya Jánost ott bevárják. Báthory azon volt, hogy rendbe hozza fegyelmetlen seregét; de az elkeseredésökben szétfutott számos naszádosokat nem sikerült ismét összegyűjtenie.[1]) Az időjárás is már későre fordúlt, és a hajóhad ott maradt Erdődnél téli szállásokra.[2])

Szabács bevétele után, még augusztus elején, Nándorfehérvárnál gyülekezék a török hadnak főereje. »Az ország — írja Veráncsics, — Bács megye, a Szerémség megfutamodék. A ráczságon is Szerémben oly nagy félelem esék, hogy egyik a másikat érte nagy szorgossággal a Duna révén, csak hogy elszaladhasson.«[3])

Szulejmán legelőbb is Zimonyt támadta meg az imént érkezett hajóhadával. *E helyet Mihály vajda, Szkoblics Márk és Ovcsárevics Péter védték ötszáz naszádossal.* Küzdelmök a túlerő ellen hasztalan volt. Az ostrom kilenczedik napján kénytelenek valának feladni az egyenlőtlen harczot. A haza iránti hűségöket sokan közülök vértanúi halállal pecsételték.[4]) »Mihály vajda — folytatja Veráncsics — Zemlinben szálla ötszáz naszádossal, hogy ők a császár ellen megtartanák. Kiből a császár őket mind megfogatta, és mindnyájokat szablyára hányatta. A két főembert, kik ezek előtt valának, Mihály vajdát és Szkablith Márkot az elefántnak vetteti.«[5]) Most keríthették

[1]) *Szerémi*, 97. l. »— — et dominus Andreas de Bator cum multa gente sua uenerat, et insuper fluuium Ister disponere fecerat Rex Andream Bator, ut esset capitaneus super fluuium Ister; et Pestienses dederunt tricenta pedites, tricenta Budenses.« (V. ö. még *Horváth*, III, 350. l. — *Fessler*, VI, 54. l.)

[2]) U. o. 97—98. ll.

[3]) Monum. Hungar. Histor. II, 16.

[4]) *Szalay L.:* Magyarorsz. Történ. III, 560. l. — *Horváth*, id. m. III, 351. l.

[5]) Monum. Hung. Histor. II, 16. l.

csak be a törökök Nándorfehérvárt a víz oldaláról is, csak most kezdhették meg a falak töretését, mivel a földig lerontott Zimony felől nem kellett a naszádosok támadásától tartaniok. »A terek császár mellé jövének a venenczések — beszéli tovább Veráncsics, — kik Nándorfehérvár falát letörik. Valának tizenhét gályával.[1]) Nándorfehérvár, »a magyar korona ékes boglára, az ország védöve« [2]), nem kerülheté el tehát bukását. Beriszló Péter, a tengervidék bánja, ki tán egyedül lett volna képes amaz időben megvédeni Nándorfehérvárt a török ellen, már nyolcz hónappal előbb meghalt. Révay István Újlakon tétlenségre volt kárhoztatva. A sabáczi és zimonyi hajóhadak tönkre voltak téve, a nándorfehérvári hajók pedig a zárt várkikötőbe szorúlva. Segítséget sehonnan sem lehetett remélni. Móre Mihály és a szerb várőrség augusztus 26-án Szulejmán kezére játszották tehát a nevezetes erősséget, melynek elestével szabad út nyílt az ellenségnek az ország szívéhez. »Balibég Szerémséget, Valkóságot mind elégeti, számtalan sok városokat elrabla, elégeté Eszékig, azon felül is.« [3])

Innentúl 167 esztendeig maradt Nándorfehérvár a félhold uralma alatt!

»Az Landorfejírvár elveszésének oka« czímű értekezésében vádolja Veráncsics a magyar urakat, hogy kötelességöket mulasztván, Nándorfehérvárt a töröknek kezébe juttatták. »Mert ha — úgymond — az urak semmi egyebet nem míveltek vóna, csak szállottak vóna Fejérvár ellenébe Zemlinbe, kit még az régi jó királyok rakattak vót Fejírvár ellen, hogy abbul az ellenség a Száván által ne jühet vóna, — *és vetöttek vóna mind a Dunára s mind a Szávára csak másfél száz sajkát: soha a törek a Szaván által nem mehetött vóna, és soha szabadon Fejírvárat nem vitathatta vóna, és Isten segitségével úgy lehetött vóna, hogy meg sem vehette vóna!*[4]) A Duna szerémi partvídéke akkor még sűrűn volt benépesítve haszonvehető hajósnéppséggel, kezdve Zalánkeméntől egész Budáig. »Sed nil curam adhiberunt magnates Hungari et amiserant in dubium tam nobilissimum Hungarie Regnum. Vidit hostis: libere intrauit in regnum Hungarorum.« [5])

Az elvett várak alól megmenekült maroknyi naszádos csapatot és a megmentett néhány sajkát az ország végremény-

[1]) Monum. Hungar. Histor. II, 16. l.

[2]) II. Lajos király maga mondja Nándorfehérvárról a VIII. Henrikhez írt levelében: »Est omnium, que turcis sunt finitime, cor et caput, clavisque totius Regni.« (*M. történ. okmánytár*, 63. l.)

[3]) *Veráncsics:* Monum. Hungar. Histor. II, 16. l.

[4]) U. o. 183. l.

[5]) *Szerémi:* id. m. 114—115. ll.

ségévé lett Péterváradra parancsolta a király. *Péterváral lett most a csekély vizi hadnak főkiköẗje!* [1]) Naszádkapitányokká *Gelley Sebestyént* és *Radisa Bósicsot* nevezte ki a király. A tényleges hajószolgálat élén most is a már említett *Fogas Ambrus* és *Fülléresi János* fővajdák állottak.[2]) A péterváradi dunai hajóhad *vajdái* voltak ekkor: *Nesthe Lukács, Nagy Péter, Heressy István, Rácz Péter, Kulcsáry* (Olchary) *Pál, Kisdy Péter* és *Horváth Pál. Kapitányi hadsegédek: Szalay János* és *Boros István, Porkoláb Péter* és *Nagy János*, — az utóbbiak Gelleynél, az előbbiek Radisánál.[3]) Két évvel később, 1523-ban, ezek vezetik ütközetbe naszádosainkat. Verbossanin Ferhát basa megbosszúlandó Tomory Pál érseknek, az ország alvidékére kinevezett új főkapitánynak, a török martalóczok ellen követett szigorát, 15,000 emberrel a Szerémségre tört és Péterváral megostromlására erős hajórajt küldött. Tomory szárazon és vizen védekezett a kemény támadás ellen. Aug. 12-én a nagy-olaszi mezőn vívott nevezetes csatában jelentékeny diadalt aratott a törökökön és nagyobb részöket felkonczolta; *dunai flottillánk pedig, melynél a naszádosok száma időközben 1000 harczosra szaporodott, nemcsak megakadályozta a török hajókat Péterváral megközelítésében, de nyílt ütközetbe is belebocsátkozván, a török hajókat majdnem mind fölégette, vagy a Dunába süllyesztette.*[4]) Flottillánkat ezen ütközetben Radisa Bósics vezényelé.[5])

Valamennyi időre ment maradt ugyan Péterváral az ellenség háborgatásától; de most a belső meghasonlás, a nyomor s annak következtében a naszádosok elcsüggedése, az őrség fegyelmezetlensége veszélyeztették a szerencsétlen végházat. Tomory, ki ekkor Péterváradon székelt, buzgón igyekezett ugyan eljárni magas tisztében, a várat is, a mennyire tőle tellett, jobb karba helyezé, — de a naszádosok nyomorán vajmi keveset segíthetett. Az illetékek rendetlen fizetése maga után vonta a fegyelem és rend fölbomlását a véghelyi hadaknál: a tekintély tisztelete csökkent, a kihágások és erőszakoskodások napirenden voltak. Az ország pénzerejét tudvalevőleg a Fugger tőzsérház és Szerencsés Imre aknázták ki. Valahányszor pénz kellett, őket kellett kérni, hogy a bányák haszonbéréből előlegezzenek a kincstárnak.

A veszély pedig napról napra fenyegetőbbé lőn. Már

[1]) *Engel:* Gesch. d. ung. Reichs. II, 265. l.

[2]) *Szalay* hibásan írja Fülléresit »Füleresinek«; mert ő gömörmegyei születésű volt *Fillér* (Fillár) faluból.

[3]) *Fraknói:* II. Lajos király számadási könyve.

[4]) *Szvetich*, id. m. — *Horváth*, III, 365. l. — *Pray:* Annales V.

[5]) *Engel:* id. m. III. k.

másfél év óta járta a hir, hogy a szultán szervezi hajóhadát, seregét szaporítja, hogy Magyarországra döntő csapást mérjen. A nemzetet nagy rettegés szállotta meg, a melyet szokatlan égi tünemények balj óslatu megjelenése még fokozott. [1]) Tomorynak csak csekély eszközök álltak rendelkezésére, melyekkel mint hadvezér nem érvényesíthette teljesen a hatalmat, melylyel az ország védelmére és biztosságára felruházva volt. Mintegy 20 ezer forintnyi évi jövedelmét egészen a rá bízott országrész biztosítására fordítá ugyan, de egymaga nem sokat tehetett. Főkapitányi hada összesen csak 300 gyalogból, 500 lovasból és a már említett 1000 naszádosból állott, — de az utóbbiak mindúntalan elhagyni készültek állomásaikat. Pénzt csak ritka esetben kaphatott Tomory a kormánytól, bár több ízben jelenté, hogy a várak őrségei nyugtalankodnak bérök miatt, a király-naszádosok pedig azzal fenyegetőznek, hogy odahagyják Pétervárát és elszéledtek, ha mentől előbb ki nem elégíttetnének. [2])

Valóban módfelett leverők az adatok, melyeket erre vonatkozólag Thurzó Elek II. Lajos királynak számadási könyveibe iktatott. [3]) Megtudjuk azokból, hogy 1525. évi január 14-én Nesthe Lukács, Nagy Péter, Hevessy István és Rácz Péter, pétervároradi naszádos vajdák, az ottani 1000 főnyi naszádos had küldöttei (nuncii mille nazadistarum Regie Maiestatis in Waradino Petri) már hosszabb idő óta tartózkodnak Budán a királyi udvarban, hogy legénységök elmaradt zsoldjának kifizetését sürgessék. Hosszas várakozásuk hasztalan; 6 frtot kapnak a kincstartótól, hogy hallgassanak és várjanak türelemmel tovább. Bósics és Gelley kapitányok szintén szorult helyzetben lehettek a zsoldot indulatosan sürgető legénységgel szemben; mert a következő napon Szalay János és Boros István hadsegédeiket küldik fel Budára a királyi felséghez, hogy segítsenek amazoknak a hátralékok követelésében. De Thurzó őket is hallgatásra bírja, 4 frtot osztván ki köztök, »ut expectent solucionem«. Végre január 17-én kifizetnek Nesthe Lukácsnak a naszádosok hátralékos hópénze fejében 1500 frtot, a vajdáknak és tizedeseknek 100 frtot, Bósics és Gelley kapitányoknak összesen 800 frtot. Gelley nem sokáig nyomorgott már a súlyos idők terhe alatt; mikor tavaszszal megint Budára küldték pénzért, ott hirtelen megbetegedett és meghalt. [4])

---

[1]) *Fraknói:* Tomori Pál élete.

[2]) *Horváth M.:* Magyarorsz. történ. III, 401. l.

[3]) *Fraknói:* II. Lajos király számadási könyve.

[4]) *Verancsicsnál* olvassuk: »1525. Gellyény Sebestyén, naszádos vajda, meghala Budán hideg csemer miatt.«

Hasonló nyomorúlt állapotban kínlódtak a *jajczai naszádosok* is. Jajczai bán akkor a nádori nemzetségből származott Giletffy Miklós, albán pedig Szedlaki Horváth János volt. Ezek Andorko Ferenczet küldték a királyi kincstartóhoz, hogy 700 frtra rúgó követeléseiket megsürgesse. Vele ment Budára *Andrics Péter*, a 100 főnyi jajczai naszádoshad kapitánya. Ez a maga és legénysége részére 400 frt adósságot jött behajtani Thurzótól. Kisérték őt *Lukarich Márton* és *Erős Péter* jajczai vajdák, kik az ottani 300 főre menő várőrség számára 800 frtot vittek magokkal. A *Kormos Bálint* és *Podvinnay Tamás* másik két jajczai naszádos vajdáról megértjük, hogy otthon maradtak a csapatoknál; de azért követelésök nekik is van a megzaklatott kincstáron.

Azonban mindez csak foltozás, fejnélküli kapkodás. Alig múlik egy hónap, már megint ott látjuk ácsorogni a péterváradi és jajczai naszádosokat a budai várpalota előtt. A boldogtalan király tán maga is azon töprengett, hogy miből készíttesse insóges ebédjét. Február 25-kén bizonyos Chetnikovics és Laslovics hatodmagokkal jelennek meg Budán »pro impetrandis serviciis mille nazadistarum Regie Maiestatis in Waradino Petri servientium.« Kérésökre persze senki sem hallgat. Kapnak 3 frt borravalót, hogy ne türelmetlenkedjenek. Várnak tehát egész márczius 17-dikéig. De odalen Péterváradon nagyon megsokalták a naszádosok a hosszúra nyúlt várakozást. A mint a Duna jege eltakarodott, a türelmetlen vajdák: Nesthe, Kulcsáry, Kisdy és Horváth Pál, magok mellé vesznek negyven naszádos tizedest és fölevedznek Budára megnézni, hogy küldötteik miért nem hozzák már a pénzt. Thurzó uram meghökken, a mint hozzá beállítanak. Hanem azért mégis megkérdezik: gondol-e még valaki Budán a végveszélyben forgó déli országrészre? Thurzó őket is szép szóval tartja és várakozásuk idejére 35 frtot ad költségre. Alig távozott az éhes had Thurzó lakásából: a jajczai naszádosok küldöttsége kopogtatott be oda. Eljött *Radován, Gyúró Péter, Laslovich Mihály* és *Csetnikovics* (Chyvithkovics). Ők is a magok és kapitányuk elmaradt fizetése miatt tették meg a hosszú útat. De hát őket is csak türelemre nógatja a bölcsbeszédű Thurzó. Ad nekik 6 frtot, hogy a fővárosban kissé körültekinthessenek. Kulcsáry és Rácz vajdák nem győzik otthon bevárni jövetelöket, de a fenyegetődző legénységet sem birván tovább csittítani, márcz. 24-én szintén hajóra ülnek és felvontatják magokat Budára, hogy bajtársaik után nézzenek. A király szívesen fizetne nekik, ha az ország pénztára üres nem volna. Lajos szereti vitéz naszádosait. A súlyos betegen Budára érkezett Radisa Bósics kapitányt is saját udvari orvosa, Mota

Jakab által gyógyíttatja. Elkövet, tehát mindent, hogy naszádosait valamennyire kielégítse. April 5-dikéig végre befoly bizonyos pénzösszeg s azt tüstént nekik osztatja ki a jószívű király. Azonban a pétervároradi naszádosok most is csak 4000 frtot, a vajdák összesen csak 125 frtot, a tizedesek csak 200 frtot kaphattak. Nem csoda hát, hogy már május 29-én újabb küldöttség ment ismét Budára, a múlt havi zsoldok kifizetéséért könyörögni. Ez úttal csatlakoztak a küldöttséghez a nem régiben újból felállított *zalánkeméni naszádosok* is. Ők öt vajdát küldenek fel élelemért és ruházatért a legénység számára. Megjelentek Thurzónál: *Zalánkeméni Bertalan, László Péter, Zugricha János, Fejérváry Balázs* és *Zemplényi János.*

Tomory hazafias lelkületének egész hevével serénykedik jó karba helyezni és fölszerelni hajóhadát. 1525. évi május elején kelt egyik levelében is arról értesíti a királyt, hogy naszádos legénységet hajhász.[1]) Sürgeti a szlavóniai naszádoknak és az esztergomi érsek sajkáinak mielőbbi átengedését.[2]) A régi hajókat javíttatja, újakat építtet és vásárol. Szorgoskodásában mindig csak a pénzhiány állja útját. Múlt január végével csak 49 frtot kaphatott a kincstártól a pétervároradi rozzant sajkák javíttatására. 32 frtot pedig négy új hajó bevásárlására. Azokon Szent-Endréről, hol 2000 gyalog állott készletben, Campeggio bibornok költségén 300 embert leevedzett magával Pétervároradra. A pápai legátus budavári lakásának ablakából szemlélte embereinek indulását, míg a Duna partján egybegyűlt tömeg magasztaló kifejezésekkel halmozá el a pápát, ki a végszükségben el nem hagyja az országot.[3]) Azután felküldi Tomory Radisa Bósicsot Ráczkevibe, hogy az alvégek őrségének szaporítására ott is zsoldosokat, kivált naszádosokat toborzzon.[4]) Szóval az érsek-hadvezér lelke egész hevével szentelé magát főkapitányi hivatásának. »A harczias szellem — mondja róla avatott életírója, — a tábori élet és a csaták izgalmainak szeretete, mely évek hosszú során át lelkében mély gyökeret vert, és a melyet a szerzetes élet ki nem irthatott, újra fölébredt benne; megszentelve a földi érdekek és hiúságok salakjától megtisztult szellem magasabb kötelességérzete és fenköltáldozatkészsége által.[5]) Erősíté a rábízott várakat, szervezé hadait, megakadá-

[1]) Mikor János vajda a dunai vidékről visszament seregével Erdélybe, »totam Sirmiensem insulam sine remigine et proteccione amiserat.« (*Szerémi:* id. m.)

[2]) *Fraknói:* Tomori Pál kiadatlan levelei. (Történelmi tár. 1882. évf. I. f.)

[3]) *Fraknói:* Tomori Pál élete.

[4]) *Fraknói:* II. Lajos király számadási könyve.

[5]) *Fraknói:* Tomori Pál élete.

lyozá az ellenséges betöréseket. Olykor támadó föllépést is megkisérlett, egy alkalommal pedig egész Nándorfehérvárig nyomúlt elő hajóhadával s ott az árúkkal terhelt török hajókat részint elsülyeszté, részint hatalmába ejté.

E közben napról napra ijesztőbb hirek érkezének a törököknek készülődéseiről Magyarország ellen. Az ország kétségbeejtő siralmas állapotát jellemzően ecseteli báró Burgio apostoli követ, a pápa titkárához, Sadoletushoz írt levelében. »Napról-napra mindjobban meggyőződöm — írja, — hogy ezen ország legaggasztóbb helyzetben van. De ha már a zavar most is oly nagy, midőn az ellenség még nem rontott be házunkba, mi leszen majd, ha a küszöbön megjelen? Adja Isten, hogy csalatkozzam; de félek, hogy ezen ország rövid idő múlva száz részre fog szétzülleni, a mint most százféle akarat intézi ügyeit.« [1]) Tomorynak szűntelen a pénztelenség nyomoraival kellett küzdenie. Lélekébersége, erélye, kérlelhetlen szigora és jóságos rábeszélései nem voltak többé képesek összetartani a mindúntalan elmaradozott zsold miatt lázongó naszádosokat és a többi várőrséget. E súlyos körülmények mentségül szolgálnak Tomorynak, hogy többször megkísérlé lemondani hadvezéri állásáról, melyet nem tölthetett be kívánsága szerint. És hogy a szerémi főkapitányságban mégis megmaradt, csak Burgio pápai követnek és Campeggio bibornok legátusnak köszönhető, kiknek rábeszélése valamint enyhíté elkeseredését, úgy befolyással is volt rá, hogy a haza nehéz napjaira való tekintettel fontos állását továbbra is megtartsa.

Az udvar egyre igérte ugyan, hogy az érseket el fogja látni a szükséges költségekkel, de ígéretét soha be nem váltotta. A zsoldfizetés továbbra is állandó calamitás maradt. A királyi kincstárnok készpénz fejében nagy mennyiségű késeket adott át Tomorynak, melyeket legelőnyösebben a törökök piaczán lehetett volna árúba bocsátania. Végre már sót is árúlt a törököknek, hogy a befolyó összeget az ország védelmére és a foglyok kiváltására fordíthassa. [2])

De a naszádosok azért jobbára elszökdöstek, a várőrségek is odahagyogatták állomásaikat; mert a királyi kincstár csak ritkán s akkor is csak kis mértékben elégítheté ki a temérdek pénzbe kerülő naszádos hadat. 1526. évi január 12-én személyesen ment Tomory Budára, hogy az alvégi állapotokat élő szóval is újból ecsetelje, és ha segélyt nem nyer, lemondását keresztülvigye. Azzal kecsegtették, hogy a király az európai hatalmak segélyeért fog folyamodni és a rendeket is fel fogja

[1]) *Pray:* Epistol. procer. I, 228. l.
[2]) *Fraknói:* Tomori Pál élete.

hívni, hogy hadaikat márczius 25-éig a véghelyekre küldjék. Vissza kellett tehát térnie válságos állomására, melytől nem szabadúlhatott. A naszádosok ekkor már tizenegy hónap óta egy fillért sem kaptak s követelésök a kincstáron most már 40,000 frtra emelkedett. A Tomoryt kiválóan kedvelő Campeggio bibornok 1600 frtot fizetett ki a péterváradi őrségnek s megigérte, hogy a múlt évben a kormány által megrendelt 50 naszádot pápai költségen ki fogja váltani, és 200 gyaloggal megrakva Péterváradra fogja küldeni. Burgio pedig levelet írt a pápának s hathatósan ajánlta Tomory szorongatott helyzetét, Pétervárad és a dunai hajóhad ügyét ő szentsége figyelmébe. Könyörgött, hogy a pápa által hadi czélokra küldött összeget ő is Tomorynak kézbesíthesse. »Látom — úgymond, — hogy Pétervárad főfontosságú véghely, a kalocsai érsek pedig a legvitézebb ember az országban. Az ő szentsége által küldött segélypénzt neki kellene tehát adnom, hogy fordítsa azt, a mire jónak látja. E kérésem előterjesztésére az indít, mert látom, hogy Tomory kétségbe van esve. Negyvenezer ducátot kellene kapnia a királytól, hogy őrségeit és naszádosait, kik alatta szolgálnak, kielégítse. Azonban nincs mód benne, hogy a király ezt az összeget sok hónap múlva is kifizethesse. A naszádosok mindnyájan elhagyták már állomásaikat. Senki sem akar közülök szolgálatokat tenni. Ha pedig a Duna oltalom nélkül hagyatik, mi csakugyan megtörténnék, ha a naszádosok vissza nem térnének állomásaikra: akkor nyitva állna a törökök előtt az út egész Budáig. Ha tehát ő szentsége Tomoryra bízná a küldött összeget, segíteni fogna a nagyfontosságú végváron (Péterváradon); más részről pedig megmutatná az ország körül kiváló érdemeket szerzett érseknek, hogy figyelemmel viseltetik iránta.« [1]) A király is összehozott nagynehezen egy tekintélyesebb összeget; 20,000 frtot vett fel előlegképen a Fuggerektől a hátralékos zsoldok fizetésére, és 4—5000 frt. értékű posztót is vásárolt a végvárak katonasága és a naszádosok felruházására.

Midőn Szulejmán 1526. évi júniusban Nándorfehérvárra bevonúlt és Ibrahim nagyvezir a Száván megjelent, leírhatatlan rémület fogta el a déli részek lakosságát. Egész népáradat özönlött át a Szerémségből és a Duna-balparti alsó megyékből a Marosou túlra. A néptelenné lett vidék fölött még csak Pétervárad virrasztott, az elszánt érsek-vezérrel, Tomory Pállal. Balsejtelmek által gyötörtetve, de végzetes helyén megmaradva, ekkép írja le aggasztó helyzetét a királyhoz intézett két levelében: »A duna-vidéki parasztság — úgymond, — látva az

[1]) *Pray*: Epist. procer. I, 228—229. ll.

itteni őrség csekély számát és az urak távolmaradását, mind elmenekült. Indulásban van itt az egész országrész; futnak sírva és jajveszékelve, mint a kiknek nincsen pártfogójok. Bátran nyilváníthatom, hogy nincs királyunk, hanem csak császárunk (a szultán), kit az Isten a poklok fenekére taszítson. Nem kételkedem, hogy a ráczság, visszaemlékezve törökországi elnyomattatására, a császárnak fog kedvében járni.« Július 5-dikén pedig a következőket írja: »Csongrád és Bodrog megyéket (t. i. az ottani nemességet), kik az előtt szintén a péterváradi főkapitánysághoz tartoztak, a pórság ötödrészével együtt elhívatta innen felséged és másfelé rendelte ki őket. Most hát senki sincs a Szerémségben, mint a török császár népei és mi, felségednek kevés fogadott szolgái. Akarva nem akarva kénytelenek vagyunk nemcsak a Száván, hanem a Dunán is átbocsátani az ellenséget. Ninesenek embereim, a kikkel ellentállnom lehetne. A révbeli ráczság (érti a futaki tábort) szintén eltakarodott a Maroson túlra; mert felséged nem törődött velök, mikor felségednek írtam rólok. Ha méltóztatott volna felségednek idejekorán mintegy 20,000 embert ide rendelnie, ingyen lehetett volna őket élelmeztetnünk a révbeli lakosság által; de mikor látták, hogy senki sem törődik velök, mindnyájan elmenekültek. A naszádosoknak már hosszabb idő óta állandóan a hajókon kell lenniök; de nincs ennivalójok. Ha felséged nem fogja őket ezentúl hetenként fizetni, egytől-egyig mindannyian itt hagynak; mert az éhséget nem bírják már tovább elviselni. Ha ez megtörténnék, a törökök vízi ereje akadálytalanúl és szabadon úszhat föl a Dunán. A mit felséged a minapában én általam küldött le nekik, azt azonnal adósságaik törlesztésére fordították. Azt pedig jól tudja felséged, hogy régibb zsoldjaik is még hátralékban vannak. Most nem várhat a naszádos legénység illetékei után, mint máskor. Máskor dologra, aratásra vagy favágásra bocsátottam szét őket, és volt egy kevés keresetök, a miből élelmöket megszerezhették. Azonban most az ilyesmi nem lehetséges.« [1])

Még június végén is, mikor pedig Ibrahim nagyvezirnek rengeteg hajóhada Nándorfehérvárnál ellepte a Dunát és naszádosaink jelenlétét az al-dunai őrállomásokon égetően szükségessé tette a minden pillanatban bekövetkezhető országos veszély, három naszádos vajda, kik futárok gyanánt pénzért küldettek fel Budára, koldus módra ott vesztegelt több napig a fővárosban; de onnan Székesfehérvárra küldték őket, hogy követeléseik fejében megfelelő értékű egyházi kincseket vegyenek át. »Ő felsége — írja Burgio jún. 19-én — sem nem említi, sem nem érzi a

[1]) *Történelmi Tár.* 1882. évf. I. f. »Tomori Pál kiadatlan levelei.«

veszélyt. Alszik egész délig s délben hallgatja meg tanácsosait. Senki sem fél tőle, senki sem tiszteli. Napról-napra rosszabbra fordúl ügyünk. Nincs itt a Dunán (Budán) egyetlen egy hajónk sem; nincsenek ágyúink, sem hadi eszközeink. Most kezdi csak magát a király az egyházaktól elszedett arany s ezüst értékéből fölszerelni, most kezd készűlni a háborúra. Naszádokat és ostromgépeket készíttet, hogy az ellenség elé mehessen. Ő szentsége gyalogjai (melyeket a követ Morvában a pápa segélypénzén szedett) a jövő héten (júl. 8-án) valószínűleg már megérkeznek ide. Ha lennének itt hajóink, azokon küldtem volna le őket a Duna védelmére. De a nagy zürzavarban attól kell tartanom, hogy mielőtt zsoldosaink leérkeznek, mi leszünk kénytelenek innen elmenekűlni hozzájok, Morvaországba.« [1])

Június második felében azt az utasítást kapta Tomory az udvartól, hogy ne zárassa magát Petervárad falai közé, hanem szabad mozoghatás czéljából a vár közelében üssön tábort, figyelemmel kisérvén a Száva vonalát is és igyekezvén ott az ellenség átkelését meggátolni. A mint tehát a szekszárdi apát, Török Bálint és Ráskay Balázs csapataik élén megérkeztek, s az esztergomi érsek, a pécsi püspök és az esztergomi káptalan fegyveresei is Péterváradon voltak, Tomory július első napjaiban kivonúlt a várból s a Duna balpartján, szemben a várral, elsáncolta magát. A várban Alapy György vezérlete alatt alig maradt vagy ezer emberből álló helyőrség. A sok ügygyel-bajjal állomásaira visszaédesgetett naszádoshad, mintegy ezer ember, Tomorynak főhadiszállása előtt, szintén a Duna balpartja hosszában horgonyzott, fentartván az összeköttetést a túlsó oldallal és a várral. Tomory az Istenre kéri a királyt, tartson készen a naszádosok számára 3000 frtot, nehogy állomásaikat most a legnagyobb szükségben elhagyják; mert őket nem nélkülözheti ő felsége, — sőt küldjön még le naszádokat és dereglyéket. [2])

Ibrahim nagyvezir, a Dunán fölfelé haladó erős hajóhada által kisérve, július 12-én érkezett Pétervárad alá. 800 hajóból álló dunai flottájának nagyobb részét Nándorfehérvár alatt hagyva, mintegy százhúsz hadi hajóval, gályákkal s különféle nagyságú sajkákkal hadi állást foglalt az első áldozatúl kiszemelt Pétervárad közelében. Karlóczán innen. A jancsárokkal megrakott hajók fölött Michalogli, Iskenderogli és Jaschibég parancsnokoskodtak. [3])

---

[1]) *Pray:* Epist. procer. I, 245—258. l.

[2]) Tomori P. kiadatl. levelei. Brutus nagyit, midőn Tomory hajóhadát jelentékenynek mondja. (Monum. Hungar. Histor. XIII, 183. l.)

[3]) *Hammer Purgstall:* Gesch. d. Osm. R. III, 55. l. — Zápolya

Szemben a török táborral, mint már említve volt, a mostani Újvidék helyén, Tomorynak emelkedő sánczai húzódtak. Tomoryn függtek most az egész ország szemei. Általános volt a meggyőződés, hogy Pétervárad bukása mondhatatlan szerencsétlenséget zúdítand Magyarországra. A királyt is mélyen megrendíté most a bekövetkezhető szerencsétlenség félelme. Legott 10,000 aranyat vett kölcsön Szerencsés Imrétől s Tomorynak küldé, hogy hevenyében parasztokat fegyverezzen föl és legalább 4000-re szaporítsa hadainak létszámát.

A törökök első rohama a vár ellen, július 15-én történt. Míg a szárazi hadak — folytonosan a magyarok előnyére — a vár magas erődítményei körül élethalál-harczot küzdének egymással, az alatt naszádosaink, kiket a sánczokból Tomory ágyúinak élénk tüze támogat vala, késő estig vívtak a török hajóhaddal s minden veszteség nélkül több török hadi hajót, köztök egy hatalmas gályát is, elsülyesztének.

Másnap a második roham ismét döntő eredmény nélkül folyt le. Tomory, nehogy csekély erejét hasztalan versengések által kimerítse, elvonúl a csatatérről s 40 naszádjával meg a többi sereggel Ujlaknál állapodik meg, Révay István ottani várparancsnok oltalma alatt. Pétervárad további védelmét a vitéz helyőrségre bizta Tomory, abban a reményben, hogy a vár 8—10 napig még tarthatja magát, s akkor ő majd nagyobb haderővel térend vissza a vár fölmentésére. [1])

Lajos király helybenhagyta az érsek tervét. Ő maga is azt remélte, hogy az al-dunai haderő pár nap múlva tetemesen szaporodni fog az urak és vármegyék rég várt dandáraival és az elmenekült vidék visszatérő lakosságával. Ez esetben sikerülhetett volna megtartani Péterváradot a hazának.

A válság pillanatában leghasznosabb szolgálatot a dunai hajóhad tehetett. Egyedül ez zárhatta el a feljebb tolakodó ellenség útját a Dunán; a török hadi szerszámoknak és élelemnek gyors szállítását is leginkább ez akadályozhatá a szerémi hegyes-erdős és a bács-bodrogi mocsáros-rétes vidékeken. Ettől tartott Lajos legjobban, s élénk tudatában volt annak, hogy leginkább a vizen kellene a szultánt feltartóztatnia. Erről ír Olmüczből 1526. évi április 16-dikán Frigyes bajor herczegnek s a többi keresztény fejedelmeknek, [2]) s maga is megteszi a

János 1527. évi követi instructiojában 25 ezerre teszi a török dunai flotta legénységének számát. (*Történ. Tár.* 1883. évf. II. f. 299. l.)

[1]) Báró Burgio jelentése a szentszékhez Pétervárad bukásáról *Praynál:* Epist. proc. I, 264—266. ll.

[2]) »Nun hat er in willen — írja Lajos — den nechstkommenden Monat anzugreifen, hat auch auff der Tunaw ein merkliche Schiffung gewappnet vnd gerüst, die zu Wasser angreiffen solle.« (Des Königes von Hungern Sendbrieff.« *M. n. múzeumi könyvtár.*)

lehetőt, hogy vízi hadát tőle telhetőleg védképessé tegye. A hajók számát, a mennyire hirtelenében lehetett, szaporítni kellett a magyar folyók minden tájáról gyűjtött hajókkal és mindenféle más vizi járművekkel. A régi naszádos legénységben fokozni kellett az állhatatosság, hűség és vitézség szellemét, a mellett eszközről is kellett gondoskodni, hogy újonczok jelentkezzenek a vizi hadhoz, melyet a komoly helyzettel szemben megkétszerezni kellett volna.

Tomory kérte a királyt, hogy a vitézkedő hajósnépek ősi jogain alapuló kedvezmények által könnyebbítse eme feladatok valósítását. Július 25-én, szt. Jakab napján, el is készült a királyi cancelláriában egy kegyelemlevél a naszádosok számára; de bizonytalan, hogy az ország akkori szorongatott állapota megengedte-e annak kihirdetését és gyakorlati érvényesülését, vagy sem.

Lajos király tudatja e levélben hű naszádosaival, hogy kötelességének tartja megjutalmazni s kiváltságokkal is ékesíteni azokat, kik fáradságos szolgálataik és hűségök által a keresztény hit, a király és a haza körül jeles érdemeket szereztek. Nem mellőzheti különösen azokat, kik az ország alsó végeiben sok verítékkel és vérontással szokták visszaverni a törökök gyakori betöréseit. *Ezek közt első helyen az ő hívséges hajóhadát kell említenie, mely serényen kezelt hajóiról naszádos hadnak nevezteték!* Már Nándorfehérvár elvétele előtt, melyért míg e vár a király kezén volt, semmi veszélytől sem riadtak vissza, számtalan hőstettekkel és emlékezetes hadi szolgálatokkal tűntették ki magokat. Az utóbbi években végbevitt dícséretes tetteiknek és a közügy érdekében szerzett érdemeiknek leghitelesebb s legjobb tanúja volt a király előtt *Tomory Pál*, kalocsai és bácsi érsek s királyi kapitány, kinek elbeszélése szerint bámulandó lelki erővel, hősiséggel s a veszélyeknek bátor megvetésével oltalmazták a naszádosok az ország végházait. *Az érsek kérelmére és a királyi tanács ajánlatára* nyilvánvalóvá teszi tehát ő felsége a jelen okmányban a naszádosok szabadságait és menedékeit, valamint azt is, a mit teljesítniök kellend, hogy a király és haza szolgálatában buzgók és állhatatosak maradjanak. Tudatja velök a király mindenekelőtt, hogy a naszádosok, bárhol lakjanak is, ha magokat helységök polgárai és lakosai közé fölvétetik, vagy ha ama társulatokba, melyek czéheknek neveztetnek, s borral, hússal és más e félével vagy pedig iparczikkekkel kereskedést űznek, magokat beíratják: *a földesúrnak csak az egyszerü rendes adót fogják fizetni*, hozzájárulván azonban a város vagy helység közszükségeihez a többi lakosok módjára. *Azonban minden rendkivüli szolgálat és adózás terhe alól teljesen fölmentetnek.* Ha valamely naszádos nem

akarna a községi kötelékbe vagy a czéhbe fölvétetni: az olyan ne űzzön a községben kereskedést vagy ipart; *de azért a naszádosok, mint egyesült testvérek és mint elválaszthatatlan testület is mentek maradnak a földesúri rendkivüli szolgálatok- és adózásoktól.* Az örökösök nélkül elhalt naszádosok ingó és ingatlan vagyona nem a kapitányokra háromol át, hanem a földesurakra esik. De ha a naszádos csatában esnék el: ingóságai szétosztandók az ő lelki üdvéért. *A naszádosok addig, míg királyi szolgálatban vannak, akár alperesi, akár fölperesi minőségben, ugyanazon szabadságokat élvezik és használják, melyekkel az ország nemesei élnek. Adósságokért vagy mások vétkeiért nem szabad a naszádost letartóztatni vagy elzárni; hanem csak akkor, ha nyilvánvaló gonoszságon és büntetten rajtaéretik.* Az ilyen nyilvános gonosztevőt letartóztatni, elfogni, elítélni, szóval a törvény értelmében elbirálni, joga van a szolgabirónak vagy a község birájának, még az esetre is, ha a naszádkapitány helyben tartózkodnék. A naszádosok fizetni tartoznak az általok mívelt földek urainak a gabona- és borkilenczedet, püspökeiknek pedig a szokásos bor-, méh- és báránytizedet; de a gabonatized helyett fizetnek a naszádosok, míg királyi szolgálatban vannak, a kalocsai érseknek és többi főpásztoraiknak hat dénárt, keresztény taksa gyanánt (pecuniam duntaxat christianitatis). *Ezen előnyökön kívül kapják még rendes és szokásos zsoldjokat is a királytól; kapnak naszádokat, sajkákat, szurkot és ólmot.* De ha valaki gondatlanságból elhagyná hajóját a parton, az innen eredő kárért az illető vajda a királynak felelős. Valahányszor Titelre élelem szállíttatik, a naszádosok elkiserni tartoznak azt hajóikkal. *A naszádosok sehol vámot nem fizetnek, még a menyasszonytól sem, midőn férjéhez kisérik.* Olyan jobbágyokat, kikre tényleg adók vagy taksák vannak kivetve, nem vehetnek föl magok közé. *Törvénykezéseikben követik a szabályt, a mely szerint naszádos naszádost csak saját kapitányánál panaszolhat. A kapitánytól felfolyamodhatnak a főkapitányhoz; onnan, ha a szükség úgy kivánná, a királyhoz.* A naszádkapitány birákat és esküdteket nevez ki maga mellé, kik a legénység ügyesbajos dolgait vele együtt elbirálják. *Ha valamely gonosztevő az ő saját mentsége vagy védelme czéljából netán királyi hajóra, sajkára vagy naszádra futna, és a hajó bekapcsolt evezőkkel a vizen lebegne: az ilyen gonosztevőt elfogni, elvezettetni és elitélni nem áll jogában a helyi birónak. Ezen jog egyedül a naszádos kapitányokat és vajdákat illeti meg.* Azonban, ha a királyi naszádok parthoz vannak kötve, vagy szárazra kihúzva: a helyi birónak szabadságában áll az ilyen hajókra menekülőket elfogatni, elvezettetni és elitélni. *A naszádkapitány csak észszerü okból és csak birói itélet alapján*

mozdíthatja el hivatalától a naszádos vajdát. Ha a naszádosok otthon tartózkodnak és kapitányuk ellen vétenek: ügyökben az esküdtek biráskodnak; ők szabják meg a bűntetést igazság szerint. *De ha a naszádosok úton vannak, a hadjáratban szárazon vagy vizen résztvesznek: ügyeik a kapitány elé tartoznak, ki azokat józan itélete és méltósága szerint fogja elbirálni.* Ha a vajdák közül valaki meghal vagy birói itélettel letétetik, helyébe a többi vajdák négy egyént jelölnek és a kapitányok elé terjesztik; a kapitányok kiválasztják és vajdává nevezik a jelöltek közül azt, kit legalkalmasabbnak és legmegfelelőbbnek tartanak. Ha a naszádosok győzelmet vívnak ki az ellenségen, a zsákmány felosztásánál ne czivakodjanak, hanem adjanak mindenekelőtt hálát a jóságos nagy Istennek; valahányszor pedig jelentékenyebb a győzelem és zsákmány: ebből a királynak is tartoznak valamit küldeni, a mint azt állásuk tisztes volta megkívánja. Ezzel ismerik el, hogy a király fővezérsége alatt, mint annak zsoldosai, vitézkedtek és győztek. Illendő továbbá, hogy a kapitányok is részesüljenek a zsákmányból. A király hivatalvesztés terhe alatt tiltja a kapitányoknak és vajdáknak, hogy tolvajt, zsiványt, vagy más e féle bélyeges gonosztevőt fölvegyenek a naszádosok közé. Ha valaki olyan egyént adna ki naszádosnak, ki tényleg nem az: mind a hamis állító, mind a hamisságot eltűrő, ki magát hazugúl naszádosnak engedi neveztetni, egy naszádosi díjban, vagyis kétszáz forintban marasztaltatik el s egyszersmind a naszádosok társaságából is kizáratik. A bűntetéspénzt vagy homagiumot a kapitány és az ellenfél kapja. [1])

Azonban az események oly rohamosan követték egymást, hogy sem ezen kegyelmi kibocsátvány, sem bármely más kigondolható eszköz nem állíthatá meg a kiméletlen balsors halálos csapásának mentől gyorsabb bekövetkezését.

Pétervárad, az ország jelenlegi főkulcsa és szemefénye, minden erőködés daczára elesett. A várőrség becsületesen megfelelt ugyan a benne helyezett bizalomnak; de a törökök roppant hatalmán elvégre is megtört vitézsége s állhatatos hősiessége. Július 28-dikáig négy rohamot vert vissza, sőt egy kitörést is megkisérlett. Azonban mikor az aláaknázott várfalak felrobbantattak, a magára hagyatott és megfogyatkozott derék őrség nem akadályozhatá többé az ellenség benyomulását.

A dicsők egytől-egyig harczolva nyerték el a honfihalál hervadhatatlan koronáját!

Tomory nem mehetett többé Pétervárad szabadítására.

[1]) Komárom megye levéltárából, XXIV. 1525/31. lev. I. jel alatt. Az eredeti latin szöveg egész terjedelme szerint a »Függelékben« I. alatt.

A király nem adhatta meg neki azt a 10,000 gyalogot, a mennyire még szüksége lett volna, hogy a törökökkel bátran megmérkőzhessék. Kénytelen volt Bácsra visszavonúlni, hol egy darabig pihent és rendezte csapatait. Nemsokára tragikus végzete elé, a mohácsi mezőre távozott, most már mint az összes magyar hadak fővezére.

A mohácsi révbe terelt naszádosok feladata volt megnehezíteni és hátráltatni a Pétervárad és Ujlak körül gyülekező török csapatoknak átkelését és fölfelé haladását. Augusztus 6-dikáig nem is hatolhatott messze föl a török hajóraj. E napokban értesíté Broderics a szent-györgyi táborból Mária királynét, hogy a török hajóhad Erdődnél áll, a Dráva torkolatában.

Augusztus 25-én megszaporodott néhányunyal hadi hajóink száma. Thurzó Elek lövészei 8 naszádon úsztak alá a mohácsi kikötőbe, 20 ágyút hozván magokkal.[1]) A mohácsi csata reggelén 8 órakor, mikor a törökök már mutatkoztak a szemhatáron s a mieink, elhagyva a szekérvárat, az ellenség felé indúltak s vele szemben állást foglaltak: az imént hozott ágyúk még ott hevertek a Dunán.[2]) De azért a Mohácsnál összpontosított összes hajórajunk a podgyász- és élelemszállító hajókkal, dereglyékkel és csónakokkal együtt sem tett ki 100 használhető vizi járművet. Azon würzburgi német hajórajt, mely Lajosnak külföldi segélyt volt hozandó, ha éppen elindúlt volna is a mohácsi ütközet előtt, »auff dem Wasser Donaw zu der Turckey«, nálunk Magyarországban senki sem látta. Lehetetlen tehát komolyan vennünk az egykorú német emlékekben előfordúló azon hangzatos hadi tudósításokat, melyek Lajos hajórajáit Mohácsnál, irányzatosan-e vagy tudatlanságból, óriásinak és Szulejmán hajóhadánál sokkal nagyobbnak mondják.[3])

[1]) *Szerémi*, 118. l. »Et octo nazandos habebat pauper Rex super fluuium Danubii (mikor Mohácsra indúlt), et illi erant inscientes — — .«

[2]) »Also ist man fur die wagenburg hinaus zogen, und ein schlecht Ordnung gemacht vmb die acht stundt, da haben sich die Türcken ein wenig sehen lassen, als vnser geschütz noch auff dem wasser ware — —.« (*Neue Zeytung*, wie die Schlacht in Ungern mit dem türkischen Keyser ergangen, 1526. Nemz. múz. könyvtár.)

[3]) *Marczalinak:* »Regesták a külföldi levéltárakból« cz. jegyzeteiben olvassuk például egy 1526. évi tudósításban a mohácsi csatáról (Von der Schlacht so der Türck mit Königlicher Durchlauchtigkeit in Behem und Ungern gehalten und was obsieg der Türck errungen), hogy a török *néhány száz kis hajót és ötezer páncélos (!) hajót* ejtett zsákmányúl a magyaroktól, melyekben nehány ezer ember veszté életét. »Item: auch *etlich hundert kleine schiff* auf dem Wasser. — Item: *funff tausent grosse wohlbeschlagen schiffe* darinn viel volks gewesen ist. — Item: eczlich tausent man in den schiffen die alle erschlagen sint.« (*Történelmi tár.* 1878. évf.)

A vizi had vezére, Radisa Bósics, erőtlenségének érzetében félt bevárni csekély hajóhadával a közelgő török vizi erőt, és a mohácsi táborban arra kérte a királyt: engedné meg, hogy kis számú hajósnépével feljebb evedzhessen Buda felé. »Quia pauci essemus, ergo serenissime Rex, ascendamus superius versus Budam.« [1])

[1]) *Szerémi*, id. m. 120. l.

III.

A mohácsi vésztől a zsitvatoroki békéig.

A vésznapra, melyen Mohács erdőtlen, hullámos térsége a magyar nemzet temetőjévé lőn, zord éjszaka következett. Alkony óta nehéz felhők kárpitja csüngött alá a sötét égboltozatról s egész éjjel sűrűn omlott a zápor. A Duna partjától, mely kelet felől a csatatért határolja, jó távolra befelé, terjedelmes tócsák képződtek, a mint az vizenyős helyeken lenni szokott. Az irtóztató csatazajt a halál némasága váltotta fel. A török nem hivén győzelme sikerében, mozdulatlan tölté a komor éjt, nehogy a vízlepte vidéken csalbe tévedjen. A kik a magyarok közűl életben maradtak, elbujdostak a sötétségben, ki merre tudott.

Hajóhadunknak kevés haszna volt a mohácsi gyászesetnél. Vizi ütközetre nem is került a sor. Csata után néhány elmenekűlt ágyűüteget, s a mi hamarjában menthető és a vizek miatt a Dunára levihető volt, hajókra szállítottak fürge naszádosaink. A mint aztán besötétedett, egész csendben felhúzódtak Szekcső falu közelébe és indulókészen várakoztak a menekülőkre, kik erre vették útjokat és a balparton kerestek szabadúlást.

Az erre felé futamlók közt volt Perényi Péter koronaőr, Beriszló István az új szerb deszpota, Bakics Pál egy szakasz huszárság élén a hajók fedezésére, és maga Radisa Bósics is, a naszádosok kapitánya.

Ezek legott Budára indíták a hajórajt, hova az sebes menetben még idején érkezett, hogy 76 hajón Pozsonyba szállíthassa a megréműlt budaiakat, kik a már előbb eltávozott Mária királyné után siettek menni. A Duna alsó folyása egészen védtelen maradt. A padisah akadály nélkűl mehetett tovább, vizen és szárazon. Mikor Szulejmán szeptember 10-én az üresen maradt Budára bevonúl: senki sem állja már útját. A naszádosokat már a budai vár aljában sem találja. A török száguldók szabadon kalandozzák be a Dunát egész Komáromig.

Szulejmán csak szept. 25-éig vesztegelt Magyarország fővárosában, melyet ezúttal nem elfoglalni, hanem csak megalázni akart. Visszamenet az elfoglalt al-dunai várakban őrségeket hagyott, hogy hadjáratának sikerét hirdessék s újból való jövetelét biztosítsák.

A Tisza-Maros- és Erdélyközben akkor az ország minden tájáról roppant embertömeg gyűlt össze. A közveszély áradata oda terelte őket három folyónak és az erdélyi Kárpátoknak védőbástyái közé, hol nyugodtan vélték bevárhatni az ellenség kitakarodását. Oda menekült az elbúsult szerémi és bácskasági szerb nép is, és egyesülve a benlakó szerb és oláh földnéppel s más példa után leselkedő szökevényekkel és kóborokkal, tekintélyes pórhadat képezett, mely Lippáról indúlva ki, Temesváron és Becskereken át a Tisza felé vette útját. Legelőbb is letették Beriszló István deszpotát, mivel veszély idején megszökött s népét a töröknek prédául hagyta. Helyébe *Csernoevits Ivánt*, az úgynevezett »fekete embert« kiáltották ki vezérökké s a szerb nép deszpotájává.

E deli külsejű, szilaj természetű, szellemes és tekintélyt tartó fiatal ember, saját állítása szerint, vérrokona volt a szerbek által szentnek tisztelt Angelina anyának, az I. Mátyás idejében méltóságától és szemevilágától megfosztott Brankovics István deszpota özvegyének. Zápolya János erdélyi vajdának, a hon leggazdagabb, legünnepeltebb olygarchájának udvarában nevelkedvén, most jött ki a vajda seregével Erdélyből, s úgylátszik, azért maradt vissza Lippán, hogy a déli megyék görög hitű népét hadcsapattá szervezze s a vajda seregének gyarapítására Tokajba utána vezesse.

Itt találkozott a Mohács vérmezejéről megmenekült Radisa Bósicscsal, a Bakicsokkal, Petrovicscsal, Jaksichcsal és a szerbek többi fejeivel, kik mindannyian hívei valának a déli végeken létesítendő magyar hűbérnöki szláv fejedelemségnek, melyre nézve már előbbi időkből Silyánovics István deszpotától és a szláv származású Zápolyától biztosításaik is lehettek. Nem ajándékok és kincsek, hanem ezen, akkor az egész szerb népet élénken foglalkoztató politikai eszme megvalósításának czélja intézi ezentúl Csernoevics Iván magatartását, a mint a trónhelyreállítási küzdelmekben az aulicus és a magyar nemzeti párt közt ingadozik. Ez volt Silyánovics óta a magyarországi szlávság territoriális aspiratióinak második öntudatos és határozott nyilvánulása hazánkban; de mely azzal a politikai háttérrel birt, hogy a törökök ellen felállítandó al-dunai szerb deszpotaság szent István koronájának supremátiája alatt maradjon.

Csernoevics Iván volt ezen politikai törekvéseknek megsze-

mélyesítője! Ez tette őt népszerűvé s hatalmassá nemzete szemében! És csakis ez jogosítja fel a történelmet, hogy ezen ismeretlen ember emlékét a Münzer Tamások és Dósa Györgyök forradalmi korában lapjaira iktassa. Azon korban, mikor a parasztság lázongásainak furiáitól még egyre remegett Európa; mikor V. Károly világmonarchiája az összetartó elemeket és egyesítő tényezőket az országok legtávolabb zugaiban is felkutatta és vakmerő szerencselovagokból nagy embereket csinált; mikor a szlávság nemcsak Magyarországban, hanem Lengyelországban, Lithvániában és Csehországban is lázasan forrongott és egyremásra kalandor népvezéreket termelt, — s mikor a messze éjszakon Gusztáv Vasa is a bányából egész a trónig emelkedhetett és a világon a legnevezetesebb államalakulást létrehozhatta.

Ebbe a történelmi keretbe való Csernoevics Iván legendaszerű, rejtélyes egyénisége![1])

[1]) Történetíróink általában nem rokonszenveznek Csernoevics Iván személyével. A szerbek elsőrangú történetírója, Raics János, még azt is megtagadja tőle, hogy Csernoevics ivadék. Szerinte ez az Iván nem fordúl elő a Csernoevics nemzetségben. Abban az időben — úgymond — négy ágra szakadt a Csernoevicsek nemzetsége: a magyarra, a ragusa-velenczeire, a törökre és a montenegróira. A magyar ágat képviseli a XVI. században: János, György, Lázár, Illés, Bózsa (= Tivadar), Joákim és Mihály. Ezek közvetlenül követik egymást a családfőnökségben. A »fekete ember« számára tehát nincs hely a Csernoevicsek nemzetségi táblájában. A török és montenegrói ágak egyetlen Jánost vagy Ivánt sem mutatnak fel. Csak a ragusa-velenczei ágban van még egy János 1516 körül. De ez a János velenczei nemes, ki soha sem jött Magyarországba s kinek György nevű fia soha sem házasodván, örökösök nélkül halt el. (Isztoria raznich szlavenszkich narodov. III. k.) Minthogy azonban a magyarországi szerbeknek a XVI. században nincs történetírójok és a fentebbi állítások sem gyökereznek okmányos adatokban: Raics okoskodásának természetesen csak is subjectiv értéket tulajdoníthatni. A Csernoevicseknek általa felmutatott nemzedékrendéhez sok kétely fér; teljesnek az éppen nem mondható. Különben is nagyon nehéz a fentforgó esetben valamely névhamisítást elképzelnünk. Tegyük fel, hogy a profanum vulgust rászedte csillogó nevének ragyogtatásával; de rászedhette-e vajjon Zápolyát, kinek udvarában (legyen bármely minőségben is) huzamosabb ideig tartózkodott s ki a Csernoevicseket ősi hazájokból kétségkívül jól ismerte. Rászedhette-e a Bakicsokat, Radisa Bósicsot, a Petrovicsokat, Jaksicsékat és a magyarországi görög hierarchiát? Vajjon föláldozták volna-e ezek véröket és vagyonukat egy közönséges csavargóért, ha az nem lett volna Csernoevics sarj és nem képviselte volna korának szerb nemzeti eszméjét? Nemcsak a szerb köznép követi őt, hanem körülötte csoportosúlnak legjobbjaik, gazdag birtokosok, a magyarországi hadsereg vezéregyénei és a papság. Ezek deszpotává teszik őt, udvartartási költségeihez hozzájárulnak, engedelmeskednek neki, sőt még a szentség nymbusával is körülövedzik nevét. Történetíróink ellenszenve nincs tehát történelmileg igazolva. Mivel lehet vajjon támogatni az e féle jelzőket: »thracischer Strassenrauber«, »seditiosus latro«, »obscurae servilisque conditionis homo«, »quidam ex fece hominum,

Mikor Csernoevics Iván föllépett, az európai keresztény hatalmak Zápolyának szánták Magyarország királyi székét. A Habsburg-ház oly kedvezőtlen viszonyok közé jutott, hogy ügyét sokan már eljátszottnak hitték és elpártoltak tőle. Egész Nyugot-Európa fegyverben állott ellene. Zápolya János királysága tehát biztosítva látszott lenni.

Ez súlyos érv volt Csernoevics Iván szemeiben arra nézve, hogy mellette foglaljon állást. A 15,000 főnyi szerb seregnek vezére fölmegy Tokajba és hódol Zápolyának, mint Magyarország királyának. »Bárhol kivánja nagyságod, hogy legyek, ott leszek, és mint szolga követem nagyságodat.« A vajda Bács vármegye elfoglalására küldi őt, a honnan az alakítandó dél-magyarországi szláv tartomány Duna-jobbparti területét, a Szerémséget kellend a törököktől visszakerítnie.

Így egyeztetve az eseményeket, értjük csak meg, miképen történhetett, hogy az özvegy királyné után Pozsonyba távozott dunai hajóraj, melynek közlegénysége és némely részben vajdái is szerbekből állottak s melynek kapitánya most a vitéz Radisa Bósics volt, legott a mint megtudja, hogy Kun Gotthard Budavárát Zápolya részére birtokba vette, titokban elhagyja Pozsonyt s vezérestül, emberestül alámegy Csernoevics Iván

---

nomisi agasonibus notus« stb.? Iván czár kortársainak jelentései, de a mi fő, magok a tények, nem tüntetik fel őt ilyen alávaló fekete színben. Hoberdanacz, Révay Ferencz, Rincon stb. egykorúak irataiban nem találni Iványól sem az elátkozó, sem a megvető ítéletet. Még Veránesics sem neki, hanem embereinek és a kor viszonyainak tulajdonítja a »sok dúlást, emberölést«, mely az ő seregében előfordult. Csak Zermegh és Szerémi tüntetik fel kalandor szédelgőnek és hitvány latornak. Ezen két forrásból szivárgott át Iván emléke a későbbi német és latin forrásművekbe, melyekből az utókor is merített. De hogy mennyit ér Zermegh könyve, azt már régen megmondta Schwandtner, ki azt »exilis commentariolusnak« és »historia qualitercunque scripta«-nak nevezi. Szerémi sem megbizhatóbb. Ő 17—19 évvel Iván halála után készíté munkáját. Jeles kiadója és birálója Wenzel azt irja Szerémiről, hogy »korlátolt tehetségeinél fogva gyakran azt sem birta kellőleg felfogni, a mit közvetlenül látott vagy tapasztalt.« Hozzá még sokat is füllent és temérdek mendemondát közöl igaz dolog gyanánt. Ő maga kéri az olvasót: bocsássanak meg neki gyarlóságaiért. »Parcite mihi de incongruitatibus meis.« Ideje volna tehát Csernoevics Iván személyét, mélyebbre ható búvárlatok s critikai elemzések alapján, a történelmi igazság világosságába helyeznünk! A Csernoevics Iványa vonatkozó eddigi irodalom a legellentétesebb, legbizarrabb és legképtelenebb adatokat szolgáltatja. *Jászaynk* szorgalmasan böngészte össze a különféle szerzők állításait Iványól, de critika nélkül épité föl azokból Iván alakját. Újabban *Smolka* tanulmánya a »fekete Iványól«, bár csak tárczaszerű czikk, és a mellett még kelleténél nagyobb súlyt is fektet Szeréminek tréfálódzásaira, mégis modernebb irányba terelte a figyelmet, és nagyon alkalmas arra, hogy történettudósainkat Iván egyéniségének gondosabb megvizsgálására serkentse. (L.: *Századok*, 1883. évf.)

bácsi táborába. A magyar naszádosnak azért kedves e tábor, mert a magyar nemzeti párt ügyének szolgál, — a szerbnek azért, mert Csernoevics Iván személyében a szerb nemzeti eszmét szolgálja. A dunai hajóhad megszerzése Zápolyának sem fáradságába, sem áldozatába nem került. De sok áldozatába volt a hajóhadnak újból való fölszerelése és szaporítása, a legények hátralevő zsoldjának kifizetése, felruházása és az eddiginél emberségesebb élelmezése. [1]) Mikor Zápolya Mindszentnap estéjén Budára érkezik, a király-naszádosok egy osztálya is tiszteleg neki a Gellérthegy alatti kikötőjében. Bátran hajózhattak le-föl a Dunán, mert Zápolya és a duna-parti török várőrségek közt ekkor már teljes egyetértés állott fen.

Radisa Bósics elkisérte Zápolyát Székesfehérvárra, a koronázási ünnepre. Ott volt Bakics Pál is lovas csapatja élén és azon szerb haddal, melyet Iván küldött a királynak testőrségül és tisztelete jeléül. I. Ferdinand, az ellenkirály, már megrakta volt Pozsonyt, Sopront és Győrt német hadakkal, Komáromba pedig országgyűlést hirdetett, míg Zápolya még mindig Székesfehérvárott mulatott. Mi sem mutatja jobban a naszádosok kapitányának akkori ragaszkodását Zápolyához, mint lelkes föllhívása, melylyel a vajdát Ausztria megtámadására serkenti. »Az én tanácsom — úgymond — az: induljunk el rögtön vízen és szárazon, foglaljuk el Pozsonyt, támadjuk meg a királyt saját honában s fojtsuk el a gonoszt még csirájában, nehogy elkéssünk az orvossággal.« [2])

Pár hónappal később nevezetes fordúlat áll be I. Ferdinand király javára. Oly előzmények készítik azt elő, melyekből könnyű megmagyarázni a történelmi szerepre fölvergődött Iványnak és az általa befolyásolt dunai hajóhadnak átpártolását Ferdinand részére.

Ugyanis a székesfehérvári királyválasztó gyűlésen törvénybe iktatják a rendek, hogy a királytalanság idejében jogtalanságokat elkövetett uraktól vegye el a király a mohácsi csatában elveszett főpapok és zászlós urak kincseit, vagyonát, és fordítsa az ország fentartására. Mindazok ellen, a kik

---

[1]) *Zermegh.* »Joanni navales quoque copiae erant . . . Has rex magnis sumtibus et magno labore instruxerat; non stipendia, non vestes, non victus, nec ulla alia necessitas navalis illis defuit. (*Schwandtner:* Scriptor. rer. Hungar. II, 388. l.)

[2]) »Radich Bosith — írja *Szerémi* — sepe ipsum monebat super aquam et super terram versus Viennam, per Deum omnes potuerat subjugare eos sub se, sed per segniciam suam neglexit« (144. l.). V. ö. még: *Jászay*, 227. l.

Lajos király holta után hatalmaskodásokat követtek el, birói vizsgálat volt elrendelendő.

E törvények rosszúl hangzottak a hatalmaskodások és jogtalan jószágfoglalások által nagyra növekedett szerb urak érzékeny füleiben. Ehhez járult, hogy Zápolya 1526. évi novemberben, midőn Budán országos főméltóságokat nevezett ki s mintegy 6000 szerb fegyverest zsoldjába fogadott, a kinevezéseknél teljesen mellőzte a szerbek főbbjeit. Zápolyának e tapintatlansága elégületlenségre szolgáltatott okot a szerbek táborában.

Maga a vajda szelid kimélettel viseltetett ugyan a Temesvár vidékén, a Szerémségben és Bácskaságban garázdálkodó Iván iránt, noha az a fehérvári gyűlésről hazaérkezett dél-vidéki magyar nemességet házaikból kiszorította, majd személyes bántalmakkal és erőszakoskodásokkal is illette, jószágaikat elszedte és saját népeinek ajándékozta; de a felbőszült nemesség annál fenyegetőbb állást foglalt el a fekete ember és hadserege ellen. A magyar nemesség keserű kifakadásaiból és fenyegetőzéséből, főleg pedig Török Bálint, Csáky László, Bánffy Jakab, Perényi Péter és Czibak Imre magoktartásából világosan megértheté Iván és követői, hogy a megtorlás ideje nincs már messze. Azt is belátni kezdték, hogy a bátortalan s erélytelen Zápolya nem az az ember, a ki a délszlávok ábrándjait teljesedésre tudná vezetni. Egyelőre még a magyar nemzeti király pártján vannak ugyan; de az 1527. év farsangján nézegélnek már kedvező alkalom után, hogy egész hadseregestől elpártolva Zápolyától, ahhoz csatlakozzanak, a ki nálánál erősebb és hatalmasabb lévén, nagyobb szolgálatokat tehetett a későbbi századok nemzetiségi küzdelmeinek átkos csiráját magában rejtő érdekeiknek.

Időközben meghiusúltak János királynak a német birodalmi gyűlésbe vetett reményei is. Követei: Bánffy János főispán és Endre esztergomi prépost nem juthattak el Regensburgba; nem is eszközölhették ki Zápolya számára a szárazi és vizi segélyt, melyet ugyan a törökök ellen kért vala, de melylyel tulajdonképen csak saját hatalmi állását szándékozék erősbíteni. A követek utasítva voltak mennél nagyobb dunai hajóhadat eszközölni ki a birodalmi rendektől, hogy elegendő legyen necsak a német s esetleg magyar katonaság befogadására, hanem a hadi eszközök, ágyúk és egyéb hadhoz való szerszám szállítására is. Legkevesebb 20,000 gyalogra és 5000 nehéz lovasra lenne — ugymond — szüksége, hogy visszavegye a törököktől Péterváradot, Ujlakot, Attyát, Bánmonostort, Szerödöt, Szent-Demetert, Bariczát, Rácsát, Redneket, és

Titelt, továbbá az elpusztult Zimonyt, Szalánkeményt, Kolitzot, Haramot, Gradiskát, Peth várát, Orsovát és Szörényt. [1])

Ez alatt Ferdinand mitsem mulasztott el, hogy sima tapintattal és a haszonlesés szellemének fölingerlésével a maga részére hajlítsa Ivánt. Ferdinand mellett szóltak: a Habsburgház roppant hatalma, V. Károly a német császári koronának viselője, a belga föld kiaknázhatlan kincsei, Spanyolország és annak tengeren túli aranybányái. A fegyverszünet idejét, mely a trónkövetelők közt 1527. évi jan 15-éig köttetett, arra használta fel Ferdinand, hogy Ivánt és a magyar főurak hatalmasbjait a maga részére édesgesse. Igérte nekik, hogy a hatalmas római császár s az egész római birodalom pártfogását megszerzi számukra. A pártjára álló uraknak tiszteletdíjúl 40—50, sőt több ezer rénes forintnyi jutalmat, uradalmakat, s hivatalokat ajánlott fel, s biztosítá őket, hogy eddigi szabadságaik és szokásaik használatában meghagyja, sőt újabb és bővebb kegyelmekkel is elárasztja. Királyi szavára leköti magát, hogy őket összesen, mint egyenként, javadalmaikban és rendeikben, szabadságaikban, hivatalaikban és jószágaikban, minden vagyonukban, János szepesi gróf s erdélyi vajda, mint más ellenségeik ellen is védeni, oltalmazni fogja, másoknak eleibe teszi s minden kitelhető dolgokkal és tisztességekkel öregbítendi. [2])

E fejedelmi igéretek túlbő áldásainak reményében sokan megfordították a köpenyt Zápolya eddigi hivei közűl. Az ország legelső méltóságai titkos érintkezésbe léptek Mária királynénak pozsonyi udvarával s alattomban meg is egyeztek a Habsburg trónkövetelővel. »Mindenki kialkudott magának egy-egy várat,

[1]) A részletes követi instructióban ezt olvassuk: »Nobis nulla via videtur esse commodior et aptior ad hostem aggrediendum, quam per Danubium descensus, major enim pars gentium ipsarum Germanicarum ex peditibus constat et conscribitur. Quae quidem gentes facilius citiusque et absque fatigatione navigio, seu in navibus descendere venireque et secum etiam commeatum ac ingenia bellica ferre deducereque possunt. *Naves in copia habere necesse erit*, ita ut tam gentibus illis, quae descendere volunt, quam etiam tormentis et machinis bellicis, quae secum ferunt, large sufficiant, *praeterea plures etiam alias naves habeant, poterit namque contingere et evenire, quod etiam nos magnam partem gentium nostrarum classi applicabimus*, insuper pontes quoque paratos habeant, qui poterunt usui esse, non solum Histro seu Danubio, sed etiam aliis fluminibus secundum exigentiam necessitatis.« (Adalékok János király uralkodásának történetéhez. Kassa város levéltárából közli Pettkó Béla. *Történelmi Tár*, 1883. évf. II. f.)

[2]) *Géray:* Urkunden u. Actenstücke zur Gesch. Ferdinand I. — *Goldast:* Constitut. Imp. III, 494. l. — *Pray:* Annal, 129—130. ll. — *Katona*, XX, 13—16. — *Bethlen F.* I, 76—77. — *Jászay*, 261—264. — *Szentkláray:* Levelek Csernoevics Nenád Iván czár történetéhez. (Történelmi Tár, 1885. évf. III—IV. f.)

várost vagy falut, melyet kapnia kellett vagy a királyi háztól, vagy Zápolyának nagy magán birtokaiból. Ügyes ágensek, kiknek feje Podvinnyai Tamás (a naszádosok vajdája) volt, dolgoztak az árulás és összeesküvés szétágazó munkáján. [1])

Azok közt, kikre Ferdinand legelsőbben hálóját kiveté, Iván a fekete ember, Bakics Pál és a naszádosok népszerű kapitánya Radisa Bósics kiválóbb figyelemben részesültek. A közbenjárói szerepet Podvinnyai naszádos vajda vállalta magára. 1527. évi januárban érintkezett is a nevezett urakkal, hogy az átpártolás alkuját megállapítsa. Február elején már meg is vitte Podvinnyai Pozsonyba és Bécsbe a szerbek izenetét és készült a második magyarországi útjára, ellátva Ferdinandnak hetvenhét kitöltetlen levelével, melyeket ő különféle címekkel tetszése szerint kitölthetett. E levelek közül egy ugyancsak nyomatékossá volt téve, erős érvekkel, csengő pénzben; — ezt Iván czárnak kellett átküldenie. [2]) Bakics Pálnak, Chelnyk Rádának és Radisa Bósicsnak is tele erszények és jószágok voltak szánva. De a pénzt febr. 27-éig még nem hozta meg a szintén titkos missiókban eljáró Pempflinger István. E miatt eléggé is bosszankodott a Mária királyné pozsonyi udvarában buzgólkodó Rauber Kristóf laibachi herczegpüspök, a német dunai hajóhad főparancsnoka, ki sokkal gyorsabban óhajtotta volna urának magyarországi érdekeit előmozdítani. [3])

Pempflinger által 5000 aranyat, 500 vég ruhakelmét, tíz arany serleget és öt nemesvérű török lovat küldött Ferdinand Iván czárnak és embereinek. A hizelgő izeneteket és dús ajándékokat nagypecsétes királyi levél is kisérte, melyben Ferdinand kegyelmes szavakkal biztosítá Ivánt, hogy őt Ráczország deszpotájává teszi, neki engedvén át a szlávság fölötti uralmat, a magyar királyság déli határán. [4])

Ezen időtől fogva Ferdinand szolgálatában állott Csernoevics Iván és annak mindjobban szaporodó serege. Innentől kezdve sűrű levélváltás foly a »fekete ember« és Ferdinand közt. Követségek is gyakorta keresztezik egymást Szeged, Bécs, Prága és Brün között. Zalathnaki Hoberdanacz János, a későbbi hires portai követ, lett most Ivánnál Ferdinand főügynöke. [5]) Zápolya kisérletei, visszatéríteni Ivánt a maga részére, sikertelenek maradtak. *1527. évi május 15-én, vagyis*

[1]) *Szmolka:* Fekete Iván.

[2]) U. o.

[3]) *Gévay:* Urk. u. Act. 1527. 42. l.

[4]) *Szerémi,* 158. »— — et tu eris demum despotus, et in Hungaria quicquid habuit possessiones despotus a Sigismundo Cesare, illam possessionem in hodiernum diem donauimus et contulimus.« — —

[5]) V. ö. *Bucholtz:* Geschichte d. Regierung Ferd. I. Urkund. B. 266—270. ll.

szent Zsófia napján, már a dunai király-naszádosok is Ferdinand zsoldjában állnak. Kéthavi zsoldjokat Ferdinand fizetteti ki nekik, és saját katonaságának tekinti őket. E tényre vonatkozik Veráncsics, midőn írja: »1527. Ferdinandos király pénzt köldi Veresmartra (a dunai hajóhad akkori állomása) az naszádosoknak.« [1]) Az egész szerb nép esküvel erősíté, hogy még azon esetre is, ha Iván czár meghalna, Ferdinand parancsolatát fogja követni. [2]) 1527. évi május elején és június végén már nyílt csatát vív Iván Szőlős mellett meg a Tisza partján a magyar Zápolya-párttal. Július 25-én Czibak Imrével is megütközik Csanád alatt a Maroson. És mikor a »fekete ember« feje Török Bálint kardja alatt földre zuhant: a magyarországi szerb nép csakugyan követé esküjét és Ferdinand hűségében megmaradt.

De mielőtt ez történt, a király-naszádosok kapitányi állásában változás állott be. Bakics Pál, Radisa Bósics és Balabán szerb főnökök, Iván elpártolása után is, Zápolya mellett maradtak, sőt június első napjaiban hódoltak is János királynak a budai várlakban. [3]) A hajóhad vezetését tehát nem lehetett tovább rájok bízni. Minthogy Újlak is elesett és török kézen volt; de mivel különben is befolyásos, tapasztalt és a vizi hadakozás mesterségében kitűnően jártas férfiú kellett a dunai hajóhad élére, Ferdinand, nővérének az özvegy királynénak figyelmeztetése folytán, *Réray Istvánra*, a vizi hadviselésben a legjártasabb és legvitézebb férfiúra veté szemeit, ki a

[1]) De rebus gest. Hungaror.

[2]) *Hoberdanacz* 1527. máj. 26-diki levele Ferdinandhoz. *(Bécsi titk. levtr. Hungarica.)*

[3]) Hogy a II. Lajos által gazdagon megajándékozott Bakics Pált, ki egyébaránt csak a szerencsétlen kimenetelű tokaji csatáig harczolt János király zászlaja alatt, mi által birta rá Zápolya, hogy pártján maradjon, nem tudni; de Radisa Bósicsról tudva van, hogy Zápolya neki ajánlta fel a deszpotai méltóságot. Tanúskodik erről a következő okmány: »Nos Joannes dei gratia etc. Rex Hungarie etc. Memorie commendamus, quod nos de fidelitate, rerumque gerendarum dexteritate et animi integritate fidelis nostri egregÿ *Radych Bosyth* capitanei Nazadistarum nostrorum ad plenum confisi, et consideratis servitiis presertim in confinÿs regnorum nostrorum contra turcos christiani nominis hostes atrocissimos, et impen. . . . Regni nostri Rascie Despotatum, quem hactenus magnificus *Stephanus de Grabarya* (Beriszlo) tenuit, sed ex eo . . . . . Stephanus immemor fidelitatis ac fidei sue, oblitus etiam honorum, rebellionis protervia ductus germanicae factioni adhesisse, dicto despotatu merito privari dinoscitur, *memorato Radych Bosyth durante nostro beneplacito duximus dand. et conferend.*, ita tamen, ut ipse ea, qua hactenus Nobis seruiuit fidelitate et deinceps serviat. Datum Budae feria 3-a proxima post fest. Sanct. et Individ. Trinitatis. 1527.« (*Magyar országos levéltár.* NRA. 938. csom. 13. sz.) Hivatkozik rá *Pesty Fr.* is: Brankovics György rácz deszpota birtokviszonyai Magyarországban és a rácz deszpota czím.« 64. l.

mohácsi veszedelem után, melyben kétségkívül jelen volt, Perényi Péterrel, ki őt siklósi kapitánynyá tette, egy darabig Zápolya Jánost ismerte el királynak. »Minthogy a szárazon is ugyan, de kivált a vizen való hadakozásban ő hozzá hasonló tudományú s tapasztalású ember az országban nem volt,[1]) a Lajos király özvegye Mária minden mesterségét megvetette, hogy őt Zápolyától elvonja és Ferdinandnak megnyerje, annyival inkább, mivel Zápolya a sajkák és naszádok által a Dunán való hajókázást félelmessé tette. Kétszer tett ő vele Mária ösztönzéséből igen nehéz próbát az ő testvéröcscse Ferencz. — és nagy nehezen úgy hajthatta őt Ferdinandhoz.«[2]) A mint Ferdinand Révay István megtérését hírül vette, legott kinevezé őt *a dunai hajóhad kapitányává*, meghagyván neki, »hogy kerítsen a vizi katonáskodáshoz jól értő ezer embert és száz lovast, kik a hajók mellett a Duna partjain lovagoljanak.«[3]) Naszádos alkapitánynyá *Podvinnyai Tamást* nevezé ki Ferdinand, a már fentebb említett naszádos vajdát, ki a bécsi udvarnak annak idején Iván czárnál tett jeles szolgálatokat. A királyi kinevezéseket maga Révay Ferencz, nádori itélőmester vitte meg a hajóhad veresmarti kikötőjébe, intvén az összes legénységet, hogy ezentúl Révay István közléseit igazaknak elfogadják és kinevezett kapitányaiknak engedelmeskedjenek.[4])

A két új kapitány sietett elfoglalni fontos állását. Azzal a leghathatósabb beköszöntővel mutatták be magokat legénységöknél, hogy a kincstártól élelmi szereket szereztek be részökre és némi hópénzt is kiosztottak köztök. »Mert nagy veszedelmünkre lenne — írja a kincstári tanács Ferdinandnak, — ha a naszádosok felséged szolgálatából kilépnének és a Dunán szabad járás engedtetnék az ellenségnek.«[5])

Július 16-dikán, mikor Dévény és Pozsony már Ferdinand hatalmában voltak, levelet kapott Iván Ferdinandtól, hogy hátrahagyván a déli szélek őrizetére némely csapatokat, ő maga a Tisza és Duna közén Buda felé igyekezzék s mindenképen azon legyen, hogy a naszádosok is mielőbb Budára evedzhessenek és ott Ferdinand seregével egyesülhesse-

---

[1]) *Ursinus Velius* így magasztalja: »Stephanus Révai magni ac praestantis animi vir, ac scientia navalis pugnae in eo genere clarus.« (III, 50.)

[2]) *Budai Ferencz:* Magyarország polgár. históriájára való Lexicon a XVI. század végéig. III, 163—164. ll.

[3]) U. o. 164. l.

[4]) *Bécsi titk. levtr. Hungar.* Ferdinand levele »Ad omnes nazadistas.« 1527. jún. 18.

[5]) U. o. 1527. júl. 9.

nek.[1]) A szándék az volt, hogy a Budán tespedő Zápolyát minden oldalról bekerítsék. Révay István utasítva lett, hogy a hajóhaddal jól vigyázzon a révekre, nehogy Zápolya emberei a Dunán átkelhessenek. Egyszersmind igyekezzék mielőbb Budáig felhatolni a hajóhaddal.[2])

Ferdinand kívánságát nem volt könnyű teljesíteni. Budán Zápolya uralkodott. Oly hatalmas hadosztályt, a milyen volt a hajóhad, nem lehetett Buda mellett úgy elúsztatni, hogy Zápolyáék észre ne vegyék és a várőrség által meg ne akadályozzák. Urok parancsolatát mindazonáltal teljesíték az új kapitányok és naszádos legénységök.

Baranyában, Veresmart nevű kikötővárosukban, bátorság okáért 100 lovast és ugyanannyi gyalogot hátrahagyva, július 13-án Révay István vezérlete alatt elindúltak Budavára felé 33 hajóval és 900 naszádossal. Július 15-én a csepelszigeti Kevibe érkeztek. Közel egy hónapot töltöttek ott, a budai állapotokat közelebbről kikémlelendők.[3])

Július 20-dikán tudatják Révay és vajdái Ferdinanddal, hogy meghagyása szerint cselekedtek; Margit napján indúltak el Veresmartról és most Keviben vannak. »Keviből 10 hajót küldtünk Budára, hogy kifürkészszék és megtudják, miben van a dolog a felséged ellensége által számunkra készített cselfogásokkal. Mikor embereink visszajöttek, elbeszélték nekünk, hogy felséged ellensége csakugyan sok leshelyet állított föl ellenünk Budán is, Pesten is, de sőt még lejebb a Duna mindkét partján is. Beszélik a mieink, hogy ugyancsak lövöldöztek rájok, de hála Istennek senkit sem sértettek meg, csak két naszádunknak kormányrúdját törték el. Mindazonáltal mi minden erőnkből készen állunk felséged szolgálatára, vérünket sem kímélve, ha felségednek segítségére lehetünk. Azonban, ha megtörténnék velünk, hogy minden erőködésünk daczára lehetetlen volna végrehajtanunk felséged akaratát: ne vegye azt nekünk a mi urunk rossz néven; mert felséged ellensége, a János, nagyon vigyáz ránk éjjel-nappal, s azon van, hogy inkább fejét veszítse, mint nekünk Budánál az átvonulást megengedje. Valamennyi erővel csak rendelkezik, azt mind felállí-

---

[1]) »Cunque acceperimus *Nazadistas nostros* nunc ad Budam difficulter ascendere posse, et ne hi quoque diutius, quam rerum nostrarum status ferre possit impediantur: te iterum hortamur, ut omnem adhibeas operam, quo iidem celerius ad dictam Budam transeant; quod si vero minus fieri possit, tunc nobis sic in itinere constitutis praefatos Nazadistas omnes tecum ad eandem Budam adducere studeas . . . *(Bécsi titk levtr. Hung.)*

[2]) *Bécsi titk. levtr. Hungar.* 1527. júl. 19.

[3]) *Katona*, I, XX. p. 1. — *Budai*: M. histor. Lexic. III, 161.

totta ellenünk. Ha többen lennénk, nem igen tartanánk tőle; de a hányan most vagyunk, felséged ellensége erősebb nálunknál. Ha valami kevés szárazi csapattal is rendelkeznénk, egészen akaratunk szerint menne a dolog. Egyébiránt nemcsak azon két hónapra, melyre felséged zsoldjainkat kifizette, hanem egész életünkben hűségesen akarjuk felségedet szolgálni. Az a két hónap, május 15-dikétől számítva, különben is már letelt. Méltóztassék tehát mentől előbb ismét megküldeni zsoldjainkat, nehogy a legénység szétoszoljon. Mert tudja meg felséged, hogy minden élelmünket készpénzen veszszük. Nem élünk zsákmányból és erőszakoskodásokból. Azt is kérjük, hogy aprópénzzel fizessen bennünket felséged, nem pedig aranynyal. A multkori alkalommal alig kaphattunk 60 magyar dénárt a sok aranyért; ez pedig kárunkra van. Reméljük is, hogy felséged kárpótolni fog bennünket ama veszteségünkért. Ha pedig bevádolna valaki bennünket felségednél: kérjük ne hallgasson az olyan panaszokra. Ellenségeink sok mindenféle-vel rágalmaznak bennünket, azt hazudván, hogy rabolunk, és gyilkolunk; de később meg fog róla győződni felséged, hogy mindezek valótlanságok.« [1])

Ferdinand július 29-dikén Bécsből válaszol Révay Istvánnak. »Megkaptuk leveledet, melyet szent Illés napján írtál, s megértettük, mit a naszádos vajdákkal együtt érdekünkben mostanáig tettél. Tudtodra adjuk, hogy mindent teljes megelégedésünkre végeztél. Egyszersmind komolyan intünk, hogy a mint az első alkalmat megragadhatod s az idő és körülmények engedik, csatlakozzál előbb János Nenád czár (a »fekete ember«) szeretett hívünk csapataihoz s aztán haladéktalanúl hozzánk fölsiess.« Ha — úgymond — ez lehetetlen volna: akkor cselekedjék, a mint legjobbnak látja és a hogy a király szándékát a legczélszerűbben előmozdíthatja. Ne hallgasson senki tanácsára. Elvárja, hogy Révay és társai híven fognak neki szolgálni. A kért pénzösszeget, a zsoldokat, nem küldheti most az utak bizonytalansága és más veszélyek miatt; de mihelyt a hajóhad fölhatol, a legénység zsoldja is készen lesz. Írja továbbá, hogy Pozsony, Dévény és Nagyszombat már meghódoltak, s ő most a sereg egy részével Buda ellen megy. [2])

Míg Ferdinand és a naszádosok e leveleket váltják, Zápolya az ő udvarnokát, Ferge (Vergei) Bálintot Kevibe küldé Révay kapitányhoz, hogy őt és a dunai hajóhadat

---

[1]) *Bécsi titk. levtr.* Aláírva: »Fideles Stephanus Reway capitaneus et omnes waywodae Nazadistarum.«

[2]) *Bécsi titk. levtr.*

ismét visszaterelje a nemzeti pártra. A követ egész ékesszólását igénybe vette Révay megingatására. A mit rábeszéléssel keresztülvinni nem tudott, kápráztató igéretekkel igyekezett elérni. Igért Révaynak várakat, kastélyokat, városokat és uradalmakat, Fogas Ambrusnak és Filléresi Jánosnak, valamint a többi vajdáknak földbirtokot s egyéb javakat, a legénységnek is elegendő gazdagságot és kétszeres zsoldot, ha ő hozzá állanának. Révay röviden válaszolt. Nincsen mód — úgymond — melylyel őt rábirni lehetne, hogy Ferdinand királytól elpártolva, a szepesi gróf mellé álljon, s kincsekért vagy uradalmakért a királyának lekötött hitét megszegje. Emlékezteti a követet János atyjának és magának Jánosnak a haza ellen elkövetett hűtlenségére, kik nem rettenve vissza sem bűntől, sem gyalázattól, szerencsétlenségbe és végső inségbe döntötték e gazdag országot, csakhogy hatalomra vergődjenek és uralmukat megalapíthassák. Hangsúlyozta, hogy a mohácsi veszedelmet, Lajos király korai halálát s majdnem az egész ország lakosságának pusztulását Zápolya János okozta. [1])

Bálint követ eredmény nélkül ment vissza Budára. Szavaiból meggyőződhetett Zápolya, hogy Révay és hajóhada teljesen szakítottak vele. Minthogy tehát igéretekkel nem hajlíthatá meg Révayt, megfélemlíteni akarta őt fenyegetésekkel. Elküldte neki Csernoevics Iványnak és más szerb főnököknek levágott fejeit, melyekkel Török Bálint kedveskedett a vajdának. A holt fejeken kívül izenetet is küldött a vajda Révaynak. Azt izente neki, hogy pár nap múlva ő is hasonló kegyetlenséggel fog kimúlni, ha fel nem hagy makacsságával és többre nem becsüli a saját jólétét meg az igért kincseket a veszedelemnél, mely feje fölött lebeg. Mosolyogva válaszolá Révay, hogy az e féle fenyegetések nem újak előtte; csakhogy halálos fenyegetésekkel asszonyokat lehet megijeszteni, de nem férfiakat. Ő eltökélte magát vagy arra, hogy meghal, vagy hogy fölvezeti a dunai hajóhadat Ferdinand királyhoz.

Zápolya még egy utolsó kisérletet koczkáztatott. Négy nagyobb várat (neveiket nem ismerjük) ajánlott fel Révaynak. S midőn ez sem használt, 1000 darab aranyat tűzött ki az áruló fejére. [2])

A naszádosok közel egy hónapig időztek Keviben. Az aratás idejét gabona s egyéb élelem beszerzésére használták. A sziget lakosságának megtiltotta Révay, hogy bármely élelmiszert Budára szállítsanak. Mikor pedig a »fekete ember«

---

[1]) *Ursinus Velius:* III, 50. — *Istvánfi:* IX, 88. — *Katona:* I—XX. 1.

[2]) U. o.

leveretésének hírét vette, követet küldött Szeged tájékára Nesthe Lukács századoshoz, felszólítván őt, hogy a szerb hadsereget, bár vezére megöletett, együtt tartsa, s ne engedje meg, hogy az szétoszoljék vagy a szepesi gróf mellé álljon.

Ez alatt Ferdinand mintegy 10 ezernyi sereggel a Duna jobbpartján, a Dunán pedig Rauber Kristóf jól fölszerelt hajórajával, Buda felé irányozá menetét. A német hajóhadról írja Brutus, a háborúban személyesen részt vett Túri Ferencz (Franciscus Turrius) elbeszélése után, hogy azt Ferdinand mind katonasággal, mind a fegyverek különféle nemeivel és ágyúkkal nagy figyelmű gonddal felruházta, őrségül hagyván hajóit mindazon helyeken, melyeket Bécsből menet lefelé elfoglalnia sikerült.[1]) Győr, Szentmárton, Tata, Visegrád azonnal, Komárom és Esztergom némi ellentállás után megadták magokat. Komáromnál augusztus 8-dikán táborozott Ferdinand serege. Mikor erről Révay értesül, még az nap három sajkát küld előre Buda alá, kikémlelni az ottani állapotokat. A többi harminczat is csatarendbe állítja s amazok után indítja. A fővárost késő éjjel közelíték meg Promontor fölött. Egyelőre nem volt tanácsos előrébb hatolniok; mert Zápolya már régtől fogva fegyveres hajókkal lesetett rájok éjjelenként Buda és Pest között. A Duna két partján pedig sánczokat hányatott, sőt erős vaslánczot is feszített keresztül a folyamon, hogy a hozzá hűtlenné lett hajóhad s annak vezére annál biztosabban kelepczébe kerüljenek.[2]) Bevárták tehát egész csendben az augusztus 9-diki hajnal szürkületét. Ekkor Révay vitéz maga-

[1]) *Monument. Hung. Histor.* XIII, 448. l.

[2]) Mikor Szulejmán Bécset ostromolta, a roppant vaslánczot külön hajókon magával vitte Budáról, hogy Bécs alatt a Dunát elzárja vele. De a láncz saját súlya alatt elszakadt s a víz alá merült. Az ellenség távozása után a bécsiek kivették az elszakadt lánczdarabokat a Dunából s a császári fegyvertárban helyezték el. I. Napoleon idejében ismét elővették a bécsiek e lánczokat, összeforrasztották és a hajóhíd megerősítésére akarták használni. De a láncz ismét elszakadt s később a győztes franczíák kezébe került, kik azt az 1815. évi bécsi szerződés ellenére magokkal hurczolták és a párisi régi fegyvergyűjteményben (Artillerie Museum, Aquinói szt. Tamás temploma mellett) helyezték el, hol az a »Kölnische Zeitung« egy újabb jelentése szerint most is látható. (V. ö. *Bermann M.* »Oesterreich-Ungarn.« 4. f. 159. l.) A Bécsben hagyott láncz helyett később a törökök egy másik lánczot készíttettek a Duna budapesti részének elzárására. *Wallsdorff Keresztély* útleirásában olvassuk erre vonatkozólag: »Dahinauf unter dem Königstall ist eine eiserne Kette von sehr grossen Gliedern gelegen, damit man den Pass auf der Donau unter dem Wasser gesperret hat. Dieser Ketten halben Theil haben die Unsrigen (a németek), in Eroberung Pest im Jahr 1602 hinweg genommen; der andere Theil aber ist noch unter gedachten Königstall zu finden.« (Neue Reisebeschreibung der Ungarn, Thracia und Egypten. 1664.)

tartásra bátorítván legénységét, felvonatá a zászlókat és riadót fúvatott az indulásra. Az evezősök aczél izmai s a dagadó vitorlák nyílsebesen röpíték az úszó várat Budapest felé. A mint közel jöttek, nagy ordítással és szörnyű ágyúzással fogadta a gyorsan száguldó naszádcsapatot a parti sánczok őrsége. De a hajóhad feltartóztathatlanúl rohan előre, ketté töri a Dunát elzáró vaslánczot és szerencsésen megérkezik a Margit-sziget csúcsára. Révay itt rövid megállapodásra és pihenőre vezényel, szemügyre veszi legénységét és azt találja, hogy csak 3 halottja és 8 sebesültje van. Aztán tovább evedznek; a bogdáni vagyis szent-endrei szigeten eltemetik a halottakat s folytatják útjokat, hogy Ferdinanddal egyesűlhessenek. De még nem érnek el Visegrádig, mikor észreveszik, hogy Buda irányából nagy lovas és gyalog csapat siet utánok. A csapatot nehány vaságyú is követi. Végre Esztergom alatt a Garam torkolatánál utólérik a hajókat, — s a harczolásban és evedzésben kimerűlt naszádosokat, főleg egy hajómesternek árulása miatt, visszatérésre kényszerítik. A hajóhad hátrálásáról azonnal hír megy Budára Zápolyához. Zápolya ismét két tűz közé veszi a menekülő hajóhadat; de Révay nem törődik a golyózáporral, hanem fent áll daliásan a parancsnoki hidon és csúfos szavakat kiált fel Budavár ormára Zápolyának. Másodszor is vitézül és szerencsésen hatolt tehát keresztűl Révay az ellenség harczvonalán, és oda, a honnan jött vala, visszament a Baranyaságra, fejét vétetvén ott ama hajómesternek, a kinek tulajdonította, hogy Ferdinand táborával, melyhez már oly közel vala, nem egyesűlhetett.[1])

Zápolya alúlról is, felűlről is fenyegetve Ferdinand magyar és német hajóhada s erős hadserege által, nem merte Ferdinand jövetelét Budán bevárni. Künn a megyékben kereste most az archimédesi pontot, hol a nemzet ereje inkább volt összpontosítva, mint a fővárosban. Budán mindössze csak 3000 embere volt, a Dunán pedig, mióta a naszádosok elpártoltak tőle, senki sem védelmezé. Kiürítvén tehát a királyi várlakot, augusztus 14-dikén Pestre, onnan pedig a gubacsi táborba költözött. Kiséretében voltak a naszádosok régi pátronusai is: Bakics Pál és Radisa Bósics. A védtelenűl hagyott Buda szent István király ünnepén tárt kapukkal fogadta a fényes katonai pompával bevonuló Ferdinandot.

Eljöttek Révayval a naszádosok is üdvözölni az új királyt Első ünnepélyes felvonulásuk 1527. évi októberben ment végbe.

---

[1]) *Ursinus Velius*, *Verancsics*, *Istvánfi*, *Zermegh*, *Pray*, *Katona*, *Engel*, *Buday* stb. Az események egymásutánjára nézve némely írónak adatai tévesek, részben ingadozók vagy zavarosak.

midőn a koronázásra leérkező Anna és Mária királynék előtt tisztelegtek. Anna, férje királyi méltóságának és a sikerült magyarországi hadjárat fölötti örömének jelvényével, bibor kelmével bevont és gazdagon aranyozott hajón érkezett. Mária hajója, II. Lajos király gyászos esetének s az özvegyi sanyarúságnak jelképezésére, fekete posztóval volt leterítve. A két fejedelmi hajót ünnepi színeket lengető naszádraj kisérte s gyönyörű látványt nyújtott.

Mielőtt Ferdinand az országból távozott volna, magyar dunai hajóhadának vezérférfiait jövőre is lekötelezni kívánta. Azok közt, kik az uralmát megerősíteni igyekvő új királynak tele marokkal szórt kegyeiben részesültek, ott látjuk Révay István naszádkapitányt és két öreg fővajdáját: Fogas Ambrust és Filléresi Jánost. *Révay István kapta* Mesztegnyői Szerechen János hűtlensége címén *Zuchomlakát*,[1] *a két fővajda Sellyét* a Vág folyón.[2] A trónért versengő királyok által felidézett polgárháború sötét eseményei közül még Bakics Pálnak, a naszádosok sokszor emlegetett mentorának tétovázó alakja is kiemelkedik. Ő is azok közt van, kiket Ferdinand jószágadományokkal foglalózott le magának. Ámbár a Sajó melletti Ládon 12 német fogolylyal kedveskedett Zápolyának, pár nappal később, midőn a tokaji ütközetből megfutamodék, megnyeretve Báthory István rábeszélő levelei, s Várdai, Török Bálint, Perényi Péter, Batthyány Ferencz és mások példája által, ismét Ferdinand követőjévé lőn.[3]

[1]) Az oklevél kelt: 1527 Strigonii in festo b. Thomae apostoli. Másolata megvan a budapesti m. kir. egyetemi könyvtár kéziratgyűjteményében. L. *Kaprinai* MS. D. XXVIII. pag. 65.

[2]) A »*Minerva*« 1829. évi folyamában tévesen állítá *Kovacsóczy*, hogy Ferdinand Révay Istvánnak ajándékozá Sellyét. Kútfőinkben világosan áll: »et *trierarchis* sedes in oppido Sellecio ad Vagi fluminis ripam posito attribuit, quae eorum haeredes sequerentur.« (*Istvánfi*: XXXIV. 141.) Ugyanazon szövegben feljebb olvasható: »quum Palatinus earum (t. i. nasadarum) trierarchas *Johannem Filleresium* et *Ambrosium Fogassium* spe largioris stipendii et latifundiorum corruptos — —«. Tehát nem Révay István, hanem Filléresi János és Fogas Ambrus kapták a sellyei uradalmat. (V. ö. Minerva 1829. Révay F. alnádor.)

[3]) II. Lajos király 1521-ben Héderváry Osváth fiának, II. Ferenczneк jószágait Nándorfehérvár cserbenhagyása miatt elkobozván, *Bakics Pálnak* adományozá. E jószágok *Győr-Szigetközben* voltak. Ferencz öcscsétől, Héderváry Istvántól, kinek Győr-Szigeten szintén birtokrésze volt, e birtokrészt I. Ferdinand elvette, mivel István Zápolya követője lett. Ezt a birtokot kapta most a Ferdinandhoz visszatérő Bakics Pál, előbbeni győrszigeti uradalmának gyarapítására. A birtokot képezte a héderváry kőház a nemesi udvartelekkel és hozzátartozandókkal, ú. m.: Hédervár, Zelke, Ásván, Oltován, Nagy- és Kis-Medve, Újfalu, Zap, Zámol, Ladamér, Dunazegh, Zigeth, Eythewen és Győr, Darnó, Zeeli, Remete, Kis-Bodak és Gyulviz. A héderváriak számára Héderváry István

De a nap terhét és hevét viselő köznaszádosokról, *kiknek főállomáshelye most Komárom lőn*, senki sem gondoskodott. Számukat 2000 emberre szaporítá ugyan Ferdinand és a hadi hajók számát is 70-re emelte, de a zsoldnak pontos kiszolgáltatása iránt megfelelő intézkedést nem tett.[1]) Mióta pedig 1528. tavaszkor Ausztriába és Csehországba távozott, a naszádosok dolgai is egészen rosszabbra fordúltak. Zsoldjokat ismét hanyagúl kezdé fizetni a folyvást pénzszükében szenvedő kincstár. Elégületlenségök napról napra fokozódott. Ferdinand igérte ugyan, hogy rövid idő múlva visszajő Budára és eleget tesz kötelességének; de hónap hónap után múlt, és ő mindig távol maradt. Ellenben Zápolya rendkívüli tevékenységet fejtett ki saját érdekében, mióta a porta pártfogásába bízhatott. Emberei, kivált Radisa Bósics és Martinuzzi, a naszádosokkal is érintkeztek, visszavezetni igyekezvén e fontos hadosztályt a vajda zászlaja alá. Ha ez sikerűl nekik: nagy veszedelmére leendett Ferdinand ügyének. Ugyanis ekkor már kijelentették Laskinak Konstantinápolyban, hogy a Szerémséget nem bocsátja vissza a porta Magyarországnak, és hogy ezentúl a Duna és Dráva fog határvonalul szolgálni. Budát és az országot tehát főkép a naszádos haddal lehetett ezentúl kellően oltalmazni.

Ekkor Zápolyának már tulajdon hajóhada is volt, mely a Tiszán (alkalmasint Titelben) *állomásozott.* Tőszomszédságában voltak a török dunai hajóhad állomásai. Zápolyának törekvése, elfogni vagy megsemmisíteni a király-naszádosok hadát, mely tavasz óta ismét rendes al-dunai kikötőjében hor-

---

zirczi apát és skópiai püspök kezdé az ősi jószágokat visszaszerezni 1660. körűl. (*Fehér Ipoly:* Győr megye és város egyetemes leirása, 515. l.; és *Lehoczky:* Stemmatographia, II. 19. l.)

[1]) A király-naszádosok számának ezen gyarapítása vezethette tévedésbe a híres német hadtörténetírót, *Meynert Hermannt*, midőn feltünő tájékozatlansággal azt állítá, hogy a naszádos hadat I. Ferdinand léptette életbe Magyarországban. Ide igtatom saját naivságait: »Wie zu Lande das Mögliche zur Vertheidigung geschah, so wurde unter König Ferdinand I. auch die Wichtigkeit der Wasserstrasse für die Kriegführung thatsächlich berücksichtigt und zu diesem Zwecke ein eigenes Corps, das der »Nassadisten« gegründet, welche als die Vorgänger der nachmaligen Tschaikisten zu betrachten sind.« — Aztán így folytatja: »Den Anlass und das Vorbild hierzu hatten *vielleicht* (!) die auch zu Wasser wohlgerüsteten Türken gegeben, welche mit einer Art von Flussstreitschiffen, Nassaren genannt, die Donau und deren Nebenflüsse in Schach hielten und solchergestalt den Ungarn die Wasserstrasse abzuschneiden drohten. Doch kann der Anfang mit solchen Nassaren auch in Ungarn gemacht worden sein, wo man jedenfalls noch vor der ersten Belagerung Wiens sich bereits eben solcher Flussstreitschiffe bediente.« (Das Kriegswesen der Ungarn. 137—138. ll.)

gonyzott, csak úgy érthető teljesen, ha a török hajóhad közreműködését számba veszszük. [1])

Szóval a helyzet rosszabbra fordúlt Ferdinandra nézve. A király-naszádosok nem tűrhetvén tovább a kormány mostoha bánásmódját, július végével elhagyták al-dunai állomásaikat, s Budára evedzvén, a Gellérthegy aljában fenyegető állást foglaltak el a budai urakkal és fővárosi lakossággal szemben.

Thurzó Elek országbiró nagy zavarban volt. Augusztus 1-én kénytelen megírni a közügyeket vezető özvegy királynénak, hogy a 2000 főnyi naszádos had Budát és Pestet fogná prédálni, ha zsoldja ki nem fizettetnék. Mi több, át fog pártolni Zápolyához, Beriszló István rácz deszpottal, [2]) Török Bálinttal, Batthyány Ferencz és Jurisich Miklós horváth bánokkal, vagy tán az egész udvarral együtt. Mert ezen urak és az összes udvari személyzet már szintén nagyon nyugtalankodnak bizonytalan jövőjök miatt. Ha ő felsége mentől előbb ki nem elégíti őket és mihamarabb vissza nem tér az országba, vége lesz mindennek. [3])

A naszádosok zendülése annyira megfélemlíté a fővárosi lakosságot, hogy küldöttségileg könyörgött Nádasdy Tamás budai várnagynál: venné Budát és Pestet pártfogásába a lázadó katonák ellen, szükség esetében fegyveres hatalommal is. Báthory István nádor és királyi helytartó szintén megijedt, s a vár vívásától tartván, védelemre készült és a kapukat felvonatá. Nádasdy aug. 2-dikán a királynénak is megírja a

[1]) *Katona*, ki Istvánfiból és Ursinus Veliusból idéz, a Zápolya hajórajáról csak a tokaji táborozás alkalmával tesz említést. Írja ugyanis: »Iam et suas coeloces Joannes armatas ad Tibiscum habebat, classem regiam delere, aut intercipere conatus.«

[2]) *Szalay* tévesen írta róla, hogy »végízben a mohácsi ütközet előestéjén találkozunk vele.« (A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. 10. l.) Szerb történetírók is, mint *Stojacskovics*, Iván czárt tartják utolsó XVI. századbeli deszpotnak, a mi nyilvánvalóan helytelen.

[3]) *Bécsi titk. levtr.* »Genedigste fraw vnd khünigÿn — — —

veszedelmet, de levelében megnyugtató biztatásokkal s udvarias leplezgetéssel enyhíti a baj nagyságát. [1])

Az elégedetlenek egy egész hétig zúgtak, fenyegetődztek és rakonczátlankodtak. Nem volt más mit tenni, mint kifizetni hátralékos zsoldjaikat s kielégíteni jogos követeléseiket. Ugylátszik az országtanács teremté elő a pénzt valahonnan, mert a királytól semmi segély sem érkezett. Augusztus 9-dikén már minden rendben volt. A jóltartott naszádosok újra fölvették napi szolgálataiknak elejtett fonalát s leevedztek az alsó Dunára. E fölötti örömében legott tudósítja ő felségét a cancellár, Szalaházy Tamás egri püspök, hogy a naszádosok főleg az ő közreműködése következtében kifizetvék s immár teljesen lecsendesedtek. [2])

Míg ezek történtek, Révay István odajárt Kassa és Sárospatak vidékén. Ferdinand 1528. évi júl. elején még Budáról értesíti Serédy Gáspárt, a felső megyék hadsegélyezési biztosát, hogy a királyi helytartóság Révay István naszádos főkapitányt nevezte ki a királyi lovasság és az urak bandériumainak vezérévé. Meghagyja Serédynek, hogy mentől nagyobb gyalogcsapatot is szervezzen s azt fölszerelve, lehető gyorsasággal Révaynak átadja. [3]) Mielőtt Zápolya Lengyelországból hazaindúlt volna, Athinai Deák Simon és Kún Gothárd vezéreit küldé be maga előtt az országba szerencsét próbálni. Ferdinand Révay Istvánt küldé gyalog és huszár csapatok élén, hogy Serédy Gáspárt, Báthori Endrét és Lascano Tamást támogatván, a vajda ügyének győzelemre jutását meghiúsítsa. Révay vitézsége ezúttal nem aratott sikert. Szeptember 25-dikén ütközött meg Athinaival Kassa tájékán, de a diadal tudvalevőleg Zápolya javára dőlt el. A kudarcz annyira elkeserítő a dicsvágyó Révayt, hogy teljesen visszavonúlva a hadi pályáról, élte hátralevő éveit családja körében nyugodtan óhajtá tölteni. Egy évtized után rövid időre még egyszer kiszólítá őt nyugalmából a honfi kötelesség és az igazi katonával veleszületett azon vágy: a hadi dicsőség borostyánain fejezni be a csaták izgalmai közt eltöltött életét. Testvére Ferencz, nádori helytartó, szeretete jeléül saját szerzeményeiből Trebosztón, Jahodnikon, Bisztricskán, Sámbokréton és Neczpálon 50 teleknyi birtokrészét örökösen Istvánnak vallotta be, hogy e jószágokból kényelmesen megélhessen. [4])

Révay István helyébe a nagy szerb vezért, *Bakics Pált* nevezé ki Ferdinand a király-naszádosok kapitányává. *Ő alatta*

[1]) *Bécsi titk. levtr.*
[2]) U. o.
[3]) *M. nemz. múzeumi levtr.* Nagy Imre közleménye.
[4]) *Nagy Iván:* Magyarország családai.

szerveztetett a dunai vizi had, mely eddigelé tulajdonképen önként szolgáló királyi zsoldos és telekes dunai hajósnépből állott, valóságos katonasággá és állandó vizi haddá, a német hajóhad mintájára. Bakics szláv telepítései, melyeket még a mohácsi vész előtti években kezdett, s most a Dráva-és Szávaközből kivándorló szerb és horvát hajósoknak s a Törökországból menekült pribékeknek az ország belsejébe költöztetésével folytatott, lehetségessé tették, hogy a dunai véghelyeken állandóan készletben legyen ezentúl olyan nép, mely a hadi hajók kiszolgálására és a fáradságos vizi hadakozásra alkalmas.[1]) János királynak 1527. évi márcz. 17-ére Budára egybehívott országgyűlésén törvény is alkottatott, mely halállal bünteti azokat, kik a Törökországból ide menekülő pribékeket vagyonukban vagy személyes szabadságukban bántalmazni mernék.[2]) A törvény ezen oltalma alatt nagymennyiségű szerb hajósnép (naszádosok és sajkások) vándorolt be Bakics hivására Komáromba és onnan Győrbe, Pozsonyba és Sellyére, sokan közülök elszoltak egész Szombathely vidékére, a honnan ismét nehány száz család Stiria bensejébe is elhúzódott.[3]) A harczos rájáknak ezen betelepítése tette Bakicsot oly kedvessé a bécsi udvarnál, és főleg ezen érdemeiért nyerte s foglalhatta el egy kis királysággal fölérő terjedelmes uradalmait a Duna felső tájain.

Mikor Ferdinand 1528. évi október elején Pozsonyba megérkezett és ismét Katzianer vette át az északi megyékben Zápolyáék ellen a tusát, már Bakics volt a naszádosok főparancsnoka.

Az év végnapjaiban minden jel arra mutatott, hogy a Zápolyával szövetkezett törököknek újból való bejövetele az országba a jövő tavaszra elmaradhatlan. Zápolyának folyvást szaporodó pártja és hadai már az egész Tiszán-túlnak birtokában valának. Becse, Becskerek, Világos, Csanád és Lippa meghódoltak neki, a végszendrői basa Mehemed pedig egész Makóig ment a vajda elébe, hogy a portával kötött frigy dolgában vele értekezzék. 1529. évi január 23-dikán hír érke-

[1]) A Dráva és Száva közt compact szláv terület állott fen még a XVI. században is. Magyarországnak dr. Laz Farkas által készített azon térképén (Hungariae descriptio), melyet *Ortelius Ábrahám* az ő Theatrum oder Schawplatz des Erdbodens« czimű munkájában kiadott, a Wanka és Ermany körül elterülő föld »Rascia«-nak neveztetik.

[2]) *Fraknói*: Magyar országgyűlési emlékek. I. k. 120. l.

[3]) *Bidermann H. J.*: »Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark.« — Szerb telepek Stiriában I. Ferdinand alatt: *Wernsee* a Murán, *Aichhof* Pettau fölött, *Skok* Kranichsfeldnél a Drávavölgyben, *Rogeis* (Ragosa), *Scherschovicza* szent Mareinnál Ponigltól keletnek és *Kötsch* a Bachernhegy aljában.

zett Budára a Mohács táján táborozó Bakicstól, hogy a Grabariai Beriszló István rácz deszpota emberei Bácsot és Félegyházát, mely erősségek egyedül álltak még ama tájakon az ország védelmére, a törököknek elárulták, s ez által lehetővé vált az ellenségnek akár szárazon, akár vizen egész Pestig felhatolnia.[1]) Az események ezen újabb fordulata szükségessé tette, hogy Bakics állandóan jelen legyen a parancsnoksága alatt levő dunai csapatoknál és személyesen tegye meg az intézkedést a közelebbi vizi hadjáratra, annál inkább, mert a vajda embereinek csábításai utóbbi időben a naszádosok javarészét megmételyezték.[2])

Ferdinand ügyei tehát mindjobban bomladozni kezdtek Magyarországban. Az átpártolások és egyéb bajok nagy részének Ferdinand hadvezérei, de leginkább Katzianer voltak okai. A hadak fizetésére csak nemrég 20,000 aranyat ajánlottak az urak Ferdinandnak. Katzianer iszonyú zsarolással maga hajtotta be a pénzt a felföldi vármegyékben, és magának tartotta azt. Ferdinandnak a saját helytartótanácsa írta meg azt 1529. évi január 28-án.[3]) A Magyarország részéről nyújtott pénzsegély — mondja többi közt a tanács — nem külföldi hadaknak adatott, hanem az ország határainak védelmére, a naszádosok és a király egyéb szolgái hópénzeinek fizetésére. Fizetés nélkül János vajda mellé szegődnék a hajólegénység, minek következtében Buda a török hajók támadása veszélyének lenne kitéve.[4]) Mindez nagy kárára lehet ő felségének; mert ha naszádosaink nincsenek, a törökök már régen Buda alá jöttek volna hajóikkal.[5])

Szalaházy püspök lelkiismeretességének és hazafiságának köszönhető, hogy a naszádos had szétmállása eddigelé meg nem történt. Ha az nehány hónappal később mégis bekövetkezett, annak nem ő volt az oka. Megtette azt is, hogy egy alkalommal főpapi becsületét köté le a hátralevő naszádos zsold mielőbbi kifizetésének biztosítására.[6]) Személyes tekintélye és jóakarata, valamint az elismerés, melylyel e hadi

---

[1]) Szalaházy levele Ferdinandhoz. (*Gévay*: Urkund. u. Actenst. XVI—XVII. Jahrh. II. 58. l.)

[2]) U. o. »Curatur expeditio Nazadistarum, quorum bonam partem per Joannitas infectam intelligimus.«

[3]) *Bucholtz*, III. 274—275. — *Gévay*, id. m. II. 59. — *Szalay L.*: Magyarorsz. tört. IV, 91.

[4]) *Gévay*, id. m. II, 275.

[5]) *Bécsi titk. levtr.* A budai helytartó és a kir. tanácsosok levele Katzianerhoz.

[6]) »Obstrinxi meam fidem — írja Budáról Ferdinandnak 1529. febr. 10-én — in Nazadistarum quoque stipendium, quod nunc paratur.« (*Gévay*, id. m.)

tényező iránt viseltetett, bírt annyi súlylyal a marczona legénység előtt, hogy az ő kedveért nem hagyta el helyét, míg a legvégső szükség rá nem kényszerité. Márczius 4-diki levelében, melyet a helytartótanácsból terjeszt fel, a király kiváló figyelmét hívja fel Szalaházy a naszádosokra, hathatósan ajánlva neki azok teljes fölszereltetését és szaporitását a közelgő török háborúval szemben. Budán persze nem volt pénz. De a helytartó országos fontosságúnak és elodázhatatlannak tűnteté fel a naszádosok ügyét, és bár tudta, hogy nem mond kedves dolgot urának, felhozta azt mégis, nehogy mulasztása miatt őt érje a bekövetkezhető veszedelem vádja. »Kellemetlenséget okozunk vele felségednek, noha tudjuk, hogy nagy gondja van a hajóhadra. Minthogy azonban az ellenség abban a véleményben van, hogy győzelme leginkább az ő hajóhadától függ: könyörögni akarunk felségednek, szerezzen be felséged is olyan dunai hajóhadat, mely az ellenségével bátran versenyezhet. Halljuk, hogy a törökök vizen készülnek bennünket megtámadni. *Naszádosainkat tehát szaporítani kellene!* Már eddigelé is nagy hasznukat vettük. Azonban nem tudjuk, hogy a meglevőket is honnan fizessük, sőt módját sem látjuk, mikép elégítsük ki őket jövőre, ha csak felséged nem fog róluk gondoskodni.« [1])

Sajnos, hogy Ferdinand, bármint óhajtá is, sem Magyarország teljesen kimerült jövedelmeiből, sem más forrásból nem gondoskodhatott a naszádosokról, a mint azt tanácsosai jónak látták és a fenforgó szükség megkívánta. A naszádosok és hajók szaporításáról szó sem lehetett; sőt még az időközben szükségessé vált hiányokat sem volt képes pótolni a fűhözfához kapkodó király. A tavaszi viharok által elmerített és elszélesztett nehány naszádot és dereglyét Pemfflinger István, kamarai superintendens, saját költségén volt kénytelen pótolni vagy kijavíttatni, mert a király ráfogta, hogy nem jól vigyázott a felügyeletére bízott járművekre. [2])

[1]) *Bécsi titk. levtr.* Az eredeti négy pecséttel ellátva. Felhasználta *Bucholtz* is, id. m. III, 279.

[2]) *Fabritius Károly:* »Pemfflinger Márk szász gróf élete« című művében 1531 – 1532. évre tette Pemfflinger Istvánnak kamarai ispánságát. Utána írta azt *Thallóczy* is »A kamara haszna« című művében. Azonban kétségtelen, hogy Pemfflinger már 1529-ben viselte a kamarai ispáni hivatalt. Kitetszik ez Ferdinandnak az elveszett naszádokra vonatkozó leveléből. A király irja Pemfflinger Istvánnak 1529. évi április 22-én Speierből: »Intelleximus potiorem partem nazadarum nostrarum, quas Budae reliquimus, desiderari, et partim fluvii raptu absorptas, partim alio abductas esse, quod cum non parum et jure quidem doleamus maxime, cum *ipse scias, quo labore et sumptu illae pro bono totius regni comparatae fuerint* et quantum eaedem iis potissimum rerum turbulentiis sint necessariae. Tibi itaque, *cui earum custodia ex officio incumbit,* seriose committimus, ut omnes eas, quae deficiunt, tuis sumptibus et impensis

A sokszor igért külsegély sem jelentkezett. Ferdinand kénytelen volt a külhatalmak puszta biztatásaival beérni. Mintha csak II. Lajos kora támadt volna fel újból, minden szerencsétlenségével s bajával. A király-naszádosok története közel másfél évtizeden át nem egyéb, mint az éhezőknek fájdalmas kiáltozása kenyérért. A gyámoltalan király nem tud rajtok segíteni, hanem igéretekkel tartja bennök ideig-óráig a lelket, míg kincstartója legalább a félzsoldot elő nem teremti valahonnan. A szegény nyomorúltakat szánalmas helyzetök kényszeríté rá, hogy hűségöket megszegjék, pártütésre és szökésre vetemedjenek, az eltaposott haza lakosságát fosztogassák s az ellenséggel czimboráskodjanak. Bakics ellátogat ugyan nehányszor Budára a naszádos vajdákkal pénzt, élelmet és ruházatot kérni; de mivel közönségesen üres kézzel bocsátják el, az érzékeny katona ezt annyira megrestelli, hogy nem megy többé vissza a sorsa sanyarúságán feldühödött fizetetlen hadhoz.

Az sem használt, hogy a helytartó és tanácsosai élénk színekkel festék le a király előtt a helyzet tarthatatlanságát, meg hogy Zápolyáék és a törökök mennyire csalogatják a naszádosokat a magok részére. »Félni lehet — mondják, — hogy a naszádosok, főkép a szerb legénység, a közelebbi napokban oda csatlakoznak a törökökhöz, vagy Zápolya Jánoshoz, s elfogván kapitányaikat, ellenségeivé lesznek a különben is sok sebből vérző hazának. Ha ez megtörténik, mitől Isten őrizzen, felséged elvesztené nem csak összes hajóit, hanem a fölszerelvényt is, mely azokon van. A török pedig nehány nap alatt Budán teremne.« [1])

Május 16-án egyszerre négy levelet küldött Ferdinand Linczből Budára, naszádos ügyben. Legelőbb is a budai kamarának hagyta meg, hogy Bakicsnak és a naszádosoknak fizetését legalább felerészben adja ki; üres kézzel semmi szín alatt el ne bocsássa őket, hogy jövőre annál buzgóbban szentelhessék magokat királyi szolgálatuknak. Nádasdynak és Pemfflingernek azt írta, hogy meghagyta Bakics naszádkapitánynak, hogy kémeket tartsanak, kik őt pontosan és hitelesen értesítsék az ottomán had minden mozdulatáról. Mivel pedig az ilyen fontos ügyben nem lehet pénz nélkül eljárni: olvassanak le az urak Bakics kezeihez száz magyar forintot, bárhonnan veszik is a pénzt, és azon legyenek, hogy a kivánt sikert a magok

---

mox refici et reparari cures ita, quod in eisdem ubi ad regnum istud applicuerimus et necessitas aliqua ingruere coeperit, nullum plane defectum experiamur. Secus minime facturus.« *(Bécsi titk. levtr.)*

[1]) *Bécsi titk. levtr.* A helytartó és a tanácsosok levele Ferdinandhoz, 1529. máj. 9-éről.

részéről is előmozdítsák. Szalaházy és az országtanács szintén kaptak a királytól leiratokat, s utasítva lettek, hogy Bakics Pál fizetését és a naszádosok zsoldját legalább némi részben törleszteni minden igyekezettel serénykedjenek, »nehogy ezen emberek azt higyjék, mintha oltalom és segély nélkül hagytuk volna őket, kivált a mostani nehéz időkben, mikor olyan nagy szükségünk van rájok.« Bakicsnak ezeket irta: »Nehogy hozzád való kegyelmünkből bármi is hiányozni látszassék, meghagytuk a kamaránk tanácsosainak, hogy téged és naszádosainkat, ha csak részben is kielégíteni igyekezzenek. De ha mindazonáltal nem teljesíthetnék ebbeli akaratunkat, mi magunk fogunk gondoskodni alkalmas eszközről és módról, hogy kielégíttessél, és visszatérve ismét állomásodra, többi hű szolgáinkkal együtt hivatalodban segítségünkre lenni buzgó lélekkel iparkodjál. Ne gondold, hogy nem fogunk téged kegyelmünkben és jótéteményeinkben részesíteni; sőt ellenkezőleg, egészen biztosra vedd, hogy úgy téged, mint a többi jó és hű szolgáinkat állandóan gondviselésünkbe veszünk. Ne keserítsenek tehát mód felett a dolgok jelenlegi folyásának csekély nehézségei, melyeket Isten segítségével el fogunk hárítani. A Szepesi Jánosnak trágár és hazug igéreteibe ne helyezd bizalmadat, és ne tűrd, hogy naszádosaink elhigyjék azokat. Hiszen láthatjátok, mit érnek ama hitegetések és mit gyümölcsöztek azok mostanáig. Hogyan is segíthetne és gazdagíthatna a vajda másokat, ki maga is olyan helyzetben van most, hogy önmagán sem képes segíteni? Mint okos és tapasztalt ember beláthatod, sőt kell, hogy igaz hűséged is, melylyel nekünk tartozol, azt súgalmazza neked, hogy ama cselszövényeknek és csábításoknak semmi hitel sem tulajdonítandó. Egyébiránt meghagyjuk neked: igyekezzél minden lehető és alkalmas módon megtartani naszádosainkat a mi szolgálatunkban, és egyszersmind arra birni őket, hogy kegyeinket tekintetbe vegyék és szemök előtt tartván sorsuk jövő javulását, mások káros rábeszéléseinek és hazug szavainak hitelt ne adjanak. Legyenek türelemmel, hogy zsoldjok kifizetése akaratunkon kivül csekély halasztást szenvedett. Azon leszünk, hogy rövid idő múlva ők is, mások is megkapják illetékeiket.« [1])

Ez a kilátásba helyezett rövid idő egy hónap múlva sem telt le. Bakics tehát nem ment vissza a naszádosokhoz! A helytartó és a tanácsosok június 10-én ismét a király elébe vitték a naszádosok ügyét. Noha szorgosan utána néztek is, sehogy sem találhatták módját a naszádos had követelése kielégítésének. Kérik ő felségét, segítene mielőbb a bajon; mert ha a naszá-

[1]) Mind a négy levél a *bécsi titk. levtrban.* (Hungar.)

dosok meg nem kapják illetékeiket, mindnyájan kilépnek a szolgálatból és az ellenséghez pártolnak át. »Ez által pedig tetemesen gyarapodnék az ellenség ereje, és oly roppant veszedelmet hozna ránk, hogy egyhamar nem szabadúlhatnánk meg tőle.« [1])

Időközben a naszádosok kapitányi fővezérlet nélkül, úgylátszik csak vajdáik parancsnoksága alatt állottak. Egy hajóosztály a Dráva-balparti Siklósnál, többi része pedig a Dunán Erdőd és Tolna közt teljesíte őrszolgálatokat.

Szulejmán még május 10-dikén indúlt el Konstantinápolyból 300,000 főnyi sereggel Magyarország határai felé. 500 erősen fölkészített naszád s gálya úszott fel a Dunán a hatalmas császár kiséretében. A félelmes förgeteg mind közelébb húzódék a déli végházakhoz. Zápolya rögtön értesíté az ország lakosságát, hogy szövetségre lépett a padisával, ki az ő ellenségeit a magáéinak is nézi, és föltett szándéka kiirtani azokat, kik adott hitöket megszegték.

Nagy remegés fogott el tehát mindenkit, ki nem tartozott Zápolya párthivei közé! Budán is egész nagyságában mérlegelték az urak a bekövetkezhető közveszedelmet. Szalaházy a király nevében a vármegyékhez fordúlt, felhíván őket, hogy tekintettel a közeledő veszélyre, toldják meg önként a kamara hasznát 30 dénárral. Tolnába és Baranyába, valamint az összes al-dunai városokba és községekbe külön futárok mentek, kérve ama vidék lakosságát, hogy mindenki tehetsége szerint járuljon hozzá a hajóhad fizetéséhez, mert az első sorban is az alsó végeket oltalmazza. »Hogy mekkora lesz az összeg — írja a tanács a királynak, — melyet ezen az úton gyűjthetünk, előre nem tudhatjuk; de ha mind befolyna is, a mit remélünk, még akkor sem lenne elegendő a király-naszádosok kielégítésére és a többi égető szükségek fedezésére. Attól kell továbbá tartanunk, hogy a naszádosok még a pénz beszedése előtt vagy mindnyájan, vagy bizonyára nagyobb részben elpártolnak felségedtől és az ellenséghez szegődnek. Éjjel-nappal követelik illetékeiket s váltig azzal fenyegetőznek, hogy kilépnek felséged szolgálatából, a mi bizony nagy kárára lenne felséged ügyének.« [2])

Június elején már mutatkoztak az ottomán portyázók az Al-Duna mindkét partján és a Száva-Drávaközben. Június 18-dikán tetemesb török hajóraj jött fel a Dunán Erdőd alá, s rövid fontolgatás után igen heves támadást intézett az ottani kikötőben tanyázó hajóhadunk ellen. Naszádosaink külön-külön

[1]) *Bécsi titk. lvtr.*

[2]) U. o. A helytartótanácsosok levele a királyhoz, 1529. jún. 15-dikéről.

hajókon, felerészben szerbekből, felerészben pedig magyarokból állottak. A törökök támadása árulás folytán történt s kicsinált dolog volt a szerb legénységgel. *Mert alig kezdődött a viadal, a szerb naszádosok hirtelen kiváltak naszádjaikkal a hajótömbből és a törökökhöz csapván át, most az ellenséggel együtt rohanták meg a magyar naszádokat.* A magyarok látva a gyalázatos árulást, de különben is gyengéknek érezvén magokat az aránytalan túlerővel szembeszállni: megfordították hajóikat s dagadt vitorlákkal siettek be a Dráva torkolatába, egész Siklós alá. Az egész hajórajból csak 16 naszádot menthettek meg s vihettek magokkal Siklós vára védőszárnyai alá; a többi hajók a rajtok levő hadi szerszámmal együtt mind török kézre kerültek. Maga a magyar legénység sértetlen maradt; senki sem veszett el közülök, még naszádjaikat is hiba nélkül vitték ki a tűzből. Az elpártolt szerbek és törökök kegyetlenül égették, pusztították most az al-dunai vidéket, a nélkül hogy valaki útjokat állhatta volna. A megrémült nép, pusztán hagyva tűzhelyeit, futott előlök, vagy ő is törökké lett. A megmaradt magyar naszádosok is csakhamar szerteszéledtek volna, ha a Siklós védelmével megbizott Hoberdanacz János és az Erdélyből éppen akkor oda érkezett Perényi Péter pártfogásukba nem veszik őket. Perényi legott bátorítólag szólott hozzájok és saját költségén tartá meg őket a király további szolgálatában. Sőt nem kimélt áldozatot és fáradságot, hogy a hiányzó naszádokat újakkal pótolja és a legénység számát lehetőleg felszaporítsa. [1])

A király-naszádosok szerb osztálya hűtlenségének híre csak június 21-én jutott el Budára. Eleinte senki sem tudta biztosan, hogy voltaképen mi történt és hogyan történt. Csak annyit lehetett érteni, hogy a naszádosok átszöktek a törökökhöz. A megrémült országtanács rögtön tudatta a hírt a királylyal, s másnap is körülményesebb közlést terjesztett fel a dologról. »Kétségkivül nagy veszteség ez felségedre nézve; de azért lehet még pótolni a kárt és helyreütni a csorbát. A szökevények helyébe lehet jobbakat, vitézebbeket és megbízhatóbbakat találni. Azonkívül van felségednek még itt Budán is számos naszádja és fölszerelt hadi hajója. Csak a pénz hiányzik, a mi nélkül pedig mitsem kezdhetünk. Lehetetlen kieszelnünk, hogyan és honnan teremtsük elő a szükséges pénzt. Az alsó részek lakossága majdnem mind szétfutott a félelem miatt, s még csak Buda és Pest áll épségben. De a két várost is csak úgy lehetne megmenteni, ha védelmökre elegendő hajóhadat állíthatnánk. A szerb naszádosok által kalauzolt török hajóhad azon lesz most, hogy a

[1]) *Bécsi titk. levtr.* Hoberdanacz levele Ferdinandhoz. Siklós, 1529. jún. 19.

Dunán egész idáig felhatoljon és felséged alattvalóira még az eddigieknél is súlyosabb csapásokat mérjen. Hogy ez meg ne történjék: az Istenre kérjük felségedet, méltóztassék kegyesen pénzről gondoskodni, hogy az elvesztett naszádos legénységet ne csak pótolhassuk, hanem szaporíthassuk is, és a hajóhad oltalma alatt biztosságban maradhasson Buda és Pest addig is, míg felséged magyarországi nagy hadjáratára felkészül.« [1]) Báthory István palatinus és helytartó június 29-én szintén írt a királynak. Kérte őt: venné tekintetbe a keresztény vallás érdekeit is, és siessen minél nagyobb hatalommal az ország megmentésére. [2])

Daczára a sok könyörgésnek és sürgetésnek, a királytól sem katonai segély, sem hajó, sem pénz nem érkezett. Fájdalmas aggodalommal panaszlá ezt Szalaházy a király titkárának, Oláh Miklósnak írt levelében. »Kérdezi ön — ugymond, — hogy mi történik nálunk? Nehéz e kérdésre egykét szóval válaszolnom. Várjuk a királyt és remegünk. A nemesség, polgárság és parasztság fut, menekül, ki merre tud. Mohácsot Mehemet bég ismét elhamvasztotta s Bátha is félig leégett. Naszádosunk egy sincs. (T. i. Budán; mert a kik voltak, az Al-Dunára küldettek.) Semmi készülődés sem történik; és nem is fog történni, míg valahonnan külföldi segély nem érkezik.« [3])

Perényi Péternek megírta a király, hogy elismeréssel vette tőle a naszádosok erejének kiegészítését, s a hajók szaporítása körül szerzett érdemeit jó néven veszi. Intette őt, hogy ne szűnjék meg jövőre is hasonlóan cselekedni. Utasítja egyszersmind a magyar kamarát, hogy miután most már az al-dunai hajóhad helyreállíttatott, a hajók hiánya is kiegészíttetett, azon legyen a kamara, hogy a naszádosok zsold és más egyebek dolgában hiányt ne szenvedjenek s a király jöveteléig együtt maradjanak. [4])

Mindez természetesen csak a puszta szónál maradt. A roppant török sereget készületlenül fogadta az ország. A mi tevékenységet Ferdinand akkor kifejtett, az főképen Ausztria és Bécs megmentésére irányult. A felső-ennsi kerületi főnök utasítást kapott, hogy *Ungnad Andrásnak* pénzt bocsásson rendelkezésére, az ottani hajóhad számára. [5]) *Rauber Miklós*

[1]) *Bécsi titk. levtr.* A helytartó és a tanácsosok levele Ferdinandhoz. 1529. jún. 22.

[2]) U. o.

[3]) *Ipolyi:* Oláh Miklós levelezése. (Monumenta Hungar. Histor. XXV, 11.)

[4]) *Bécsi titk. levtr.* Ferdinand levele Perényihez. Budweisz (Budvicz) 1529. júl. 19.

[5]) *Bucholtz.* III, 296. l.

galióta, a német hajóhad másik parancsnoka, ki Frigyes tartományi gróf seregénél szolgált, szintén Bécs védelmére rendeltetett ki a király által. [1]) De Magyarországról s annak fővárosáról későcskén és úgyszólván sehogysem gondoskodott Ferdinand. Csak az utolsó napokban érkezett tőle 1100 főnyi német csapat a budai várőrség erősítésére.

Mikor a nagyvezér serege augusztus 18-dikán Mohácsra érkezett, az al-dunai naszádosokat már sem Siklós körül, sem egyebütt nem találta. Maga Perényi is megfutott onnan, de Zápolya emberei által elfogatván, Szulejmán elé vitetett s annak táborából volt kénytelen végig nézni szeptember 3-dikától 8-dikáig Budavár vívását és bevételét. Az al-dunai naszádosok is török hatalom alá kerültek. A szultán Zápolya kegyelmére bizta őket.

A török sereg tehát egészen bántatlanul, majdnem minden ellentállás nélkül vonult fel Bécs alá. Buda, Visegrád és Esztergom egymásután török kézre kerültek. Mikor ennek a komáromi őrség hirét vette, megszökött és az ellenségnek engedte át a várat. Csak később szerezte azt vissza Ferdinandnak Hardeck János vezér az ő spanyol katonaságával. E szerint a törökök nem is annyira táborozva és harczolva, mint inkább kényelmesen útazva jutottak fel egész Pozsonyig. A pozsonyi vár alatt komoly ellentállásra talált a 400 hajón érkezett 6000 főnyi török vizi had. A várőrség heves ágyútűzzel fogadta az érkezőket és számos török sajkát felgyújtott vagy elsűlyesztett. Az ellenség előnyomulását nem lehetett ugyan megakadályozni, de a törökök pozsonyi balesete mégis annyira megörvendezteté a németeket, hogy a nürnbergi Zell Kristóf egy hangulatos alkalmi költeménynyel is megéneklé azt és kedveskedett vele a királynak.

»Etlich geschütz von Büchsen gross,
Versuncken jm wol in dem moss;
Auch wurden jm zerschossen
Auss Presspurck schyff das sy zu stund
Mit Büchsen schweer gingen zu grundt, —
Das hat jn verdrossen.

Die *Nassern schyff* kamen auch dar,
Derselben bey Vierhundert war,
Prouandt vnnd weer sie trugen;
Ir waren bey Sextausent man.
Die pruck wardt von jn abgethan,
Das leger sy do schlugen.« [2])

[1]) *Bucholtz*, III, 297. l.

[2]) *Ein newes Lied.* Nürnberg, 1529. *Nemz. múzeumi könyvtár.*

Szept. 24-ikén már körülzárták a törökök a birodalmi fővárost, [1]) miután Dévényt hatalmukba kerítették s a dunai hidat elégették. [2]) A szultán fényes dunai flottája a martalóczokkal együtt a Duna hosszában, Nuszdorftól lefelé a Schottenthorig, állíttatott fel. Most ez uralkodott egyedül a fejedelmi folyam fölött. A német hajóhadnak Bécs alatt horgonyzó osztályát, minthogy magában véve gyenge volt, a külföldi vizi erő pedig elmaradt, nehogy török kézre jusson, fölégetteté s elsűlyeszté Ferdinand, csak nehány hajót hagyván meg az egész székvárosi vizi hadból. [3]) Frigyes tartományi gróf, kit a speieri birodalmi gyűlés fővezérré nevezett ki, nagy készülettel ugyan, de későn indúlt el Regensburgból Bécs fölmentésére. Linczben Ferdinand kitűntetésekkel s ajándékokkal fogadta a tekintélyes hajórajjal megérkezett grófot, — s bizni látszék vállalatának sikerében. Linczből — mint a krónikák írják — »et velis et remis« sebesen sietett ugyan Frigyes Bécs segítségére; de útközben találkozva a törökök feltartóztatására előre küldött lovas és gyalog csapatok vezérével, Harstal Menyhérttel, tőle értesűlt, hogy Szulejmán már körülzárta az osztrák fővárost. Harstal intette, hogy térjen vissza; de Frigyes az ellenségen keresztűltörni és feladatát megoldhatni remélvén, tovább hajózott naszádjaival. Azonban nagy vihar és sűrű köd ereszkedett a vizre és csakhamar elzárta előle a kilátást, lehetetlenné téve, hogy a hajókkal tovább haladjon. Frigyes ott rekedt tehát az úton Kressmaur városka alatt szept. 25-éig, és csak nagy küzdelemmel közelíthete Bécshez. [4]) De Bécsbe ekkor már be nem

[1]) *Schreiber Farkas* 1529. évi szept. 12-dikén írja Ferdinandnak: »Die turgkischen Nassaden oder Schiff liegen zwei Meilen oberhalb Komorn, und unsere Nassaden sind gegen Pressburg gekommen, können sich unten nicht mehr halten.« (*Hormayr* és *Mednyánszky*: Taschenbuch f. vaterländ. Gesch. VIII. évf. 224. l.)

[2]) *Wahrhaftiger Grundt vnnd bericht von dem Thürkischen Krieg, 1529. M. n. múzeumi könyrtár.* Olvassuk benne: »Auff den 24. tag Septembris seyndt des Thürcken Nasseren schiff, welche in die vierhundert gewest, an die Thunaw kummen, in die achthundert starck und mit vil geschütz, haben den Thäbar daselbst verrenth, vnnd die prucken abgeworffen mit all jhr zugehör verprent, vnnd verderbt, vnnd also das Wasser die Thonaw desselbigen orts eyngenommen vnnd belegert.«

[3]) Wahrhaftige Handlung wie vnd welcher massen der Türck die stat Ofen vnd Wien belegert.« *N. múzeumi könyvtár.*

[4]) U. o. »Auch desselben tags (25. Sept.) kamen die letztern knecht in die Stadt, so vom Reych geshickt, waren zweÿ fendleyn von Nürmberg. Vnnd als sie an abfaren kamen gehn Kressmaur, ein Stedleÿn an der Thunaw gelegen, kunten vor vngestüm des windts nicht fortfaren, müsten in jhrer ordnung zu Füess gan, vnd das schiff hernach treÿben lassen. Also verliessen benante Knecht ihre schiff vnd zugen zu füessen mit gerüster ordnung vnd aufgereckten fendlein vnverhindert des feÿnds bis in die stadt.«

juthatott; mert Szulejmán szárazon és vizen bevehetetlen állásokba helyezkedvén, a Ferdinand által fentartott nehány hadihajót is lefegyverezte és elfoglalta, a dunai hajóhidakat pedig görög tűzzel fölégette.[1]) Sajkásai megrohanták ugyan nehányszor a Schottenthort, de eredményt kivívni nem voltak képesek.

Ezek után, a mint bántatlanul jött, úgy senki által sem nyugtalaníttatva távozott is a rettentő hódító Magyarországból. Bécset nem sikerűlvén megvívnia, október 14-dikén visszavonúlt Ausztriából, s Magyarországot török hűbérül Zápolyának hagyva, novemberben Konstantinápolyba takarodott.

Most jött be Ferdinand magyar királyságába. Elhozta Zápolya ellen a fölmentett Bécsnek német és cseh labanczait. Seregét 50 naszádból álló hajóraj követé spanyol, német és cseh legénységgel.[2]) E vizi had nélkűl vonakodott a fővezér Salm Magyarországba betörni; mert már márcziusban hire járt, hogy a török hajóhad visszajő s Győrt és Óvárt 100 hajóval ostrom alá veszi.[3])

Salm Miklósnak utasítása volt: előbb Esztergomot elfoglalni s aztán egyenesen Buda alá menni. Egész Esztergomig senki sem tartóztatá fel a németeket útjokban. De már Esztergomnál meg kellett állniok; Várdai érsek szembeszállt velök. Zápolya most *először* küldé tűzbe a szultán hátrahagyott hajóival szépen felszaporodott saját hajóhadát, hogy Várdainak segítségére legyen. November első napjaiban heves tusát küzdött a két ellenséges hajóraj egymással. A német naszádosok győztek és sok kárt tettek a Zápolyáék vizi erejében. Némethy Miklós alkapitány 1529. nov. 9-én írja meg Serédy Gáspárnak a csak pár nappal azelőtt történt eseményt, melyről fia Imre beszélte, hogy a Zápolyáék dunai hadából számos hajó legénysége teljesen tönkre tétetett s hogy a folyam tele volt a kardra hányt legénység úszó holmijával és üres naszádjaival.[4]) Salm, a bécsi hős, megvette ugyan Esztergom városát; de a vár alól, melyet a Budáról érkezett magyar naszádosok erősen védel-

[1]) *Soiter:* De bello pannonico. (*Kovachichnál:* Scriptor. rer. Hungar. minor. II, 298.)

[2]) *Ipolyi*, id. m. 20. l. Oláh Miklós tudósítása Gerébhez. Lincz, 1529. nov. 4.

[3]) Biztos tudósítás érkezett — írja Salm Marcheggből 1530. évi márcz. 12-én Ferdinandnak — »wie die türkischen Nassaren mit hundert scheffen für Raab gen Altenburg herauf khomen:« a miért is azon legyen ő felsége: »das Wasser behalten und innehaben mögen« (*Cs. és kir. osztr. belügyminisztériumi levéltár.* Közölve *Meynertnél:* Das Kriegswesen der Ungarn, 138. l.).

[4]) *M. nemz. múzeumi levtr.* Nagy Imre közleménye.

mezének, siker nélkül kényteleníteteti Bécsbe visszavonúlni.[1])

Szalaházy cancellár jövőre sem jósolhatott Ferdinand fegyvereinek kedvezőbb sikert a Dunán, ha seregeinek hadi működését ezentúl jól fölszerelt dunai flotta nem fogja támogatni. Tanácsolta a királynak: adna ki kegyelmi leveleket a magyarországi naszádosoknak. Azokkal a magyarokat német részre édesgetni, az elpártolt szerbeket pedig újból Ferdinand szolgálatának megnyerni remélte. Ferdinand helyesléssel vette a cancellár javaslatát s megküldé a kivánt kegyelmi leveleket mind a budai naszádosok, mind a szerb nép számára, Szalaházyra bizván, hogy a továbbiak iránt a két féllel tárgyalásokba bocsátkozzék.[2])

E tárgyalásoknak nem lett semmi eredménye; mert szeptember elején Mehmet szendrői basa az országba tört és válogatás nélkül, barát és ellenség jószágain, oly irgalmatlan dúlásokat vitt véghez, hogy a János-pártiak sem tudták, hanyadán vannak vele. Az izgalmas napok tehát nem valának alkalmasak arra, hogy Szalaházy az ellenpártok közt békés tárgyalásokat folytasson. Zápolya naszádosai különben is távol voltak akkor a fővárostól. Mikor Mehmet az országra tört, János király a magyar népet pusztító és rabló Török Bálint megfékezésére Szigetvárra küldé őket.

Ez alatt az öreg Bakics Pál még mindig Győrött ült birtokán és duzzogott. Megmaradt ugyan Ferdinand részén és saját huszár csapata élén támogatta is az országba érkezett Salmt, de most már nem a dicsvágy, hanem a haszonlesés mozgatta cselekedeteinek rúgóit. Azon ürügy alatt, hogy huszárjait fizethesse, lefoglalá a győri székesegyház és a pannonhalmi apátság jövedelmeit, s csak önnön javával törődvén, fosztogatta az egész környéket. Petrovics Péter, kit a szerbek népszerűségénél fogva leginkább meghallgattak volna, Zápolya híve volt s a magyar függetlenség érdekeiért harczolt.

Ezek voltak az okok, hogy Szalaházy nem kézbesítheté Ferdinand kegyelmi iratait a János király naszádosai vezérférfiainak és a szerbek tétovázó pártjának.

Ferdinand külföldi zsoldosokat toborzott tehát össze, hajóhada számára, midőn az 1530. év őszén másodszor jött Buda megvívására. Zápolya vizi hada 20—25 hajóból állott és a Gellérthegy tövében horgonyzott. A Tiszát Zalánkeméntől Szegedig török sajkások tarták elfoglalva. Onnan nem fenye-

[1]) *Ursinus Velius*, VIII. 140. l.

[2]) *Bécsi titk. levtr.* Ferdinand levele Szalaházyhoz. München, 1530. jún. 12.

geté Zápolyát veszély. Csak budai hajóhadát kellett még megerősitnie. Futárt küldött tehát Nándorra Momin vajdához, hogy gyorsan siessen naszádosaival Budának segítségére; mert az ingatag jellemű esztergomi érsekben és Perényi Péterben nem lehet megbíznia. Momin el is jött örömest a németek ellen János királynak oltalmára. A török hajórajt 400 lovas kiséré fel Kázon vajda vezérlete alatt egész Kis-Jenő faluig, közel Pesthez, a hol megállapodtak. Momin négy szakállas ágyút kért János királytól naszádjainak fölszerelésére, mit a király készséggel teljesített. A németek 14 vitorlás gályával s 40 naszáddal jöttek le a Dunán Rogendorf fővezérlete alatt, és október 31-dikén érkeztek Buda alá. A német hajóhadat most is *Ungnad András* és *Rauber Miklós* vezényelte. Komáromnál a Szulejmán kezeiből szerencsésen megszabadúlt *Fülléresi János* szintén csatlakozott Ferdinand hajóihoz, némi csekély szerb és magyar hajósnéppel. Vele voltak még Báthory Endre. Perényi Péter, Török Bálint, Bakics Pál és Bánffy Boldizsár.

A mint a németek a fővárost megközelíték, a várból és az eléjök ment magyar-török naszádtelepből élénk ágyútűzzel fogadták őket Zápolya hívei. Ó-Buda és Vácz közt öldöklő vizi harcz fejlődött. A tüzelést a német hajók oly hévvel viszonozták, hogy rövid idő alatt a magyarok és törökök naszádjai majdnem mind elégtek vagy elmerűltek. Erre a németek leevedztek egészen Budavára alá. Volt a német hajók közt egy a többinél sokkal termetesebb ágyúnaszád is, melyet más két gályával a szent Antal monostorával szembe, a Duna közepén, állított fel most Rogendorf. Onnan kezdé aztán a vár falait töretni és a parti csapatok rohamait támogatni. Azonban Nádasdy Tamás oly ügyesen s vitézül védelmezé Budát, hogy bár a falakat Rogendorf ágyúi több helyen tetemesen megrongálták, nem csak a rohamokat verte vissza, hanem több izben sikeres kitöréseket is tőn.[1]) Zápolya személyesen is részt vett a védelmi harczban. Egy ízben négy német gályát sűlyesztett el jól irányzott szakállas ágyújával.[2]) Az utolsó roham alkalmával ismét nagyobb

[1]) *Horváth M.*: Magyarorsz. történ. IV, 72.

[2]) *Szerémi* sok részletességgel, de szokása szerint összezavarva az évszámi rendet, beszéli el Budavár ostromát. Mondja többi közt az ő ismeretes latinságával: »Venerunt interim Germani ad Hungariam per aquam et super terram, et rex nil tremebat Rex Joannes a Germanis, quod vellent eciam venire ad Budam obsidere.« — (280. l.) »Et nostri erant tantum viginti duo nazadones et submergere fecerunt juxta infra rippam Vizwar arcis Budensis.« — (283. l.) »Et insuper aquas venerunt Germani quattuordecim cum galiis, et nazadones erant quadraginta; et inter galias vna aliarum magna erant, et magne ingeni plena erat, et cum velamine aplicata erant et illa magnam galiam seorum descendere permiserunt super aquis cum ingeniis suis prope et directe Sancto Anthonio

mérvű vizi ütközet történt Buda és Pest között. A németek egy vitorlás gályát és két ágyúnaszádot akartak elvontatni a várfalak előtt. A gályán Filléresi János vezényelt. Zápolya naszádosai, törökök és szerbek, észreveszik Filléresi szándékát s hajóikra ugrálva, űzőbe veszik a német járóműveket. A Margitszigeten túl csakugyan utólérik a nagyobb német gályát. Erre a gályát körüllebegő német naszádosok szétfeszítik vitorláikat s visszafordúlnak üldözőik ellen, kiket csakhamar Budára hátraszorítanak. Azután sebes vágtatva ismét az elhagyott gályák után vitorláznak egész Káposztás-Megyerig, a hol partra szállnak s 6 ágyú fedezete alatt rövid pihenőt tartanak, hogy aztán útjokat Esztergom felé folytathassák. [1])

A szükség, elégületlenség és kórság tarthatatlanná tette a vivó szárazi hadak helyzetét is. A bekövetkezett hideg, esős időjárás deczember közepén rákényszeríté Rogendorfot, hogy kimerült és megtizedelt hadait visszavonja meghiúsult vállalatától. Deczember 19-én már útban voltak Esztergom felé a vívó német hadak. Ha még késnek Buda alatt pár napig: Mehmed béggel kellett volna megütközniök, »mert az terek császár vizen való ereji Budára szálla.« [2]) Mehmed 100 hajóval s 5000 lovas jancsárral sietett Nándorfehérvárról a negyven nap óta ostromolt Buda fölmentésére. [3]) »Mily szégyen — írja Oláh Miklós barátjának Jovius Pálnak, — hogy míg naponta örvendetes híreket vártunk hadseregünk hőstetteiről és dicsőségéről, most egyszerre azzal a szomorú tudósítással lepettünk meg, hogy Buda bevétele meghiúsult. Hajóhadunk visszahátrált Esztergomba, minden ágyústól és hadi szerszámostól együtt. A könnyű és nehéz fegyverzetű többi csapatok szintén hátrálnak utána.» [4])

A németek elvonulása után »az terek császár vizi ereje Buda alól minden nyeresíg nekil haza mene Terekországban.«[5]) Csak annyi török naszád maradt vissza Momin basa parancsnoksága alatt Buda, Visegrád és Esztergom őrizetére, a mennyi a

monasteriis.« Továbbá: »Et postea noster ex parte vnus miles Tracianus super aquam prius nomen *Sisallo* cum eis valde super aquam exercebabant vnus alterum. Et *Joannes Fillerus de parte Alemanorum*, qui accepturi erant prius quingentos florenos sub juramento fidei eorum, et super manus Regis fecerant juramentum super rippam flui Ister juxta Sancti Gerardi. Et fefellebant Regem Joannem, et iste Sisallo nil potuit eis quicquam facere, nec ipse adversa pars Germanorum et nostri erant tantum viginti duo nazandones et submergere fecerunt juxta infra rippam Vizwar arcis Budensis. Et jam obside fuimus et vndique angustiati fuimus, quemadmodum Betulienses per Olofernum stb.« (283. l.)

[1]) *Szerémi*, id. m. 294. l.

[2]) *Verancsics*, id. m. 34. l.

[3]) *Ipolyi:* Oláh M. levelezése. 115. l.

[4]) U. o. 122. l.

[5]) *Verancsics*, id. m. 35. l.

téli időben, mikor vizen való támadástól nem lehetett tartani, a Buda ostroma után még megmaradt magyar hajóhaddal együttesen, elegendő volt a vidéket a partok felől fedezni.[1]) Ezek a visszamaradt török naszádosok sok garázdaságot űztek kémjárataik alkalmával, remegésben tartván a vidék összes keresztény lakosságát, kivált a németeket és a Ferdinand pártján levő szerbeket. Kegyetlenkedéseik emléke a Szerémi által elbeszélt felhévizi vérfürdőben maradt fen. Felhévizen ugyanis országos vásár szokott tartatni esztendőnként, melyre Pestről s más vidékekről számos német és szerb kereskedő jelent meg portékájával. Ezúttal gyérebb volt a vásáros nép; mert sokan féltek jönni a török naszádosok miatt, kik a Szent-Margit szigetén tanyáztak vala. Mások nem ijedtek meg, és részint szekéren, részint hajókon jelentek meg a vásáron. A törökök neszét vették, hogy nagy falka gazdag német és szerb kereskedő érkezik Kevi felől a Dunán a felhévizi vásárra. Lesbe álltak tehát Szent-Endre fölött egy puszta magányos kanyarulónál s fegyveresen várták sajkáikon a balsejtelem nélkül érkezőket, kikhez némely vásáros közönség, köztök két szép pesti leány is csatlakozék. A mint hajóik a török naszádokhoz közelítének, ezek legott megrohanták őket, s kivétel nélkül mindnyáját felkonczolva, elszedték tőlök pénzöket és a mi értékes holmijok volt. A holttesteket aztán a Dunába hányva, a szerencsétlenek véres hajóit éjnek idején viznek eresztették Kevi felé. Egy ilyen véres hajót, midőn az a főváros alatt úszott, a pestiek kifogtak és legott megértették e jelből az övéikkel történt kegyetlen esetet. Egész Pest felzúdult és jajgatott miatta. A szülők gyermekeiket, a barátok barátjaikat, a szeretők jegyeseiket, a gyermekek szüleiket siratták, úgy hogy zokogásukat Budán is lehetett hallani. A gyanúba vett törököket és Momin basát Bánffy János helytartó elé állították ugyan a kárvallottak, de igazságot nem kaptak.[2])

Az ezután bekövetkezett közel másfélévi fegyverszünet alatt, mely az 1532. évi nyár kezdetéig terjedt, érdekes tárgya-

[1]) Hogy 1531-ben, télnek évadján, valóban török hajók látták el a szolgálatot a Visegrádon tartózkodó Zápolya személye körűl, kitetszik Rogendorfnak a Laskival folytatott béketárgyalásokról irt e következő jelentéséből: — »Gestern, (januar 16.) die weil wir auf des Lasky Glaidt nicht geacht, *mit 9 welhischen Schiffungen, 17 Nassarenschiffen, 150 Halbhagken schützen auf dem Wasser,* und den gerüssten Pferden die wir noch bisher erhalten auf dem land, hinab auf Pliedtenpurg gezogen, und als wir daselbst hin ankhamen, ist Lasky 2 Stund von unser auf dem andern Land, nahent bey dem Freinstetten vornhanden gewest. Lasky ist pald nach dem wir auf das Land zum Lusthaus traten, mit *10 türkischen Nassaren Schiffen* herüber zu uns gefaren«, — stb. (*Bucholtz:* Gesch. d. Reg. Ferd. I. Urkund. B. 43. l.)

[2]) *Szerémi*, id. m. 274—275. ll.

lások indúltak meg Ferdinand és Bakics Pál közt. Arról volt szó, hogy Bakics vezesse vissza Ferdinand hűségére az elpártolt és a Szulejmán által elfogott szlovén naszádosokat, kik azóta János királyt uralták. Az ajánlatot Bakics tette Ferdinandnak; sőt igérte azt is, hogy a török alá hajolt Száva-Dráva-közi és szerémi szerb és horvát népet kiköltözteti onnan s Magyarország belsejébe vezeti, ha ő felsége más alkalmas telephelyeket jelölne ki számukra s fenmaradásukról gondoskodnék.

Bakics az udvarhoz simulása által a hatalmi uton elfoglalt nagyterjedelmű jószágainak biztosítását óhajtá tulajdonképen kieszközölni; de azért a király szivesen látta a hasznavehető vén katonának ezen újabb érdeklődését a közügy iránt, s tett ajánlatát már csak azért sem hagyta figyelmen kivül, mert a fegyverszünet tartósságában legkevesebbé sem bizhatott. Gritti még a múlt évi deczemberben értesíté Ferdinandot, hogy »a török mind vizen, mind szárazon oly készületeket tesz a háborúra, minőket e kor még nem látott.«[1]) A Bosporus partjáról érkezett hírekből és más jelenségekből biztosan lehetett következtetni, hogy a háború a fegyverszünet letelte után sokkal fokozottabb mérvben fog folytattatni. A magyar rendek gyülésezései sem mutattak semmi jóra. A rendek, tekintet nélkül az ellenkirályok egymásközti harczára, mindkettőjöktől függetlenül akarták megkisérleni az ország megmentését. A hadi erő gyarapítására, edzett és iskolázott hajólegénységre, nagy szüksége volt tehát Ferdinandnak a legközelebbi jövő komor kilátásai mellett. Mindazonáltal, noha egyrészről szükségesnek látta alattvalói számának szaporítását, másrészről nem volt tanácsos török alattvalók elcsábítása által a különben is nehezen kieszközölt fegyverszünetet megszegni és a szultán haragját felidézni.

Bakics 1531. évi szeptember 6-dikán küldé ajánlólevelét a Stuttgardtban időző Ferdinandnak. Szeptember 17-én már válaszol neki a király. »Folyó hó 6-dikán hozzánk intézett leveledből kegyelmesen megértettük, mit nekünk a hűségünkre és engedelmességünkre megtérítendő ráczok felől titokban és bizalmasan írtál. Tetszésünkre van, a mit ezen ügy jó eredményének érdekében mostanáig tettél. Azonban, noha belátjuk mily sok hasznot hozna ezen ügy minmagunknak, valamint az egész emberiségnek: egyelőre mégis függőben kell azt tartanunk, mivel nagyfontosságu és súlyos természetü dologról van szó, mely kedves testvérünket ő császári katholikus felségét szintúgy illeti, kivel Isten akaratából rövid idő múlva találkozni remélünk. Vele is közölni akarjuk tehát az ügyet s kölcsönös megállapo-

[1]) *Hatvani*: Brüsseli okmánytár. I. 81.

dással akarunk benne intézkedni, miről téged is rögtön értesíteni fogunk. Addig is tartsd feladatodnak az említett ráczokban ápolni üdvös és hasznos szándékukat, megérlelni bennök kezdeményezett tervöket s megerősíteni őket szóval és a rendelkezésedre álló eszközökkel a mi hűségünkben. Ébreszd bennök és ápold a reményt, hogy ezen vállalatukat (!) kiváló kegyelmünkkel fogjuk megjutalmazni, s nem fogjuk őket elhagyni, sőt inkább azon leszünk, hogy a tett ajánlatra nézve rövid idő múlva helyes és jó feleletet kapjanak tőlünk. Kikötjük azonban és szigorúan meghagyjuk, hogy ezt az egész ügyet legnagyobb titokban magok közt megőrizzék és semmi halandónak fölfedezni vagy elbeszélni ne merészeljék. Ugyanazt fogjuk mi is tenni, s intézkedni fogunk, hogy ebbéli akaratunkat mások is megtartsák.« [1])

Bakics nem nagyon épülhetett a király határozatlan levelén. Katonásan kimért, száraz és rendkivül őszinte válaszát október 7-dikén küldé meg Ferdinandnak Győrből. »Megértettem a ráczok dolgában hozzám intézett levelét. Felséged könnyen veszi a dolgot. Azt irja, hogy közölni fogja ezen ügyet testvérével, a hatalmas és győzhetetlen császárral. E szerint hosszúra fog a dolog tárgyalása elnyúlni. Pedig lássa felséged, a tél már közel van. Ha a Duna befagy, a rácz hajóhad többé föl nem jöhet. A jövő nyárra szintén bajos halasztani a vállalat kivitelét; mert ha a ráczok észreveszik a törökök közeledtét, nem fognak merni átjönni felséged pártjára. Higyje nekem felséged, hogy mindent megtettem, a mi tőlem tellett, hogy szép szavakkal felséged pártjára édesgessem őket. De hát ők nem gyermekek, kiket szép szavakkal kecsegtetni lehet: máskép is gondoskodni kellene róluk! Kötelességem tudomására hozni ezt felségednek. Sok fejtörésembe s fáradságomba került ugyan, mig őket felséged iránt ismét hajlandókká tehetém; de azért csak határozzon felséged tetszése szerint: akarja-e birni őket, vagy nem? Ha felséged tekintettel volna a kereszténység érdekeire, mint azt multkori levelemben is ajánltam, most kedvezőbb és jobb választ irt volna nekem. Ismétlem: attól tartok, hogy ha meglátják a török császár seregét, már nem fognak merni átjönni hozzánk.« [2])

Ferdinand a török ellen indítandó birodalmi segédhadak szervezésével lévén elfoglalva, nem ért rá, vagy nem akart felelni Bakics levelére. De azért a szemes és bátor Bakics nem hagyott föl tervével. Neki és a szerbeknek valószínűleg sokkal inkább érdekökben állott Ferdinand szárnyai alá futni, mint

[1]) *Bécsi titks. levtr.*
[2]) U. o.

Ferdinandnak a szerb nép kétes, bizonytalan segítségét hajhászni.

Október 22-kén ismét irt tehát Ferdinandnak. »Előbbeni levelemben — úgymond — csak a rácz naszádosokról irtam felségednek; de most már a többi ráczokról is irhatok, kik közel ide a Szerémségben laknak. Azok is szeretnének mihozzánk pártolni. Fel is készültek már rá, ha felséged elküldene értök. Ugy lehetne azt legkönnyebben eszközölni, hogy felséged adna nekem, Enyingi Török Bálintnak és Pekry Lajosnak vagy 3000 lovast, s azonkivül hajóhadát is rendelkezésünkre bocsátaná. Bizony bizony nagy csomó népet emelhetnénk ki a Szerémségből, s az által felséged birodalma mindjobban erősödnék. De az említett urakkal, Bálinttal és Pekry Lajossal csak most lehetne ilyesmire vállalkoznom, mielőtt a törökök a nép fölkelését és kivándorlását megakadályozhatnák.« [1])

Ferdinand most sem válaszolt. Pedig Bakics jól volt értesülve. A Szerémség iránt csakugyan komoly alkudozások folytak a porta és János király közt, és a dolog már annyira megérett, hogy a törökök elhagyni készültek a Szerémséget, mely esetben Zápolyának jutott volna az, a Duna mentében fekvő fontos várakkal és az egész népességgel együtt. Ezt minden áron meg akarta Bakics akadályozni. Szerette volna hát Ferdinandot is belevonni a szerbek érdekközösségébe. 1532. évi januárban elment a kenesei gyűlésre és ott Ferdinand király mellett határozott állást foglalt. Jelen voltak a gyülésen a főurak közül *Zay Ferencz, Erdewhegyi Benedek* és *Ostrosich Miklós* naszádos tisztek is. A gyűlésben kimutatta Bakics, hogy a János királyt képviselő Lasky teljesen megbizhatatlan ember. Lasky ellenben figyelmezteté a magyar rendeket: mondjanak le a reményről, hogy Ferdinandtól segélyt nyernek; hódoljanak meg inkább János királynak, kinek a török vissza fogja adni a Szerémséget. [2])

A beköszöntött téli időszak és az 1532. évi tavaszon megújult török háború megakasztottak minden további tárgyalást. Az elpártolt szerb naszádosok egyelőre a törökök és illetve Zápolya részén maradtak, s a szerémiek áttelepítéséből sem lett semmi, de Zápolya sem kapta meg őket.

Szulejmán júliusban ismét töméntelen török és tatár hadat vezetett át a Száván, és egyenesen Bécsnek tartott. Ferdinand és Károly császár 90,000 emberrel várta a szultánt Bécs kapui előtt. A német hajóhadhoz spanyolok, olaszok és németalföldiek szerződtek. Kelemen pápa is vegyített közéjök

[1]) *Bécsi titk. levtr.*
[2]) *Fraknói:* M. Országgyülési emlékek. I. 349—351.

olasz tiszteket, meg zsoldos tengerészeket. Pénzt is küldött a pápa 10,000 zsoldos fogadására, s hozzá öcscse Medicis Hipolit által egy szentelt zászlót, melyet Török Bálint és Bakics Pál vitettek csapataik előtt. 1532. évi áprilban jelentést tett Zárai Jeromos a császárnak, hogy a gallioták nyomorúlt ellátásban és bánásmódban részesülnek Bécsben. A hajók felújítása is okvetlen szükségesnek mutatkozik. Szerinte szükséges az *ármádia* (genannt Schiffung) felújításához, minthogy csak 28 avitt vizi járómű létezik a folyami hadi hajók bécsi gyárában (Fluss Streitschiff-Arsenal), 100 naszád (Nassauer Schiff), 20 hohenaui hajó és azokra 2500 archibustiárius.[1]) Pozsony és Esztergom elláttattak a szükséges hadi szerekkel. — Szulejmán ezen alkalommal nem erre vette ugyan útját; de mig ben volt az országban, a Dunán is történtek följegyzésre méltó események.

Augusztus elején ugyanis Gritti jelent meg Esztergom alatt oláh és erdélyi hadakkal, meg Zápolyának hajóhadával, melyet most két olasz kapitány, *Cassano* és *Numillo* vezényelt. A Ferdinand kezén levő várban másfél év óta zsoldos spanyol katonaság teljesité az őrszolgálatot. Várdai gyanús lévén Bécsben, hogy ismét Zápolyához pártol, nem rendelkezhetett többé tulajdon katonasággal, hanem Pozsonyban volt kénytelen lakni. Az érsek hűbéres hadát Horváth Bertalan vezeté, ki mellé Ferdinand még 1000 külföldi labanczot rendelt. Lascano Tamás várnagy szerencsésen állotta ki az ostromot, sőt nehány kitöréssel is károsítá a vívó csapatot. Gritti hajóhadának feladata volt elvágni a várral való közlekedés vonalát és kiéheztetni belőle a várnépet. A hajóhad részéről fenyegette tehát a várat legnagyobb veszély. Ennek a vár alól eltávolítására a német hajóhad egy erős osztályát küldé le Pozsonyból Ferdinand. A hadi hajókat eleségszállító hajók és bárkák kisérték, jól megrakva élelemmel és hadi szerekkel, a nélkülözéssel küzködő esztergomi várőrség számára. A német hajórajt *Corporanus* kapitány vezénylé. *Brandisz Zsigmond*, a német hajóhadak akkori főkapitánya, egy másik hajóosztálylyal Bécsben maradt, Frigyes fővezér táborkaránál, hogy esetleg a dunai hidnak védelmére legyen.[2]) Gritti kémei hírül hozták a pozsonyi hajóraj közeledtét, és hogy Ferdinand Brandisz főkapitányt is utána küldi a pozsonyiaknak, ha a szükség úgy hozná magával. Egy Zapata nevű spanyolt is emlegettek, kit Ferdinand gyúlóanyagokkal megrakott hajókkal külde a magyar hajók megsemmisítésére. Gritti tehát megelőzni akarván a németek hajóhadát, melyen most tulajdonkép velenczések szolgáltak, és egyúttal megakadályozni

[1]) *Meynert:* Gesch. d. Kriegswesens, II. 167. l.
[2]) *Soiter:* De bello pannonico. L. II. (*Kovachichnál*, 333. l.)

óhajtván a bécsiek tervezett egyesülését is a pozsonyiakkal, haladéktalanul útnak indítá a magyar hajórajt a németek fogadására. A két ellenséges hajóraj nem messze Komáromtól, Piszke, Lábatlan és Nyerges-Ujfalu közt, kora reggeli időben pillantotta meg egymást. Ámbár Ferdinand némely hajónagyjai tanácsolták, hogy az ütközet halasztassék el és a hajóraj evedzen vissza Komáromig, hogy ott a Brandisz főkapitány segéd-hajóhadát bevárhassa: az ütközet mégis megtörtént, mert a tisztek többsége nem hallgatott az okos tanácsra. A mint a riadó kürtje megszólalt és a jel mindkét részről megadatott a támadásra: a jó távolra egymással szembenálló két ellenséges hajópark azonnal csatarendbe állott és lassan közeledék egymáshoz. Még lőtávolba sem értek, és már is ropogni kezdett a puskatűz és bömböltek az ágyúk. Éppen most bontakozék ki a fölkelő nap is hajnali biborpalástjából. Fényözönének vakító ragyogása megfosztá a német hajók legénységét szemök világától. Az árnyékos oldalon Gritti hajói álltak, — háttal keletnek. Alig látszottak ki a reggeli vizi párolgás kékes sűrű ködéből. Ez a körülmény nagy előnyére szolgált a Grittiéknek. Mindamellett sokáig és hevesen folyt a küzdelem; — de utóvégre a német hajóhad teljes vereségével végződött. Corporanus csak nagynehezen vergődhetett el 13 naszáddal a komáromi révbe. A többi naszádokból a legénység kiugrált a partra, és menekült. Hajóik részben elmerültek, részben a magyar naszádosok hatalmába estek. [1])

Ezen vizi harcz sikerétől várta Gritti az esztergomi spanyol őrség megadását. És ez bizonyára meg is történt volna rövid idő alatt, ha Szulejmán meg nem ijed a Bécs előtt egybegyűlt német seregtől, és váratlan fordulattal elhagyván az országot, hajórajának zömét is magával nem viszi Nándorfehérvárra. [2]) A törökök távozása után Katzianer fölmenté Esztergomot a veszedelem alól, melyben hónapok óta forgott. János király pedig, ki »az tereknek Pesttűl, Budától búcsút ada, mind vizen való erőnek, mind szárazon Kaszon vajdának,« ismét a budai révben összpontosítá naszádjait. A szultán által Buda oltalmára hátrahagyott kis hajóraj a várral szemközt, a pesti oldalon foglalt állást. »*Mominis* naszádos vajda parancsnoksága alatt az Dunát őrzi Pest felől az császár népivel szorgalmatosan.« [3])

[1]) *Nagy Iván:* Francesco della Valle de Padoa emlékirata. Magy. történ. tár. III. — V. ö. még: *Rocca* »Kriegsgeschichte«; *Schell* »Oesterr. Staats-Gesch.« és *Hammer* »Gesch. d. Osm. Reichs«.

[2]) *Istvánfi*, XI. 175. — *Pray:* Epist. proc. II. 19. — *Bucholtz:* IV. 544. — *Szalay:* IV. 138—139.

[3]) *Verancsics*, 39—42. — Mominis rövid időre rá hirtelen halállal kimúlván, utóda Kázon vajda lett.

Mostantól fogva közel egy évtizedig nem fordúlt elő történelmi emlékű vizi harcz sem a Dunán, sem másutt az országban. Jelentéktelenebb összetűzésekről, vagy török dúlárok egyes becsapásairól vannak ugyan adatok; de azért a béke sehol sem lett nagyobb mérvben megzavarva. Zápolya János hatalma ismét fogyni kezdett. Ügyei szemlátomást hanyatlásnak indúltak. A dunai vidéknek Pozsonytól egész Esztergomig Bakics volt megint a főoszlopa, ki nem csak vitéz huszár csapatát vezérelte, de a Komáromban és vidékén, főleg az ő uradalmain tartózkodó szerb hajólegénység fölött is főprotectori szerepet vitt. Ha Budáról, vagy az alsó végekből török száguldók úsztak fel a Dunán a Ferdinand jogában széttekinteni vagy prédálni: Bakics volt az, ki huszáraival hátukba kerűlt, felülről pedig ágyúnaszádokat külde eléjök és rendesen az egész török csapatot elfogta vagy felkonczoltatta. 1536-ban is elfogta az Ampasa szolgálatában álló szerb naszádrajt, mely kémkedni ment Komáromba; de kelepczébe esvén, pórúljárt legénysége Bakics által vasra veretett és Győrött hosszabb ideig visszatartatván, csak tetemes váltságdij mellett adatott ki Ampasának.[1])

A szultán bagdadi expeditiója, a versenykirályoknak gyakori békealkudozásai és sűrű fegyverszünetei, a diplomátiának közbeeső csendes működése, szóval a háború hosszabb szünetelése elegendő időt engedtek volna a Zápolya magyarországi ügyeinek hanyatlása folytán mindjobban erősödő Ferdinandnak, hogy magyarországi hadügyét elvégre jobb rendbe hozza; nevezetesen, hogy a naszádosokról is gondoskodjék az idők és körülmények igényeinek megfelelő módon. De bizony ez még most sem történt; sőt a múlt esztendőkből fenlevő töméntelen adósságok, hátralékos zsoldok és kölcsönzött pénzek sem voltak még törlesztve. *Szoros értelemben nem is lehet tehát az utóbbi esztendőkben beszélni arról, hogy Ferdinandnak Magyarországon rendes és állandó hajósereg*e *lett volna.* A hajók ott állottak ugyan a kamara, vagy a Bakics felvigyázása alatt a pozsonyi, győri vagy a komáromi kikötőkben, de zsoldos legénység időről időre csak készpénzért, mintegy napszámba találkozott, vagy ha éppen az öreg Bakics szép módjával az evezőkhöz szólítá őket.

Tévedés volna azonban Ferdinand ügyefogyottságának, vagy éppen belátás-hiányának róni fel a magyarországi hadügy, névleg a dunai hajóhad akkori kétségbeejtő állapotát. Ama rendkivüli viszonyok nálánál sokkal eszesebb, hatalmasabb és erélyesebb fejedelem akaratát is megbénították, erejét kimerítették volna. Ferdinand eddig is, ezentúl is, nem egyszer nyilvánítá jóakaratát a magyarországi király-naszádosok iránt, és

[1]) *Bécsi titks. levtr.* Ferdinand Bakics Pálnak. 1536. szept. 30.

kétségkivül örömest gondoskodott volna rólok czélszerűbben, ha azt birodalma szervezésének és főleg a pártokra szaggatott Magyarországnak súlyos körülményei megengedik. Bizonyítja ezt az 1535—1536. évi pozsonyi országgyülésen alkotott két törvény is, melyek egyikében a király szaporítani és alkalmas telkeken meghonosítani, — másikában nemesi kiváltságaikban ujra megerősíteni kivánta naszádosait. »*A naszádosok* — úgymond — *az idők körülményei által megkivántató számban és a mostaniaknál czélszerübb telephelyeken fognak fentartatni.*[1]) Továbbá: »*Ő felsége a király parancsolja, hogy a naszádosoknak régi kiváltságaikon alapuló azon szabadalma, mely szerint adókat, taksákat és vámokat szedhetnek, mindenütt elismertessék; mert a naszádosok fölötte szükséges szolgái a királyi felségnek és az országnak.*«[2])

E törvények nyujtottak ugyan kis vigasztalást a sorsukon töprenkedő naszádosoknak, és erkölcsi elégtételül is szolgáltak nekik; de őket megnyugtatni és a honvédelem érdekeihez kapcsolni nem valának képesek. 1537-ben ismét elhagyták állomásaikat: »mert annyi esztendei várakozás után — irja Thurzó a királynak — majdnem koldusbotra jutottak.« Öltözetük teljesen elrongyolódott, pénzt pedig nem kaphattak. Ha a király küldött is nekik öltözetre valót, azt vagy nem kapták meg, vagy csak felét adták ki nekik a csalás és sikkasztás ezen nemében sem járatlan urak. Zalamegyéből például 600 frt adó folyt be a király-naszádosok számára; de mikor Török Bálint megtudta, hamar sietett rátenni a kezét. Az elmaradt zsold ekkor már 6470 forintra rúgott; ha tehát az egyes megyék adójából vagy a rendek ajánlataiból befolyt volna is valami kevés pénz, az korántsem lett volna elég az egész hátraléknak törlesztésére.[3])

---

[1]) *Corpus Juris Hungar.* Decret. III. Art. 28. A. 1536.

[2]) U. o. Decret. III. Art. 56. A. 1536. — Mind a két törvényczikk tulajdonképen 1535-ben deczemberben alkottatott. Az utóbbinak eredeti szövegezése ez: »Libertates etiam Nassadistarum, in huius modi vectigalibus, tributis, ac teloniis exigendis, *iuxta eorum antiqua priuilegia*, iubeat Maiestas Regia ubique obseruari. Sunt enim Maiestati Regie et Regno servitores valde necessarii.« (*Fraknói*: M. Országgy. emlékek. I. 577.)

[3]) *Bécsi titks. levtr.* Thurzó levele Ferdinandhoz. Sempte, 1537. márcz. 1. — V. ö. »Oklev. Függel.« A levélhez a hitelező naszádos vajdák névlajstroma is mellékelve van. »Nomina dominorum Nazadistarum, qui infrascripto modo debita quadriennii repetunt. *Joannes Fillyeres* fl. 650. — *Ambrosius Fogas* debitum fl. 650. — *Joannes Porkoláb* similiter 650. — *Joannes Thoth* 450. — *Petrus Nagh* 450. — *Joannes Othacz* 450. — *Michael Was* 450. — *Blasius Bejthe* 450. — *Andreas Nyalabijcz* 450. — *Ambrosius Sempsey* 325. — *Blasius Istenatta* 325. — *Nicolaus Balogh* 390. — *Gregorius Vayda* 390. — *Franciscus Bornemizza* 390. fl. — Summa 6470. fl. (Közölve *Károlyi Árpád* által is: »Adalék a nagyváradi béke s az 1536—1538. évek történetéhez.« 34. l.)

Várni azonban nem lehetett. Napról napra szaporodtak a hírek a törökök szörnyű készülődéseiről Magyarország ellen. Pemfflinger Márk még a múlt 1536. évi április 22-én megirá Ferdinandnak, hogy egy kéme, ki Mehemet basánál Nándorfehérváron járt, visszatértekor 12 gályát és 300 naszádot látott a Dunán, — és hogy naponként nagyobb készületek történnek. Minthogy tehát a Dunát védtelenül hagyni nem lehetett, s a naszádosokat minden áron vissza kellett édesgetni fontos állomásaikra: Thurzó egy ajánlattal lépett föl a királynál, mely ha nem is volt az ő eredeti eszméje, hanem tán Bakicstól származott, az akkori viszonyok közt még az egyedűli expediens volt, melylyel a dunai hajóhadat ismét visszaállítani lehetett. Azt ajánlta ugyanis Ferdinandnak: *kössön le a naszádosoknak elegendő zálogot néhány egyenértékű kincstári jószágban, hogy ekkép követelésöket biztosítva látván, el ne csüggedjenek és hajóikra ismét visszatérjenek. Javaslatba hozta Neszmély, Almás és Füzető falvakat Komárom mellett a Duna mentében, mely jószágok az előtt a hütlenségbe esett Baranyay Mátyáséi valának. E jószágokat mindaddig élvezzék a hitelező naszádosok, míg ő felsége vagy teljesen kifizeti, vagy követelésök erejéig örök birtokkal megadományozza őket.* [1])

Ferdinand még nem döntött Thurzó fölterjesztésében, midőn a Nagyszombatba költözött helytartótanácstól újabb sürgős levelet kapott a naszádosokról. »Felséged nemcsak egyes magánemberek leveleiből, de az országban szárnyaló hírből is megérthette, hogy a törökök és János naszádkapitányai [2]) most azon szorgoskodnak, hogy mennél nagyobb hajóhaddal támadhassák meg a felséged pártján levő országrészt. Nagyon kezdik beszélni és nem alaptalanúl, hogy rövid idő múlva vizi hadsereg jő a felső-magyarországi részek ellen. Mostanáig csak azért nem kezdték meg a hadjáratot, mert hajóhaduk számát nem tudták kétezerre fölszaporítani. De jelenleg már nagy sietséggel szedik össze a katonákat. Nem lehetetlen, hogy szekéren szállítják majd fel a hajókat s csak Komáromon túl bocsátják vizre, hogy így annál kényelmesebben pusztíthassák s foglalhassák el a Csallóközt, és onnan egész Győrig vagy még távolabbra is száguldozhassanak. Ezen esetre nagy kárt

---

[1]) »Ceterum ne omnino spem deponant recuperandorum reliquorum debitorum, ut Mattas Vra. totales possessiones Nezmeel, Almas et Fyzeÿthew, quas nunc Matthias Baronÿaÿ possidet, illis inscribat et obliget litteris suis mediantibus, ut illi possessiones praedictas tamdiu tenere et proventus omnes percipere possint, donec posita ratione Mattas. Vra. aut priora istorum debita, aut bona aequivalentia dare et assignare poterit.« (U. o.)

[2]) Neveik ismeretlenek.

okozhatnak felséged híveinek, a dunavidéki lakosságnak. eltekintve attól, hogy ezen egész földet hatalmukba kerithetik. Annyi bizonyos, hogy a dunai vidékek és Bécs közt teljesen meg fog akadni a közlekedés és senki sem lesz képes innen élelmi szereket fölszállítani. Szükséges tehát, hogy felséged idejekorán gondoskodjék e bajok elhárításáról; mert felséged kegyelmes gondoskodásán kivül nem ismerünk módot, hogy az ellenségnek, kinek támadását naponta várhatjuk, ellentállhassunk. Szárazi hadseregünk majdnem semilyen sincsen; a naszádosok pedig olyan inséges állapotra jutottak, hogy nem annyira ellenségeink biztatásai s csábításai következtében, mint inkább a legvégső szükség által kényszerítve azok, kik elébbvalók köztök, távozni szándékoznak, sőt egyik-másik már el is ment, a többieket pedig részint a remény kecsegtetése, részint a félelem tartja még vissza. Különben csak nagyon kevesen, mintegy százan vannak még, hajóik pedig nincsenek. Valami három naszádot helyreállítottak ugyan nagynehezen, de azok is már oly avittak, hogy alig fognak egy hónapnál tovább szolgálatot tehetni. Bizonyára sokkal járulna az ezen országrész fentartásához és híveinek védelméhez, ha a Duna felséged hatalmában maradhatna! Ellenkező esetben sem Komáromot, sem Esztergomot nem lehetend élelmezni. Méltóztassék tehát felségednek gondoskodnia arról, hogy a jelen körülmények közt oly annyira szükséges naszádosok ne nélkülözzék tovább a hajókat és zsoldjukat. Mi részünkről rajta leszünk, hogy azok, a kik eltávoztak, lehetőleg ismét visszahivassanak. Azonban olyan zsoldot kell a naszádosoknak adni, a melyre könnyen lehessen hajókatonaságot gyűjteni és számukat szaporítani. Kevés naszádossal nem fogunk ellentállhatni az ellenség nagy tömegének.« [1])

Ferdinand még most is habozott. Az országos ügyek éktelen bonyodalma s a pénzhiány majdnem megdermesztették amúgy is bágyadt akaraterejét. Végre 1537. évi júliusban felküldte a kamara saját elnökét, Pereghi Albert pécsi prépostot Prágába, hogy siettesse a király elhatározását s jelentse egyszersmind neki, hogy a naszádosok nem győzvén már a várakozást követelésök után, egytől-egyig felmondták a szolgálatot és távozni készülnek. Albert prépost után a naszádosok kapitánya *Erdőhegyi Benedek* is felutazott Prágába s a maga részéről tudatta a királylyal, hogy a szolgálatból kilépni szándékozó naszádosok, föllebbvalóik sok rábeszélésére, még várnak 21 napig, míg ő a királyi válaszszal, vagyis inkább a hátralé-

[1]) *Bécsi titk. levtr.* A helytartótanács Ferdinandnak. Nagyszombat, 1537. máj. 4.

kos zsolddal vissza nem tér Komáromba.[1]) A kamarának ezen erélyes föllépése igazolva volt magának a királynak élénk érdeklődése által a magyarországi király-naszádosok iránt. Kevéssel előbb, 1537. évi június 16-án, rendreutasította a kamarát, hogy a naszádosok toborzásáról mitsem írt neki.[2]) A hadi czélokra való hajókra, bárkákra és naszádokra most annyira kezdett ügyelni s oly sokat tartott rájok, hogy még a kiválóan kegyelt pozsonyi polgároknak sem engedé meg, hogy néhány az ottani révben állomásozó dereglyét városi czélra felhasználjanak. Gandinis János bécsi nagykereskedőt nem egyszer fogadta magánál, hogy egy-egy értékes tárgyat elzálogosítson, vagy pénzt kölcsönözzön és a naszádosok követelését kielégíthesse, majd ismét, hogy a legénység ruházatára megkívántató posztót bevásárolja.[3]) Thurzó Elek királyi helytartónak ismételve meghagyta, hogy az 1537. évi adót és a rendek által megajánlt segélyt siessen mindenütt beszedetni, hogy az innen befolyó összegekből mindenek előtt a naszádosok kielégíttessenek. És mivel attól tartott, hogy Thurzó nem fog elegendő erélyt kifejteni a behajtás körül, még Serényi Ferencz kamarai tanácsosnak is külön iratott, hogy a maga részéről ő is ösztönözze s kérje Thurzót, hogy a királyi jövedelmek tüstént behajtassanak s a naszádosok kielégíttessenek.[4])

Az udvar, a kormányszékek és a rendek egyes szerencsésebb ötletein és üres tervezgetésein kivül, most sem részesültek a naszádosok más jutalomban. Ez alatt a János király segítségére hagyott török csapatok nem csak hatalmaskodtak az országban, hanem a külveszély is nőttön-nőtt. Ferdinand pártja pedig ismét ritkúlni kezdett, és a tótországi végekbe újabb török hadak érkeztek, hogy a horvát urakat — mint mondák — a porta iránti kötelességeikre emlékeztessék.

A horvát- és tótországi rendek 1537-ben Dobrón gyűlekezvén egybe tartományi gyűlés tartására, honvédelmi javaslataikat a következőkben terjesztették Ferdinand elé. »Mindenek előtt szükséges — mondják — hogy a király a szlavóniai véghelyeket erősítse meg, lássa el lovasok-, gyalogok- és *sajkásokkal*, ágyúkkal és lőporral; mert el vannak pusztúlva és birtokosaik nem képesek azokat védelmi állapotba helyezni. Horvátországban 17 ily vár létezik, Tótországban 26. — 3000

[1]) *Bécsi titk. levtr.* Albert prépost levele Ferdinandhoz. Prága, 1537. júl. 17.

[2]) »Atqui de Nazadistarum conductione quod ad Nos nihil scripseritis miramur sane.«

[3]) *Magyar orsz. levtr.* Ben. resol. reg.

[4]) U. o. Ferdinand levele Serényi (Seryény) Ferenczhez. Bécs, 1537. nov.

könnyű lovas, 1500 gyalog és *1000 sajkás* elégséges volna. De szükséges, hogy ezek még a tél tartama alatt helyeztessenek el ama várakba, különben a hadjárat megnyitásáig a két tartomány végkép elpusztúl.« Mondják továbbá a rendek: »*Legnagyobb fontossága van a hajóhadnak, és szükséges, hogy ő felsége legalább olyannal rendelkezzék, mint a török. Állítani lehet, hogy az ország azé lesz, kinek erősebb hajóhada van.* A hajók előállítására Szlavóniában anyag, fürészmalmok, mesterek és munkások hiányoznak. Ellenben az örökös tartományokban, a Dráva, Száva és Mura partvidékein, mindez bőségesen található. Ő felsége készíttessen tehát ott lakó alattvalói által 200 sajkát. *A Duna, Dráva és Száva mellékein elégséges számban találtatnak ügyes és megbizható sajkások.* Ő felsége haladék nélkül fogadja szolgálatába a hajóhad leendő kapitányát és vajdáit, s ezekre bízza a tizedesek és közlegények fogadását. Kérték végre a rendek: nevezze ki ő felsége *Bánffy Boldizsárt* a szervezendő hajóhad kapitányává.« [1])

A király ezen előterjesztésre adott válaszában kijelenté, hogy a végváraknak hadakkal és ágyúkkal ellátása, *úgy szintén a hajók építése iránt haladék nélkül intézkedni fog,* a lőport Pettauban már tényleg megrendelte, *Bánffy Boldizsár naszádkapitányságával is meg van elégedve.* [2])

Ferdinand teljesítette ugyan több igéretét, de a naszádosokra vonatkozó kérelmet nem teljesítette, sem a hajók építése iránt adott igéretét meg nem tartotta, a mi a horvát- és tótországi rendek körében élénk elégületlenséget költött, mely szenvedélyes kifakadásokban nyilvánult. [3])

---

[1]) *Fraknói:* »Magy. országgyűlési emlékek.« II. 180—182; 228—233. ll. »Quantum ad naves attinet, videtur nobis, ut vestra Maiestas in locis Dravi et Mure vicinis faciat disponere centum quadraginta Saykas in eum eventum, ut si forte naves per Danubium non possent ad Dravum demitti, ne defectus contingat; in locis autem Savi vicinis faciat vestra Maiestas disponere Saykas sexaginta, nam ad Savum neque ex Dravo, neque ex Danubio possunt naves commode transferri, turce vero possunt suas naves tam ex Danubio, quam ex Dravo in Savum transferre. Sint autem tam ad Dravum, quam ad Savum *Sayke simplices.*«

[2]) *Fraknói:* »Magy. országgyűlési emlékek.« II. 240. «Ad capitaneatum nazadistarum de Baltasare Bantffy contenta est sua Maiestas.« — Semmivel sem okadatolható tehát *Bidermann* azon föltevése, hogy a horvát- és tótországi rendek éppen *szerb* bevándorlókra gondoltak, midőn küldöttségök által Gráczban arra kérték I. Ferdinandot, hogy a Száva, Dráva és Mura folyókon is naszádosokat állítson fel. (Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark, 8. l.) Hogy a naszádosok kapitányává *magyar* születésű férfiút, Bánffy Boldizsárt, kivánták a rendek, nem arra vall, hogy éppen szerb bevándorlókra számítottak, midőn ama végházakat a török ellen vizen is biztosítani akarták.

[3]) U. o.

A szerencsétlenség, mely a szlavóniai részek védtelen állapotánál fogva előre látható volt, nem sokára valóban bekövetkezett és rémülettel töltötte el Szlavóniát és a szomszéd vend földet. A szendrői és boszniai basák elárasztották hadaikkal Szlavóniát s elfoglalták Klisszát. Ferdinand Katzianert küldé ellenök 16.000 gyaloggal és 8000 lovassal, mely tarka vegyületű sereg magyarokból, horvátokból, németekből, csehekből és olaszokból állott. A lovasság Bakics Pál zászlaja alatt harczolt. A catastrófa Eszéknél következett be, s majdnem egész hadseregünkbe és Bakics életébe kerűlt. Az egész tábor valamennyi ágyúval, szekérrel, podgyászszal török kézre jutott.

A következő 1538. évi hadi előkészületeknél újabb kérelem terjesztetett Ferdinand elé, hogy a horvát-tótországi folyókat hajóhaddal lássa el. Ezúttal Keglevich Péter és Nádasdy Tamás horvát bánok fordultak a királyhoz. »Február 16-án és 24-én jelentést tevén Ferdinandnál Török Bálint és a börtönéből megszökött Katzianer ellenséges magoktartásáról és a törökkel való szövetkezésökről, javasolták a királynak, tenne intézkedést, hogy Katzianer elvágassék Török Bálinttól és az előbbeni ne mehessen át horvátjaival a Száván, az utóbbi meg a Dráván. »De ezen taktika végbevitelére naszádosok és hajók szükségesek — irják a bánok. Azonban, ha a hajók még nem lennének készen, küldjön ő felsége legalább pénzt naszádosok fogadására, kik addig is, míg a hajók megjönnek, bárkákkal és csolnakokkal zárják el a Dráva és Száva réveit. Ha ezt mentől előbb megteszi ő felsége, nem csak Katzianert és Török Bálintot fogjuk visszaszorítani, hanem mindenképen azon leszünk, hogy Isten segítségével a törökökkel is szembeszálljunk.« [1])

A Frangepán Ferencz kalocsai érsek, Brodarics István váczi püspök, a János és Ferdinand-párti urak, de főleg a külügyi állapotok által tanácsolt béke a két versengő fél közt 1538. évi február 24-én Nagyváradon megköttetvén, lehetségessé tette, hogy a naszádosok állandósításának és rendesebb javadalmazásának égető kérdése ismét tárgyalás alá vétessék. Az erre vonatkozó történelmi emlékek főleg azon érdekes tényt tüntetik elénk: mikép lett a XVI. században a régi feudális hajósnépekből, a királyi hajósokból, valóságos állandó vizi katonaság, vagyis zsoldért és telekbirtokért örökké fegyverben álló határőrség, mely hazánk határfolyóin a legújabb időkig fenállott élet- és erőteljes vizi hadrendszernek vetè meg alapját.

Az első lépést erre *Laski Jeromosnak* naszádos főkapi-

[1]) *Bucholtz.* IV. 278—281. ll.

tánynyá történt kineveztetése képezi. A király kilátásba helyezte, hogy 10,000 embert bocsát Laski rendelkezésére a vizi had zászlai alá.[1]) Laski mindenek előtt rögtön hozzálátott a naszádosok zilált ügyének rendezéséhez. A mint kineveztetését kezéhez vette, nyomban leutazott Bécsből Pozsonyba és 1538. évi május 5-dikén értekezletre hívta egybe a kamarát, a naszádosoknak engedendő jószágos ügyben. Laski felhívta a kamarát, hogy a naszádkapitánynyal és a naszádos vajdákkal tanácskozzék és a megállapodásról neki jelentést tegyen. Május 5-dike és 11-dike közt folyt le Pozsonyban a kamara tanácsosainak és a naszádosok előljáróinak egy zajos gyűlése, mely azonban semmi eredményre sem vezetett. Gerendy és Pereghi kamaratanácsosok megírták a kedvezőtlen eredményt Laskinak. »Eljártunk nagyságod utasítása szerint, de mitsem végezhettünk a naszádosokkal. Azt felelték, hogy az eléjök terjesztett tárgyban semmi bizonyosat nem mondhatnak, míg a többi naszádos társaikat meg nem kérdezik. Felhozták nagy inségöket, s hogy arra csak a király ő felségéhez való hűségök és zsoldjoknak hosszú elmaradása miatt jutottak. A miért is czélszerűbbnek tartottuk egyik kamaratanácsosunkat leküldeni hozzájok, hogy személyesen beszélje meg velök az ügyet. Leküldöttük pedig Kysseriew Ferencz királyi számvevőt, ki csak annyit végezhetett velök, hogy ő felsége fizesse meg a régibb szolgálataik után járó hátralékos zsoldnak felét, mielőtt katonai szolgálatukat ujra megkezdenék. Számításuk szerint az valamivel többre rúg 3000 magyar forintnál, lévén az egész adósság valamivel több 6000 forintnál. A mi az ezentúli szolgálatokért megajánlt zsoldot illeti, avval tökéletesen meg lennének elégedve; *de a régi adósság felerészére vonatkozólag kikötötték magoknak, hogy ő felsége zálogi biztosítékot nyujtson nekik fekvő javakban, míg kielégítve nem lesznek.* Van ugyanis a Vág folyón, nem messze Pozsonytól, egy *Sellye* nevű helység, mely a thúróczi egyház prépostságához tartozik ugyan, de melyet a préposttal kötött egyezségnél fogva jelenleg Révay Ferencz úr birlal 300 forint évi bérösszegért. Minthogy azonban Révay Ferencznek részint királyi adományból, részint a thúróczi prépostság birtokából elegendő jövedelme van már ama vármegyében: *arra kérik a naszádosok király ő felségét, hogy Sellye várost és hozzátartozandóságait adóssága felerészének zálogi biztosítása gyanánt*

[1]) *Newe zeyttung.* 1538. »Die Römisch kün. Maj. hat ytzo einen Polnischen herrn der Lascka genannt (der vormals turckisch vnd windisch gewesen, vnd sich doch den vergangenen Summer in Kün. M. dinsten im hunger landt gegen dem Weydn mit sambt dem herrn von Vels eherlich, ritterlich vnd wol gehalten) zu ain Obristen vber die Schiftung auff der Thunaw gemacht, soll imme zehentausent mann darzü züuerordnen.«

rájok úrja, rábirván egyszersmind Révay Ferencz urat, hogy ama birtokot mielőbb nekik átengedje. A naszádosok kötelezik magokat azon évi bérösszeget, melyet most Révay úr az egész prépostságért fizet, egyedűl csak Sellyéért és járulékaiért fizetni a prépostnak, megmaradván e szerint Révay ur kezén továbbra is a prépostságnak többi részei — minden bérleti teher nélkül. *Igérik továbbá a naszádosok, hogy azon esetre, ha ő felsége e tekintetben kívánságukat teljesítendi, ők a megkivántató 1100 naszádost, sőt ha kell még többet is, egy hét alatt ki fogják állítani és betanítani, csak meglegyen hozzá a szükséges költség.* Bakics Péterhez és Mihályhoz még az nap, mikor nagyságod innen (Pozsonyból) távozott, elküldöttük ő felségének leveleit, de választ mind e mai napig még nem kaptunk tőlök. Ha valamit irnának, lesz rá gondunk, hogy azt nagyságodnak tüstént megküldjük.« [1])

Ezúttal nem Sellyét, hanem a Thurzó által korábban ajánlott Almást, Neszmélyt és Füzetőt, Komárom vára tartozékait, zálogosítá el Ferdinand a dunai királynaszádosok kapitányának és vajdáinak, hogy birják ezen uradalmakat jövedelmestül és minden hasznostúl daddig, mig a 6293 forintban megállapított követelésöket a királyi kincstár teljesen nem törlesztendette. Az említett három jószágban *Erdőhegyi Benedek* kapitány s *Fogas Ambrus, Porkoláb János, Nagy Péter, Othacz János, Vas Mihály, Tóth János, Horváth Lőrincz, Nyalábos* (Nyalabycz) *András, Balogh Miklós, Darvasi Vajda György, Vajda Farkas, Istenatta Balázs, Bornemissza Balázs* és *Botha Márton* vajdák osztoztak. [2]) Sellyéről most azért nem lehetett szó, mert Révay a már ott lakó Fogas és Filléresi nemzetségen kivűl semmi szín alatt sem engedett volna még több nemest a thuróczi prépostság dúsjövedelmű határába; de a kincstár sem volt abban a helyzetben, hogy a Sellyén kívül még követelt 3000 frt féladósságot a naszádosoknak kifizethette volna.

Így jutottak a naszádosok Komárom megyében, hol már régibb időktől fogva udvarnemesek voltak,[3]) földes jószágokhoz, melyeket — minthogy kincstári követelésök soha ki nem fizettetett, de idővel még szaporodott — közös birtok gyanánt

[1]) *Bécsi titk. levtr.* — Az iratban említett Bakics két testvér, Ferdinandnak Frater Györgyhöz intézett egy 1538. évi szept. 13-án Linczben kelt levelében, »aulae nostrae familiares«-nek mondatik. (*Károlyi Árpád:* Frater György levelezése.)

[2]) L. az okmányt egész terjedelme szerint az »Okl. Függ.«ben.

[3]) Hogy Komáromban a XVI. században udvarnemesek voltak a naszádos vajdák, kitetszik több egykorú királyi iktató parancsból. 1589-ben Thatay Máté, a komáromi őrizet hajóvajdája, királyi parancs mellett egy nemesi ház birtokába iktattatott. (*Fényes Elek:* Komárom vármegye. 89. l.)

kezeltek és maradandólag megtartottak. Legénységök velök és a szomszéd falvakban telepedett le, mint serviens nemesség; mívelte saját hasznára hűbérben a vajdáitól kapott földet, had idején pedig hajókra szállt, őrizte Magyarország hajózható folyamait s folyamvárait, és katonáskodott zsoldért a királyi zászló alatt.

A nagyváradi békéhez kötött remények és a török ellen indítandó közös európai hadjáratra való elszánás tudvalevőleg csakhamar elpárologtak. A nehéz vontatással létrejött nagyváradi békekötés soha sem lett végrehajtva. Az ország déli vidékei: Pozsega, Pozsega-Szent-Péter és Prépostvára már az előbbeni esztendőben önként meghódoltak a folyvást terjeszkedő és nyugtalankodó ozmánnak. Mint láttuk Klissa is elveszett, az 1538. év nyarán pedig az a rémhír riasztá fel az európai kereszténységet, hogy Szulejmán roppant hadi készületeket tesz Buda és Bécs elfoglalására. Nagy sürgés-forgás keletkezék azért a vármegyékben, nemkülönben Bécsben és Pozsonyban a kellő számu hadak gyűjtése és a még hiányzó hadi eszközök, fegyverek, gépek és naszádok beszerzése körül. A magyar rendek Sellyén gyűltek össze részleges gyűlésre. A Ferdinand királyhoz intézett fölterjesztésökben kérték a királyt, hogy Budát mentől nagyobb hajóhaddal vegye oltalma alá. Még a szelídlelkű Anna királyné is tevékeny részt vett a mozgalmas hadi készülődésekben. A pozsonyi és komáromi dunaparton népes, zajos hajógyárak rögtönöztettek, hol az ácsok és hajóépítő mesterek egész serege szerényen foglalkozék naszádok építésével és javításával. — Pereghi Albertre maga a királyné parancsolt rá, hogy a magyar dunai hajóhadat jókarba helyezni siessen. Szerelje azt fel és tartsa készen, hogy szükség esetére ellentállhasson az ellenség erejének és a hajókatonaság rögtön, minden perczben mozgósítható legyen.[1]) Bécsben hasonló buzgalommal ácsolták a vizi járóműveket és hadi hajókat. Hajóépítő pallérokat és szakértő munkavezetőket »pro construendis navibus bellicis« a magyarországi naszádosok és hajóépítők komáromi czéhéből kért a király.[2]) Még az öreg Révay Istvánnak nyughatatlan tüzes vére is visszavágyott ismét a közcselekvés terére. Elhagyván nyitrai és thúróczi birtokainak békés magányát, még egyszer kardot kötött s ötven jólfegyverzett huszárral előbb Erdély védelmére sietett,[3]) majd a királynaszádosok kapitányi állására ajánlkozott.

---

[1]) *Magy. orsz. levtr.* Ben. resol. reg. Anna királyné Albert prépostnak. Bécs, 1540. febr. 13.

[2]) U. o. Ferdinand 1540. évi febr. 13-dikán kelt rendelete.

[3]) Az 1538. évi sellyei részleges rendi gyűlésnek Ferdinand

1538-ban nem jött be a török Buda elfoglalására, mint azt a szárnyaló hír beszélte, és az akkori török hadjárat fősúlya is Erdélyre nehezedvén, a naszádosok közreműködése nem vált ugyan oly hirtelen szükségessé, mint eleinte gondolni lehetett;[1]) mindazonáltal a naszádosok jeles és kiváló fontosságú kapitányi állására oly embert kellett kiszemelni, a ki iránt a jelenlegi kényes viszonyok közt teljes bizalommal lehetett az ország. Erdőhegyi Benedek, az eddigi naszádkapitány, beteges volt, rokkanttá és nagyobb fáradalmakra képtelenné lett. Thurzó Elek tehát nem csak a magyar kormányszékeknek, hanem bizvást mondható, a magyar népnek és az összes naszádosoknak óhaját tolmácsolá a királynál, midőn a naszádkapitányi állásra újból *Révay Istvánt* kérte kineveztetni.

»Felségednek — irja Thurzó — szüksége van naszádkapitányra. Van a naszádosoknak most is kapitányuk, Erdőhegyi Benedek, ki máskülönben alkalmas ember, de sinlődő állapota és lábbaja miatt most már annyira elgyengült, hogy magának is, másoknak is terhére látszik lenni. Hasznavehetetlenségének tudatában ő maga kért fel engem arra, hogy egy ügyes társat adnék melléje, és egyenesen Révay Istvánt nevezé meg, kit a hadi szolgálat e nemében már régtől fogva leggyakorlottabbnak ismer. Fel is szólítottam őt a naszádkapitányi társtisztség elfogadására. Hiszem, hogy megteszi; mert visszavágyik felséged szolgálatába. *Azonban régi szokás a naszádkapitányoknak bizonyos számú lovasságot is adni szolgálattételre, hogy a könnyű fegyverzetü többi kapitányokkal egyenlők legyenek és a folyók vidékén elkeríthessék a naszádosok szük-*

---

királyhoz intézett fölterjesztésében olvassuk: Ceterum, cum superioribus diebus fama circumferreretur, quod turca ad obsidionem Budensem properaret: dominus *Stephanus Revaÿ*, velut studiosus commodi et defensionis patrie sue, accinxerat se e vestigio, cum bono numero equitum, ut inter alios ipse quoque eo se conferret; nunc quoque, audita expeditione turcarum, in Transsilvaniam sine ulteriori mora, ductus amore patrie, cum quinquaginta equitibus bene instructis eo se confert, ad servicium sue Maiestatis; cum itaque pro tanta ipsius solicitudine dignus sit, cuius inter alios habeatur per suam Maiestatem ratio: imprimis dignetur Maiestas sua comittere, ut subsidium medÿ floreni de bonis suis, que pauca habet in comitatu Nittriensi, simul et de comitatu de Thurocz, que simul omnia vix facient tercentos florenos, pro servicÿs suis eidem domino Stephano Revaÿ concedatur.« (*Fraknói*: »Magy. országgyűlési emlékek.« II. 110.)

[1]) Ferdinand 1538. évi szept. 1-én Gmundenből válaszolván a sellyei rendi gyűlés fölterjesztésére, ezt irta: »Nassadistarum opera, quamvis uti decreveramus, cum turcas versus Budam progressuros audivissemus, tamen quia omnis belli moles Transylvaniam declinat, servitÿs eorum nunc minus opus esse videmus; sed cum primum usus veniet, non omittemus eos, pro rerum temporisque exigentia adhibere.« (*Fraknói*: »Magy. országgyűl. emlékek.« II. 112. l.)

ségleteit; továbbá, hogy a lovasság fedezete alatt partra és ismét hajókra szállíthassák legénységöket, vagy más előfordulni szokott hadmüveleteket végezhessenek velök. Erdőhegyi Benedeknek is volt s most is van lovas csapatja. Esedezem tehát felségednek: méltóztassék Révay Istvánt naszádkapitánynyá kinevezni, és őt ősi szokás szerint (pro veteri consvetudine), valamint a fenlévő szükségnél fogva is, könnyű lovassággal ellátni. Felségednek most nagy szüksége van az e fajta lovasságra; *de a naszádosokat is szaporítania kellend*, ha újabb terveit keresztülvinni és czélt érni akar. [1])

Ferdinand elfogadta Thurzó ajánlatát. Pár nap múlva, most már harmadizben, *Révay István*, a vizi hadviselés e sokat próbált lelkes bajnoka állott a király-naszádosok élén. A tehetetlen Erdőhegyi Benedeknek 150 frt évi kegydíjat rendelt a király, és nyugalomba küldé. [2])

Időközben, 1840. évi július 24-én, János király is megszünt élni. Utóda János Zsigmond még gyermek volt; a főhatalom egy nőre, János király özvegyére, Izabellára bizatott. A kiskorú király gyámja, Martinuzzi György, a kétszínűt játszta s hol Ferdinanddal, hol II. Szulejmánnal alkudozott, de az ország és Izabella ügyei mellett inkább személyes érdekeit tolta előtérbe, mig végre a több kilátást nyujtó török párt felé hajolt. Elérkezettnek látszék tehát az idő, hogy a végházak és Buda visszavétessenek és a Habsburgok jogigényeinek és egyeduralmának mélyebb alapja vettessék a szétszakadt Magyarországban. Ferdinand most már rendszeresebb és erélyesebb hadjáratra tökélte el magát, a melynek főczélja Buda elfoglalása volt. Midőn Ferdinand hadai Fels Lénárd fővezérlete alatt 1540. évi október 3-ikán Kaiser-Ebersdorfból Buda visszavételére elindultak, már Révay István vezényelte a magyar királynaszádosokat. Mire Fels október közepén Esztergom alól tovább mozdíthatá táborát: Révay már erélyesen vívta az élelmi és lőszerekkel megrakott német hajórajnak lefelé haladását akadályozó Visegrádot, és annak vizivárosi alacsonyabb várműveit annyira meggyöngíté, hogy Visegrád nehány napi

[1]) *Bécsi titk. levtr.* Sempte, 1540. szept. 30.

[2]) *Magy. orsz. levtr.* Benign. resol. — Ferdinand Pétervárady Deák Balázsnak (Blasio Litterato de Waradino-Petri, praeposito de Jazow, praefecto Camerae Hungar.) 1549. jan. 8. — Erdőhegyi 1553—1556. közt halhatott meg. A pozsonyi kamara 1558-ban jan. 4-én utasítja a nagyszombati harminczadhivatalt, hogy néhai Erdőhegyi Benedek királyi naszádkapitány özvegyének fizesse ki az őt megillető özvegyi provisióját, mely — mint az özvegy panaszolja — a múlt esztendőben sem lett neki kiszolgáltatva. (*Magy. nemz. múzeumi kézirattár.* Nassadistas Regiae Majestatis concernentia documenta. MSS. Sec. XVI—XVII. Frusta 10. in fol.)

ostrom után egyezségileg meghódolt a vívó hadaknak. A német katonák által 160 hadi fogoly is ejtetvén, azok nagyobb része, akkori szokás szerint, a gályarabokhoz hasonlóan, az evezőpadhoz bilincseltetett és a hajókon evedzésre használtatott. A két tűz közé szorított király-naszádosokban nagy kár esett ekkor a várbelieknek és az ellenség hajóhadának ágyuzása miatt. Izabella hajóhadán az ő meghitt udvari embere, János Zsigmond királyfinak keresztatyja, a hires *Ovcsárevics* máskép *Markos Péter* vezérkedett, kit már az 1521. évi nándorfehérvári ostrom idejéből ismerünk.[1]) A mint a német hajóhad megérkezett és Révay hajóival egyesült, hátrálni kényszerité Ovcsárevics kisebb számú naszádjait, melyek Buda felé húzódtak vissza. Ekkor Révay a Duna visegrádi oldalára szállita át néhány gyalog és lovas ezredet s hajóhadával Váczra úszván, bekeríteni s elfoglalni segité a várost. Vácz bevétele után ismét a Duna jobbpartjára vetették magokat a Ferdinandiak, hogy O-Budán tábort üthessenek. A hadjárat főfeladata, mint fentebb megjegyzém, a főváros visszavétele lett volna; de e hadmíveletével Ferdinand nem aratott sikert. Az idő már késő őszre járt, a valon és német zsoldosok közt a fegyelem gonoszúl meglazúlt, s Buda hatalmasan meg volt erősítve és minden szükségesekkel ellátva. Számos védőképes lakosságán kivűl még 2000 gyalogos és 2000 lovasból álló helyőrséggel s hajóhaddal dicsekedett. Fels tanácsosabbnak látta tehát Pest elfoglalása után visszavonúlni Visegrádra s végre egészen felhagyni most a király tervének megvalósításával; annál inkább, mert Ferdinand és Izabella biztosai közt még nem fejeztettek be ekkoráig az alkudozások Magyarország birtoka és Buda át-

[1]) *Szalay László* a Veráncsics munkáihoz irt előszavában egy kitörlött helyet is közől Veráncsics kézirataiból, melynek históriai értéke van s melyben *Ovcsárevics Péterről* a következők olvashatók: »Petrus Owcziarevius, gente rasciana oriundus, qui in juvenili aetate a turcis captus, apud eosdem longa usus militia, postea christianis restitutus, apud nos etiam non ultimus inter fortes et militares viros habitus, tunc vero temporis (1540—41.) *praefectus classis*, omneque in consilium communitatis, rerumque gerendarum adhibitus.« A »De rebus gestis Hungar.« czimű munkája 184—185. l. irja tovább Veráncsics: »Petrum Ouchiareum rascianum, unum ex ducibus militum, insignem virum in re bellica, etc.« — 1541-ben, midőn János király fiát Budán a keresztviz alá tartják, Simon deákkal és Atthinayval Markos Péter is keresztapai tisztet visel. Ő is egyike azon választott küldötteknek, kik a németekkel fondorkodó Bornemissza Tamás budai házára bocsáttatván, annak mindenét, »a mi pénze, ezüsti, aranya, különféle selyem- és aranyos marha, kupái, aranyos lánczai valának,« elhordatták és azzal a Buda alatt táborozó Szulejmánnak ajándékot szerzének. Ovcsárevics Markos Péter kiséri el 1541-ben Izabella királynét, midőn Budát elhagyta és Lippára vonult vissza.

adása iránt. Az elfoglalt pesti és ó-budai positiók biztosítására és megtartására 2000 morva gyalogost, két zászlóalj németet és 300 huszárt hagyott a fővezér. Révay Istvánnak 1000 főnyi naszádos hada Komáromba ment telelés céljából. Pestet illetőleg szükséges volt az előrelátó gondoskodás; mert Gahjaogli szendrői basa még a télen egész Kalocsáig nyomúlt fel s Petrovics Péter is hozzá csatlakozott 1000 szerbbel. Márczius körül érkeztek meg Kalocsára a török hajóhaddal Uzrev és Murad bosnyák bégek, meg Török Bálint is az ő csapataival. Összesen 16,000 embernyi had indúlt Buda felé elégséges szállító hajókkal, mely utóbbiak azonban csak a jégzajlás után teljesítették föladatukat. A mint az ellenséges sereg együtt volt, a főváros megkerülésével előbb Vácz alá vonúlt, és elfoglalva e várost Pestre veté magát.

A Váczon hadi foglyul ejtett 2500 embernyi helyőrséget Petrovics Péter a töröknek szolgáltatá ki, kik őket kiváltásukig evedzőhajózásra és hajóvontatásra alkalmazták. [1])

Midőn Ferdinandnak a főváros körül történtek hírül estek, sietett összpontosítni erejét a fenyegető válság meggátlására. Magyarországban működő hadai 12,000 gyalogból, 6800 lovasból és 2000 hajósból álltak, mely utóbbiakat Perényi Péter toborzotta össze. Az egész haderő Komáromban összpontosíttatott s vezérlete az elaggott gróf Rogendorf Vilmos tábornokra bizatott. 50 nagyobb naszádot később küldött a király Rogendorf segítségére Pest alá *Salm* tábornok vezénylete alatt, két zászlóalj alsó-ausztriai lándzsással, meghagyván, hogy a törököket a szárazon támadják meg, de ha erre elégtelenek lennének, a 100 kisebb naszádból álló török hajórajt semmisítsék meg. Gróf Salm 1541. április 3-án indúlt el Bécsből s 5-dikén érkezett meg Komáromnál, hol őt Rogendorf 40 naszáddal, 1 nagy és 9 kisebb gyorshajóval várta. Ferdinandnak actióba vitt összes hajóserege tehát 24 gályából, 80 nagyobb-kisebb naszádból és 100 sajkából állott. E szerint Duna fölött ez az egyesült nagy hajóhad uralkodék, mert Izabellának és a töröknek együttes hajóhada alig volt félannyi, mint a Ferdinandé. [2]) Másnap együtt indúltak előbb Esztergomba s onnan Pestvár alá, hová a császári sereg május 3-ikán érkezett. A hajóhad a Nyulakszigete mögött vetett horgonyt, de az ostrom

---

[1]) *Ujhegyi Béla:* I. Ferdinand hadseregeinek Budavár birtokáért 1540. és 1541-ben vívott harczai. (Ludovica Academia közlönye. VIII. évfolyam.)

[2]) Danubio — irja *Verancsics* — imperabant germani, leges imponebant, stationes et excubias ab omni parte agebant, stabat classis eorum semper intemerata et ad pugnam expedita.« (De reb. gest. Hungar. Monum. Hungar. Histor. II. 163.)

alkalmával a gyorshajók lejebb vonattak, hogy a rajtok alkalmazott puskások a város és várbelieket a Dunából való vizhordásban megakadályozzák, a mi a budaiakra nézve annál sanyarúbb vala, mivel a várban csak egy esővizes cisterna volt, mely azonban nem szolgáltatott elegendő mennyiségű ívóvizet.[1]) Rogendorf az előkészületek megtétele után a Gellérten és a szomszédos Madárhegyen sánczokat hányatván, a Bécsből vett parancs értelmében május 14-én mindenfelől egyszerre kezdé Budát töretni. A király-naszádosok és a német hajóhad egy osztálya Zárai vezérlete alatt a zsidó-utcza felől rohanta meg a várost. »A falakat igen megtörték vala, de semmit sem nyerének.« Zárai megsebesült és meghalt. A június 14-diki ostrom alkalmával Révay vezényelte Buda alá a naszádosokat. Jelen volt öcscse Ferencz is, ki csellel akart a vár birtokába jutni, »kit az Isten nem akara.« Június végével harmadszor is tűzbe vitte Révay a hajóhadat. A vár segítségére elősiettek Mohamed pasának, Khozrev romániai beglerbégnek és Török Bálintnak hadai. Rogendorf a Gellért délkeleti lejtőjén helyezé el ágyútelepeit, a vele szemben fekvő Onosszigeten pedig töltésből bástyát rakatott cseh tüzérek számára; de azt a hibát követé el, hogy a Csepelsziget éjszaki szélének megszállásában megelőztetni engedé magát Szulejmán hadnagyai által. A törökök észrevevén a németnek hibáját, nyomban ágyútelepet vetettek a sziget csúcsára, hogy azzal hajóhaduk mozgását felszabadítsák és födözzék. A török naszádosok egy reggelen rohamot intéztek az Onosszigete ellen, az erősséget bevették s a benne volt cseh őrséget mind levágták. De Révay és Rogendorf hajóhada másfelől megrohanja a török hajókat s az onosi földvárat ismét elveszi tőlök, sőt harcz közben elmerít négy török hadi hajót is, hármat pedig elfog.[2])

Mindamellett Rogendorf helyzete Buda alatt napról-napra válságosabbá lőn. Szulejmán június 23-ikán temérdek haddal indúlt el Konstantinápolyból s július első napjaiban már Magyarország széleihez érkezék. A Dunán 500 jól fölszerelt hadi hajó kisérte fölfelé a török hadsereget.[3]) Czélja volt Budát a németek ostroma alól fölmenteni. Ellenben Ferdinand hiába leste a regensburgi országgyűlés által igért segédcsapatokat, bár az örökös tartományok rendei magok javasolták, hogy Ferdinand Magyarországnak legalább egyik hadászatilag fontos helyét foglalja el és tartsa meg minden áron, hogy erre támaszkodva, a fővárost annál könnyebben birtokába

---

[1]) *Ujhegyi:* id. m.
[2]) U. o. — *Szalay L.:* Magyarorsz. történ. IV. 232—233.
[3]) *Ujhegyi:* id. m.

vehesse. Mindenki érzé, hogy nagy veszedelem van közeledőben; de azt senki sem gyanítá, hogy a veszedelem még Szulejmán hadainak megérkezése előtt fog bekövetkezni. A két Révay testvér, nem bízván a sors ingatagságában, július 16-dikán végrendelkezett is minden földi javai felől, hogy Isten akaratából harczba szállhassanak a kereszténység közös ellenségével. [1])

Augusztus 21-dikén, egy vasárnapi napnak esthomályában, a pesti oldalra költözteté át Rogendorf a tábort. Rogendorfot Perényi figyelmezteté helyzetének tarthatatlanságára a budai magaslatokon, a pesti oldalt ajánlván a hadi tanácsnak, hol a tér a csapatok kifejlődésére s a hadi műveletek folytatására sokkal czélszerűbb. A naszádosok Varkocs György és Puchaim Boldizsár felügyelete mellett hidat fűztek tehát össze a Dunán, hogy a sereg a folyam pesti oldalára átvonulhasson. Elsőbben az ágyúk, aztán a magyar hadak, majd a cseh és német lovasság, végül a gyalog zászlóaljak vonultak volna sorban. A hadi tanács ezen tervét áruló lelkek hírül vitték Budára Török Bálintnak és Martinuzzinak. A budai őrség, mely az átkelés meggátlására tüstént felkészült, Mohamed basát is értesíté a német had szándékáról, melyet kölcsönös összeműködéssel meg kell hiúsítani. A mint az ágyúk, a magyar hadosztályok, meg a cseh és német lovasság a pesti oldalon szárazra jutottak: egyszerre rémítő förgeteg keletkezett és a Dunát oly tajtékzó hullámzásba hozta, hogy a híd lánczai és kötelei mind elszakadoztak és a hajók szerteszét szórattak. [2]) Erre a budai őrség a várból, Mohamed a Margitsziget felől gyors és heves rohamot intéznek az ágyúktól és a lovasságtól elvágott s a budai oldalon visszamaradt német gyalogság ellen, irtózatos mészárlást vivén végbe a menekülni nem tudó embertömegben. Az ellenszegülők széttépettek, mások hanyat-homlok a Dunába veték magokat. A két ellenséges hajóhad is öldöklő csatát vív a két fővárost átszelő Dunán. Révay hajói és a német hajók kettős csatárlánczot képeztek a Gellérthegy alatti kikötőtől a tulsó pesti partig. Budavár ágyúinak s az őrség heves tüzének csodálatosan daczoltak azon rendkivül fürge apróbb naszádok, melyeket Révay a hullámok közé jutottak megmentésére küldött; meglepő ügyességgel és sebességgel hordták át a menekülőket Budáról Pestre a nélkül, hogy az ellenség lövegei kárt tehettek volna bennök. A vár aljában harczolt a Kazim bég által vezényelt török hajóhad. Martinuzzi a Mátyás király csűrei mellett (a mai Halászvárosban)

[1]) E végrendelet a *Tört. Tár* 1882. évfolyamában, 550—551. ll.
[2]) *Fessler:* Gesch. d. Ungern. VI. 590—591.

magasra felrakott szénaboglyákat gyujtatá meg szövétnekül Kazim naszádosainak, kik Ferdinandnak már számos hajóját elsülyesztették. »A hullámokban visszatükröző lángok világa — irja festői tollával Horváth Mihály — iszonyu képét tüntette elő a parti tolongásnak, a túlterheltetésök miatt sülyedező vagy a Duna közepén harczolva haladó naszádoknak, és az úszva menekülni törekvőknek.« [1]) A még megmaradt német gályák és naszádok, melyek egyikében a megsebesitett Rogendorf rejtőzött, szerencsésen keresztülvágták magokat Budavár alatt s Révay hajóhadával együtt még azon éjjel gyors menetben Komárom felé futának. Augusztus 22-én hajnalban már a török uralkodott Pesten, melynek őrsége, valamint Rogendorf és Perényi lovassága is, vagy megfutott, vagy felkonczoltatott. Rogendorf valamennyi ágyúi is, melyeknek megmegmentését pedig nagyon szivére köté a király, török prédává lettek, s a mi Pesten még eltulajdonítható volt, az mind Kazim bégnek, a török hajóhad kapitányának jutott zsákmányul. Rogendorfnak előre nem látó gondatlansága 16,000 ember életébe került. Az augusztus 26-ikán Budára érkezett padisa a Martinuzzi által eléje vezetett német foglyokat is kardra hányatá. Izabella és udvara Lippára költözött, az ország fővárosa pedig Szulejmán furfangos fogása által török kézre került. A vár őrizetére 2000 jancsár, 1000 lovas, szintannyi martalócz, 300 szolák és 54 naszádon nehány száz naszádos maradt hátra, midőn a szultán egy-két heti mulatás után elhagyta az országot. A hátrahagyott őrség a boszniai, klisszai és a végekből jött csapatokkal csakhamar megkétszereződött. [2])

Magyarország megmentésére és Buda visszavételére 80,000 főnyi hadsereget gyüjtött Ferdinand. Az élelemszállítás fő- és legbiztosabb útja a Duna lévén, gondoskodott a király arról is, hogy minél több hajót gyűjtsön, hogy a hol a sereg megállapodik, oda mindig elegendő készlet mehessen, a zsoldosok szabad piacza, a szabad vásár ellátására. Fő hajómesterül — a kitől a dunai hadi flotta vezérét meg kell különböztetni — még a múlt év őszén báró Eyczing Erasmot nevezte ki a király, kinek kötelességei közé tartozék sütőhelyek állítása a folyam mentén s tapasztalt hajósok toborzása; mert a naszádosokat most harczra és nem élelmiszer szállítására kellett használni. [3]) A hajóhad jókarba állítására nem-

[1]) Magyarorsz. Tört. IV. 176.

[2]) *Szalay L.:* id. h.

[3]) *Károlyi Árpád:* A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon. 119. l. — Az Oesterr. Militär-Convers.-Lexicon (II. 266.) irja ezen Eytzingról: »Erasmus Bar. Eitzing war der erste Oberst-Schiffmeister bei der Armee in Ungarn in den Jahren 1540—1542, und hat

csak a Ferdinand részén lévő vármegyék hozták meg készségesen áldozataikat, de a sz. kir. városok is egyhangúlag szavazták meg ingóságaiknak hatvanad részét a naszádosok fentartására. [1])

A hadat Brandenburgi Joachim választó és fővezér 1542. évi július 8-dikán indítá le Bécsből a Duna jobb oldalán. Hozzá csatlakoztak a pozsonyi, győri és komáromi királynaszádosok is. A német dunai hajóhad vezére most *Melignani* (de Medicis) *Jakab* marchio volt, a magyaroknak nem éppen rokonszenves barátja. A király, kinek egyáltaljában szerencsétlen fogása volt hadainak fővezérletét külföldiekre bízni, a helyett, hogy azok élére az ozmánokkal való hadakozásban mesteri gyakorlottságú derék magyarokat állított volna, még tavaly szerződteté Melignanit a flottához több előkelő olasz katonával együtt, kik osztrák zászlók alatt remélték szerencséjöket feltalálni. Hajóhada egyike volt a legtekintélyesebbeknek, melyet valaha a szőke Duna hullámai ringattak. Lasky még a múlt őszön szivére köté Ferdinandnak a flottát s a dunai járóműveknek minél nagyobb számban beszerzését. A merész tervekkel foglalkozó diplomata — a mint őt Károlyi Árpád jellemzi — konstantinápolyi utolsó követsége alatt érintkezésbe lépett jó hirnévnek örvendő candiai hajósokkal, kik közül mintegy ezeren igérkeztek Ferdinand szolgálatába lépni, »*ha a magyar király öket Komárom körül letelepíteni akarná.*« Ferdinand tanácsosai azt is javasolták, hogy a hajóhadat a jégtömeg eltakarodása után már kora tavaszszal küldje le Buda alá. Ez utóbbi tanácsot nem teljesítheté Ferdinand; mert hajóhada akkor még nem volt együtt, s az új hadi hajók ácsoltatása csak akkor vétetett foganatba.[2]) Különben Ferdinand most nem csak sokat áldozott, hogy a tavalyi budai csorbát helyreüsse, de sok erélyt is fejtett ki, sőt rendkivüli intézkedésekhez is folyamodott, hogy a fölmerült nehézségek daczára elegendő hajósokat szerződtessen naszádjai számára. Ügynököket külde a dalmát partokra és a velenczei területre ügyes hajónépek

---

sich durch das Inslebenrufen der Kriegsschiffahrt auf der Donau Verdienste erworben.« E helytelen állítást oda kell igazítanunk, hogy Eytzing a hadi hajók élelmezése körül szerzett érdemeket.

[1]) *Fraknói:* »Magy. Országgyül. eml.« II. 399. Csak magának a hajókészletnek költségei 250,000 írtra rúgtak. A török ellen kiállítandó segédseregek költségeinek fölszámításában olvassuk: »Et veullant ledit Seigneur Roy mectre en ordre lesdites cents pieces dartillerye auec toutes leurs municiones necessaires, aussi pour preparation et reparation pour laditite armee par eau de basteaulx, pontz et samblables choses necessaires a la gheure, ne luy constera moings que 250,000 flor.« (*Brüsseli okmánytár.* II. k.)

[2]) *Károlyi Á.:* id. m. 125—126. ll.

összetoborzására, Thurzót pedig megbízta, hogy magyarországi naszádosok szerződtetésében fáradozzék. Nehézséget okozott a naszádos nép gyűjtésében az a könnyen érthető körülmény, melynél fogva külföldi ember, a ki a Duna folyását és természetét Bécs és Buda közt saját tapasztalásából nem ismerte, vonakodott koczkára tenni életét — ha csak parvenu nem volt, s mint a candiaiak, magyar földesuraságra nem számított — egy olyan ingatag hadi talajon, hol a személyes vitézséget, de még a legjelesebb hadi terveket is az elemek szeszélye s a természet hatalma egy pillanat alatt megszégyenítheti. Ezen kivül nem csekély nehézséget, de temérdek költséget okozott a királynak a múlt télen foganatba vett útépítés a Duna hosszában, Budától egész Bécsig. Akarta, hogy naszádosai az eladdig járhatatlan hegyes helyeken is használhassák fölfelé a szokásos vontató lovakat, s bármilyen időben is akadálytalanúl történhessék a közlekedés Buda és Bécs közt.[1])

A fölkészült dunai flotta most jelentékeny vizi erőt repraesentált. 180—200 hadi hajó volt együtt: »eine ganz schöne, wohlzugerichtete Armada,« — mondja a Brandenburgi egy tanácsosa. Ebből a hadjáratban részt vett szemtanú, Kárlovitz Kristóf, Móricz szász herczegnek minisztere, Esztergomnál 130-at látott, köztök 4 nagy dunai szörnyet, vagyis burkolt orrú (pánczélos) háromsor-evezős gályát, nehány úgynevezett félgályát és 120 naszádot. Kárloviczot bámulatra ragadta a tekintélyes classis látása, melynek legénysége Melignaninak

[1]) Erre vonatkozólag irja Ferdinand V. Károly császárnak 1542. jún. 4-én: »— aussi à la charge de qui est la provision des victuailles du camp et si l'on en est pourveu souffisamment, aussi de bateaulx et armée par eau pour conservation diceulx et séhurté de l'armée.« — »Semblablement ay fait provision de souffisant nombre de bateaulx pour conduyre lesdicts victuailles et autres nécéssitéz de ladicte armée. Et pour plus grande commodité et pouvoir ramener les bateaulx contre mont la Danube, ay dois l'hyver passé fait faire chemins au long de la rivière. Et fait provision d'une grande quantité de chevaulx pour tirer lesdicts bateaulx à mont. Et combien que ce me couste une très grande somme, toutes fois ne la treuve mal emploire pour la commodité que ladicte armée en pourra réçevoir.« — Továbbá 1542. szept. 27-én: »Aussi, monseigneur, éstant icy arrivé, comme dit est, je trouvay que le marquis élécteur de Brandenbourg avoit désià mandé qu'on luy envoiast la grosse artillerie et les pontz, à quoy a ésté satisfait incontinent en dilligence; mais ainsi que par l'envoy desdictz pontz, artillerie et munitions a falu emploier beaucoup de basteliers de ceulx mêsmes qui congnaissent le cours de la rivière entre cy et Bude qui sont en assez petit nombre taut pour la mortalité d l'année passée, comme aussi que les basteliers d'en hault de ceste ville n'aians accoustumé déscendre plus bas que icy ne sceuvent le cours de la rivière en bas.« (*Károlyi Árpád:* Kiadatlan levelek a német birodalom magyarországi nagy hadi vállalatának történetéhez. — *Tört. Tár*, 1880. évf.)

1100 olasz hajókatonáján kivül még 6000 magyar, szerb, vend (dalmata) és olasz naszádosból állott. [1])

Brandenburgi Joachim lassan haladt tekintélyes seregével lefelé, s a nagyobb városokban mindenütt hosszabb pihenőket tartott. Várnia kellett, míg hadi szerszámait, ostromgépeit, hidalkotmányát Bécsből utána küldték. [2]) Ez alatt Melignani, ki mellesleg mondva derekasan lakmározott útközben a magyar főuraktól szedett zsákmányból, előre ment a hajóhaddal Esztergomba. [3]) Az unalom által gyötört Brandenburgi átlátogatott olykor Komáromból, Almásról és Neszmélyből Esztergomba is, hogy a sereg előkelőivel szemlét tartson a hajóhad fölött. Mindig ünnepélyes katonai tűntetésekkel fogadták mind a hajókon, mind a városban.

Augusztus 20-dikán végre ő is Esztergomba tette át táborát s szeptember 4-dikéig élvezte az esztergomi érsek vendégszeretetét. Ezen idő alatt csatlakoztak seregéhez a magyar csapatok: Perényi Péter és János, Rásky, Báthory András és öcscse János, Batthyány Ferencz, Balassa, Bebek, Nádasdy Tamás, Zrinyi Miklós és Serédy Gáspár. Szeptember 5-dikén Visegrádra mozdúlt elő a Brandenburgi s két nap alatt érkezett oda. Végre szeptember 26-dikán Szent-Endréig ért a sereg, hol a hajóhad segélyével a Duna balpartjára ment át.

Szeptember 27-én vette kezdetét a csatározás a Margitszigetnél felállott császári hajóhad és a budai török flotta közt. A török hajók és az Ó-Budánál rejtve volt török előőrsök heves tűzzel fogadták a német hajórajt. Azonban Melignani csakhamar szétverte a törökök rejtekét, és a budai basa naszádjait is megszalasztván, helyreállította a közlekedést a felső Dunával. Joachim választónak többi hada Pesttől északra és keletre, a királyi kertben és szomszédságában, valamint a hátrább fekvő térségen helyezkedék el.

Ez a színleges hitvány hadviselés csak néhány napig tartott. Nem vitézség és hadi dicsőség, de inkább árulás, megvesztegetés és közömbösség érvényesültek e hadjáratban. Sem szárazon, sem vizen nem hagyott maga után említésre méltó

[1]) *Károlyi Á.*: id. m.

[2]) Aug. 21-én sürgeti a Brandenburgi Joachim Ferdinandot: hagyná meg bécsi hadi biztosainak: »das sie das maurenbrechen vnd geschutz sampt kugel, puluer vnd zugehoriger geraitschaft auch die vbrig schifbrucken vnd meher schantz greber oder quastadern — — vfs aller erst anhero fertigen, etc.«

[3]) Lefoglalta Thurzó Elek kir. helytartónak a Dunán Esztergomba szállított 100 hordó borát is, maga költvén el azt olaszaival és németjeivel. »Quae iniuria et ignominia profecto tanta est — irja Thurzó a Brandenburginak — ut ab ineunte aetate tribus iam meis principibus serviendo nunquam maiorem sum perpessus.«

nyomokat. Jovius szerint a speieri birod. gyűlésnek titkos határozata volt *Magyarország érdekében nem kezdeni harczot a törökkel.* A német rendek elegendőnek tartották megmutatni az ellenségnek Németország hadi erejét, hogy visszariaszszák őt Németország megtámadásától. S valóban a választó augusztus 8-dikán már föl is szedeté sátrait, és a mint jött, a Duna pesti oldalán visszaindúlt. Az árulásban vitézkedő német hadat méltán illeté meg nem csak a muzulmánok hahotája, de még a kortárs németeknek is megvetése.[1]) A hajóhad Perényi és Vitelli lovasai által kisérve érkezék vissza rendes állomáshelyeire. Ha a fáradságos és költséges sétautazásért valakit elismerés illethetne meg, az csakis a dunai flotta lehetne, mert némi hadi sikert és győzelmi tropheákat egyedűl ez tudott még felmutatni.

Ez alatt a törökök Péterváradnál áthidalták a Dunát. Mehmetbég a kalocsai vidék lakosságát sarczolta, Beglerbég Baja felől, Mihály moldvai vajda pedig a tiszai Kanizsa felől Szegedet rémiték. Mihály a hajókat, melyeken Kanizsánál a Tiszán átkelt, Szeged városától vette el.[2])

Abból a nagy német birodalmi hadból 1543-ban télire csak 8000-et hagyott hátra Ferdinand Magyarországban, hogy Pozsony előtt Bécset őrizzék. Az ország siralmas helyzetben, majdnem fedezet nélkül maradt. Szulejmán 1543. évi április 23-án indúlt el harmadik magyarországi hadjáratára. Beváltotta igéretét, melyet Frater Györgynek a tél folytában izent, hogy oly sereggel jövend Magyarországba, melynek terjedelme a tengerhez lesz hasonló. Ferdinand ekkor Nürnbergben volt és erősen munkálkodék, hogy a birodalmi gyűléstől segélyt eszközöljön ki a török ellen, mert az Buda birtokában szomszédjává lőn most a német birodalomnak. Frater Györgyöt megkereste a király, hogy addig, míg a kilátásba helyezett külsegély megérkezik, ő gondoskodjék a rábizott országrész megőrzéséről. A Feledy Lestár által közvetített e megkereső levélben különösen a dunai hajóhad ügyét köti a barát szivére a király. »Miután — úgymond — elhatároztuk, hogy dunai hajóhadunkat lehető leggyorsabban és legczélszerűbben föl-

---

[1]) *Hans Sachs* a költő a szent-endrei hid összeomlását is árulásnak bélyegzi, irván e csúfos hadjáratra vonatkozólag:

»Mit schiffn man über Thonau prucket,
Darauf das heer hinüber rucket;
Doch war die pruck zweimal zerbrochen,
Durch *verretrei*, hat man gesprochen.« (Die histor. Volkslieder der Deutschen. *R.* v. *Liliencron.* IV. No. 475.)

[2]) *Károlyi Árpád:* »Frater György levelezése.« Frater György tudósítása Ferdinandhoz. 1542. okt. 6. — A szegedi tanács levele Frater Györgyhöz, 1542. okt. 18.

szereljük, kiváló kegyességgel keressük meg és fölkérjük uraságodat: legyen azon, hogy minél előbb és a lehető legjobb föltételek mellett 1500, vagy legkevesebb 1000 bátor és képzett naszádost szegődtessen el a mi zsoldunkba és szolgálatunkba. Azután kapitányokat nevezvén mellé jök, gyűjtse őket össze Komáromban, hogy április hó végéig mindnyájan együtt legyenek. Fizesse ki mindeniknek az ő hópénzét előre, hogy a mondott helyen késedelem nélkül jelenhessenek meg. Ha a hópénz sem a megyék adójából, sem az alattvalók segélyéből nem folyna be, kölcsönözze ön nekünk a megkivántató összeget, vagy vegye azt máshonnan kölcsön, hogy az imént kifejezett óhajtásunk minden bizonnyal teljesedésbe menjen. Ha a naszádosok kitűzött időre pontosan megjelennek Komáromban, tüstént intézkedni fogunk, hogy ezentúl mindig rendesen kapják zsoldjaikat. Irja meg nekünk uraságod, mikorra és hány naszádost képes Komáromba gyűjteni? Szegődtesse őket bármely nemzetből, de különösen a ráczok közül, minél nagyobb számban zászlaink alá, készen tartván őket, hogy mikor Magyarországba érkezünk, lehetőleg mennél nagyobb erővel csatlakozhassanak hedseregünkhöz.« [1])

Martinuzzi ezúttal hűnek mutatkozott ugyan Ferdinandhoz, de a király ellentállási képességéről nem sokat tartott. Izabella érdekei, vagyis tulajdonképen a saját uralmának biztosítása, nem engedték őt meghasonlani a győzhetetlen fényes portával. Azt felelte tehát Ferdinandnak jó későn, két hónap leforgása után, hogy kivánságának nem tehet eleget. Rácz naszádosokat a törökök közelgése miatt már nem szegődtethet; ezt márczíusban kellett volna ő felségének parancsolnia. Most, mikor az ellenség úgyszólván már a küszöbön áll, senki sem akarja feleségét és gyermekeit elhagyni s bizonytalan sorsnak kitenni. Jelenleg minden ember arról gondoskodik: mikép szabadúljon a veszedelemtől. [2]) A mit tehetett, mindössze abból állott, hogy magához hivatá a komáromi naszádosok vajdáit s esküvel kötelezé őket Ferdinand hűségére. Meghagyta nekik, hogy a hol hat, tiz, húsz vagy harmincz naszádost szerezhetnek, szegődtessék őket titkon ő felsége zsoldjába és küldjék őket a Dunára. [3])

A vajdák saját személyeikre megtartották ugyan fogadásukat, de több naszádost, mint a mennyivel rendelkeztek, nem gyűjtöttek.

---

[1]) »Fr. György lev.« — Ferdinand Frater Györgynek, 1543. ápr. 4. Nürnbergből; továbbá 1543. jún. 7. és jún. 24. Prágából.

[2]) U. o. Frater György Ferdinandnak, 1543. május 25. Gyulafehérvárról.

[3]) U. o. Frater György üzenete Ferdinandhoz, 1543. május.

Szulejmán július 22-dikén feltartóztatás nélkül vonúlhatott Valpó, Siklós és aztán be Buda várába. Midőn a szultán július 24-dikén szárazon és vizen Esztergom ostromához is fogott, a komáromi vajdák csak 40 naszáddal mentek a keményen szorongatott vár segedelmére. A várban Salamanca spanyol tiszt parancsnoksága alatt 600, többnyire német nemzetiségű császári katona látta el a helyőrségi szolgálatot. Ezekhez járult még az ostromzárolást megelőzött napokban Liscano spanyol ezredes vezénylete alatt 700 fönyi Komáromból küldött olasz csapat. A naszádosok augusztus 6-dikán hét óra hoszszat viaskodtak a hasonlíthatlanúl erősebb török hajóhad ellen, melynek 13 naszádját elsűlyesztvén és a mozlim hajósnép közűl számos halottat ejtvén, az egész török flottillát űzőbe vették. Tehettek volna a török hajókban nagyobb kárt is; de figyelembe véve saját csekély számukat, nem merték a török hajórajt messzire üldözni.[1]) E hajóütközetben esett el Szulejmán egyik kedves főembere, Zirnár török tengernagy is.[2])

Azonban a király-naszádosok lelkesedése nem mentheté meg sem Esztergomot, sem Tatát, sem Komáromot a török hódoltságtól. Szulejmán egymásután ragadta ki e várakat a magyar hazáért meghalni nem tudó idegen kapitányok kezéből, kikre azokat Ferdinand bízta. Csak a török vizi hadnál erősebb hajórajjal lehetett volna a dunai várhelyeket megtartani; de Ferdinand nem küldte most az országba a birodalmi német hajóhadat, hanem kün tartá azt Bécs oltalmára. Magok a bécsi hajók ugyanis oly ócskák és megviseltek voltak, hogy akár a Dunába meríteni vagy feltüzelni kellett volna őket. A bécsi arzenálnak egy 1540. évi leltárában felsoroltatnak: egy nagy gálya, egy nagy ágyúnaszád, három kis gálya, öt brigantina, két hosszú bárka és 24 naszád.[3]) A bécsiek pénzbeli tehetsége sem terjedt többre, mint 10 új hadi hajó építésére, melyek közűl 6 kétsor-evezős, 4 pedig csak prédáló hajó volt. A komáromi naszádosok tehát egészen magokra voltak eleinte hagyatva a magyarországi Dunán. Ferdinand csak Bécs városának megerősítése után 1544. évi márczius végével küldött nekik segítséget egy kis flottillában,—s később 40,000 emberrel ő maga is Pozsonyba, majd Komáromba szállott.[4]) A pápa küldött ugyan Ferdinandnak *Sabelli János* parancsnoksága alatt 300 naszádost, de azokat nem lehetett a törökök

---

[1]) *Stella:* De turcarum in Regno Hungariae successibus. (*Kovachichnál*, II. r. 364—372. ll.)

[2]) *Kápolnai:* Esztergom hadtörténelme. (A Ludovica Academ. Közl. 1883. évf.)

[3]) *Inventar des Arsionals.* Meynertnél, id. m. II. 167.

[4]) *Engel:* Gesch. d. R. Hungern. II. r. 323. l.

ellen küldeni. Bécs külvárosaiban elkvártélyozva annyira elkorcsosodtak, hogy a bécsiek, nem nézhetvén tovább a nejeiken és leányaikon elkövetett szemérmetlenségeiket és a tisztességérzetet sértő kihágásaikat, kénytelenek voltak Ferdinandnál panaszt emelni ellenök, ki aztán világgá bocsátotta a lator taliánokat. [1]) A keresztény főserég április 22-én indúlt el Komáromból a Duna jobbpartján. A Lauenburgi herczeg egy erős osztálylyal a Duna balpartján, a hajóhad pedig szállítóhajókkal a Dunán haladt Esztergom felé, melynek vívása tűzetéték ki most első vállalatúl. Május 1-én sikerült Mátyás főherczegnek és Pálffy Miklósnak a ben volt polgárság segitségével a Ráczvárost elfoglalniok; magát a várat azonban csak úgy lehetett legkönnyebben kézrekeríteniök, ha a Dunával való közlekedéstől elzárják. A török hajóhad ugyanis most oly erős volt, hogy Mátyás hajóhada nem akadályozhatá meg a várnak a Dunáról élelmeztetését és szüntelen erősitését. Ezt tehát a szárazföldön kellett volna elérni, a Viziváros elfoglalása által, a mi azonban a húzamos ostrom temérdek költségei és 5000-nél több keresztény katona életének árán sem sikerülhetett. A hajóhad szüntelen működésben volt ugyan, de semmi jelentősb eredményre nem vergődhetett; június 18-án pedig, midőn híre futott, hogy Szinán basa 64,000 emberrel megy Esztergom szabadítására, fölszedte horgonyait s Komáromba vonult vissza. [2])

A bizodalom Ferdinandba az eddigi sajnos tapasztalatok után ingadozni s fogyni kezdett a magyar uraknál. Ő maga panaszolja ezt fivérének, Károly császárnak, irván: »A magyar urak közül számosan elhatározták, hogy inkább akarnak a töröknek adózni, mintsem általa lassanként meghódíttatni és jobbágyaiknak martalékul esni. E végből már alkudozni is kezdenek a törökkel.« [3]) Az elcsüggedt magyarokat azzal bíztatá Ferdinand, kogy Károly császár személyesen fog részt venni a törökök ellen intézendő nagy hadjáratban, s a kereszténység és Magyarország ügye elvégre is diadalra jutand. E nagyobb hadjáratra, mely 1544-ben vette volna kezdetét, Magyarországban is megtétetni kivánta Ferdinand a kellő előkészületeket. A rendek kapunként 2 aranyat és közönséges fölkelést ajánltak.Frater György egymaga 20,000 zsoldost igért. A király számos új sajkát készíttetett a komáromi naszádosok számára. *A magyar dunai hajóhad Révay István távozása, vagyis Buda*nak *1540. évi szerencsétlen ostroma óta, mint a német hajóhad fiókosztálya szerepelt csak. Mint önálló hadtestületet itthon saját vajdái kormányozták ugyan egy fővajda vezér-*

[1]) *Stella*: e. h.
[2]) U. o.
[3]) *Bucholtz*: V. 203. Urk. B. 229.

kedése mellett; de háborúban a német hajóhaddal együtt kellett vitézkednie és a német hajóraj kapitányainak engedelmeskednie. Az összes dunai hajóhad élén akkor *de Contreres Alfons* spanyol származású naszádkapitány állott. Ferdinand most tulajdon kapitányt nevezett ki a magyar király-naszádosok számára, *Ujrinovics Vitus* szerb főúr személyében.[1]) A tervezett hadjárat nem jött ugyan létre; de a magyarországi dunai hajóhad szépen föl lett készítve, és Ferdinand az 1546. évi pozsonyi országgyűlés meghívó levelében bátran hivatkozhatott buzgó igyekezetei és tevékenységére, melyekkel Magyarország védelmén, felszabadításán és egyesítésén fáradozott. S ha e czélt teljesen el nem érheté, annak okát — úgymond — az ország megoszlásában és a nemzet pártoskodásában kell keresni. Mindazonáltal el van határozva mindvégig teljes erejével gondoskodni híveinek javáról és bajaik orvoslásáról, továbbá a közbéke fentartásáról, a török zsarnok uralmának megszüntetéséről és az ország egységének visszaállításáról.[2]) Azonban mindamellett, hogy a rendek ezen országgyűlésen újabb áldozatokat ajánlottak honvédelmi czélokra, nem fojthatták el bosszújokat a miatt, hogy ő felsége idegen olasz és spanyol katonákat alkalmaz a hadseregben. Kérték azok eltávolítását, meg hogy a spanyol katonák hitelezőiket elégítsék ki, és azoknak, kiket megkárosítottak, adjanak elégtételt.

Az idegen katonák miatti közelégületlenség lecsillapítását czélozta a király, midőn a magyar naszádosok közt — kik az idegen fővezérlet alatt legtöbbet szenvedtek — külön kegyelemdijakat osztatott ki,[3]) a megyéknek, várnagyoknak, harminczad-hivataloknak és vámállomásoknak pedig szigoruan meghagyta, hogy a naszádosoknak adott 1535. évi szabadalmakat, kiváltságokat és mentességeket szem előtt tartsák s őket, hű szolgálataiknál fogva, árúczikkeik és egyéb portékáik után meg ne adóztassák, vagy meg ne vámolják »sub poena indignationis regiae et privationis tricesimae ac thelonii.«[4])

[1]) Ivadékai még e század elején is éltek Trencsén vármegye nemessége sorában.

[2]) *Fraknói:* »Magy. országgyűl. eml.« III. 4.

[3]) *Magy. orsz. levtr.* Benign. resol. reg. 1548. aug. 9. és 14. Az utóbbi iratban 8 komáromi vajdát említ a király, névszerint: *Horváth Pétert, Stankovics* (Zankowÿth) *Pétert, Milovánovits Miklóst, Dókay Imrét, Horváth Jánost, Borhy Pétert, Vajda Sebestyént* és *Ujlaky Lőrinczet.*

[4]) U. o. 1548. decz. 28. — Többi közt mondja a király: »Ex querelis fidelium nostrorum Waÿwodarum Nazadistarum intelleximus valde displicenter, quod quamuis nos in Anno Dni. 1535° proxime preterito, tum *ad supplicationem fidelium regnicolarum nostrorum tunc Posonÿ congregatorum,* tum vero consideratis *fidelibus seruitÿs* eorundem Waÿwodarum nostrorum *nobis et sacre istius Regni nostri Hungarie Corone* exhibitis . . .«

Ezt a rendeletét 1549-ben visszavonta ugyan a király, de helyette 40 majd 60 forintot adott évenként kárpótlásul a naszádos vajdáknak. »Azt találtuk — úgymond — hogy a naszádosoknak adott kiváltságok és szabadalmak ürügye alatt különféle csempészet űzetik; a miért is ezentúl minden naszádos vajda és két tizedes társa együttesen 60 magyar forintot fog kapni kárpótlásul a harminczad-pénztárból.« [1])

Ugrinovics nem sokáig állott a király-naszádosok élén. Midőn a trienti zsinat kihirdetésekor a császár és a smalkaldi szövetség tagjai közt a vallási villongások megkezdődtek, s ennélfogva a törökök részéről hosszabb békére volt szükség: Ugrinovicsot 1546. évi július 16-ikán Konstantinápolyba küldé Károly császár és Ferdinand, hogy ott Vetwick Gellérttel együtt állandóbb béke kieszközlésén működjék. [2]) Ez ama öt évi béke, melyet az 1547. évi nagyszombati országgyűlés »az ország legmélyebb gyalázatának s a haza sírjának« nevez.

Ugrinovics után, hihetőleg 1548-ban, *Tarnóczy András* lett a király-naszádosok kapitánya. Ferdinand azon gondoskodott, hogy az ország végházainak őrizetére rendelt csapatoknál czélszerű reformokat létesitsen. »Minthogy minden gondolatunk — mondja az 1548-diki pozsonyi országgyűlés meghívójában — a ti jólétetek, megmaradástok és nyugalmatok körül forog: el vagyunk határozva bizonyos módszert és rendet állapítani meg a véghelyek megerősitése és egy *állandó hadsereg* tartása iránt.« [3]) A barátságosabb viszonynál fogva, mely a béke következtében Ferdinand s a törökök közt beállott, gyakran jártak küldöttségek a budai basától Bécsbe vagy Prágába és onnan ismét Budára. Az udvar közönségesen a

[1]) *Magy. orsz. levtr.* 1549. márcz. 15., 1549. jún. 5. és 1551. aug. 11-diki kir. rendeletek a pozsonyi kamarához.

[2]) *Horváth Mihály* helyesen állítja, hogy Ferdinand a magyar rendek kérelmére küldé Ugrinovicsot Konstantinápolyba. A rendek panaszt emeltek az ellen, hogy Vetwick, Károly császárnak titkára, tehát egy idegen diplomata, küldetett Magyarország ellenségéhez az ország érdekeit képviselni, a magyarok tudta s híre nélkül; holott nagyobb előnyöket lehetett volna várni, ha a király a török viszonyokban jártas magyar urakra bízza a törökökkel való alkudozásokat. (Magyarország történ. IV. 207—208. ll.) Ettől eltérőleg *Svetich M.* szerb iró beszéli, hogy Vetwick 1545-ben már visszajött Konstantinápolyból a békepontokkal s Komáromban találván Ferdinandot, a király ott fogadta volna el azokat. Ezen alkalommal ismerkedett meg Vetwick a nevezett Ugrinovicscsal, s kérte őt maga mellé a konstantinápolyi követséghez kineveztetni. Ez megtörténvén, Ugrinovics 1546-ban, mikor Vetwick konstantinápolyi állomására visszatért, vele utazott le a Dunán uj rendeltetési helyére. (*Srbski Lyetopis*, 1830. II. 1—4.)

[3]) *Fraknói:* »Magy. országgyűl. eml.« III. 171.

király-naszádosok kapitányát Tarnóczyt bízta meg a különféle izenetek átvitelével Budára.[1]) Egyéb működése ismeretlen.

Utóda lett *Nesthe Lukács*, a Tomory érsek péterváradi küzdelmeinek idejéből ismert derék naszádos vajda. Az elaggott bajnok csak néhány hónapig. 1550. évi tavaszig parancsolt a király-naszádosoknak, a mikor is a halál kiragadta az élők sorából.[2]) Az ő érdeme lesz, hogy Ferdinand az általa tervbe vett katonai reformok közé a naszádosok zsoldjának rendszeresítését is fölvette. »— — Statuere volumus — írja a király 1549-ben márczius 8-dikán a pozsonyi kamarának — quo pacto in posterum nazzadistarum soluciones fieri debeant.« Ennek következtében a komáromi naszádosok zsoldja évi 40 forint helyett 60 forintban, a sellyeieké, s valószínűleg a győri s pozsonyi naszádosoké is, 48 forintban lett megállapítva. A Sellyén tartózkodó 14 és a Komáromban tartózkodó 8 rokkant naszádos vajda, »qui extra militiam stipendia nostra expectant«, évi nyugdíjat kapott; amazok 100—100 forintot, emezek 40—40 forintot.[3])

E kedvezmények és újítások valamint egyrészről serkentésül szolgáltak, másrészről a készülőben levő hadi események tekintetéből sem téveszték el hatásukat. A naszádosok ismét nagyobb számban jelentkezének Ferdinand zászlai alá, úgy hogy 1550-ben 824 naszádos találtaték a királyi hadseregben. Az ország életerejét fogyasztó bonyodalmak úgy hozták magokkal, hogy a harcztér, melyre a versengő hatalmak tevékenységök súlypontját fektetni kénytelenek valának, a Dunáról a Tiszára csuszamlott át, és a dunai naszádosok szolgálatát a Tiszán is igénybe vette. A törökök hűségén levő Petrovics a Tisza és Maros közt tűzte ki zászlaját s nagy tömegekben gyűjté a szultán által jobbágyi kötelékeiből felszabadított szerb népet. A gyülevész tömeg 1549. évi szeptemberben elfoglalá Csanádot, és ezzel birtokában volt Erdélyország kulcsának, a Marosvonalnak. Látván ezt Kazim budai basa, hirtelen elhagyá a fővárost és Szegeden a Tisza partján ütött tábort. Szeged fölött Szolnoknál a Salm Miklós és Báthory Endre császári hadai gyülekezének. A Közép-Tiszán most annyiféle és oly rengeteg hadi nép csoportosúla, mintha éppen világháború lett volna kitörőben.

A tiszai és marosi vonalak megerősítésére még 1549-ben kezdett Ferdinand egy új várat építtetni Szolnokon, a Zagy-

[1]) *Magy. orsz. levtr.* Ben. res.

[2]) U. o. — A pozsonyi kir. kamara 1550. évi számadásai közt jún. 4-diki kelettel előfordúl: »Nassadistarum Capitanei Lucae Nyesthe viduae provisio annua 20 fl. resolvitur.«

[3]) U. o. Status erogationum 1549—1551.

vának a Tiszába szakadásánál. A szolnoki vár oltalmára a komáromi naszádosok egy osztályát rendelé Ferdinand *Chemeri Zay Ferencznek*, már a mohácsi ütközetben kipróbált vitézségű, olaszosan iskolázott s magas míveltségű királyi udvarnoknak kapitánysága alatt. [1]) A *tiszai hajóhad* kezdetben csak egy század naszádosból állott 3 vajda vezetése alatt s 1551-ben tavaszszal kezdé szolgálatát; de rendes hadi naszádjait, minthogy Komáromból vizi közlekedés nem állott fen a Tiszával, később kapta Marmarosból. »Saját érdekünk és Szolnok várának szüksége megkívánja — írja Ferdinand a pozsonyi kamarának, — hogy minél előbb 3 naszádos vajda ama várba küldessék. [2]) Meghagyjuk nektek, hogy a sellyei vagy a többi vajdák közül, kik évi zsoldunkban állnak, három ügyes és szorgalmas embert haladéktalanúl Szolnokra küldjetek. A hajók, melyeket használni szoktak, már készülnek Marmarosban és mihamarabb le fognak küldetni Szolnokra.« [3]) E rendeletét ismételte a király egy hónappal később, hozzá adván még, hogy a Szolnokra küldendő 3 naszádos vajdát két-két tizedes is kisérje. »Szolgálni fognak pedig ott Zay Ferencz kapitány parancsnoksága alatt, és a kit még melléje fogunk rendelni. Evedző hajósnépet is fogadjatok és küldjétek anyagokkal együtt mielőbb Szolnokra.« [4]) A tiszai hajóhadra fordított kiadások ezúttal az esztergomi, egri, váczi és nagyváradi püspöki javak tizedeiből fedeztettek. A főpapok e hazafias áldozatkészségére most Martinuzzi adta a jó példát, a királynak tett önkéntes ajánlatával. [5])

A mohácsi vész után Szolnokon volt tehát az *első és egyetlen állandó tiszai naszádállomás*. Ha idejekorán, vagy csak pár évvel előbb létesül, jelentékenyebb szerepet vihetett volna. Megakadályozhatta volna a törökök és szerbek garázdaságait Szeged és Csanád körül a Tiszán és a Maroson. [6])

E folyóknak és vidéköknek stratégiai fontosságát már az előző években, főleg Zápolya János elhalálozása óta, számta-

---

[1]) V. ö. *Thallóczy Lajos:* »Csömöri Báró Zay Ferencz« czimű jeles tanulmányát. (Magy. Tört. életrajzok. I. évf. 2. füz.)

[2]) »Ut mittantur tres Waÿwodae ad Zolnok, illic Nazadis in flumine servituri.«

[3]) U. o. Ben. resol. Bécs, 1551. ápr. 7.

[4]) U. o. Ben. resol. 1551. máj. 8. »Ut waÿwodae tres cum decurionibus et remigibus mittantur ad Zolnok.«

[5]) *Károlyi Árpád:* Frater György levelezése. (Tört. Tár, 1880. évf. 249—250. ll.)

[6]) A mit Thallóczy mond, hogy Szolnok vára alatt, Zay Ferencz kapitánysága elején, a tiszai naszádos flottillának csak »*egy része*« horgonyzott volna, nem egyéb puszta föltevésnél. Ezen időben nem volt a Tiszán több flottilla, hanem csak a szolnoki.

lanszor igazolták a háborús események. A törökök hódításai korántsem tehettek volna a XVI. század ötvenes éveiben oly roppant előmeneteleket a Tiszán-túli megyékben, ha az alsó és középső Tiszának, valamint a Maros folyónak stratégikus pontjai elegendőképen meg lettek volna erősítve. A Maroson Csanád és Nagylak alatt szintén állott nehány hajó; de őrizetök oly gyenge volt, hogy a törökök első rohamának sem állhattak ellen. A vidék szomorú elhagyatottságát méltán kesergi Nagy Péter csanádi várnagy, az 1551. évi úrnapja utáni pénteken írt levelében, melyet Pázmány Péter váradi provisorhoz és Bartakovics János ugyanottani castellanushoz intéz. »Adná Isten — mondja — hogy ti kegyelmeteknek ennél jobb hírt írhatnék; de mint Isten akarta, úgy kell lenni. Kegyelmeteknek azt bizonynyal írhatom, hogy ez mai napon hajnalban a *törökök reám jövének naszádokkal és a hajókat mind elvivék.* Immáron ti kegyelmetek lássa és ti kegyelmetek viseljen gondot rá; mert általán fogva mingyárast a törökök e csanádi várat megszállják, mert immár a naszádok is mind kiszálltanak a partra és mostan az uraim velek harczolnak. Azért kegyelmetek lássa, ti kegyelmetek viseljen gondot rá; mert immáron ti kegyelmeteknek nem küldhetek ilyen gyakorta levelet, mert mindenünnen rajtam lesznek ezen helyt, azért kegyelmetek viseljen gondot reá. — — De általán fogva az bizonyos dolog, hogy mingyárast ez Csanádot megszállják és ezt hátra nem hagyják a törökök. Innét aztán Erdélybe mennek a mi kegyelmes urunkra. Immáron mikort ez dolog meglett volna, *hogy a törökök a hajókat elvitték volna innét*, azon kézben juta egy emberem Temesvárról és azt mondá, hogy immáron ispán uram táborába szállott és az én emberem Szent-Péternél látta táborban, azért onnét mingyárast az Csanádra jő.« [1])

Nagy ideje volt tehát Szolnokot, a Tiszán-túlnak s Erdélynek előbástyáját, várerőddel ellátni s hajóhaddal is védelmi állapotba helyezni.

A budai basa 1551. évi márcziusban akarta már e befejezetlen várat megrohanni; mert építését béketörésnek vette a porta. A vár fölszerelésével sietni kellett hát szorgosan. Szokoli Mohamed rumćliai beglerbég ezen évi szeptember elején szintén rátört az országra s 60—80 ezernyi seregével Zalánkeménnél s Péterváradnál átkelve a Dunán, egyenesen Titelnek fordúla s onnan Becsevár ostromára szálla. Szeptember 11-én Csúrogon (Chyrögdön) táborozék a basa, a Tisza jobbpartján, Becsével szemben; hajói pedig, »az kikben hidat akar-

[1]) *Szalay Ágoston:* Négyszáz magyar levél, 81—82. ll.

nának csinálni,« Titelbe érkeztenek. [1]) Szeptember 17-én »cseterteken nappal-éjjel, és pénteken felestekemkorig szünetlen lőtték Becsét és igen törték,« 19-dikén pedig bevették és Szeged után a török tiszai hajóhad második főhelyévé tették az alsó Tiszán. [2]) A Csanád, Lippa és Temesvár irányába intézett hódítási kirándulásokról rendszerint a becsei kikötőbe, az ottani éléstárakhoz s hadi készletekhez, a hajóraj oltalma alá huzódott a mozlim had. Becse után egymásután estek el aztán Aracs, Galád, Csanád, Nagylak, Lippa, Temesvár, Szárcsa és Becskerek. Ezen erődített helyeket még 1547-ben követelé magának a török, de Martinuzzinak sikerült azokat akkor nagy pénzáldozatok árán megváltania. Ilyen veszélyes viszonyok közt főfontosságú hadi feladattá lőn Szolnoknak hadi fölszerelése, annál inkább, mert Ferdinandnak szándéka volt Lippa visszavétele után Becse és Becskerek megostromlására is küldeni csapatait. *Szolnokon tehát egy nagyobbszerü naszádos telep fölállítását tervezte a király.* Az 1552 dik év telén 100 közönséges naszád és 40 tiszai gálya ácsoltatott Szolnok számára a marmarosi hegyek közt. A hajóépítő mestereket Komáromból küldé oda a király. [3]) A hajóépités tetemes költségeinek fedezésére a tokaji sókincstár jövedelme vétetett igénybe. [4])

Az uj naszádok még nem érkeztek Szolnokra, midőn a török a rendelkezésére állott egész hatalmát összesité az új várnak megsemmisítésére. A catastropha nem találta Szolnokon Zay Ferenczet, ki augusztus 11-dikéig volt szolnoki kapitány. Említve volt, hogy Nesthe Lukács csak nehány hónapig kormányozhatá a komáromi naszádosokat. Helyébe Ferdinand 1551-ben a leghivatottabb és legmegbizhatóbb férfiút, *Chemeri Zay Ferenczet* nevezé ki a dunai király-naszádosok komáromi kapitányává, *egyszersmind az összes magyarországi hajóhad főkapitányává.*

A tiszai naszádosok kapitánya *Horvatinovics Bertalan* lett. Istvánfi vitéz embernek dicséri, kit e hivatalra a közvéle-

---

[1]) *Balogh Lőrincz* becskereki várnagy levele Losonczy Istvánhoz. Becskerek, 1551. szept. 11. (Tört. Tár, 1880. évf. 597.)

[2]) *Horváth Ferencz* és *Cserepovics Miklós* levele Báthory András temesi grófhoz. Billéd, 1551. szept. 19. — Ezen XVI. századbeli levelek publicatiója előtt uralkodó volt történetiróinknál a nézet, hogy Becse várát *október 19-én* foglalta el a török. Magam is osztoztam e nézetben. (V. ö. Történelmi Adattár. I. köt. 313. l.) Alkalmat veszek tehát magamnak az előbbeni munkáimban nyilvánított ezen téves állításomat, az újabban közzétett egykorú adatok alapján, ezennel helyreigazítani.

[3]) *Magy. orsz. levtr.* Ben. resol. r. Prága, 1552. jan. 22. és Bécs, 1552. febr. 6.

[4]) A pozsonyi kamara meghagyja 1552. évi január 30-dikán a tokaji kamara comesének, Nagyfalvai Nagy Jánosnak, hogy a marma-

mény igen alkalmasnak tartott.[1]) Hadi működésének mindazonáltal semmi híre sem maradt. Bizonyos csak az, hogy a vármegyék köznépének verítékével épített és roppant pénzösszeget fölemésztett Szolnokot nem volt képes megmenteni, sem a török hajóhad menetét a Tiszán föltartóztatni; de még csak kémszolgálata sem volt a Tisza Titel-szegedi vonalán, hogy az ellenség vizi erejét és szándékait tanulmányozhatta volna. A török hajóhad mozgását a becskereki várnagy észlelteté Becskerek és a Bábató közt lovas csapatával, és úgy adta azt hírűl a tartomány főkapitányának, Losonczy Istvánnak Temesvárra.[2]) Horvatinovics már szeptember 3-dikán éjjel hagyta el Szolnokot, miután a vár parancsnokát, Nyári Lőrinczet Ali basának és Amhádnak kezeibe szolgáltatta. Nyáry Lőrinczet alapjában véve jóravaló s vitéz katonának dicsérik, a ki azonban fegyelmet nem tudott tartani. Huszárkapitánynak jó lett volna, de nem egy fontos vár kapitányának.[3])

Ferdinand kénytelen volt ismét a szeraszkierátus jóvoltáért esdekelni. Oly férfiak után kellett tehát az országban körültekintenie, kiket fenkölt szellem, előkelő állás, eszélyes tapintat és a fényes portán elegendő ismeretség kellően képesítének a követi állásra. Ferdinand sokáig kereste embereit és többeket szólított fel a konstantinápolyi követség elvállalására; de utóvégre is Zay Ferenczben, a kisebb dunai hajóhad nemes érzelmű s lelkes főkapitányában, meg a tudós Veráncsics Antalban nyugodott meg választása.[4]) Veráncsics püspök és Zay

rosi hajóépítéshez szükségelt költségeket fizesse ki. »Sacra Mttas. Regia, dnus. nr. clementissimus, mandavit facere naves Nazadas plures, ad quarum dispositionem pecunia opus est; nam sine pecunia non cito laboratores conducuntur.« (*Magy. nemz. múzeumi kézirattár.* MSS. S. XVI—XVII. Fr. 10. Fol.)

[1]) »Vir fortissimus atque ad illud munus omnium judicio accomodatissimus.« (XVI. 188. l.) Szép magyarsággal irt egy levelét *Károlyi Árpád* közlé, a Frater György leveleinek során.

[2]) Szept. 11-dikén irja Balogh Lőrincz becskereki várnagy Losonczynak: »hogy az Tiszán ma menének fel az sajkák az töröké. Bizony, hogy kikiltem vala Imolay Kristófot avagy 25 lóval, hogy meglássák hova mennek, osztán vagy húsz darabantot; még ki is szállottak volt harczolni. Azt mondá Kristóf urara, hogy vadnak huszonöt naszáddal, az többi mind terhes hajók, kibe élés, kibe por, micsoda és egyébféle hadhoz való szerszám. Az Bába-tónál (Torontálban Elemér falu alatt) érték volt el őket. Azt immár nem tudjuk, hova mennek. Becse alája, avagy Szegedre.« (*Tört. Tár*, 1880. évf. 601. l.)

[3]) *Kaprinay* MSS. B. XXVIII. p. 258. (*Budapesti kir. egyetemi könyvtár kézirattára.*)

[4]) *Magy. történ. eml.* IV. k. 5—7. l. »Párbeszéd Veráncsics Antal és testvéröcsese Mihály között, amannak első követségéről a portánál.« »Ubi ab iis — irja Veráncsics, — quos et virtus tanto munere dignos faciebat et imprimis genus ac patriae pietas hortabatur, impetrari non

Ferencz mentek el tehát Konstantinápolyba a portával alkudozni. A Szolnok bukását követő öt évi békét tudvalevőleg e két magyar főúr eszközlé ki 1553. évi augusztusban. Zay hazafias buzgalmát 1553. évi május 25-én a fődemesi uradalom adományozásával jutalmazá a király.[1]) Későbbi acquisitiói dúsgazdaggá tették.

Zayt az ezentúl többször ismételt konstantinápolyi diplomátiai küldetései húzamosabb időközökben 1557-ig távol tartották hazájától és naszádosaitól. Ezen idő alatt süve, *Paksy János*, parancsnokoskodott a dunai hajóhad fölött. Neki ír Sfortia Pallavicini őrgróf 1553. évi márcziusban, hogy a török követet szivesen lássa Komáromban és egy naszádos vajda által tüstént jelentse annak megérkeztét ő felségénél Bécsben. Paksy márczius 20-án ír a királynak a török követről, és hogy Bakay Miklós naszádos vajdát küldé fel ő felségéhez a kapott parancsolat értelmében.[2]) Azonban Paksy csak tiszttartói czimen intézkedett a hajóhad fölött. Míg Zay odajárt a keleten, a magyar dunai hajóhad mind jobban Bécs befolyása alá került. A már említett *de Contreres Alfons* német dunai flottilla-parancsnok a magyar hajónépre is kiterjeszté hatalmát, noha az 1552. évi országgyűlés határozottan tiltakozott az ellen, hogy a magyar hadakat külföldiek vezéreljék. De Contreres gyakrabban lejárt Bécsből Komáromba, gyakorlatokat tartott a hajóhaddal, intézkedett katonai és fegyelmi ügyeiben és szakértői itélet alá eső fontosabb dolgokban véleményt mondott. 1552. évi április 4-ikén írja Paksy a királynak: »De Contreres Alfons, ő felségének gályakapitánya ő nagysága, a közelebbi napokban Komáromba érkezett egy új fölszerelésű hajóval, mely naszádnak neveztetik. Naszádján gyakorlatokat tartott a Dunán a naszádos legénységgel és vajdáikkal. A naszádosok kipróbálták, szemügyre vették és jónak is találták a hajót; de a vajdák egyszersmind azt is kérelmezik ő felségétől: hagyná meg a nevezett gályakapitánynak, hogy az átszivárgó ósdi komáromi naszádok helyett a bemutatott naszádhoz hasonló új hadi hajókat szállíttasson le.«[3])

Midőn Zay, ki követjárása idején s még azután is folyton élt a naszádosok főkapitánya czímével, 1557-ben haza jött Konstantinápolyból, a magyar dunai hajóhad ügyeire, melyek immár különben is a német flottilla-parancsnokok hivatási

potuit, quod rogabantur: in Franciscum cognomento Zay, virum nobilem cordatum et nazadarum classis Danubii minoris summum ducem, atque in me, apud regem omnium minimum, versa sunt suffragia.«

[1]) *Thallóczy*: id. m.

[2]) *Bécsi titk. levtr.*

[3]) U. o.

körébe vonattak, csak kevés befolyást gyakorolhatott. Annak legalább sehol sem találom nyomát, hogy visszajövetelekor ismét és rögtön átvette volna Paksytól a naszádosok parancsnokságát s azt három esztendeig viselte volna. Sőt ez lehetetlen is volt, miután Zayt 1557-ben részint követi jelentései, részint birtokügyei foglalják el, 1558-ban pedig Ugróczon várat épít és számadásait rendezi, mialatt mindig Paksy igazgatja Komáromban a naszádosok dolgát.[1] 1560. szept. havában már a kassai főkapitányságban találjuk Zayt; de a naszádosok főkapitányi czímét még most is viseli.

A török békében, mint közönségesen, most sem lehetett bízni. Ferdinand, mintha nagy veszély előérzete gyötörte volna lelkét, minden buzgalmát egyesíté most és lázas tevékenységet fejte ki, hogy szárazi és vizi hadseregét és az ország védbástyáit jó karba helyezze. Az 1553. évi soproni országgyűlésre személyesen ment el két fiának, Miksa királynak és Károly főherczegnek kiséretében. »Illő — úgymond — hogy a rendek most, a végső szükség idején, erejökön felül is áldozzanak. Vegyék tekintetbe, hogy a hadsereg és hajóhad ellátására Magyarország összes jövedelmei sem elegendők.«[2] A rendek teljes készséggel járultak a király óhajának teljesítéséhez s czélirányosnak látták, hogy a nevezetesebb és javítást igénylő várak, többi közt a Dunán Győr és Komárom, újból megerősíttessenek és a szükséges őrséggel elláttassanak. A várerődítési instructio Karl Jakab udvari embernek adatott ki, hogy azt Sfortiával is közölje, és ez utóbbi javaslatot terjeszszen ő felsége elé. Sfortia Győr megerősítésére javaslá, hogy a két század naszádos, *saját kapitánya* és vajdái alatt, továbbra is megmaradjon Győrött. De szükséges, hogy *a naszádosok mellé kirendelt 200 gyalognak* vagy az eddigi Thót Bálint legyen a vezére, vagy pedig Nagy Balázs, a várbeli gyalogság parancsnoka.[3] Komáromnak hozzávetőleges ellátására 400 labanczon és 150 huszáron kívül még 528 naszádos is kivántatott.[4]

A készületek országszerte mindenütt nagy erőfeszítéssel s javában folytak, midőn a rendek 1556-ban január havában

---

[1] *Thallóczy L.*: Zay Ferencz.

[2] *Fraknói*: Magy. országgyűl. emlékek. III. 416.

[3] *Bécsi titk. levtr.* Sfortia levele Ferdinandhoz. 1554. aug. 23. — A két századot kitevő győri naszádos legénység fejszámát nem lehet kerekszámban éppen 200-nak venni. Tíz-húszszal hol többet, hol kevesebbet számított egy század. Az 1556. évi márcz. 3-dikáról való katonai kimutatás 179 főnyire teszi a két győri naszádos századot.

[4] U. o. — Kimutatása az összes császári határvidéki katonaságnak Magyarországban, 1556. márcz. 2. — Mondatik benne: »*Comorn.* Ain vanndl Teutsch knecht 400, Nassadisten 528, geringe Phardt 150 . . .« Hivatkozik e kimutatásra Bucholtz is. (Oklevélkötet, 616. l.)

országgyűlésre jöttek ismét egybe Pozsonyban. A vizi had dolgában eddigelé történtekkel nem voltak egészen megelégedve. Nagyobb megnyugtatást kívántak e tekintetben a gyűlésen jelenvolt királytól. »*Arra nézve* — mondják a rendek fölterjesztésökben, — *hogy hadi készületeink helyesebben, biztosabban és könnyebben haladhassanak előre, lehetőleg erős hajóhadra van szükségünk, még pedig mindenek előtt a Dunán, mely nagyobb legyen az ellenség hajóhadánál; azután a többi folyamokon, nevezetesen a Száván, Dráván és Tiszán.* Mert ezen folyókon szokott az ellenség az ország belső részeibe behatolni. *A hajóhadra oly nagy súlyt fektetnek a rendek* (és ebbéli meggyőződésöket — mondják — a józan ész és tapasztalás is igazolja). *miszerint kívánatosnak látják, hogy a hajóhad főparancsnoksága lehetőleg a király ő felsége fenséges fiainak egyikére bizassék, ki a hajóhadnál éppen úgy személyesítője legyen a királynak, valamint a szárazi hadaknál ő felségének a királynak személyesen jelen kell lennie: végezvén, intézvén, és kormányozván mindeneket teljes hatalommal.*« [1]) Ismételve sürgették a váraknak, különösen Győrnek és Komáromnak megerősítését is. Ha a király mindezt gyorsan és kellő módon megteszi, remélni lehet, hogy az országot további veszteségektől meg fogja óvni, sőt az elvesztetteket is visszaszerezheti. Ellenkező esetben az ország az ellenség előtt nyitva fog állani, minthogy a király személyes vezetése nélkül mindenütt zavar és csüggedés fog mutatkozni; mint az elmúlt években is a király távolléte alatt számos erősség és az országnak egész alsó része, úgyszólván ellentállás nélkül, a törökök hatalmába került. [2])

A király válasza a rendek ezen fölterjesztésére csak töredékesen van meg, és így nem tudni, hogy a királyfiról mit felelt az országgyűlésnek. De a dunai naszádos-állomások meg-

---

[1]) »Ac ut rectius, securius ac facilius cuncta procedant, navalem etiam classem, primum quidem in *Danubio,* quae hostili classe superior sit, deinde vero in reliquis fluminibus, utpote *Savo, Dravo, Tibisco,* per quae scilicet aditus hosti facilior ad interiora regni patere magis solet, mature instruendam esse ordines regni sentiunt, tantumque in huiusmodi navali classe momenti situm esse affirmant (uti et ratio et experientia ipsa iam saepius declaravit) ut si fieri commode queat, *unus ex serenissimis Liberis sacrae eius Maiestatis navali ipsi classi praeficiendus videretur,* qui, quod sacram regiam Maiestatem personaliter in exercitu terrestri facere oportere superius explicatum est, in navali classe, et numero gentium et omnibus rebus necessariis instructissima, ipse perficiat, cuncta scilicet authoritate et imperio regat et moderetur; quando quidem principis ipsius presentiam ad omnia recte atque ordine gerenda administrandaque magnopere necessariam esse, adeoque sine ea frustra omnem parari expeditionem, status et ordines regni subinde repetere opere pretium esse ducunt.« (*M. országgyűl. emlékek,* III, 553.)

[2]) U. o. 485.

erősítését teljesíté, szaporítván azok személyzetét, kijavíttatván s pótolván fegyverzetöket és hajóikat. [1])

Ferdinand ügyei mindazonáltal napról-napra rosszabbra fordúltak. A portával kezdett békealkudozásoknak nem lett meg a kivánt eredményök, és Ali, a budai basa, parancsot kapott, hogy egész erejével János Zsigmond mellé álljon. Magyarországban tehát ismét megújult a török háború, s a veszedelem 1556. évi június közepén Szigetvár felé fordúlt. A budai basa nagy készülettel szállott a vár alá s negyven napig ostromolta azt, mert — panaszolja Ali Paksy Jánosnak — »az szigetiek sok pusztítást tettenek az fölségös császár földén; mert mikor neköm adá az fölységös császár budai tiszttartóságot, egy hónapja nem volt, hogy az szigetiek tizennégy hajót vertek föl az Duna mellett és harmincz török asszonyállatnál többet vittek be; mert az hajókat onnét alól nem bocsátják éléssel, hanem mind fölverik.« [2]) Szigetet Horvát-Stáncsics Márko, hazafiságban és vitézségben a Szondiak és Dobók társa védte, kezdetben csak Danhausen György segítségével, ki a stájer földről kisebb sajkákból álló flottillával úszott alá a Mura vizén, magával hozva a király által küldött német fölmentő hadakat. [3]) Nemsokára megérkeztek jelentékeny hadaikkal Nádasdy Tamás, Zrinyi Miklós, majd Ferdinand főherczeg is, s megmentették a fenyegetett várat és országrészt. De különben nem segítettek az általánosan megromlott országos helyzeten. Horvátországban 1557-ben szerencsétlenül folyt a háború s a törökök nagy foglalásokat tettek. Magyarországban 32 megyére olvadt le Ferdinand területe; a többi részek vagy elpártoltak, vagy török hatalom alatt álltak. Az 1558. évi frankfurti birodalmi gyűlés márcz. 14-én föltette ugyan Ferdinand fejére a német császári koronát, de fejedelmi hatalomkörének ezen növekedése sem volt képes elhárítani a délről fenyegető veszélyt. A magyarországi rendek elégületlensége Ferdinand kormányával egyre komolyabb alakban nyilatkozott, a sérelmek évről-évre szaporodtak. Az 1558-dik év őszén pedig mind Izabella hadvezérei, mind a porta nagyobb erélylyel

[1]) *A magy. nemz. múzeum könyvtárában* (Fol. Lat. Nr. 842.) őrzött egy kéziratban a következő, eddigelé ismeretlen, új naszádos vajdák fordúlnak elő: 1556-ban két »custodes Nazadarum Reg. Mjtis in ripa Danubii sub arce Posoniensi collocatorum;« 1558-ban a nyolcz komáromi vajda közt: *Sryzdich Péter*, *Syyesdy András*, *Pozsgay János*, *Demesi Horváth Péter és Nagy Máté*. Sellyén 1567-ben *Nagy Ferencz*, ki a csepelszigeti két Csicsó községet reclamálja. (V. ö. *Bidermann*, id. m. 8. l.)

[2]) *Szádeczky Lajos:* Szigetvár első ostromához. (Tört. Tár. 1881. évf. 268—269. ll.)

[3]) *Bas. Herold:* Rerum contra turcas auspiciis Ferdinandi A. 1556. in interamnensi Pannonia gestarum. (*Kovachich:* Script. r. Hung. II.)

indították meg a hadi munkálatokat, a mi arra ösztönzé Ferdinandot, hogy vizi »ármádiá«-ját rendbe hozza és harczképessé tegye. Egy egykorú jegyzék tanúsága szerint készletben volt ekkor Bécsben a magyarországi hadjárat számára 12 gálya és 100 naszád. [1]) Frankfurtban pedig beleegyeztek a német fejedelmek, hogy a Regensburgban már ez előtt felajánlott adónak még fizetetlen része Bécs, Komárom és Győr erősítésére fordíttassék. 1560. márczius 4-dikére a horvát- és tótországi rendek is összehivattak Zágrábba. Biztosaivá Tahi Ferencz főlovászmester és Alamberg Jakab laibachi kapitány mellé, kétségkivül a Száva- és Dráva-vonal, szóval a horvát végek hadi lábon tartásának megbeszélése végett, Zay Ferenczet, a komáromi naszádosok főkapitányát is kinevezé a király. Zay megjelent a tartománygyűlésen, de nem sokat lendített ama végházak elhanyagolt állapotán.

Azonban most még nem került a sor háborúra; de a hadi eszközök, az eleség és a külföldi katonaság leevezése szüntelen igénybe vette úgy az osztrák, mint a magyar dunai hajórajt. 1561-ben június 13-dikán khur-trieri és münsteri hadnépek érkezének a Dunán a Regensburgi Wolframsdorf vezérlete alatt, s Bécsből Magyarországba küldetve, gr. Montecuculinak seregével egyesültek a Nyitra és Garam közti térségen. 1562. évi nov. 27-én béke jött létre a szultán és Ferdinand között, mely Frankfurtban a német birodalmi rendek színe előtt nyolcz évre szabatott. A dunai hajóhadban szolgáló külföldi legénység, az olasz »*barchirol*«-k, Ferabosti Péter győri katonai biztos felügyelete alatt dunai hidak építésével tölték a béke idejét. Időközben 1564. júl. 25-én I. Ferdinand is megszűnt élni. Elsőszülött fia Miksa, ki egy évvel előbb koronáztatott meg magyar királylyá, háboríttatlanul léphetett atyja megüresedett trónjára.

A trónon azonban nem sok öröm várt sem Miksára, sem az 1576-ban őt követő fiára Rudolfra. Ez a korszak, 1564-től a XVII. század első tizedéig, a török hódoltatásoknak és a magyar nemzet szenvedéseinek legpanaszosabb korszaka. Betöltik: János Zsigmond sikertelen küzdelmei; Szulejmán szultánnak, Szokoli Musztafa, Hassán, Pertef, Arszlán, Ferhád és Szinán basáknak irtóháborúi; Schwendi Lázár, Salm Eckhard, Mansfeld Károly és Erneszt főherczeg védelmi harczai; Karácson György és Gubecz Máté pórlázadása; a nyolcz-nyolcz évre kötött fegyverszünetek egész sorozata, de melyek alatt a török bégek rablásai, az országot elözönlő idegen katonaság hatalmaskodásai és zsarolásai folyton folytak; a sűrű egymásutánban

[1]) *Verzeichnuss alles Krieysvolks*, so allherayt bey der Röm. Kays. May. in diesem Ungerischen Feldzug gewöhnlich ankommen soll. (Nemz. múzeumi könyvtár.)

következett országgyülések, melyeken szüntelen csak a közoltalmi eszközökről, sérelmek orvoslatáról, adóemelésről és hadállításról tanácskoztak, de melyek azért sem a kedélyek forrongását, sem a kormány visszásságait, sem az idegen befolyás zsarnokságát s a hódoltság nyomorát, sem végre a szerencsétlenségeket, melyeket a balsors ez időben a hazára mért, meg nem szüntették. A kor sötét gyászlapjairól, melyeken csak a Zrinyi Miklósok, Dobó Istvánok, Pálffy Miklósok és még néhány magyar hadnagynak hősi neve tündököl, kevés olyan hadi esemény domborodik ki, hogy emlékök közt a naszádosok vitéz tettei is külön följegyzésre méltattak volna. Vizi hadaink csak Szigetvár, Győr és Esztergom ostrománál voltak döntő szerepre felhasználva, a nélkül azonban, hogy részvétök az ütközetekben jelentékenyebb előnyöket tudott volna biztosítani hadainknak az ottomán túlerővel szemben.

Midőn Miksa király az 1566. évi országgyülés végzéseit megerősíté, már újra kezdetét vette vala a török háború, mely Gyula elestét vonta maga után. Csakhamar a hetvenéves Szulejmán is megindúlt hatodik magyarországi hadjáratára. Miksa nagy buzgóságot fejtett ki a hadak gyüjtésében és fölszerelésében. A német birodalom örökös tartományai és Magyarország százezret meghaladó hadsereget állítottak fel a közeledő veszedelem elhárítására. A dunai hajóhad összes állományát 12 jól fölszerelt régi gálya s 2 vergantin hajó, továbbá 10 új gálya és a komáromi 80 naszáddal együtt 160 ó és újból ácsolt fegyveres naszád, nemkülönben 30 teherhajó és számos más egyéb vizi járómű képezte.[1]) A Bécsből alászálló császári hadaknak rendes gyülőhelye és kiindulási pontja mindig Komárom. A komáromi hadközpontosítás csak növelte tehát az ottani naszádtelep fontosságát. De azért, a mióta Zay a felső részekben kapitányoskodék és Kassa várában parancsolt, a komáromi magyar naszádosokon folyton folyvást helyettesek, vagy rövid időre alkalmazott kapitányok vezérkedének. Most, hogy a háború újból beköszöntött, azt tanácsolta Veráncsics a királynak: töltse be állandóan a naszádkapitányi állást, melynek fontossága a háborús viszonyok közt mód felett fokozódott. Javaslatba hozta: Forgách Simont, a lippai, temesvári és váradi hőst, a dunántúli részek későbbi főkapitányát; Balassa Jánost, ki 1551-ben Paksy Jánossal együtt a követi küldetésben távollevő Zay Ferenczet helyettesíté a szolnoki naszádosoknál s most a megyei fölkelő nemességnek s a bányavárosoknak volt

[1] *Zeittungen vnd bericht,* welcher gestalt die Röm. Kay. May. mit der fürstlichen durchleuchtigkeit Ertzhertzog Ferdinanden und anderen Fürsten vnd jrem Kriegsvolk den 12. Augusti aus Wien wider den Türkischen Feind angezogen. Nürnberg, 1566. (*Nemz. múz. könyvtár.*)

kapitánya; végre magát Zay Ferencz kassai parancsnokot, ha ugyan hajlandó lenne Kassáról távozni, »cum alias etiam praefuit huic officio, et didicerit modum in cognoscendis technis turcicis, servandisque exploratoribus.« [1])

Miksa mellőzte Veráncsics fölterjesztését; részint azért, mert a német dunai flotta 3000 harczossal volt benépesítve, tehát a magyar vizi haderőt meghaladó túlerejénél fogva fölötte állt emennek, sőt a komáromiak, mint kisebb hadosztály, a német flottának alá voltak rendelve; részint pedig azért, mert a megnevezett három vitézt nem nélkülözheté a király azon a helyen, melyet dicsérettel betöltöttek. Az összes dunai haderő élére tehát *Reichenbach Fülöp*, rhódusi lovag állíttatott főkapitányi ranggal; segítségére rendeltettek *Gersei Pethő János* komáromi főispán a komáromi magyar naszádosok parancsnoka, és *Zárai Pál* (Paulus Jadrensis), — német részről pedig *Flach Fülöp* alkapitány. [2])

Zárai az ő 33 hajójával, melyeken a szükséges hadi eszközöket és az ostromkészletet elhelyezé, indulókészen állott már, midőn a főtáborból parancs érkezett, hogy az egyesült magyar és német naszádosok — s ez utóbbiak legnagyobb számban olaszok és dalmátok voltak — induljanak az Esztergom alatt horgonyzó török hajóhad ellen s igyekezzenek azt szétverni. A török hajóhad nehányszor alkalmat nyújtott sértő ingerkedésekkel támadásra birni a mieinket; de azok megelégedtek avval, hogy helyökből kimozdúltak s a Dunán felszállingózó török sajkák kaczérkodásával szembe csatarendben felállottak. Flach Fülöp, ámbár hajóhadunk bátran versenyezhetett a törökkel, nem volt rábirható, hogy megütközzék. [3])

Szulejmán június 16-án érkezett Nándorfehérvárra s hadait Szabácsnál által vitetvén a Dunán, innen Eger alá akart indúlni, midőn hirét vette, hogy egykori étekfogóját Mohamedet

[1]) *Veráncsics összes munkái.* (Magy. tört. emlék. XX. 201. l.)

[2]) *Historia* der gantz kleglichen und erbermlichen Einnehmung der trefflichen Haupt-Festung Sigeth in Ungarn. (*M. nemz. múz. könyvtár.*) Egy másik egykorú krónikában olvassuk: »Kayser Maximilian hat unter dessen ein Armada auff die Donau von *zwälf Galeen vnd 30 Lastschiffen, samt viel anderen grossen Schiffen* zurüsten lassen, vnd dermassen bewahret, dass sie von den Pfeilen und Flitschen sicher. Auf denen waren viel Stück grosses Geschützes mit Kugeln, Pulver und dreytausend streitbaren Kriegsmännern, mehrentheil *Italianern* geordnet. Diese Armada wurde durch den Ritter Philipp Reichenbach genandt, einen deutschen Rohdyser Ordens, geregiert.«

[3]) »Classis nullo facto opere pretio Comaronii haesit in anchoris. Subierant quidem adverso Danubio hostium trierarchi, navalesque socii, et nostri ex adverso explicatis ordinibus prodierunt, sic ut ambae classes concursurae viderentur; sed detrectante pugnam Flacco, quamquam viribus haud impare, discessum utrinque absque certamine est.« (*Istvánffy*: XXIII. 310—311. ll.)

a szigeti őrség hadnagyai Siklósnál megtámadták és megölték. E hirre megmásítá tervét a szultán. Zrinyi Miklós megfenyítését s Szigetvár kiostromlását előbbre tette most az egri hadjáratnál. Hajókkal, hidkészletekkel, szerszámokkal és alkalmas mesterekkel annyira el volt látva a török tábor, hogy Eszéknél 16 nap alatt egy 4800 lépésnyi hosszúságu hidat varázsolhatott elő a táborszerek elmozdítására. Aug. 5-dikén Szigetvár alá érkezett Szulejmán. A vár őrsége 2500 magyar és horvát vitézből állott. Vezérök, Zrinyi Miklós, megesküdött nekik és ők neki, hogy a várat fel nem adják haláliglan.

Míg a derék hősök az elzárt várfalak közt a legvégsőre határozzák magokat s a királyi oltalomba bizton remélnek, az alatt Győrnél, hol czéltalanúl vesztegle a fősereg, tábori tanácskozmány tartatik, melyben határozatba megy, hogy a király és serege továbbra is Győrnél maradjon s ott várja be a közbe jövendő eseményeket. Zrinyi tehát segély nélkül hagyatott,—s ismeretes, hogy szept. 8-án a dicső hőssel együtt Sziget is elesett. Miksa nagyszabású hadi készületeinek s a dunai flotta fölszerelésének is csak az volt czélja, hogy a török hadaknak Győr és Komárom alá érkezését s illetve Bécs és Ausztria veszélyeztetését meggátolja. A német hajóhad Pozsony alatt és a Rába torkolatánál horgonyzott. A magyar hajósokkal Pethő János rándult ki néhányszor Esztergom felé, Győrré és Tata irányába a török tábort háborgatni. Még augusztus végével is azon tünődék a magyar sereg: a császár Esztergom vagy Fehérvár ellen fordúl-e? Senki sem gyanítá, hogy a sebes előhaladás helyett, melynek—Tahy Ferencz tanácsa és Salm terve szerint — Esztergomnak a Duna-völgy kulcsának fölmentése lett volna közvetlen czélja, szégyenteljes tétlenségre lesz kárhoztatva a hajósokon kívül 92,104 emberből álló tekintélyes hadsereg. A német stratégiának vagy a túlóvatos vezéreknek ezen bűnét súlyosbítja ama körülmény, hogy szept. első napjaiban már ország-világ előtt tudva volt a padisának azon fogadásszerű kijelentése, mely szerint nem megy el Sziget alól, még ha Esztergomot és Budát koczkáztatná is. Mindazáltal Miksa a komáromi hajóhadat, mely a lovasság által támogatva egyedül is bevehette volna Esztergomot, megfoghatatlan intézkedéssel visszahivatá állomáshelyére.[1]) Eljárását azzal menté, hogy az Al-Dunáról vett tudósítások szerint a török Sziget bevétele után egyenesen Győr felé akart felvonúlni. E hírek azonban nem valósultak.[2])

[1]) V. ö. *Marczali:* Regesták a külföldi levéltárakból. (Tört. Tár. 1878. évf. III. f.)

[2]) *Newe Zeitung* von eroberung vnd verlust der beder Vestungen Guila vnd Zigel. (M. nemz. múz. könyvtár.)

A Szigetnél elhalt Szulejmán utódával, Szelimmel, fegyverszünetet tartott fen Miksa. Az ország legnagyobb része a béke áldásait élvezheté. János Zsigmond erdélyi fejedelemmel 1570. tavaszán egyezség jött létre, melyet utóda, Báthory István is megerősített. A határszéli basák nem szüntették meg ugyan teljesen kalandozásaikat a király területén, és többször véres csatározásokra is került a dolog; de nagyobb hadjáratra nem gondoltak most a portán. Miksa és a magyarok csak 1571-ben, a török hajóhad fölött kivívott lepantói diadal után, vették elő ismét a török ellen indítandó nagy hadjáratnak tervét, de melyet egyáltalában nem érvényesíthettek.

Az élet és vagyon bizonytalansága, az ellenség betöréseitől való állandó rettegés, meglazítá az államrend kötelékeit és annyira elmérgesíté a társadalmi viszonyokat, hogy senki sem érezheté magát biztosnak a maga jószágában és házában. Prédáltak és dúltak nem csak a török bégek és a német katonák, de magok a magyar hatalmasok is erőszakoskodának egymás közt vagy alattvalóikkal, és ezek ismét uraikkal. Komárom vidékén a vizen és szárazon uralkodó, a császárnak és német tábornokainak kegyeit legbőségesebben élvező naszádos vajdák hatalmaskodtak legjobban. Az elbizakodott szellemről, mely a király ezen elkényeztetett kegyenczeit különféle sérelmes dolgok elkövetésére hevíté, a Veráncsics egri püspök és Németh Dénes naszádos vajda közt előfordult panaszos ügy tesz figyelemre méltó tanúságot.

1569. évi jún. 19-én ezt írja Veráncsics Antal Miksa császárnak: »A közel múlt napokban egy Németh Dénes nevezetű naszádos vajda, Sellye városomnak vendége és lakosa, bepanaszolt engem felségednél, hogy a házát erőszakkal elvettem. Fölmutatta előttem felségednek kétrendbeli parancsolatát, melyekkel felséged erősen meghagyta, hogy az e féle hatalmaskodásoktól tartózkodjam s a vajda házát vissza adjam. Azonban nem úgy áll a dolog, a mint azt felségednek Németh Dénes előadta. Én azt kívánom, hogy ezen ügy a peres útra tereltessék és annak módja szerint megvizsgáltassék. Nem illendő ugyanis, hogy olyan ember, mint Németh Dénes, a saját földesurát el ne ismerje, — s holott csak vendég és jövevény, nemesi s következésképen örök jogokat bitoroljon s követeljen magának. A dolog nagyon megérdemli, hogy felséged tőlem is hallja, miben áll e bajos ügyem, melybe ezen emberrel s még más három vajdával, mint vendégeimmel és zselléreimmel, keveredtem. Ugyanis az említett vajdák Sellyéről házasodtak s feleségeikkel ugyanott földbirtokot és más egyéb javakat is kaptak. Ennek következtében most már nem tekintik magokat zselléreknek és vendégnépnek, hanem városi polgároknak. Ragasz-

kodnak az ő naszádos szabadalmaikhoz, és mivel a királyi terhek viselésétől fel vannak mentve, engem sem akarnak elismerni, a ki pedig földesurok vagyok. Számtalan orczátlanságaikon kívül, melyeket nem átallanak ellenem elkövetni, még perelni és veszekedni is merészelnek velem, mintha részestársaim lennének jószágaimban. Ez ellenkezik a magyar nemzeti törvényekkel és módfelett sérti az anyaszentegyház jogait is, melyek oltalmazására és megtartására minket egyháziakat súlyos eskü kötelez. Felségednek legutóbbi török hadjárata alkalmával az említett sellyei vajdákra is két teljesen fölszerelt és hajósnépekkel fölruházott naszád bizatott. Elérkezettnek látták tehát az alkalmat, hogy gonosz szándékukat rajtam kitöltsék és megbosszúljanak. E czélból fölevedztek a Vág folyón Sellyére, s összes naszádosaikkal rátörvén a városra, miután abban számtalan erőszakoskodásokat elkövettek, végre az én házamba is behatoltak, abban különféle kihágásokra, ellenem és tisztjeim ellen szórt szörnyű káromkodásokra, sőt még vérontásra is vetemedtek, háznépem közül némelyeket megsebesítettek, másokat kegyetlenül elvertek. Beelégedvén aztán e gonoszságokkal s azzal fenyegetőzvén, hogy visszajövetkor még nagyobb dolgokat fognak mívelni, eltávoztak. Itélje meg tehát kegyesen felséged: lehet-e s kell-e ilyen vendégnépet avagy zselléreket birtokaimon tűrnöm? És ha felséged katonáitól kell nekünk magyaroknak ilyen s hasonló igazságtalanságokat elviselnünk: nem látom be, ki fog bennünket akkor az elnyomatás ellen oltalmazni és megvédeni? Én mégis csak kissé különb szolgája vagyok királyi felségednek, mint eme vajdák, — és azért kérem is felségedet, szabadítson meg engem az e féle vendégnéptől, »quum homines sunt supra modum arrogantes et temerarii; idque vel hoc solo titulo, quod vaywodae sint Majestatis vestrae classiarii.« [1])

A király éppen úgy nem fékezé a naszádosok rakonczátlanságait, a mint nem fékezé vala a zsarolásokat, melyekkel külföldi zsoldosai véreinket országszerte nyomorgatták. Az 1576. évi január és februárban tartott pozsonyi országgyűlésen némikép még mentegetni is akará a kir. kamara a katonaság kihágásait, emlékeztetvén a királyt: jelentse ki a felháborodott rendeknek, hogy minden igyekezete daczára sem képes a zsoldot mindig rendesen kiszolgáltatni, a minek ismét az a következménye, hogy a katonák a jobbágyoktól fizetés nélkül veszik el az élelmi czikkeket s hogy a lakosságon erkölcstelen hatalmaskodásokat követnek el. Ily zsarolásokat legczélszerűbben

[1]) *Szalay László és Wenzel Gusztáv:* Verancsics A. összes munkái. (Magy. tört. emlékek. XX.)

úgy lehetne megszűntetni, ha a vármegyék magokra vállalnák a katonaság fizetését; viszont a király ennek fejében átengedné nekik az adót és fölmentené őket az állandó lovasság tartásától.[1])

Ugyanekkor jöttek létre némely katonai reformok Horvátországban és Szlavóniában, melyek folyami haderő-rendszerünkkel összeköttetésben állnak. Minthogy a török foglalások igen nagymérvűek voltak s Horvátországot és Szlavóniát majdnem teljesen elnyelvén, a hódoltsági területet úgyszólván észrevétlenül egészen Németország határáig elnyújtották: Miksa császár, nehogy ebből nagyobb veszély háromoljék a birodalomra, felhívta a német birodalmi rendeket, hogy a törökök ellen egy határgrófságot állítsanak fel s alapítsanak egy új lovagrendet, melynek kötelességévé tétetnék kisebb csatározásokban ugyan, de folytonosan harczolni a törökökkel. A javaslat kedvezően fogadtatott s a horvát-szlavon határoknak, az úgynevezett örökös generalátusnak védelme a magyar királyra, mint az osztrák uralkodóház tagjára ruháztatott át.[2]) Ekkép keletkezett Horvát- és Szlavonországokban az alkotmányellenes első generalátus, mely Miksa trónutóda, Rudolf király alatt csupa katonaság lakta külön territoriális egyeddé tömörült *s idővel a Száván és Dráván egy külön, rövid tartamú vizi haderő állományt is létesített a Száva- és Kulpa-vonal megerősítésére.*[3])

Különben Rudolf általán nem szándékozott sokat foglalkozni a magyarországi ügyekkel. Néhány hónappal trónralépte után meghosszabbította a török portával a békét s testvéreit, Ernesztet és Károlyt, Magyar- és Horvátországban a hadi ügyekre nézve helynökeivé rendelte, mely intézkedése az országban közelgületlenséget keltett.

A dunai hajóhad bécsi osztályát legelőbb is szertartási czélra használta fel. Az 1578. évi pozsonyi országgyűlésre nagyékességű fejedelmi hajón és a bécsi hadi hajóraj kíséretében érkezik Pozsonyba, Fejérkövy István veszprémi püspökkel és Czobor Imrével. Az összes rendek a Duna partján fogadják és szemtanúi a nagyszerű hajópompának és a vizi had katonai tisztelgésének. Csakhogy e sok fénynek és külső máznak rothadt volt a magva. Az 1578. évi országgyűlés első feliratában az foglaltatik, hogy a komáromi vár őrsége és az ott elhelyezett magyar naszádosok ötven hónap óta nem kapták zsoldjaikat és azt kifizetni kérik. A komáromi vajdák és naszádosok

[1]) *Fraknói:* Magy. országgyűlési emlékek. VI. 135—136. ll.

[2]) *Istvánfy*, id. m. 550. l. — *Valvasor:* Beschreibung des Herzogthums Krain, 347. l. — *Cäsar:* Beschreibung des Herzogthums Steyermark, 464. l.

[3]) *Engel*, id. m. és k. 372. l.

megírták nyomorukat némely vármegyéknek is és elpanaszolták, hogy mezitelenséget, éhséget és mindennemű szükséget kénytelenek szenvedni. Egyszersmind tiltakoznak a király azon szándéka ellen, hogy őket el akarja helyeikről mozdítani s másfelé küldeni. Ők nem távoznak Komáromból egy tapodtat sem, míg zsoldjaikat meg nem kapják. Kérik tehát a rendek a királyt: legyen rá gondja, hogy naszádosai kifizettessenek s jövőben pontosabban kapják illetékeiket, nehogy e miatt Komárom, a mindenek fölött legnagyobb fontosságú hadállomás, veszélyeztessék. A király igérte ugyan, hogy gondoskodni fog a hadak fizetésének pontosabb kiszolgáltatásáról, de azért minden csak a réginél maradt. [1]) A magyar kamarához, a rendek felszólítását megelőzőleg, sürgető levelet intézett a naszádosok hátralékainak kifizetése érdekében; de a magyar kamara, melyre a bécsi kamara és az udvari kormány részéről túlságos és igazságtalan honvédelmi terhek háríttattak, nem volt képes eleget tenni a király kívánatának. [2]) A magyarországi katonaság közt, a naszádos nép közt is, napról-napra alább hanyatlott a fegyelem, s a katonák tetszésök szerint szokták állomáshelyeiket megtartani, változtatni, vagy végkép távozni a hadi szolgálatból. Ezen nem sokat javított a király rendelete, mely szerint a németországi hadaknál gyakorlatban állott katonai rendszabályokat az összes magyarországi hadaknál is életbeléptette. A hadi kormány gyöngesége s a romboló időviszonyok alkalmatlanná tették Rudolf uralkodását hatályosabb reformok behozatalára. Az 1582—1593. országgyűléseken a véghelyek megvizsgálása is elrendeltetett, s e végből országos bizottságok küldettek ki az országnak mind a négy kerületébe. A bizottságok el is jártak küldetéseikben s földerítették a hiányok, visszaélések és törvénytelenségek hosszú sorát; — de azért

[1]) *Fraknói:* Magy. országgyűl. eml. VI. 259. l.

[2]) 1578. évi jan. 4-én Bécsben kelt levelében a következőket írja Rudolf a pozsonyi kamarának: »Minime opus esse arbitramur nobis — — — — — ostendere, quantae hostium directioni ager Comaromiensis et partes vicinae — — — plato Danubio, subiectae sint, quod superior annorum clades satis superque docent. Quin et proximis diebus certo intelleximus, Turcos Strigonienses, temporis opportunitate fretos, in partes illas irruptionem omnino decreuisse. Vt igr. periculum inde impendens declinetur, *milites Nassadistas*, atque Germanos, quoad excubias peragendas et glaciem rumpendam paratiores sint, subsidio aliquo pecuniario recreandos duximus. Ad quam quidem rem in Aula nra in hac festinacione nullam ronem habemus. Quamobrem vobis etiam atque etiam mandantes praecipimus, ut considerata periculi magnitudine, praefatos milites duorum millium florenorum summa, ex quibuscunque prouentibus subleuetis; atque si eandem in promptu non habueritis, mille florenos mutuo alimde accipiatis, et quamprimum eo mittatis, de reliquis autem spem aliquam certam illis inferatis.« (*Magy. orsz. levtr.* Ben. resol.)

minden megmaradt a régi szomorú állapotban. A császári hadi tanács és az udvari kamara intézték az ország ügyeit. Az idegen hadak és parancsnokok erőszakoskodásai nem szüntek meg. E mellett a törökök, a fenálló békekötés daczára, ismételve betörtek a király területére, várakat vívtak meg, tűzzel-vassal pusztítottak s a lakosok ezreit rablánczra fűzve hurczolták el magokkal.[1]) A magyarok és a császáriak ismét, hogy a kölcsönt visszaadják, a török szomszédok ellen folytatták a többnyire terv nélküli bosszúálló csatározásokat. A magyar vezérek közt különösen Pálffy Miklós komáromi parancsnok, a félhold réme, tünteté ki magát számos apróbb dunai viadalban, melyeknél a komáromi naszádosok segítségével bámulni való bravurokat vitt véghez, noha túlságos hevéért olykor megverettetéssel is kellett lakolnia. Ezen apróbb csatározások nem voltak azonban terméketlenek: eredményök a nevezetes szőnyi, kaczorlaki és pákozdi győzelmek, Rimaszombat, Dévény, Fülek, Kékkő, Buják, Hajnácskő, Hollókő, Szécsény, Drégely, Palánk s más várak megvétele. Ezen eredmények növelték a nemzet hősi önbizalmát, a magyar hadi ügyek igazgatásába lépett Mátyás főherczeget pedig 1594-ben a tizenöt évi nagy török háború megnyitására sarkalták.

A kezdet balúl ütött ki. Hasszán moreai beglerbég már a múlt évi augusztusban elfoglalta a szávai védvonal két fontos erősségét: Petrinyát és Sziszeket. A bán és Eggenberg hadait az ostromló törökök majdnem egészen felkonczolták. Szept. 27-én a nagyvezir 160,000 emberrel átkelt Eszéknél a Dráván, s miután Veszprémet és Palotát megvette, Nándorfehérvárott téli szállásra ment, hogy az 1594. évi hadjárat terveit előkészíthesse.

A háborút már márcziusban megkezdték a mieink Nógrád, Segesd, Babocsa és Csurgó elvételével. Áprilisban Hatvan vívásához fogott Teuffenbach, s egyidejűleg Mátyás főherczeg május 4-én 50,000 főnyi sereggel Esztergom elé érkezett. A vizi haderő élén *Rideseł Fülöp Antal* német dunai főkapitány vezényelt. A német hajóhad állott 13 még Ferdinand által épített gályából 850 muskatályos gyaloggal,— és 50 naszádból (Nascatissenschiff), melyek mindenikén 30 s néhány ember harczolt. A német hajóhadi erőt tehát mintegy 2350 fegyveres képezé.[2]) A komáromi magyar naszádosok csak 25 naszáddal vettek részt az esztergomi hadjáratban; többi járóműveik és legénységök ekkor a Rába folyó torkolatánál, Győr alatt szolgáltak. A nyár

[1]) *Fraknói*: Magy. országgyűl. eml. VI. 259. l.

[2]) *Gründliche vnd warhafftige zeitung*, was sich vor der Festung Gran hat zugetragen.

kezdetén érkezett le a Dunán Rottenan a salzburgi hajóhaddal, mely 4000 embert hozott Mátyás főherczeg segítségére. Maga Ridesel főkapitány ekkor még nem érkezett volt meg a táborba. Helyette egyideig *Prinzenstein János Sándor* parancsnokoskodott a vizi had fölött. A tábor Esztergom körül a magaslatokon terült el, kissé távolabbra a Duna partjától, hol a hajónépek és a naszádos vitézek foglaltak helyet. [1])

A vár keleti oldalán Pálffy sánczokat hányatott. Azokban magyar és szerb tüzérséget helyezett el, melynek feladata volt három, török segédcsapatokkal és élelmi szerekkel terhelt ellenséges gályát a vártól távol tartani. Hajóhadunkat eleintén nem lehetett egész Esztergom alá lebocsátani; mert a várból és az átellenes Párkányból mindannyiszor visszavetették azt a törökök ágyúi, valahányszor csak a várat megközelíteni akarta. A Pálffy sánczából pedig lehetetlen volt a török gályákat végkép elzárni a vártól. A török hajósok ugyanis az ostrom tizedik napján azzal a fortélylyal fogtak ki a sánczőrségen, hogy átvetették gályáikat a Duna jobbpartjáról Párkány alá a balpartra, s onnan támogatva a várbeli és párkányi tüzérség által, éjnek idején a Viziváros alá csaptak át, melynek kapuja előtt sikerült szállítmányukat kirakniok és övéikhez ismét szerencsésen visszamenekülniök. [2]) A török hajók parancsnoka Annivân belgrádi basa volt. Fortélyát csak másnap reggel vették észre a mieink, midőn a várfalakról ugyanazon zászlókat látták lengedezni, melyek előbb a török hajók árboczain valának kitűzve. E siker annyira felbátorítá a vár őrségét, hogy kirohantak a várból és a Pálffy sánczа ellen támadván, az ott felállított legénységben nem csekély kárt tettek. Midőn Ridesel a nyár folytában a két hajóraj parancsnokságát átvette, a Duna már annyira leapadt, hogy ekkor a sekély viz miatt voltak a nehézkes német gályák tétlenségre kárhoztatva. A budai bég használta a kedvező alkalmat és könnyű naszádokon gyakrabban küldött jancsárokat és holmi szerelvényeket a kitartó várőrségnek. [3]) A törökök már öt ütközetben nyertek fölényt a császáriakon s a mieinket annyira fitymálták, hogy gályáik és naszádosaik utóvégre már egészen szabadon jártak-keltek a Dunán. Majd a sebesülteket és betegeket szállíták Budára, majd hadi eszközöket, lisztet s egyéb élelmi szereket vittek fel Budáról Esztergomba és Párkányba. A tekintélyes és hatalmas császári vizi erő, mely semmivel sem volt kisebb a török dunai hajóhadnál, ezen ostrom alkalmával semmi hasznára sem volt az ostromló tábornak. A hajó-

[1]) *Istvánfi*, XXVIII, 405. l.; és *Katona*, VII, 26. 761—763. ll.
[2]) *Katona*, VII, 26. 765. l.
[3]) *Rocca*: Ung. Gesch.

parancsnokok renyhesége, gyávasága s az ágyúgolyóktól való félelme okozá, hogy nem csak egyetlen viadalban sem győzedelmeskedék, de még az ellenség gúnyolódó kicsinylését és vakmerő paczkázását sem volt képes megtorolni.[1])

Két hónapi veszteglés után jún. 29-én végre, sajnálkozva és sóhajtozva, elvonúlt a főherczeg Esztergom alól a Duna másik partjára, mert híre jött Szinán nagyvezér közeledésének.

Szinán júl. 21-én érkezett Tata alá, melyet a Komáromig visszahúzódott magyar-német hadak szemeláttára két napi vívás után elfoglalt. Tata bukását júl. 30-án Szentmártoné követte. Onnan Győr alá szállott a tatár segédcsapatokkal egyesült 200,000 főnyi török sereg. Szinán elhatározá, hogy minden áron elveszi Győrt a némettől. Hajóit s hidkészletét elindítá Budáról Esztergom alá. Esztergomban még 40 darab hosszú hajót visz magával és magához csatolja az ottani kisebb járóműveket, csónakokat, dereglyéket, és egyéb vívógépeket is nagy mennyiségben. Lovas fedezetet rendel mellékök, és ökrök s lovak segélyével vontatja fel Győr alá. Komáromnál a Csepelszigetén több napi pihenőt tart a vizi tehervonat, sánczokat hányat fel Komárommal szembe s megrakja azokat ágyúkkal és elegendő őrséggel. Azután ismét útnak indúl a török hajóraj. Braun Erasmus komáromi várparancsnok legott erősen kezdi lövetni a túlnansó török sánczot, s naszádosait négy jól fölszerelt sajkában a lövéseket viszonzó őrségre küldi. Ezek partra ugrálnak hajóikból s elszánt küzdelemmel behatolnak a sánczokba, a török őrséget kardélre hányják, az ágyúkat beszegezik vagy magokkal viszik, és a szekerek kerekeit összeaprítják. A Győr felé haladó hajórajjal is baj esik az úton. Sötét köd ereszkedett a Dunára, a mi vizes helyeken gyakran szokott megtörténni. A köd teljesen elzárta a szemhatárt a hajósok elől. De a vontatók lármás hajszája, hangos beszélgetésök és kiáltozásaik messzire elhallatszottak a Duna kigyódzó partjain. Nehány mértföldnyire Győr alatt észreveszik a mieink a törökök szándékát s rajtok ütnek; de csak csekély számmal levén, a töröktől keményen megcsapdostatnak. Mikor a csata leghevesebben foly, ott terem Zrinyi György a magyar huszárokkal s késő estig veri a törököket, kik közül 2000 a harcztéren marad, a többiek hajóikon találnak menedéket. Auguszt. 25-én végre Győr alá érkezék a török hajóraj. Szinán egy névtelen olasz író szerint a 40 hosszú esztergomi hajót ketté hasíttatá s 80-at ragtönöztetett belőlök, hogy ugyanazon időben három hidon kelhessen át a szigetre. Szinán tüstént pótolta a hajólegénységben szenvedett veszteséget, s megerősítvén hadállásait, három

[1]) *Katona*, id. m. és k. 771—772. ll.

hid építését rendelte el a Dunán: egyet bivalybőrből, egyet dereglyékből s egyet sajkákból. A hidak rövid idő alatt elkészülvén, az ostromló török csapatok szept. 8-án, ködös reggelen, minden ellentállás nélkül átkeltek a Dunán. Győr hatalmasan meg volt erősítve és minden hadi készlettel fölszerelve. Mátyás főherczeg tábora Révfaluból hid által szakadatlan érintkezésben állott a várossal. A mint Szinán a Dunán átkelt, mindjárt Mátyás hidjának tartott és szétrombolta. Az azt védelmező keresztény sereg rendetlen futásnak eredt. Az imént még oly fényes császári tábor 5000 szekeret veszített e futamodásában Magyar-Óvár felé, a lovasságnak egy része pedig, midőn vadúl az abdai hidra tolúla, a Rábczába veszett. A Dunára nyíló várkapun 3000 magyar s német rohant ki, hogy hajókra szállva, az ellenséget oldalt fogják. De ezek is szerencsétlenül jártak. A császári hajók állomáshelye a Duna komáromi és győri ágai által képezett szigetnél volt. Onnan a Vizivároshoz közelébb rendeltettek a megállapított határidőre. De a kirohanó őrsereg nem találta a hajókat, mint előre meg volt beszélve, a kirendelt helyen. Csak később érkeztek azok oda, midőn a sereg már meg volt zavarodva és futva rohant az elkésett gályák és naszádok felé. A naszádosok menekülésnek és a közeledő ellenség üldözésének tulajdonítván a várőrség ezen szaladását, nagyon megijedtek és szintén futni kezdtek vissza a hajókra. Gaisklopper János császári hadnagy, hasztalan igyekvék a futamló tömeget megállítani; őt is elragadta az ár, és midőn egy gálya fedélzetére sietne menekülni, a Dunába taszítják és elmerül. Tanhauser Honorius szécsényi várparancsnok szintén a hajókon volt; de neki sem sikerült a futamlókat megállítania, sőt megsebesítve kellett a hanyathomlok egymásra toluló dúlakodók elől félrevonulnia. A rémséges zürzavarban oda érkeznek a török hajók, s az ostromló szárazi csapatokkal dühösen megtámadják a császári vizi ármádiát s legénységét agyonverik vagy lánczra fűzik. Gályák, naszádok, dereglyék, összesen mintegy 300 darab dunai járómű 40 ágyúval, temérdek lőporral és golyókészlettel török kézre került. Rideseł Fülöp, a császári hajóraj tehetetlen főkapitánya, a hajók némely roncsaival nagynehezen Mosonyba, onnan pedig Pozsonyba vette magát.[1]) Erre aztán Szinán annál erélyesebben ostromzárolá az eleséggel s hadi szerekkel dúsan fölkészített s még erős karban volt várat. Mátyás főherczeg

[1]) »Classis etiam nostra turpi fuga sibi consulit. Triremes quoque et classis, quae ad insulam, quam Danubius in duos diffusus alveos efficit, quorum uno Comaronium, altero Jaurinum navigatur, in statione erant, eadem trepidatione multis navium, quae remigiis et epibatis forte carebant, hosti relictis, ab Rideselio duce saluti suae consulente, Danubii ripam ad Mosonium oppidum subierunt.« (*Istvánfi:* XXVIII. 416. l.)

Óváron ütött tábort, s most minden gondját Komárom megmentésére fordítá. Ridesel néhány gályája és sajkái, melyeket Printzenstein hamarjában olasz narancskalmárokkal és a háborúhoz vajmi keveset értő marinárikkal rakott meg, azt a feladatot kapták a főherczegtől, hogy Pozsonyból mentől gyorsabban csapatokat és hadi szerszámokat szállítsanak le Komárom megerősítésére, s maga Ridesel is Komárom alá vonuljon hajóival. E feladatot Ridesel nem teljesíté. Azzal menté magát szept. 17-én egy a főherczeghez Pozsonyból intézett levelében, hogy részint a közbejött szélvihar, mely miatt hajói sokat szenvedtek, részint azon sajnos körülmény, hogy hajói nincsenek ellátva elegendő fegyelmezett s harczképes emberekkel, az ellenség hajóhada pedig Győr körül csatangol s a Dunát elzárva tartja: lehetetlenné tevék neki a főherczeg óhajának eleget tennie.[1]) Szeptember 29-dikén végre Hardeck Ferdinand, gyávaságból-e vagy számításból, feladta a várat az ellenségnek szabad elköltözés föltétele alatt, miért is utóbb Bécsben perbe fogatott és kivégeztetett.[2])

A szerencsének reményfölötti gyors kedvezése Komárom megvívására bátorítá Szinánt és győzelemittas seregét. A mint október elején Komárom alá érkezék, a Duna jobbpartjáról azonnal lövetni kezdé a nevezetes erősséget. De ostromágyúi a folyó szélessége miatt nem sokat ártottak Komáromnak, melyet az ostrom kezdetén Braun, az ő halála után Stárcsics Farkas védelmezett. Néhány napi sikertelen vívás után tehát elővezetteté Szinán a hajókat és dereglyéket, s a vár fölötti szigeten, mely két ágra osztja a folyamot, hidat rendelt építeni. Mig a hid épült, Mátyás Bruckból, a hova időközben sereggyűjtés czéljából távozott, Pozsonyba érkezék az Ausztriából, Csehországból s az északkeleti megyékből magához vont öregbített hadseregével. Pozsonyból hajókon szálla alá a gyalog hadak egy részével, még mielőtt az ellenség a hidat elkészíthette és azon a túlsó partra átkelhetett volna. Komárom és Ujvár közt, szemben az ellenséggel, úgyszólván annak szemeláttára, nagymérvű forrongás keletkezék a császári hadseregben, mely könnyen vezethetett volna szomorú válságra is, ha Szinán idejekorán észreveszi. Mátyás zsoldosai ugyanis nyilt

---

[1]) *Bécsi titk. lertr.* Hungarica. »Prinzenstein hat die Galeere mehrerentheils mit Pomeranzen-Krämern bestellt, dabey er sich selber nicht wenig gefercht.«

[2]) *Katona,* id. m. és k. 801—814. ll. — *Greguss A.* és *Hunfalvy J.:* Család könyve, 1857. — *Szalay L.:* Magyarorsz. tört. IV. 419—420. ll. — *Horváth M.:* Magyarorsz. tört. IV. 420. l. — *Engel,* id. m. és k. 387. l. — *Gründliche Beschreibung* auss dem Fürstl. Durchl. Feldläger bey Bischtdorff. 1594.

csatára voltak felfogadva, nem pedig azért, hogy várakat védjenek vagy az ostromzárral járó különféle sanyarúságokat és nélkülözéseket viseljék. Azt hivén tehát, hogy meg vannak csalva, nagy zenebonával távozni akartak a táborból. Végre sikerült mégis Pálffynak lecsendesíteni és visszatartani a zúgolódó csapatokat, miután vezéreiket fényes igéretekkel és pénzzel megvesztegette. Ez alatt Szinán időt nyert a hid elkészítésére. Mikor Mátyás Komáromba érkezék, Szinán már a túlsó parton állott seregével, közelebb a várhoz, melynek megviselt falait 18 ágyúból löveté, mig zárgonyai, lövészárkai és aknái, melyek segítségével a várat fölvettetni szándékozék, elkészültek. Midőn Stárcsics az ellenség e vakmerő törekvését s a veszedelmet, mely abból a várőrséget érhetné, megtudta: hadi tanácsba gyűjté hadnagyai karát és a komáromi naszádosok parancsnokait, *Contrarius Márton* és *Zapata Ferencz* kapitányokat, s közmegegyezéssel kirohanásra szánta el magát. Lelkes beszédet intézett különösen a naszádosokhoz, buzdítva őket, hogy a kitörésnél bátran segítsék őt az ellenség támadásában. Stárcsics egy csendes alkonyatkor jó eredménynyel hajtotta végre hősi tervét. Ütegei és a naszádosok közreműködésével megnyitá maga előtt a folyót s a támadó arcza előtt elhaladva s általános rohamot vezényelve, oly erővel tűzött össze az ellenséggel szárazon és vizen, hogy nemcsak az elkészített torlaszokat s viárkokat szerelte le s az ott dolgozó műszaki vezetőket, munkásokat és jancsárokat konczolta fel, de naszádosai által a török hajóraj egy hadosztályát is elfogván, a hajókat kizsákmányoltatá, fejszékkel összevagdaltatá, elmerítteté vagy hasznavehetetlenekké tétetté. Ekkor érkezék Komárom alá Mátyás főherczeg 40,000 főnyi tábora. Stárcsics diadalmasan vonúlhatott vissza a várba, melyet október 28-dikáig az összes török-tatár hadak ellen megoltalmazott.[1])

A komáromi naszádosok e jeles fegyverténye bezárta a Dunán az 1594. évi hadviselést. Szinán feltünő korán téli szállásokra ment. Az adott példára november elején a főherczeg is eloszlatta mihaszna seregét, melynek éhes, féktelen csordái a Csallóközbe vetették magokat s azt sáskák módjára teljesen elpusztították.

Míg ezek a Dunán történtek, Miksa főherczeg, Mátyás testvére, a horvát végek főkormányzója, több szerencsével harczolt a Száván, s augusztus elején saját hadaival s a fölkelt horvátsággal megvette Hrasztoviczát, Górát, Petrinyát és Sziszeket. Midőn Petrinya elesett és a sziszeki török őrség a bukott szomszédvárat égni látta s a lőporos aknák fellobbaná-

[1]) *Katona*, id. m. és k. 820—823. ll., *Istvánfi* után.

sának dörgését hallotta, megértve a közeledő veszélyt, felgyújtá a várat s eszeveszettül rohant a Száván készen tartott sajkákra. E futás azonban oly bonyolúlt tömegekben történt, hogy sokan már nem juthattak be a horgonyaikat hirtelen fölszedő s mentől előbb menekűlni akaró hajókra. A parton maradt sokaság látja már Erdődi Péter huszárait vágtatni a Száva felé, de hasztalan rimánkodik a dagadt vitorlákkal távozó társak könyörületeért. Sokan a vizbe dobják magokat félelmökben s vagy elmerűlnek, vagy úszással menekűlnek a másik partra. A többit Erdődi huszárai lekaszabolják, vagy foglyul ejtik. A foglyok közt jajveszékel Ibraim, a gradiskai török hajóraj parancsnoka is, ki sánta lévén és a sajkákra menekülők után elég gyorsan futni nem birván, a szárazon veszett. [1])

Az 1595. évi hadviselés június közepén vette kezdetét a Dunán. A dunai sereg vezérévé ismét Mátyás főherczeg, ennek helyetteséül pedig gróf Mansfeld Károly németalföldi spanyol királyi tábornok neveztetett ki, egy a férfikor virágában levő munkás és hadgyakorlott vitéz, a belga seregnél a spanyol tengeri hadnak főparancsnoka, ki szárazon és vizen már ez előtt is sok katonai babért aratott.[2]) Mansfeld májusban érkezett Bécsbe, a hol az ezen évi dunai hadjárat főczéljául ismét Esztergom és Visegrád bevétele, azaz a Duna által képezett hadútnak felszabadítása tűzetett ki. A törökök ellen működő fősereg gyülekezési helyéül Komárom jelöltetett ki, a hol június 28-ikán 40,000 harczos volt összpontosítva, köztük 18,000 magyar hadfi. A szentatya 15,000 főnyi csapatai csak augusztus második felében vonúltak be az Esztergomot vívó fősereghez.

Az apostolfejedelmek ünnepén, június 29-én, kerekedett föl a keresztény sereg Komáromból, s a Duna jobbpartján két hadoszlopban haladva, június 30-án és júl. 1-én érkezett Esztergom elé. Mansfeld ugyanazon a helyen, a hol tavaly Mátyás főherczeg táborozott, az esztergomi és nyárosi szigetek közti Duna-rész mellett, állíttatá fel főtáborát, mely azonnal sánczokkal vétetett körül s a Duna balpartjával hajóhíd által kapcsoltatott össze.

Esztergom várfalai nagyon megviselt, elhanyagolt állapotban találtattak. A keresztényeken kívül 3500 török lakta a várat, köztük csak 400 fegyverviselő férfi. Maga a török helyőrség 2300 emberből állott. Ezt a csekély őrséget magok a törökök is keveselték, s július 6-dikán Mansfeld már arról értesűlt, hogy Visegrád alá három előkelő bég érkezett, kik 2 gályán és három más hajón élelmi s hadi szereket szállítván Eszter-

[1]) *Katona*, id. m. és k. 759—760. ll.
[2]) *Istvánfi*, XXIX. 423. l.

gomba, dicsekedve beszélték, hogy Budáról nagy fölmentő sereg indúlt el az esztergomiak segítségére. Ez a sereg, válogatott jancsár csapat, július 9-dikén a Dunán csakugyan Esztergomba érkezett. Kilencz nagy (60 és 80 evezős) hadi hajón kedvező széllel haladva, nagymennyiségű lőszert és ágyúkat hoztak magokkal, de a mieinknek a Dunát elzáró sánczokból folytatott tüzelése által feltartóztattak. Erre az esztergomi oldalon levő sánczban rendkivül véres ütközet vívatott. Az útjában feltartóztatott török hajóhad parancsnoka ugyanis a hajóin levő 800 jancsárt kiszállíttatá a partra és a hajók valamennyi ágyúját a jobbparti sánczra irányozván, jancsárait rohamban a sánez elvevésére küldé. A heves tusa után a keresztények 600-nál több török hullát dobtak a Dunába, 476 nyitra- és barsmegyei magyar nemes fölkelőnek holtteste pedig a sánez közelében temettetett el. A török hajók kénytelenek valának visszahúzódni.

Az esztergomi helyőrség a Viziárosból leginkább a Ráczváros és az a mellett elterülő ágyútelep felé irányozta kirohanásait, melyek azonban sem oly gyakoriak, sem oly erélyesek nem voltak, mint az 1594-dik évi török helyőrség által rendezettek. A kereszténység tűzérsége főleg a Viziváros ellen czélzott, hogy annak elfoglalása által a várat a Dunától elzárhassa. Azonban, daczára a többször ismételt heves rohamoknak, ez sokáig nem akart sikerűlni.

Július 11-dikén egy nagy gályát bocsátott le a Dunán Mansfeld a vár fölötti szigetről. A kiváló gonddal készült gálya vastag keményfa-deszkákkal volt burkolva, hogy az ellenség golyóit könnyen elviselhesse. Olyan magas volt e hajó, hogy a Viziváros körbástyáinak tetejéig ért föl, s fedeléről, akár valami hídról, nem lett volna nehéz megmászni a falakat és behatolni a városba. Egy valon század, melynek támogatására 600 magyar hajdú rendeltetett, parancsot kapott, hogy a Viziváros árka előtt hevenyészett védczölöpzetet rohanja meg, s a hajó legénységével egy időben igyekezzék a várfalon lőtt résen a városba jutni.

A valonok nagyon hirtelen rohantak ki a víárkokból, és mihamar el is tűntek a részben ágyúgolyók által feldöntött védczölöpzet mögött. A hajdúk csakis éktelen lármát és rettentő Alláh kiáltást hallván, állásukból azonban nem látván, hogy mi történik a védczölöpzet mögött, azon hiedelemben, hogy a valonok igen meg vannak szorúlva, be sem várták a vezér parancsát, de egész tömegben szintén a védczölöpzet mögé rohantak, a hol aztán a rés mögött felállított törökök ólomdarabokkal és vas szegekkel töltött ágyúkból lődözték a hajdúk sűrű tömegét, mely csak igen jelentékeny veszteséggel bontakozott

ismét ki a sok feldöntött védczölöp és sánczkosár közül. De a törökök is nagy veszteséget szenvedtek, s a mieink már-már eljuttottak volna a falrésekig, ha a fegyveresekkel megrakott ostromgálya becsületesen megoldotta volna feladatát. De midőn a gyáva cseh és olasz hajólegénység a sánczban csett mészárlást látta: nem használt neki sem a hajónagy parancsa, sem a túlpartról lelkesítő szavakat kiáltozó Mansfeldnek buzdítása. Egész erővel átevezett gyorsan a baloldalra, és eltaszítva lábai alól a hajót, ki merre látott nagy ijedten menekült. A csúfos látvány mondhatatlan lehangoltságot idézett elő a táborban. A törökök pedig, a mint az est beállott, sajkáikra szálltak és utólérve a Dunán lefelé úszó gazdátlan gályát, azt előbb kiraboltták, aztán meggyújtották, végre elsülyesztették.

Július 17-én, mikor hajnal előtt a törökök a Vizivárosból és a várból egyidejűleg rohanták meg a Ráczváros melletti sánczot, mely az ottani várrívó telep körül keletkezett volt, Visegrádból jövő két nagy török hadi hajó ismét megkisérlé Esztergomot megközelíteni, de a Dunát elzáró két láncz által sánczaink lőkörében feltartóztattak és csak nagy veszteséggel menekűlhettek meg.

A következő napon ismét roham intéztetett a Vizivárosra. A rohamoszlop tömegét 1000 német önkéntes képezé. E válogatott rohamoszlop működését 200 lövész támogatta, kik a táborból egy másik, az előbb említetthez hasonló alkatú nagy gályán indúltak el, s a hajóra állított emeletes fülkékből sikertelenül lőttek a Viziváros belsejébe, hajnaltól délután 3 óráig.

Egyidejűleg az Esztergom átellenében épült Párkányt (Gockern) is ostromoltatá Mansfeld. Már júl. 11-dikén is közel volt ez erősség a megadáshoz; de végső bukása csak 24-én következett be, midőn Pálffy Miklós magyarjai is megjelentek a német csapatok támogatására s a várat felgyújtották. A török helyőrségnek életben maradt része, melyhez a várnak néhány előkelő török lakosa is csatlakozott, menekűlve a győztes keresztények fegyvere és a várat emésztő tűz elől, a Duna felé vette útját, hogy a rájok várakozó néhány hajón és sajkán a Dunán át Esztergomba futhasson. E szándékukat nem valósíthaták meg a szerencsétlenek. A magyar hajdúk üldözőbe vették őket s a Duna partján elkeseredett tusába bocsátkoztak velök. A mieink több hajójukat elvették. Az élethalálra való küzdelem alatt menekűltekkel megtelt két sajkának sikerűlt mégis a harcz színhelyéről elvitorláznia. De Esztergomba csak az egyik sajka juthatott el; a másikat a Párkánytól délre eső Duna-part magaslatán felállított ágyútelep golyói elsülyesztették.

Már egy hónap óta húzódott Esztergom ostroma. A két ellenséges fél folytonosan emészté egymást és fogyasztá erejét

a nélkül, hogy bármelyikök is czélt érhetett volna. Mansfeld mindössze is csak annyit vihetett keresztül, hogy az esztergomi helyőrség helyzetét aggasztóvá tette. De Hasszán budai basa, ki a hadjárat vezetésében Szinánt helyettesíté, mindent elkövetett, hogy kellő időben elég erős sereggel Esztergom fölmentésére siethessen. A sok áldozat vérben és pénzben egyik hadakozó félnek sem eredményezett jelentősebb előnyöket. Elhatározták tehát nyilt csatában mérkőzni meg egymással. Hasszán kénytelen volt a szultán parancsa következtében 20,000 ozmánnal megtámadni a háromszorta nagyobb keresztény sereget. De augusztus 4-én teljesen szétveretett. Erre Mansfeld új erővel folytatta Esztergom vívását, midőn a tábor s az évszak nyavalyája reá is elragadván aug. 14-én vérhasban meghalt.

Mansfeld halála után Károly burgaui őrgróf, Pálffy Miklós és Nádasdy Ferencz vették át ideiglenesen, Mátyás főherczeg megérkezéseig, a sereg fölötti parancsnokságot. September 2-dikán a végkép kimerült derék esztergomi helyőrség megadta magát. Az átadás föltételeiben kiköttetett, hogy a vár és a város török lakossága, saját költségén, a keresztény tábornál horgonyzó polgári szállítóhajók közül annyit bérelhessen, a mennyi az összes török nép elszállítására megkiváutatik. A hajókat azonban csak Visegrádig lehet használni, a honnan azok rögtön visszaindítandók, hogy legkésőbb öt nap múlva ismét Esztergomban legyenek. Mig a hajók visszatérnek, biztosítékul 40 török katonatiszt a keresztény táborban marad. — Ezentúl 10 éven át Esztergom tornyain a szent kereszt jelvénye fénylett. [1])

Röviddel utóbb Visegrád is megadta magát. A keresztény táborból azt ujságolták Bécsbe, hogy a szultán parancsa lenne, hogy Mohamednek hívei ezentúl minden olyan megostromolt magyar várat, melynek segítséget nem küldhet a porta s mely e miatt nem tarthatja magát, adjanak föl s ne mészároltassák le hiába magokat. [2])

Ez alatt Szinán nagyvezír Báthory Zsigmonddal s a moldvai és havaselföldi vajdákkal volt elfoglalva. A nagyvezír követelte, hogy a fejedelem átadja a szultánnak egész *al-dunai hajórajá*t, fegyvereit, élelmét, s azonkivül nagy adót is vetett rá, a mi arra indítá Báthoryt, hogy elvonja magát a portától és Rudolf mellé álljon. [3]) Az Al-Dunán Báthory Zsigmond több

[1]) *Kápolnai Pauer István:* Esztergom hadtörténelme. (A Ludovica akadémia közlönye, X. évf.) *Hammer Purgstall*, IV. 251. l. — *Katona*, id. m. és k. 117. l. — *Szalay*, IV. 427—429. ll. — Glaubwürdiger und wahrhaft Bericht aus Ungarn. 1595. (Nemz. múzeumi könyvtár.) *Engel*, id. k. 406. l.

[2]) *Neue Zeittung* von Eroberungen. 1595. (Nemz. múz. könyvtár.)

[3]) *Engel*, id. m. és k. 389. l.

izben verte meg Szinán basát. De egyidejűleg ezen lelkesítő eseményekkel annak is híre jött, hogy III. Mohamed szultán a jövő év tavaszán személyesen fogja seregeit Magyarországba vezetni s bosszút állandó szenvedett veszteségekért.

E hír az 1596. évi január 15-én Pozsonyban megnyilt országgyűlést nem csak bőséges adakozásra, de arra a határozatra is birta, hogy a csapatok haladéktalanul kiállíttassanak, a végvárak megerősíttessenek s a táborozás május 15-én kezdetét vegye. Rudolf nem tartá meg a rendek említett határozatára adott igéretét, s csak július elején bízta meg Miksa főherczeget a magyarországi hadak vezérletével.

Míg a német segédhadak lassú jövetekben egymásután Komáromba és onnan Esztergom alá érkezének, Esztergomot s ama Duna-részt, Pálffy Miklós hajdúi és a komáromi naszádosok oltalmazták. Mire Miksa a táborba lejött, Pálffy Váczot is már olyannyira meggyöngíté sűrű támadásaival, hogy a különben is rossz karban levő erősség kiostromlása csak napok kérdése volt. Június 29-én értesítést vett Pálffy, hogy Vácznál két török gálya horgonyoz, tele mindkettő török szolgálatban volt keresztény rabokkal. A derék bajnok első gondolata volt megszabadítani a fogoly kereszténveket, a váczi törökök helyőrséget pedig megfenyíteni. Előre küldvén lovas hajdúit, ő maga a fegyveres gyalog csapatokkal és naszádosokkal délután 3 órakor 16 sajkán és 3 dereglyén utánok indúlt. Már hajnallott, mikor Váczot s a két török gályát megközelíté. A 16 sajka egyszerre körülfogta az egyik gályát, kardra hányta vagy elfogta a török legénységet és szabaddá nyilvánítá a mintegy 160 keresztény rabot, kiknek némelyike 20—30 év óta sanyargott török járomban. De mig a mieink a szabadítás munkáján fáradoznak és hajóikon partra szállítják a kereszténveket, az alatt a gályán maradt törökök felhasználják az alkalmat, és hátat fordítva a mieinknek, sebesen evedznek el a váczi vár bástyái alá, a honnan aztán oly erős ágyútűz kezdődött hajóink ellen, hogy azok a szökevény gályát többé már nem érhették utól. Félrevonúlva tehát a lövések czélköréből és mindenütt a túlsó part hosszában haladva, utána iramodtak a távolabb álló másik gályának, és azt is csakhamar elfoglalták. Ezen is 100 keresztény nyerte vissza szabadságát. A török hajólegénységnek nem kegyelmezett Pálffy; miután mindannyit felkonczoltatá, a gályát prédára bocsátotta embereinek. Találtak benne szép selyem zászlókat aranyhímzetű felirással, — és nagy mennyiségű ezüsttel kivert remek mívű kardokat. De a gálya olyan nagy volt, hogy nehézsége miatt ezúttal nem lehetett azt a viz sebessége ellen egész Esztergomig felvontatni. Pálffy léket lövetett tehát rajta és elsűlyesztő a termetes hajót. Időközben, mialatt a magyar gyalogok

és naszádosok a vizen voltak elfoglalva, a magyar és német lovasság, meg a külföldi gyalogság, rávetette magát Vácz mezővárosra, s rabolva, égetve benne, 300 törököt leterített. Pálffy 50 ember veszteséggel, bár a török lovasság nyomban üldözte, még az nap késő este visszaérkezett övéi közé Esztergomba.

Mikor a gályákkal a vizi harcz legjavában folyt, a budai basa s az anatoli bég 2000 törököt hozott a szorongatott váczi helyőrség segítségére. Értesülvén azonban, hogy a félhold réme, Pálffy Miklós, személyesen vezényli a keresztény csapatokat és négy nagy ágyúval is el van látva: nem mertek támadni s csak Pálffy távozása után tértek be Váczra. Az e miatt elkeseredett váczi helyőrség elfogta a két török nagyurat, s csak akkor bocsátá őket szabadon, midőn beleegyezésöket adták, hogy azon esetre, ha a várba 15 nap alatt fölmentő sereg nem érkeznék, a helyőrségnek szabadságában álland a várat felgyújtani, felrópiteni és elhagyni. [1])

Ugy is történt. Midőn a császári tábor július 24-én Vácz alá vonult, a török helyőrség pusztán hagyta a várat s egész népestől Pestre menekült. A várost és a kastélyt meggyújtották ugyan, de a keresztény lakosság és a Marschalk lovasai eloltották a tüzet. Az elfoglalt erősség Dobozi Gergely gondjaira bizatott. Vácz eleste oly rendkivüli ijedelmet idézett elő Budán és Pesten a török lakosság közt, hogy asszonyaikkal és gyermekeikkel, drágaságaikkal és elvihető vagyonukkal ezrenkint tódultak a hajókra és nem találhatván azokon mindannyian helyet, egymás ellen fordították fegyvereiket, gyilkolták s fojtogatták egymást és tömegesen hullottak a vizbe. [2])

Vácz után szeptember 3-dikán Hatvan szabadult fel két heti vívás után. Printzenstein Albert császári főépítőmester három csodamívű ostromhajót ácsoltatott a táborban, hogy azok segítségével a Zagyva folyóról a bástyákra annál biztosabban felhatolhasson. A hajókat nem csak vastag keményfa deszkákkal, de még áztatott bivalybőrökkel is burkoltatá, hogy a golyóknak és a rájok dobált tűznek egyformán ellentállhassanak. Az emeletes vizi járóművek alúl kerekekkel voltak ellátva, s könnyű volt őket a Zagyvára fektetni, midőn szeptember 3-dikán általános roham intéztetett Hatvan ellen és a császáriak négy helyen, szárazról s egyszersmind a vizi oldalról is, megtámadták a várat. Az ostromló fegyveresekkel tele rakott hajók egész a bástyák tövéig hatoltak. Nehány török át is ment a

[1]) *Kurtze, wahrhafte vnd eigentliche historische Beschreibung gewisser neuwen Zeittungen vnd Geschichten.* Köln, 1596. (Nemz. múz. könyvtár.)

[2]) U. o.

bástyákról a hajófödélzetre, de vakmerőségökért a büntetés sarkukban volt: halállal lakoltak. A véres tusa három óra hosszat tartott. A kétségbeesettek védekezése, majd a támadók előnyomulása oly ingásba hozta olykor a túlságosan megterhelt hajókat, hogy Stampf császári százados egyensúlyt vesztve, a vizbe zuhant és odaveszett. Este már fenlobogott a császári zászló Hatvan vára őrtornyán. A sikert főleg a három hajónak tulajdonították. [1])

Buda megostromlása ezúttal is abba maradt. A szultán Szegedre érkezésének híre arra birta Miksa főherczeget, hogy Váczig visszavonúljon a dunai közlekedés biztosítására, és Ausztriának, ha szükséges volna, a Dunáról való fedezésére. De a szultán, a mint ismeretes, Eger birtoka után vágyott s másfelé vette utját. Miksa a dunai védvonal s a hajóhad oltalma alatt Esztergomnál táborozott, midőn III. Mohamed 180,000 emberrel Eger alá szállott s a fontos erősséget október 13-án el is foglalta.

A következő 1597. évi táborozás czélja, az év elején Prágában tartott hadi tanács végzéséhez képest, ismét nem Buda, hanem Győr visszavétele volt. A hadak Óvárnál gyűlekeztek. Június 14-dikén haladt el Bécs mellett a Dunán az első valón ezred Schönberg vezetése alatt, továbbá a de Casteau Brechin ezred, — összesen 3000 ember. 24 hadi hajó s 5 ágyúdereglye szállítá őket Magyarország felé. Útközben a szélvész elsűlyesztett egy hajót s 150 valón merült el a Dunába. Pozsonyba érkezve ott kötött ki a kis hajóraj, a hol jelenleg a városliget lombos fái s virágos mezői diszlenek. [2])

Győr vívása, hol a hajóhad is közreműködött, csak szeptemberben vette kezdetét, azonban minden eredmény nélkül. A táborban kiütött ragályos betegségek megakadályozták az idei hadjárat folytatását. A királyi hadak visszavonúltak Komáromig s tétlenül nézték, mint foglalja el előlük a török Tatát és Váczot. Szerencsére csak nehány hétig ülhetett bennök az ellenség. Novemberben Nándorfehérvárra hivaték vissza a basa serege. Az őrség nélkül hagyott dunai erősségek ismét Miksa kezére jutottak.

Győr kiostromlása tehát csak 1598-ban hajtathatott végre. Pálffy Miklós, a magyar vitézség legfényesebb képviselője, meg a bátor Schwartzenberg Adolf fogtak kezet a dicső hadi tett végrehajtására. Márczius 28-án éjfélben a komáromi naszádosokkal, 2000 magyarral és 3000 némettel, valónokkal és

[1]) *Kurtze summarische Verzeichnuss*, wie die Vestung Hatwan in Vngern erobert. 1596. Nürnberg. (M. nem. múz. könyvtár.) *Katona*, id. m. és k. 117. l.

[2]) *Ortelius redir.* Chronica des ungar. Kriegswesens. I. 216. l.

spanyolokkal, — Győr előtt teremnek a nélkül, hogy a gondatlan őrség sejtette volna. Kétségbeesett harcz után reggelre a várost és várat hatalmukba ejtik. Az összes őrségből csak nehány ember menekült Budára a gyászos hírrel. Még mielőtt a jelen évi háború fővezérletére kinevezett Mátyás főherczeg az országba érkezett volna, Pálffy és Schwartzenberg már sorra megvették a törököktől a Duna-vidéki erősségeket. Kirándulásaiknál rendszerint a naszádosokat is felhasználták vitéz tettek végbevitelére. [1])

De érdemesebb összetűzésekre csak októberben, Buda megkísérlett ostrománál kinálkozott alkalom a naszádosoknak.

A tábor Ó-Budánál állott, a királyi hajóhad pedig a Margitsziget fölött horgonyzott és a sziget körül nehány gyorssajkával őrjáratokat teljesített a Dunán. Október 12-én éjjel két királyi sajka leevedzett egész Budavár alá s összeütközött az őrtálló török sajkákkal. A meglepett török hajókon nagy riadalom támadt. De a magyar naszádosok nem tágítanak, sőt átugrálnak az ellenség hajóira s az őrséget részben lekaszabolják, részben a hullámok közé kergetik. Hat török hajóst elfognak s magokkal viszik őket Mátyás főherczeg táborába. A foglyok vallomást tettek, hogy a budai basa sietve ácsoltatja össze a megrongált hajóhidat, s vizen és szárazon a Duna mindkét partjáról támadni szándékozik. E hírre Pálffy engedélyt kér, hogy a következő éjjel vizi csatát vívhasson a török hajóhaddal. Az engedély megadatván, a naszádosok mellé hajókra ülteti nehány száz hajduját s támadásra indítja Budavár bástyái alá, a török hajók állomása ellen. Buda és Pest közt, a mai lánczhid táján, heves, hosszú küzdelem fejlődik a két ellenséges hajóhad közt. A mieink hajóiról zápor gyanánt hullanak a golyók az ellenségre, égő kén és szurok koszorúk, melyeket naszádosaink az ellenségre szórnak, megvilágítják a harczoló hősök alakjait s csakhamar lángba borítanak 25 török hadi hajót. Az égő Duna borzasztóan felséges látványt nyujt. Naszádosaink szintén siralmas veszteséget szenvednek, de azért az összes budai török vizi erőt megsemmisítik s két megmaradt naszádjokat elfogják és magokkal viszik. Az általános zavarban, melyet hajóhadunk váratlan éjjeli támadása és győzelme Budán és Pesten a törökök közt okoz, Schwartzenberg megrohanja 25,000 németjével a budai Vizivárost és beveszi, 40 ágyút és sok egyéb török kincset ejtvén zsákmányul fegyveres népének. [2]) De az őszi, téli időjárás — irja Szalay — ezúttal is, mint már több ízben, hatal-

[1]) *Historia von den Empörungen.* Köln, 1598. (Nemz. múzeumi könyvtár.)

[2]) *Horváth M.:* Brüsszeli Okmánytár, III. k., 97—99. l.

masabb szövetségesül szolgált a budai őrségnek, mint a székesfehérvári basa, ki a várnak segélyére sietett. Mátyás november 3-dikán abba hagyatta a vívást és hadait Esztergomba s környékére vezette. [1])

Buda őrizetére Pálffy Miklós maradt a Schwartzenberg néhány zászlóaljával, több ezernyi hajduval, egy-két huszár csapattal, meg a magyar és szerb naszádosok egy kisebb osztályával. Ez a sereg télen át majdnem csupa zsákmányból tartá fen magát, mit a környékbeli lakosságtól erőszakkal sarczolt. A mint kitavaszodott és a Duna jégmentessé lőn, a király-naszádosok is, kikhez az alsó vidékeken a hajduságból számos dunai kalóz önként szegődött, szintén megkezdék mindenfelé fegyveres portyázásaikat s prédáló kalandjárataikat. Midőn megtudták, hogy a nándorfehérvári törökök Budát, Pestet és egyéb megerősített helyeiket eleséggel és hadi szerelvényekkel akarják ellátni, legott készen voltak meghiúsítani az ellenség szándékát. Az esztergomi, váczi és újvári hajdúk, számra nézve 1200-an, összejöttek Budán, hogy Pálffy Miklós vezérlete alatt leszálljanak az alsó Dunára s a törökök feljövetelét megakadályozzák, az ellenségnek ártsanak s a föl- és leutazó török hajóktól megtisztítsák a folyamot. A naszádokat *János György*, esztergomi vajda vezette. Útközben, a mi használható járóműveket s hajósnépeket találtak, magokhoz vették s egyesült erővel mindenekelőtt a bácsi bégen töltötték bosszújokat, a ki szörnyű kegyetlensége miatt gyűlölt ember volt a hajduság s a hajós legénység szemeiben. Paks tájékán elfogták a basa szállítmányát, emberei közül vagy 300-at levágtak s vizbe fúlasztottak, őt magát lánczra fűzték s 20 fölszerelt hadi hajóját 4 sajkával és 40 dereglyével magokkal vitték. Ha a bég valahol egy hajdut kézrekeríthetett, azt elevenen megnyúzatta, széttépette, vagy szegekkel kivert hordókban guríttatá le a hegyről. Ezért esküdtek ellene bosszút a hajdúk. Fogait kiszaggatták, hosszú szakállát szálanként kitépték s testét darabokra vagdalták. Ekkor jött híre, hogy a török dunai ármádia közeleg az eleséghajókkal s 8000 török katona s jancsár kiséri. Elől megy egy őrsajka, utána egy gálya nehány fegyveres sajkával, végre a török hajóhad a szállítóhajókkal. — összesen mintegy 130 különféle vizi járómű.

Pálffy újra fölszerelteté tehát hajduit s naszádosait, s azon utasítással, hogy a török ármádiával vitézűl megvívjanak, elindúlt velök Pétervárad felé. Menet közben nehány százzal ismét szaporodott a hajduk száma: ki lovon, ki gyalog kivánt résztvenni a jelentékeny prédára kilátást nyujtó hadjáratban. Midőn

[1]) *Szalay L.*: Magyarorsz. tört. IV. k., 440—441. ll.

az egész sereg egy tömegben együtt volt, Pálffy három csapatra osztá fel őket. Egy csapat ment a Duna-balparti síkságon Kalocsának, Bajának, Zombornak és Bácsnak, a másik ment Somogy felé Szent-Pálnak, a harmadik visszatért a budai törökök háborgatására s mozgalmaik kémlelésére. Mind a három csapatnak össze kellett működnie. A száraziaknak arra kellett törekedniök, hogy esetleg a vizi hadnak segítségére legyenek. 1500 embert Buda alatt hagyott Pálffy, kiknek feladatúl tűzte, megakadályozni a budai törökök kitörését, ha az al-dunai szállítmány megmentésére indulnának. Ezeknek Pálffy távollétében Nádasdy Ferencz parancsolatából szintén az esztergomi naszádosok egy osztálya állott rendelkezésökre.

Ez alatt a török szállítmány Mohácsra s onnan Tolna alá érkezett. Az eszéki, mohácsi és bátai bégek eljöttek lovas és gyalog csapataikkal s nagyszámú lovas és ökrös hajóvontató néppel, hogy a hajókat fedezzék és fölfelé szállítsák. Az indulás Tolnáról június 20-dikára lett kitűzve, minthogy a szállítmányt vezető basa biztosra vette, hogy addig Budáról is csak érkezik valamely segítség. Este lett, mire a török hajók Foktőre érkeztek és ott éjjeli szállásra mentek. Egy őrsajka előre ment fél mértföldnyire éjjeli szolgálatra; a többiek aggodalom nélkül tértek nyugalomra.

Foktő fölött, Uszód táján, lombos szigetet képez a Duna s messze elhajló kanyargásaival elzárja távolabbra a kilátást. E szigeten rejté el magát Pálffy mintegy 1600 hajdujával. A naszádosok, meg egy-két század szárazi sereg, kevéssel föllebb a sziget csúcsánál foglaltak állást. Midőn már biztos hír érkezék a törökök szándékáról, Pálffy hadi tanácsot üle hadnagyaival. Abban állapodtak meg, hogy napkelte előtt egy órával megrohanják az ellenséget. »Bestye kurafi, ki egy törököt élni hagy vagy elfog.« Aztán csatarendbe állott a 3000 főre tehető magyar sereg. A hajók felállitását úgy intézé Pálffy, hogy a Dunát egész szélességében elfoglalják. Nagy csendben indúlt el a vészthozó vizi tábor. A naszádosok kiemelték evezőiket, hogy még a viz locscsanása se zavarja az éj nesztelenségét. Csak a kormányosok ügyeltek hajóik irányára, hogy a kijelölt csatavonal meg ne bomoljon. Nem sokára jelenté az, ki fen ült az árbocz tetején, hogy egy török hadi hajót lát a Duna közepén állani. A török őrsajka volt. Éppen hajnalodott, mikor lőtávolba kapták. Az első naszád parancsnoki padján Pálffy Miklós dalias alakja állott. Éppen most hangoztatá élénk, harsány vezényszavát a támadásra. Mire az első ágyú eldördült, a megrémült török őrsajka már dagadt vitorlákkal száguldott vissza Foktő alá, a török táborba. A futamlót naszádaink ágyúgolyói kisérik; sőt ők magok is evedzve és vitorlázva, a mily sebesen csak képesek,

utána iramodnak a menekülő sajkának. Utól is érik, de akkor már egy nagy gálya és még más négy sajka jött segítségére a lövések és lárma által felriasztott török táborból. Mozsarak és puskák öldöklő tüzelést kezdenek a mieink ellen. De Pálffy rettentően viszonozza a tüzelést parti ágyúiból és a naszádokról. Petárdákat, robbantó bombákat és egyéb lőeszközöket szór az ellenség hajóira. Csakhamar a helyszínén terem az egész török vízi ármádia. Am az ellenség szaporodása csak fokozza a mieink bátorságát és elkeseredését. Elszánt, véres küzdelem után a gálya és még más nyolcz török ágyúnaszád Pálffy birtokában volt. A török hajólegénység közül senki sem maradt élve, — kivéve egy virágzó deli ifjút, Kalender eszéki bégnek fiát, ki halálos félelmében a gálya bensejébe rejté magát, és csak a csata után fedeztetett föl rejtekhelyén. Nehány török sajka és dereglye hol elégett, hol a Dunába merült; egy-kettőnek pedig sikerült visszahátrálnia a szállítóhajókhoz, melyeken 2000 jancsár csatakészen várta a történendőket. Pálffy átszállott most az elfoglalt török gályára. A készen álló parti seregből megtölté a gályát és a zsákmányul ejtett többi naszádokat harczvágyó, pihent és derekasan fölfegyverzett hajduséggal. Aztán végső általános rohamra vezénylé vízi és szárazi hadát. A török hajókról elszedett ágyúk s mozsarak előbbeni tulajdonosaik ellen fordíttattak. Leírhatatlan volt az élet-halál harcz, mely a keresztények és törökök közt, kezdetben csak ágyú s puskatűzzel távolabbról vívatott, majd szemtől-szembe a hajók födélzetén és a Duna-part hullámos, halmos magaslatain folytattatott. A győzelem pálmáját Pálffy nyeré el. 5200 török apríttatott össze s veszett a Dunába. Értékes holmikkal terhelt 58 dereglye (gimblia). 60 kereskedelmi szállítóhajó, az összes gályák, hadi hajók és sajkák a győzők hatalmába estek. A szállítóhajókban nagymennyiségű rizs, aszaltszőllő, czukor, kása, méz, zsír, buza és egyéb gabonanemű volt felhalmozva; találtatott továbbá 3000 darab arany, igen sok drága szőrme s keleti szőnyeg, lőpor és különféle fegyverek.

Ezt a sok hajót és a rajtok levő nagy terhet felette nehéz lett volna a Dunán fölvontatni egész Budán túlra, a királyi részekre. Pálffy azt rendelte tehát, hogy emberei, megtartván magoknak a gazdag zsákmányból a mennyi kinek tetszik, későbbi szükségleteikre pedig meghagyván három teherhajót gabonával, kétszersülttel és lőporral, a többi szállítóhajókat és megsérült sajkákat a rajtok levő tárgyakkal együtt égessék el, vagy süllyesszék a Dunába.

Pálffy a hajdúk egy részét innen az eszéki híd lerombolására, a törökkel tartó szerb vidék fölprédálására, a mezőknek és falvaknak fölperzselésére küldé. A hajduság másik része,

mintegy másfél ezren, egész a Tisza torkolatáig ment hajós és lovas osztályaival, s 32 hajón Titelnek és Becsének fordúlva, a temesi vidéken és a Bácskaságban szintén gazdag zsákmányra tett szert. Mikor a pénzben megosztoztak, a hajduk mindegyikének 1000 ezüst tallérnál is több jutott.

A tolnai vizi csata után Pálffy haza ment Érsekújvárra. Június 30-dikán levelet írt Prágába Rudolf császárnak, melyben őt a tolnai győzelemről körülményesen értesíté. A császár oly jeles hadi ténynek ismerte el e győzelmet, hogy Pálffy levelének vétele után, már július 5-dikén, sietett közölni az örvendetes hírt Albert németalföldi fejedelemmel is, és megküldvén neki Pálffy levelét, egész elragadtatással beszéli el a fejedelemnek a tolnai vízi ütközetet.

A törökök sokáig siratták gyászos esetöket, melyet Esztergom és Győr elvesztésénél is jobban fájlaltak. Soha ily jelentékeny zsákmány nem jutott még a naszádosoknak. A hajduság bátorsága és nagyszámú szaporodása, valamint a jelen vizi hadjáratnak hallatlan sikere, nagy rémületet okozott mindenfelé az egész hódoltságban. [1])

[1]) *Horváth M.:* Brüsszeli Okmánytár. III, 109—113. ll. — *Szalay L.:* Magyarorsz. tört. (V. 447. l. — *Horváth M.:* Magyarorsz. tört. IV. k., 463. l. »*Vom glückseligen Sieg vndt zerstewung etlich Tausent Türcken bey der Stadt Tolna.*« (Nemz. m. könyvtár.) Az egykorú »*Historia von den Empörungen*« némi módosítással s nagyításokkal beszéli el a történteket. A török szállitmányról írja többi közt: »Der Güter war so viel, dass mann 500 grosse Wagen damit hette können laden. Die Profiand und Munition haben die Hayduken sampt den Schiffen und Galeeren (ausser 3 Gimblia mit schönen Getreid, so sie dem Bauernfolk dero orten ausgetheilt, welche dasselbe in Wäldern vor den Türken vergraben, damit sie die Hayduken künftig ihr brodt bei ihnen haben mögen) verbrandt und verrenkt, auch die Türken auf die 2 Galeeren alle, ausser den Pfennigsmeister, gleichwohl hard verwundt, niedergehawen, und von den Tscheucken und anderen Schiffen der furnembsten Türken nicht mehr als 32 gefangen genommen.« (46—47. ll. Nemz. m. könyvtár.) *Illésházynál* is előadatik ez az eset némi eltérésekkel. »Kikeletre — úgymond — a török nagy hadat indíta és előttök a fővezér basát Ibraimot bocsátá, a kinél ő neki húga vala feleségül. A Zaterczi (?) Memhet basa is egy falka népével Landor-Fejérvárnál telelt vala. Hajókon sok élést, port, golyóbist, pénzt a végbelieknek indita a török Buda felé. Vele bocsáta egy basát és a landorfehérvári vizi erőt, egy gályát és 32 sajkát. Ez időben sok szabad hajduk támadtak vala a parasztság közül, a kiknek lakóhelyeket töröknémet elpusztította vala. Ezek a hegyekben és erdőkben laktak Baranyában és Somogyban, sok vitézséget míveltek és sok károkat tettek a pogányoknak. Erdődöt és egyéb sok kastélyokat csak szablyával megvették. A végbeli törökök egynehányszor reájok gyűltek és velek megvíttak, de mindenkor megverték a törököket. Ezek Pálffy Miklós izgatásából reá vigyáztak az élésre, az kit a török a Dunán felvonatott. Kisérte ezt az élést gyalog török is ötezer, a vizi erő is volt kétezer, sok árús ember is marháival securitásért egyesültek ezekkel. Tolnán megszállott a török; mert féltek a szabad hajduktól. Ott hozzákészültek és elindúltak. Tolná-

Augusztus elején Buda felé intézett Pálffy, Zrinyi Györggyel, egy naszádos kirándulást és Szulejmán budai basát, midőn egy török csapatnak, melyet Kolonics ugrasztott meg, segítséget küldene s Felhévíznél a városon kivül lovagolna, lesből elfogta s Bécsbe küldötte.

Annál szerencsétlenebb volt a dunai naszádosokra nézve a következő 1600-ik esztendő. Pálffy Miklós márczius 23-án meghalálozott. Benne vezéröket, jótevőjöket és összetartó központjokat veszíték el. Komáromban, Újvárott és Esztergomban gyűltek ugyan most is össze azzal a szándékkal, hogy Nándorfehérvárt és a többi al-dunai végházakat elveszik a törököktől, kiket most Mihály vajda és az erdélyi ügyek foglalkoztattak. Le is rándultak többször az alsó végekbe és mindannyiszor gazdag podgyászszal tértek vissza. Sikereik s a martalékvágy nagy mérvben segítették elő szaporodásukat, sőt temérdek szerb nép is hozzájok csatlakozott, midőn hasznát láthatni remélte. Eszék vívását a nyár derekán kisérlék meg, de a vállalat balul ütött ki. Pálffy hadvezéri szelleme, a helyzetet gyorsan felismerő és gyorsan határozni tudó lángelméje, semmi nehézségtől vagy veszélytől vissza nem tántorodó bátorsága, nem volt már többé köztük. Erőtlenségök, fonák intézkedéseik, a hadi czélt a pillanatnyi anyagi haszonnak alárendelő tervtelen kapkodásuk legott feltűnt az ellenségnél, ki most a tavalyi kudarcznak legalább némi megtorlásával akarta enyhíteni bosszúszomját. A mint a hajduság Eszék meghiúsult ostroma után nagy csapat sajkáin Valpóvárra húzódnék a Száván fölfelé, hadnagyaik meggondolatlanul kiválasztanak közülök 700 embert és a Dunán-túlra küldik őket martalékot szedni, az ellenséggel harczban álló társak számára. Az eleségnek lefoglalása s megsemmisítése természetesen szükséget idézett elő a török várakban. Azért a bosnyai basa, a pécsi, kaposvári, szigeti és koppányi bégek több ezernyi egyesült haddal és 30 taraczkkal körűlfog-

tól két mértföldet jöttek Buda felé, ott megszállottak, strázsát mind vizen, mind szárazon vetettek. A hajdúk tizenhárom százan voltak; mert a többit nem várhatták meg (?). Hajókra készültek ezek is, mely hajókat ott a kastélyok alatt nyertek volt, kiket megvettek. Taraczkok is volt a hajókon és a sajkákon. Hajnalban reájok ütöttek, legelőször a gályát megvették, a basának benne fejét vették. Mindjárást megfutamodott a vizi erő, a szárazon a gyalog is megindúlt, a hajduknak egyik része a gyalognak szállott, a másik része a vizi erőnek, és így igen megverték őket és le is vágtak sokat bennek. Ott számtalan sok marhát nyerének, a hajókat mind megégették, mert sok faolaj is volt a hajókon, azzal öntözték. És mindenben zsákmányt tevének, egy millió pénznél több kárt tevének a törököknek, kin a török hada igen megrémült, és ismét új hajókat és új élést kelleték nekiek szerezni, kiben két holnapig elmulata a török császár hada.« (*Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603.* Magy. történ. eml. VII. 67—68. ll.)

ták a két részre oszolt hajduságot, s egy heves csatában 200-nál többet levágván közülök, sokat pedig a Dunába ugrasztván, hajóiknak nagyobb részét elfoglalák. A mi a hajókból és emberekből még megmaradt, azokat menekülésök közben a Dunán egy hirtelen támadt zivatar teljesen tönkre tette. [1]) Ezen eredmény által felbátorodva, Nagy-Kanizsára, az ország délnyugoti maradványainak e fő védőhelyére is rátört a török, és rövid idő alatt megvette a fontos várat.

E veszteségért 1601-ben Székesfehérvár kiostromlásával akarták magokat a mieink kárpótolni. De a vár 1602-ben, a német őrség hűtlensége miatt, ismét török kézre került. Rusworm Hermann gróf, a császári hadnak 1601. évi júl. 15-dike óta fővezére, visszatorlásul Pestet vette meg, s német őrséget vetvén abba, Budát kezdé vívni.

Rusworm II. Rudolf császár korának egyik legkimagaslóbb katonai alakja, kinek tragikus életsorsa szorosan összefügg Magyarország ezen kori honvédelmi eseményeivel. Mátyás főherczeggel ellentétben Mansfeld Károly herczeg elveit vallá, s azon meggyőződésben volt, hogy a nyugot-európai tartományokat, minden más idegen nemzetek kizárásával, egyedül a magyaroknak és németeknek kötelessége megvédeni az ozmánok ellen. Szerinte az idegen katonaság csak akadályozta a hadi működést. Az egyenetlenség, a káros versengések és szüntelen súrlódások, melyek a birodalmi és a külföldi hadnép közt napirenden voltak, megnehezítették az előmenetelt s veszélyeztették a fővezérlet egyöntetű eljárását. Rusworműnak sok évi tapasztalásaiból merített ezen meggyőződése, rendkivüli erő, kitartás és vitézség kifejtésére lelkesítő tiszti karát és a vezérletökre bizott hadnépeket is. Azért találkozunk Rusworm hadjáratainál a keresztény harczolási buzgóságnak oly fényes példáival, a milyeneket a II. Rudolf török háborúiban másutt hiába keresnénk. Rusworm hadvezéri terveinek s határozatainak merészsége, elragadó tettereje, s szilaj, heves fölbuzdulása a cselekvésben egészen új fordulatot, gyorsabb menetet adott a törökök elleni hadműveleteknek. Székesfehérvárnak, mely 1553 óta török kézben volt, 1602. évi szept. 16-dikától október közepéig elhúzódott kiostromlása és rendkivüli erőfeszítéssel végbevitt elfoglalása is oly hadi ténye e derék hadvezérnek, mely honvédelmi történetünkben mindig a legjelesebb katonai események közt fog említtetni. Ha mindazonáltal Székesfehérvár csakhamar ismét az ellenség hatalmába esett, az tudvalevőleg nem a hadvezérlet hibájából eredt, hanem — mint mondám — részint a német őrség hűtlenségének, de még inkább Hasszán túlere-

[1]) *Ortelius rediv.* id. k. az 1600. évhez.

jének tulajdonítandó, ki háromszorta nagyobb hadsereggel s aránytalanúl több hadi eszközzel volt csak képes a török hadak kudarczát jóvá tenni és Székesfehérvárt a keresztények kezéből ismét kiragadni.

Hasszán nagyvezir, miután Fehérvárat elfoglalta, Budánál átment a Dunán, és a pesti lapályon azzal a szándékkal szállott táborba, hogy onnan Erdélybe tör a Básta ellen támadt Székely Mózesnek segítségére. Rusworm ekkor már Esztergomhoz érkezék a királyi sereggel. Szándéka volt Budát megtámadni, hogy ez által Erdélyt megmentse s a szerdárt visszatérésre kényszerítse. Nem tanácsolták tehát Hasszánnak, hogy Erdélybe menjen, a mig Esztergom felől ágyúdörgést hallani. Hasszán mindazonáltal elhagyta Pestet és Szolnokra vonúlt. Mig oda járt, Rusworm hajóhidon a Csepelszigetre, onnan pedig október 2-án Ó-Budára tette át táborát. E hírre Hasszán azonnal visszafordúlt és negyed napra már ismét Pest alatt állott. Távolléte alatt azonban sok változás történt Budán és Pesten. A Budavár alatti török erősség Rusworm hatalmában volt, a libaszigeti híd nem létezett már, és október 5-dikén Pesten is a császáriak lettek az urak. Minden út el volt állva a császáriak által s a gellérthegyi váracs is be volt véve. E hadi eredmények kivívásában lényeges tényezőkép szerepelt a dunai hajóhad. Minthogy ugyanis Budavár aljából és nevezetesen ama helyről, a hol hajdan a királyi istállók álltak, most pedig csűrök és magtárak voltak, a budai törökök sok kárt okoztak s nagy akadályul szolgáltak a királyi hadnak, sőt a kellően fedett ágyúütegekkel a Libasziget felső csúcsán épített összekötő hidat is közelről védelmezhették: Rusworm és vezérei mindjárt megérkezésökkor elhatározták ama hajóhidat vizen és szárazon megtámadni és megsemmisíteni, hogy a budai törökök ne közlekedhessenek többé a pestiekkel. A vizi terv kivitelére *Eörsy Péter*, a magyar sajkások kapitánya vállalkozott. Ekkor már *Santilier Gilbert*, a császári dunai hajóhad főparancsnoka is megérkezett Bécsből Ó-Budára, magával hozva két fölszerelt gályát, egy művészi készitményű tűzgépet vagyis romboló fregattot (ein künstlich Fewer-Instrument), továbbá még 26 taraczkos sajkát. A romboló hajót a híd áttörésére és az ostromműveletek támogatására szánta Rusworm. Az ordre de bataille szerint Sulz tábornoknak feladata volt a Duna balpartján szárazon egészen a hídfőig előrenyomúlni s azt elfoglalni. Eörsynek egyidejűleg a Margitsziget pesti oldaláról a pesti hídfőt kellett elvennie a sajkásokkal és aztán a hidat összezúzatnia Gilbert romboló tűzgépével. A mint a törökök a királyiaknak e szándékát megértették, legott csapatosan lerohantak a Dunára, a koczkán álló híd

védelmére. Erőködésök azonban hasztalan volt. Míg a sajkákról folyton ismétlődő ágyúzás és a sajkákra rakott muskatályosoknak élénk sortüzelése nem engedé a pesti török őrséget a balparti hídfőhöz, addig a budai oldalon Sulz hősies elszántsággal vette el a töröktől a budai hídfőt. Időközben a híd felé közelgett Gilbert romboló fregattja is, melyet a kilencz sajkán kiséretül adott és teljes tempóban evedző naszádosok, valamint a víznek sebes folyása oly erővel zúdították a hajókon nyugvó hídalkotmányhoz, hogy az rögtön nagy recsegéssel éppen a közepén kettétört. A támadt rés miatt lehetetlenné vált ezentúl a budai és pesti törököknek egymással közlekedniök.

Ezek után Pest kiostromlására került a sor. Az ostromló gyalog had élére Sulz és Althan tábornokok állíttattak. Túry, Kolonics Szigfrid és Nádasdy Ferencz a lovasságot vezették. A naszádosoknak, kik a budai Viziváros és a pesti vár közt kettős csatárláncban helyezkedtek el, szembe a Gellért tövében felállított császári gályákkal és sajkákkal, ismét csak a vitéz Eörsy Péter parancsolt, míg a császári hajókon Santilier oldalán maga Rusworm vezényle. Október 5-dikén intéztetett Pest ellen az általános roham. A hajóhad a Vizivárost támadta. A törökök erősen lődözték hajóinkat, egy sajkát elsűlyesztettek s a viz partjára is kijöttek. Ugyanakkor Sulz gróf a szárazi részről is ostrom alá veszi a Vizivárost. Emberei az elsők, kik a bástyákat létrákon megmászszák, segélyeztetve a magyar banderiálisták, az esztergomi őrcsapat és Althan német zsoldosai által, kik a kitörő ellenséget visszavetik a városba s lelkes győzelmi kiáltozással nyomában s utána a Vizivárosba és Felsővárosba hatolnak és azt elfoglalják. A mi útban volt, kardra hányatott. A futamló törökök közül sokan a Dunába vetik magokat és úszással igyekeznek a túlsó partra menekülni; de vagy elmerűlnek, vagy agyonpuskáztatnak. Rusworm a dunai hajóhad vezéreivel és a hajók legénységével kiszáll a pesti partra s hátrálni kényszeríti a menekülő tömeget vissza a városba, a hol a császári katonaság nagyobb részöket lekaszabolja s a várost prédára veszi. A préda felosztásánál a magyar naszádosok, kiknek a hadjárat eddigi sikerében oroszlánrészök vala, rútul megrövidíttettek. A czászáriakkal nem rokonszenvező írók Ruswormnak tulajdonítják a magyar hajólegénység e megsértését. Állítják, hogy Rusworm, kiről Illésházy István azt írja, hogy kevély, gonosz ember és kártyás, részeges német vala, a préda javarészét magának s német zsoldosainak tartá, az igazságos osztalékot követelő magyarokat pedig durván elutasította volna. Mi igaz a dologban: bajos

kideríteni. Maga Rusworm a nápolyi Dentice Jeromos hadi tanácsost okolja a császárhoz intézett levelében. [1])

E napon tehát elfoglaltatott a Vizi- és a Felsőváros, az ellenségtől elvétetett a Duna, és elvágatott előle az út Pestről Budára. Október 6-dikán már Pest vára is a királyiak kezében volt. A várban nehány század hajdut és a Schönberg ezredet hagyta Rusworm helyőrségül, s most ismét egész figyelmét Buda megostromlására fordítá. Ekkor érkezett meg Hasszán nagyvezir Pest alá 30,000 emberrel. Az elébe ment Rusworm. Nádasdy, Turzó és Pográny lovasait visszavetette ugyan a török, de mivel Mátyás főherczegtől újabb segítség küldetett a császári táborba, mitsem árthatott a mieinknek és nem is akadályozhatá meg, hogy Buda vívása annál erélyesebben folytattassék. Az Alsóváros, vagyis a Viziváros bástyáin mind szárazról, mind a Dunáról behatolt már a magyar és a császári katonaság s kegyetlen mészárlást vitt véghez a török lakosságban. 500 török egy erős körsánczba (Rondel) vette magát, mások ismét egy templomba zárkóztak s onnan védték magokat. Azonban kivéve 160 előkelőbb törököt és 120 török nőt, a többiek mind levágattak. A rondellában levőknek csak azon föltétel alatt igért Nádasdy kegyelmet és szabad elvonulást, ha a várbeli törököket ráveszik a vár feladására. Azonban a várbeliek mitsem akartak hallani a feladásról. Október 11-én újra kezdték tehát a császáriak az ostromot; most Pestről, a dunai hajókról és a Gellértről egyszerre lődözték a falakat. A török táborban nagy volt az élelemhiány, sőt Budavárából kellett azt is élelmezni, mikor a körülmények megengedték. Ha Mahmud basa a múlt esztendőben el nem keríti a királyi istállók említett dunai telkét, s nem biztosítja erős bástyával a várból levezető útat: a török sajkáknak, melyek a tábort élelmi szerekkel látták el, még csak biztos kikötőjök sem lett volna most Budán. Október 15-én éjjel a sajkákon ment át Ali budai beglerbég, Habil biró és a jancsáraga Hasszánhoz Pestre, sürgősen kérve őt, szüntesse meg ezéltalan veszteglését és távozzék mentől előbb Pestről, mert hadainak élelmezése Budavárát fogná kiéheztetni. A nagyvezir teljesíté kérelmöket, s előbb a vizi torony kapuján 2000 jancsárt vetvén török sajkákon a várba, november elején, terve ellenére, Kecskeméten és

[1]) *Katona*, IX—XXVIII, 162—163. ll.—*Istvánfi*, XXXIII, 510. l.—*Hammer*, IV, 323—324. ll. — *Ortelius redix.* az 1602. évhez. — *Delich Vilmos*: Ungar. Chronika« az ostrom tervrajzával. — *Stauffer Albrecht* azt állítja, hogy Rusworm népe, beleértve ide a magyar ezredeket is, 1000 darab lovat, temérdek különféle fegyvert, lőszert, árúczikket, ékszereket és drágaságokat ejtett zsákmányúl. A tábornagy sátrába 12 törözászlót hoztak a győztes katonák, hogy vezéröknek hódoljanak. (Here mann Christoph graf von Rusworm. 106. l.)

Pétervároadon át Belgrádba távozott, miután 20 napig hasztalan ostromolta Pestet.

Ez alatt Althan is megkisérlette szerencséjét a császári hajóhaddal. Október 16-án sajkákra ülteté muskatályosait s Budára evedzett át a király-istállók erődített telke alá, hogy a várbeli törökök szabad összeköttetését a Dunával elzárja. De szándékát nem valósíthatá meg, csakis négy török sajkát hozott magával. Eörsy sajkásai, kiket a németek bánásmódja érzékenyen sértett, kevés lelkesedést tanusítottak azoknak hadi vállalatai iránt, s midőn egy alkalommal a pesti várból kitörtek, hogy a Schönberg légió segélyével megzaklassák Hasszán dunaparti ágyútelepeit és táborát: az ellenség láttára oly szokatlan megdöbbenést mutattak, hogy a vezér bátorító szavai daczára visszahátráltak Pestre, s midőn Eörsy ezért megdorgálta és a hadakozásra kényszeríteni akarta őket, e derék kapitányukat is leütötték elkeseredésökben. Okt. 17-én Mátyás főherczeg szintén megérkezék a táborba s nyolcz zászlóalj fegyveres népet úsztatott alá magával a Dunán, kiket a császári ostromló sereg közlekedése czéljából ismét helyreállított hajóhid sánczainak őrizetére küldött.

Mielőtt Hasszán Pestről távozott, 120 sajkát Tolnára rendelt, hogy eredeti terve szerint a Dunán átszállítva ott seregét, a nándorfehérvári és egyéb végbeli törökökkel egyesülhessen, s az ekkép egyesült török túlerővel megsemmisítse a keresztények budai táborát. Azonban Mátyás észrevette a nagyvezir szándékát s Sulzot és Kolonicsot egy erős hadosztálylyal Tolnára küldé, hogy a törökök hadi tervét meghiúsítsa.

Ezen al-dunai hadjárat naszádkapitányává a hőslelkű *Pográny Benedek* neveztetett ki. Thurzó és Nádasdy is vele mentek 2000 főnyi zászlóaljaikkal, követve a hajóhadat mindenütt a Duna partján. Az összes királyi had mintegy 5000 emberből állott s főfeladata volt megakadályozni, hogy a törökök a Sárvíz folyón átkelhessenek. Azonkívül az al-dunai erősségek elvétele is czélul tűzetett. A Duna mellett való kastélyokat őrség nélkül hagyták a törökök, mikor a császári had Buda alá szállott. Az al-dunai erősségek elvétele tehát nem sok fáradságba s kevés áldozatba került. Legelőbb is a Ráczkevivel szomszédos Adonyt ejtették hatalmukba a Duna jobbpartján. Mindenütt a viz ezen oldalán folytatva levonulásukat, kevés időre bevették Földvárt, Paksot, Tolnát és más apróbb erősségeket. Pográny mind elégetteté a többi kastélyokat, csak Adonyt hagyá épségben, mert kevés török őrsége önként adá át a várat. Kétszáz magyar gyalogot hagya tehát benne, élést, port és egyéb hadi szerszámot. Sulz s Kolonics hada és a magyar csapatok nem találták már Tolnán a török vizi ármádiát; de a mi török őrséget

még ott fogtak az erősségben, azt teljesen szétverték és gazdag zsákmányt arattak. Visszamenet Kalocsára is kitértek. Martalékot szedtek benne s aztán fölégették. Míg oda jártak, a törökök kikitörtek a várból, gyöngítették és pusztították a kedvezőtlen időjárás miatt különben is sokat sanyargatott királyi hadakat.

Mátyás főherczeg nov. közepén beszüntető Budavár ostromát s a sereget téli szállásaiba vezeté. Nov. 13-dikán, mielőtt teljesen visszahúzódott Budáról, két gályából 40 tüzes röppentyűt dobott a várba és városba. Nov. 15-én a keresztény sereg elhagyta a budai tábort, miután Pestet elegendő őrséggel ellátta. Pesten egy ezred némettel Printzenstein Albert maradt; rövid időre rá Morvaország is külde még valami 3000 gyalogot. Ezek megerősiték Pestet a Duna felől s árkot is ástak körűlötte mindenfelől. Télen át, míg a viz be nem állott, a sajkások élelmezték a várost felülről, de a török hajók részéről gyakran szenvedtek kárt. »Nagy éhséggel telelének benne — írja Illésházy — ebet, macskát mind ötték, míg az Duna befagyva volt, azután hajókon elég élést vittek nekik.« [1])

A következő 1603. évben tervezve volt ugyan Buda visszavétele és folytattaték is a hadjárat, mindazonáltal a vár megostromlása abban maradt. Rusworm kivezetvén seregét a téli szállásokból Esztergomnál ütött tábort, s áthidalván a Dunát, ott várta be a braunschweigi és frank segélyküldeményt. Midőn értesűlt, hogy Murat budai basa Szegszárd mellett Szerdahelynél a Sárvizet már áthidalta és csak Hasszán jövetelét várja, hogy Budára felvonuljon: elindítá Kolonicsot 2000 lovassal és Sulzot a gyalogsereg több zászlóaljával Buda felé, hogy az ellenség tervét kifürkészszék s vele, ha csak lehet, megütközzenek. A levonuló hadakhoz Dampierre gróf parancsnoksága alatt kétsor-evezős bécsi gályák és a komáromi magyar hajóhad csatlakoztak. Az utóbbi 3000 magyar és német gyalog fegyverest szállított az ellenség elé. A szerdár 17,000 emberrel közeledék Pesthez. Hajóhada, melyet magával vontatott, 10 nagy hadi hajóból s gimbliából meg 60 sajkából állott. A dereglyék, bárkák, tutajok és kompok sokasága s azokon valami 3000 jancsár kisérte a tábort. Szeptember 26-dikán egy lovas pribék úszott át a Dunán és jelentést tett Kolonicsnál, hogy a török előcsapat, mintegy 1000 ember, sajkákon és kompokon átúszott a ráczkevi szigetre és másnap meg akar ütközni a mieinkkel. E hírre lefelé vonúlt hajóhadunk s Érden alúl

[1]) *Hammer*, IV. 323—324. ll. — *Illésházy*, id. m. 113. l. — *Istvánfi*: XXXIII, 518. l. és utána *Katona*: IX—XXVIII, 166—167. ll. — *Ortelius redir.* l. r. 321—322. ll.

tűzött össze az ellenséggel. A győzelem sokáig ingadozott. Végre a mieink részére dőlt el szárazon és vizen. A hajókba menekülő törököket utólérték huszáraink s vagy összevagdosták, vagy a vizbe fojtották őket. 500 török maradt halva, igen sokan fogságba estek. A budai basa is csak nagy nehezen szabadult Szegszárd felé. A siker a mieinknek is sok emberéletébe került, sőt dicsőségesebb lett volna a győzelem, ha Sulz a Kolonics segítségére sietö gyalogságot, midőn már szóval és ütlegeléssel többé nem győzte, kivont karddal és többeknek súlyos megsebesítésével vissza nem kergette volna a hajókra, melyeket fegyveres nép nélkül hagyni nem akart. Egyébiránt a mieink meg voltak elégedve az elért eredménynyel. Préda és fogoly elegendő jutott. Hadaink vidám hangulatban tértek tehát vissza az esztergomi táborba. [1])

Szeptember 29-dikén Vácz és Buda közé helyezte át Rusworm a királyi tábort. Buda fölött a Duna két partját hidakkal kötvén össze, váltig kereste az alkalmat megütközhetni az ellenséggel. De a Lala Mohamed basa, a Nándorfehérvárról Konstantinápolyba hívott nagyvezirnek helyettese, Budavára és a Szent-Gellért közti szűk szorosban húzván meg magát, az ottani magasra felhányt erős sánczokból sehogy sem volt kicsalható. A környező hegyek és a vár ütegeinek oltalma alatt oly jól találták magokat fedett állásukban a törökök, hogy minden aggodalom nélkül vélték bevárhatni az esős, zord őszi időt, midőn a németek vérontás nélkül is kénytelenek lesznek elvonúlni a főváros alól. S valóban a bekövetkezett nedves ősz, a sok fáradság, nélkülözés és éjjelezés annyira kimerité a császáriakat, hogy Hasszán bátorságot vőn éjjeli támadást intézni Rusworrnnak elgyengült tábora ellen, és vagy 1000 fuvarra való élést csempészni be Budára. A jancsárokat sajkákra ülteté s 10,000 lovast rendelt melléjök a partra. Ezek a vizről és szárazról rátörnek Rusworm hajóhidjára, mely alá azonban oly csendesen vonúlnak, hogy váratlan jövetelöket még az előrsök is már csak akkor vették észre, midőn harczolni kellett és annyi idő már nem volt, hogy az Ó-Budán túl elterülő főtábort hamarosan értesíthették volna. Nádasdy volt az első, ki Rusworrnnak megküldé a hírt, hogy az ellenség rajta ütött; de a csata már ekkor állt és Nádasdy mindaddig foglalkoztatá a támadókat, míg Kolonics és Rusworm az egész sereggel meg nem érkeztek az ütközet színhelyére. Hajnalig folyt e véres harcz és a töröknek siralmas veszteségével végződött. A Duna partján halomszámra feküdtek a legyilkoltak tetemei. Mire nappalodott, az elesettek vére messze távolra pirosra festé

[1]) *Kazy:* Histor. Regni Hungar. I—III. L. 1.

a Duna vizét. Harminczöt török zászló s négy ágyú jutalmazá a császáriak vitézségét.[1])

E csapás után ismét visszahúzódott a török had a gellérthegyi sánczok közé. A budai Viziváros hosszában 300 különféle török vizi járómű, többnyire hadi hajók és sajkák, horgonyoztak az elsánczolt török tábor körül. November 14-én Geisberg bajor ezrede hozzáférkőzött e hajókhoz s részint elsűlyeszté, részint feltüzelé azokat. Ezzel megszűnt a budai törökök közlekedése a pesti török garnisonnal, mely Budavárát és a gellérthegyi tábort élelemmel s hadi szerekkel látta el.[2])

Azonban a vitéz és akaraterős Rusworm nem sokáig tartotta már kezében a tábornagyi pálczát. Hatvan várának 1603. évi bevétele utolsó fegyverténye volt a jeles hadvezérnek, kit ha nem dicsérhetünk is hazánk s a magyar vezérférfiak iránti sokszor hideg érzelmei miatt, azt mindamellett be kell ismernünk, hogy még e tekintetben is különb volt a császári hadsereg akkori többi vezéreinél, mint katona pedig sokkal magasabban állott amazoknál. Olyan sikert legalább egyik társa sem vívott ki a törökök ellen, mint ő. Midőn 1603-ban a hadjáratot befejezé s Mátyás főherczeg és hadvezéri bajtársai alattomos fondorlatainak következtében tábornagyi állásáról elmozdíttatott, 64 török győzelmi trophäát tett le a császár lábai elé.[3])

III. Mohamednek 1604-ben bekövetkezett halála után, a még kiskorú Ahmed alatt, békét kért ugyan a török Rudolftól, minthogy azonban a törökök Győrt és Komáromot kivánták a béke díjául, a békealkudozások nem vezettek eredményre. Szeptember 5-dikén híre jött, hogy Mohamed szerdár nagy hajóhaddal közeledik Buda felé s Pest várát is kiostromolni akarja. E hírre a császáriak lángba borították Pestet s egész őrségestől kivonúltak a fenyegetett helyből. A nagyvezir, ki 70 ezer emberével elébb a Rákoson ütött tábort, a Dunán felvonuló németek után indúlt s szept. 19-én Esztergomot körűlzárolta. Rudolf hadai, melyeknek vezérletét Rusworm után Básta György vette át, Esztergommal szemközt, Párkánynál szálltak táborba, s a várbeliekkel hid által tartván fen a közlekedést, az ellenséggel több ízben szerencsésen csatároztak. A nagyvezir sem

---

[1]) *Istvánfi*, XXXIII. és utána *Katona*, IX—XXVIII., 207—209. ll. — *Szalay L.:* IV. 461. l. — *Horváth M.:* IV. 485—486. ll.

[2]) *Ortelius rediv.*

[3]) A szerencsétlen férfiú gyászos esete ismeretes. Rudolf császár 1605-ben perbe fogatta s elhamarkodott igazságtalan ítélet alapján Prágában a régi Rathaus udvarán lefejeztette. Életének körülményes leirását olv. *Stauffer Albrechtnál:* »Hermann Christoph graf von Rusworm.« München 1884.

az ostrommal. sem a békealkuval czélt nem érvén, október 11-dikén Budára, onnan utóbb haza vezette seregeit. [1]) Esztergom körűlzárolására elegendő szárazi és vizi csapatok maradtak vissza, melyek azonban téli szállásaikra vonúlván, ezen évben már semmi hadi vállalatba nem fogtak. A császári had erősitésére Belgiojoso, midőn Bocskay ellen Biharba és Erdélybe indúlna, Mátyás főherczeg parancsából 5000 fegyverest vezetett Párkányba.

Esztergom fölmentésére a közbejött országos események miatt csak az 1605. év őszén gondolhatott Mátyás főherczeg. Ezen évi szeptember 10-dike körűl nyolcz napi fegyverszünet volt a törökkel. E közben a sváb ezred, gróf Oettingen Ulrich győri kapitány csapatja, a Mörsperg zászlóalj és Dampierre gróf hadosztálya utasíttattak Esztergomot fölmenteni. A hadsereg Komáromból indúlt el a vállalatra hajókon. A hajóhad parancsnoka *Dampierre* gróf volt. [2]) Básta az esztergomi táborból kiemelt 15,000 emberrel ekkor már Kassa vidékén csatázott a Bocskay hajdúival, onnan pedig Pozsony környékére vonúlt, a hol dőre veszteglésben nézte, mint ejtik hatalmukba a fejedelem hadnagyai a felső megyék nagyobb részét. Mi sem hátráltatta tehát Mohamed nagyvezirt, hogy Esztergom vívását megkezdje. Most, midőn a királyi hadak Pozsonynál feküdtek, alkalmasnak vélte a pillanatot, visszaszerezni ezen erősséget a portának. A török dunai hajórajt *Memis* basa vezénylé. Szept. 13-dikán azt írja a basa Homonnai Bálint zempléni főispánnak és a fejedelem fővezérének Esztergomból, hogy az egész török hajórajjal a Dunán fölfelé indúland és Komáromot megtámadni szándékozik. Legyen azon Homonnai, hogy két-három ezer gyalogos szárazi néppel Komárom alatt teremjen és a hajórajnak segítséget nyújtson. [3]) A basa nem vihette tervét keresztűl; mert tudósitás érkezett Pozsonyból, hogy Dampierre már elindúlt onnan Esztergomba a királyi hajóhaddal és a vár fölmentését czélozza. Megérkezett ugyan, de Esztergomot a török járomtól többé már meg nem mentheté. A nevezetes dunai erősség október 2-dikán ismét török kézben volt. Ugyanakkor hódolt meg a félholdnak újból Visegrád is. Mind a két erősséget idegen őrségének érdektelensége juttatá török kézre.

[1]) *Horváth M.*: »Magyarorsz. tört.« IV. 491—492. ll.

[2]) *Ortelius*, id. m.

[3]) »Ez nap hozták az vizi erővel biró Memy passának levelét Esztergam alól, melyben azt írja, izen is nekem, hogy Komárom alá feljő az vizi erővel, és én is a szárazon bocsássak ezer, vagy kétezer ostromlót; kinek leveléhez képest Röni Miklós nevű kapitányt szép seregekkel mindjárt indítottam. (*Homonnai Druyeth Bálint naplója.* Tudománytár. V. k. 1839. I—II. — *Bél Mátyás*: Not. H. N. IV. k. 337. l.)

Az ezután következett békeügy tárgyalásának befejező jelenete 1606. évi október végnapjaiban Komárom alatt, a Zsitva torkolatánál, a Duna árjainak keletet és nyugatot összekötő világútján, sajkákon játszódott le. Bocskay követei, Illésházy István, Nyáry Pál, Czobor Mihály és Hoffmann György, a Duna partján táborba szállván, a császári udvar tekintélyének megóvása és az alkuvó porta megalázása czéljából azt kívánták, hogy a szultán küldöttei menjenek át hozzájok. Ali basa és Habil effendi nagy fénynyel 23 sajkán jöttek fel Budáról s szintén magokhoz kérették a császáriakat. De az ide s tova hajókázó küldöttek sehogy sem tudták közelebb hozni egymáshoz a két követséget. Végre Ali, »miután a németek hitet tőnek, hogy a törökökön semmi csalárdság nem lészen«, megszünt tovább torzsalkodni és »okt. 29-én 23 sajkájával jött fel sok fő török urakkal együtt Bocskay követeihez, kikkel együtt sajkákon a Zsitva torkolatánál táborozó császári küldöttséghez mentek.« Többszöri összejövet után november 11-én az egyezség megköttetett.

A zsitvatoroki béke az első európai nemzetjogi határkő, mely az ozmánok magyarországi hóditása s hatalmának netovábbját kijelölte. [1]) Ezentúl a török uralom fokozatos hanyatlásnak indúl a magyar földön, s még a hódolt részekre nézve is korlátok vettetnek e hatalomnak. E fordulat szükségkép maga után vonja a dunai hadakozás gyérülését és a folyami flottánk hadi igénybevételének csökkenését.

[1]) V. ö. *Ipolyi:* Adalék a zsitvatoroki béke történetéhez. (Új magyar múzeum. 1851—1852. évf.)

IV.

Az elnémetesítésnek, nemzeti visszahatásnak és a sajkások intézményének korszaka.

A naszádosok nemzeti hada, mint az előbbeni fejezetben láttuk, már Miksa király uralkodása alatt mindinkább a bécsi hadi tanács és a német dunai hajóhad főparancsnokainak fenhatósága alá vonatott. Kivetkőzni kezde ősi magyar jellegéből, s legföljebb csak azért volt még magyar, mert stratégiai elvből meghagyták komáromi, győri és pozsonyi állomáshelyein. A század alatt, midőn II. Mátyás, II. és III. Ferdinand és I. Lipót ülnek a trónon és a bécsi udvar befolyását Magyarországban legelőbb is *katona dolgokban* kezdik érvényre emelni, alig van még valami a naszádosok régi traditióiból. Birtokaikat és nemesi előjogaikat élvezik még vagy száz esztendeig, sőt újabb kitűntetéseket s jószágadományokat is kapnak, de megszűnnek osztályosai lenni az ősi erényekhez és vitézi hagyományokhoz tántoríthatatlanúl ragaszkodó, jóban, rosszban összetartó magyar birtokos és nemesi törzsaristocratiának. A régi formák egyik a másik után elnémetesíttetnek, az árboczok zászlajára a kétfejű sas tűzetik fel, a vezényszó németül hangzik, sőt a sajkások főembereinek festői magyar díszöltözete is osztrák szabású ruhadarabokkal cseréltetik fel. A naszádosok szabad nemesi magyar czéhéből sajkás ezred, valóságos osztrák katonaság lesz. 1590-en túl a magyar nyelvben polgárjogot nyert »naszádos« szó is kivész lassanként az emlékezetből, a naszádok régi alakját divatosabbal helyettesítik, és azon vannak, hogy a magyar fölkelők csapatai mentől távolabbra eltereltessenek a Duna és Tisza partjaitól s a folyami palánkok mindenüvé szétromboltassanak. Axiomává lesz a bécsi német kormánynál: a kié a Duna-Tisza, azé Magyarország!

A komáromi naszádosoknak Eörsi Péter volt utolsó kapitányuk. Utána nem neveztek ki többé magyar vitézt hajó-

hadi kapitánynyá. Ezen állást, melyhez dicső hadi tények emléke és halhatatlan magyar hősök neve fűződik, nem tölté be többé az osztrák hadi tanács. A dunai flottillát és illetve a Dunát nem akarták többé idegenekre bizni. A naszádkapitányok helyébe *sajkás fővajdák* (Oberwaywoda) léptek a német párton álló komáromi szerb nemesség táborából, kik alárendelt helyzetökben már nem a nemzet szándéka, hanem a bécsi flottaparancsnokok, admirálok, al-admirálok és hajókapitányok utasítása szerint igazgatják sajkáikat. Az alárendelt helyzetű naszádos vajdák is megszűnnek és osztrák hadnagyokká (Lajdin) lesznek. A fővajdák parancsnoki és vezéri szerepet visznek az új szervezetű sajkás hadnál. Különböznek ezektől a német kormánynak új creaturái, a szerbek politikai fejei, vagyis a szerb nemzeti vajdák. Csernovics Arzén ippeki patriarchának 37,000 szerb családdal Magyarországba vándorlása ugyanis lényegesen módosította a benszülött szerbség közjogi és hadi viszonyait. A komáromi Földváry Ádám, kinek családja azelőtti időkben a Dunán vitézkedett, 1691. évi márcz. 24-én engedélyt eszközöl ki Lipót királytól, melynek értelmében a magyarországi szerb nép külön nemzeti al-vajdát (vice ductorem) választhat magának, ki egyszersmind hadi főnöke, polgári feje és vezetője népének. Az egyszerű vajda elnevezés egészen mást jelent tehát a XVII. század végével, és nincs többé a dunai sajkások szakaszparancsnoki állásához kapcsolva, sőt sokkal magasabb fogalomkörbe emeltetett.

Ez természetesen mitsem von le az osztrák hadseregnek ezen korbeli érdemeiből; legkevesebbé sem szállítja alább a niveaut, melyet az a XVII-ik század vége felé s a XVIII-iknak elején elért. E kor hadtörténelmi ismeretének első tekintélye, Thaly Kálmán, részrehajlatlan tárgyilagossággal vallja be, hogy ez volt az osztrák hadseregnek legfényesebb korszaka. Egészen a kor és hadtudomány kívánalmai szerint volt szervezve s mindennel jól föl volt szerelve; a katonai szellem, fegyelem és harczképzettség teljesen meg volt honosúlva, sőt tetőpontját érte úgy a tiszti kar, mint a legénység soraiban. És e mellett különös szerencséből s ritka adományakép a sorsnak, — egy s ugyanazon korban négy nagyszabású, sőt mondhatjuk lángeszű hadvezérrel dicsekedhetett, úgymint: Bádeni Lajossal, Savoyai Jenővel, gr. Starhenberg Guidóval, gr. Pálffy Jánossal, Lotharingi Károlylyal, Max Emmánuellel, stb. [1])

A hadügyigazgatásnak alakulásával összefüggésben van a magyar hajduságnak hanyatlása. A hajduság, mely a múlt

[1]) *Thaly Kálmán:* Dunántúli hadjárat 1707-ben. (Századok. 1879. évf. IV. f.)

században lelkes és ügyes bajnokokat állított Pálffy Miklós hajóira, most a törökök és németek egyarányos nyomása, a folytonos küzdelmek s a fölösen meggyűlt sanyarúságai alatt, legkivált pedig azért, mert egységes testülete szétzüllött s vezér és tanácsadó nélkül volt, kóbor haramiabandákká aljasodott s útonállásból tengeté életét. Jobbra hivatott életerős fiatalsága könnyű élethez szokott a pusztai vadonokban, s még a nemzeti szabadságharczok alatt is már csak kevés, vagy éppen semmi hasznára sem volt a vízi hadi intézménynek. Ugyanis a bécsi kormány, egyetértve a határszéli birtokaiban megkárosított törökökkel, megszűntetni akarván a kóbor hajduságot, a háborúk alatt elpusztúlt végvidéki falvak benépesitésére szemelé ki azt. A kormány úgy vélekedék, hogy a török békeszerződéseknek, az alattvalók hűségének s nyugalmának biztosítására semmi jobbat nem tehet, mint ha a végházakba, a pártütésre hajlandó magyar katonaság helyett, német és cseh kapitányokat s őrségeket helyezend be. Tata, Győr, Komárom, német kapitányokat kaptak tehát. És ez ellen hasztalan volt a rendeknek hosszú, heves viaskodása. Alig valának képesek keresztűlvinni, hogy legalább Komáromban a német mellé magyar kapitány is neveztessék. [1])

Mikor a legérzékenyebb oldalról megtámadott nemzet visszahatásának, a Bocskayak, Bethlen Gáborok, Tökölyek és Rákóczyak harczainak korszaka beáll, az igaz magyar vér mind átcsap a fejedelmek nemzeti hadseregébe. A német dunai admirálok engedelmességében csak a császárral tartó komáromi, kevi és csallóközi szerb nép marad. Ezekből kerűlnek ki a sajkások fővajdái, tisztjei, meg a legénységnek zöme. Fővajdák egymásután: *Brljákovics János, Zsupánovics Kuzmán, Belákovics János, Monasterly János, Esztergomi* (Osztrogonlija) *János, Fehérváry György* és *Fehérváry László*. Szerbek mindnyájan s a görög hitnek annyira hívei, hogy a komáromi szerb egyházközség elnöki és főcurátori tiszttel is kitűnteti őket. Királyaink is kedvökben járnak, birtokokkal és nemesi diplómákkal tűntetik ki őket. Az armálisok adományozása olyan divattá lesz a Ferdinandok idejében, mint később az érdemjelekkel való hivalkodás. De mert az akkori magyar nemesi osztályban életerős és éber testületi szellem uralkodott: az új nemesek csak az által lehettek ama osztály tagjaivá, hogy idők folytán megmagyarosodtak, neveiket is megmagyarosíták, a magyar nemesi családokba beleházasodtak, sőt később még vallásukat is megváltoztatva, az utóbbi században hazánkat számos, a politikai közügyek, a

[1]) *Frankl Vilmos:* A bécsi békekötés (Győri tört. és rég. füz. IV. k. 213. l.) és *Holéczy Mihály:* Tudom. Gyűjtem. V. k. 3—35. l.

tudomány és irodalom, a művészetek és honvédelem mezején tündöklő honfiakkal ajándékozták meg. Oly eredmény, melyet elérni a bécsi udvari köröknek bizonyára nem volt szándékukban! [1])

Eleinte azonban ez a szerb uraság és az ó-hitűeknek a kormány részéről módfeletti pártfogolása átkos csapás gyanánt nehezedék a komáromi és komáromvidéki magyar népre. Nem csak a város jurisdictiója és a városi terhek alól vonták ki magokat a privilégiumaikra és a király pártfogására rátartós szerb nemesek, köztök első sorban a komáromi sajkások, de különféle hatalmaskodásokat is véghezvittek a békés polgárság javaiban. A sajkások még a királyi adózásokat sem akarták teljesíteni; házaiktól, a Dunán horgonyzó vizi malmaiktól és egyéb javaiktól semmiféle adót sem akartak fizetni. Fen van 1584. évi novemb. 9-éről Mátyás főherczegnek egy rendelete Cherko Márton komáromi alkapitányhoz, melyben meghagyja neki, »ut si per Vice-Comitem illius Comitatus requisitus fuerit, illi quosdam ex nazadistis, quorum opera et auxilio restantias ipsas exigere queat adiungat, nec non nazadistas, domos suas in oppido Comaroniensi possidentes, ad Dice solutionem compellat.« [2]) Az 1609-diki országgyülés 25-dik czik-

[1]) A komáromi görög-kel. szerb község egyházi tanácsában a következő megnemesített vitézi rendűeket találjuk: 1659-ben Fogas János Díják és Díják Dániel; 1664-ben Fehérváry Péter, Kis Farkas (Vúk), Díják Miklós, Fehérváry Miklós, Kaposváry Farkas (Vúk). Zombori (Zomborlia) Miklós, Díják Pál, Földváry Ádám, Lencsés Márk, Farkas János, Vály Ádám és Pesty Tamás; 1718-ban Fehérváry Ádám, Földváry György és Farkas Miklós; 1719-ben Földváry Ádám, Földváry János és Farkas (Vukovics) János; 1721-ben Fehérváry László (György fia), Fehérváry János (György fia), Rácz Péter, Fehérváry Miklós, Fehérváry Ádám, Rácz György és Pesty Péter; 1726-ban Fehérváry János Lajdin (Lieutenant), Fehérváry Laczi, Pap Ádám, Jenei Péter, Pesty Ádám, Pesty Tamás, Budai (Létics) Péter és Temesváry Jakab; 1732-ben Halász János, Csanádi Istók, Pesty Laczkó, Farkas (Vukovics) Antal sajkás tizedes, Rácz István, Dömötör János, Varsányi János, Duczy Mihály és Fehérváry Miklós; 1744-ben Fehérváry János; 1746-ban Budai (Létics) Simon, Buday (Létics) Miksa és Kovács László; 1751-ben Gyöngyössi Dömötör, s végre 1773-ban Domonkos András. Ezek közül Vály Zsigmond, Fogas (Zubati) Péter, Rácz János, továbbá a Deákok, Földváryak, Lencsések, Kaposváryak, Fehérváryak, Pestyek, Budaiak és Csanádyak ismételten viselték a komáromi szerb egyházközség elnöki és főgondnoki tisztét. Az évkönyvek följegyzéseit részben magyarul írták. Például: »1719. 26 Decembris választotta az kösség és tette Stankovich János egyház attya helett Nemzetes és Vitézlő Ober-Vajda Uramat Fehérváry György uramat.« — »Anno 1721. Die Szent Endre napján magyaroktól vett fel egyház pénzit interesen, for. 50 stb.« (*A komáromi szerb község évkönyvei a belgrádi múzeumban.* Vitkovics Gábor közlése.)

[2]) *Magy. orsz. levtr.* Ben. resol. — U. o. 1575. évi aug. 9-éről: Vajvodarum Comaromiensium molas possidentium Privilegia.

kében keservesen panaszolja Komárom városa az ottani szerbekről, hogy szűntelen zaklatják a nyugodalmas magyar polgárságot, a miért is esedezve kéri a város ő felségét: intené meg ezért őket a felség. 1610-ben Draskovits János királyi tárnokmester új szabadságlevéllel akarta Komárom városát a vitézlő rend ellenében megoltalmazni, de a komáromi véghelyi vitézek részéről nemes Thaly Gergely rendkívül heves beszédben védelmezé társainak jussait; mert a bemutatott városi szabadalomlevél »ellenkezik a fizetésen levő vitézeknek jogával, az kik éjjel nappal az köröszténységnek és eő Felségének, mind penigh ezen Magyarországnak szűntelen való vigyázásokkal szolgálnak s vigyáznak.« Tiltakozásukat aláíratták a megye alispánjával, birájával és az esküdtekkel, s felírtak a nádorhoz, kérvén őt az egész nemesség nevében, hogy mentsé meg őket a megaláztatástól. Thurzó György nádor a végbeli nemességnek és a komáromi sajkásoknak fogta pártját. »Zolgánk Cherko Mihály — úgymond — nékünk az thy kegielmetek levelét megh adá és a mellett zóval való wzeneteket is elégh bewségessen meghjelenté az komáromi Nemes és Vitézlő rendnek keössebbitésére, seőt az egész Magyar Országhy véghbelieknek nagy gyalázatiara. Draskovics uram az teöbbi eő Feölséghe commissariusival az wárasbély birónak és polgároknak instantiaiokra és méltatlan panasztételekre, hogy kegielmeteket az wárosbely parazt birónak jurisdictioiához keötelezte. Chudálunk annival inkább, hogy Draskovics Vram eleitől fogvást végekben lakván és vitézlő kenieret evén, tudgya az végbelieknek zabadságokat. Minthogy penigh az my tiztünk arra vezérel, hogy az witézlő rendet vgy mint az nemességet s nemkülönben az polgárságot is igasságokban megtartchuk, nem akarjuk az eörökké való zokás ellen igasságokban my ideönkben, hogy kegielmetek is megh háboríttassék.« Megírta tehát Draskovicsnak, hogy tiltsa el a várost a nemesek jogainak háborgatásától; a városnak is megírta, hogy tartsa magát saját határaiban s ne erőltesse a nemességet és vitézlő rendet adófizetésre és paraszt szolgálatokra »a régi jó szertartás ellen«. A nádor tehát, nem ismervén a város szabadalmait, a nemesség javára döntötte el az ügyet; később azonban, 1612-ben, gondosabban átvizsgálván mind a város, mind a nemesség által hozzá benyujtott iratokat, érvényen kívül helyezé előbbeni határozatát. [1]) A nádort erre bizonyára a komáromi szerb nemességnek, az úgynevezett vitézlő rendnek, az ottani sajkás katonaságnak a város magyar lakosságán elkövetett garázdálko-

[1]) *Takács Sándor:* A komáromi nemesek viszálya a polgársággal 1610-ben. (Komárom és vidéke. 1884. évi. 42. sz.)

dasai birták, kik a német várparancsnokkal tartván, a magyarokat, még ha városi urak voltak is, nem engedék a várba menni. A panasz ismételtetett az 1622. évi országgyűlésen, mikor is azt hozzák fel a rendek sérelmes fölterjesztésökben, hogy nem csak a német főkapitány vagy várigazgató, de a neki kedvében járó segédje Földessy István is annyira nyomorgatják ráczaikkal a magyar lakosokat, hogy ezek tovább nem birván a zaklatásokat, sokan közülök elköltöztek Komáromból. Újból szőnyegre hozták a rendek e sérelmeket az 1635. 1638. és 1659-diki országgyűléseken; de a baj soha sem lett többé megorvosolva. A magyarok mindinkább tért vesztettek a felső dunai végekben; ellenben az udvar kegyeit teljes bőségben élvező idegen vitézi rendnek, főleg a sajkás fővajdáknak hathatós befolyása, napról napra fokozódék.

A zsold kérdése sem okoz többé nehézségeket. A hadi kormány önkényes és erőszakos rendszabályokkal veszi meg az országon ama költségeket, melyekre a felfokozott hadi láb ellátása czéljából szüksége van. A sajkások zsoldja rendesebben jár ki most az önkényes adók telhetetlen pénztárából. Lipót nem csak pénzadókat szed a magyar nemességtől országgyűlésen kivül, de német szokás szerint még külön élelemadót is ró a megyékre és városokra. A panaszok, melyek ezen önkényes parancsok ellen emelkedének, lázadó mozgalmaknak tekintettek és ürügyül használtattak, hogy a nemzetre ismét több millió forintnyi adóteher vettessék ki. Ha a megyék óvást tettek az alkotmányos szabadság sérelme ellen, orvoslás helyett újra pár milliónyi adót kaptak a nyakukba. Később a pénzadó katonaállításra változtatott, de ekkor a hadszedésre oly magas kulcs szabatott, hogy az még nagyobb panaszokat s ingerültséget okozott az országban. Az ármánykodó német tanácsosoktól folyton ingerlett királyaink mind erre keveset ügyeltek és serényen folytatták a magyar országvédelmi intézményeknek ősi formájokból való kivetkőztetését. [1])

A dunai hajóhad elnémetesedésére s az osztrák katonai reglement életbeléptetésére elegendő időt és alkalmat nyujtottak a törökkel meg-megújított békekötések, valamint azon körülmény, hogy a fejedelmek nemzeti harczainak súlypontja most Erdélyre s az északkeleti megyékre esett, s csak ritkában húzódék a Duna felé. Még a harminczéves vallási háború sem vette nagyon igénybe a császári vizi erőt, noha ezen időkben egész Európa rengett a háborúk zajától.

A bécsi hajóhadat 1619-ben rövid időre Dampierre vette igénybe, ki *Santilier Gilbert* német hajóhadi főkapitány veze-

[1]) *Horváth M.*: A magy. honvédelem történeti vázlata.

tése alatt úsztatá le ezredeit és dandárait Bécsbe, hogy a Thurn vezérlete alatt oda betört szövetséges cseh, morva és osztrák protestánsokat a császári várlak megostromlásától visszariassza. Ugyanezen évi októberben a külföldi protestáns szövetkezettel egyetértő Bethlen Gábor fejedelem Pozsonyra tört, mely Forgách nádor, Pálffy István és Révay Péter koronaőrök hatalmában vala. Segedelmökre Leopold főherczeg, passaui püspök, a király öcscse és bécsi helytartója, *Tieffenbach Rudolf* alatt a német hajóraj másik részét küldé le a Dunán pár ezernyi labanczczal. E német hadat sem a polgárok a városba, sem a nádor a várba be nem bocsátották. Midőn pedig Tieffenbach e miatt a külvárosban telepité le labanczait, a Szempczen táborozó Bethlen okt. 14-én virradóra rájok tört, s 400-at levágván közűlök, a többieket szétugrasztotta. Tieffenbach, miután a hajókon maradt ágyúit a Dunába sűlyeszté, csak nagy bajjal tudott a német hajólegénységgel Bruckba visszamenekűlni. [1])

Főfontosságot Váczuak és a budai basa hajóhada megnyerésének tulajdonított Bethlen. Ha Váczott erős hadállást elfoglalhat és azonkivül még a budai vizi erő is rendelkezésére bocsátatik, szerfölött megkönnyebbítetett volna a magyar csapatok hadi működése mind a Dunán fölfelé Komárom, Győr és Pozsony ellen, mind pedig a Dunán-túli vidéken. Midőn tehát a porta Vácz átengedését kivánta Bethlentől a neki nyujtandó segély fejében: a fejedelem sokáig habozott és nem akart Váczról lemondani. Végre hosszú alkudozások után csak azon föltétel alatt igérte oda e dunai erősséget, hogy a szultán a magyarok és szövetségeseik ellen II. Ferdinanddal soha semmi alkuba nem ereszkedik, a fejedelem mellé hadat küld és a hajduság dunai és tiszai palánkjainak elrontását nem kivánja többé. A török mindezt megigérte, de adott szavát hűtlenül megszegte. A budai basa ellenséges indulattal viseltetvén a fejedelem iránt, 1620. évi nov. 5-én erőszakkal foglalta el Váczot, Bethlennek pedig semmi segedelmet nem juttatott Ferdinand ellen. Követte ezt a hainburgi békealku és vele a császáriak megerősödése a Dunán túl. Pozsonyban, Óvárt, Győrött és Komárombau.

Egyébiránt még sok fáradságába lesz történetbúváraink-nak, míg a Bethlen és Ferdinand közti küzdelmek korának levéltári emlékeit tüzetesen áttanulmányozhatják, és adatokat szolgáltathatnak a történelem számára arra nézve is, hogy mennyi része volt a hazai és külső vízi erőnek ama küzdelmek szerencsés vagy balsikereinek végeldöntésében. Midőn Bethlen

[1]) *Horváth M.*: Magyarorsz. tört. V. k. 185—203. ll.

utóda. I. Rákóczy György fejedelem a franczia és svéd koronával szövetkezett III. Ferdinand ellen, és Torstenson Lénárd a franczia-weimári hadsereggel Kremsnél a Dunán megjelent: kétségkívül működni kellett Magyarországban egy a Rákóczy hűségén levő vizi hadnak is; mert Torstenson hadi tervének sarkpontját éppen a Dunának Bécs fölött és Bécs alatt való elzárása képezte.[1]) De vajjon fel vannak-e valahol jegyezve e magyar vizi erőnek hadi tettei? Megtudhatjuk-e valaha szolgálatait és érdemeit a magyar szabadságügy védelmezésében?

A magyarság, állott legyen az akár Lipót király hűségében, akár a nemzeti fejedelmek zászlai alatt, mind a török elleni erőfeszítésekben, mind a függetlenségért vívott harczokban, minden tőle telhető áldozattal teljesíté hazafiúi kötelességét. Ha a keresztény érdekek s főleg a kereszténység főbástyájának Magyarországnak megoltalmazásában kötelességmulasztás történt: az bizonyára Lipót s kormánya részén keresendő. Az idegen hadakat is nem az ország segítségére, nem komoly harczi munkára, hanem a föld népének kiélésére, elpusztítására hozták az országba. Az 1683-diki török invásio alkalmával kardcsapás nélkül adták fel Lipót német hadvezérei a harczra kész Magyarországot, s a császári fővezér nem átallotta azzal indokolni megbotránkoztató cselekedetét, hogy »ő neki a cs. k. főhadi tanácstól parancsa van mindenekelőtt az örökös tartományok oltalmára és a hadak épségben tartására ügyelni.«[2])

Feladatunk körén kívül esik részletesebben kiterjeszkednünk honi történelmünknek e szomorúan tanulságos időszakára. Kétségtelen, hogy még az elhanyatlott török haderő is óriási sikereket vívhatott volna ki Lipót ellen, ha a nagyveziri pálczát jelesebb katonai talentum tartja vala kezében, s ha a bódult félelmében ide-oda kapkodó cs. kir. főhadi tanácsot a szövetséges hadak, főleg pedig Magyarország nem támogatták volna.

Ime rövid foglalatban a kivívott siker.

A mohácsi veszedelem óta mennyi honfi vér folyt, mennyi erő fogyasztatott a diesvágyó ozmán hatalom visszaszorítására! És e hatalom mégis annál fenyegetőbb alakot öltött, s a Duna völgyében annál beljebb fúrakodott Magyarország szívéhez. Mikor Lipót 1657-ben trónra lép, a budai pasalik északi szélei Győrig, a Garamig és a Kárpátokig terjedtek. A király

[1]) 1645. évi ápr. 12-én írja a fejedelemnek: »— — secundum tenue meum judicium caesaris cor vehementer aggredi possemus, si *etiam infra Viennam* Danubius occluderetur, quod meo judicio Posonii omnium commodissime fieri posset.« (*Szilágyi Sándor:* Magy. tört. emlékek. XXI. köt. 250—293. ll.)

[2]) *Thaly Kálmán:* Az 1683-iki táborozás történetéhez.

birtokában maradt keskeny s hosszú magyar föld, a törökök elleni tusakodásoknak s a magyar fejedelmi seregek harczainak állandó színtere. S minthogy a porta 1662-ben ismét Magyarország felé lobogtatá boncsokjait: villámgyorsan szárnyalá be a keresztény világot a rémhír, hogy a török háború küszöbön van.

A török hadjárat 1663-ban veszi kezdetét. Köprili Ahmed július közepén Eszéken keresztül Budára vezeti hadait. A százezernyi török sereg áthidalja Esztergomnál a Dunát, és miután Érsekújvárt kézre keríti, iszonyú pusztítások közt egészen Pozsonyig, sőt a Morván túl egész Brünnig és Olmützig dúl és éget. A nagyvezir utóda Kara Musztafa Bécs ellen készit hadjáratot. A birodalmi fővárost 1683. évi július közepén körültáborolja és vívni kezdi. Szobieszky János lengyel király megjelenése, a szövetséges hadak és a bécsi őrség kitartó vitézsége megszabadítják Bécset. A hadi szereitől, kincseitől és 60 ezer emberétől megfosztott nagyvezir eltakarodik Bécs alól s csak Győr táján állapodik meg futásában, serege roncsaival. A szövetséges hadak üldözőbe veszik a futamlót, e közben megveszik Párkányt és Esztergomot [1]), megszállják Visegrádot, Váczot és Pestet, — s Budát is, bár sikertelenül, vívni kezdik. A meghiúsult ostrom beszüntetése után, október 29-én, az összes ostromszerek sajkákra rakatnak s Esztergomba, Győrré és Komáromba szállíttatnak. Buda körülzárolása 109 napig tart és Lipótnak 23,000 emberébe kerül. E nagy veszteség daczára még a tél folyamában 60,000 emberig egészíti ki a császár megcsonkított seregét, de 1685-ben Buda helyett a törökök által időközben ismét elfoglalt Érsekújvár visszavételére használja fel azt.

Érsekújvár elfoglalásánál szintén használtak a mieink kisebb tagozatú sajkákat, a várat környező úgynevezett vízárokban (Wasser-Graben). E sajkákon júl. 22-én a réstörő csapatot (Minirer) tolták a bástyák alá. Fedezetül hannoveri zsoldosokkal töltötték meg a sajkákat, kik igen vitézül viselték magokat. A törökök a várból köveket dobáltak a hajócskákra, s egyet közülök el is sülyesztettek a színig telt vízárokban, melybe a Nyitra folyónak egy ága szolgáltatá veszedelem idején a vizet és onnan a Dunába ömlött.

[1]) Esztergom kiostromlásánál az ottani török hajók a komáromi sajkások hatalmába kerültek. A lothringeni herczeg által kitűzött föltételek 4. pontja ekképen szól: Man wird auch etlich Schiff zur Abfuhr geben, derer sich gedachte Guarnison (török), so alles auf einmal nicht abgeführt werden könnte, öfters bedienen kann.« — 6. pont: »Weilen keine Schiffleuthe, so entbährlich seyn, vorhanden, als solle die Besatzung schuldig seyn mit eigenen Leuthen ab- und auffahren zu lassen.« (*Puncta der Capitulation mit der Vestung Gran 1683. 27. October.* Nemz. múz. könyvtár.)

1686-ban szept. 2-dikán visszavétetett végre a 145 évig török kézben volt Buda is. Ez volt a hadjáratnak, sőt a század történetének legnevezetesebb eseménye. Az izlam főbástyája most a kereszténynek hatalmába esett vissza. Hetvenhat ozmán helytartónak kormányzata alatt hatszor ostromolta keresztény had Budavárát, de bevenni soha sem tudta. Mint Nikápolynál az I. Bajazid ellen vívott világháborúban, s mint a szentgotthardi nevezetes ütközetben, úgy most Buda alatt is Európa majdnem minden országának vitézi népe képviselve volt. Lipót 90,000 emberrel táborolá most körül Magyarország királyi székhelyét. E nagy sereghez 20,000 gyakorlott katonát, megannyi hőst, Magyarország szolgáltatott. Lothringeni Károly herczeg volt a sereg főparancsnoka. 16,000 török védte a várat a 70 éves Abdurrahman basa vezérlete alatt. Az ostromhoz való előkészületeknél és magánál az ostromnál a teljes számban kivonúlt komáromi sajkásezred működik közre. A Buda környékén levő szigeteken nagy csűrök, istállók és éléstárak, hadi szertárak épülnek. Ezek közt és a Vácztól Szent-Endréig elterülő császári tábor közt, a sajkások tartják fen a közlekedést. A sajkások szállították az eleséget, a katonaság által készített vesszőkosarakat, az ostromeszközöket, a szükséges szénát és fát, — és ők teljesítik a Dunán a rendes napi és éjjeli őrjáratokat meg a kémszolgálatot. A kórház a Margitszigeten volt berendezve.

Június 21-dikén Abdurrahman budai basa és a többi előkelő török urak nejeiket és kincseiket balfejlemény előérzetében a Csepel szigetére küldötték le, meghagyva a szomszéd palánkok, névszerint Ercsi őrségének, hogy az asszonyokat, gyermekeket és drágaságokat biztos helyre szállítsák, míg az útban levő Szolimán nagyvezir a felmentő haddal meg nem érkezik. Batthyány Ádám huszárkapitány értesülvén a török nősereg hurczolkodásáról, 12 sajkát utánok bocsát a Dunán Érd és Ercsi felé, ő maga pedig a székesfehérvári országúton huszáraival megy utánok s két tűz közé szorítván a menekülőket, a kiséretet megtámadja és kardra hányja, a nőket, számra nézve 92-őt, köztök a basa nejét is, fogságba ejti és drágaságaiktól megfosztja. A nőket a huszárok eladogatták a táborban, a zsákmányt pedig, mely kétszázezer forintot hozott be nekik, a bajtársak közt osztották el.[1]) Június 24-dikén kiváló napjok volt a sajkásoknak. A lothringeni herczeg a sajkákból ágyúztatá a bástyákat, rést lövetett a kőfalba s az Alsóváros kapuját petárdák segítségével szétrepesztvén, behatolt a városba.

[1]) *Wagner:* Historia Leopoldi. I. 689. l. — *Hasslingen* naplója *Arnethnél*, 65. l. — *Szalay László:* Magyarorsz. tört. V. 325. l.

Ez alatt, nehogy az al-dunai török segély a várat megközelíthesse, vaslánczokra fűzött és vastag gerendákkal egymáshoz erősített hajókkal zárta el a Dunát teljes szélességében, a Szent-Gellért hegyének tövénél pedig hidat épített Pestre azon hajókból, melyeket a császári vízi erő az ostrom kezdetekor a törököktől elfoglalt.[1]) E hajóhidat azonban a júl. 9-én hirtelen kerekedett forgószél szétszaggatta s újra kellett azt építeni. E kettős hajóhíd, mely a sajkások felvigyázata alatt állott, elősegíté a biztosabb közlekedést a Duna balpartjával, mintegy kiegészítette azon sánczolási rendszert, mely egyrészről a vár körül a Dunától ismét a Dunáig terjedvén Buda kiostromlására, másrészről pedig Pestnek erősitésére s a Duna balpartjáról érkezhető török segély visszaszoritására szolgált.[2]) Augusztus 13-dikán, midőn a nagyvezir már Promontornál s azon innen állott, tűzszeres sajkákat küldött a híd felgyújtására. A kisérlet azonban a sajkások csüggedetlen ellentállása következtében eredmény nélkül maradt.

Augusztus 26-dikán hír érkezett a nagyvezir táborából, hogy a törökök vízi ereje, egyidejűleg az Ó-Buda felől támadó mozlimek mozdulatával, a folyamról segédcsapatokat szándékozik vetni a városba. Károly herczeg ez okon kirendelte fegyveres sajkáit a Duna közepére a Gellérthegy alá, várva a történendőket. Augusztus 29-én reggel valóban megérkezett az ellenség s menten a császáriak dunai sánczára veté magát. A magyar és német gyalogok, a sajkások és az alsóvárosi czölöpzetek mögött állomásozó hajduk tüze oly erélyesen utasítá vissza a török merénylőket, hogy megannyiok közül alig menekülhetett valaki hírt mondani a szerdárnak.[3])

---

[1]) *Wagner*, id. m. I. 711. l. Danubii ripa — úgymond — quatenus vadabilis est, partim navigiis anchora revinctis obmunita est. Ac ne adverso flumine aditum quaererent, aut suffurarentur auxilia, infra Castellum primae magnitudinis navigiis, ferrata inter se catena connexis, ac praeferrata trabe e puppi protensa munitis, Danubium fraenat. Pontem alium ad Gerardini montis pedem ad commodiorem commeatum extruit, armatas 12 saichas excubiarum more ac circitorum obire flumen insulas lustrare jubet.«

[2]) *Szalay László*, id. m. V. 338. l.

[3]) U. o. 344. l. — *Wagner* körülményesen leírja a jelenetet: »Unde trigesima Augusti mensis — mondja — suprema impressio infeliciter hostibus cecidit. Spahiorum agmen secundum Danubii oram ab vetere Buda profectum, pars in Paulinam vallem, pars in colli vallem huic ac veteris Budae campo interjectum, pars ex adverso Svevorum montis, velut tribus simul locis invasuri se divisere. Ter millia Janicsari ad superi montis caput procursu deluti, in Isabellae Insulam trajectum parabant; Tormentis abacti ad inferius oppidum convolant, obrutisque celeritate mirabili, stationibus aliis, elusis aliis, revulsis lacertorum robore vallis, repagulis rescissis in Danubium se conjiciunt, eo circuitu intra muros penetraturi. Astius Bara, vir longe impigerrimus, postquam eos intra teli

Budavárának szeptember 2-diki dicsőséges végostrománál a sajkás had az ostromló csapatok fedezésére szolgált vala. Harczolnia nem kellett; mert a nagyvezir Budavár eleste után táborostúl és seregestűl Székesfehérvár felé vette útját, hajóit pedig, melyeknek az ostromnál alig vette valami hasznát, a Dunán lefelé úsztatá. [1])

Szeptember 6-dikán a keresztény tábor a Duna mentében utána indúlt a futamodó nagyvezirnek egész Tolnáig. A sajkások szállíták a Lothringeni herczeget és fényes táborkarát. Egy sajkás szakasz előreküldetett kémlelni a vidéket s a dunai szigeteken takarmányt gyűjteni a lovak számára; mert a Drávához elhömpölygött török és tatár hadak mindent fölemésztettek a keresztény sereg elől. Útközben tudósítás jött, hogy a nagyvezir már a Dráva túlsó partján van és Nándorfehérvár felé közeledik.

E hírre Károly herczeg fölosztatá a főssereget s haza bocsátá a külföldi hadakat. Csak Lajos badeni őrgróf maradt szolgálatban 12 ezreddel, továbbá a Batthyány és Eszterházy magyar huszárok és a komáromi sajkások, kik a Dunán átkelő derék sereg számára Tolnánál hajóhidat készítének. De az októberi árvíz elszaggatá e hidat, a miért is a horvátországi hadosztályt a sajkásoknak hajókon kellett a Dráva balpartjára átszállítaniok, hogy Pécs kiostromlásánál jelen lehessenek. Az erre szükséges vivó műszereket és az eleség nagyobb részét Karántországból szintén hajókon úsztatták alá. Október 16-án Pécs már körűl volt zárolva, 22-én pedig be is volt véve.

Ezentúl szapora egymásutánban jutott Lipót birodalmához a Duna és Tisza mindkét partja, egész Péterváradig és Szegedig. Az érdem oroszlánrésze a lángeszű hőst, Savoyai Jenő herczeget és a külföldi segédcsapatokat, főleg pedig Magyarországnak eme táborozásokban fegyver alatt állott sok ezernyi vitéz fiát illeti. 1689. évi május 12-én véd- és daczszövetség jött létre Bécsben a császár és a német tartományok közt. Deczemberben az angol III. Vilmos is belépett a szövetségbe. A következő évben Spanyolország és a Savoyai herczeg szintén csatlakoztak hozzá. A szövetség feladatául tűzte a westfáli (1648.) és pyrenäi (1659.) békekötések alapján létrejött európai birtokviszonyoknak helyreállítását. Az a jó eredménye volt e szövetségnek, hogy új tetterőre és bátorságra lelkesíté

---

jactum habuit, dato Sclopetariis signo multos interficit, caeteros repetita jaculatione et armatis Saichis ita percellit, ut ex aquis eluctati secundum oppidi murum aditum quaererent, spreta pilarum grandine undique e lorica depluente, pauculi lignorum strue in murum haud citius enisi, quam certis glandinibus prostrati sunt.« (*Historia Leopoldi*, I, 718. l.)

[1]) *Hammer*, id. m.

Lipót hadvezéreit, a hadi taktikában és tervezésben pedig az eddiginél hasonlíthatlanúl czéltudatosabb és szerencsésebb eljárást inaugurált. Az ezentúli táborozások, egész a karlóczai békéig, legfényesebb lapjait töltik be Ausztria hadtörténetének. Valóban a keresztény fegyverek sikerei 1683. óta oly jelentékenyek valának, mint az előtt soha. A törökök a Tisza és Maros mögé szoríttattak vissza terjedelmes magyarországi birtokaikból. Hatalmi állásuk hazánkban jóformán csak a temesvári pasalikra és az Al-Duna vidékére szorítkozék már.

E sikerek eléréséhez jelentékenyen hozzájárult a dunai hajóhad. Szolgálatainak érdemét akkor méltányolhatjuk igazán, ha a Savoyai Jenő al-dunai hadjáratainak szinhelyével megismerkedünk.

A törökök és tatárok által megzsarolt, tönkretett al-dunai vidékek nem nyujthattak közvetlen ellátást a felszabadító keresztény seregeknek. Az élelmi s egyéb tábori szükségleteket a császári örökös tartományokból s Magyarországnak a háború által kevesbbé érintett termékeny részeiből kellett beszerezni. Ezt pedig, az akkori járhatatlan rossz utak miatt, nem lehetett másképen tenni, mint csak hajókon; minél fogva a természetes folyami közlekedés eszközeinek értéke annál többre becsültetett. A Duna, Tisza, Dráva, Száva, Maros és Mura rendkivüli fontosságú közlekedési vonalak valának; mert mindaz, a mire a táborozó seregnek élelemben, takarmányban, épület- és tűzifában stb. szüksége volt, e folyókon hajón szállitatott alá, többnyire egyes kirendelt sajkás osztályok által. A hajózható folyók partjainak a hadi szinhelytől kissé távolabbra eső pontjain katonai raktárak épültek, melyek őrizete, minthogy a hadműködés alapvonalát képezték, főerdekkel birt és szintén a vizi had által teljesitetett. Ilyen katonai raktárak s hadi fix pontok keletkeztek az alsó Tisza hosszában Zentán, Ó-Becsén és Zsablyán, az alsó Duna hosszában pedig Monostorszegen, Vörösmarton, és Baján. Minden raktár mellé katonai őrtanya és egy kis sajkás telep állítatott egy szakasz sajkással. Ezek feladata volt a többi raktárak és a tábor közti közlekedést fentartani s a gondjaikra bízott tárgyak fölött őrködni. A császári hadak gyülekezési helye rendesen e folyammenti raktárak körül Baján, Mohácson stb. van. Jenő herczeg 1697. és 1698-ban, midőn Kollutról a Tiszának veszi irányát, nem választja az egyenes útat, hanem nagy kerülővel mindenütt a Duna hosszában halad. Hasonlóképen a törökök is a Dunához valának kötve, s azért kiváló fontosságot tulajdonítának mindig Orsova birásának, mert e hely biztositá részökre a hegyi útat. Nándorfehérváron állandó hajóhadat tartottak, melylyel az Orsováról fölfelé úszó transporthajóikat az ellenség esetleges megrohaná-

sától óvták. És minél lejebb vitte Savoyai Jenő győzelmes táborát a Dunán, minél inkább közeledék Nándorfehérvár felé, annál több folyami rakodó telepnek felállítása és a sajkáshadnak is annál nagyobb számú szaporítása vált szükségessé, nevezetesen Péterváradon, Eszéken, Titelben, Zimonyban s végre aztán magában Belgrádban is. E folyami telepek fölállítása által vált lehetővé a Dunán és Tiszán folytatni avagy esetleg meggátolni a hadi munkálatokat.

A keresztény fegyvereknek jelen haladott állásában a felső-dunai erősségek természetesen elvesztették stratégiai fontosságukat s megszűntek hadtörténelmi szereplő tényezők lenni. Ezentúl Pozsony csak mint koronázási és országgyűlési székhely nevezetes. Komárom is, bár a magyarországi vizi haderőnek most is főállomása s bevehetetlen erősség, már nagyon távolra esett a háború színhelyétől s elveszté közvetlen fontosságát. Még inkább áll ez Esztergomról, Váczról, Győrről, Budáról és Pestről. Sziget azonban a XVII. század végével is megtartá hadi fontosságát. Mindazonáltal csak az Al-Duna és Al-Tisza partján fekvő helyek lettek első rangú hadi helyekké. Ilyen volt a Dunán Baja, a Tiszán Szeged az ő főhadi raktáraikkal. Szeged nem csak a Tisza fölött uralkodott, hanem a Maros torkolatát is hatalmában tartá, s azonkivül tutajokra épített hídja is volt a Tiszán, mely a túlparti vidék ellen hasznos hadi támpontúl szolgálhatott. Szeged mellé sorakoztak a Tiszán lefelé Kis-Kanizsa, Zenta, Becse, Zsablya és a Tisza torkolatát uraló Titel, a Nándorfehérvár ellen intézendő összes hadi működéseknek kulcsa. Pétervárad majdnem bevehetetlen vár volt és elzárta a Dunát észak felé. Dunai hajóhidjának őrizetére állandóan 9 sajka volt kirendelve. A Temes torkolatánál fekvő Páncsova egyszerűen csak körül volt sáncolva s Új-Palánka a Dunán szintén csak czölöperődítmény volt. Ellenben a Dráva partján épült Eszék most is megtartá hadi nevezetességét, a mennyiben Szlavóniát oltalmazá a netán kelet felől betörő ellenségtől. [1])

Visszatérve immár az al-dunai táborozásra, dicsérettel említendő mindenek előtt az a határozottság, melylyel Lipót a törökök elleni háborúban a legmesszebb terjedő tervek keresztülvitelét s jelesen 1688-ban Nándorfehérvárnak visszavételét tűzte ki feladatául. Pétervárad hatalmában volt. A hajóhad, melynek egyelőre a Nándorfehérvárnál álló Hasszán szeraszkir mozdulatait kellett szemmel tartania, Péterváradnál, Zalánkeménnél és Titel alatt foglalt állást, augusztus 7., 8. és 9-én pedig segédkezett Zimonynál a császári hadaknak a Száván

[1]) *Feldzüge des Pr. Eugen von Savoyen.* I. k.

való átszállitásában. A Száva túlsó partján állomásozott törökök hiába igyekeztek az átszállitást meggátolni. A királyi hadseregnek átkelése a Száván egyike volt a jelesebb hadi műveleteknek, úgy hogy azt, Wagner szerint, egész Európa elismeréssel jutalmazta. Emanuel Miksa bajor választófejedelem Péterváradról Zimonyba érkezve, a hol gr. Falkenhain a híd anyagát és a hajók különféle nemeit már előre összegyűjté vala, legott hozzálátott a híd felállításához, melynek anyagát és hajóit alkonyatkor szekereken viteté a Száva partjára. A híd egy éjszakán át elkészült s a hadak aug. 10-éig már mind táborba szálltak a szerb földön, s Nándorfehérvárt többször ismételt kemény ostrom alá vették. Gyilkos tusa után szept. 6-dikán végre Nándorfehérvár ormairól ismét a kereszt jelvénye lengett. A sajkások északról a Száva torkolatánál elnyuló Vizivárost ostromolták. Préda azonban kevés esett, mert a törökök még az ostrom megkezdése előtt mintegy 500 hajóra rakva drágaságaikat és nejeiket, Viddinbe úsztatták alá a Dunán.[1]) A nevezetes ostrom emlékére érmek verettek, melyeken az ostromló dunai hajóhad állása a Szávának a Dunába szakadásánál, a keresztény tábor előtt van jelezve. A sajkák fölszerelvénye, jelvényei és a kétvitorlás dunai gályák jól kivehetők az érmeken.[2])

E győzelemmel még korántsem döntetett el a török háború. Nándorfehérvár támpontúl és főhadi szállásúl szolgált az al-dunai hadjárat folytatására, melynek további czélja Boszniára és Szerbiára, Bolgárországra és Havaselföldre is kiterjeszkedett.

Ez a feladat szükségessé tette az orsovai Duna-résznek biztositását.[3]) Veterani parancsot kapott az alsó Dunának egyik főpontját, Orsovát hatalmába ejteni. A derék tábornok

[1]) *Wagner:* Histor. Leopoldi, II. 49.

[2]) *Sztarinár crpszkog archeoloskog drustva.* Belgrad. 1884., I. évf. 1. sz. — *Az egyik érem reversén:* »Belgrad a Turcis Anno 1440., 56, 93 et 94 frustra obsessa, a Solymanno I. A. 1521 occupata. A Leopoldo Magno VI. Recuperata Anno 1688. D. 6. Septemb.« *Az aversen:* »Aquila electa juste omnia vincet.« Feltünteti a vár ostromát. A vár fölött repülő sas, jobb lábával pallost tartva, a ballal villámokat szórva. (Nr. 1.) A füzetben közölt 5., 10. és 12. számú érmek szintén Nándorfehérvár szerencsés bevételének emlékérmei. — Lásd továbbá: *Rossi Giacomo* »Teatro della gverra contra il turca« nagyérdekü egykorú illustratióit, melyeken a csatázó hajóraj szintén pontos hüséggel van feltüntetve.

[3]) »Der Pass bei Orsowa — irja Veterani — ist von grösster Wichtigkeit, denn er ist der Schlüssel zu Siebenbürgen, Hungarn, der Walachei, Servien und Bulgarien. An sich war der Ort nichts weniger, als fest, auch nicht gut gelegen, weil er von den Höhen beherrschet ist; *aber die Kriegsraison wollte, dass er besetzt sei, um der Wichtigkeit halber, Meister von der Donau zu sein.*« (Des Grafen Veterani Feldzüge in Ungarn. 41. l.)

becsülettel eleget tőn ugyan a rá rótt kötelességnek, de elegendő hajóhad híján nagyobb vállalatokba egyelőre nem bocsátkozhatott. Mikor a drágaságokkal terhelt nándorfehérvári török hajók Orsova alá értek, Ali basa 12.000 tallérral kínálta meg Veteranit, ha irást ád neki, hogy bántatlanúl hagyja a hajókat. A tábornok 400,000 tallért követelt és fenyegetődzött, hogy másülönben elzárja a hajók elől a folyamot. Elvégre 200,000 tallérban történt a megállapodás. De mikor Veterani küldöttei a Vetiszlamnál horgonyzó hajókon az aranyokat olvasták, Tököly rajtok tört s Veterani embereit levagdosván, a hajókat felszabadította. Veterani nem rendelkezvén kellő erejű hajóhaddal, kénytelen volt a török hajóraj távozását összetett kezekkel nézni. Csak a Vaskapunál zátonyra jutott 42 török hajót foglalhatá le néhány száz fogolylyal; de a többi hajók kivétel nélkül szerencsésen úsztak le Viddinig és Nikápolyig.[1])

Megbocsáthatatlan hibája az udvari főhadi tanácsnak, hogy ezen al-dunai táborozásra mindjárt kezdetben nem látta el hadvezéreit elegendő számú és kellőképen fölszerelt vizi erővel. Ha Belgrád elfoglalása után eléggé erős dunai flotta képezett volna hosszú hadvonalat le egész Orsováig és Viddinig, akkor a dunai tartományoknak bevétele sokkal könnyebben, megtartása sokkal biztosabban lett volna eszközölhető. És hozzá még mennyi emberéletet lehetett volna megmenteni! Lajos badeni őrgróf tétlenül vesztegelt az ellenséggel szemben; mert a töröknek valamint Novigrádnál 60—70 sajkája horgonyzott, úgy a többi dunai hadi positiók oltalmára is mindenütt elegendő vízi erő állott rendelkezésére, melylyel a mieink elől tetszés szerint elzárhatta a Dunát. A sajkák csekély száma, a vizi hadnak hiánya akadályozta Herbeville aldunai táborozásának eredményét is, bár Badeni Lajos a készletben volt összes sajkáival segitségére lenni igyekezett. Veteraninak, midőn 1688-ban késő őszszel Orsováról Belgrádba útazik, mindössze négy vagy öt rosszúl összetákolt s vagy 60 oláh által vontatott vízi járműve van, de azok is olyan lassan haladnak előre, hogy Veterani teljes három hetet kénytelen elvesztegetni ezen útazásával, sőt Galambócznál a saját hajóján kivül, melyet nagy nehezen lehetett csak megmenteni, a többi járművei a hullámzó Dunában vesznek el.[2]) Az úgynevezett »Veterani-barlangnak« a törökök által 1691-ben elfoglalása, az erre fordított roppant fáradság és költség, valamint a leírhatatlan öröm, mely a barlang bevételének hírére Konstantinápolyban és Nándorfehérváron a mohamedán lakosságot elragadá, egyma-

[1]) *Veteranis Feldzüge*, 45. l. *Szalay László*, V. 454. l.
[2]) *Veteranis Feldzüge*, 64. l.

gában is eléggé mutatja, mily nagy fontosságúnak tartá a török a dunai szabad közlekedést. Mert ha a Veterani-barlangot ezúttal lehetetlen volt is a hajóhadat és egyéb segélyt teljesen nélkülöző császáriaknak megtartaniok, annyi eredménye a barlang hősi védelmének még is volt, hogy semmiféle török szállitmány nem úszhatott fel a Dunán, és februártól júliusig egy török hajó sem mehetett alulról Belgrádba. [1])

Tököly Imrének törökök, magyar és szerb hajósok s kurucz fegyveres nép által kiszolgált külön hajóhad-osztálya volt az Al-Dunán, mely mig Nándorfehérvár ozmán kézen volt, rendesen a nándorfehérvári, szendrői és palánkai kikötőkben, aztán pedig Galambócz vára alatt, vagy a Timok és Morava réveiben állomásozott. Ali basa volt ugyan a Duna kapitánya és a török hajóhad főparancsnoka, de az Al-Dunát Ali megbizásából Tököly tartá elzárva a neki beosztott vizi hadszakaszszal. 1689. évi aug. 23-dikán összeütközése is volt Tökölynek a német sajkásokkal. A németek Nándorfehérvár alól portyázni mentek Vetiszlám és Hirsova felé, a hol Tököly hajóhada s Ali és Huszain basáknak szárazi serege tábort járt. Egyszerre lárma lőn a táborban, hogy a Dunán ellenség jő le hajókon. Tököly a maga kornétájával előre indúlt s gyalogságát is magával vitte. »Ali basát is a furkátákkal és a sajkákkal megindítván, követték útjokat a Dunán jövő ellenség eleibe. Midőn a németek strázsái ezt észrevették, megállapodtak és annyira consternálódtak, hogy a hajókat rögtön visszafordították. De igen sebes lévén ott a Duna és a vontatók a viz fölmentében nehezen húzhatván, midőn Tököly hajói annál is közelebb mentek, és túl a Dunán valamely százig való lovas török is a hajókat kisérő német lovassággal ellenkezni kezdett: a németek e necessitate fecerunt virtutem s hajóikat megállítván, a szárazra harczra rendelték ki magokat. Midőn Tököly ezt látja, sajkákon egynehány sereget mellőle átküld a túlsó partra, kik összemenvén az ellenséggel, megrémítik, fölverik és sokat levágnak bennök, másokat pedig elfogván, a többit messze be az erdőkbe s hegyekbe űzték.« A német hajókat szintén elnyerték Tököly emberei. Azok között volt 10 szép német sajka is, mindenikén szép két sajkához való taraczk, a német császár czimerére. Összekerestetvén, nyert zászló 31 találtatott a törökök és kuruczok közt. A harcz kimenetelével Tököly visszafordúlt sátoraihoz. A táboron kivül elébe jött a kapucsi basa és Hasszain, s bekisérvén őt a táborra, üdvözölték szerencséjét. Tököly még azon éjjel postát küldött a nagyvezirhez és a

[1]) *Veteranis Feldzüge*, 123. l.

havaselföldi vajdához, megírván nekik a németek dunai vereségét. [1])

Egy másik szerencsétlenség Zalánkeménnél érte a németeket, a hol — mint fentebb említve volt — a komáromi sajkásoknak zöme foglalta el hadi állásait. 1691-ben kora tavasszal, midőn a császári hadak még ki sem jöttek volt téli szállásaikból és a sajkások ellenséges megrohanásra éppen nem valának elkészülve, a hirhedt *Mezzomorta* kalózvezér, a török dunai hajóraj parancsnoka, Nándorfehérvárról 4 gályával, 150 sajkával és számos egyéb fegyveres vízi járóművel egészen váratlanul fölevedzett Zalánkeménre s oly hirtelen támadást intézett a király sajkásai ellen, hogy csak igen kevesen szabadúlhattak meg az ellenség kiméletlen kardja alól, a többiek pedig hajóstúl s a fölszereléssel együtt a rablófőnök hatalmába estek. [2]) A mily gyorsan csak lehetett, a pétervárади hajóhadat kellett a veszélyeztetett pontra leúsztatni, mely azonban, midőn rendeltetése helyére érkezett, nem találta már Zalánkeménben Mezzomorta hajóraját.

Ez alatt a rumeliai basa, Viddin bevétele után, a Duna jobb partján Vetiszlámot, Orsovát, Galambóczot és Rámát foglalta el, a nagyvezir pedig Szendrő elé érkezett, a hol hajóhadát is egybegyűjté, hogy Nándorfehérvárt visszavegye. Az 1690. évi október 4-diki ostromnál a török hajóhad egy szakasza a Száváról a Felsőváros déli homlokzatát, egy másik szakasza a Dunáról a Vizivárost bombázta és be is vette.

Nándorfehérvár szégyenteljes bukása nem csekély rémületet idézett elő Bécsben. Fokozott erőfeszitéssel folytak tehát az előkészületek a sajnos csorbának kiigazítására. De a törökök is siettek Nándorfehérvár megerősitésével. Május elején ismét Köprili Musztafa szeraszkir tartá kezében a próféta zászlaját Magyarország ellen. A bécsi főhadi tanács, okulva a lefolyt év csapásain, 85,000 főre szabta a török ellen működendő hadak erejét. Július végével Péterváradnál táborozott a császári dunai hadtest s hidat feszített a Dunára, hogy Titel visszavétele czéljából a közlekedést a túlsó parttal biztosítsa.

Az ottomán hadsereg a zimonyi magaslatokat foglalta el úgy, hogy jobb szárnya a Dunára, bal szárnya a Szávára támaszkodott. A mieink aug. 4-dikén mozdúltak ki pétervárади állásukból és Zalánkeménig hatolva előre, a rendelkezésökre álló csekély pétervárади hajóhadat osztályonként portyázó kirándulásokra, a zimonyi török tájakra küldék. Aug. 17-én

[1]) *Thaly Kálmán:* Tököly I. naplója. (Magy. tört. eml. XXIII. k. 39—41. ll.)

[2]) *Rocca:* Ung. Gesch.

sikerült hajóinknak elfogniok a Dunán az ellenség táborába igyekező egy gazdag török élelemszállitmányt, 19-dikén pedig sikerrel vettek részt a törökökkel vívott csatában, melyben csapataink részére jutott a győzelem. E győzelemmel jelentősebb eredményeket lehetett volna elérni, ha szemben a hatalmas török hajóhaddal a mi részünkről is hasonló hajóhadat lehetett volna tűzbe küldeni. Igy azonban a császáriaknak sem elegendő hajójuk, sem hajónépök nem lévén, mindössze is csak a zalánkeméni elsánczolt hadi állásnak megtartására és az ellenséges hajóhad visszanyomására kellett szorítkozniok.[1]) De itt sem maradhattak huszonnégy óráig sem. A nagyvezír aug. 18-án éjszaka balról megkerülvén az őrgróf zalánkeméni táborát, szárazon elvágta a császári sereget pétervárad élelemtáraitól, és hogy e sikerét egészen tökéletessé tegye, rá küldé az imént érkezett császári hajókra a Zimony felől visszaparancsolt török hajósereget, mely felvont vitorlákkal megrohanja a leopoldiak hajóhadát, a gályák és sajkák közül nehányat elsűlyeszt vagy megszalaszt, a tábort élelmező összes gabnahajókat pedig elfogja.[2]) A Pétervárad és a császári sereg közé helyezkedett ellenség sorain csak hősi elszántsággal vághatta magát keresztül a császári tábor.

A török vizi erőnek túlsúlya, a károk, melyeket a királyi seregnek mindúntalan okozott, és a veszedelem, melylyel a birodalmat fenyegeté, végre érthetővé tette a bécsi hadigazgatás előtt is, hogy minden áron gondoskodni kell a dunai hajó-

---

[1]) Lajos Vilmos, badeni őrgróf, elég leplezetlenül adja elő a főhadi tanács előtt a császári vizi had hiányos voltának számos hátrányait, melyek okozzák, hogy hadvezéri terveit szándéka szerint keresztülvinni nem képes és csakis csekély védelmi műveletekre kénytelen szorítkozni: »aus Mangel einer Schiff-Armatur, die man der türkischen dargegen zu setzen hätte.« Továbbá az aug. 19-diki csatáról írván: »In währen der Schlacht seynd unsrerseitz über 3000 Mann nicht geblieben; die auf denen Schiffen aus Mangel der Schiff-Leute und Schiff-Requisiten ausgesetzte Kranke aber, deren die meisten dem Feind zu Wasser in die Hände rennen müssen, und den vorhero beschehenen Verlust, werden auch gegen 2000 Mann, und also unsrerseitz 5000 Mann verlustig sein.« És ismét: »Aus dem bei Salankement verfertigten Lager, auch denen allda zugerichteten Schiffen und Tschaiken suchet man die Donau und Theiss von denen feindlichen Schiff-Armamens zuverwehren, wie auch sich der Gelegenheit zu gebrauchen, dass mit dem Gegentrieb aus der Theiss einige Vivres und Requisiten gegen Segedin gebracht werden, um wann die Operationes im begebenen Fall sich selbiger Enden ereignen möchten, man die erforderte Nothwendigkeit alsdann beihanden haben möge.« (»Copia der an Ihr. Kayserl. Majestät von Ihrer Fürstl. Durchl. Markgrafen von Baden abgeschickten Relation de Dato Salankement den 24. Aug. 1691.« — És: »Kurtze Relation von dem herrlichen Sieg wieder die Türken 19. Augusti.« (Nemz. múz. könyvtár.)

[2]) *Szalay L.*, id. m. 525—534. ll.

hadnak harczképes állapotba helyezéséről, a flottilla felújításáról és szaporításáról. E czélból egy, a hadi hajózás ügyeiben jártas, szakképzett és sokat utazott franczia tengerész, *Fleury* marquis hivatott meg Lipót udvarához, azzal a megbizatással, hogy az elhanyagolt dunai hajóhadat saját tervei szerint felújítsa és hasznavehető állapotba tegye. Lipót 10,000 tallért fizetett ki Fleurynek a kisérletek megtételére, s kinevezte őt egyszersmind az összes dunai hajóármádia főparancsnokává, admirál czímmel. A derék külföldit nem jó szívvel fogadta az udvari katonai párt. Fleurynek mondhatatlan sok fondorlattal, személye ellen szőtt árnyokkal kellett Bécsben megküzdenie. Gróf Stahremberg Rüdiger, udvari főhadi tanácselnök, gróf Rosenberg kamaraelnök és Kollonics bibornok ellene törtek s építészeti rendszerét helytelenitették. Mindazonáltal Fleury hajói, számra nézve hét, 1692-ben elkészültek és fölszereltetvén, a Dunára bocsátattak. Építési költségök 700,000 forintra rúgott. Nehézkes, súlyos testű gályák voltak azok, melyek jelentékeny számú nagyobb-kisebb ágyúkkal, taraczkokkal és hollandi matrózokkal voltak ellátva.

E hajókkal Fleury 1692-ben az Al-Dunára rendeltetett Croy Eugen herczeg segítségére, ki Nándorfehérvárnak a törököktől visszavételét tűzte ki czéljául. Július 31-én átszállították a sajkák a Száván Stahremberg Guido csapatait és az éjszakán át vert hajóhidon másnap a derékssereget is. A császáriak minden oldalról körülfogták a várost, csak közlekedését Temesvárral és a temesi ejálettel nem lehetett akadályozniok. E közlekedést, mely legfőbb támasza volt a nándorfehérvári ottomán őrségnek, a török dunai hajóraj tartá fen oly erősen és biztosan, hogy Lipót hajóhada, mely a komáromi sajkákon kívül Fleury parancsnoksága alatt 4 nagy gályából és 50 ágyúnaszádból állott, még csak megközelíteni sem merte a törökök vizi csatavonalát. Ellenkezőleg augusztus 14-én este jégeső közben a törökök mind a városból, mind hajóikból megtámadták a leopoldiakat és soraikban súlyos károkat okozának. Ezen alkalommal a vihar is jelentékeny sérüléseket tett a Fleury új gályáiban. Egyet elszakított horgonyáról és Zimony felé a Duna balpartjának hajtá, a hol el kellett azt égetni, nehogy az ellenség kezébe jusson. Időközben Fleury meghalt és helyébe *Assemann* neveztetett ki a császári dunai hajóhad admiráljává. Assemann a megtizedelt, nehéz mozdulatu és részben megrongált s leszerelt császári hajókat nem tartá alkalmasaknak fontosabb hadi vállalatokra s még idejekorán elvontatta nehezebb járóműveit a harcz színhelyéről, föl a Dunán Zalánkemén felé, a

[1]) *Rocca*, id. m.

kisebb járóművekkel pedig nem ütközhetett meg a török hajókkal, midőn Croy szeptember 7-dikén éjjel a vár elleni ostromot szerencsétlenül megújitá. Croy visszavonúlni és menekülni kényszerült a vár fölmentésére érkezett nagyvezir hadai elől. A nagy rendetlenséggel végbevitt ezen visszavonulásnál a sajkások csak annyit segíthetének, hogy az ágyúkat, ostromszereket s a tábor értékesebb holmiját szerencsésen átszállították a Száván és a császári utóhad fedezete mellett Zalánkeménbe biztosságba hozták.

Ezekkel szemben a törökök veszteségei a Dunán hasonlíthatlanul csekélyebbek valának; ezeket is leginkább elkeseredett ellenségeik, a kémlés végett kirendelt szerb csapatok okozták. Fogdosták a török kereskedő-hajókat s azok népségét irgalom nélkül leöldösték, vagy foglyokúl elhurczolták. Egy szerb csapat 1692. évi novemberben Péra kapitány vezénylete alatt egész a Veterani-barlangig portyázott, ugyanott a Dunán 15 török hajót elfogott, a hajónépség legnagyobb részét legyilkolta, a hajókat kirabolta és számos fogolylyal, két elvett zászlóval s gazdag zsákmánynyal tért vissza.[1]) 1694-ben pedig, midőn Girai tatár chán a Duna balpartján Páncsováig száguldozott, a császáriak két nagy török sajkát, melyek Belgrád alól élelmi szerekkel jöttek a Dunán fölfelé, a Tisza torkolatánál megtámadtak és elvettek. Ugyanekkor (1694. aug. 29.) Surmeli Ali az új nagyvezir Péterváradot ostromolva, hajóhadát egész a vár falai alá vezeté a nélkül, hogy a császáriaktól valamely jelentékenyebb kárt szenvedett volna.[2])

Tököly, ki ekkor télen át hol Jeni-Palánkán, hol Végszendrőn lakott, gondoskodott róla, hogy az al-dunai közlekedést és az elfoglalva tartott hadállásokat semmi baj ne érje. Dispositiója alatt állott az Al-Duna mentében Poserolcza, Jeni-Palánk, Ráma, Osztrova, Galambvára. Ha a szerdár agákat küld Nikápolyba, Drinápolyba, Havaselföldre vagy Szilisztriába tábori készületekért vagy bevásárlások procurálásáért, vagy mikor a szultán éléshajói Viddinből élelmet szállítanak Nándorfehérvárra: Tököly az, ki a járókelő agák oltalmára Szabó András vagy Székely Ferencz fegyveres hajduit rendeli ki, vagy Sándor Gáspár uramat sajkára ülteti s fegyveres furkátáival egészen a Tachtáliához leküldi, hogy a nagyúrnak hatvanig vagy százig való éléshajóit securitással fölkisérjék a Dunán. A hajók alkalmasabb helyét ő maga keresi, s ő maga revideálja a strázsára kiállított terhes és cselédes hajókat. Embereinek harczképességét és bátorságát azzal edzi, hogy

[1]) Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten öster. Kriegen. Wien, 1854. 170. l.

[2]) *Hammer*, III. 860—861.

olykor kalandos vállalatokra küldi őket az ellenség tájaira. 1693. aug. 30-án a magyar hajók rámennek az osztrovai szigetre, noha Kulics felől, hol a Morava a Dunába szakad, több volt másfélszázig való csónakos ellenségnél a titeli kapitány vezetése alatt. Tököly hajósai mégis egy vizi malmot molnárostúl s cselédestül elragadnak közülök s elviszik diadaljelvénynek Tököly elébe. Ilyen próbatételeken Tököly is részt vesz néha. Maga köré gyűjti hajósait és fegyvereseit, fölszáll sajkáira és gemiáira, s virradat előtt, holdvilágos éjeken szép renddel megindúl secundálni a szárazi seregeknek, vagy a palánkokat s a többi sajkákat megtekinteni. Midőn egyik helyről a másikra költözik át húzamosabb tartózkodásra, udvara is vele megy a hajókon, feleségét s értékes holmiját szintén magával viszi, lovas és egyéb szekereit pedig a hajókhoz kötvén, maga után vontatja. A komornyik és élésmester a portékás gemiákkal s a cselédséggel megelőzik az udvart és készen várják Ráma vagy Galambvár ódon kastélyában az érkező uraságot. A töröknél Tököly méltósága és protectiója nem népének sokaságában állott, hanem a maga személyében. Hadainak száma nem sok, s az is évről-évre apadóban van. Tavaly még 24 zászlója volt a török végbeliekből, volt akkor fölös hada is, volt 5000 is; lett aztán 3000, sőt még ennél is kevesebbre szállott. De e kevés had mind lelkes katona volt, ki hadi fáradozásainak célját ismerte s vezére iránt rajongó ragaszkodással viseltetett. E maroknyi haddal sok, igen sok szolgálatot tett Tököly az Al-Dunán táborozó ozmán seregnek. Készséges szolgálatait gyakori kedveskedésekkel viszonozták a törökök. 1693. évi jan. 8-án Sándor Gáspárt, a hajóhad parancsnokát, küldi Tököly a Morava torkolatába »impedimentumival együtt az innenső parton szállott angol követhez, hogy az hajóknak javát az ő szükségére elfoglalja, minthogy azoknak a jobbikát, kin maga jött le az Dunán az követ, neki Tökölinek adta, kettőit a szerdárnak s az többit más török uraknak.« A szerdár jan. 10-én írja Tökölynek Nándorfehérvárról, hogy két hajójának egyikét, melyet az angol követtől kapott, Tökölynek ajándékozza. Valahányszor a törökök előtt megjelen, mindig a külső tisztességnek legelőkelőbb jeleivel fogadják, mikép fejedelmet fogadni szokás. Szép látvány, midőn hintóra ül s feles lovasok által kisérve, a Dunára hajtat Galambvár alá, üdvözölni a megérkezett török főtiszteket. A tengeri lapátos gályák és furkáták megállapodnak, kapitányai kijönnek eleibe s tisztességet kivánván tenni neki, mind a gályákról, mind a furkátákról taraczkokból lövéseket tesznek.

Nándorfehérvárnak Croy tábornok által történt ostroma alkalmával Tököly is részt vett a török várőrség segélyezésében.

Tökölynek palánkai kapitánya Daróczi júl. 30-dikán négy zászlóval két század gyalogot indított el könnyű hajókon Nándorfehérvár alá. Meghagyta nekik Tököly, hogy ordinantiális csatára menjenek Nándorfehérvárón felül mindaddig, míg valahol ellenséget látnak, vagy ellenségbe akadnak. Az ellenség ekkor Zimonyhoz szállott, a császári hajókat is látták a Dunán. A Száva felé is szállott valamely ellenség. Tököly nagyon sietteté tehát Daróczit a gyalogsággal, hogy ha Ali basa a dunai classissal próbálni találna a német hajóraj ellen, ő is el ne maradjon tőle; ha pedig a török nem próbálna, ő úgy is próbáljon és az ellenség dolgait kitanulni igyekezzék. Daróczinak augusztus 2-dikán összetűzése volt a német sajkákkal a Száva mellett, minthogy a császári sereg akkor már egészen átment a Száván.

Nándorfehérvár kiostromlásának meghiúsulta s a császári had távozása után az al-dunai erősítések kijavítása képezé a török fővezérlet gondoskodásának tárgyát. A jövő esztendei hadjáratra is készületek tétettek. Tököly mindkét irányban tanácscsal szolgál a nagyvezirnek. Különösen ajánlja Jeni-Palánk megerősítését, »quia — úgymond — non est locus defensibilis.« Vagy állítsa helyre a porta, vagy engedje, hogy demoliáltassék. Ha ellenség kezébe jő, veszedelmes hely lehetne s nagy fészke az ellenségnek; mert két víz foly ott be a Dunába. Tavaszszal az árvizek körűlveszik és megerősítik, de alacsony víz alkalmával megkerűlhető, bevehető. A palánk régi állapotában maradt ugyan, de annál jobban megerősítetett a török dunai vizi had, melynek több haszna van, mint bármely erős palánknak. A nagyvezir tudatta Tökölyvel, hogy megírta Konstantinápolyba, miszerint a Dunán levő fegyveres hajókat effective 100-ra akarja tölteni, s megparancsolta Ali basának, hogy 1694. évi Szentgyörgynap tájban Jeni-Palánknál legyen a dunai classissal. Egyszersmind azt is javalta Tököly a nagyvezirnek, hogy a dunai classis, a mikor az árvizen feljő Nándorra, azonnal fogjon hozzá a hadműveletekhez. Menjen rá Titelre, Becsére, foglalja el ama helyeket, mivel azokban rácz praesidium van. Háromszor négyezer gyalog mozsarakkal megvehetné ezen tiszai erősségeket. A nagyvezir ezt igen hasznos szónak mondotta s a tervet magáévá tette. Tököly az ő hajóhadát s gyalogjait is felajánlá e szolgálatra, s ha megveszik, hogy a nevezett végházakba szállitsák be őket. [1])

1694-ki márcziusban a tripolisi helytartó, Ali basa, lett nagyvezirré. A török hajóhad kapitánya és Dschaafer basa halebi helytartó vezérlete alatt a Dunán fölfelé vonúlt s 10

[1]) *Nagy Iván:* Tököly Imre naplója 1693—1694. évekből.

gályával, 30 fregáttal s 66 sajkával Zalánkeménnél megállapodott. Dschaafer föladata volt a Tisza torkolatán át Titel felé húzódni és ezt elfoglalni. Az első rohamnál kudarczot vallva visszafordúltak a törökök, de rövid idő múlva nagyobb erővel ismét Titel alá jöttek. A hely magyar és német őrsége sok ideig derekasan tartá magát. De Dschaafer a Titel átellenében fekvő sánczot a száraz oldal felől vette ostrom alá, míg Mohamed basa hajóhadparancsnok a Tisza felől is rohamot intézett a sánez ellen, helyőrségét felkonczoltatá, két császári hadi hajót fölégetett és egyet kézrekerített. [1]) A leopoldiak parancsot kaptak tehát, hogy Péterváradnál fogjanak erős állást, a honnan az ellenséges sereg s a hajóhad mozdulatait is figyelemmel kisérhetik, melyek minden látszat szerint újból is a tiszai közlekedést és a gyöngén erősített Szegedet tűzték ki czélul. A leopoldiak fővezére Caprara Pétervárra vonta tehát össze a dunai sereg javarészét, s azon sánczok között, melyeket Lajos őrgróf az 1692-diki hadviselés alkalmával emeltetett, táborba szállott.

A Pétervárad ellen intézett e hadjáratnak a két ellenséges vizi erőre vonatkozó részleteit őszintén és tárgyilagosan ecseteli a táborozás alatt személyesen jelen volt Tököly.

Szerinte a török dunai classis aug. 19-én már a Zalánkeményhez közelebb való azon szigetnél állt, a hol a Tisza a Dunába ömlik. Aug. 20-án a pétervárad tábor felől hír érkezvén a nagyvezir elé, hogy a Bajánál állomásozott lovas dandárok Futakon át szintén Pétervárad ra vonultak be; a nagyvezir azonnal mind vizen, mind szárazon, erős portákat küldött ki, és utasítást adott, hogy azok éjszaka fegyveres hajók oltalma mellett hatoljanak mentől följebb a Tisza- és Duna-közre nyelvfogdosásért, s míg oda lesznek a fegyveres hajók a Tisza-parton sánczolják el magokat. Szeptember 6-dikán a török tábor s a dunai hajóhad még mindig Zalánkeménnél volt. »Nem messze szállottam én is — írja Tököly — a vezir szállóhelyéhez oly helyen, a hol Titelnek e labancz végháznak ellenében vagyok, és a hol a Tisza a Dunába szakad. Ekkor nap indúlt Ali basa a dunai classissal a német tábor s Pétervárad felé. Október 9-én a török dunai classis a Pétervárad előtt levő sziget csúcsához, közel a sánczhoz szállt; igen jó fűben mellette takarodott fel a sok éléses, municziós és egyéb tábori hajó, melyek Karlóczánál, éppen a falunál telepedtek meg. Szept. 12-ikén hozzáfogtak a bombahányáshoz. Ali dunai kapitány a Duna jobb partján sánczokat hányatott fel, a honnan erősen lődözte a Duna hídját és a német gályákat; hasonlóképen a németek

[1]) *Hammer*. III. 889—890. — *Griselini*, I, 114. — *Böhm L.*, I, 313.

is. Ali a balparton is vetett valamely sánczokat, de azt csak a maga és vele lévő hajók securitásáért cselekedte, a puszta felől tartván valamely ellenségnek hirtelen reá való ütésétől. A Pétervárádhoz közel levő szigetnek orránál szintén csinált egy formális jó sánczot, és abba lövő szerszámokat vontatott be s abból a német hídjára és sánczára lövöldöztetett is. Az csektereket, kiket deákul triremiseknek neveznek, magyarul penig tengeri lapátos gályáknak hínak, a Duna tisztájára, a német sánez és híd ellenébe vasmacskákra renddel kiállíttatá, és egymás ellen a német gályáival, minthogy azok is a hídnál vannak, rettenetes lövéseket tesznek. Furkátákat is hozatott volt fel Ali basa a Duna innenső ágára, de a német azokat tartván a maga részéről ártalmasabbaknak, lövésének nagyobb erejét azok ellen fordította, úgy hogy Ali ott nem subsistálhatott. Szept. 13-ikán folytatták a harczoló felek az egymásra lődözést. Tököly Sándor Gáspárt a vezér tihajához küldé oraniczákért, hogy gyalogival próbát tehessen a német hídján felül, a Dunán fel s alá járó ellenséges hajókra. De mikor szept. 16-dikán valami 600-ig való muskatéros német fenyőhajókon Eszékről vagy Buda felől leereszkedék Pétervárádra és Sándor Gáspár ismét solicitálta a vezértől a már kért hajókat: a vezér megigérte ugyan, hogy adni fog, mert azokkal tehetnének a kuruczok próbákat s remélhetnének nyereséget, de aztán mégis csak 5 hajót adott, melyekkel nem nagyon sokra lehetett menni.« [1])

A nagyvezir október 2-dikán kénytelen volt beszüntetni a császári oltalomművek vívását. Az eső és hideg által előidézett betegségek visszaüzték a török sereget Nándorfehérvárra, a nagyvezir pedig gyilok alatt végezte életét. Pétervárad a télen át és tavaszszal megerősítetett, Starhemberg Guidó pedig Titelt foglalta vissza. Mustafa az új szultán 1696-ban 16 gályát, 30 fregáttot és 186 sajkát küldött fel a Dunán egész Zalánkeméig és megkisérlé Titelt s a Custos-árok irányában épült kősánczot bevenni. Azonban visszaveretett az erős állásban volt császári hajóhad és a komáromi sajkások által. Ez alkalommal 3 legnagyobb császári gálya zátonyra jutván, megfeneklett. A mieink, nehogy az ellenség hasznukat vegye, tüzet dobtak a fenakadt járóművekbe és fölégették azokat. [2]) A titeli őrség Starhemberg csapataival 12,000 emberre szaporodott. Az összeköttetést a Tisza-balparti császári hadakkal Zsablyánál egy kellőképen megerősített tiszai hajóhid tartá fen. Midőn a szultán hallotta, hogy Frigyes Ágost szász választófejedelem,

[1]) *Tököly I.* naplója.
[2]) *Hammer:* Gesch. d. Osm. Reiches.

ki Caprara helyett fővezérré lőn, Temesvár elvételére czéloz, ismételve megkisérlé a török sereggel Titelnél áttörni és a túlsó partra jutni, de sikertelenül. Kénytelen volt 50,000 emberét Páncsovánál vezetni át a Dunán, mialatt egy 106 hajóból álló flottilla-szakaszt a titeli császári hajóhadnak lekötésére Zalánkeménnél hagyott. A török hajónép szárazi ágyútelepe 4 portyázó leopoldi hajót agyonlődözött ugyan, de a Tisza torkolatát elzáró többi 8 gályát nem merészelte megtámadni. A szilasi sikertelen ütközet után a választó Becskerekre vonult vissza, a szultán pedig nem merte Titel felé intézni visszavonulását, hanem kénytelen volt a hosszabb és terhesebb útat Páncsova felé venni.

Mindazonáltal a katonai és politikai situatio senkit sem jogosíthatott föl vérmes reményekre. Ha a törökök 1697-ben a Maros és a Tisza mögé voltak is visszaszorítva, azért még mindig előnyben voltak a császári hadak fölött. Birtokában voltak Nándorfehérvárnak és más dunai erősségeknek, volt nagyszámu a leopoldinál sokkal erősebb flottillájok, ez által urai voltak az Al-Dunának és mindkét partján szabadon mozoghattak. Temesvári állásuk ék gyanánt hatolt be a királyi sereg működési területébe s két részre választá azt. A pillanatnyi siker is a törökök kezében volt, daczára annak, hogy Titelt elvesztették. Ezen hadállás az eddiginél több ügyességgel és nagyobb erőfeszitéssel még mindig visszafoglalható volt. Belgrádból azután szabadon mehettek a Dunán Pétervárad, a Tiszán Felső-Magyarország s Temesváron át Erdélyország ellen.

Sürgősen szükséges volt tehát, hogy a lengyel trónra meghivott Frigyes Ágost helyett oly tehetséges és független gondolkozású tábornok kezébe tétessék le a királyi hadak fővezérlete, a milyen Savoyai Jenő herczeg volt. Mikor a fővezérletet átveszi, a királyi sereg föladata Temesvárnak bevétele volt; a hadi működés szinhelye pedig az Al-Tisza és Al-Duna vidéke Pétervárad és Titel közt. Ilyen vidéken a hadműködés czélját csak erős és jól szervezett vizi haddal lehetett elérni. A királyi vizi had, melyre most úgy az egyes hadműveleteknél, mint az élelem, takarmány és hadi szerek utánszállitásánál jelentékeny szerep várakozott, még mindig nem volt olyan tökéletes állapotban, hogy a hadseregnek minden körülmények közt megbizható s eléggé erős támaszt nyújthatott volna. A királyi hajóhad nagyobb számú apróbb sajkákon kivül a Fleury által 1692-ben épitett s a közelmúlt harczokban még fenmaradt néhány gályából állott, melyeket szerfölötti súlyuk és nehéz mozdulékonyságuk úgyszólván harczképtelenekké tett, és melyek éppen azért nem feleltek meg a hajóhad iránt most támasztott igényeknek. A mi előnyüket a múlt harczokban tapasztalni

lehetett, az abban állott, hogy magas párkányzatuk nem engedé az ellenségnek a csáklyázást s védte a legénységet a török muskéták és kartácsgolyók ellen, míg a török hajók katonasága egészen fedetlen volt az ellenség tüzelésével szemben. Továbbá, minthogy igen hosszú testűek valának, ha hosszában egymás mellé állíttattak, a Dunát egész széltében el lehetett velök zárni. Ellenben nagy testök a sík vizen oly sok területet nyújtott a szélnek, hogy kormányozni csak igen nehezen lehetett e hajókat. S minthogy ellenszélben nehézségök miatt még viz alá is csak lassan úsztak, e lassú mozgásuk miatt nagyon ki voltak téve a parti ágyúk hatásának. *Saphorin* altengernagy azt javasolta tehát, hogy a még fenlevő három nagy és két kisebb Fleury-féle gálya megtartandó ugyan, de hozzájok Saphorin újabb rendszere szerint az igényeknek jobban megfelelő s kisebb alakú három gálya építendő még; továbbá a Fleury nagyobb hajóinak hajószemélyzete a szerbeken kivül még 240 emberrel, a két kisebb hajó személyzete pedig még 50—50 emberrel szaporítandó, mig az új hajókra egyenként 150 ember, összesen 490 hajós legény szerzendő be. Ezek közül 1697-ben 196 belföldi és 294 külföldi matróz használtatott hadi czélokra. Saphorin javaslata elfogadtatott, ő maga pedig dunai hajóhadi másodadmirállá neveztetett ki Lipót által. s a harcz színhelyére küldetett. Leküldetett azonban még mielőtt hajóépítési terveit az idő rövidsége miatt foganatosíthatta volna. Az 1697. évi hadjárat részére tehát csak a Dillher és Saphorin terve szerint épült új sajkák, valamint a Wolf jezsuita javaslatára építettni kezdett félgályák néhánya vétethetett igénybe. Többiben minden a réginél maradt. Az előbbeni ódon hadi hajóknak kellett ismét háborúba menniök. A háború kezdetével 1697. évi tavasz derekán állott tehát a királyi dunai hajóhad 9 harczképes régi rendszerű nagy gályából 30—40 ágyúval, néhány Wolf-féle félgályából és tüzetesen meg nem határozható mennyiségű fölszerelt sajkákból. [1])

A gályák tisztjei és matrózai mindnyájan tengeren kép-

[1]) Nehem tábornoknak a bécsi cs. és kir. hadügyi levéltárban fekvő hivatalos jelentése szerint 1697-ben, az év végével, következő hadi hajókkal rendelkezett az al-dunai királyi hadsereg: 1. »*Szent Mihály*«, Fleury-féle kettős födélzetű gálya, két hadjáratban vett részt, egy évig Pesten a Margitszigetnél, két évig Izsépnél horgonyzott, 1697-ben kijavítatott és harczképessé tétetett. 2. »*Szent Gábor*«, tengeri gálya (Admiralschiff), szintén két födélzettel, öt hadjáratban vett részt, 1697-ben kijavítatván, három újabb hadjáratra harczképessé tétetett. 3. »*Szent Anna*« gálya jún. 24-én Saphorin projectuma szerint kijavítatott. 4. »*Szüz Mária*« gálya, Péterváradon telelt, 1696-ban kijavítatván, két-három esztendőre megint használható. 5. *Három kisebb régi hadi hajó*, három évig még használhatók. 6. *Két egészen ép régi hadi hajó*. 7. *Egy kisebb hadi hajó*, mely a nyáron a hajógyárban volt.

zett egyének valának, kik azonban a Dunán is kellő jártassággal birtak s jól kiismerték magokat. A gályák és sajkák fegyveres legénysége majdnem kizárólag szerb hajdukból állott, kiknek vajdája azonban csak a zsold pontos fizetése mellett ajánlá fel saját és emberei szolgálatát.

E szerint a királyi hajóhad, újabb gyarapodása daczára is, még mindig sokkal gyengébb volt az ellenségénél, midőn Jenő herczeg a fővezérletet átvette. A herczeg a legszigorúbb defensiva megtartására utasítá tehát a hajóhadat, annál inkább, mert a dunai és tiszai erősségek állapotában is oly sok kivánni való volt, hogy a vizi had és a vizi erősségek még kölcsönös támogatás mellett sem nyújthattak egymásnak föltétlen biztosságot, hanem mind a kettő a szárazi csapatok segítségére szorult.

Ellenben a török dunai hajóhad tekintélyes vizi haderőt képviselt. A már meg volt régi hajóanyagot a dunai török kikötők parancsnokai az illető ejáletek népeinek megadóztatásából szaporítani tartoztak a jelen hadjárat alkalmából. Nikápoly, Rustschuk és Silistria kapitányai egész Belgrádig 12 sajkát, Ismail és Isakcsa kikötők igazgatói, valamint a Duna-torkolati sánczok felügyelője 3 hadi sajkát, Kilia kormányzója 2 és az oláh vajda 5 sajkát tartoztak a török dunai hajóhadhoz beszolgáltatni. Ezenkivül államköltségen újonnan épült 10 dunai gálya, 13 fregátt, 39 hadi sajka és 100 tutaj. A legkisebb gályán is 150 ember szolgált, s minden gálya 15 különböző caliberű ágyúval volt fölszerelve. A Duna török partjainak hosszában külön kapitányságok tarták fen a vizi közlekedés biztosságát. Ilyen kapitányság létezett Hisszardschikban (most Groczka), Koinikban, Sabaczon, Ipeken és Végszendrőn.

II. Mustafa szultán személyesen vezeté az ozmán sereget. A nagyvezirség e hadjárat alkalmával Elmas Mohamed basa kezeiben volt.

Jenő herczeg, kinek állása a fentebbiekkel szemben, éppen nem volt irigylésre méltó, július hó végnapjaiban érkezett Eszékről Péterváradra, s még az nap szemlét tartott az ott horgonyzó királyi hajóhad fölött. Július 28-án lejebb szállt a herczeg Kovilig. Kovilnál 9 hadi hajó őrködött a keresztény tábor mellett s födte azt az ellenség vizi hada ellen. Három irányban volt most a törököknek szabad útjok Magyarországba: a temesi földre nyíló dunai hid Páncsovánál, a Szerémségbe vezető belgrádi hid a Száván, s végre a vizi út a Dunán.

Augusztus 17-dikén a török flottillának egyes osztályai Zalánkemén előtt a Tisza torkolatánál mutatkoztak. Augusztus 19-dikén a szultán is átlépte a Dunát Páncsovánál, ugyanekkor négy basa Belgrád alatt a szávai hidon a Szerémségbe tört

Zalánkemén irányában, magokkal vezetve a török hajóhad zömét is. Augusztus 21-dikén már Titel alatt horgonyzott a török vizi erő. Jenő herczeg az ellenség szándékának megakadályozására Péterváradról Nehem tábornokot Titelre rendelé, azzal az utasítással, hogy a török flottilla ellen tüntessen és a Titel-péterváradi közlekedési vonalat fentartsa. Ez alatt ő maga a derék haddal felvonúlt Szeged felé, hogy ott a Tiszán átkelve és az erdélyi haddal egyesülve, a Maros-vonal védelmére lehessen. Mig oda járt, a török hajóhad zöme Titelt, egy osztálya pedig a Kovilnál horgonyzó királyi hajókat ostrom alá vette. A török gályák rendkivüli gyorsasággal behatoltak a Tiszába, s megrongálván a császáriak sánczait s a vizi tornyot, Nehemet visszavonulásra kényszeríték. A szerb sajkások, kiknek gyávasága vagy árulása okozta Nehem szerencsétlenségét, hajóikat részint az ellenség kezébe szolgáltatták, részint elmenekültek gyors evedzéssel a zsablyai hid felé. A Pancsova alól Titelre érkezett szultán a török főserеggel, hajóhadának biztos oltalma mellett, átkelt Titelnél a Tiszán és rövid pihenés után Pétervárad ostromához fogott. Hajóhadának egy részét Titel oltalmára, másik részét Karlóczán visszahagyva, 27 gályáját és nagyszámú sajkáit Pétervárad közelébe rendelte, hogy alkalmas helyről a várszigetet, mely mögött a Kovilról meghátrált császári hadi hajók is elrejtve valának, erősen meglődözze és elvegye. Szeptember 1-én történt a sziget ellen az első hajóostrom, melyet azonban a császári hajóhad s a várfok ágyútelepei derekasan visszavertek.

Jenő herczeg Zentánál állott, midőn a titeli balesetről értesült. Hírül vette, hogy a szultán Péterváradot szándékozik kiostromolni. Azon reményben tehát, hogy sikerűlend a szultánnal megütköznie, visszaindítá seregét és hihetetlen gyorsasággal Péterváradon termett. Erre a szultán visszavonta csapatait és szeptember 8-dikán éjjel hajóhadát is egész Kovilig úsztatta alá. A herczeg legott néhány sajkát küldött az ellenség után Kovil felé és úgy tudta meg, hogy a szultán a Tisza jobb partjára húzódott és Szegedre, onnan pedig Temesvárra és Erdélybe igyekszik. A török hajóhad egy erős osztálya is bevonúlt a Tiszába s lépést tartott a padisa táborával Szeged irányába. A szultán nem akarta flottillájának közreműködését nélkülözni s magával vivé azt, hogy részint az élelem megszerzésénél és szállításánál, részint a tiszai átkelésnél hasznát vegye. Azt hitte, hogy a herczegnek Péterváradnál levő fáradt hadait megelőzheti Szegeden, Szegedet megveszi s ott kel át majd a Tisza balpartjára.

De Jenő herczeg mindenütt nyomában járt az ozmán hadnak. Futárai, kiket a Tisza vidékére kémszolgálatra kiren-

delt, állandóan szemmel tartották a vizen föl és följebb haladó török hajókat, melyeknek a partok fölött kimagasló árboczai és lengedező zászlai messze ellátszottak a sík pusztaságba. A herczeg szeptember 11-dikén érkezett Zenta alá, hol a török, előbbeni szándékától eltérve, hidat vert a Tiszán és éppen átvonulóban volt. A herczeg azonnal intézkedéseket tett az ütközetre s tudvalevőleg a XVII. század legfényesebb győzelmét aratta. *A Tiszán fölvontatott 62 török sajka is a győztes fővezér hatalmába került.* Kiskanizsai táborából ismét a Dunára Kollutra tért vissza a herczeg. Kollutnál várta be őt a péterváradi hajóhad, mely október 5-dikén Hasslingen tábornok gyalogjait Mohácsra, a churbrandenburgi csapatokat Budára, a Lichtenstein Fülöp herczeg lovasait pedig Pestre kiséré a podgyásszal, eleséggel és artilleriával. Következett ugyanis a királyi hadaknak téli elkvártélyozása és Jenő herczeg boszniai hadjárata, mely alkalomból a hajóhadnak e körül kellett a Dunán és Tiszán szolgálatokat tennie. Október 10-dikén sajkákon és pontonokon kelt át a Száván Jenő herczeg boszniai serege.[1])

Mig a herczeg Boszniában járt, grf. Rabutin lovassági tábornok Uj-Palánka és Páncsova ellen tett egy diversiót Erdélyből. Uj-Palánkán, mint már fentebb említém, a Tököly Imre török hajóhadának egy szakasza állomásozott, éppen a Duna egy ágának be- és kifolyásánál és a Karas folyó torkolatánál. A sajkák a palánkerődnek keleti és nyugoti homlokzatát födték. A túlsó oldalon Rámánál is török hajóállomás volt. Innen, valamint a közelfekvő belgrádi, groczkai, szendrői, galambóczi, isbeki és gradiskai garnisonokból bármikor is könnyen mehetett a Dunán segítség Palánka oltalmára. Ellenben császári hajóhad az Al-Dunának ezen a részén sehol sem volt látható, mi Rabutinnak nagy hátrányára volt s az ostromot módfölött késleltette; azonkivül még fölösleges emberáldozatokat is követelt, ha a sikert nem hiúsította is meg.[2]) A törökök teljesen kiszoríttattak itteni állásukból, mintegy 500 emberből álló helyőrségök felkonczoltatott, 60 török fogságba esett, és csak nehány menekült két sajkán a Dunán lefelé. Uj-Palánka leromboltatott, de Páncsovát felgyújtva és lakosaitól elhagyva találták az ellenség üldözésére kiküldött királyi hadak.

Ezzel az 1697-ik esztendei vizi hadviselés befejeztetvén, minthogy Lipót a dunai flottillának működésével sehogy sem volt megelégedve és a hadi tanács a csekély siker miatt a régi hajók consructióját okolta: első sorban is a hadi hajók czélszerűbb reformjáról kellett gondoskodni. Saphorin decz. 29-én

[1]) *Prinz Eugens Feldzüge.* II. k.
[2]) *Arneth A.:* Prinz Eugen v. Savoyen. I. 107.

parancsolatot kapott a királytól az összes még használható régi hadi hajókat saját terve szerint átalakítani és mentől előbb még 6 új dunai gályát építeni.

Saphorin ugyanis azt véleményezte, hogy a régibb, valamint a Fleury-féle gályákat csekély mozgékonyságuk és drága személyzetök miatt teljesen mellőzni kellene. Ezek helyett rövidebb és keskenyebb hajókat kell építeni egy födélzettel. A hajók fölszerelvénye 20 ágyúból állana, az építési költségek hajónként 6000 frtra rúgnának. Saphorin az előbbeni mozdulatlan colossusok helyett könnyebben mozdítható hajókat akart a nélkül, hogy oly sok emberre lett volna szüksége, mint eddigelé.

Egyidejűleg Saphorin törekvéseivel egy hatalmas udvari párt, melynek élén a császár befolyásos gyóntatója, Wolf jezsuita atya állott, Althani báró és Dillher Ferencz hajóterveinek érdekében fáradozott. Ezeknek tervei szerint 24 ágyúnaszád, 40 félgálya és 50 gyújtó hajó (ugynevezett Brander) lett volna a következő évi hadjáratra építendő. A császár legelőbb is a félgályák építését engedélyezé. Ezek 12 hatfontossal fegyverzett kettős sajkák (Doppel-Csaiken) voltak, 40 evezőssel és egy szakasz hajókatonasággal ellátva. Dillher nézete ugyanis az volt, hogy valamint a nagyon nagy, úgy a nagyon kicsiny és könnyű dunai járóművek is harczképtelenek; ellenben az általa javasolt mérsékelt nagyságú hadi hajók elég erősek arra, hogy a török sajkákkal, melyeknek csupán csak az orruk volt fegyverezve, sikerrel megverekedjenek. Daczára a pénz szűkének és a hadi tanács ellenkezésének, Wolf mégis keresztülvitte, hogy — mint mondva volt — 40 ilyen félgálya építtessék.

Fenállott tehát a Saphorin altengernagy flottilláján kivül még a Dillher-féle hajóármádia is. Ez az egyértelmű hadi működés szükségességének szempontjából némely intézkedést vont maga után a parancsnokok eljárására nézve. E tekintetben azt óhajtá a császár, hogy valamikor a dunai flotta ama két osztályának közös összeműködése kivántatni fog, az mindig a két vizi ármádia egyenlő számú tisztjeiből összeállítandó vegyes hadi bizottság itélete alapján történjék. A dunai hajóhad főparancsnoksága azért nem változott és Assemann személyében továbbra is egységes maradt. [1])

A következő 1698. évi török hadjárat főczélja Nándorfehérvár visszahódítása volt. A szándék megvalósítására nagymérvű előkészületek történtek. A felső Duna hajóműhelyeiben szaporán építették a Dillher-féle hajókat, a mi az államnak 100,000 forintjába került. Június végével ismét újabb kiadá-

[1]) *Pr. Eugens Feldzüge.* I.

sokat igényelt a hajók fölszerelése. E czélra az 55,000 forintra rugó költségeket gróf Questenberg és Treling residens kölcsönözték az örökké üres kincstárnak. Bécsben is 6 új hadi hajó épült, mindenik 24 ágyú és 300 fegyveres befogadására. A hadi hajók kiszolgálására Hamburgból 400 tengerészt hozatott a hadi tanács. Az ekkép kijavított és felfrissített dunai hajóhadnak főbb feladata volt a Nándorfehérvárnál horgonyzó török hajóhadat sakban tartani, a hidépitéseket és hidakat fedezni, az élelemnek és munitiónak Zimonyba szállitását biztosítani.

A királyi hajóhad most is Kollutnál és Illoknál gyülekezék. Mikor Jenő herczeg a sereggel Pétervárадról megindúlt, a hajóhad is követé a sereg menetét s Pétervárадon át Kovilra érkezett s horgonyait lebocsátá. A herczegnek ugyanis az volt a terve, hogy Kovilról átcsap Titelre, a Tiszán átkel és a Nándorfehérvárnál elsánczolt törököket megtámadja. Ez azonban nem történt. A hadvezér szándékát meghiúsitá az ellenség az által, hogy ki nem mozdúlt helyéből és csatába nem ereszkedett. Csak szept. 24-dikén kalandozta be a török hajóhad a Dunát Nándorfehérvártól Zalánkeményig, de ellenségre nem bukkanván, visszahúzódott a nándorfehérvári kikötőbe.

Az alatt, mig e meddő s határozatlan jellegű táborozások tartottak, a kedvező évszak is elmúlt a nélkül, hogy akár az egyik, akár a másik fél valamely följegyzésre méltó nevezetesebb hadi tényt tudott volna felmutatni. Már korábban megkezdődtek a békekisérletek a hadakozó felek közt. Október 18-án fegyvernyugvás jött létre, mihez képest más nap eme a Dunán és a Száván s a közbenfekvő földön Zimonytól Illokig és Nándorfehérvártól a Bosutnak a Szávába ömléseig érvényes fegyverszünet Pétervárадon és a dunai hadi hajókon, valamint a kovili táborban ünnepélyesen közhirré tétetett. November elején megnyilt Karlóczán a békeértekezlet. A 15 évi török háborút elvégre a karlóczai béke rekeszti be, mely a hadakozó felek közt 1699. évi jan. 26-dikán jött létre.

A karlóczai szerződést követő első években béke uralkodván az országban, a dunai hadi hajók állománya ismét rútul elhanyagoltatott. Midőn 1703-ban a II. Rákóczy Ferencz szabadságharczának fáklyája fellángolt és a vizi erődítményeket megint védelmi állapotba kellett helyezni, az eszéki várparancsnok számos al-dunai és szávai sajkát, meg nehány régibb gályát szétbontatott, hogy az onnan nyert fát a foganatba vett várerődítési munkálatoknál felhasználhassa.

A Rákóczi-forradalom vizi hadműveletei 1703-ban legelőbb is a Tiszán kezdődnek. Deák Ferencz kurucz ezredes kecskeméti táborának szétrobbantására az Alsó-Tisza és a

Maros vidékén nagy mennyiségű szerb csapatok gyülekezének. Rákóczi Sennyei Istvánt, majd Károlyi Sándort küldé Szegedre, hogy a mely ráczság ott találtatnék, eloszlassák s szándékukat megtörténni ne engedjék. A Dunához közel eső Dunán-túli kurucz helyeknek azt parancsolta a fejedelem, hogy a réveket s hajókat bontsák és sülyeszszék el, hogy hadai a Dunán át ne kaphassanak, mert szerinte a révek és hajók »csak defensióra való alkalmatosság.« [1]) Deák hada így együtt maradván, Kecskemétnél az ellenök törő szerbeket megverte, egyidejüleg Szolnok vára is a fejedelem kezébe esett.

Fentebbi nézetét azonban csakhamar megváltoztatá a fejedelem. Ugyanis a kurucz had időközben annyira felszaporodott, főleg a Felső-Duna vidékein, hogy előadandó esetekre a vizi offensiváról is gondoskodnia kellett. Bottyán tábornok utasíttatott, hogy a Dunára elegendő számú sajkát ácsoltasson és szereljen föl illendő időre, hogy a Duna csallóközi része és a Vág vonala biztosítva legyenek. S midőn Bercsényinek hírül viszik, hogy a németek hidat verettek a magyari Dunán és gyalogságukat nagy hadi hajókon Samarjába szállitják, sőt már a Morvába is szekereken hajókat hordanak seregszállitásra: Rákóczy azonnal intézkedik az ellenség visszaszorítása iránt s rendelést tesz, hogy dunai hadállását megtarthassa s a Csallóköznek birtokában maradhasson. 1704-ben július 2-dikán irja Bercsényinek: »Szükségesnek látom, hogy a Csallóközről is gondoskodjunk. Ha most hirtelen nem szabatná is deszkából Bottyán az hajókat: ne contemnáljuk in hoc casu necessitatis az *sörényből font és náddal töltötteket* is, melynek csak elhitettem magammal, hogy jó hasznát vehetnénk.« [2]) Szolnok alatt a Tiszán szintén szervezett egy kis vizi hadosztályt. *Papp István* komáromi sajkás fővajdát, kinek a német kormány alatt különben is siralmas lehetett a dolga, a Rákóczi pártjára vonzotta igaz magyar lelkülete.[3]) Erre bízta a fejedelem a magyar tiszai pallérok által készített tiszai hajóhadát, melynek némely fölszerelvényeit Heves vármegye tölgyes hegyvidékéről hozatá le.

[1]) *Thaly Kálmán:* Archivum Rákoczianum. (II. Rákóczi Ferencz fejed. leveles könyvei.) I. k. 141. l.

[2]) U. o. II. k. 289. l.

[3]) *A m. nemz. múzeum könyvtárában* több levele van Papp Istvánnak 1696-ból. Az egyikben rimánkodva könyörög a kincstári consistoriumnál, hogy több hónapig, sőt évekig elmaradozó fizetését kiszolgáltassa. Egy másik levelében értesíti a consistoriumot, hogy beteg lévén, Pozsonyban gyógyíttatta magát és e miatt kiadásai voltak, melyeket ha a kincstár megfizetni vonakodnék, ő maga lesz kénytelen sajátjából fedezni, mit ismét csak akkor lesz képes megtenni, ha hátralékos járandóságát elvégre megkaphatja; mert annyia sincs, hogy Pozsonyból Komáromba haza útazhasson.

Július 26-dikán Szolnok alatt tábort járván, orderül adja nemzetes vitézlő Jankovics György testőrző karabélyos compániás kapitány hívének, »hogy nemes Heves vármegyében lévő Gyöngyös városába menvén, azonnal a birákat hivassa magához, s parancsolja meg keményen, hogy Papp Istvánnak a hajók készületihez szükséges requisitumi alá rendeljenek hat szekereket és azokon késedelem nélkül Szolnokba expediálják; holott ha refractariuskodnának, — keményebben injungálja, és ha huszonnégy óra alatt ezen parancsolatát nem effectuálnák: a birót küldje kötözve Egerbe, ki is tovább való parancsolatig ott detineáltassék; azon requisitumoknak elküldésére penig azonkivül a város lakossit kényszerítse.« [1]) Hihető, bár adatunk nincs rá, hogy Papp István szolgálatait a Dunán is igénybe vette a fejedelem.

A Dunán ez alatt rosszra fordúltak a dolgok. Heister és a németpárti urak csapatai kellemetlen meglepetéseket készítettek a Rákóczi hadainak és rút bomlást idéztek elé bennök. A magyarérzelmű lakosság csüggedni kezdett és elbújdosott a Duna mellől. Az Al-Dunát Herberstein ezredei s a szerbek tarták elfoglalva. A Csallóközbe a németek nyomúltak be. Pozsony, Győr és Komárom a császári sajkások hatalmában volt. Azonkivül Heister Duna-Földváron is felhányatott egy jó erős sánczot nehány ágyúval, 200 gyalogot és 300 dragonyost vetvén bele őrizetül. Tiz sajkáját 374 szerbbel az Al-Dunára küldé portyázni. Ezen emberek egész Vörösmartig száguldoztak, elégették a sajkákat, melyeken Károlyi és társai a tiszai földre átkeltek, elsűlyesztették, vagy fölperzselték a magyarok hajóit és malmait, melyek a Dunán bárhol kezök ügyébe akadtanak.[2]) A kuruczságnak éjjel-nappal fegyver alatt kelle állania, mert a németek és pártosaik ugyancsak hatalmukban tarták a Dunát. Sándor Menyhárt, ki Esztergomot tartá a császáriak részén, 1704. évi nov. 30-dikán ezeket irja Kohárynak, a költőnek: »Hogy ennehány póstai alkalmatossággal Nagyságodnak irásommal nem udvarolhattam, alázatosan követem, és kérem Nagyságodat, ne vélje másnak, hanem lévén az regementem gyalog- és lovasból álló: hol sajkára, hol szárazon köll commendéroznom az gyalogságot, úgy az lovasságot is, hol ide, hol amoda, hogy által ne jühessen a kuruczság, — de mégis nem sufficiálván mindenhová. A mint is, mig az sajkásokat Buda felé commendéroztuk volt: addig negyednap előtt átcsúsztatott Bottyán János két zászlóalja lovas kuruczságot.« [3]) Bercsényi

[1]) *Thaly*, id. m. III. 464. l.
[2]) *Pr. Eugens Feldzüge.* VI. k.
[3]) *Thaly*, id. m. IX. k. 161. l.

a Vágtól a Garamig vonúlt vissza és megőrizte hajóhadát; olykor még requirálgatott is hozzá egy-két darabot az ellenség járóműveiből. »Lopattam az Dunáról is 15 ladikot — írja Szegedről a fejedelemnek; — de szárazon szekereken vitetem félre, nehogy a czallóközi németeknek vagy a komáromi rácz sajkásoknak eszökbe jusson rájok ereszteni népeiket.« [1]) Bottyán átköltözködése a Dunán kiváló örömet okozott Rákóczinak, de a Duna stratégiai fontosságánál fogva nem tartá elegendőknek eddigi vizi járóműveit a Dunán, hanem újaknak készítését rendelé el, és a felkelők szabad mozgását, úgy parti állásaikat, hidak, sánczok és palánkok építése által óhajtotta biztosítani. 1705. évi márcz. 2-án irja Egerből Vak Bottyánnak: »Hogy az Dunán által költöztetvén hadainkat, ott szerencsésen jártanak, ezen kegyelmed industriáját kedvesen vettük. Az hidnak csináltatását mindaddig halaszsza, mig hidmesterünk egész instructióval oda nem érkezik; mindazonáltal addig is az kivántató deszkákat s egyéb accessoriumokat kegyelmed készíttesse s hordassa a solthi sánczhoz. Az sajkáknak készíttetésében továbbra is szorgalmatoskodjék, melyeknek panczoztatására s egyéb kivántató vasmunkának teljesítésére parancsoltunk bizonyos számú mázsa vasakat odaszállíttatni. A midőn a szükség kívánja, az sajkák is elkészülnek, melyben kegyelmed kiváltképpen szorgalmatoskodjék, — sajkára való taraczkokról is teszünk dispositiót.« [2]) Igy jött aztán létre Bottyánvára Paks fölött, és a balparton az imsódi vagy imsósi sáncz. Ha ezen erődök és védelmi eszközök idejekorán fel nem állíttatnak, a német mind elszedte volna a kuruczok hajóit és hidjait. Mert az ellenség nem szokott ilyesmit próba nélkül hagyni. 1705-ben ápril elején valóban készületeket is tett az ellenség, mintegy kétezerig való lovas és gyalog a komáromi sajkásokkal, hogy Katva irányában rámenjen a Rákóczi hajóira. Bercsényi nem akarván kitenni magát a bizonytalan eshetőségnek, felhasználja az éjszakát, hogy félrerakja az ellenség szemei elől a mi útjában volt. Sajkáit és öreg hajóját egészen elszedeti a folyamról, szekerekre rakatja és Ujvárba viteti, mig az ellenség tömeges megrohanásának veszélye el nem múlik, vagy elegendő segítség nem érkezik.

Vak Bottyán ekkor már Kömlőd és Paks között állott Bottyánvárában, s hajóhidját is már felállította volt. A sajkák is serényen készültek. Vay Ádám, a fejedelem udvari marsallja, 1705. évi május 17-én megírja Rákóczinak az imsódi sánczból, hogy Bottyán uram magára vállalta a budai malmok és kom-

[1]) *Thaly*, id. m. IV. k. 408., 438. ll.
[2]) U. o. IX. k. 169—171. ll.

pok ellopását. »Csak az sajkái készüljenek; vasat kiván sokat.« [1])

Bottyánvára, a paksi híd és az imsódi sánez azért voltak kiváló hadászati fontosságú helyek, mert nem csak a Dunát tartották fel- és lefelé elzárva az ellenségtől, de szabad hadi vonalat is nyitottak a magyar seregnek Szeged felé és a Pest-hatvani magyar táborral összeköttetésbe hozták a Dunát s a túl a dunai kurucz csapatokat.

Június 4-dikén Földvárt is megszállták a kuruczok s a solti réven át Fehérmegyét és Tolnát a Kúnsággal kapcsolták össze. Grf. Eszterházy Dániel jún. 6-dikán már a földvári sánczból keltezi levelét a fejedelemhez. Földvár bevételénél vizi harczban sem volt hiány. Eszterházy a földvári Duna-szigetre hajdúságot rendelt a sajkás ellenségnek vigyázására. Mielőtt az imsódi sánczból megmozdúlt volna, előre küldé 6 sajkán a szegedi és más válogatott hajdúságbelieket, hogy a solti sánez mellett elhaladva, a Duna szigetjének felső részére vessék magokat. E feladatot a hajdúság szerencsésen végrehajtotta és a kijelölt szigetre megérkezett. Azonban még ki sem kötöttek, midőn 6 sajka szerb, kik az előbbeni napokban pálinkát, dohányt és eleséget vittek Budáról Földvárra, fölszedte horgonyait és visszaindulóban volt Buda felé. »Kiknek visszatérésekben eleiben állván az mi sajkáink a Duna szigetjének fölső részén, kemény harczot tettek egymással, majd másfél óráig szokott kemény álgyúlövések alatt; de Istennek neve dicsértessék, a mieinknek kevés károkkal: öt megsebesedettel és egy megholttal, a rácz ságnak peniglen számosan való elveszésével lett meg, — a minthogy tegnapelőtt, idejövetelemkor temettettenek is felessen. Az sajkáik visszaverettetvén, ide rekesztettenek, a minthogy most is minden készület nélkül az part alatt lebegnek, magok az sánczban beszorúlván.— Az sajkás pattantyúsa is tegnapelőtt egy hasonlóképen elveszett.« [2]) De a paksi hidnak, nevezetesen pedig Bottyánvárának, e fontos magyar hadműködési eszközöknek fenállását sem tekinthette az ellenség közönyös dolognak; a miért legelőbb is a hid megsemmisítését határozták el. E tervöknek elég korán ment híre; június 12-dikén már Bercsényi is megtudta azt és értesítette felőle a fejedelmet. A Komárom elejéig vigyázó portásai találkoztak ugyanis a kaszállókon némely komáromi magyarokkal, kik megsúgták nekik, hogy a győri és komáromi sajkások nagy készületeket tesznek a Dunán. Hajóikkal le akarnak ereszkedni Paksra, hogy a Bottyán hidját elbontsák. Azt is mondták, hogy

[1]) *Thaly*, IX. k. 189. l.
[2]) U. o. 194. l.

valami »*tüzes szerszámos hajót*« készítnek Győrött; ezt a hidnak akarják ereszteni, a lovas pedig ugyanakkor szárazon fogja megütni a mieinket. Bercsényi ajánlotta, hogy az e féle megrohanások meggátlására jó volna Vácz táján valami jó hajdunak ágyúkkal elállani a Dunát; mert a túl a dunai országrésznek megtartása a paksi hid és Bottyán vára megtartásától függ. Ez az ajánlat azonban már későn jött. Június 17-én 17 hajó német szállott meg az almási szigetben, kiknek minden mesterségök a hid elbontására volt irányozva.[1]) Almáson a szerbekkel egyesülve, keresztül veték magokat a földvári kuruczság ágyútüzén. — s harmad napon már Bottyánvára alatt állott a német hajóhad. Bottyán is megsebesült, mi a magyar táborban zavart és félelmet idézett elő, kivált a gyalogság soraiban, reménytelen bátortalanságba esvén a generális megsebesedésével. Bottyánvárát igen bombázták; az ellenség pedig megerősödött az által, hogy szárazi hada a vizen való erejével egyesülhetett. Eszterházy Dániel jelentése szerint »az ellenség sajkája 19, öreg hajója 8, apró hajója vagy ladikja szintén 8, melyekben német és rácz had vagyon berakodva; mindenünnen a praesidiumokból a maga hadviselő népeit összeszedte, faltörő ágyúival két nap és éjszaka kemény ostromokat tett a palánk ellen, de mink is utolsó vérünk cseppje kifolyásáig oltalmazni az erősséget s édes hazánkat készek vagyunk.« [2]) Pár nappal később a komáromi sajkások Csáki dandára ellen tettek egy diversiót 9 sajkával, de visszaverettek. Bottyánvára azonban a sokkal erősebb ellenség kezébe esett. A várat a kivonúlt kurucz őrség a hiddal együtt fölégette.

A vizen való átcsapásoknak legügyesebb mesterei az esztergomi hajduk voltak. Ha Rákóczinak módjában állott volna ezekből állítani össze egy jól fölszerelt, elegendő számú és kellőképen támogatott dunai hajóhadat, a Duna-vidéki hadjáratot bizonyára sokkal több dicső hadtett tette volna emlékezetessé. Igy azonban vajmi sokszor kellett a dunai kurucz tábornokoknak megkeserűlniök az elegendő vizi erő hiányát. Hajójuk soha sem volt elegendő, úgy hogy válságos pillanatokban még a hidak alól is ki kellett a hajókat szedetniök, vagy a németektől és szerbektől hajókat requirálniok. Az 1706-ra forduló télen kissé feljavúlt a dunai kurucz hajóhad. Rákóczi több hidkészletet, számos dereglyét, kompot és nehány hadi sajkát ácsoltatott emberei által; mi több, a bányavárosokban nehány rézpánczélos hajót is készíttete Sréter által. Emberei fát és deszkákat hordtak össze a Vág és Garam partjaira s

[1]) *Thaly*, id. m. IV. k. 577—584. ll.
[2]) U. o. IX. k. 198. l.

míg a vizek meg nem eresztettek, nagy serényen faragták a járóműveket. A mint aztán a jég márczius végével eltakarodott, a hajduság lóra pattant s oda nyargalódzott Pozsony alá, hogy 30—40 öreg hajót elvegyen a némettől. Ekkor tehát már intézkedni lehetett a Duna több pontjára nézve akár a csapatok átszállításáról, akár apróbb harczok fölvételéről. A csallóközi Seprős kiválóan alkalmas költözőnek tapasztaltatott, a miért is azt 3 jó komppal és vagy 10 hajóval látta el a fejedelem.[1]) Bottyán Komárom és Esztergom között, a Nyerges-Ujfaluval szembe fekvő Karvánál foglalt állást hadosztályával, a Csenkevárnak, máskép karvai sánczuak nevezett híd-, vagyis inkább ekkor már csak révfő-erőd sánczai közt. Feladata volt a császáriak dunai hajózását elfogni, viszont a közlekedést a Dunántúllal fentartani, továbbá az ellenséges esztergomi és komáromi várak alá, valamint a Csallóközbe portyáztatván, a németeket folyvást szemmel tartani és háborgatni. Bottyánnak túl a Dunára távozása után is megtartá e pont hadászati jelentőségét. Neszmély, Szőny és Tata környékén több ilyen vigyázó réve volt a Rákóczi-hadaknak, a honnan a Duna-melléki kuruczság, még akkor is, ha olykor nem rendelkezett hajókkal, megrohanta a Pozsonyból vagy Győrből alászálló császáriak sajkáit, s a parton haladva, egész Komáromig vagy Esztergomig kisérte és lövöldözte őket.[2]) A Budáról ágyús naszádaikon leevedző szerb sajkások dúlásai elől elmenekült Duna-Földvár-környéki lakosságot Bottyán ismét visszatelepité tűzhelyei mellé, s gondoskodott róla, hogy a közlekedés Kecskemét és Szolnok felé meg ne akadjon. Az itteni révet Nagy Péter kurucz kapitány őrizte.[3]) Kiváló jelentőségűek valának még e vidéken a szegszárdi és simontornyai átkelők.

E sánczok és palánkok nem csak az ellenséges hajóhad czélzatainak meggátlására, hanem a magyar sajkásoknak kikötőül, sőt az egész környék magyar érzelmű lakosságának biztosságára is szolgáltak. Mikor Bercsényi 1708-ban a karvai sánczot feladja és leromboltatni kezdi, hírül viszik neki Ujvárba, hogy 24 német sajka öreg hajókkal együtt a sánczok megpróbálására érkezett és két óránál tovább a sajkáikon levő taraczkokkal sebes lövést tettek a sánez ellen. E hírre az egész districtus kérve járul a fejedelem elé, hogy legalább addig, míg az aratók betakarodhatnak, ne kezdjék meg a sánez demolitióját. Heisztert, ki ugyanekkor Esztergomot megprófontozni szándékozék, ugyancsak a sánczuak őrsége és sajkás hada akadályozá

[1]) *Thaly*, id. m. V. k. 63—207. l.
[2]) Dunántúli hadjárat.
[3]) U. o.

tervének kivitelében, pedig 16 hajót vetett a Dunára és hidkészleteit is már mind készen tartá. [1])

Egyébiránt Rákóczinak nem volt elhatározásában ezen a nyáron valamely derekasabb csatározásba bocsátkoznia a németekkel. A bekövetkezendő őszszel Sziléziába tervezvén egy hatásos betörést, erre a czélra épségben akarta megtartani csapatait. Bercsényi a Garam mellett állott; a Vágnál pedig, hol a császáriak is Szeredtől Komáromig több erős sánczot építének, Bottyán vezéreskedék. A németek e közben Budán összpontosítának némi sereget és onnan küldék szét a tiszai és Száva-drávai vidékre, meg Erdélybe. 1708. szeptemberben 27 hajójuk kötött ki a Gellérthegy alatt 4000 főnyi gyalog katonasággal. Ezek Pétervárad ig vizen mentek tovább. Pétervárad ról Szegedre és Erdély felé távoztak. Egyidejűleg Heister Érsekújvárt szállotta meg, de három hétig sikertelenül bombázta a várat; végre elvonúlni volt kénytelen a Bercsényi által hősiesen megvédett falak alól.

Az 1709-dik évi hadviselés a kuruczok szerencséjének hanyatlását jelzi. A fölkelőket az ellenség szűk karikába szorítá. Kudarczok, a császári hadaknak nyomása és kegyetlensége elbátortalaniták a magyar hadakat, és már alig lehetett ellentállásra csak gondolni is. Az öreg Bottyán, a Rákóczi szabadságharcznak legkimagaslóbb vitézi alakja s legfőbb támasza, a tolnai lápok közé szorúlt és nem tudott a Dunán átkelni. Levele, melyet augusztus 15-dikén a dunavecsei mezőről ír a fejedelemnek, élénken illustrálja a nyomorúlt állapotot, melyben akkor a soha teljes tökélyre nem izmosodott magyar vizi erő volt. »Nekem — úgymond — semmi átköltözéshez való praeparatumom több két hajónál nincsen. Most csináltatok valamely kompot összeszedett dirib-darab deszkákból. De felséges uram, ha csak több hadak éjjel-nappal nem jönnek, a Dunán-túli földet amittáljuk. Már is Földvárhoz szállott egy része előmben az ellenségnek. Nem lévén több két taraczknál vélem: feles sajkások szűntelen itt előttem forognak a Dunán.« [2])

Bottyán előbb Soltnál, majd Földvárnál kisérlé meg az átkelést, de sikertelenül; nem csak mivel a Budáról lebocsátott ágyús naszádok zárák el a Dunát, hanem mivel a Simontornyát vívó Heister, Bottyán jöttének hírére, maga is Földvárhoz szálla s átkelését meggátolá. [3]) Augusztus 22-dikén Földvárhoz másfélezerig való német is érkezett, Bottyánvárát pedig a Száva-Dráva-közéről érkezett szerb tömegek lepték el, hogy az

[1]) Arch. Rákóczianum IX. 492—498. ll.

[2]) U. o. 713. l.

[3]) *Horváth M.*: Magyarorsz. tört. VI. 552. l.; és *Thaly*: Bottyán élete.

öreg tábornok át ne mehessen a folyamon. A sajkások is szüntelen mellette jártak és »sok lődözködéssel« úntatták. Ennek következtében elhatározta: Buda felé fölhúzódni és az átkelést Vácz táján megkísérleni. Ezt a kísérletét szerencsésen végre is hajtotta. Az üldözésére kirendelt budai őrséget megvervén, átkelt a Dunán és egy fordulással a Szeged körül csoportosuló bácskai szerb népre csapott. [1])

Ezentúl már csak kivételesen csillámlott fel a kuruczság vitézsége vizi viadalokban. Bottyán az 1710-diki hadjárat alkalmával nem volt többé életben, Beresényit pedig Kassára rendelé a fejedelem. Károlyi Sándor, kire most a kuruczság vezérlete bízva volt, midőn Erdély széleiről felvonúlt az apáti táborba, a Tiszán csak úgy hatolhatott keresztül, hogy a nép csolnakjait és dereglyéit az egész környéken erőszakkal elszedette. A Dunán-túlra hadjáratot intézendő, e dereglyéket és csolnakokat szekereken a Dunához kellett szállíttatnia, mert a budai német tábornok a kuruczság átcsapásainak meggátlása végett minden járóművet lefoglaltatott a Dunán magának, Rákóczinak pedig ekkor már semmi hajóhada sem volt, s Érsekujvár és annak megerősített partvidéke is már szintén a császáriak kezében volt.

A mint a magyar szabadsághősök fölkelését az ellenfél fegyvereinek túlhatalma szétoszlatá, a komáromi sajkások zászlóalja azonnal a szárazi seregnél szokásos létszámra egészítetett ki, rendeltetvén egyszersmind, hogy *ezentúl Komáromban, mint a sajkások törzshelyén, hat század, — Esztergomban és Győrött, mely vizi erődöknek fontossága az utóbbi fölkeléskor gyakran tapasztaltatott, két-két század sajkás tartassék állandóan fegyver alatt.* [2])

A szatmári béke után öt esztendőn át a vizi hadászatban is teljes nyugalom állott be. A dunai hajóhaddal ujból csak 1716-ban találkozunk. A török háborúra való készületek alkalmával a dunai hajóhad ügyét is szóba hozta Jenő herczeg s követelte a bellicumtól, hogy a császári dunai ármádia a török vizi erőt ellensúlyozni képes védelmi és támadó harczokra teljesen alkalmassá tétessék. A fővezér ezen erélyes föllépésére határozta a hadi tanács, hogy 12 nagy és középszerű dunai hadi hajót, továbbá megfelelő mennyiségű fegyveres sajkát készíttet a hadjárathoz s a herczegnek rendelkezésére bocsátja. [3]) Építési

[1]) Arch. Rákóczianum, IX. 718—725. ll.

[2]) *Szvetich M.* helytelenül állítja, hogy ez az osztrák örökösödési háborúban történt. (Szerbszki Lyetopisz, 1830. II, 1—4. ll.)

[3]) »— — quumque rex intelligeret, magno usui futuram in Danubio classem ad cibariorum et bellici apparatus securitatem: actuarias reficiendas et bellicas, quales nempe vastus profundusque Danubius fert, aedificandas curat.« (*Katona:* Tom. XIX—38„ 270. l.)

költségekre 245,000 frt utalványoztatott. Az akkori idők értékviszonyaihoz mérve oly nagy összeg ez, a milyent az előtt a birodalom folyami hajóhadának czéljaira tudomás szerint még soha sem fordítottak. Az újonnan készitendő nagy hadi gályák és gualetták terveinek előállitására, valamint az utasitások közlésére, mikép kellessék az épitendő hadi járóműveket legczélszerűbben használni a Dunán, *Seestadl* dán tengernagyot kérte fel az udvari hadi tanács. Seestadl meg is jelent Bécsben s a termetes tengeri hajóknak alkalmazását a Dunán főleg azért javasolta, mert ilyen hadi járóművekkel, még ha csekélyebb számban épittetnének is, eléggé hatályos ellentállást lehet kifejteni az ellenség támadásaival szemben.[1]) Seestadl tervei elfogadtattak s azok keresztülvitelével *Flokhe Gerson* hamburgi, *Davids Tamás Dániel* londoni és *Leonhard* Bécs-városi hajóépitő mesterek bizattak meg. A munka Bécsben, Péterváradon és Eszéken 1715. évi télen vétetett foganatba. Faanyag annyi hordatott ama helyeken össze, hogy a hadi hajókon kívül az összes császári hidkészletek helyreállitásán is egyszerre dolgozhatott az ország különböző vidékeiről összetoborzott ácsnép. A hadi tanács ugyanis a Dunán három, a Tiszán két és a Dráván egy hajóhidnak felállitását rendelte el, hogy a törökök ellen működendő hadtestek szabad mozgása Nándorfehérvár, Temesvár és Bosznia felé biztositva legyen. Azontúl egy hajóhid szekereken követé a főtábort.[2])

Jenő főherczeg 1716. évi júl. 9-dikén már Futakon, 27-én Péterváradon volt, s ott ugyanazon sánczokban helyezkedett el, melyeket huszonkét évvel ez előtt Caprara épitett vala. A törökök Nándorfehérváron gyülekeztek Ali nagyvezirrel élökön; július végével pedig már a szerémi Fruskagora magaslatain Péterváraddal szemben foglaltak állást. Aug. 5-én a császári sereg teljes diadalt aratott az ozmánokon, bár dunai flottillánk kevesbbé felelt meg a várakozásoknak. A Bécsben ácsolt új hajók közül mindössze csak hét készült el 1716. évi nyárára. April elején a 64 ágyúval fölszerelt »Szűz Mária« nevű gálya készült el, kevéssel utána a hasonló nagyságú második, mire május 15-dikén mind a két hadi hajót nagy ünnepélyességgel vizre eresztették. Július 15-dikén hét ilyen colossus állott már készen. Ekkor gróf Kollonics bécsi püspök, a pápai nuntius, az összes miniszterek, méltóságok és beláthatatlan néptömeg jelen-

[1]) »Es wurden Schiffe gebaut, um eine Donauflotte zu bilden, welche derjenigen der Türken Wiederstand zu leisten bestimmt war.« (*Arneth Alfr.*: Prinz Eugen. II, 384.)

[2]) *Birago Károly*: Geschichtliche Daten über die Donau Flottille. Kézirat d'Este Miksa főherczeg hagyatékából a *bécsi cs. és kir. hadügyi levéltárban.* (1845. 15. 52. A. ad Nr. 530.)

létében, »mely még soha sem látott az előtt ilyen hajókat«, mind a hét gályát ünnepélyesen fölszentelte s egyenként a következő nevekre keresztelte: »*Szüz Mária*« (a főhajó, később tengernagyi hajó), »*Szent Lipót*«, »*Szent József*«, »*Szent Károly*«, »*Szent Erzsébet*«, »*Szent István*« és »*Szent Ferencz*«. Az új hajók hossza 133, szélessége 28 láb volt; 50 ágyúnál egyiken sem volt kevesebb. E hajók közül a *Lipót*, *József* és *Károly*, mindegyik külön-külön kapitánynyal ugyan, de együttesen Schwendimann Gáspár admirálnak parancsnoksága alatt azonnal útnak indítatott Budára és onnan a pétervárади táborba. De mire a hajók az Al-Dunára leérkeztek, a pétervárади csatának már vége volt. A csatában részt vett régi hadi hajók oly gyengéknek bizonyúltak, hogy Jenő herczeg nem merte velök Nándorfehérvár vívását megkisérleni, a miért is előbb, mig az útnak indított új hadi hajók Bécsből megérkeztek, Temesvár kiostromlásához fogott. A megérkezendő új hajókról pedig úgy intézkedett a herczeg, hogy azok a Tisza torkolatában Zimony és Belgrád felé vigyázó állást foglaljanak el a török hajóhaddal szemben.

Az alatt Jenő herczeg a Temesvár bombáztatásához szükségelt tüzérséget, hadi szereket és egyéb kellékeket a pétervárади régi hajókra szállittatá, azokat a Dunán és Tiszán Titelig, onnan pedig a Bégán egész Temesvár alá viteté. E szállitmányt a komáromi sajkások és egy ezred gyalogos négy ágyúval fedezte s egész Titelig kisérte. A sajkások fővajdája, ki embereit személyesen vezénylé, *Esztergomi János* volt.

1717. évi április végével, bár szomorú kimenetelű, de azért említésre méltó hőstettet hajtott végre sajkáinkkal az Al-Dunán báró Petrasch Ernő vértes ezredbeli tiszt. Ugyanis Mercy Florimund tábornok, temesvári várparancsnok és a múlt évben visszafoglalt Temesi Tartomány kormányzója, ki most a Belgrád ostromára készülő seregnél mint határparancsnok vezényelt, Pétervárадról egy élelemszállitmányt akart a Dunán Páncsovára vitetni, minthogy az ottani raktár a császári seregre nézve, ha Belgrád ostromára kerül a dolog, lényeges leendett; következőleg nagyobb készlettel kellett azt ellátni. Azonban e terv végrehajtása nem csak kétségesnek, hanem némelyek előtt éppen lehetetlennek látszék, miután Páncsovára Belgrád alatt, az ellenséges hajóhad ágyúinak torka előtt kellett elhaladni. Mercy e merész vállalat végrehajtását az említett Petraschra bízta. Minden esetre sajátságos megbizás volt egy vértes ezredbeli tisztre nézve. Azonban Petraschnak elég volt, hogy más nem merte e megbizást elfogadni. Készséggel vállalkozott tehát a bravourra, s úgy intézte dolgát, hogy Belgrád alatt éjnek idején haladjon el. Ápr. 16-dikán jókor reggel Pétervárадnál hajóra

ült, miután — mint ő maga beszéli — előbb misét hallgatott, megáldozott, egy szegény templom számára 200 frtot ajándékozott és legénységével együtt egy pap által magát megáldatá.[1]) A szállitmányt szerencsésen elvitte rendeltetése helyére; de visszafelé a dunai török hajóhad egy osztálya, mely erősebb volt az ő sajkásainál, útját állta. Az ütközet alatt, mely a két hajónép közt fejlődött, meggyulladt a puskapor azon a sajkán, melyen maga Petrasch is volt. A fölrobbanás megölte embereinek legnagyobb részét, ő maga pedig megsebesülvén s fogságba kerülvén, csak a passarowiczi béke után nyerte vissza szabadságát.[2])

A királyi hajóhadnak ezen különböző irányú tevékenységét eleinte nem akarta észrevenni a Nándorfehérvárnál mozdulatlanúl álló török hajóhad. Temesvár vívása alatt a török hadaknak egész figyelme ama főjelentőségű erősség sorsára volt irányozva. De mig a törökök tekintete Temesvár felé révedezett, a császáriak vizi erejét szűntelen gyarapította a nagy tervek végrehajtására induló fővezér. Mercyvel a temesi részeket bentazva, különös gonddal tanulmányozta az Al-Duna partjait, hogy elhatározza: a Dunán vagy pedig a Száván szállitsa-e át a sereget. Végre megállapodott, hogy Páncsovánál megy át a Dunán. E feladat sürgősen követelte, hogy hajóhadát rendbe hozza. Az 1717. évi hadjáratra június 10-dikéig ismét három új gálya készült el. Ezek a bécsi székeskáptalan nagyprépostja által fölszenteltetvén, »*Kapisztrán János*«, »*Terézia*« és »*Jenő*« neveket nyertek. Ekkoráig készen és fölszerelve 10 hadi gálya volt tehát, 400-nál több ágyúval. Épitésök és fölszerelésök 40,000 forinttal túllépte az e czélra utalványozott fentebbi költséget. Ezen immár tekintélyes dunai hajóraj kormányzására Schwendimann mellé *Andersen Péter* dán hajókapitány neveztetett ki al-admiráli minőségben.

Andersen június végével vitorlázott le hajóival a Dunán. Még el sem indúlt a bécsi kikötőből, midőn a csatatéren működő Schwendimann már eltávozott Zalánkeméből és a herczeg kivánatára a Dunavicza torkolata felé vitorlázott hajóival. A Dunavicza torkolatában két gálya horgonyt vetve, Diesbach tábornok utasítatott a herczegtől, hogy e két hajó oltalmára 3 zászlóalj gyalogot és 200 lovast vezessen az újonnan felhányt dunaviczai redouteba; míg 3 gálya és egy szakasz sajkás a Dunaviczába evedzett be egész az Oppova nevű faluig, a hol június 13-dikán Mercy gyalog hadteste hajókra szállva, a Dunaviczából a Temesbe szállítatott Páncsova alá, hogy ott a

---

[1]) Lásd emlékiratát a zlini levéltárban.

[2]) *Böhm Lénárd:* Délmagyarország külön történelme. I. 346. l. — *Arneth,* id. m. II, 421. l. — *Griselini:* Gesch. d. Tem. Ban. I, 144.

császári hadaknak átköltözését a Dunán, valamint Belgrád körülzárolását segélyezze. Jenő herczeg ugyanis jún. 9-én indult el seregével Pétervárad alól, átkelt a Tiszán és Bégán, s tábort ütött azon nagy síkságon, mely Nagy-Becskerektől Páncsováig terjed, a míg összes seregét a Duna jobb partjára átszállithatná. Az átköltözés június 15., 16. és 17-dikén ment végbe a visniczai hidon. Ez alkalommal 3 gálya a hajóhidnak és a csapatok átkelésének fedezésére szolgált, egy gálya az ottani dunai szigetek felső csúcsánál, kettő pedig a sajkákkal és bárkahajókkal Visnicza alatt és fölött volt felállitva.

Június 19-dikén 50 sajkát és néhány félgályát küldött az ellenség Visnicza felé, hogy a császári hadak átkelését és előhatolását megakadályozza. Már későn érkeztek e hajók és sikert nem érhettek; nagy kudarczczal kellett a nándorfehérvári vizivárosi kikötőbe visszavonúlniok. Sajkáink és a parti tüzérség fokozódó harczkedvvel üldözték őket egész a török vársánczok közelébe, a hol megállapodtak s az utánok nyomuló fősereget bevárták. A mint a császári sereg Belgrádnál megérkezett, a török hajóhad ismét előbukkant a kikötőből és hevesen kezdé a mieink balszárnyát lődözni. Azonban ezen vállalatuk sem volt szerencsés. Jenő herczeg egy erős ágyútelepet fordított feléjök, melynek jól irányzott golyói a folyam tükrét csakhamar simára söpörték. A császári sereg tábort ütött aztán, melyet a Szávától a Dunáig sánczokkal s védőművekkel erősített meg, a tábor mindkét szélét pedig hadi hajókkal oltalmazta.[1])

Miután Belgrád a Szávától a Dunáig körülzároltatott, a visniczai hajóhidat a császáriak ismét széttagolták és két gálya kiséretében a császári tábor közelébe hozták, a hol jún. 25-én új hid készülvén, a hajóhad oltalma alatt az összeköttetés a temesi részekkel újból helyreállitatott. A 127 hajóból álló hidra két gálya és a sajkások hada vigyázott. A Dunavicza torkolatában hagyott »Szent-Ferencz« és »Szent-István« nevű gályák ugyanekkor Zimonyba parancsoltattak, a hova alig megérkezve, júl. 5-dikén már harczba kellett menniök a török félgályák ellen, melyeket a belgrádi basa kémszemlére küldött vala. Az ellenséges hajók e támadása a törökökre nézve eredmény nélkül maradt, sőt jelentékeny csorbájokkal végződött. Néhány sajkájokat elfogták a császáriak, több félgályájokat pedig fenéken lőtték, úgy hogy kevés időre rá kénytelenek voltak visszafordúlni s a belgrádi vár ágyúinak oltalma alá futni. Ugyanaz nap délután 50 fregátta, számos félgálya és a sajkák egy jókora csoportja ismételte a támadást a császári gályák ellen; de bár egészen bekeríték hajóinkat, az ágyúk és

[1]) *Fessler*, X, 27. *Meynert*, V. r. 2., 365.

a fedélzeti katonaság pusztító tüzének csak rövid ideig állhattak ellent, s alkonyat felé nagy veszteséggel tértek vissza Belgrádba.

Július 13-dikán szélvész dühöngött s a szávai hidat nagyon megrongálta, a dunai hidat pedig egészen szétszakította. A förgeteg egy török gályát is letépett horgonyáról s a magasan tornyosuló hullámokon ide s tova dobálta. Sajkásaink, nem törődve viharral és veszedelemmel, utána evedztek az elemmel küzködő ellenséges járóműnek s heves viaskodás után elfogván azt, trophaea gyanánt a zimonyi kikötőbe vitték. A zimonyi hadi hajók megerősitésére a Jenő herczeg nevét viselő gálya, mely eddigelé Pétervároadon állott, négy ágyú-naszáddal szintén a háború színhelyére rendeltetett. Július 15-dikén ezen járóművek is belevonattak az ostromló császári had működésébe; de még teljes hónapig kellett várakozniok, míg Andersen hajóhada Bécsből Belgrád alá érkezett. Ekkor aztán teljes erővel megkezdődött a vár töretése. Aug. 15. és 16-ka közötti éjjel minden intézkedés megtétetett a döntő támadásra. Ez alkalommal a vár bombáztatásánál kitünő szolgálatokat tett a királyi hajóhad. A vár aug. 17-dikén megadta magát s a hitetlenek kiürítették a várost. Mintegy 600 ágyú, az egész török dunai hajóhad és temérdek lőkészlet került a győztesek kezébe.[1]) A várfalak ostromlásában ténylegesen 10 hadi hajónk működött közre; t. i. a »Szent-József« nevű 40 darab nyolcz fontos ágyúval; e hajón maga az admirál Schwendimann parancsolt. Továbbá a »Szűz-Mária« nevű 64 ágyúval, melyen Andersen vezényelt; a »Szent-Lipót« 54 ágyúval, Buchsemann hajókapitány vezénylete alatt; az »Erzsébet« 50 ágyúval, és a »Boromei Károly« 40 ágyúval, Sildo kapitány vezénylete alatt; a »Szent-Ferencz« 40 ágyúval Stark, a »Szent-István« 30 ágyúval és a »Szent-Jenő« 50 ágyúval Königsfeld kapitány commandója alatt. E hajók akkép voltak elhelyezve, hogy a »Ferencz«, »Jenő« és »István« Zimonynál; a »Lipót« és »Károly« Belgrád közelében a dunai hajóhid fölött; a »Mária«, »Erzsébet« és »József« a Temes torkolatánál foglaltak állást. A »Kapisztrán« és a »Terézia« később érkezvén, szintén a zimonyi hajókhoz csatlakoztak.

Tagadhatatlan, hogy e vizi óriások, melyeknél a Duna nagyobbakat és rettentőbbeket még soha sem látott, főrészesei valának a félhold megaláztatásának Belgrádnál III. Károly győzelmes hadserege által. S mégis Jenő herczeg, e századát megelőző hadvezéri lángész és reformátor, nem volt megelégedve hajóraja működésének eredményével. A gályákat túlságosan termetesknek találta folyami használatra; mély járá-

[1]) *Meynert*, V. r. 2., 365.

suk miatt kevesebbé valának fürgék mozdulataikban. Andersennel együtt behatóan tanulmányozta tehát a dunai hadi hajók czélszerűbb átalakitásának kérdését és alapos megfontolás után arra a meggyőződésre jutott, hogy ezentúl a dunai gályákat nem szabad annyi ágyúval és oly sok legénységgel megterhelni, — hogy továbbá jövőre sokkal könnyebb és szabadabb mozgású hadi járóműveket kell a Dunán alkalmazásba hozni.

Belgrád bevétele után, szept. 12-dikén, az összes királyi hajóhad befogadására tágas kikötőt kezdett Jenő herczeg a vár alatti dunai Vizivárosban építtetni, mely vaskapujával együtt, melyen át a hajók veszély idején a kikötő belső bástyái közé is befuthattak, beiszapolva ugyan, de máskülönben meglehetősen conservált állapotban mai napiglan is fenáll. E kikötőben maradt a királyi hajóhad 1718. évi június 29-dikéig. Ekkor Visniczára úszott alá, és nehány hétig, mig a békealkudozások Passaroviczon Szerbiában folyamatban voltak, ama falu alatt horgonyzott. Mi történt vele a júl. 21-dikén létrejött béke és az ezzel befejezett al-dunai hadjárat után, biztosan meg nem mondható. Azonban valószinű, hogy Visniczáról Belgrádba vitorlázott vissza a hajóhad és az ottani kikötőben, a sajkák kivételével, melyeknek komáromi s győri legénysége haza sietett családi tűzhelyeihez, hosszabb időn át pihenőt tartott. E pihenőre talán szüksége is volt, hogy a sebek, melyeket az utóbbi évek harczaiban, főkép Belgrád elkeseredett vívásakor kapott, ismét megorvosoltassanak, és a rongálások, melyeket rajta az ellenség ezernyi golyóinak zúzása okozott, a faanyagban és hajóépitő mesterekben bővelkedő szerb földön kijavíttassanak. Belgrád és Orsova elestével az Al-Duna teljesen fölszabadúlván, egyelőre a hajóhad szaporitásának kérdése is elejtetett. Szóval a hajóhad dolgában hosszabb csend állott be, úgy hogy a Belgrád visszavételének dicsőségében osztozó 10 dunai gálya további sorsáról sok ideig a bécsi hadügyi levéltárban is teljesen hiányzanak a hivatalos értesitések. Csak a dunai sajkásokról tudni, hogy 1719-ben urat cseréltek *Fehérváry Györgyben*, ki Esztergomi János után neveztetett ki a komáromi immár egészen elráczosodott sajkások fővajdájává (Oberwaywoda militiae nationalis Csajkistarum). Fehérváry György e tisztét egész 1746-ig viselte. [1])

Évek multán ismét föllharsant a harczi kürt kelet felől. Oroszország, III. Károly király szövetségese, 1736-ban a portával háborúba keveredvén, Ausztriát is, mely szerződésileg kötelezve volt segíteni neki, magával rántotta a háborúba. Savoyai Jenő herczeg, a császári háznak s a birodalomnak e hatalmas oszlopa, április 21-dike óta nem volt többé az élők

[1]) A komáromi szerb község évkönyve.

között. Tanulmányait és újításait nem érvényesítheté többé a dunai hajóhadnál. 1736. évi szeptemberben La Merveille ezredest küldé a hadi tanács Belgrádba, hogy a kikötőben pihenő régi gályákat hadi készletbe tegye, s általában az al-dunai hajóraj mibenlétéről körülményes jelentést adjon. Merveille jelentésére nem maradt meg a hadi tanács a régi gályák fölszerelésénél, hanem újabb hajók építését is határozta, egyszersmind gróf Seckendorf altábornagyot az al-dunai hajókészlet újabb beható megvizsgálására és a szükséges fölszerelvények beszerzésére Belgrádba küldötte.

Seckendorfnak a hadi levéltárban találtató jelentéséből kitűnik, hogy a belgrádi hajóármádia nagyon rossz állapotban volt, a hadi eszközök hiányosak s rendetlenek valának, a régibb gályákból egy sem találtatott többé, a Seestadl-Andersen féle gályák közül is csak a »Károly« és »Erzsébet« találtatott jó karban, de fölszerelés nélkül, 3 másik gálya pedig éppen javítási munkában volt. A »Károlyról« azt jelenti Seckendorf, hogy módfelett mély járatú és csak is az Al-Dunán használható; miért is Orsovánál a Duna elzárására kellene felhasználni. A többi hajók vizmélysége csak 3 lábnyi, s eléggé czélszerűek is, 30 ágyút könnyen elbirnak. Ezeket, noha még munkában vannak, szintén Orsovára kellene küldeni; kijavíttatásuk és fölszereltetésök ott könnyebben megtörténhetnék, mert ott kevesebb a sürgős dolog, ellenben több a faanyag és munkás kéz.

A hadi tanács határozatából 4 új dunai nagy gálya és 2 dán lapos fenekű dereglye építése vétetett foganatba. Építőmestereket a trieszti császári marinából, és minthogy azok a sok munkát nem győzték, még Fiume és Buccariból, Zeng és Velenczéből hozattak Bécsbe. A munka serényen folyt. A 4 gálya, melyeknek nagyobbika 40, a többi 36 ágyúra volt tervezve, július 1-ére elkészült s gróf Kollonics bécsi érsek által ünnepélyesen fölszenteltetett. Az egyik »*Sasnak*« (L' Aquila Imperiale) neveztetett el a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásának tiszteletére, a másik »*Oroszlánnak*« (Il Leone) szent Lipót tiszteletére, a harmadik »*Rozmárnak*«(Il Cavallo Marino) szent József tiszteletére, a negyedik pedig »*Acsának*« (Il Tritone) szent Mihály arkangyal tiszteletére. Az új járóművek parancsnokságával tervezőjök, *Marchese Pallavicini* bízatott meg. Alatta szolgáltak az egyes gályákon mint hajókapitányok: az ifjabb Asseman a bécsi hajógyár felügyelője, *Campitelli* és *Chevalier Leaumont* máltai lovagok, *Foglieta* és *Canali* génuai hajókapitányok. Matrózokat és harczosokat a hajók kiszolgálására Hamburg, Liverpól és Génuából szerződtettek. Szükségeltetett pedig matrózokban és garnisonban minden hajón 300

ember, 1 fő- és egy alkapitány. 4 hadnagy, 3 gyalogos tiszt, 1 tüzértiszt, 5 lövészmester (Bombardiers) és 10 közpattantyús. Az összes hajóármádia fentartásának havi költségei 24,000 forintban állapíttattak meg.

Az újonnan épült 4 hadi gálya és a szintén most készült 4 vitorlás sajka júl. 3-án. temérdek nép jelenlétében, zeneszó és ágyúdörgés mellett indult el Bécsből Belgrád felé. Azonban az indulás ezen ünnepi hangulata nem menté meg őket a legsiralmasabb sorstól. Alig haladtak pár lépésnyire, midőn a »Prater« alsó végén a homoktorlatokban megfeneklettek. Kinos helyzetökből öt nap múlva nagy erőfeszítéssel menekülhettek csak. Pallavicini kénytelen volt a külföldi hajólegénységről lemondani s helyettök hazai hajónépet szerződtetni, kik a tengeri hajózáshoz mitsem értettek ugyan, de annál jobban ismerték a Dunának minden zegét-zugát. Mindamellett a nagyobbik hajó Petronelnál másodszor is zátonyra jutott és öt heti ott veszteglése által újabb szomorú tanuságát adta annak, mily czélszerűtlenek az e féle mély járatú s csakis tengerre való súlyos hadi hajók még nagyobb folyamokon is. — és mennyire helyén lett volna Savoyai Jenő herczeg tanácsát követni, ki az óriás gályáknak a Dunáról eltávolitását már évekkel czelőtt élénken sürgette.

Ez alatt az Al-Dunán Orsova megerősitésén munkálkodott a királyi hajóhadnak Belgrádban állomásozó egyik osztálya. Assemann kapitány a »Károly« és »Erzsébet« gályákkal 1737. évi ápr. 14-dikén alávitorlázott Orsovára és elzárta a Dunát. Belgrádon még két teljesen fölszerelt hadi gálya maradt vissza, azonban hajólegénység nélkül. Később a Pallavicini hajóraja is oda érkezett, de a hadjáratban egyéb haszna nem volt, mint hogy Belgrádban horgonyt vetett és mindvégiglen helyben maradt a város őrizetére. De az admirál. gróf Pallavicini, nem maradt Belgrádban a hajóknál. Bécsből parancsolatot kapott, hogy haladéktalanúl Orsovára sietvén, az ott állomásozó két gályát készítse föl harczképesre és siessen velök Viddinbe. Az admirál augusztus 16-dikán érkezett Viddinbe és legott hadi állást foglalt gályáival meg a sajkásokkal az azon nap elkészült prisztoli hajóhid mellett, hogy azt fedezze. Ütközetre nem került a dolog. A hajóhad gyengének érezvén magát, nem merte Viddint megtámadni, sőt Seckendorf tanácsára visszavonúlt veszélyeztetett állásából. Ez a visszavonulás viz ellenében sok nehézséggel járt; a hajókat valamint a Duna hidját vontatni kellett fölfelé. A törökök pedig mindenütt nyomukban voltak, és bár mindenütt visszaverettek, a hátrálás

[1]) *Meynert:* Gesch. d. Kriegswesens. IV. k. 66—69. ll.

nehézségeivel bajlódó császáriaknak mégis fölötte sok kárt és nem kevesebb kellemetlenséget okoztak. Radojeváznál 13 török ágyúnaszáddal kellett megküzdeniök. Az ellenség 3 járóművét vesztve csak akkor hagyott fel az attaquirozással, midőn már a császáriakban elég érzékeny károkat okozott. Szept. 29-én a »Károly« ellen intézett támadást 19 török sajka; de ezek is, noha a partról segélyezve voltak, az esthomály bekövetkeztével elhátráltak. Szept. 30-dikán ugyancsak a »Károlyt« támadta meg 9 török sajka az Osztrova szigetnél. A hajó fegyveres népének és a sajkásoknak ekkor is sikerült az ellenséget rövid idő múlva elűzni a láthatárról; de nehány matróz most is halva maradt.

Nagyobb bajt okozott az ellenség ezen meghiúsult támadásainál a Duna csekély vizállása. Midőn a császáriak, számtalan nehézségek leküzdése után s folytonosan harczolva, elvégre a Vaskapuig elvergődtek: megdöbbenve látták, hogy a Vaskapu zuhatagjain a fölmeredező sziklák miatt lehetetlen keresztülhatolniok. Lebocsátották tehát horgonyaikat a Bek nevezetű szigetnél, egy órányira Orsova alatt, abban a szándékban, hogy a gályákat, melyeknek kiszolgálására nehány sajkát is ott fogtak, a sziget kikötőjében kiteleltetik. Ez a szándékuk nem mehetett teljesedésbe. Az ellenség már november 10-dikén fölvezette hajóhadát a sziget közelébe, s vizről és szárazról oly hevesen bombázta a császáriakat, hogy nem maradt egyéb hátra, mint lehető gyorsan elsülyeszteniök a »Károlyt« és »Erzsébetet«, aztán pedig sajkákra ugrálva megfutamodniok Orsovára, a szigetre tolakodó ellenség elől.[1])

Az osztrák csapatok minden ponton hátrányba jutottak, és az illetők örvendhettek, hogy a fáradalmak s nélkülözések, valamint a betegségek miatt szánandó állapotba jutott sereget az idei hadjárat végén legalább császári területre, biztosságba hozhatták.

A téli fegyverszünetet nem csak a fenyegetett vidékek megszállására, várművek és erődök épitésére s kijavitására használta a szorongatott bécsi hadi tanács, hanem a megrongált és csúful elhanyagolt dunai hajóhad gyors helyreállitása iránt is sürgős intézkedéseket tőn, annál inkább, mert ekkor még senki sem tudhatta: Belgrád vagy Temesvár lesz-e az ellenséges ostromlás czélpontja.[2])

---

[1]) *Hammer* (Gesch. d. osm. Reichs IV, 340.) tévesen állitja, hogy a »Károly« és »Erzsébet« hajók a törökök kezébe jutottak, kik azokat fölégették, előbb azonban az ágyúkat partra szállitották. Ez az állitás a bécsi hadügyi levéltárnak erre vonatkozó emlékeivel ellenkezik és minden alapot nélkülöz.

[2]) *Böhm L.*, id. m. II, 38. l.

Khevenhüller tábornagy, kit a hadi tanács Belgrád és Temesvár megvizsgálására küldött, hivatalos jelentésében igen szomorú képét tárja fel amaz állapotoknak, melyekben ekkor az al-dunai királyi hajóhadat találta. Khevenhüller írja: »A császári hajóármádia teljesen megromlott állapotban van, a tisztek és matrózok részint betegek, részint távol vannak, sokan le is köszöntek. A hajóhad fölött jelenleg egy a marinánál soha szolgálatban nem állott gyalogos kapitány parancsol. Lehetetlen tehát az Orsovára rendelt két újabb gályát fölszerelni, ha csak La Merveille ezredes meg nem bizatik e munkával. A Bécsben épült 4 hadi gálya, az »Aquila«, a »Cavallo«, a »Tritone« és a »Leone« olyan rossz állapotban van, hogy a jövő évi hadjáratban éppen semmi haszuukat sem vehetni, mert darabokra szétbomlanak. Belgrádban elegendő fakészlet van, hogy belőle két egészen új hajó épittessék.« [1])

Egyidejűleg Pallavicini egy emlékiratot nyújtott be a hadi tanácshoz, melyben a dunai haderőre vonatkozó javaslatait, nevezetesen a császári hajó-escadrenak harczképes állapotba helyezésére czélzó terveit előterjesztette. Szerinte szükséges haladék nélkül egy szakértő tisztet Belgrádba küldeni, ki a legutóbb Bécsben épitett 4 gályát jókarba helyezni és fölszerelni képes; más különben ama gályák végképen el fognak pusztúlni. A Vaskapunál elsűlyesztett »Károly« és »Erzsébet« hajóknak kiemelését is javasolja. »E hajókat — úgymond — nem lett volna nehéz megmenteni, ha Assemann kapitány az ő rendeletei szerint járt volna el. Az artilleriát és hajófölszerelvényeket Orsováról Belgrádba kell vitetni, hogy az ottani hadi hajók kikészitésénél felhasználtassanak. A hajók legénységét, mely Belgrádban és Triesztben még található, jobb bánásmóddal kell a szolgálatba visszaédesgetni. Eddigelé fizetésöket rendetlenül kapták, nem volt sem lakásuk, sem fűtőfájok, de sőt a betegeket sem akarták a kórházba fölvenni, sem ingyen orvosságokkal ellátni. Képzelhetni, mekkora nyomornak van e szegény nép kitéve és mily türelmetlenül várja szabadulásának óráját! Ezentúl tehát pontosabban és jobban kell a hajólegénységet fizetni, sőt kegydijak kiosztása által is megvígasztalni. Az a fizetés, a mit a tengerészek Triesztben kapnak, nem elegendő Belgrádban, hol drágább az élet, mint Triesztben. Szükséges továbbá — folytatja Pallavicini — Maltából, a Provenceból és a génuai tengerpartról tiszteket, altiszteket és legénységet a dunai hadi gályák számára hozatnunk. E helyeken megbízható embereket lehet találni. A franczia udvart föl kellene kérni, engedné meg s mozditaná elő titokban, hogy a

[1]) *Bécsi hadügyi levéltár.* Ad ann. 1737.

katonatoborzás az ő tartományaiban sikeresen eszközöltethessék. A franczia kormány megengedhetné, hogy a touloni hajóhad néhány tisztje s altisztje hozzánk jőjjön szolgálni, természetesen mint »önkéntesek«, nehogy oka legyen a portának e miatt megneheztelnie Franczia országra. Hasonlóképen a máltai nagymester és a génuai köztársaság is megkeresendők, hogy az egész keresztény világot oly közelről érdeklő nagyfontosságú ügyben ő felségének a császárnak törekvéseit hathatósan támogassák. A provenceiak, máltaiak és tengerpartiak Génuából Goróig a Pó folyón, onnan Triesztig a tengeren, Trieszt ből Laibachig tengelyen, végre Laibachból Belgrádig a Száván jöhetnének. Az erre szükséges költségeket valamely banktól kellene előlegezni. Az ekképen fölszerelendő 6 hadi hajóra kell 6 első kapitány, 6 alkapitány, 24 hadnagy és 24 altiszt, vagyis tengeri gárdista, a mikép őket Franczia országban nevezik. Mert a mostani hajótiszti karunkból csak is 5 emberre lehet számot tartanunk, a többit mind újonnan kell szerződtetnünk. Altiszt és matróz pedig még 1200 szükséges, kik a most is szolgálatban levőkkel és az osztrák Littoráléból behivandókkal együtt mintegy 1500 főnyi hadtestet képeznek. Ennyi hajónép szükségeltetik 6 gálya fölszerelésére, a katonai garnisonon kivül.« [1])

A hadi tanács nem fogadta el Pallavicini javaslatait. Fölöslegesnek tartotta a külföldi hatalmakkal kényes természetű s hosszadalmas diplomatiai alkudozásokba bocsátkozni, egyszerűen csak matrózok és hajónép végett, a milyet idehaza is eleget lehetett szerződtetni; sőt még a megkivántató tiszti personális is bőven kitellett alkalmas és vizen képzett belföldi hadfiakból. Ellenben elhatározta az udvari hadi tanács a toskánai nagyherczeg elnöklete alatt 1738. évi jan. 13-dikán tartott ülésében, hogy a császári és királyi dunai hajóármádiát megfelelően gyarapítani fogja. A Merveille ezredes által tavaly épitett két gályán és a folyó évben ugyancsak általa épitendő másik két hadi hajón kivül még három hajót szerel föl a hadi tanács az 1738. évi hadjáratra; továbbá az elsűlyedt »Károly« és »Erzsébet« kiemelendők, és a mennyiben lehetséges, ezek szintén harczképes állapotba hozandók. A haderőt a két Palla-

[1]) Memoire quie continent les difficultés de former pour cette campagne un Armement sur le Danube, et lès moyens qu'on pent encore employer pour avoir une Escadre de Vaisseaux de guerre en cas qu'on la trouvè necessaire. 1737. Dec. 15.« Ezen okmányhoz mellékelve ugyancsak Pallavicinitől és ugyanazon évből: »Troisieme Memoire sur l'Armement du Danube.« Továbbá: »Projet pour faciliter l'Armement d'une Escadre de Vaisseaux sur le Danube.« E két utóbbi irat lényegesb tartalma azonos az elsőével. (*Bécsi hadügyi levéltár.*)

vicini-féle hajón 396 matróz, a két belgrádi gályán 298, egy 8 ágyúra készülő kisebb új gályán 34, a másik két új gályán 454, mindössze 1182 matróz képviselendette. Ezeket jobbára magyarországi szlávok s határőrvidéki horvátokból vagy belgrádi szerbekből szedték. A határőrvidékről 34 zengi, meg egy csapat likai és otocsáni matróz vett részt e hadjáratban. Mindannyian harczedzett és gyakorlott tengerész katonák, kik ez előtt az olasz hadjáratban és a Levanteban mint korzárok hadakoztak meg a Vukásovics zengi vajda, s a hatalmas Daničić zengi patriczius gályáin immár igen sok viharral és viszontagsággal megvívtanak. Ezek most Zengben gyülekezének és ugyanazon nemzeti tisztjeiknek vezénylete alatt jelentek meg a belgrádi csatatéren, a kik őket egykoron saját bárkáikon Nápolyba és Rómába vezették vala.[1]) Megérkezésökkel Belgrádba jelentékenyen fölszaporodott ugyan a vizi erő, de még mindig nem volt elegendő. Minthogy pedig tényleg csak 802 matróz találtatott a dunai hadi gályákon: a még hiányzó 380 ember Hamburgból és Triesztből rendeltetett meg. A dunai hajóármádia parancsnokává gróf *Litters Lajos* ezredes neveztetett ki.

A királyi hadsereg összpontosításánál 1738. évi május 24-dikén a »Terézia« és »Ferencz« nevű gályákat Visniczára rendelé gr. Wallis tábornagy, s midőn a sereg Groczkánál a Dunán átkelt és a hajóhid szétszedetett, e két gálya kisérte azt fel Belgrádba. Onnan csakhamar Péterváradra, majd Becsére vitorláztak e hajók, hogy az előbbi helyen a Dunát, az utóbbin a Tiszát áthidalják.

Aug. 6-dikán két jól fegyverzett sajkát vezényelt Litters az Al-Dunára kiséretül 4 eleséghajó mellé, melyek az orsovai helyőrségnek élelmi szereket szállitottak. Az ellenség által elfoglalva tartott Borcsa szigethez közeledve, a török strázsák saját embereiket gyanitották bennök és háboritlanúl hagyták őket a sziget felé evedzni. Midőn azonban a sziget mellett gyorsan elhaladtak, a tévedésöket fölismerő törökök három fegyveres oranicza-dereglyét röpítettek utánuk, melyek közül a mieink kettőt fenéken találva, ágyústól s emberestül elmerítettek, a harmadikat pedig visszakergették.

A császári derékhad aug. 15-dikén érkezett a kubini főtáborba. Az itteni dunai hajóhid felállításánál a Belgrádból érkezett »Károly«, »Ferencz« és »Terézia« hadi gályák segédkeztek, helyben maradván továbbra is a hid fedezetére.

Wallis fővezérnek szept. 26-diki jelentése szerint a hajóhad ismét nagy hiányt szenvedett matrózokban oly annyira, hogy a Szemendriában tanyázó törökök vizi járóműveivel nem

[1]) *Vaníček*: Specialgeschichte der Militärgrenze. II, 325. l.

csak nem versenyezhet, de velök még csak szembeszállni sem bátor. A törökök egész Belgrádig futkároznak hajóikkal a Dunán, és nincs ki útjokat állná. A hadsereg szept. 28-dikán Belgrád alatt a Száván, majd a Dunán is átkelvén, a borcsai táborban gyülekezék. A hajóhad Belgrádban maradt és úgy osztatott be, hogy két hajó a belgrádi hidat fedte, a négy másik hajó pedig a part hosszában ama helyeken állíttatott fel, hol a várfalak leggyöngébbek valának, hogy azokat védjék. A bástyák ágyútelepei ismét a hajókat oltalmazták. A hajók csak a viz felőli oldalról voltak ágyúkkal ellátva.

Látnivaló, hogy a dunai hajóármádiának az 1738. évi hadjárat alkalmával korántsem volt annyi sikere, hogy azt párhuzamba lehetne állítni a sok költséggel, melyet fölemésztett és a sok gonddal, melybe ellátása és kormányzása az államnak került. A sok siralmat és pusztulást okozott, de a császári fegyverekre nézve meddő hadjárat október végével befejeztetvén, hadseregünk téli szállásaira vonúlt. A viz ekkor oly sekély volt, hogy a hadi hajókat lehetetlen volt helyökből elmozdítani. Páncsovát meg kellett tehát erősíteni, hogy az ellenség egy őrizetlen pillanatban föl ne tolakodhassék Belgrád megrohanására.

A hadi tanács téli ülésszaka alatt elrendeltetett az eddigi 7 gálya fölszerelése és 12 ágyúnaszád épitése.[1]) A Littoraléból és Génuából 600 matróznak szerződtetése iránt tétetett intézkedés; a gályák dolgozó legénysége a sajkások és szerbek közül került ki, a gyalogos katonaság, a hajófölszerelvények, ágyúk stb. Triesztből hozattak. A naszádokat Bécsben épitették, a szükséges pénzt pedig a Littorálában találtató régi császári járóművek eladásából kapták.

Belgrád biztossága, sőt az egész campagne sikere érdekében főfontosságú dolog volt, hogy az ellenség hajóhada föl ne jöhessen a Dunán és hogy be ne hatolhasson a Dunaviczába, onnan meg a Tiszába. Mihelyest a török ezen előnyöket kivívhatná, a temesi részek is, azaz az egész Duna-, Tisza-, Marosköz legott hatalmába esnék, a dunai szabad közlekedés megakasztatnék, a mozlim csapatok pedig akadálytalanúl törhetnének be Magyarországba. Kérdés, ha vajjon a császári had kimozdithatná-e akkor erős állásaikból az ellenséges csapatokat?

A hadi tanács határozta tehát, hogy az ellenségnek a Dunán feltolakodását meg kell előzni és a folyamot Tachtáliánál, a hol az szűk sziklafalak közt szorong, el kell zárni a

[1]) Az »Aquila« 50, a »Cavallo Marino« 50, a »Leone« 50, a »Tritone« 48, a »St. Carlo« 50, a »St. Theresia« 18, a »St. Francisco« 16 ágyút kapott; a naszádok mindenike 14 ágyúval szereltetett föl.

Belgrádban harczkészen álló 7 gályával. A partokat ama helyen magas, meredek hegyek képezik; az ellenség nem képes oly könnyen ágyúkat vontatni föl egész a víz széléig.

Június 18-dikán Péterváradra érkezett a Bécsben épült 6 új ágyúnaszád: a »*St. Carlo*«, »*Francesco*«, »*Theresia*«, »*Katharina*«, »*Francesco de Paula*« és a »*St. Stephan*«. Csinosan kiállított karcsú, fürge hajócskák voltak, melyek mindenikén 50—50 máltai fegyveres vitéz foglalt helyet, egy máltai lovagnak parancsnoksága alatt. Három napi pihenőt tartva és szabad idejöket víg mulatozásokkal töltve Pétervárad ős falai közt. 21-dikén megkezdték szolgálatukat és őrjáratra küldettek egész le a Moraváig. Ugyanaz nap a fent említett Campitelli kapitány két sajkával Belgrádba érkezett, hogy gróf Pallavicini tábornoknak, kit a hadi tanács ismét a dunai hajóhad mellé küldött, jelentéseket tegyen. Pallavicinit azonban már nem lelé Belgrádban; a tábornok 19-dikén egy gályával és 4 ágyúnaszáddal őrjáratra vitorlázott Groczkára, 3 mértföldnyire Belgrádon alól.

21-dikén jelentés ment tőle Belgrádba, melyben hírül adja, hogy nem messze Groczkától nagy sereg török hajó és sajka horgonyoz, a parton pedig török gyalogos és lovas csapatok vonúlnak Groczka irányába s a csapatokat málhás szekerek hosszú sora követi. A tábornok jól sejté, hogy az ellenség Groczkánál megütközni készül. Az ütközet másnap júl. 22-én ment végbe, szárazon is vizen is. Hét órai harcz után szárazon a nagyvezir részére dőlt el a győzelem, sőt Neipperg tábornok gyors megérkezése nélkül az egész császári sereg talán teljesen szétveretett volna. Több mint 10,000 ember veszteséggel Wallis fővezér Belgrád sánczvonalai mögé menekült. Sikerültebb volt a császári vizi erő csatája. A vizi erőt Pallavicini vezényelte és oly szerencsésen csapott össze a török sajkákkal, hogy azok meghátrálni kényszerültek. Néhány török sajka lövést kapván, a vízbe merült.

Groczkáról Ó-Mirjevóba követé Pallavicini hajóraja a sereget. A gályák a tábortól oldalvást foglaltak állást, de másnap már Belgrádba kellett vitorlázniok, mert híre futott, hogy a nagyvezir Nis felől közeledik Belgrád felé. Leaumont egy gályával, Foglieta és Canali két ágyúnaszáddal júl. 25-én a Temes torkolata előtt vetették ki horgonyaikat. Ezt az állást gróf Wallis kivánta, annak daczára, hogy ismételve figyelmeztetve lőn Pallavicini által amaz állás veszedelmes voltára. Pallavicini legott belátta, hogy e hajókat a törökök, a mint Belgrád alá érkeznek, körűlveszik és elfoglalják. Ajánlotta tehát a tábornagynak: rendelné el, hogy a temesi hajóosztály beljebb vitorlázzék a Temesbe egész Jabukáig, a hol veszedelem nélkül

el lehet és a Temest zárva tartja. Wallis azonban nem engedett a kérésnek, azt hozván okúl, hogy temes-torkolati állásuk által a Dunát is védik ama hajók. De csakhamar bebizonyúlt, mennyire téves volt a tábornagy okoskodása. Július 27-dikén, mikor a török had Belgrádba megérkezett és a Szávától a Dunáig tábort ütött, a török hajóraj, 50 félgálya és temérdek sajka, háboritlanúl úszott fel a Dunán a jobbpart hosszában, egészen a vár alá a nélkül, hogy a máltaiak három szerény járóművét ott a túloldalon figyelmére méltatta volna.

A többi császári hajók közűl kettő a várfoki ágyúk oltalma alatt a belgrádi kikötőben volt a dunai hajóhid őrizetére, egy pedig Szurdoknál állott. Ott állt ugyan Belgrádban még 7 gálya, de egyik sem volt tökéletesen föllegényezve, mert legénységök közűl 700 ember a kórházakban sínylődött.

Nem csoda tehát, ha ilyen körülmények közt csakhamar bekövetkezett az, mitől az előrelátó Pallavicini már hetek óta félt. Ugyanis a törökök értesülvén a Temes torkolatában horgonyzó három császári hajónak rendeltetése felől, augusztus 6-dikán, midőn a császári had Jabukáról fölkerekedett és Tomasovácz alá ment táborozni, parti ágyútelepet állitottak fel a Duna jobboldalán, szembe a Temes torkolatával, és segitségűl véve sajkáikat is, a máltaiak hajóit a túlsó parton oly heves kereszttűzbe fogták, hogy Leaumont kénytelen volt felhagyni a védekezéssel, és katonáival együtt a réteken keresztűl Belgrádba menekűlni. Mielőtt távozott, a hajókat légbe röpítteté, nehogy az ellenség kezébe essenek. A hajók 90 ágyúja mindazonáltal török zsákmánynyá lőn. Aug. 10-dikén a belgrádi hajóhid is szétbontatott, a fedezetére volt két hadi hajó a sziget és Viziváros védelmére a Száva torkolatába vezényeltetett, a többi hajók pedig Bellegisre küldettek, hogy a szurdoki hidra vigyázzanak. Belgrádon, a Zimony- és Belgrád közti Dunarészen, *Azuresics* ezredes fővajda maradt a komáromi sajkásokkal, kik aug. 11-dikén két török gályát vitézűl megostromoltak és fölégettek.

Belgrádot aug. 13-dikán kezdte lődözni az ellenség. A vár parancsnoka gróf Succow altábornagy a Viziváros felől féltette legjobban a várat. Követelte tehát Wallistól, hogy a császári hajóármádia teljes erővel részt vegyen a védelmi harczban; mert ha a vizi erő elvonatik a vár alól, Belgrád három napig sem fogja magát tarthatni. Ismeretes, hogy e rémjelentés, melyhez hasonlókat nagy számmal küldözgetett a lomha és tehetetlen várparancsnok Wallis hadi szállására, túlzáson alapúlt; mindazonáltal kétségtelen, hogy a vizi erőnek szaporitása csak előnyére leendett nem csak a várbeli helyőrségnek, de az összes hadműveleteknek is. Pallavicini az ő két gályájával

a Száva torkolatában maradt tehát, kijelenté azonban, hogy egyéb segítség nélkül ott csak addig tarthatja magát, míg az ellenség a Szávát át nem hidalja s a zimonyi oldalra be nem tör; mert mihelyest ez megtörténnék, az ellenség szárazról a császári gályák hátába kerülne s a visszavonulás vonalát Zimony felé átmetszené. Ez esetben a két gálya s a sajkások osztálya ugyanabba a szerencsétlen helyzetbe jöhetne, melyben Leaumont hajói valának a Temes torkolatában.

Szerencsére ez az eset nem következett be. Aug. 18-dikán Neipperg, föllhatalmazással ellátva, békealkudozások végett a nagyvezir táborába ment s 1739-ben szept. 18-án megkötötte a csúfos belgrádi békét, mely szerint Szerbia és az egész osztrák Oláhország, az új-orsovai sziget és vár a porta birtokául ismertettek el. A császári hajóhad, melynek egy része ekkor Bellegisen volt, Péterváradra parancsoltatott vissza. Az összes hajólegénység és fegyveres nép, mely ekkor — a sajkásokon kívül — a dunai flottán alkalmazásban volt, 2689 emberből állott.

Ezentúl félszázadon át mi sem adta elő magát folyami haderőnk történetében, a mi hadi szempontból valami jelentőséggel birna. *Annál nevezetesebb az utolsó epochális változás, mely a magyarországi vizi haderőt eddigi formájából végkép kivetkőztette és egészen új alapszervezettel és jelleggel ellátta.*

Az utóbbi török hadjáratok alatt sajnos veszteségek és többrendbeli kudarczok árán elvégre arra a meggyőződésre jöttek a bécsi hadi tanács bölcsei, hogy egy állandóan organizált vizi haderő nélkül egyöntetű és következetes hadműködés egyáltalában lehetetlen. A különféle álürügyek alatt eltörpített belföldi sajkás csapatunk, daczára az ő alárendelt függő helyzetének, mind a vizi hadakozás mesterségében, mind az ellenség fortélyainak és folyóink természetes alkatának alapos ismeretében, mind végtére a cordonszolgálat végzésében is hasonlíthatatlanúl nagyobb eredményeket tudott felmutatni az utóbbi hadjáratok alatt, mint ama külföldi idegen matrózhad, mely a török hadakozáshoz nem értett, folyamainkat sehogysem ismerte, éghajlatunkat el nem viselheté és az ágyúk rengetegével megrakott vizi szörnyetegeit, melyek nem folyókra, hanem a magas tengerre valók voltak, mozgatni nem tudta. Belátták, hogy nem mind rossz az, a mi régi; valamint nem okvetetlenül jó, a mi új. Hajdan a király-naszádosok vitéz testülete, bár nem rendelkezett is egeket hasogató bateriákkal és óriás tengeri gályákkal, és bár többnyire sanyarú nélkülözéseknek volt kitéve, egészen tekintélyes hatalmat képviselt folyamainkon, sőt nem egyszer dicső hadi tényekkel tűntette ki életrevalóságát, jelentékenyen hozzájárulván ahhoz, hogy a hódító ozmán áradat még messzebbre nem terjeszté dermesztő uralmát a

többi Európába. Az örökös együvé tartozandóságnak érzete, az élénk családias közszellem, melyben a naszádosok nevelkedtek s melyet egymás közt jó- és balsorsban ápoltak; a semmi más által nem pótolható tudat, hogy önhazájokért, saját véreikért és ama földbirtokért katonáskodnak, szenvednek és harczolnak, mely őket s maradékaikat táplálja; továbbá még az a fontos körülmény, hogy az adott körülmények szerint különböző helyeken ugyan, de mindig a török végekhez közel laktak: ebben rejlett a csodálatos bűverő, mely a naszádosok hajdani intézményének értékét a későbbi osztrák kisérletű hajóhadak értékénél sokkal magasabb szinvonalon tartotta meg.

Azt határozták tehát Bécsben, hogy lehetőleg vissza kell térni a régihez, és megtartva abból a mi jó volt, az ország folyami hajóhadát, megfelelően ugyan a kor jelen követelményeinek, de a régi nemzeti institutiók alapján kell újjászervezni, főleg a német pontonierek mintájára.

A tanácsot erre báró Engelshofen Ferencz Lipót táborszernagy és bánsági kormányzó adta Bartenstein miniszternek. Bartenstein ez időben éppen a szerb telepítvényesekkel és a Duna mentében felállítandó állandó határőrvidékkel volt elfoglalva. Felkarolta tehát az eszmét és a hadi tanács által fölterjesztést tett Mária Terézia királynőhöz, hogy az Al-Dunán, hol hajdan is hajós telepek őrködtek az ország épségére, állandó sajkás kompániákat létesitsen. Egy ilyent próbaképen 1747-ben Kupinován, a pétervárad ezred kerületében, már létesitett a hadügyi kormány, és az nagyon jól megfelelt feladatának. *Javasolta tehát, hogy azon sajkások, kik továbbra is szolgálni óhajtanak, Komárom, Esztergom és Győr vidékéről, a hol a török határoktól való távolság miatt immár semmi jelentőséggel sem birnak, letelepittessenek Bács-Bodrog megyébe, a Duna, Tisza és a nagy római sáncz vonal által képezett al-dunai háromszögbe. Ez a termékeny terjedelmes föld a sajkások közt osztassék fel, és a dunai határőrvidékhez kapcsolva, külön sajkás kerületet képezzen katonai joghatóság alatt. Ide helyeztessenek át a kupinovai sajkások is.*

Kedvező alkalmúl kinálkozott e terv keresztülvitelére az I. Lipót idejében életbeléptetett Tisza-marosi szerb határőrvidéknek feloszlatása, illetve annak bekeblezése az anyaországba. Az 1741. évi 18. törvényczikk értelmében teljesitvén Mária Terézia a nemzet régi óhajait beleegyezett, hogy a Tisza-marosi határszélek, nevezetesen a Bács-Bodrog, Csanád, Csongrád, Arad és Zaránd megyékben létező katonai helyek az ország testébe visszakebeleztessenek. 1747-ben regnicoláris bekeblezési bizottságot nevezett ki, melynek tagjai voltak a királynő részéről gr. Grassalkovics Antal kamaraelnök, egyszersmind a

bizottság elnöke, báró Engelshofen, gr. Draskovics Lipót, báró Wücher és Redl József; Magyarország részéről a nádor kijelölése folytán Károlyi Ferencz és Tersztyánszky János. E bizottság 1747. évi szeptember elején megkezdvén működését, három év alatt a sajkásoknak szánt területre vonatkozó előmunkálatokkal is annyira elkészült, hogy a bekeblezés művelete folyamatba tétethetett. 1750-ben augusztusban irá a királynő a bizottság elnökének: »*Resolvo incorporationem Confinii integri, tum Tybiscani, quam Marusiani, exceptis tantummodo Locis necessariis pro duabus Compagniis Csajkistarum, secundum numerum illorum a me determinatum.*« Egyúttal elrendeli a királynő, hogy a bizottság Grassalkovics gróffal és Engelshofennel újból utazzék le a bekeblezendő részek s az alakitandó két század számára kiszemelt területek színhelyére, s ott előbb a szükséges helyeket királyi és kamarai mérnökök által fölméretvén, eszközölje a visszakapcsolandók hivatalos átadását. Ha a sajkások számára elkülöníttetni szándékolt terület elhelyezésökre elégséges nem volna, ez esetben más szomszéd helyek is osztassanak a sajkások kerületébe; s viszont, ha annyi térre szükségök nem lenne, Kovil maradjon a megyei hatóság alatt.

A bizottság az alsó Tisza jobbpartján kezdé a bekeblezést. A sajkások számára a Duna és Tisza összefolyásánál hat községet szakított ki a bizottság, nevezetesen *Titelt*, *Lokot*, *Gardinováczot*, *Villovát*, *Mosorint* és *Zsablyát*. E községek 1752. évi márcz. hó 29-dikén kelt királyi határozattal azonnal kivétettek a megyei jurisdictio alól és egyelőre kincstári kezelés, 1763. máj. hó 1-től kezdve pedig katonai joghatóság alá helyeztettek. A lakosságnak tudtára adatott, hogy kijelölt határidőre nyilatkozzanak: kik akarnak mint sajkások katonai szolgálatokat teljesíteni és helyben maradni, vagy átmenni a polgári kerületekbe? A sajkás tisztek, kik ez előtt a dunai hajóhadnál alkalmazva voltak és most a polgári állásba átmenni kívánkoztak, szabadon tehették azt, sőt ő felsége nevében s kegyelme jeléül biztosíttattak, hogy a kik nem nemesek, taksa nélkül nemességet fognak nyerni s részökre, az általok választandó helyeken, örök birtokjoggal »curiák« fognak kimetszetni. A szolgálatban maradt többi nem tiszt sajkások mindnyájan 10 évre egy-egy jobbágytelket kapnak, korlátolt beépitési joggal. A sajkásoknak szánt eddigi territorium 2 négyszög mértföldnyi, vagyis 6564 holdnyi területet foglalt el.

Mária Terézia mindezen intézkedéseit udvari rendeletek által eszközlé, s eljárásáról szóval sem értesité az 1751-ben egybehivott országgyülést. A rendek, habár a Tisza-marosi részeknek immár végrehajtott bekeblezését megelégedéssel vet-

ték, más részről nem fojthatták el a miatti bosszankodásukat, hogy a bekeblezési ügy lefolyása, e közt az ország vizi haderejének mikénti elhelyezése felől, illetékesen nem értesíttettek. A június 21-diki ülésben fölvetették tehát a rendek e kérdést, sürgetvén, hogy az országgyűlés mindenekről, melyek tudta nélkül történtek, szabályszerűen értesíttessék. Erre Monyorókeréki gr. Erdődy György alnádor fölemelkedvén, csak élő szóval adta elő a történteket. De az ő hézagos előadásával a rendek nem voltak megelégedve; miért is a jún. 23-diki ülésben újból napirendre hozták a dolgot. Ekkor maga gr. Károlyi Ferencz, ki a be- és kikeblezési munkálatoknál az alsó Tiszán és a Maroson részt vett, beszélte el az ügy lefolyását. Azonban a rendek még evvel sem voltak megelégedve, hanem követelték, hogy a relatio annak rendje szerint irásba foglaltassék s úgy terjesztessék az országgyűlés elé, mit aztán Károlyi és Tersztyánszky meg is tettek.[1]) Erre aztán a rendek azokra nézve, a mik a sajkásokra vonatkoztak, megnyugodtak s hallgatag beleegyezésöket adták.

A mi magát a sajkás népet illeti, arra Bartenstein kizárólag a szerb nemzetiségűeket ajánlotta a királynőnek, ki kettős hasznot akarván elérni a sajkásokkal, követelte tőlök, hogy a katonai szolgálatokon kívül bizonyos adózásokat is fizessenek az aerariumnak. Ezen adózásokat a Tisza-marosi határőrvidékre telepített szerb jövevények kezdettől fogva megszokták; ha tehát a régi adókat mostani új állapotukban is fizetni fogják, az aerarium követelése nem lesz szokatlan és elkedvetlenítő dolog. *Minden sajkásra 12 hold szántóföld és 8 hold legelő esvén,* a királynő e földek adójából annyi jövedelmet remélt, hogy legalább részben fedezhesse belőle a költségeket, melyekbe a sajkások fentartása a kincstárnak került. Minthogy továbbá a régi komáromi sajkások sajátjokból tartoztak sajkáikat épiteni és fentartani: még azt is kivánta a királynő, hogy sajkáikat ezentúl szintén ők épitsék és javitsák.[2])

Ezen újitások, melyekhez hajóhadunk öregebb vitézei már nem akartak többé alkalmazkodni; továbbá a félelem a bizonytalan jövőtől, mely annál inkább aggasztá őket, mert híre járt, hogy a külföldi hatalmakkal különféle háborúkba bonyolódott fejedelemasszony szükség esetén a sajkásokat terhes gyalog szolgálatra is fogná alkalmazni külföldi hadjáratainál: arra birták a sajkás tisztek idősbjeit, de a legénység közül is

[1]) V. ö. *Szentkláray:* Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. I. k. 160—175. ll.

[2]) A sajkás kerülettől béke idejében bekövetelt királyi adó 3637 frt 36 krt tett ki. Ellenben jövedelmet élveztek az italmérés, a mosorini révvám, a malmok s a görög- és czigány taksák után.

igen számosakat, hogy igénybe vevén a királynő nagylelkű ajánlatát, katonai állásukat elhagyják és a polgári életbe visszavonuljanak.

Ezek közt volt a komáromi sajkások utolsó fővajdája: *Fehérváry László*, az utóbbi török háborúkban új-kobilai palánkkapitány, 1746. óta pedig sajkás fővajda, ki még gyermekkorában I. József alatt kezdvén katonáskodását, összesen negyven évet töltött vizen az uralkodóház szolgálatában. A cancellpreviáihoz benyujtott folyamodványában, melyben nemességet és donatiót kér, hivatkozik a királynő azon igéretére, mely szerint a volt sajkás tisztek, kik az új állapotokkal megbarátkozni és mint sajkások tovább szolgálni nem akarnak, taksa nélkül nemességet és az általok választandó helyeken örök birtokjoggal egybekötött curiákat kapnak. [1]) Mária Terézia 1751. évi jún. 6-dikán állítja ki részére a magyar nemesi oklevelet, megnemesítvén egyszersmind gyermekeit: Pétert és Lászlót, Máriát, Évát, Juliannát és Rózát, valamint azok törvényes utódait. Nemesi curiát és földbirtokot »pro exigentia necessitatis« Uj-Kobilán (Kovil, az ősi Francovilla a Duna balpartján, Karlóczával szemben) Bács vármegyében kapott, a hol családjával együtt állandóan letelepedett. Családi czimere: a paizs kék mezejében, zöld téren, fehér ménen ülő magyar vitéz vörös dolmányban, kék nadrágban, sárga csizmában s prémes vörös fövegben; oldalán fekete bőrrel bevont rezes kard hüvelye lóg, bal kezében a kantárt és egy török fejet, jobbjában kivont kardot tartva. A pajzs fölötti sisak koronájából hasonló öltözetű (gyalog) vitéz nyúlik ki, kivont kardja hegyén török fejet mutatva. Foszladék jobbról arany-kék, balról ezüst-vörös. [2])

Az új sajkás kar katonai szervezésével a pétervárad ezred parancsnoka, *Matthesen András* ezredes és *Garzuli* hadbiztos bizattak meg. Kisegitőül beosztatott hozzájok *Stanisávljevics* pétervárad őrnagy. Azonban a fent említett hat helységben eszközölt lélekösszeirás szerint e községekben mindössze csak 1679 férfi találtatott. Ilyen gyér férfi lakosság mellett egyelőre

[1]) »Postquam Sma. S. Caes. Regia Majestas ad exigentiam Articuli 18. de Ao 1741. locorum antehac militarium tam Tybiscanorum, quam Marusianorum reductionem et incorporationem, insimul etiam benigne resolvere dignata est, ut locorum illorum officialibus, consideratione eorum meritorum ac statum provincialem amplectentibus, Armales Litterae gratis expedirentur: ideoque et cum ego iam a 40 annis Aug. Domui Austr. fideliter servivissem, nec non statum provincialem elegissem, — ex eo Ex. R. Cancell. H. A. submississime exoro, quatenus pro me, meisque liberis iam natis et nascituris, et eorum descendentibus utriusque sexus Litteras Nobilitares cum armis gratiose expediri curare dignaretur.« (*Magy. orsz. lvtr.*)

[2]) Scut. gentil.

nem lehetett többet *három század sajkásnál* felállitani. Matthesen megalakította tehát: *a*) a *mosorini századot* Mosorin, Villova és Gardinovacz községekkel; *b*) a *zsablyai századot* magával Zsablya községgel; *c*) a *titeli századot* Titel és Lok községekkel. *A három század sajkás legénysége 431 emberből állott.* Ez volt a később megerősödött új szervezetű sajkás hadnak kezdete és kiinduló alapja! Nehány év múlva szaporodott a sajkások létszáma új colonisták által, és sikerült az egész ezredet életbe léptetni.

1764. évi május 14-dikén kinevezte a királynő *Stanisávlyevics* számfölötti pétervárади őrnagyot az új szervezetű sajkás kar első parancsnokává. Ő hirdette ki az ezen évi április 20-dikán kelt hadi Regulamentumot, mely a királynő akaratából a sajkások szolgálatát, katonai gyakorlatait, élelmezését és fölszerelését, fegyelmi és büntető eljárását stb., az előbbenitől eltérő modorban szabályozta.

E Regulamentum értelmében a sajkás ezred közvetetlenül a pétervárади várparancsnoknak, közvetve a szlavon-szerémi katonai főparancsnokságnak rendeltetett alá; az előbbinek, mint a sajkásezred ezentúli tulajdonosának. Vizi szolgálata tekintetében a bécsi hajózási főhivatallal is viszonyban állott.

Az ezred létszáma egyelőre négy században állapitatott meg, de — mint mondva volt — most csak három lett felállítva. Minden század 3 teljesen fölszerelt sajkát kapott. A királynő elejtette azon kivánságát, hogy a sajkások önmagok szerezzék be hajóikat és hadi fölszerelvényöket.

Az ezred parancsnoka mellé 3 kapitány, egy hadsegéd, 4 fő- és 8 alhadnagy neveztetett ki. Vizi szolgálatnál a tisztek akképen osztattak be, hogy minden sajkára egy-egy tiszt jutott parancsnokúl. Volt azonkivül minden sajkán 1 altiszt mint kormányos, 1 ágyúmester, 1 pattantyús, 2 csákányos és 32—34 evezős. A hajóhad ezen létszáma háborúban és békében mindig ugyanaz maradt.

Tartoztak a sajkások a Dunán, Tiszán és Száván közlekedő császári hajókat egyik állomástól a másikig elkisérni, menetöket előmozdítani és élelmeztetésökről gondoskodni, a tisztektől lefelé évenként bizonyos időt a sajkákon, majd felváltva a gyalogos katonai szolgálatban eltölteni és e két fegyvernemben a megkivántató ügyességet megszerezni. Minden sajka parancsnoka rapportra ment a főparancsnokhoz, valahányszor horgonyait fölszedte, vagy valamely feladatát bevégezte. A főparancsnok közölte a hozzá érkezett felsőbb rendeleteket a tiszti karral. Ha a sajkások rablók, vagy csempészek nyomára akadtak, kötelességök volt rögtön hajóra szállni és utánok czirkálni, lehetőleg elfogni őket, dugáruikat pedig elko-

bozni. Mikor a sajkaparancsnok az ő őrterületén kivül észlelt valamely tolvaj vagy csempész vállalatot, legott jelentette azt a legközelebbi sajkás tisztnek és a hajtásnál segédkezett neki. A tiszt, ki a jelentést tudomásul vette, szigorú felelősség terhe alatt és minden legcsekélyebb késedelem nélkül azonnal indúlni tartozott a kijelölt irányban. A sajkák és a fölszerelvények jókarban tartásáért, valamint a szorgalmas kimerigetésért a sajkás tiszt volt felelős. Ha valamely sajka a parancsnok hibájából rongáltatott meg, azt az illető saját költségén tartozott helyreállíttatni.

Télnek évadján fölszedette a kapitány a horgonyokat, és a főparancsnokságnál tett előzetes jelentés után Péterváradra úsztatá fel az összes sajkákat, hol azok a hajóhid-hivatal által teleltetésre átvétettek. Tavasz közeledtével gondoskodtak a kapitányok, hogy a sajkák kijavíttassanak, a használhatatlan járóművek pedig újakkal kicseréltessenek. Márczius vége felé ismét a rendes állomás-helyeken voltak a sajkák. A lőszerekről, fegyverekről és ágyúkról az őrnagy és tüzérparancsnok számolt.

A Regulamentum kötelezé továbbá a sajkásokat, hogy háború idején a Dunán, Tiszán és Száván való szolgálataikon kivül még a monarchia határain túl is katonai szolgálatokat teljesítsenek mind vízen, mind szárazon. E kettős kötelességnek csak úgy felelhettek meg, hogy a hajózás és vizi hadakozás mesterségén kivül a gyalog katonaság hadgyakorlatait meg kellett tanulniok. Azonban tiltva volt a sajkást hadgyakorlatra szólítani be tavaszszal vetéskor és őszszel aratáskor. Vetés és aratás után nyolcz napra kincstári élelmeztetésök kezdődött, azaz a kenyéren kivül minden napra még 3 krajczárt is kaptak. Táborozások alkalmával bővebb ellátásban részesültek.

Puskát és szuronyt az államtól kaptak a sajkások. Ruházatát, kardját, tölténytáskáját és egyéb fölszerelvényeit mindenki a saját költségén szerezte be magának.

Fegyelmi és bűnügyi tekintetben a közönséges határőrvidéki katonai törvényeknek voltak alávetve és a péterváradi várparancsnokság joghatósága alá tartoztak. Másodfokúlag a főparancsnokság, harmadfokúlag az udvari hadi tanács itélt. A polgári törvénykezés a sajkások kerületében szintén ugyanaz volt, mint a szlavon-szerémi határőrvidék többi ezredeinél. [1])

Alig lépett életbe a sajkások intézménye, már is tapasztalta a hadi kormány, hogy a hajólegénységnek fölötte csekély létszámával sem háborúban, sem békében czélt érni nem lehet. Határozatba ment tehát az udvari hadi tanácsnál: meggyőzni a királynőt arról, hogy a sajkásoknak engedélyezett terület gyér

[1]) *Vaničck*: Specialgeschichte der Militärgrenze. II, 111—120. ll.

lakosságából lehetetlen annyi fegyverfogható egyént előteremteni, a mennyi a sajkás ezred szabályszerű létszámának teljes betöltésére szükséges, — és hogy a sajkások intézménye csak akkor fog a czélnak tökéletesen megfelelni, ha az ezred a többi határőrvidéki ezredek mintájára teljes számúvá tétetik és a hozzá kötött várakozásokat minden irányban kielégíteni képes leend. Mária Terézia 1769. évi június hó 2-dikán intézte el a fölterjesztést rendelvén, hogy a Tisza-marosi határőrvidékhez tartozott és a sajkás területtel közvetetlenül határos községek közül még hat község, névleg: *Csúrog, Goszpoincze, Szent-Iván, Felső-Kovil, Alsó-Kovil* és *Kács* a megyei jurisdictio alól kivétessenek és a sajkások kerületébe bekebeleztessenek. A sajkás zászlóalj a sor- és a határőrezredek közt a 77-ik számot kapta.[1]) E királyi rendelet még azon évi július hó 16-dikán hajtatott végre. Vele a sajkások földje a Tisza torkolata, az Alsó-Duna és a bácsmegyei nagy római sáncz között tetemes gyarapodást nyert. A nevezett községek újabb járulékából 1770. évi május 1-én a 4-ik sajkás század is felállitatott.

A bajor örökösödési háborúban két sajkás század vett részt és jelentékeny ponton-szolgálatok által tüntette ki magát. Teinicnál ők hidalták át 48 lemezpontonnal az Elba folyót a nélkül, hogy csak egy utászt is segítségül hivtak volna. Roth sajkás főhadnagy hasonló vitéz tettet vitt véghez Lobkoviczon, hol az ellenség szemeláttára 18 fapontonnal igen rövid idő alatt szintén hidat vert az Elbán. Ezen ügyességgel szemben az utászok egyes osztályai oly lassúnak és gyámoltalanok valának, hogy John utászezredes inkább sajkásokat használt a hidveréseknél, mint a saját embereit, mi bizonyára legszebb dicséret a sajkásokra nézve.

A haza határain kivül vívott ezen háborúk alkalmával a sajkások evedzték föl, és a háboru befejeztével ismét le a Dunán a szlavon, az oláh-illir és a pétervaradi határőr zászlóaljakat.[2]) Stanisávlyevics sajkás parancsnok, ki az újjáalkotott sajkás intézmény népszerűsitését és megszilárdulását saját tekintélyével és tapintatos eljárásával nagyban előmozdította és azonkivül az utóbbi külföldi hadviselés alkalmával is jeles érdemeket szerzett, 1770-ben alezredessé, 1775-ben ezredessé neveztetett ki Mária Terézia által oly hozzáadással, hogy továbbra is Titelben maradjon az általa kiválóan kegyelt sajkásainál. Stanisávlyevics 1783-ban elhalálozván, utóda lett a sajkások parancsnoki állásában báró *Hohenhausen* alezredes, ki már előbb magára vonta II. József császár figyelmét a saj-

[1]) A sajkások sorszámozása 1798-ban beszüntetett.
[2]) *Vaničck*, id. m. II, 512. l.

kás zászlóalj és az államkincstár érdekében teljesített érdemes szolgálataival. Titelben csak rövid ideig, mindössze csak egy évig maradt. Temesvárra neveztetvén ki térparancsnokuak, ezen állását is csak 1786-ig viselte, midőn Bajorország szolgálatába ment át. Utána *Nuquart* őrnagy lett a sajkások parancsnoka, és maradt 1788-ig, midőn szintén Temesvárra helyeztetett át alezredesi és térparancsnoki minőségben. Utódává lett *Titelbergi Redange* őrnagy, későbbi ezredes, kit hadi érdemeiért nemességgel jutalmazott II József császár. [1])

Redange parancsnoksága alatt sokkal terhesebb föladatok vártak a sajkásokra. Az 1788. év a múlt század hadi eseményeit egy szerencsétlenül tervezett és kudarczczal végződött hadjárattal, a török háborúval zárja be. Ebben kellett részt venniök és kelletlen véráldozatokkal áldozniok az igazságtalan hadviselésnek. Kaunitz herczeg és Herbert konstantinápolyi osztrák nagykövet rábirták II. József császárt, hogy Belgrádot és a többi Dunán-túli várakat az Unnáig terjedő területtel együtt ragadja magához, egyszersmind szabadítsa fel a dunai és feketetengeri kereskedelmet. Az ezen ügyekben folytatott tárgyalások ellenséges súrlódásokat idéztek elő a porta és Ausztria közt. E súrlódásokat II. Katalin orosz czárnő bujtogatásai még inkább felfokozták, mindjobban siettetvén a háború kitörését.

1785. évi márcziusban már mind a két részről serényen folytak a hadi készületek. Az 1787-dik év végén pedig a mi részünkről már 180,000 főnyi sereg volt összevonva Dél-Magyarországban, Erdélyországban és Horvátországban. A Dunán a sajkások és egy jól fölszerelt flottilla látták el a hadi szolgálatokat. A sajkás zászlóalj tényleges létszáma ekkor 934 emberre emeltetett, kik mindannyian az 1770. óta épített és a Klosterneuburgban imént készült sajkákon voltak elhelyezve. Együtt volt pedig ekkor Titelben 2 kettős sajka, 2 ó- és 4 új egész sajka, 11 félsajka, 12 őrsajka és 12 oranicza, összesen Redange őrnagy parancsnoksága alatt 43 fegyveres vizi járómű. A kettős sajkák nyolcz 3 fontos és két 1 fontos ágyúval, az egész sajkák hat 3 fontos, a félsajkák pedig 1 fontos ágyúval voltak ellátva. Az őrsajkákon és az ugynevezett oraniczákon nem voltak ágyúk.

A nagyobb dunai flottilla fölött *Magdeburg* tábornok, mint az összes dunai hajóhad főparancsnoka vezényelt. A sajkások, bár tulajdon parancsnokuk volt, az egységes vezérlet czéljából szintén neki voltak e háborúban alárendelve. A flottilla összesen 23 hadi hajóból állott. Ezek közt voltak: 1. a »*Terézia*« fregátt négy 18 fontos, tizenkét 12 fontos, tizenhat 6 fontos s

[1]) Kurze Geschichte der kais. kön. Regimenter. II, k. 408—410. ll.

nyolcz 3 fontos ágyúval és két 7 fontos taraczkkal; 2. a »*Ferdinand*« gálya tiz 12 fontos, négy 6 fontos és négy 3 fontos ágyúval; 3. az »*Erzsébet*« gálya nyolcz 12 fontos és négy 6 fontos ágyúval; 4. a »*Francesco*« gálya tizenkét 12 fontos, két 6 fontos és három 3 fontos ágyúval; 5. az »*Albert*« gálya egy 12 fontos, két 6 fontos és tiz 3 fontos ágyúval; 6. *négy ágyúnaszád*: a »*Fama*«, »*Fortuna*«, »*Constantia*« és »*Victoria*«, mindenik tizenkét 6 fontos ágyúval: 7. *hat ágyúdereglye* (Lancié Canoniére), elnevezés nélkül, mindenik négy 3 fontos ágyúval; végre 8. *nyolcz úszó tüztelep*, mindenik négy 6 fontos ágyúval.

A csapatok közül a 8 egész sajkára 256, a 11 félsajkára 88, összesen 344 vadász volt kirendelve; az infanteristák közül beosztatott a sajkákra 4 tiszt, 10 altiszt, 318 közember, összesen 332 infanterista; az uszó tűztelepnél alkalmaztatott a gyalogságból 4 tiszt, 12 altiszt és 423 közlegény, összesen 439 ember. Ezeken kivül még 152 szárazi tüzér is a sajkákra osztatott be.

A nagyobb dunai flottillánál, az egyes hadi hajók nagyságához képest, majd nagyobb majd kisebb volt a kiszolgáló és fegyveres hajónépesség is. A hajósok leginkább zalánkeméniek, bánovczeiek, kršediniek, beskaiak, új-karlóczaiak, szurdokiak, palegisiek, bataniczaiak, poljevczeiek és progáraiak valának. A »Terézia« fregátton, mely a hadjáratban részt vett összes hajók közt legnagyobb volt, három csapatban mindössze 72 matróz, 4 hajóapród, 3 tüzér káplár, 43 fő- és alpattantyús és 1 puskamüves, továbbá a bombalövészek közül 1 alhadnagy és 4 bombalövész, a gyalogságból 2 altiszt, 40 közember és 60 vadász teljesité a szolgálatot. Az ágyúnaszádok mindenikén csak 2 tengerésztiszt és 55 matróz volt alkalmazva. Az úszó tűztelepek népességét egy-egy hadnagyon kivül összesen 240 tengerész matróz, 2 tüzértiszt, 2 káplár, 10 bombalövész, 30 köztüzér és 240 sajkás képezte. A flottatisztek Triesztből hozattak.[1])

A táborozó összes hadcsapatok fővezére gróf Lascy tábornagy volt, ki mintegy 180 mértföldnyi hosszúságban állitá fel seregét az ország déli határain. A flottilla két szakaszra osztva a Duna, Tisza, Száva és a Temes fölött uralkodott. A kisebb szakasz Páncsova alatt a Temes torkolatánál állitatott fel. Volt benne 1 kettős, 3 egész, 5 fél és 5 őrsajka, továbbá 12 oranicza. Feladata volt a Temes folyót megvédeni az ellenséges inváziótól. A nagyobb flottaszakasz Zimonynál állott s feladata volt megakadályozni az ellenséges hajóhad felnyomulását a Dunán és őrködni Belgrád felé a Duna jobb és balága fölött.

[1]) *Vaníček*, id. m. III. k. 370.; és *Birago*: Geschichtl. Daten über die Donau Flottille. (*Bécsi hadügyi levéltár.*)

Ide tartoztak a »Terézia« fregátt, a gályák, ágyúnaszádok, ágyúdereglyék és a többi sajkák. Az úszó tűztelepek közül a zabresi Száva-hid felügyeletére 4 fordíttatott, a másik 4 tűztelep a Temes torkolatába rendeltetett az ott állomásozó sajkás szakasz mellé. A sajkák általános feladata volt az előőrsi szolgálatnak és az őrjáratoknak végzése a Dunán éjjel és nappal, továbbá a nagy hadi hajók segítése támadó és védő ütközetek alkalmával.[1])

Osztrák részről az ellenségeskedések a törökökkel még a tényleges hadizenet előtt, 1787. évi deczember 2-dikán vették kezdetöket, egy a belgrádi vár ellen intézett, de már a kivitel előtt meghiúsult kalandos hadi vállalattal. A vállalathoz bizonyos Csardaklija János, belgrádi lakos, szolgáltatta a tervet. Ekkor ugyanis már sűrű közlekedés állott fen a túlparti szerbek és a Zimonyban tanyázó császári katonaság között. A belgrádi szerbek, kik a török járom alól minden áron szabadúlni vágytak, szivesen nyújtottak a császáriaknak segédkezet az ellenség megaláztatására szolgáló bármely vállalatukhoz. Csardaklija terve abból állott, hogy ő megszerzi a vár kulcsait és társaival együtt, egy előre kijelölendő éjszakán, beereszti a sajkákon megérkezendő császáriakat. Sikerült is Csardaklijának viaszlenyomatok segítségével utánoznia a várkapu kulcsait. — S így minden készen lévén, az 1787. évi deczember 2-áról 3-ára menő éjjelen, elrejtőzött a Szukapi (vizi kapu) közelében, a melyen át az osztrákoknak a várba kellett volna lopódzniok. A szerencsétlen kezdet kudarczában négy magyar ezrednek, az Eszterházy Antal és Miklós, a Gyulay és Ferdinand ezredeknek kellett megosztozniok, melyek egy horvát ezreddel és a szükséges tüzérséggel hajókra szállva, Belgrád alá küldettek a csel végrehajtására. Alvinczy és Gemmingen tábornokok 300 emberrel, 22 ostromágyúval és az ostromhoz szükséges készletekkel előre mentek sajkáikon és decz. 3-dikán reggel sűrű ködben látatlanúl Belgrád falai alá érkeztek. A vár még ekkor nem volt eléggé megerősítve. Alvinczynek pedig titkos emberei voltak a várban, kiknek közreműködésére számíthatott a vár megrohanásánál. Azonban a később érkező és a többi katonaságot szállító hajók a köd homályában nem láthaták sem Belgrádot, sem nem vehették észre a reájok várakozó társakat, — és így tovább evedzvén, önkéntelenül egészen Páncsováig haladtak előre. Azokat, kik a vár alatt kiszállottak, a rájok várakozó szerbek bebocsátották a kapun, és azonnal hozzá is fogtak a rosszúl őrzött török ágyúk beszegezéséhez. De Alvinczy hiába leselkedett a kirendelt többi

[1]) *Bécsi hadügyi levéltár.*

sajkák után. Vissza kellett tehát vonúlnia a sikertelen kirándulásból. A felsülést később egészen másképp igyekeztek kimagyarázni az osztrák főtáborban és a kevéssé megbízható hadi tudósításokban. [1])

A hadizenet forma szerint 1788. évi február 9-dikén történt. A Duna balparti oldalán felállítva volt császári csapatok parancsnokai, a túlsó parton táborozó ellenség parancsnokainak, kiki a maga részéről, külön is megküldék a hadizenetet. A mint így Papilla tábornok a viddini szeraszkiert értesítette és a vele szemközt állomásozó basának a háborút megizente, egyben mindjárt megrohanta az ilyen hirtelen támadásra készületlen Orsovát is, minden vérontás nélkül foglalván el a törökök e fontos dunai hadállását. A tábornok két hajót bocsátott a szabadon elvonuló török őrség rendelkezésére, melyeken nejeiket és gyermekeiket a málhával együtt elszállíthatták. Orsovát azonnal 400 császári szállta meg, míg gróf Wartensleben vezértábornok Drenkova és Fehértemplom között több török hajót vétetett el a Dunán. A többi császári hadtestek is, az egész hosszú harczvonal minden pontján, megkezdték a támadást; mindjárt a hadizenetet követő éjjelen elszedték és az innenső partokra hozták át a török vizi járóműveket, hajókat, csolnakokat és dereglyéket, melyek a Duna és Száva mentében kezeikbe kerültek. Gabrieli kapitány Gradistyénél szintén több török hadi hajót vett el az ellenségtől. Márczius 4-dikén Petrics János sajkás őrjáratra ment báró Alvinczy tábornokkal, a Zimony és Belgrád közti Duna-vonalra. Csolnakját az ellenség elfogta s a janesárok Petricsnek fejét vették. Eli Achmet török kém a belgrádi basának adta át a főt, azt hazudván urának, hogy az Alvinczy feje. A basa 100 dukáttal ajándékozá meg igazlelkű szolgáját, a holt főt pedig az ellenségen vett diadal jeléül a belgrádi várkastély kapujára szegezteté. [2])

II. József császár márczius 27-dikén érkezett az akkor még Futaknál állomásozó főtáborba, s önmaga vette át a hadsereg fölötti fővezérletet. April 16-án előbbre vivé a főtábort a délről fenyegetett Duna felé, és 20-dikán Bánovczén, 24-dikén Zimonyban szállott meg. Ez alatt a törökök rohamot intéztek a mieink által megrakott Száva-sziget csúcsa ellen s szétrebbentették a töltésmunkákkal foglalkozó dolgos népet, kiket e riadalom után csak néhány nap múlva lehetett ismét összehozni. Márczius 6-dikán csoportosúlni kezdtek a belgrádi török hajók a Vizivárosban a kávéházak előtt, mit észrevevén gróf Kinszky

[1]) V. ö. *Szentkláray:* Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. II. f. 470. — *Kállay:* A szerbek története. I, 250—255. ll.; és *Böhm:* Dél-Magyarország kül. történelme. II. k. 167. l.

[2]) Kurze Gesch. der Regimenter.

tábornok, rendeletet adott szétűzetésökre. Mivel azonban a Száva nagyon megáradt és a víz a partokat elöntötte, sehol sem lehetett az ágyúkat biztosan elhelyezni s a tábornok rendeletét végrehajtani. S így a törökök másnap mintegy 800 emberöket evedzték át a Száván, megrohanták a »Cziglana« nevű csárdánál állomásozó 9 császári dereglyét, s hatalmukba ejtvén e járóműveket, másodszor is szétkergették a töltésen dolgozó munkásokat. A császár kevésbe vette a belgrádi törökök e kicsinyes ingerkedéseit, melyek hol nyereséggel, hol veszteséggel, de majdnem naponként ismétlődtek. Ő most minden figyelmét Szabács bevételére irányozá, melynek birását főkép az okból tartotta fontosnak, mert e vár hadi központot képezett Szerbia s a Szerémség közt és az alsó Száván a hajózás fölötti uralmat is biztosítá. April 2-dikán és 4-dikén egy erős előcsapatot szállitatott tehát át a Száván, hogy az a sereg átkelését fedezze. A hajók, melyek itt a katonaság átevezésekor használtattak, többnyire török hajók voltak, elszedve az ellenségtől. April 20-dikáig az egész ostromló sereg a Száva jobbpartján volt s a következő napon megkezdte a vár töretését, segélyezve a Száva balpartján felállított ostromágyúk tüze által, mely a négy hadi hajóból álló sabáczi török vizi hadat is teljesen megsemmisítette. Ezen eset hőse Prodánovics kapitány, ki 80 gradiskai határőrrel két kompon a Száván átkelve, a vár alatt horgonyzó hajók erős őrségét oly lelkesen támadta meg, hogy legénységének egy osztálya mindjárt az első összecsapásnál feljuthatott a hajók födélzetére, azok kötelékeit szétvagdosá és három hajót áttaszítva a gradiskai partra, a negyediket elmeríté.[1]) Másnap a szávai hajóhid elkészült és rendelkezésére állt az ostromló hadaknak. April 25-dikén végre capitulált Sabácz. Ez volt talán e háborúnak legkiválóbb fegyverténye. A császár most egészen Belgrád bevételére összpontosíthatá erejét.

Májusban befejeztettek az ostrom előmunkálatai. A vár élelmezését fedező török sajkák június 15-dikén azon szándékkal akartak a Száva jobb partján kikötni, hogy az ott hagyott császári vedetteket elűzzék. E vedettek oltalmára azonban ágyútelepek is maradtak vissza, melyek most oly élénk tüzelést eresztettek meg a közeledő török sajkák ellen, hogy közülök egy azonnal elsűlyedt, kettő pedig a császáriak kezébe esett. E kölcsönt azzal akarta a belgrádi török flottilla visszafizetni, hogy június 20-dikán kivitorlázott a Temes beszakadásához Páncsova alá sajkásaink ellen, s igen hevesen megtámadta őket. Véres ütközet fejlődött ki mindkét részről; végtére mégis a

[1]) *Vaníček*, id. m. III. k. 412—413. ll.

törökök vesztettek és a csatatérről szaporán meghátrálni kényszerültek. Júl. 5-dikén éjjel ismételték a törökök a támadást páncsovai hajóhadunk ellen. Ekkor több eredménynyel hadakoztak, sőt egy sajkánkat, melynek legénysége a mily gyorsan lehetett a szárazra menekült, magokkal is vittek. Július 20-án harmadszor is megjelent a számos sajkából álló ellenséges hajóhad Páncsova alatt. Most azon szándékkal jöttek, hogy az ott állomásozó sajkáinkat teljesen tönkretegyék és szabad útat erőszakoljanak ki hadseregöknek Torontál és Temes vármegyék újonnan felvirult területeire. Ezúttal maga a hőslelkű Redange őrnagy, a sajkások parancsnoka, mérkőzött meg a kelletlen jövevényekkel. Négy sajkán ment a háromszorta erősebb török sajkák elé, és oly gyorsan s ügyesen tudta kitünően tüzelő járóműveinek állását majd előre, majd hátra, hol jobbra, hol balra igazítani, hogy az ellenség csak sebes futással bontakozhatott ki az öldöklő keresztttüzből. Redange egész Visniczáig üldözte viz ellen a futamló török járóműveket, melyek szétbontott vitorlákkal haladva, a belgrádi kikötőig meg sem állapodtak.

Tapasztaltatván, hogy Kisutova dunai szigetnek lakossága járóműveket gyárt az ellenség számára és a törökökkel egyáltalában bizalmas egyetértésben él: elhatározták a császáriak a szigetet birtokukba venni. Sajkásaink a sziget ellen küldettek, megtámadták azt és 109 odavaló hajóépitőt foglyul ejtvén, 26 naszádot is elvettek tőlök és nagymennyiségű fegyvert hoztak át az innenső partra.

Július 26-dikán Kulis vára védelmében vettek részt a sajkások. Aspremont tábornok, ki Kubinban állomásozott, a páncsovai sajkákkal s a német-bánsági határőrök egy osztályával leevedzett Kulis alá, melyet Demelich Szabbás főhadnagy védelmezett 150 önkéntessel. Midőn este a pozsarováczi török tábor is fölkerekedett a makacsúl ellenszegülő váracs megaláztatására: Aspremont, nehogy az őrseg hasztalan áldozatúl essék, sajkákra szállittatá azt és áthozatta a Dunán. Nem akadályozhatá meg azonban, hogy Csernecznél ugyan az nap 15.000 török átkeljen a Dunán.

Általában a törökök mindenütt uraivá kezdének lenni a Duna balparti hadászati pontoknak, sőt egy részök már az oláh partokat is hatalmába kerítvén, 1788. évi július végével oly lázas tevékenységet kezdének vala kifejteni mindenütt az Al-Duna mentében, hogy már nem foroghatott fen többé kétség az iránt, hogy magyar földre, a dél-magyarországi vármegyékre vetették szemeiket, és oda mielőbb betörni szándékoznak. A császár, ki még mindig Zimonyban tartózkodék, látván a közelgő veszedelmet, sürgős intézkedéseket tett a délmagyarországi lakosság biztosságára.

Leginkább bosszantotta a törököket a »Veteráni-barlang« őrsége, mely báró Stein őrnagy vezérlete alatt az ő magas palánkbástyái és zárványai mögül szorosan elzárva tartá ágyúival a Dunát, és a mint egy török hajót közeledni látott, azt kiméletlenül meglődözé, vagy elfogá. E barlangot nem hagyhatták tehát a törökök a császáriak kezében, ha nem akarták Belgrádnak és a többi jobbparti erődítményeknek élelmeztetését és segélyezését föladni és hajóhadukat biztos veszedelemnek kitenni. A barlang elleni hadműveleteket augusztus 10-én kezdé meg az ellenség. E napon, délelőtt 11 órakor, 30 török sajka és 6 őrjárati hajó kötött ki túl a Dunán, egy órányi távolságra a dubovai török táborhelytől. Délután 1 órakor az összes török járóművek megindúltak, és a barlang őrségének heves ágyúzása daczára a Duna balpartján, Dubova irányában, a Duna fölött emelkedő Csukár hegy keleti sarkánál létező öbölbe evedztek. Három-négy sajka a dubovai tábor előtt vetett horgonyt. Az előbbre nyomúlt török járóművek pedig, melyekből a barlang lődözteték, a császáriaknak a zárványokból és palánkokból ellenök intézett szakadatlan tüzelése következtében, kénytelenek valának a dubovai fedett állásaikba visszahúzódni. Öt török sajkát annyira meglyukgatott a mieink golyózápora, hogy csak nagy nehezen tudták azokat magokkal vonszolni. Ugyanakkor, mikor az ellenség a vizen feltűnt, a száraz földön is közeledett a török sereg a barlang felé. Mehmed Memis basa 7000 emberrel a Dunán jött, 1000 lovast is hozván magával. A török sajkák éjnek idején a Duna balpartjára szállíták gyalogjaikat, mit most már a barlang helyőrsége többé meg nem akadályozhatott. A »Veterani-barlang« egészen körűl volt most véve az ellenség által.

Az augusztus 10—11-dike közti éj nyugalomban folyt le. Csak hajóit rendezte el a török kora hajnalban a dubovai Duna-part mellett. A hősies helyőrség ötször visszaverte ugyan az ostromot, de az oláhok árulása következtében utóvégre lehetetlen volt magát a roppant túlszámban lévő ellenséggel szemben fentartania. Aug. 11-én a törökök minden oldalról behatoltak a barlangot környező zárványokba s azok őrségét kiméletlen kegyetlenséggel felkonczolták. Aug. 12-én 15 sajkán egymásután tizenkétszer igyekezett az ellenség előre nyomúlni és partra szállani, de a barlangból mindannyiszor visszaveretett. Négy sajkáját forgácsokra lőtték össze a mieink, több járóműve pedig megrongáltatott. Miután az ellenség belátta, hogy sajkáival semmire sem mehet, fölmászott a hegyre, és onnan kezdé háborgatni a barlang előtti palánk őrségét. Csak aug. 27-dikén újult meg ismét a török sajkák működése a barlang ellen. Ekkor, sötét éjjel, sajkákon akarta az ellenség ostromcsa-

patait a vitézül ellenszegülő barlang alá vezetni. De Voit tűzérhadnagy észreveszi az ellenséges hajókat, harmadfél óráig ágyúztat feléjök és megakadályozza a törökök partra szállását. Meggyőződvén az ellenség, hogy a »Veterani barlangot« és annak ügyesen épített védműveit a szerbországi partokról vagy homlokegyenest a Dunáról lehetetlen bevennie, más tervhez folyamodott és támadását most három oldalról egyszerre kezdé. 29-dikén délután négy sajkával keresztül tört az őrség golyózáporán, s a Kázán bejáratánál partra szállítva csapatait, 30-dikán a ponyikovai barlang bejáratát védelmező zárványból, a dubovai öböl fölötti redouteból és hajókon a Dunáról általános rohamot intézett a barlang ellen. A lelkes helyőrség, bár helyzete nagyon válságossá lőn, ezen heves támadást is vitézül verte vissza. De a legénység ekkor már a szakadatlan fáradság, álmatlanság és éhezés következtében végképen kimerült, s hosszas alkudozások után a basával, szabad elvonulás föltétele mellett, aug. 31-én a védelem 21-dik napján feladta a barlangot. A nagyvezir, egy a 70 évet már meghaladott aggastyán hófehér szakállal, tündöklő fehérselyem öltözetben, a fején vörös turbánnal és dereka körül gazdag aranyhímzetű övvel, melyhez drága gyöngyökkel diszített arany kard volt erősítve, a Dunán evedzett a barlanghoz egy díszes sajkán.

Az alatt, míg a »Veterani-barlang« ekkép ostromoltaték, az osztrák főhadi szállás és a törzshad számos pontonnal fölkerekedett Zimonyból s két hadsapatban, mindenütt a Duna mentén haladva, aug. 14-én egy 72 hajóból alkotott hidon átment a temesi földre s Fehértemplomba távozott. Ez alatt a török had Ó-Orsova előtt, a zsupaneki terjedelmes völgyben összpontosúlt és szükségessé tette, hogy József császár is Karánsebes és Mehádia felé vezesse hadait, hogy ez által Erdélyt fedezze és a törökök előnyomulását megakadályozza. Míg a császári sereg Karánsebes, Szlatina és Lugos vidékén harczolt, a Belgrádban tanyázó törökök felhasználták az alkalmat, átkeltek a védtelen Dunán és megszállották Zimonyt, Új-Palánkát, Kubint és Páncsovát.

A Zimonynál állomásozott császári hajóhad kénytelen volt feljebb húzódni Zalánkemén felé, mert Belgrádból 75 sajka indúlt el a császáriak megtámadására. Négy török sajka fel is tolakodott a Dunaviczáig s lődözni kezdé hajóhadunk előőrsi sajkáit. De ezek egy tapodtat sem engedve, lelkesen viszonozták az ellenség tüzelését, egy sajkájokat elsülyesztették, a többit pedig annyira megrongálták, hogy csakhamar ott hagyták a csatatért és siettek övéikhez Belgrádba.

E magában véve csekély siker felbátoritá hajóhadunk csüggeteg legénységét. Visszaevedzték ismét a hajókat zimonyi

állásaikba, és figyelő szemügyre vették Belgrádnál a törökök mozdulatait. Bármily kevés kihatással volt is a hajóhad újabb felbátorodása ezen botor hadjárat véres eseményeinek beszüntetésére, annyi eredménye még is volt, hogy a törökök nem látták magok előtt védtelennek a Dunát, a krassómegyei főtábor pedig hiteles és körülményes értesítéseket kaphatott naponként mindarról, a mi Belgrádban és a Száva vonalán előadta magát.

Egyébiránt csak apróbb csatározásokból, kisebb vizi összetűzésekből és portyázásokból, egészben véve mitsem érő jelentéktelen hadműveletekből áll mindaz, mit a temérdek költségeket fölemésztett császári dunai hajóhad ezen háború további folyamában olykor-olykor cselekedett. A történelmi kép teljes kiegészítése végett álljon itt róla még néhány részlet, melyeknek emléke a levéltári akták közül előkerült. E csekélységek is tanulságosak. Megtanuljuk belőlök, mennyi erőt s hősi erényt, az adózó népnek mennyi pénzét és hány pótolhatatlan emberéletet emészt fel olykor czél és haszon nélkül a föld hatalmasainak furiája!

Szeptember 9-dikén hajnalban két török sajka a Belgrád alatti oldalról a szávai úgynevezett »Hadsziget« felé indúlt és a várfoki ágyúk oltalma alatt két török ágyút akart a szigetre kitenni. Megelőző éjjel mintegy 10—15 török sajkán 3000 spahi és 6000 janicsár szállott partra a stratégiailag jelentékeny szávai szigeten. A »Ferdinand« gálya kapitánya, *Conning*, legott megértette a ravasz szándékot és kiosztván embereinek a teendők iránti rendeleteket, szétfeszíté vitorláit s még másik három gályával a sziget védelmére s megtisztítására futott. A mint ezt a belgrádi törökök látták, egész sajkarajt küldöttek népök és veszélyben forgó sajkáik oltalmára, valamint a sziget megvédésére. Azt lehetett hinni, hogy nagyobb vizi ütközet fog kifejlődni. Azonban a két felekezet hajói csak távolról és ágyúkkal viaskodának egymással, de azt oly szenvedélyesen tették, hogy a tüzelés kora reggeltől délutáni 5 óráig folyton folyvást tartott s a törökök vereségével és távozásával végződött. Október 13-dikán reggel, midőn a köd már oszladozni kezdett, 20 sajkával másodszor is próbálni kezdé a török a Hadsziget elfoglalását. E kisérlet is harczkészen találta a derék Conning kapitányt. Az ellenséget még csak közelíteni sem engedve a szigethez, egy török sajkát fenéken lőtt, a többit pedig visszakergette a vár alatti kikötőbe. Október 15-dikén a Hadsziget baloldali Duna-ágában figyelő előőrsi sajkák ellen intézte a török flottilla a támadást. Minthogy ezúttal a belgrádi török hajóraj nagyobb része jelent meg a csatasíkon, a mieinknek is tömegesebben kellett az ellenség elé kivonúlniok. Zimony-

ból segítségül jöttek az »Albert«, az »Erzsébet« és a »Ferdinand« gályák, két egész sajka és három félsajka. A dunai hajóhad főparancsnoka Magdeburg tábornok szintén eljött Redange sajkás parancsnok kíséretében, hogy személyesen vezényeljen a vizi viadalban. Azonban a nagy készület és fáradság most sem sokat eredményezett. Mikor az ellenség lőtávolban volt, hajóink összes ágyúiból oly gyors egymásutánban szóratott a golyózápor ellene, hogy néhány lövése után, melylyel a fogadtatást viszonzá, elhátrált Belgrádba. A mieink kisérték egész a bástyák alá, és 6 hajóját emberestül, szerszámostúl viz alá merítették. [1])

Ezzel befejeztetett az ezen évi hadjárat, mely 70 millió forintba és 40,000 ember életébe kerűlt. November 18-dikán gr. Kinszky fegyverszünetet kötött a belgrádi kormányzóval a tél tartamára, s József téli szállásaira bocsátá el seregét. A császári hadi hajók és sajkák, a Duna-part hosszában három vonalban egymás mellé sorakozva. Zimonyban hagyattak. Mig a jégzajlás be nem következett, az előőrsi szolgálatot a sajkások teljesítették. Mikor a Duna zajlani kezdett, a hadi hajók a zimonyi hegy tövébe vonattak, a sajkák pedig kiemeltetvén a vizből, gerendákra fektetve a part hosszában helyeztettek el. Két egész és négy félsajka, legényestűl együtt, Titelbe ment telelni.

Télen át a bécsi hadi tanács újabb terveken dolgozott. A gályákat — minthogy gályákat a törökök sem használtak többé a Dunán és azok egyáltalában kimentek már a divatból, mert hadi célokra nem voltak oly alkalmasak, mint a könnyebben kezelhető sajkák — végképen eltörölni és a szolgálatból eltávolítani rendelé a császár. A »Mária Terézia« fregáttot és a négy gályát áruba bocsátotta, a »Fama« és »Victoria« ágyúnaszádot leszereltetni és teherhajókká átalakíttatni parancsolta. Folyami hadi célokra csak a sajkásokat tartván meg, azok kisegítésére még a jól használható úszó tűztelepeket is megtartotta.

Kapcsolatosan a hajóraj ezen újabb reformjával rendelé továbbá a császár, hogy az eddigi sajkás kompániák egy *ötödik sajkás század* felállításával szaporíttassanak, a sajkák ágyúinak ellátására másod- és harmad osztályú matrózok fogadtassanak, a szárazi artilleria legénysége pedig csak az esetben vétessék igénybe a hajókon, ha a matrózok közűl nem futná ki a megkivántató emberszám.

Az 1789. évi hadjárat megnyitásakor Zimonyban gyűlekezék a hajóraj. A császárnak a gályák eladatására vonatkozó

[1]) *Birago*: Geschichtl. Daten. — *Vaníček* az ellenséges dunai hajóhadaknak csak két összetűzését említi s az eseményeket némileg összezavarja. (III. k. 423. l.)

rendeletét vevők hiányában nem lehetvén teljesiteni, e gályák is a csatatéren maradtak. A »Ferdinand és »Erzsébet«. 2 Lancié Canoniére, 4 ágyúdereglye. 4 úszó tűztelep, 3 egész-, 5 fél- és 6 őrsajka Páncsova alatt, a már ismeretes Temes-torkolati helyen állitattak fel, hogy Belgrádnak tervbe vett körülzárolásánál a császári sereg dunai átkelését fedezzék. Zimonynál a »Terézia« fregátt maradt 4 Lancié Canoniérevel, 2 hadi gályával, 3 egész-, 4 fél- és 6 őrsajkával. Tervváltoztatás következtében a császári hadak tudvalevőleg nem Páncsovánál lépték át a Dunát. A sereg egy része Osztrusniczánál ment át a Száván, később pedig, Belgrád körülzárolása alkalmával, az ostromló sereg másik része az úgynevezett Czigányszigetről épitett hidon ment át a Száva szerbiai partjára. Átmenetét a Zabrezs és Osztrusniczáról oda rendelt 8 ágyúnaszád fedézé.

Augusztus 23-dikán török sajkák jelentkeztek a Dunán. A császári hajóraj fogadta őket. A kölcsönös tüzelés jó ideig tartott, de eredményre egyik részen sem vezetett. Aug. 26-dikán alkonyatkor ismét 9 török sajka mozdult meg a mieink ellen; három közülök bevitorlázott a Duna baloldali ágába, egész a Hadsziget felső csúcsáig. De ezek is csakhamar meghátráltak járóműveink golyói elől.

Szeptember 14-dikén éjszaka egy sáncerődön dolgoztak a mieink a Dunavicza torkolatánál; az erődből futóárkot nyitottak Zimony irányába, hogy a várost az erőddel kapcsolatba hozzák. Erre a várból élénk ágyútüzelést kezdett az ellenség a sáncerőd és futóárok a földművein foglalkozó embereink ellen. A belgrádi kikötőből 6 sajka is előre tört egész a Száva beszakadásáig, s onnan kezdé a munkásokat háborgatni. Azonban harczkészen álló sajkáink csakhamar visszanyomták őket a Hadsziget mögé, a hol senkinek sem árthattak.

Ugyanaz nap 4 gályánk, 2 ágyúnaszádunk, 12 sajkánk és 4 úszótelepünk Belgrád keleti bástyái alatt az »Eugen sáncok« vonalában horgonyt vetett, hogy a két Duna-part közti közlekedést fentartsa és az ama helyen megkezdett hidépitést, valamint magát a 127 hajóból készült dunai hidat is fedje. [1])

A török hajóraj az alsó Dunán az oroszok és osztrákok egyesült erejével lévén ekkor elfoglalva, leginkább Új-Orsova és a borecsi sziget közt folytatá hadműködését. 16 sajkája Új-Orsován, 24 a szigetnél állomásozott. E járóművek csak olykor úszhattak fel belgrádi társaiknak segitségére, midőn jelenlétöket az alsó Dunán nem követelé égetőbb szükség. Gróf Wartensleben Lilien vezérőrnagyot bízta meg, hogy az alsó Dunáról a török sajkákat elűzze és a Dunát az ellenségtől megtisz-

[1]) *Bécsi hadügyi levéltár.*

titsa, nehogy a belgrádi ostromló csapatok háborgatásoknak vagy éppen véletlen megrohanásoknak legyenek kitéve. E célból Lilien Zsupaneknél és Orsovánál 4 lovas- és 2 határőrszázadot vont össze, hogy e vár figyelmét lekösse és ez által az új-orsovai és borecsi sajkák egyesülését megakadályozza. A kázáni Duna-szorosban 3 német-bánsági század és 1 század Branovácski önkéntes foglaltak állást. Neuendorf ezredes az ő csapatjával és 7 ágyúval a Duna balpartján az Izlaz örvénye fölötti sziklafalnál helyezkedett el. Ezeken kivül 4 német bánsági és két oláh-illir ezredbeli század, továbbá a Branovácski önkéntesek 4 százada támadásra voltak kirendelve. A támadó hadosztály szept. 15-dikén éjjel átkelt a Dunán s megkezdé működését az ellenséges hajóraj ellen. A borecsi török sajkák élénk ágyútűzzel viszonozták a császáriak támadását, miközben a balpartra csapatokat igyekeztek kirakni. Ez a vállalatuk azonban nem sikerült. Visszanyomattak a szigetre s ez alkalommal egy sajkájok is forgácsczá lövetett. Erre Neuendorf erősen lövetni kezdé ágyúiból a szigetet és a hadállásba helyezkedett török sajkákat, kényszerítve az ellenséget Ribniczánál a Duna jobbpartján keresni menedéket. Időközben a határőrök és az önkéntesek is áthajóztak a Dunán és éppen akkor érkeztek Ribniczára, midőn a török hajóhad partra szállni készült. Most öldöklő ütközet következett. A mieink a Duna mindkét partjáról keresztűzbe fogták a kétségbeesetten védekező török sajkákat, melyek közűl nehányat fenéken lőve elmerítettek. A sajkák eszeveszetten rohantak most lefelé a vizen; minden ember evezőt ragadott kezébe, hogy a járóműveket mentől gyorsabban Új-Orsovára hozzák. De útközben a Kázánnál újabb szerencsétlenség várt rájok. Az ott lesben álló német-bánsági határőrök és önkéntes csapatok golyózáporán kellett keresztül vergődniök. Végkép kimerűlve csak nagy nehezen és félannyian juthattak el az új-orsovai török hajókikötőbe. A császáriak elfoglalták az üresen hagyott borecsi szigettábort és gazdag prédát tőnek benne. 3000 zsák liszt, 1000 akó pálinka és temérdek egyéb élelem, fegyver és házi eszköz osztatott szét a vitézek között.[1])

Szeptember 23-dikán De Ligne altábornagytól parancsolat érkezett az összes császári dunai flottillához, hogy Belgrád bástyáival szemben ostromvonalba álljon, és a falak lövetését a vizi oldalról egész erővel kezdje meg. A közelitési és támadási munkálatok ugyanis ekkorára már annyira elkészültek volt, hogy Laudon fővezér kivihetőnek tartá a külvárosok megost-

[1]) *Vaníček*, id. m. III. k. 447—449. ll. — *Böhm L.*, id. m. II, 203—205. ll.

romlását. Irtóztató ágyúzás vette tehát kezdetét ama napon és tartott szakadatlanúl október 8-dikáig. Sikerült lövéseikkel különösen a »St. Francesco« és a 4 Lancié Canoniére tüntették ki magokat. Október 8-dikán capitulált Belgrád. Másnap Laudon hatalmába vette a nevezetes várat. Belgráddal Szendrő is elesett, és Szerbia egész a Timok folyóig az osztrákoké lőn, a mi jövőben Új-Orsova elfoglalását szerfölött megkönnyíté. Október 15-dikén a hajóraj nagyobb része Zimonyba vezényeltetett vissza, a honnan a fregáttot, a gályákat, ágyúnaszádokat és nehány Lanciét Péterváradra küldték, hogy az ottani Pontoniéreben teleljenek s kijavíttassanak. Belgrádban csak nehány császári hadi járómű, a sajkák közül pedig csak egy félsajka maradt a hozzá tartozó 33 sajkással. A többi sajka Titelbe vonúlt télire. A sajkás legénység családi tűzhelyeihez sietett.

A következő 1790. évi hadjáratra 3 egész-, 5 fél- és 4 őrsajka, 4 oranieza és 2 lőszerhajó újítatott és szereltetett föl Titelben. A szintén újolag fölszerelt császári Duna-flottilla, a sajkás karral együtt, az alsó Dunára Orsovára küldetett, hogy a Vaskapun alól megújult harczokban tevékeny részt vegyen. A császári flottilla és a többi dunai hajóhad fölött ekkor Hajnácskői *Vécsey Sigbert* altábornagy parancsolt. A sajkások vezére most is a derék Redange volt. A császári gályákon 2 kapitány (nevök ismeretlen), 1 fő- és 6 alhadnagy, 3 főhidmester és 545 matróz szolgált.

Az 1790. évi hadjárat eseményei közt csak egy alkalommal szerepel dunai hajóhadunk: Kalafat ostrománál, mikor Vécsey altábornagy személyesen vezényelte a császári vizi erőt. Hajórajunk előnyomulásánál a Duna magas balpartja födé a csatarend jobb szárnyát a török sajkák golyóitól, melyek csak keveset árthattak hajóinknak. Az ellenség flottája a kalafáti Duna-sziget fölött horgonyzott. Gr. Clairfait vezértábornok 12 fontos ágyúkat szegezett a török hajókra Duna-parti emelkedett állásából és tetemes károkat okozott az ellenség járóművein és hajónépében. A török sánczok elfoglalása után az életben maradt őrség a csekély Duna-ágat átlábalva, a szigetre menekült, hol 20 sajkának ágyúi oltalmazták. A viddini törökök készen tartott hajóikkal siettek megmentésökre. Mindazonáltal 5 török sajka az összes néppel együtt, mely rajta volt, elsűlyesztetett parti ágyútelepünk által. Clairfait most a Viddin alatt állomásozó török hajóraj ellen szeretett volna támadni, hogy azt hajórajunk és a parti artilleria által teljesen tönkre tegye. Ezzel lehetetlenné vált volna a törököknek betörést kisérleni meg Kis-Oláhországba. Azonban Vécsey nem adta beleegyezését a császári hajórajnak ilyetén felhasználásához. Ugyanis a Timok folyónál táborozó török hadtest hirtelen felmondván a fegyver-

szünetet, méltán lehetett attól tartani, hogy az ellenség átcsap a Dunán és a császári hajórajt végzetes helyzetbe hozhatja. Vécsey tanácsosabbnak tartotta tehát visszavonúlni hajóival, mint egy bizonytalan siker miatt valószinű balszerencsének tenni ki magát. Június 27-dikén az Osztrova szigetig húzattak vissza a hajók, hogy a krimi háborúra készen tartassanak.

Ismeretes, hogy Oroszország az 1790. évi háborúban a Krim félszigetet megtartani, a törököket pedig a Duna jobbpartjáról is eltávolítani akarta. A törökök által akkor birt al-dunai erődített helyek közül Ismail vára volt a legerősebb. E vár volt a hidfő, mely a török hadak átjárását a Duna balpartjára előmozditá, s visszavonulásukat a jobbpartra fedezé. Ez az oka, hogy az egész dunai vonalon leginkább Ismail vonta magára Potemkin herczegnek és orosz vezérlő tábornoknak figyelmét. Azonban e stratégiai főpontot csak úgy lehetett kézrekeríteni, ha előbb a várat védő mellék hadállások elestek. Kilia és Tulcia birtoka nélkül lehetetlen volt bejutni a Duna ágaiba és Ismailt körűlzárolni. Potemkin tehát mindenek előtt e mellék hadállások elfoglalását tűzte czélul, és október 14-dikén Gudorich tábornokot küldé a feladat végrehajtására, a mi annak négy nap múlva valóban sikerült is. Kilia okt. 18-dikán orosz kézben volt.

A szárazi csapatok működését elősegitendő, parancsolta most Potemkin, hogy az orosz evezős hadi hajók, a spanyol emigráns Ribas tábornok vezérlete alatt, a Feketetengerről a Duna torkolatába vonúljanak. Ott Golowatoy ezredes alatt egy kozák osztály 12 kisebb járóműre ülve a kiliai Duna-ágba futott be, mig a többi hajók a szunjai ágba hajóztak. De Tulciához nem lehetett közeliteni. Mikor Ribas október 20-dikán a tulciai Duna-ágba beevedzte kozákjait, e vizi utat 23 török hadi hajó által elállva, a Duna-ág partjait pedig török ágyúkkal sűrűn megrakva találta. 1000 embernek partra kellett volna szállnia, hogy a batteriákat elvegyék. Azonban a merész vállalatot nem lehetett tervszerűleg keresztűlvinni, mert időközben vihar keletkezett és a partok megközelitését hajókon lehetetlenné tevé. De ezen is segítettek. Hősi felbuzdulás-e, vagy az orosz tisztek kancsukája 600 kozákot beleugratott a vizbe. E szánandó lények úszás által partot érve, noha a hullámokkal küzködő flotta segitségére nem számíthattak, kénytelenek voltak támadást intézni a török batteriák ellen. A szerencsétlenek áldozatul voltak oda dobva az ellenségnek becsvágyó vezéreik által, hogy addig, míg az ellenség velök végez, a széllel birkózó hajóknak idejök legyen kikötni. És valóban a török sajkák golyói, valamint az ellenök fordított parti ágyútelepek erős tüze, majdnem egytől egyig megsemmisíté őket. Ekkorára már

este lőn, és a szél is lecsillapodván, az oroszok éjfél táján újból támadtak. A szokatlan éjjeli orvtámadás által meglepetett törököket mind vizen, mind szárazon elnyomta az oroszok túlsúlya; 7 török teherhajó és 17 parti ágyú, jelentékeny lőszerszámmal és élelemmel a győzők kezébe esett. Tulcia is az oroszoké lőn. Potemkin most rendeletet bocsátott ki, hogy az összes orosz hajóhad Ismailnál egyesüljön, a szunjai szoros fölött uralkodó várat pedig ejtse hatalmába. Ez utóbbi is megtörtént a török hajóhad vereségével. 38 török hajó jutott az oroszoknak martalékúl, a többi részint légbe röpítetett, részint felgyujtatott a törökök által.

Hátra volt még az Isakcsi és Ismail közti összeköttetést beszüntetni, a mi csak Isakcsinak elfoglalása által vált lehetségessé. E czél elérésére az orosz hajóhad sok fáradsággal fölfelé evedzett a Dunán, és csak nov. 13-dikán érte el az isakcsai határt. A határ szélén egy magaslaton négyszegletű vár áll, s annak sziklaaljában a Duna két ágra szakad. Midőn reggel 7 óra tájon a fellegvár török őrsége az orosz gályák lobogós árboczait közeledni látta, hévvel kezde a hajók ellen lövöldözni, és 32 fegyveres sajkával fogadta az ellenséget. Az oroszok tüzes golyókat szórtak a török hajókra és felgyujtották azokat. A melyek meghátráltak: az orosz hajóraj délután a túloldali Duna-ágon megkerülte őket s elől-hátul közbe véve, végkép tönkre tette. 21 török Lanzona elégett, a többi a fellegvárral együtt az oroszoké lőn. A fellegvárban 86 ágyú, 10 mozsár és nagy mennyiségű egyéb hadi készlet találtatott.

Isakcsi eleste után az Ismail és Tulcia közt fekvő Tschatal sziget ellen küldé Potemkin Ribas hajótábornokot. Feladata volt a szigetet csapatokkal megrakni, magát benne jól elsánczolni, a kéznél levő összes hajókat Ismail előtt egyesíteni és az ottani török hajórajt megtámadni.

Ribas novemb. 17-dikén szedte fel horgonyait. Másnap a kozák hajóhad, a mennyire a bástyák nehéz lövegei engedék, megközelíté Ismailt A többi orosz hajó hátrább maradt. A török hajóraj, mely közvetlenül a Duna mellett, a város főterének homlokvonalában, az úgynevezett kővédgátban horgonyzott, 5 ágyúnaszádot küldött ki a kozákok ellen, hogy őket jól czélzó lövegeikkel fogadják, tulajdonképen pedig azért, hogy az ellenség hajóit az ágyúkkal megrakott bástyák golyói elé csalják. Ribas tábornok négy órán át türelmesen nézte a török járóművek ingerkedését; de midőn azok mindjobban alkalmatlankodni kezdének, rájok küldé az orosz hajóhad egy osztályát, mely azonnal elmerített egy török hajót, a többit pedig egész a kővédgát kartácsainak lőtávolába üldözte.

Nov. 19-dikén esteli 7 órakor a török flottilla élénken bombázni kezdé Ismailt. Ez alatt a hajóhad egy osztálya a Tschatal szigeten 1200 ölnyi hosszú sánczot hányt fel. Nov. 20-án három oldalról törheté az orosz a várat: a Tschatal sziget sánczerődítményéből, és ismét a hajóraj által két oldalról. A kővédgát bástyáiról 18 ágyú felelgetett a támadóknak; azon kivül egy három árboczú török gálya is hevesen viszonozta az oroszok lövéseit. Az ágyúharcz délig húzódott s mindinkább közelebbre hozá egymáshoz a harczoló feleket. Az orosz flotta egy osztálya a három árboczú gályával viaskodék, a kisebb járóművek pedig egészen előre furakodtak a török hajók közelébe s hetet közülök elsűlyesztettek. A nagy török gálya légbe repült; az oroszok izzó golyót dobtak lőportárába. A kozák hajóhad a török flotta másik szakaszával állott szemközt s 21 török hajót merített és égetett el. Délután 3 órakor már sok helyen égett Ismail. Eladdig összesen 90 török hadi járómű égett el vagy sűlyedt a Duna fenekére. 118 hajóágyút az oroszok vittek el; de az ő veszteségök is siralmasan nagy volt.

Nov. 20-dikától decz. 8-dikáig futóárkok, földhányások, alagutak és sánczmélyedések készítésével telt el az idő. Potemkin, miután a török flotta már majdnem teljesen tönkre volt téve, most szárazról is rohamot készitett elő a rommá lőtt város ellen s Suvarow tábornokot bízta meg a kivitellel.

A Tschatal-szigeti csapatok a város fölött és alatt horgonyzó orosz flotta közt középütt foglaltak helyet. Deczember 10-dikén a folyam oldaláról és egyszersmind szárazról is élénken bombáztatá Suvarow a bástyákat. Reggeltől késő estig dörögtek az ágyúk az összes orosz hadállásokból. A törökök csak kezdetben viszonozták a tüzelést, s ez alkalommal egy török gályát légberöpítettek. Másnap hat szárazi és 3 vizi rohamoszlop indítatott a bástyák ellen. A flotta első rohamoszlopának az új vár tűzetett czélul, a másodiknak a vársánczok, a harmadiknak a Duna-balparti köztér az első szárazi hadoszlopig. A flottilla tehát három szakaszban felülről és alulról vonult előre a támadás czélja felé. Az első szakasz 100 dereglyéből állott a kiszálló csapatokkal, a második gyors hajókból s úszó tűztelepekből, a harmadik nagyobb-kisebb gályákból. Az első szakasz lövéseit hátulról támogatta a második és harmadik szakasz. Midőn ekkép a flottilla arczczal a várfalakhoz közelebb mozdúlt, a hajók egy nagy öblös félkört képeztek Ismail bástyáival szemben, melyekről 100 ágyúnak halálos torka tátongott feléjök. Egy órai kölcsönös ágyúzás után, mely alatt sűrű köd borítá a harcztért, az oross támadó had partra szállott. 10,000 török és tatár minden dicész

reten felül álló hősi elszántsággal védelmezé, úgyszólván önnön testével födé a vár bástyáit. Azonban a háromszorta nagyobb orosz erőnek végre is engedniök kellett. A hatalmas török dunai hajórajnak 59 hadi járóműből álló maradványa Ismaillel együtt a győztes oroszoké lőn. [1])

A törökökkel folytatott ezen háborút 1791. évi augusztus 4-dikén a sistowi béke fejezé be, a régi birtokálladék alapján. A mi annyi milliókba és oly sok ezer ember életébe került, most ismét török kézre esett vissza. Az ország vérző szívvel volt kénytelen a portának átengedni Belgrádot, Uj-Orsovát, Gradiskát, Dubiczát és Szabácsot. Az elégedetlenség mindenfelé tetőpontra hágott. Gúnyiratok terjesztettek birodalomszerte, melyekben II. József császár személye, az oroszokkal kötött szövetsége, de legfőképen a törökök ellen czél és haszon nélkül viselt ezen háborúja tétetett epés kifakadások és különféle élczek tárgyává.

Az ezredessé előléptetett Redange sajkás parancsnok 1793-ban meghalt. Utódává báró *Pemler Xav. Ferencz* őrnagy neveztetett ki. Fentartá sajkásaival Kubinban, Páncsován és Zimonyban a vizi őrjáratokat és részt vett velök 1792-től 1798-ig az olasz és franczia, a német-, cseh- és lengyelországi hadjáratokban. Az 1792—1801. évi franczia háborúban, nevezetesen 1797-ben, 3 fél- és 2 őrsajka egész Zágrábig hatolt fel a Száván, a harcztérre szállitott katonaság s az élelmi és hadi szerek kiséretében. A külföldi harcztéreken hadakozó csapataink szállittatásáról és élelmeztetéséről leginkább a sajkások gondoskodtak. Mind a Dunán, mind a Száván és Kulpán ő rájok volt bízva a katonai szállitási ügy. Ha megfontoljuk, mily nagy jelentőségű dolog háborús időkben a hadsereg élelmezése, és hogy ezen ügy elhanyagolása miatt gyakran az állam jólléte is koczkáztatva lesz: bizonyára nem fogjuk katonaságunk ezen bár legszegényebb, de állandóan legsúlyosabban terhelt fegyvernemétől megtagadhatni elismerésünket. A legtávolabb tiszai vidékeken gyűjtött terményeket élete és vagyona elzálogolása mellett egész Horvátországba, vagy Bécsbe kellett fölevedznie, az olaszországi vagy a rajnai, a német- és csehországi hadi magtárakba szállitnia. E szállitásoknál, melyek évtizedeken át tartottak, mindannyiszor küzködnie kellett a nehézségekkel is, melyek a hajózást a Béga csatornán és a Fehértó posványaiban olyannyira megnehezítették, a Kulpán pedig Károlyvárosig főleg nyáron, mikor a viz alacsony volt, majdnem lehetetlenné tették. [2]) Az 1795-ben létesített rajnai császári flottillát, mely 7 ágyúnaszádból állott, szintén a sajkások látták el. Azon évi febr. 28-án

[1]) *Birago:* Gesch. Daten.

[2]) V. ö. Anleitung für die erste Navigations-Direction.

3 sajkás tiszt és 200 sajkás egész Mainzba küldetett, a rajnai hajóhad főállomáshelyére. Okt. 28-án a 7 császári ágyúnaszád és még 7 szállító hajó Mainz mögött a Rajna balpartján volt egybegyűlve. Éjjeli 10 órakor a folyam jobbpartjára evedzett a hajóraj, a honnan Nonnen-Au mögé Ginsheimba távoztak. Itt fölvették Kolonne Williamst s folytatták útjokat a Motzberger- és Jakobsberger-Au felé. Október 29-dikén, reggeli 4 órakor, a Rajna balpartján Markhof és Hackenheim közt kikötöttek. A teherhajók a rév közelében maradtak; az ágyúnaszádok azonban egyenlő távolságban egymástól, akképen sorakoztak egyik parttól a másikig, hogy a franczia̋knak távolról hidnak tűnt fel a császári hadi hajók fekete vonala, s abban a hiedelemben voltak, hogy az osztrákok a múlt éjszaka áthidalták a Rajnát. Ez a téves föltevés nem csekély aggódalmat és zavart idézett elő a franczia táborban. Azt hitték ugyanis, hogy a Rajnán nagyszámú osztrák csapatok vonúltak már át a képzelt hid segitségével, és a franczia hadsereg jobb szárnyára fognak támadni. Kolonne Williams őrnagy a hajókon hozott szárazi csapatok egy századával és 20 huszárral partra szállott, és habozás nélkül elfoglalta Hackenheimt. Onnan 6 óra táján a szomszédos Bodenheim felé vonúlt. Midőn a második rohamjel fölharsant, minden oldalról hirtelen megrohanta a mitsem sejtő falut s hatalmába vette ezt is. E faluban lakott Courtos tábornok, a jobb szárnyon álló 9-dik franczia hadosztály parancsnoka. Volt vele a faluban egy szakasz gyalogos és némi lovasság is. Az osztrákok azonnal a meglepett és megzavarodott ellenségre vetették magokat s a legtöbbet közülök leszabdalták. Egyidejűleg Bodenheim megrohanásával a 7 ágyúnaszád is megszólaltatá ágyúit. Az ágyúk dörgése csak fokozá a fej nélkül ide s tova futkosó franczia katonák és a megréműlt lakosság zavarát, mely utóbbi minden ellentállás nélkül bocsátotta aztán faluját az osztrákok birtokába.

Mindjárt a franczia forradalom kitörésekor, 1792. évi január 6-dikán, La Borda sajkás kapitány egy század sajkás legénységgel Titelből Klosterneuburgba vitorlázott, hogy a felső Rajnán hidászi szolgálatokat teljesítsen. Nehány hónappal később (1792. nov. 21.) egy titeli sajkás hadnagy 29 emberrel az Inn-negyedbe és Csehországba küldetett a császári hadsereghez, két futóhid kezelésére. A következő évi február 8-dikán ismét egy sajkás század menesztetett az alsó Rajnára, utászi és hidászi szolgálatra. Olaszországba 1794. évi máj. 31-én egy főhadnagy ment 67 sajkással, szintén hidászi teendőket végezni. Ugyanekkor a Lengyelországba küldött 12 pontonnak és 4 futóhidnak ellátására is titeli sajkásokat használtak; egy főhadnagy, egy alhadnagy és 154 sajkás ment fel akkor

Lengyelországba. Egy hadügyi tanácsi rescriptum értelmében tartoztak a vármegyék, melyeken e sajkás had Gácsországba utaztában átvonúlt, előfogatokat adni alájok. 1795-ben egy kapitány, két hadnagy és 50 sajkás, 1796-ban újból 1 sajkás tiszt és 30 sajkás Olaszországba küldettek, a vizi hadműveletekben részt veendők. Az 1796-dik év végéig immár az összes sajkás századok igénybe voltak véve a különböző csatákban. A Campo-Formonál létrejött béke után csak egy részök láthatá ismét hazáját.

Csak ekkor, 1797. évi május 1-én, valósulhatott meg II. József császárnak az *ötödik sajkás század* felállitására vonatkozó rendelete. Időközben a császár akarata szerint a dunai gályák is eladattak, vagy teherszállitó hajókká és kereskedelmi dereglyékké alakíttattak át. *Ezzel végkép eltünt a termetes dunai hadi gályák korszaka!* Oly nagyszabású, óriási mérvű hadi hajókat, a milyenek évszázadokon keresztül szeldesték és diszíték a hatalmas Dunát, nem látott többé a későbbi nemzedék. Pemler sajkás parancsnok volt utolsó gondviselőjök. A kimustrált gályák matróznépe szabadságoltatván, haza bocsátatott. Pemler a háborús időkben szerzett érdemei elismeréseül ezredessé, és eszéki térparancsnokká neveztetvén ki, elbúcsúzott sajkásaitól.

Helyébe 1798-ban *Stanisávlyevics Áront* léptették elő a titeli sajkások őrnagyává. Még mielőtt az 1799—1801. évi háború kezdetét vette volna az előbbeni hadjáratok fáradalmait még ki sem pihent sajkásokat ismét kimozgatták a hadi események helyeikből. 132 embert az olasz csatatérre, 224-et Klosterneuburgba, onnan a Lech folyóra, majd ismét 50 embert a közben beállott hézagok kitöltésére ismét Klosterneuburgba rendelt ki a fővezérlet. A titeli hajóállomány ekkor 1 kettős, 2 egész-, 4 fél- és 8 őrsajkából állott. A sajkások kerületében pedig az 1800—1801. évi telepitések következtében annyira felszaporodott a lakosság száma, hogy egy 1808. évi decz. 11-én kelt udvari hadi tanácsi rendelet értelmében *Gyurgyevo* és *Nádalj*, most települt községek, szintén a titeli sajkás kerületbe kebeleztetvén be, a *hatodik sajkás század* is felállitható volt. A gazdasági territorium, melyen most az egész sajkás ezred kiterjeszkedett s melyet birlalt, 100,000 holdból álló szántóföldet, mezőséget és rétségeket foglalt magában. Az újonnan telepitett és újonnan bekebelezett községekkel együtt 14 község tartozott most a kiszélesbitett sajkás-kerülethez; névleg: *Titel, Gardinovcze, Lok, Villovo* és *Mosorin* (I. század); *Kovil, Samacz* és *Kács* (II. század); *Goszpodincze* és *Szent-Iván* (III. század); *Josephsdorf* vagy *Zsablya* (IV. század); *Csúrog* (V. század); *Gyurgyevo* és *Nádalj* (VI. század). Volt akkor a hat sajkás századnál 6

kapitány, 5 főhadnagy, 5 alhadnagy és 5 zászlótartó. Ez a létszám idők folytán majd nagyobb, majd kisebb volt, de folytonosan változott, a körülmények és szükség követelményei szerint. Mikor 1805-ben a háború Franciaország ellen ismét megújult, a sajkások szolgálata éppen úgy, mint ez előtt, de szűntelen igénybe vétetett. Stanisávlyevics maga is Olaszországba hivatott a hadsereghez, s ő látta el 2 kapitánynyal, 2 hadnagygyal és 2 főhidászszal a hidépitési teendőket. Egy másik 195 emberből álló sajkásosztály ez alatt a németországi császári sereghez Welsbe kapott meghívást, hol utászatra, meg ponton kezelésre használták. 1808-ban jún. 21-től szept. 4-éig a komáromi várterület szélesbitésénél és a bástyák újraépitésénél hasonlóképen sajkások dolgoztak. Ugyanekkor az Al-Dunán voltak elfoglalva itthon maradt társaik. *A hadi kormány ugyanis egyenként 2 fél- és 2 negyedsajkát a hozzá tartozó legénységgel és az összes fölszerelvénynyel Páncsovára és Zimonyba telepített át, hogy az ottani határcordont még jobban megerősítse.* (Cordons-Csajken-Posten). Titelben maradt 1 kettős-, 4 egész- 8 fél- és 4 negyed sajka. 1809. évi márcz. 1-én a *sajkások tartalékcsapata* és úgynevezett »*országos-osztálya*« is (Landes-Division) életbe lépett.

Az 1809. évi franczia háborúban pontonier és sajkás szolgálatokat végzett a titeli zászlóalj. Két sajkás század Olaszországban a pontonoknál, hét század pedig az akkoriban ideiglenesen felállított *komáromi* és *szentendrei dunai sajkák* benépesitésére használtatott. Ugyanis 1809. évi jún. 8-dikán és jún. 20-dikán kelt rendeletekkel 1 kettős-, 2 egész-, 5 fél- és 1 negyed sajka Komáromban, és ugyanilyen hajóraj a Buda fölötti Szent-Endrén is szerveztetvén, a két hajóraj vizi hada s ezenkivül még 2 század szárazi fegyveres nép ugyancsak a titeli sajkások közül került elő, föl sem említve itt a sajkás kerületből szedett azon vinkovczei huszárszázadot, mely nyáron át Szlavonia határszélein őrizte az országot a száguldozó török rablók becsapásaitól. A franczia hadi foglyok őrkiséretét Eszékről Péterváradra és Temesvárra rendszerint ugyancsak a gyalog sajkás katonaság képezé; a sajkás tüzéreket pedig gyakran szólitották be Péterváradra, hogy a szárazi had s a várbástyák ágyútelepeit ellássák. 1811-től 1813-ig, a szerb-török háborúk alkalmával, *Klenak és Mitrovicz közt 4 fél- és 6 negyed sajkából álló figyelő sajkás osztály létezett a Száván.* Népességét 1 kapitány parancsnoksága alatt 1 főhadnagy, 2 alhadnagy, 1 hidmester és 208 közsajkás tette.

1813. évi júl. 4-dikén ismét Klosterneuburgba küldetett egy sajkás század. Átvett ott 30 pontont és a rajnai seregbe osztatott be. Júl. 30-dikán Eszékre ment egy század pontonier

szolgálatra; azonkívül, mint fentebb már említve volt, Páncsován és Zimonyban ellátták a cordonszolgálatot, Pétervárad és Újvidék közt pedig fentartották a dunai közlekedést, s a hajóhivatalnál is szolgáltak.

Midőn a porta 1806. évi decz. 30-dikán megizente Oroszországnak a háborút, sajkáinak egy nagyobb raját ismét a Dunára küldé. Az oroszok Meiendorf tábornokot bízták meg a dunai tartományok megvédésével, ki hasonlóképen hajóhadat rendelt a Dunára, a törökök által időközben visszaszerzett Ismail elfoglalására. A Duna-torkolati hajóharczok most is Tschatal szigete, Ismail s a többi erődített pontok körül mentek végbe, mint nehány évvel ezelőtt. Ezúttal azonban nem sikerült az oroszoknak a múltkoriakhoz hasonló eredményeket kivívniok. Az orosz hajóraj ápr. 10-dikén beevedzett ugyan a Sulina-ágba, de egy 8 lövegből álló török ágyúüteg elvételén kívül nem volt képes egyéb eredményt felmutatni. Mig az orosz hajóraj lusta lassúsággal folytatta útját fölfelé a Dunán, az alatt a törökök időt nyertek megerősíteni Tulciát s ezt a Dunaágat úgy elzárni, hogy azon az orosz hajók egykönnyen keresztül nem hatolhattak. A Franczia- és Oroszország közt megindúlt békealkudozások alatt szünetelt az orosz-török háború is. Az orosz hajóhad csak 1809-ben tűzte ki árboczaira újból az ellenségeskedések jelvényét, midőn Prosorovszki herczeg az orosz hadsereget Galatz alatt a Dunán átvezetni, a Trajánsánczig előnyomulni s Ismailt hátba fogni szándékozott. Az oroszok terve azonban most sem sikerült; a dunai átkelést nem voltak képesek kierőszakolni sem Galatznál, sem Kladovánál. Végre aug. 7-én Harting orosz tábornok a Pruth torkolatánál áthidalván a Dunát, lehetővé tette az orosz flottának Isakcsit és Tulciát elvennie és a Dunán fölhatolva, a galatzi orosz flottillával egyesülnie. A hátba fogott s most már minden oldalról bekerített Ismail másodszor is az oroszok hatalmába került. A vár bombáztatása alkalmával, augusztus 20-dikán, a török flottillát is fölgyújtották az oroszok. 1810. évi június 4-dikén Szilisztria is az oroszoké lőn. Ezzel az orosz flottának a Duna torkolatától 50 mértföldnyire fölfelé szabad útja nyílt, sőt Szilisztriánál hajóhíd is épült, mely az összeköttetést az oláhországi eleségtárakkal fentartotta. Az orosz dunai flottának további sikereit mi sem akadályozá többé. 1810. évi szept. 27-dikén Rustschuk és Gyurgyevo is elestek; a törökök kénytelenek valának mind a két Duna-partról távozni. 1811-ben az orosz csapatoknak dunai átmeneteit igyekszik akadályozni az időközönként újabb szállitmányokkal fölfrissített török hajóhad. A két ellenséges hajóraj közt ezentúl szűntelen csak a dunai átmenetek miatt folynak a harczok: így Viddinnél, Lom-

Palánkánál, Rustschuknál, Turtukainál, Szilisztriánál és Kalafátnál. Szilisztriának 1829. évi jún. 30-dikán történt végleges átadása alkalmával, az al-dunai török hajóraj is az oroszok hatalmába került. [1])

Míg ezek az al-dunai tartományokban és nevezetesen a Duna torkolatában a külhatalmak részéről történtek, addig az osztrák folyami hajóhad semmi háborús actióban sem vett részt. Csak a déli határok hadászati pontjainak és a vizi közlekedésnek biztosságát őrizte, vagy az ország vámtörvényeinek sértetlenségét óvta a csempészet ellen. Egyfolytában egész 1848-ig állandó s jótékony békének örvendvén, eléggé módjában állott magát taktikailag alaposan képezni, s a mellett katonailag és társadalmilag előnyösen fejlődhetni. 1813-tól kezdve 1850-ig már ezredesi rangot viselnek a titeli sajkásfőnökök. Az ezredes mellé beosztott őrnagy most már csak alsóbb fokú katonai hatóság, a mi kétségkivül arra mutat, hogy a sajkásezred ama évek alatt izmosodott erőben és gyarapodott létszámban s katonai tekintélyben. Stanisávlyevics Áron sajkás parancsnokot bárói ranggal diszité fel a király. Utána *Magdics János, Zsivkovics Timotheus, Jankovics Ferencz, Appel József* és *Beller György* ezredesek következtek, kik közül azok, kik a kor szellemét megértették és mint honpolgárok alkalmazkodni tudtak, társadalmi elismerésben is részesültek a sajkás kerülettel határos vármegyék magyar nemességénél. Így a közkedveltségű Appelt Bács és Torontál megyék 1840-ben, Mollináry Károly őrnagyot Torontál megye 1846-ban táblabirákká választá.

E békés viszony a sajkás nép és a polgári elem, a katonai és világi közhatóságok közt az 1848-dik évi sajnos események által bontatott fel. Ezen eseményeket lelketlen izgatók és chauvinista népámitók idézték elő a déli szlávság egyesülési eszméinek hangoztatásával. Szitották a magyar nemzet elleni

[1]) *Birago:* Geschichtl. Daten über die Donau Flottille. (*Bécsi hadügyi levéltár.*) Báró Birago Károly (szül. Majlandban 1792. ápr. 24.) cs. és kir. lombard-velenczei nemes testőr-ezredes és utász-dandárnok, ki hátrahagyott kézirati munkájában a dunai hajóhadakról számos adatot gyűjtött egybe és tett közhasználatúvá, kifogástalan hitelű és a hadügyekben tökéletesen jártas egyén. Megérdemli, hogy közleményeit, melyekre a szövegben hivatkoztam, aggodalom nélkül elfogadjuk. Történelmi hitelességét egyaránt ajánlja tudományos képzettsége és széleskörű tapasztaltsága vizi hadügyi dolgokban. Páviában, mint a történelem és földrajz tanára, hosszabb ideig oktatással foglalkozván, később Milánóba, a katonai földrajzi intézetbe helyeztetett át. Így tehát mindenképen szakember. Az udvari hadi tanács őt küldé ki, hogy a Dunát és Szávát katonai szempontból tanulmányozza, egyúttal a sajkások zászlóalját is megtekintse, és annak újabb követelményű átalakitása iránt javaslatot készitsen. (*Meynert:* Oester. Militär Conversations-Lexicon.)

gyűlöletet s kilátásba helyezték a népnek, hogy önálló szerb nemzeti tartományt és választott deszpotát fog kapni.

A sajkásokra végzetessé vált szomorú emlékű forrongás a titeli ezredben már április hó közepe táján jelentkezett s Belgrádból, Ujvidékről, Karlóczáról és a horvát határőrvidékről mind jobban táplálta tott. Tetőpontjára hágott az izgatottság, midőn a magyar kormány ama rendelete, melynek értelmében a végvidék is a magyar minisztériumtól tétetett függővé, a sajkásoknál kihirdettetett s a bánná választott nemzetiségi izgatónak, Jellasics Józsefnek helyeslésével Titellel szemközt, a perlaszi Tisza-parton, szerb tábor vonatott össze. A sajkás zászlóalj Olaszországban volt ugyan ekkor, de a honmaradt sajkás garnisonban is oly vészes reactionárius szellem és fegyelmetlenség kapott lábra, hogy a legtöbb tiszt, midőn a felülről izgatott és pártfogolt fékezetlen tömeggel boldogúlni már nem tudott, megszökött állomásáról és sietett biztosságba tenni személyét, családját és vagyonát. A sajkás falvakban a nép harang és dobszó által összegyűjtetvén, azon ürügy alatt, hogy a magyar kormány hajókon katonaságot küld a Karlóczán ülésező szerb odbor feloszlatására, felszólíttatott, ne engedné ezt megtörténni. Az odbor ügynökei faluról falura jártak, fegyverezték a népet, mely aztán Karlócza és Ujvidék közt nagy tömegekben szállott táborba. Június 6-dikán, a pétervárади határőrök egy erős csapata, az odbor által ezredessé nevezett Csicsa Joannovics sajkás hadnagy vezérlete alatt, bevonúlván Titelbe a sajkások zászlóaljának székvárosába, s a népet felbujtogatván, Mollináry Károly akkori őrnagyot, az Olaszországban távollevő sajkás parancsnok helyettesét felszólitá, hódolna a karlóczai odbornak és adná ki a zászlóalj ágyúit, sajkáit s egyéb fölszerelvényeit a magyar ellenség leveretésére. A hazafias érzelmű Mollináry, Csernovics Péter kir. biztos által a teendők iránt eleve értesítve, ellentállást kisérlett meg ugyan a föllázadt csapattal szemben; de mivel tisztjei hármat kivéve mindnyájan Joannovicshoz pártolának, kénytelen volt utóvégre engedni az erőszaknak. A sajkás kerület fölötti commandót most Joannovics vette át, felnyitotta a császári arsenált és 110 ágyút kiemelvén abból, laffettákra erősítteté, hogy a harcz megkezdésére készen legyen. Innen a nagy római sánczokhoz vezeté Joannovics a Bács és Torontál megyékből, valamint a végvidéki szerb tájakról érkező szökevényekkel naponként szaporodott sajkás tábort, s Temerinnel szembe elsánczolá magát. A sajkásoknak Zimonyban állomásozó alkatrésze, a mint a titeli eseményekről értesült, szintén felmondván tisztjeinek az engedelmességet, hajócsapatával rögtön Karlócza alá evedzett s a szerb odbor parancsai alá helyezte magát. A

sajkások megérkezését nagy lelkesedéssel fogadták Karlóczán. A hadak összpontosítása és a magyar kormány erélyes intézkedései miatt már-már csüggedni kezdő odbor most annyira felbátorodott, hogy nem csak nem távozott el Karlóczáról, a mint előbb a Karlóczát lődöző Hrabovszky ágyúinak dörgése alatt határozta volt, hanem ezentúl még lelkesebben foglalt állást a nagy »Szláviának« ábrándos ügye mellett. Minthogy pedig Mollináry őrnagy, a sajkások zászlóaljának helyettes parancsnoka, mint fentebb említve volt, a lázadáshoz nem csatlakozott: Sztratimirovics György a hatalmába kerített »Duna« gőzhajón, június 15-én 500 fegyveressel Titelbe ment, a parancsnokot letette, minden hadi szereket lefoglalt s az odbortól függő parancsnokságot nevezett ki. A sajkások példáját pár nap múlva az egész pétervárади ezred kerülete is követte, azontúl szintén az odbort ismervén el felsőbbségének.[1])

Egyébiránt a szabadságharcz egész időtartama alatt egyetlen kimagasló hadi tényt sem jegyezhetni fel a haza iránti kötelességéről csúfosan megfeledkezett ezen sajkás nép régi érdemlajstromába. Hogy a titeli plateaut a magyar sereg többszöri támadása daczára megtarthatták, az sem az ő érdemök, hanem a stratégiai fontosságú hely természetes fekvésének tulajdonítandó. Mindenütt, a hol kitörve zugolyaikból vagy földsánczaikból, nyilvánosan megjelentek, átok és gyász követé lépteiket. Csak rablásokban, pusztításokban és szégyenletes vérengzésekben tűntették ki magokat. Szekereken kalandozva be a bácskai és torontáli rónaságot, őrjöngő kicsapongásaikkal a békés lakosság közt mindenüvé csak siralmat és rémülést terjesztettek; ellenben valahányszor a magyar hadsereggel kellett mérkőzniök, kudarczot és szégyent arattak. Számos vereségeik Goszpodinczénél, Földvárnál, Csúrognál, Ó-Becsénél, Török-Becse alatt, Verbásznál és Szent-Tamásnál a magyar függetlenségi harcz történetének azon lapjain sötétlenek, melyek Damjanics, Perczel, Nagy Sándor, Guyon, Kiss Ernő, Csuha és Fack vezéreink, meg a Turszky-ezred, a József-huszárok és a nemzetőrök hősiségét megörökiték vala. Bizonyára Isten büntető igazságszolgáltatása, mely különben minden átkos cselekedetnek múlhatatlanúl nyomában jár, hogy éppen a szerb vérből eredt Damjanics és Földváry Sándor mérték rájok a legérzékenyebb csapásokat. Honvédeink mindenütt halált megvető ritka hősiességgel, elszántsággal és kitartással küzdöttek ellenök, míg az árulóknak Szerbiából is gyarapodott erejét végkép ki nem merítették. Guyon az egész sajkás területet elfoglalta és fölégette, egész Mosorinig és Titelig. Magok a fegyve-

[1]) *Horváth M.*: Magyarország függetlenségi harczának története. I. 149—221. ll.

res sajkák leginkább szerb őrjárati és szállitási feladatokat teljesitettek a forradalomban Davidovacz kapitány parancsnoksága alatt. Hatályosabb hadi actiót ezek sem fejtettek ki sehol. A fegyveres hajós nép összesen 137 emberből állott. Egy ízben megjelent két sajka Csúrog alatt a Tiszán és Damjanicsot ostromolta; de Damjanics ütegei elől csakhamar lélekszakadva vitorláztak vissza a titeli kikötőbe. Bátorságosan nem is igen közlekedhettek a Tiszán sajkák; legföllebb a Titel és Zalánkemén közti torkolatban. Annál élénkebb volt közlekedésök az Al-Dunán Karlócza, Zimony és Belgrád közt, a hol mind a két partot a szerb reactio tartá elfoglalva.

A pacificatio után egy ezredesre és egy őrnagyra bizatott ismét a sajkások vezénylete. Rendelkezésére béke idején a következő személyzet állt: a központban 1 kezelő kapitány, 1 hadbiró, 1 számfejtő, 1 telekkönyvvezető, 1 zászlóalji hadsegéd, 1 ezredorvos, 3 alorvos, 3 hadapród, 3 hadirnok, 1 fődobos, 4 kürtös, 3 őrvezető, 1 porkoláb, 2 számoló segéd, 2 tiszti szolga. Továbbá az egyes századoknál: 4 kapitány, 2 kapitányhadnagy, 6 főhadnagy, 6 alhadnagy, 6 fő-hídmester, 6 sajkás őrmester, 1 tüzérőrmester, 36 sajkás káplár, 6 tüzérkáplár, 6 számoló segéd, 12 dobos, 72 sajkás alkáplár, 12 tüzér alkáplár, 48 ács, 120 tüzér, 900 közsajkás és 18 tiszti szolga. Az összes békeidei létszám: 1287 ember.[1]) Hadi lábon 1981 emberre emelkedett a sajkások létszáma. Ha az ezredes háborúba vonúlt, helyette az őrnagy volt a sajkáskerület parancsnoka.[2]) Az 1850. évi máj. 7-én kelt határőrvidéki alaptörvény értelmében »*a sajkások területe elválaszthatatlan alkatrésze az osztrák monarchiának.*« Czéljok marad a régi: »*ő Felségének a császárnak és királynak békében és háborúban, bel- és külföldön, a legmagasb rendeletek értelmében, minden katonai szolgálatot teljesíteni s a benső végvidéki intézmények föntartását elömozdítani. Ezért kapják a sajkás községek törvényszerü javaikat, úgy a magok, mint maradékaik részére, igazi és állandó birtok gyanánt.*«[3])

1849-ben az olaszországi császári tartományok őrizetére a *Gardatón* is állittatott egy hadi flottilla. Alapját egy évvel előbb megvetették ugyan, de működését tényleg csak 1849-ben kezdé Rivában. E flottilla felállításának szükségét már régen érezték hadi körökben. Az olaszok ugyanis rég időktől fogva kiválóbb hajlandósággal viseltetvén Osztrák-Tirol iránt, gyakran csábíttatták el magokat, hogy ama tartományba fegyveres

---

[1]) *Vaníček*, id. m. III. k. 283—284. ll.
[2]) U. o. 290. l.
[3]) U. o. IV. k. 309—377. ll.

erővel betörjenek éppen oly helyeken, hol egyedül csak alkalmas hajóhaddal lehetett ellenséges czélzataikat megakadályozni. Ha Ausztria már előbb is fentartott volna ilyen flottillákat az olasz tavakon, akkor sem Peschierát nem lehetett volna kiéheztetni, sem nem kellett volna eltűrni a piemontiaknak és fölkelőknek garázdálkodásait. Elvégre sikerült Mollináry Antal lovagnak és táborkari kapitánynak sok fáradsággal létrehoznia a rivai gardatavi császári flottillát, melynek aztán ő lett első parancsnoka. E flottilla 1849-ben egy hadi gőzösből s néhány ágyú- és rakétanaszádból állott.

A gőzhajóknak hadi czélokra felhasználása csakhamar általánossá lőn hadseregünknél. *1854-dik évi őszszel I. Ferencz József császár és király parancsolatából a Dunán is reorganisáltatott a hadi flottilla.* A hadi fölszerelvényeknek és a hadi hajók szerkezetének hirtelen és nagymérvű fejlődése egészen háttérbe szorítá, eltörpíté, de sőt fölöslegessé tevé most a sajkások vizi hadintézményét, melyet a beállott szükség szerinti követelményeknek megfelelően már 1848—1849-ben is igen gyakran gőzhajókkal kellett pótolni. A titeli sajkások utolsó parancsnoka, *Weymann János* alezredes, még csak 1853-ig vezényelt a lobogós, vitorlás dunai sajkaraj élén. A sajkások azután maradtak még nehány évig határőrségnek, de már csak mint szárazi had, vagy mint az utászok és hidászok kiegészítő osztálya szerepeltek. *Ezzel végkép letünik a dunai hajóhadak régi, kétezer éves intézménye a történelmi láthatárról!* A sajkák kiemeltetnek a vizből, teljesen leszereltetnek és vagy vásárra kerülnek, vagy a titeli és pétervaradi hajóhidak fentartására használtatnak fel. Harminczkét esztendeje már, hogy nem látunk fejedelmi Dunánkon vitorlák szárnyain lengő és emberi izmokkal hajtott hadi hajókat. Helyökbe korunk újabb, geniálisabb, de borzasztóbb vizi hadeszközei léptek. Maholnap alig lesz már valaki az élő nemzedék közt, ki egykoron szemtanúja volt a Dunán vagy a Tiszán a díszben kivonuló sajkások fényes, festői látványosságának. Az ősidők ereklyéit, melyeket a történelem szelleme és a költői hangulat lengett körül, a sokkal komorabb és sokkal reálisabb aczélpánczélú dunai gőzflottilla váltotta fel. Első kapitánya *Baumrucker József* volt és Pesten székelt. Hajóállományát több hadi gőzös és szállítóhajó képezé. A gőzösök 24 és 12 fontos ágyúkkal, hosszú taraczkokkal és rakétaütegekkel voltak fölszerelve. A flottilla legénysége matróz szolgálatokat teljesített, ellátta az ágyúkat, és őrjáratoknál puskát és vágó szuronyt viselt.

Valamint a Gardatón és a Dunán, úgy a *Lago-Maggiorén*, a *Pón* és a *velenczei Lagunákban* is császári hadi flottillákat léptettek életbe. A gróf Radetzky tábornagy által Velenczében

felállított Laguna-flottilla a tengerészeti főparancsnokság által láttatott el járóművekkel; a többi helyi flottillák, kivéve a dunait, melynek hajói Ó-Budán készültek, a trieszti arsenálból kapták fölszerelvényeiket. Az összes hadi hajóállomány a Dunán, Pón, Gardatón, Lago-Maggiorén és a Lagunákban 16 hadi gőzösből és 50 szállítóhajóból állott. Minden egyes flottillának külön kapitánya volt, kik közül 1849—1861-ig a már említett *Baumrucker József* Budapesten, *Fritsch Ignácz* a Gardatón Rivában, *Wasserthal Konstantin* a Pón majd Veronában majd Páviában, *Kratky Antal* a Lago-Maggiorén Milánóban és *Gollas Károly* Velenczében birták székhelyeiket. Az egész császári flottilla a tábornoki karnak alárendelt »flottilla-főparancsnokság« alatt állott, mely Klosterneuburgban székelt. Flottilla-főparancsnokká a vizi hadászat körül sok érdemeket szerzett *Mollinary Antal* neveztetett ki ezredesi rangfokozattal és fizetéssel. [1])

Ez az állapot is csak 1861-ig tartott. Az olaszországi flottillát eltörölték az olasz tartományok elvesztésével bekövetkezett politikai változások. *A dunai flottilla fenáll ugyan még most is néhány művészi szerkezetü moniteurben, de már nem önálló folyami hajóhad többé, hanem osztálya az osztrák-magyar hadi tengerészetnek.*

Ő Felsége a király, 1872. évi június 9-én kelt legfelsőbb nyilatkozatával, végkép megszűntette a katonai határőrrendszert a titeli határőrzászlóalj területén. A sajkás kerület, a többi határőrvidékkel együtt, törvényhozási és kormányzati tekintetben is Magyarországhoz lett visszacsatolva. A volt sajkás kerület beosztásáról, közigazgatási és törvénykezési rendezéséről és a törvényhozásban képviseltetéséről az 1873. évi XXVII. törvényczikk intézkedik. Ennek értelmében a sajkások kerülete Bács-Bodrogh vármegyébe kebeleztetett, s mint a titeli és zsablyai szolgabirói járásokból álló külön választókerület, egy képviselőt küld ma a magyar országgyűlésre. [2])

---

[1]) *Meynert:* Gesch. d. Kriegswasens u. d. Heeresverfassung. IV. k. 202—217. ll.

[2]) 1873. é. 24. tcz. 7. és 22. §§. — *Vaníček*, id. m. IV. k. 581—583. ll.

V.

Folyami hajóhadunk szervezete, katonai és társadalmi viszonyai.

A dunai hajóhad, mint az előadottakból láttuk, Magyarország fenállásának első századai óta a legutóbbi időkig, bizonyos fizetésért, javadalmakért és előjogokért szolgáló fegyveres népe volt királyainknak. Fejedelmeink az ország jövedelmi forrásaiból vagy magán vagyonukból, olykor mind a kettőből, továbbá még a nekik adományozott jószágokból tartották fen őket. Rendeltetésök mindig ugyanaz: *a király személyének és az országnak őrizete, hadakozás az ellenséggel ben a hazában és külföldön, fegyveres segélyezése a szárazi hadaknak, eleség, hadi szerszám és csapatok szállítása folyamainkon.*

Létjogukat hajózható vizektől átszelt hazánkban a természeti körülmények indokolják. [1]) Valamint szárazon a terje-

[1]) Ugyanezen körülmények kényszeriték már a rómaiakat is dunai hajóhadak tartására. *Salamon* Buda-Pest történetében élénk közvetlenséggel mutatja ki a római vizi erő alkalmazásának szükséges voltát. »Ha lóháton — úgymond — át lehetett is úszni a Dunát, zsákmánynyal terhelve bajos volt visszaúsztatni rajta. Ellenben a börzsönyi hegység őserdeiben lehetett egy kis flottára menő ladikot, talpat összeteremteni, a part egy-egy őrizetlen pontjához ereszkedni vele, s csúffá tenni a nagy birodalom híres határőreit. Sőt még kényelmesebb volt egy szép holdvilágos hosszú éjszakán a Garamon, Ipolyon, mikor vize bő, evedzni le a Dunába, s meg sem állani valamely erőd külvárosáig, melynek ha kapuit véletlenül meglephetik kora hajnalban, oly tettet visznek véghez (egy ellenséges hadsereg t. i.), hogy híre fut az egész birodalomban. Jó ladikokkal ügyes evezők, lefelé nyolcz-tíz óra alatt megtehették az utat az Ipoly torkolatától Budáig is. Váczon kezdve le Titelig ily kényelem nem kínálkozott. Ezen a vonalon egy oly víz sem szakad többé a Dunába, melyen ladikkal és tutajjal lehessen aláúsztatni. A visegrádi hegység a pirátériának, a vizi rablásnak classikus fészkévé válhatott, ha mind vizen, mind szárazon útját nem állják a rómaiak. Gondoskodtak is ilyes eshetőségek meggátlásáról, s általán az egész vonalon a Duna és partjai biztosításáról. Úgy látszik, egymást érte itt a sok vár és erősség. Nem is említem a Pesten alúl Harasztinál, Ercsinél, Ráczkevinél, részint a szigeten, részint a balparton talált várromokat s kettős várakat: Szt.-Endrénél, Dunakeszinél, Bogdánynál, az Ipoly torkolatánál, Szobbnál, Esztergomnál stb.« (I. r. 273—276. ll.)

delmes síkság alkalmas nyeregben ülő és gyalogló hadak erejének kifejtésére: azonképen a folyamok és nagy vizek sík tükre is alkalmas az úszó hadaknak taktikai mozdulataira. És valamint a szárazföldet szárazi seregekkel, úgy viszont a vizek messze elnyúló vonalait csak vizi hadakkal lehet nem csak a benyomuló ellenségtől oltalmazni, de stratégiai műveletekre is üdvösen használni. Oly országokban, hol a hadakozás nem csak szárazon, hanem vizen is lehetséges, a szárazi sereg csonka erőnek és sok esetben gyámoltalan hadi tényezőnek bizonyúlna, ha még egy másik, a vizen használható hadelem ki nem egészitené. E szempont főfontosságúnak tűnik fel különösen hazánkban, melyről a világtörténelem ezt a dicsőséget jegyzé fel: *Regnum Hungariae antiquissimum totius christianitatis antemurale et propugnaculum!*

A fegyveres hajós népet kezdettől fogva mindig *magyar véreink* és mellettök a haza déli tájain lakó *szlávok:* szerbek, horvátok és dalmaták szolgáltatták Magyarország vizi erejéhez. A szláv népfaj leginkább hasonlított a katonának született magyarhoz. Ő is eszes, bátor, megismert célokért hevűlni tudó, nagy fáradság ellen is rendkivűl edzett. Hazájok a Duna, Tisza, Száva és Dráva partvidéke, a jelenlegi Szerém, Bács-Bodrogh, Torontál és Temes megyék területe. Biztos történelmi adatok szerint már a VII. század első felében telepedtek ott szláv fajok, mikor a Kárpátokon túli hazájokból a Balkán aljába költözködtek. *A magyar és a szláv képezé tehát törzsét a dunai hajóhadaknak, mely körül olykor idegen kisegítők is csoportosulának.* Szövetségeseket és idegen harczosokat segitség gyanánt mindenkor szivesen láttak a magyarok. Különösen Anjou-királyaink idejétől fogva szembeötlő a törekvés magyar seregeinket idegen elemekből szaporítani és erősíteni. Mentől jobban növekedett a magyar monarchiának hatalma kifelé, és minél mérvadóbbá lőn Magyarország befolyása az európai viszonyokra, annál követelőbben lépett fel a szükség olyan hadcsapatokat tartani harczkészen, melyek a királyt esetleg külföldi háborúkba is követni tartoznak. Urslingeni Werner herczeg, az úgynevezett »nagy kompániának« szervezője, már 1314-ben számos német zsoldost vezetett I. Lajosunk zászlai alá, az olaszországi hadjárat alkalmával. Zsigmond 1428-ban olasz íjászokat hívott be a törökök ellen. A Hunyadiak alatt pedig annyira megszilárdúlt Magyarországban a zsoldrendszer, mint Európának bármely más civilisált államában. Az akkori olcsóság kényelmes életet biztosított a zsoldos katonának. Akadt tehát vállalkozó kelleténél több a Nyugat minden tartományaiból. Hunyadi Mátyásnak messze kiható terveit különben sem elégitheté ki az ős magyar hadrendszer. Nagyratörő terveinek keretébe sokkal

jobban beillett az idegen zsoldos, kinek tulajdonképen nem is volt hazája, ki az országokat és tartományokat, a hova hadvezérei parancsolatából elvetődött, ideiglenes táborhelynek tekinté, és a királynak, a ki fizette, vakon engedelmeskedő és bármikor használható eszköze volt. Az Európa-szerte uralkodó czéhrendszer, kivált a külföld nagynépességű városaiban, temérdek keresetképtelen embert teremtett, kik készséggel vitték bőrüket vásárra, — jó fizetésért és gazdag zsákmány reményében. A husszita háborúk Cseh- és Morvaországban, úgy szintén a későbbi pórlázadások Német- és Magyarországban egész néposztályokat szoktattak a czélnélküli háborúskodáshoz. Sőt egész hadi testvérületek (Brüderrotten) keletkeztek, melyek zsoldért bárkinek is felajánlották szolgálataikat. Ez magyarázza meg az idegen zsoldos hadaknak feltünő szereplését legjelesebb fejedelmeink uralkodása alatt, és ez adja kezünkbe a kulcsot, hogy már a legrégibb korban idegen vegyüléket találunk a magyarországi vizi had soraiban is. [1])

A honvédelem köteléke alól különben sem vonhatá ki magát senki, még az országba bevándorolt idegenek sem. Számos népalkatú hazánkban soha sem is létezett tisztán magyar nemzetiségű hadsereg. Egyvelege volt az mindig a magyar zászló fenhatósága alatt harczoló bármely eredetű honfiaknak, kik közt a szükséges testületi egységet a hazafiság szelleme és a kötelességérzet, a törvény és a hatalom szigora, meg a közös érdek öntudata tartá fen.

Nagy különbség volt mégis a benszülött hajóhad és azon idegen zsoldos nép közt, melyet királyaink főleg a német gályákon alkalmaztak, és majd az Északitengerről, majd pedig Franczia-, Olasz- és Spanyolországból hozattak be. Sem vitézségre, sem fegyelmezettségre, sem ügyességre és kitartásra nézve meg nem közelíték ezek a mi benszülött akár magyar, akár szláv eredetű hajós legényeinket. Az idegen tengerészek bármely fajáról elmondható az itélet, melyet a hírneves Saphorin altengernagy a dunai flottillánknál alkalmazott hollandusokról mondott: »Jó tengerészek lehetnek — mondja Saphorin, — de nem ismerik a szabályozatlan és nehezen hajózható Dunánkat; arra pedig mint tengerészek sokkal büszkébbek, semhogy a benszülött magyar és szerb hajósoktól tanácsot kérjenek, vagy azok figyelmeztetéseit elfogadják és utasításaikat kövessék. A szokatlan éghajlatot sem birják elviselni, úgy hogy az 1693-ban szerződtetett külföldi matrózoknak alig egy tizedrésze volt még szolgálatképes 1697-ben. A külföldiekre fordított költség is sokkal többre megy, mint a belföldi dunai flottillásoknak hazai körül-

[1]) *Meynert:* Das Kriegswesen der Ungarn.

ményeinkhez alkalmazott szerény fizetése. A külföldiek sem az országban divatos öltözethez, sem az itteni eledelekhez szokni nem tudnak, a megsebesüléseknél pedig 200—300 frt. gyógykezelési költséget, sőt még fájdalompénzt is követelnek az államtól. Továbbá a folyami hadi hajók alkalmat sem nyújtanak nekik tengerészeti ismereteik és ügyességök értékesitésére; mert hiszen oly szolgálatra alkalmaztatnak, a mire a náloknál igénytelenebb belföldi hajósoknak hasonlíthatatlanúl több képességök van.« [1]) Többi közt még tán a spanyol és olasz hadi népet tartották háborúban minden külföldi közt legalkalmasabbnak, bár azok is igen fegyelmezetlen és bujálkodó katonák voltak.

A mi magát Magyarország hadseregének vizi erejét illeti, annak királyaink, már a *hajós népek* és *naszádosok* korában is, *privilegiális kedvezményeket* nyújtottak, a milyenekkel a többi hadseregnek egy osztálya sem dicsekedhetek. *Ez által a király eltartásában lévő többi csapatoktól meglettek különböztetve, emelkedettebb állást és kivételes tekintélyt nyertek!* E kivételes állás mentè meg a király vizi hadseregét az elkorcsosodástól. A királynaszádosokról például nem mondhatni, hogy — bár sok keserves körülményeken kellett is átvergődniök — valaha teljesen elaljasodtak volna, mint a zsoldos hadrendszernek sok salakot fölvető korában más fizetett hadak, még a világhírű fekete sereg is. A török háborúkban szokottnál nagyobb mennyiségben fordúlnak elő hadseregünknél az olasz, spanyol, franczia, lengyel, német és cseh szegődött népek; de mennyire különböztek hajós katonáink ama jobbára renyhe, fegyelmezetlen, dobzódó és satnya külföldi legénységtől. Csodálatos, mint örökli át egyik kor a másiktól, sokszor évezredek átugrásával, az emberi intézményeknek szellemét. A rómaiak dunai hajóhadának legénységét szintén privilegiális állással és megkülönböztető kitüntetésekkel diszíték fel a caesarok, bizonyára azért, hogy ezen legsúlyosabb hadi igát viselő katonaságban a hivatási lelkesedést és az ezen életpályához megkivántató mentől nagyobb ügyszeretetet fokozzák és ápolják. Csak így volt lehetséges önként vállalkozó lelkes férfiakat találni a sok önmegtagadást és kitartást igénylő hajóhadi életpályára. Vespasianus a dunai »classicusoknak« sast, czimert és nevet ad. Később a légiónak minden egyes embere római polgárjogot is nyert, és Vespasianus 70-ben márczius 6-dikán ünnepélyes okmányt állított ki a dunai classicusok légiója számára, mely rézlapra vésve a Capitoliumban, a Júliusok nemzetségének oltára mögött helyeztetett el. [2]) Elődeink olykor csodálkoznak, olykor irígykednek

[1]) *Feldzüge*, d. Pr. Eugen v. Savoyen.
[2]) *Salamon*: Budapest története, 156—157. ll.

is a hajóhad állomáshelyeinek kitűntetett, kivételes és előjogos állapota miatt; mert nem ismerik királyaink nagy horderejű czélzatát, kik ősi hagyományok nyomán járva, kegyelmi tényekkel és sokszor jelentéktelen kedvezményekkel tudták fentartani birodalmuk és koronájuk biztosságára azt a haderőt, mely az alattvalótól legtöbb önfeláldozást kivánt a királyért és hazáért. Ma már, midőn a magyar hajóhad kiváltságainak forrását és indokait jól ismerjük, majdnem mosolyra készt a pozsonyi dietális rendeknek egy nyilatkozata, kik az ország végházainak 1640-ik évi állapotát ecsetelvén azt mondják, hogy »Komárom magán való végház, nem függvén más generálisságtól, *kinek okát nem tudhatni.*« [1])

A magyarországi hajóhad alapszervezetét kezdettől fogva a családegység, vagyis a társas együvétartozás elve képezte. A zsoldos had, mely a folyami végházak környékén a király által adományozott hajós telkeken települt, önmaga közt egy szabad s a czímeres nemesi rend szabályaihoz hasonló kiváltságokkal felruházott katonai társaságot képezett, melynek fejei a kapitány és a vajdák, később az osztrák hadi kormány alatt a parancsnokok, tagjai pedig mindazon ténylegesen szolgáló, vagy ezeknek házi gazdaságát gondozó hajónép vala, mely a király felhivására, megszabott heti vagy húpénzért és egyéb járulékokért bármikor fölkelni és vizen harczolni tartozott. Ilyen a dunai hajóhad, mikor keletkezik, és ilyennek ismerjük végső elhanyatlása korában, a sajkások intézményében is. A történelmi folytonosság fonala sehol sem szakad meg e speciális hadnak sok százados életében, hanem csak módosúl a különböző idők módosuló igényei szerint. A családegység elve és szabadalmaik, melyekkel őket királyaink II. Lajos szavai szerint »sok fáradságaikért és vérontásukért« felruházták, mindenüvé kisérik őket, bárhol telepednek is az országban. Mindig kiváltságos hadi társadalmat képviselnek. Ők azon katonaság, kiknél legelőbb lép életbe a véderő és a contribuensek elválasztása egymástól.

Folyami hajóhadunk élén, a magyar királyság első századaiban, maga a hadsereg fővezére állott. Valószinű, hogy e fontos tisztet tengeren nevelt és a vizi hadművészet fogásai és fortélyaiban kellően jártas hajónagyok látták el a fővezér oldalánál és annak parancsolata szerint. *Külön hajóraj-kapitányokat és naszádvezéreket csak a XV. század második felében emlegetnek forrásaink.* A magyar királyságnak az oligarchiával és a betört barbár népekkel vívott harczaiban, úgy szintén az Anjouk alatt és a német-szláv befolyás korában egyetlen önálló hajóhadi vezért sem ismernek emlékeink. A Garák, Rozgonyiak,

[1]) *Acta Dietalia.* M. n. múzeumi könyvtár.

Szilágyiak, Zápolyák, Dócziak és Ujlakiak, kiket 1368-tól kezdve vizi fegyverténvek által is kitűnni látunk, valósággal vezénylik ugyan a gondjaikra bízott hajóhadat is, *de nem mint annak külön ezen czélra kinevezett parancsnokai vagy kapitányai*, hanem mint az összes hadsereg vezérei. Mikor Fogas és Filléresi hajónagyokat 1492-ben először veti fölszínre a történelmi emlékezetnek hullámzata, e derék bajnokok nem mint kapitányok, hanem csak mint trierarchák, vagyis hajó kormányosok mennek át a Hunyadiak korából a Jagellók szolgálatába. *Révay István az első hajóhadi »kapitány«, kit ezen rangban 1515-től fogva ismerünk. Az összes dunai hajóhadnak első »főkapitánya« pedig Lasky Jeromos, a híres államférfiú és portai követ.* De hogy már II. Lajos országlatának kezdetén, vagy legalább közvetlenül a mohácsi vész előtt is létezett a vezénylő hajókapitányon kivül egy föllebbvaló hajóhadi főkapitány is, kitűnik e királyunknak idézett 1525. évi kiváltságleveléből, melyben világosan mondja, hogy a naszádosok föllebbviteli foruma a kapitánytól a főkapitánynál van. Egyébaránt *a dunai hajóhad főkapitányi állása legtöbb esetben inkább méltóság, vagyis tiszteleti állás volt,* melyhez tényleges szolgálat a hajóraj harczaiban csak az utóbbi századokban, a magyar dunai hajóhad önállásának megszünte után, volt kapcsolva. Zay Ferencz még 1569-ben is viselte a király-naszádosok főkapitányi czimét, mikor pedig már rég nem állott többé a király-naszádosok élén. Zoltay István 1558-ban, mikor Zay portai követségi ügyekkel volt elfoglalva, naszádosok főkapitányának czimezi őt irván: »Magnifico Duo Supremo Capitaneo Nazadistarum«. Ez a czím akkor sokat jelentett. A naszádos főkapitány az országos főkapitányok rangjával birt: nagy hatalommal és befolyással járó hivatal volt. [1])

A kapitány elnevezés, úgy a magyarban, mint a német és franczia nyelvben a latin »caput«=fő, főnök szóból veszi eredetét. A kapitány főnöke, vezére és kormányzója lévén a hadi csapatnak, oly viszonyban áll a hadtest egyes tagjaihoz, a milyenben van az ember testén a fő a neki alárendelt tagokhoz. A rómaiaknál csak száz tagból álló hadtest állván egy-egy kapitány vezérlete alatt, a kapitány »centurio«-nak nevezteték. Latin művek »*navarchus*«-nak is czimezik néha a hajóhad kapitányát, mely elnevezés alatt azonban sokszor csak a főkapitány, vagyis a »*classis praefectus*«, azaz az admirál értendő.

Királyaink válogatott, ügyes, eszes és bátor katonákat, derék előkelő férfiakat neveztek ki a folyami hajóhad vezéreivé. Ebbeli szolgálataikat kiváló érdemül tudják be nekik, melyet

[1]) *Thallóczy:* Zay Ferencz. (Magy. történ. életrajzok.)

rendszerint magasabb országos állásokkal, méltóságokkal és gazdag birtokátruházásokkal jutalmaztak. Ekkép a hajóhad vezérei többnyire dús jövedelmekkel rendelkező földesurak és jeles nemzetségek sarjai lévén, társadalmi és vérbeli összeköttetéseik az ország legkiválóbb családjaival kétségkivül csak növelték ama nymbust, mely a királyi hajóhadat különben is környezé. De bár a kapitányi állás közönségesen csak érdemesebb családok tagjainak adományoztatott, mindazonáltal megtörtént néha, mint például Ugrinovics Vitus kineveztetésénél, hogy köznaszádosból vagy naszádos vajdából emeltetett föl valaki a kapitányi díszes polczra. A hajóhadi tisztség rangfokozata nyílt pályája volt a nemes versengésnek, melynél katonai hűség, vitézség és hadi érdemek által a közlegény is czélhoz juthatott. A többször említett Fogas Ambruson és Fülléresi Jánoson kivül előfordúl még 1527-ben Podvinnyay Tamás, 1548-ban pedig Nesthe Lukács, kik vajdákból emelkedtek föl a kapitányi kormányra.

Némely esetben *alkapitány* vagy *helyettes kapitány* is alkalmaztatott a hajóhadnál. 1527-ben, mikor I. Ferdinand Révay Istvánt kapitánynyá nevezi, egyben tudatja vele, hogy Podvinnyay Tamást társul adja mellé. »Ceterum scias — olvassuk a kinevező okiratban — te una cum egregio fideli nobis dilecto Thoma Podwynyay esse Capitaneum Nazadistarum.« Megkivánta olykor az alkapitányok kinevezését a kapitány betegsége vagy távolléte is. Thurzó Elek 1540. évi szept. 30-dikán arra kéri a királyt, hogy Erdőhegyi Benedek beteges naszádkapitány mellé egy arra való alkapitányt nevezzen ki. »Is invaliditatis suae conscius, rogavit me — irja Thurzó, — ut aliquem sibi collegam virum idoneum adiungerem.« [1])

A mohácsi vészt közvetlenül megelőzött években kapitányi *hadsegédek* is fordúlnak elő folyami hajóhadunknál. 1521-ben Radisa Bósics oldalánál Szalay János és Boros István; ugyanekkor Gelley Sebestyén oldalánál Porkoláb Péter és Nagy János naszádosok működnek hadsegédi minőségben. E tiszti rangfokozat később nem említtetik többé, valószinűleg azért, mert az I. Ferdinand által életbeléptetett al- vagy helyettes kapitányok, kik valósággal kapitányi hadsegédek valának, fölöslegessé tették a külön hadsegédi intézményt. A hadsegédi hivatalt kétségkivül irástudó deákos hadfiak viselték, és kötelességök volt többi közt a kapitány levelezéseinek, fölterjesztéseinek szerkesztése, a hadi számvitel, itéletek és végrendeletek készitése. Mint a hajóhad értelmiségének, igényök volt a magasabb rangfokozatokra és előkelőbb hadi állások elnyerésére.

[1]) L. az »Oklv. Függ.«

Az említett Szalay János 1529-ben, Bécs ostroma alkalmával, mint pozsonyi várparancsnok, 1535-ben pedig már mint pozsonyi gróf szerepel.

A XVI. század viharos időszakában egyes hatalmasabb oligarcháknak *tulajdon hajóhadak* volt a Dunán, melynek ők magok valának parancsnokai, mely tehát az ő tetszésök szerint különböző szervezettel is birhatott. Saját hajóhada volt a Dunán Ujlaky Miklósnak, Brankovics Pál szerb knéznek és Silyánovics István szerb deszpotnak.

Sokszor a különböző folyamokon külön-külön hajórajok őrizték az ország határait. Voltak hajóhadak a Dunán, sokszor kettő, de sőt három is, az ellenkirályok és a padisák szolgálatában, továbbá a Száván, Dráván, Tiszán, Maroson, Vágon, Rábán, de még a Muráu is. Ezeknek külön-külön parancsnokaik voltak, kik azonban a főfolyók hajóhadi parancsnokainak engedelmeskedtek.

1529-től kezdve 1793-ig, a mely időre a német dunai hajóhad szereplése esik hazánkban, a német dunai hajóhad *parancsnokai, gályakapitányai* és *admiráljai* tűnnek föl folyóinkon. Az admirál, vagy a hajóhad parancsnoka alatt állottak az egyes járóművek parancsnokai, vagyis a gályakapitányok, kik olykor alkapitányi czímet is viselnek.

A hajóhad egyes szakaszainak, két vagy három naszádnak és mintegy 100—120 hajós vitéznek élén egy-egy *vajda* állott. Ősi elnevezés ez a magyar hadnál, melyet apáink ázsiai honukból hoztak magokkal. Pray a szent István által Erdélyország kormányára helyezett vajdákról irván, mondja: »Opinor istos ejusdem auctoritatis fuisse, cujus olim apud Hungaros, cum ex Asia in Daciam delati sunt, *Boëbodi* fuere; nomen enim illud ex hoc ortum trahere ob similitudinem non improbabilis fortasse suspicio est.« [1]) Konstantin császár a magyarok nemzetségfőnökeit szintén a szláv eredetű *vojvoda* (βοέβοδος), vagy magyarosan *vajda* néven emlegeti, mely szó hadvezért, csapatfőnököt jelent. [2])

A naszádos vajdák szoros értelemben véve a nép emberei, a naszádos legénységnek választottai. Ők gondozzák, oktatják, fegyelmezik, pártfogolják, élelmezik és ruházzák csapatjaikat. A naszádosok családegységében ők az egyes csapatoknak atyai főnökei, de egyszersmind hadi parancsnokai is. Állásukat élethossziglan birják. A kapitány csak fontos oknál fogva és csak is béke idején mozdithatja el őket, hadbirósági itélet alapján. A megüresedett helyre a vajdák testülete a legénység

[1]) Annal. R. H. I, 18.
[2]) *Szabó K.:* A magy. vez. kora, 20. l.

közűl négy alkalmas egyént választ, és azokat a kapitánynak kinevezés végett bemutatja. A kapitány a négy jelölt közűl egyet vajdává nevez, és a megüresedett helyet betölti. Azonban volt eset, hogy a vajdát maga a király nevezte ki. Győri Mihály komáromi vajdát például maga I. Ferdinand nevezé ki naszádos vajdává. Az ilyen kinevezést a legfőbb hadúr kiválóbb kegyének és ritka nagy kitűntetésnek vették.

A vajdák létszáma idők és körülmények szerint módosúlt. Majd többen, majd kevesebben voltak. II. Lajos országlása idejében közönségesen 40 vajda szolgált a naszádosok hadában. I. Ferdinand és Miksa alatt hol 20-at, hol 30-at találunk. Mikor még Nándorfehérvár és a többi al-dunai végházak magyar kézen voltak, rendesen 10—10 vajda volt egy-egy végvár őrizetével megbízva. Egyébiránt a törököknek szüntelen betörései, melyek miatt majd itt, majd amott kellett a vizi erőnek csoportosúlnia, alig engedik, hogy a végvárak normális hadi állományát pontosan meghatározzuk. 1521-ben például csak három vajdát említnek Nándorfehérvárott forrásaink, Péterváradján hetet, Jajczán 1523-ban nyolczat, ugyanakkor Zalánkeményben ötöt. 1537-ben Komáromban tizenhetet, ugyanott 1546—1549-ig csak kilenczet.

A vajdák szolgálati állomása nem volt helyhez kötve. A király vagy a naszádos kapitány áthelyezhette a vajdát egyik állomásról a másikra. Ez a legtöbb esetben csak nagy szükség kivánatára és csakis ideiglenesen történt ugyan, de kétségtelen, hogy ilyes áthelyezéseknek a vajdák ki voltak téve. 1555. évi júl. 7-dikén rendeli például Miksa király, hogy a sellyei, komáromi és a más helyeken létező naszádos vajdák a tatai várba helyeztessenek át, és maradjanak ott ama vár őrizetére.[1] Némelykor futári teendőket is végeznek a vajdák, de csak a király személye körűl. 1553. márcz. 13-dikán Sfortia palatinus jelenti a királynak, hogy irt Komáromba, hogy Paksy, a naszádosok helyettes főkapitánya, szivesen lássa a török követet, s azonnal jelentse meg ennek megérkeztét ő felségének, egy naszádos vajda által. Paksy u. é. márcz. 20-dikán ir a királynak a török követről, és hogy ő felségéhez a parancs értelmében Bakay Miklós naszádos vajdát küldte.[2]

Ha a vajdák lajstromát 1521-től 1537-ig megtekintjük, azt tapasztaljuk, hogy általában nem szolgáltak húzamosabb ideig, és nagy ritkaság, hogy életfogytiglan szolgáltak volna. E jelenségnek oka kétségkivül a rendkivűl nehéz és módfelett megerőltető vizi szolgálatban keresendő, mely a katonát nem

[1]) *Magy. orsz. levtr.* Ben. resol.
[2]) *Bécsi titk. levtr.*

csak a testi erőt kimerítő munkára szorítá, de egészségét is a nedves, ködös levegőben, forróságban és hidegben, viharokban és esőkben egyaránt igen kemény próbákra állítá. Azonban voltak olyan naszádos vajdák is, kik mindig szárazon szolgáltak, de sőt a naszádok kormányzásához nem is értettek. Állandóan szárazi szolgálatokat teljesitvén, évek folytán kitűntetés gyanánt naszádos vajdákká lettek előléptetve, és mint olyanok, nem csak a vajdák rendes hópénzét kapták, de még külön királyi kegy- és nyugdíjakban is részesültek. Ezeket »*száraz vajdáknak*« (vajvoda siccus) nevezték. Ha valamely vajda szolgálat közben rokkanttá lőn, az is a száraz vajdák közé helyeztetett át, és az államtól nyugdíjat húzott. A száraz vajdák fizetései nem csekély terhére estek a királyi kincstárnak. Miksa király 1559-ben április 1-én tudatta a pozsonyi kamarával, hogy a száraz vajdákat az illető díjasok halálával beszünteti, minél fogva a száraz vajdák díjállomásaira újabb kinevezések többé nem is történtek.[1]) Figyelemre méltó, hogy ilyen szárazi hajókatonákat már a legrégibb időkben találunk. A rómaiaknál is volt »legio classica«, azaz hajósok szárazi légiója, és az is nagy részben pannóniai eredetű volt.[2]).

A vajdák intézménye a XVII. században végkép megszünvén, nevöket a magyarországi és illetve a komáromi sajkások parancsnokai, puszta hivatalos czím gyanánt, még mintegy száz esztendeig, vagyis 1751-ig állandóan viselték, »*fővajdáknak*«, vagy németesen »*obervajvodáknak*« irván magokat. Ezek azonban — mint már föntebb láttuk — a császári dunai flottilla admiráljának és gályakapitányainak alárendelt osztrák hadseregbeli katonatisztek voltak, kikben a régi magyar királynaszádosok vajdáinak typusát hiába keresnők.

A vajdák közvetlen alárendeltjei a *tizedesek* (decuriones). Minden vajda mellett rendszerint három, néha több tizedes szolgált. Csak a tiszai vajdáknál találunk e tekintetben kivételt; nálok a király rendeletéből csak két tizedes szolgált egy-egy vajdát. 1551-ben a Szolnokra küldött három vajda mindenike mellé két-két tizedest adott a király.

A tizedesek ismét közvetlen föllebbvalói a *köznaszádosoknak*, kik közül egy-egy közepes naszádra 30—35 legény jutott.

---

[1]) »Scimus — úgymond — quod plures nazadistarum *Wajwodas siccos* iam inde a multis annis ex Camera Hungarica pensionem annuam et a solutore campestri stipendia menstrua uno eodemque tempore accepisse, per quod tempus nulla seruitia nuspiam prestiterunt, imo pluresque eorum non eius esse industriae, ut nazzadas gubernare scirent. Nos itaque eiusmodi pensiones, non usque adeo necessarias, abolere volentes, — — vobis inhibemus, ne his, qui posthaec ex eis vel morte, vel alio quove casu tollerentur, alios subrogetis.« (*Magy. orsz. levtr.* Benign. resol.)

[2]) *Salamon:* Budapest története, 156. l.

Számuk különbözött s 800 és 2000 közt váltakozott. Neveztetnek: »*socii navales*«, »*remiges*«, »*milites*«, »*ductores triremium*«, »*limenarchae portuum et diaetarii navium*«, »*lintrarii*«, »*paralii*« és »*theorii.*« A rómaiaknál a vizi had két csapatra volt felosztva. Említtetnek az »*epibatae*«, kik vizen és szárazon egyaránt harczolni tudtak, és a »*naubatae*«, kik még újonczok lévén, csak a vizi hadakozásban gyakorlák magokat. Ezen elnevezések a magyar dunai hajóhadról megemlékező latin íróknál csak igen gyéren fordúlnak elő. Tán csak a classikai formákat utánzó Bonfinnál és Joviusnál találkozunk velök egyszer-másszor.

Fegyvernemre a naszádosok kezdettől fogva mindvégiglen a gyalogsághoz számíttattak. Sajátságos, hogy még a történelmileg ismeretesebb és a hozzánk közelébb eső időkben is, midőn a dunai vizi erő már előnyösen szerepelt Magyarország honvédelmének majdnem minden eseményénél, általában véve csak lovas és gyalogos haderőről emlékeznek kútfőink. Ez utóbbihoz számítják a vizi erőt is. Közönségesen használt szólamuk ez: »Cum omnibus copiis instructis, tam equestribus, quam pedestribus.« A vizi erőnek saját nevén való megnevezése legtöbbször feltünően mellőztetik. A hol hadseregünk létszámáról szólnak adataink, minden részletet felsorolnak ugyan, de különösen ritkán említik, hogy ama létszámban mennyi volt a vizi had. Kétségtelen például, hogy Hunyadi János 1453—1454-ben hajóhadainak segitségével harczolta végig dicső al-dunai viadalait a törökök ellen, hogy továbbá Szendrőt, Nándort, Novoberdót, Zsófiát és Bolgárországot egész Tirnováig szintén hajóseregek felhasználásával hódoltatta meg, — és mindazonáltal az egykorú krónikákban és a történeti anyagot még szélesebb alapon felkaroló kortörténetekben, mindössze tán csak kétszer találjuk tiszta képét a Hunyadi János hajóhadának. A Czilleyek krónikája, Dukasz, Engel, Hammer, Chalkondylasz stb. mindannyiszor csak lovasságának és gyalog csapatainak létszámát ismertetik. Forrásainknak e valóban sajátszerű hézagát oda kell tehát kipótolnunk, hogy igen ritka eseteket kivéve, a nagyobb folyamaink mentében viselt hadjáratoknál a gyalogsághoz számított, de valósággal külön hadosztályt képezett naszádos legénység hajókon követé a hadvezér táborát.

Folyami magyar hajóhadat egész a XVI. század második feléig csak a Dunán találhatni. Hazai múltunk első századaiban az Al-Dunán Galambócz, Végszendrő és Nándorfehérvár, a középső és felső Dunán csak Buda, Esztergom és Pozsony említtetnek, mint hajóhadi állomások. Az állomáshelyek a beállott szükség szerint változnak. A XVI. században

az említetteken kívül Komárom, Érsekujvár, Vácz, Vörösmart, Ráczkeve, Pétervárad, Futak, Zalánkemén és Zimony említtetik leggyakrabban. Különösen Komárom az, mely ősi traditioinál s kedvező természeti fekvésénél fogva már a legrégibb századok óta hajós és halász népek nevelőanyja és laktanyája.[1]) Minthogy pedig a XVI. század első felének végével nem csak a dunai végvárakra esik már a fősúly, hanem az ország többi hajózható folyói is élet- és erőteljes stratégiai rendszernek lesznek támpontjaivá: a hajóhadak használata is nem csak a Dunán, de más vizeinken is divatba kezd jönni. Ekkor lettek a naszádosok állomáshelyeivé a Tiszán Szolnok, a Marosou Csanád és Nagylak, a Rábán Győr, a Vágon Sellye, a Száván Szabács és Sziszek, a Dráván Siklós, sőt még a Balaton taván Tyconiumot is emlegeti egy-két synchron adatunk. 1560-ban júl. 7-én meghagyja ugyanis Ferdinand a pozsonyi kamarának: tegye folyóvá azon 25 frtot, a mibe a tihanyi hadi hajó került, mely ugyancsak Pozsonyban immár készen áll. »Celocem. seu Navem Nazadistarum vnam irja a király — istic Posonÿ omnino conflictui aptam, iam preparari, et Týkonium in belli vsus necessarios primo quoque tempore peruehi necessitas expostulat.« [2]) Egy balatoni hadi flottilla felállításának terve 1809-ben, a franczia invasio alkalmából, a bécsi hadügyminisztériumnál szintén fölmerült. Báró *Gvozdánovich* tábornok volt az, a ki a Balatonon egy flottillának létesitését a jövő háborúra való tekintettel javaslatba hozta, ajánlva arra a mindenképen kipróbált sajkásokat.[3]) A török hódoltság végével visszatér egy időre a régi vizi védőrendszer képe, de a XVIII. században ismét elváltozik az. Mária Terézia eleinte azt tervezte, hogy a felső-dunai sajkások felerészben a Dunán, felerészben a Száván nyerjenek telephelyeket. E terv szerint a Dunán Karlócza, Zalánkemén és Zimony, a Száván Klenak, Racsa és Gradiska lettek volna hajóhadi állomáshelyekké. De a terv nem valósult; a dunai hajóhad tudvalevőleg a titeli sajkás kerületben nyert állandó telephelyeket.

A hajóhad állomáshelyei felvirágoztatták dunai városainkat, élénk és kedélyes társadalmi életnek vetették meg

[1]) A történelmi hagyomány azt mondja, hogy a komáromi őslakókat s hajós népet Ketel vezér a Kuma vize mellől (Asztrahánon alul a Volgán) hozta magyar földre. (*Hermann Otto*: Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben. Arch. Ért. V. 3. sz.)

[2]) *Magy. orsz. levtr.* B. r.

[3]) *Bécsi hadügyi levtr.* »Betrachtungen über das Csajkisten-Korps und über jene Aenderungen, welche zum Besten der Armee bei demselben festzusetzen nothwendig wäre.«

alapját, előmozdították a kereskedelem, ipar és polgáriasodás fejlődését. Hadi és kereskedelmi tekintetben szabadalmazott kikötő városokká lettek a hajóhadak állomáshelyei, melyek nálunk is, épp úgy mint Ausztriában, vámoltatási jogokat gyakoroltak. 1611-ben a szent-veithiak például elkoboznak egy velenczei hajót, mely vám nélkül csempészte ki magát az ottani kikötőből. E miatt Velenczével sok baj keletkezik. A köztársaság földönfutókká nyilvánítja St. Veith összes lakosságát és az osztrák és magyar alattvalókat eltiltja a tengerparttól. A mai kor nemzedéke nem olvashatja megilletődés nélkül a régi leírásokat, melyek a Dunán a naszádosok tarka, eleven képét, hangulatteljes boldog életét rajzolják. Toll Jakab 1646-ban Bécsből hajón útazván Budára, nem győzi magasztalni a gyönyört, melytől keble útközben áradozott, midőn lépten-nyomon a naszádosok vizen lebegő mozgalmas és derült életét szemlélte. »Nem bántam meg — irja nagyérdekű úti rajzaiban — hogy e dunai kirándulásra eltökéltem magamat. A virágos tavasz illatozó üde légkörében elmerengve és a folyam változatos tájképein gyönyörködve úsztam le hajómon. Útamat az ég madarainak kellemes csicsergése, és a Dunát tarkázó naszádok legénységének víg éneke kiséré. Úgy éreztem, mintha nem is a földön, hanem a boldogok szigetei közt kalandoznám, és mintha nem is fárasztó útazáson, de felfrissítő gyönyörök közt találnám magamat.« Komáromról írja: »A lakosság magyarokból és ráczokból áll; mindannyi igen gazdag. Német csak kevés van köztök. A nép itt oly életet él, a milyent sehol másutt nem találtam: olyan víg, oly kedélyes és boldog itt mindenki. Azt hinné az ember, hogy mindennap ünnep van a városban és az egész esztendő szűntelen lakodalomból áll. Oka ennek: a hadi népnek sokasága és a tiszti uraságoknak jelenléte, a földek termékenysége, és a nagy bőség s jólét minden képzelhető dolgokban.« [1]) Közmunkában és községi terhek viselésében csak valami nagyon csekélyben vettek részt a naszádosok. Komárom város, mint régi 1592. évi úrbéréből kiviláglik, 48 telket számlált akkor, — és ettől csak nagyon csekély összeget kellett fizetnie. A közrendnek szolgálati tartozása volt a vár körül egész éven át 12 nap, más 12 napon tartoztak a hadi hajóknak vizberakása és onnan kiszedésekor szolgálni. Az ilyen szolgálatokat is csak azok tették, kik házat földdel együtt birtak; kiknek pedig csak házok volt, felényire köteleztettek. [2]) Kifejezője e társadalmi boldog létnek és gondtalan városi életnek a következő 1706. évi komáromi népdal:

[1]) *Jacobi Tollii:* Epistolae itinerariae, 1646.
[2]) *Fényes E.:* Komárom vármegye.

»Nagy-Komárom pogácsából vagyon felépítve,
Az házak is mind tejfellel vannak fejéritve;
Nagy bástyái szalonnával vannak erősitve,
A Dunával kőfalai környül vannak véve.« [1])

Nem csoda tehát, ha a jó módnak tengernyi özöne, melyben a naszádos nép szine-java úgyszólván kéjelgett, egyszersmind sok salakot is felhányt a társadalmi élet szinére. Mióta a világ áll, mindig úgy volt az, és míg az ember ember lesz, úgy is fog maradni. Minél nagyobb földi javakat élvez valaki: rossz természeténél fogva annál gőgösebb és annál lenézőbb embertársai, annál könnyelműebb és gondatlanabb önmaga irányában. Tollius megbotránkozással nézte 1646-ban, milyen renyhe, sőt állati életet éltek Komáromban *a naszádosok és hajósnépek e könnyü vérü proletárjai.* »Palliolis suis albis involuti totos dies, ad instar pecudum, artubus contractis in navi iacebant, segnes ac nihil agentes, nec ulla re, nisi voce, nonnunquam homines sese esse prodentes. Manus operi admovere, aut animi gratia e navi in ripas prospicere, aut erigere se denique, piaculum erat. Cibus illis panis siccus, pauci cum caseo; potus aqua hausta ex flumine.« [2]) A pénz, bármely bőségben hullott is alá nekik az égből, semmi értékkel sem birt e csapodár ficzkók előtt, kik a telhetetlenségig ürítgették az örömek poharát, a míg volt miből; mikor pedig már nem volt, végig nyújtózva hajóikban, cinikus világmegvetéssel lustálkodtak és az inség száraz kenyerén jókedvűen rágicsáltak, — vagy ha éppen sikerült, adósságokat is csináltak. Népköltési hagyományuk igen találóan jellemzi a könnyelmű adósságcsináló hajós proletárokat. Rólok maradt fen a magyar nép ajakán e jellemző nóta:

Gyöngyöm, gyöngyöm, gyöngyöm,
Gyöngyömnek az ára
Kéret engem egy hajós,
Hogy menjek hozzája?
Hej, anyám, a hajós:
Valamennyi mind adós,
Nem megyek hozzája! [3])

De átéltek a naszádosok sanyarúbb és sokkal szűkebb világot is. Midőn néhány évtizeddel előbb esztendőkön át éjjel-nappal, éhen-szomjan és mezítelenül virrasztottak ott lent a haza déli határvonalán, és a királytól kezdve senki sem gondolt velök: bizonyára nem volt irígylendő e koldús hősöknek

[1]) *Thaly Kálmán:* Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. II. k., 131. l.
[2]) Epistolae itinerariae.
[3]) *Kálmán Lajos* népköltési gyűjteményéből.

elhagyatott sorsa. *Anyagi helyzetök*, mint az előbbeni fejezetekben láttuk, általában véve csak igen lassan javult. Megélhetésök csak akkor lett teljesen biztosítva, midőn a hanyagúl kiszolgáltatott szabályszerű zsoldon kívül királyi adományú földbirtokokat is nyertek. A XVI. század elején két vagy legfölebb 3 frt volt egy köznaszádosnak évi fizetése. Kapott azonkivül még kevés sót és ruházatra való egyszerű posztót. Ez bizony nem valami fényes fizetés, ha meggondoljuk, hogy Zsigmond király már egy századdal előbb. 1435-ben egy aranyat fizetett havibér gyanánt egy-egy labancznak. A vajda 25 forintot és 25 frt értékű sót kapott évenként. Közadót a naszádos nem fizetett.[1]) Jutott hébe-korba némi szerény borravaló is a külön szolgálatokat végző legénységnek. 1494-ben Erneszt pécsi püspök és királyi tárnokmester Bradách pétervaradi naszádos vajda fölterjesztésére 1 forintot fizet ki az ottani hajólegénységnek »pro bibalibus«; ugyanakkor a zimonyi vár gyalogságának és a nándorfehérvári naszádosoknak »omnibus istis pro bibalibus« 8 forint utalványoztatik a királyi kincstárból.[2]) A külön szolgálatokat, melyek nem tartoztak a naszádos rendes teendőihez, külön jutalomban is részesitették. Ha egy naszádos Pétervárad-ról Nándorra vitte a király levelét, vagy ha Budáról és máshonnan ágyúkat, fegyvereket és egyéb hadi szerszámot szállitott az alsó Dunára, külön fizetésben részesült. Mikor Tomory érsek 300 gyalogost szállit Budáról Pétervaradra, a tárnok a szállitóhajók négy kormányosának 44 frtot fizetett ki. Ostromoknál külön ostrompénz is járt a legénységnek.

[1]) *Kovachich:* Supplem. ad. Vestig. Comit. II. 314—315. ll. Az 1504. évről olvassuk: »Ducentis Nazadistis in *Nandoralba* dantur per annum in paratis per 3 fl., faciunt 600 fl. Eisdem ducentis Nazadistis in salibus dantur per annum 400 fl. Eisdem ducentis Nazadistis pro vestitura dantur de panno simplici petiae 50, faciunt 200 fl. Aliis trecentis Nazadistis de Nandoralba dantur per annum in paratis per fl. 2. faciunt 600 fl. Eisdem trecentis Nazadistis in salibus similiter per 600 fl. Eisdem 300 Nazadistis pro vestitura de panno simplici petiae 75, faciunt 300 fl. Duobus Waÿwodis praescriptorum quingentorum Nazadistarum pro subsidio in paratis 50 fl. Eisdem duobus Waÿwodis in salibus 50 fl. Quinquaginta decurionibus eorundem quingentorum Nazadistarum in salibus dantur 100 fl. Praeterea iidem quingenti Nazadistae eximuntur a solutione taxarum, sive contributionum. — Quingentis Nazadistis de *Zalonkemen* per fl. 2 in paratis faciunt 1000 fl. Eisdem 500 Nazadistis pro vestitura in panno simplici petiae 125, faciunt 500 fl. Eisdem 500 Nazadistis in salibus 1000 fl. Duobus Waÿwodis eorundem pro subsidio in paratis 50 fl. Eisdem duobus Waÿwodis in salibus 50 fl. Quinquaginta decurionibus eorundem in salibus 100 fl. Praeterea relaxantur in contributionibus. — Centum Nazadistis de *Sabacz* dantur in paratis per fl. 2, faciunt 200 fl. Eisdem centum Nazadistis in salibus 200 fl. Eisdem de panno simplici petiae 25, quae faciunt 100 fl. Praeterea relaxantur in contributionibus.«

[2]) *Registrum proventuum Regni Hungariae 1494—1495.* (*Engel:* Gesch. d. Ungr. Reichs, I. k. 17—210. ll.)

A fizetések természetesen módosultak a körülmények változása szerint. I. Ferdinand király 1551-ben rendszert igyekszik ugyan életbeléptetni a naszádosok zsoldjában, de törekvése az állam akkori mostoha körülményein hajótörést szenved. Országlata alatt tehát különböző naszádos-fizetéseket találunk. Az említett évben például 11 naszád legénységének eltartása Komáromban havonként 800, évenként 9600 magyar frtba került.[1]) 1556-ban 528 komáromi naszádos és a mellékjök adott 158 ló havi költsége 5788 frtot, évenként 69.456 frtot tett ki. Ugyanekkor a győri 179 naszádos eltartása évenként 7020 frtba került. A közlegénység hópénzt, a vajdák 1545 óta évi fizetést kaptak. Az előtt a vajdák is minden tekintetben osztoztak alattvalóik sorsában. A kapitány díjazásáról régibb időkből sehol sem találni adatokat. Míg a magyar rendek az országgyűléseken törvényeket alkotnak az országos kapitányok ellátásáról, addig a vizi had kapitányairól mitsem szólnak, valószínűleg azért, mert ez utóbbiak földbirtoki javadalmazást és kiváltságos helyzetet élvezvén, szabályozott pénzbeli fizetést nem is kaptak. A vajdák évi salariuma sem volt ekkor még állandó és örökös, sőt a magyar kamara azt, mint Magyarországban szokatlant, kezdetben el sem akarta ismerni, és csak akkor hajlott rá, midőn 1548. évi aug. 9-én a király határozott parancsolatát vette, hogy a naszádos vajdák évi fizetését, az előbbeni esztendőkből maradt hátralékokkal együtt fizesse ki, és jövőben is »durante beneplacito regio« szolgáltassa ki pontosan. Állott pedig ekkor a vajdák fizetése évi 40 forintból és egy öltözet ruhából.[2]) A mellékfolyók hajóhadánál alkalmazott vajdák és tizedesek ugyanazon fizetést kapták, melyben a dunai hajóraj személyzete részesült.[3]) 1646-ban 16 császári tallér, vagyis 24 német forint, a XVIII. század elején pedig 20 rénusi forint a vajdák havi fizetése. A vicevajda kapott 14, a tizedes 9 forintot és mindannyian élelmezést és ruházatot. A pénzbeli fizetés ekkor már csak nyolcz hónapon át járt ki; december, január, február és márczius hónapokban, mivel a vizi szolgálat szünetelt, csak élelmezést és ruházatot kaptak a classiáriusok.

A posztót, melyből a naszádosok ruhája készült, közönségesen Pozsony megyéből, Jungher Péter szövőgyárából, Bécsből, Prágából, Budweiszból vagy Olaszországból hozták. 1494-ben 800 frtot kap Jungher 10 vég posztóért, melyből a nándori naszádosok ruháját szabták; a Bradách részére ren-

[1]) Ordo seu modus conservationis Confiniorum et Militum in eis servientium 1549. (*M. orsz. levtr.*)

[2]) Lásd erre vonatkozólag az »Okm. Függel.«

[3]) U. o.

delt olasz kelmének ára pedig 8 forintra rúgott. A posztó pedig, melyből a köznaszádosok öltözetét a régibb időkben szabták, egyszerű és közönséges sötétkék vastag kelme volt. Tordai Zsigmond, a pozsonyi magy. kir. kamara elnöke, 1562-ben 2 vég úgynevezett »*karasia*« posztót adat a pozsonyi naszádosoknak »ad rationem stipendii.« [1]) Karasia posztót hordoztak a naszádosok a többi állomásokon is.

A hazai hajóhadak *öltözetét* csak a sajkások korából, vagyis csak a XVIII. századból ismerjük. Az anjoukori magyar hajónépnek és a későbbi király-naszádosoknak éppen úgy nem volt megkülönböztető szabású öltözetök, mint általjában a magyar hadsereg többi fegyvernemeinél sem találni ama korban úgynevezett katonai egyenruhákat. Hadi costume-képeink a XV.—XVII. századokból soha sem egyöntetűek. A hajókon vitézkedő katonát majd széles karimájú kalapban, rövid újjas zekében és bő csizma-nadrágban, majd a hajduk vagy a huszárok különféle öltözetében, majd ismét németesen megvasalva, fölvértezve, sisakban és bőrsarubau, vagy pedig a hazai közpolgárok és parasztok módjára egészen egyszerű daróczban, bárányból subában és ködmenben tűntetik föl. A hajókapitányok és parancsnokok ellenben magyar főuraink festői öltözetét viselték. Egyedűli és igen becses történelmi emlékünk erre nézve *Fehérváry László* komáromi sajkás fővajdának eredeti életnagyságú s olajfestésű arczképe 1751-ből, melyet 1883-ban egy tanulmányutam alkalmával a karlóczai érseki levéltár iratcsomagai közt fedeztem föl. E képen a sajkások fővajdája francziásan szabott háromszegletű fekete nemez kalapot hord, melynek jobbról és balról fölhajlított pereméjét széles arany sujtás szegélyezi. A felső testhez tiszta arany gallérral ellátott sötétkék színű rövid katonazubbony simul, igen dús arany zsinórzattal és három sor arany gombbal. A zubbony szélein és újjain szintén gazdag arany zsinórzat latható. A vajda derekát piros selyem tábori öv köríti, melynek lecsüngő kötése a jobb csipőre esik. A nyakkendő fekete. A sötétkék nadrág testhez álló feszes öltöny, elől aranyzsinórzatú vitézkötéssel és jobbról-balról a czombon végigfutó arany sujtással. A derékhoz erősített széles markolatú kard kötőszíjait a zubbony eltakarja. A lábbeli sárga színű karmazsinból készült fűzős bakancs, arany rojtokkal. A fényes jelmezt kiegészíti a panyókásan vállra vetett égszínű bársony mente, melynek bíborpiros bélése igen előnyösen domborítja ki a színgazdag alsó öltözetet. E hattyúprémes mente mellrészén drága kövekkel kirakott

[1]) *M. nemz. múzeumi könyvtár kéziratgyűjteménye.* Documenta originalia Nazadistas concernentia. Fol. 29. Ital.

csatt és pazar aranyzsinórzattal vegyest négy soros aranygombdísz csillog. Fehérváry vállra leomló hosszú hajfürtöket, jól gondozott bajuszt és beretvált állat visel. Keztyűtelen jobb kezében a hajóhadparancsnokok jelvényét, a távcsövet tartja. A kép felső balsarkában látható Fehérváry Lászlónak Mária Terézia királyasszonytól 1751-ben nyert czimere, és az alatt félkörben a következő felirás: »*Effigies Domini Perillustris et Generosi Ladislai Fehirváry, Militiae Nationalis Comaromiensis Csajkistarum emeriti Obervajvodae. Annorum 53.*« [1]) A sajkások főparancsnokának e díszöltözete, — talán az egy kalpagot kivéve, mely idegen vegyülék — bizonyára régibb magyar minták után s hagyományos szabással készült. A kép kétségkivül megőrizte számunkra a XVI—XVIII. század egyik nevezetes katonai válfajának, a dunai hajóhadnak díszjelmezét, és mint ilyen, *unicum* az országban. Megérdemli tehát, hogy a történelmi arczkép-csarnokban helyet foglaljon. [2]) A katonai egyenruhának általánositását Mária Terézia hozta be a birodalmi hadseregnél 1748-ban. A tiszteknek megparancsoltatott, hogy ugyanúgy öltözködjenek, mint alárendelt katonáik, de ruházatuk jobb kelméből készittessék. Ekkor kaptak a sajkások is katonai egyenruhát. [3]) A Mária Terézia sajkásainak egyenruháját többrendbeli egykorú ábrák után ismerjük. A fehérparókás sajkás tiszt még mindig a hagyományos háromszögletű fekete nemez kalapot viseli, arany szegélyzettel. Nyakkötője fekete magas állásu úgynevezett »kravátli«. Diszöltönye térdig érő buzavirág-

[1]) A »*Századok*« 1883. évi folyama II. füzetében (154. l.) s ez után több hazai hírlapban is hibásan van a kép fölirása közölve. Ez onnan eredt, mert a nagyon megviselt vászon elhomályosúlt betűit lehetetlen volt eleinte tisztán fölismerni s az egész szöveget helyesen elolvasni.

[2]) *Trefort Ágoston* miniszter úr magas gondolkodásának és nemes ügybuzgalmának köszönhető, hogy a budapesti magyar történelmi arczkép-csarnok Fehérváry arczképével gazdagodhatott. Ő excellentiája közbenjárására engedte azt át a hazafias készségű Angyelics Germán, karlóczai patriarcha, történelmi arczkép-csarnokunknak. A képet Pósa Gusztáv fővárosi festőművész restaurálta és a patriarcha költségén díszes stilszerű arany kerettel látta el. Costume-ábráink közt egyetlen egy sincs, mely a dunai magyar naszádosok parancsnokainak öltözetéhez hasonlítna. A bécsi hadügyi levéltár és az Albertina gazdag gyűjteményeiben sem találtam a hajdani dunai naszádkapitányoknak és sajkás fővajdáknak öltözetét. A »Theatrum Europeum« közli ugyan Bossányi Gábor és Spazay Márton komáromi várkapitányok díszruhás arczképét, de azok perémes kucsmát, drágakő gombokkal és arany zsinórral diszített attilát és főúri magyar mentéket viselnek. Ruházatuk kevesbbé hasonlít tehát a Fehérváry öltözetéhez. Föveget is csak egyet tudok, mely a sajkás fővajda fövegéhez némikép hasonlít. Wideman gyűjteményében a Wurm János tábornoknak 1644. évi fövege az, mely szintén fekete kemény nemezből készült és hasonlóképen fölkanyarított, széles arany szallaggal sujtásolt peremével van ellátva, mint a Fehérváry László kalapja.

[3]) *Arneth A.* Maria Theresias Regierungsjahre. IV. k.

kék, lebbentyűs kabát, piros hajtókákkal, sárga gombokkal, fehér béléssel és elől frakkszerűen kivágott nyilással. A kabát alatt XIV. Lajos korabeli élénken piros mellényt visel, sárga gombokkal és aranyzsinór szegélylyel. A mellényt aranyrojtos tábori öv szorítja a derékhoz. Bal oldalán fekete fénymázas tokban bokáig érő kard lóg alá. A fehér színű, szűk szabású posztó nadrág szárait alúl fekete fűzős czipő szoritja össze. A fehér nadrágon elől vörös zsinórzatból vitézkötés, oldalt a lábszáron végig ugyanoly színű sujtás. A közsajkásnak szintén fekete nemezből készült, elől sárgán kisujtásozott kucsmaszerű kalpagja van. Nyakkendője azonképen fekete. Díszkabátja, mely nyakig van begombolva, rövid búzavirág-kék és testhez álló katonazubbony piros hajtókákkal, elől széthajlított piros bélletű csücskékkel. Jobb válláról, a mellen keresztül a bal hóna alá, fehérre kent tölténytáska-szíj van kifeszítve, s derekát is fehér csattos szíjöv futja körül. Nadrágja fehér posztó, piros vitézkötéssel és oldalzsinórzattal. A lábbeli fekete bakancs. Fegyvere hosszú szuronyos puska.[1])

A mi a dunai hajóhad *fegyverzetét* illeti, az a régibb korban nem különbözött a többi hadi népnek, a magyar lovasságnak és gyalogságnak fegyverzetétől. Kezdetben különben sem volt szorosan megjelölve, hogy ilyen vagy amolyan fegyvert viseljen-e a harczfi. Elegendőnek tartatott, ha a katona általában jól volt fegyverkezve, még pedig mind a támadásra, mind a védelemre. A magyar katonaság fegyverzete az Árpádkirályok alatt mindinkább nyugoteurópai formákhoz simult, javíttatott és tökéletesíttetett, de soha sem volt silányabb, mint szomszédainké, vagy ellenségeinké. A XIV. században egyforma volt a némettel és olaszszal.[2]) Egyformaság a fegyverzetben csak későbbi időkben, az önálló soldatesca korában veszi eredetét, midőn már a fegyvereknek tömeges vagyis gyári készitése kezdődik. A király hajónépe kezdetben kétségkivül kópjával (Copey, Koppi), nyillal és karddal volt ellátva. A fokos, csákány és buzogány szintén a magyarok kedvencz fegyverei közé tartoztak. A kardot és kópját, vagyis lándzsát és helebárdot, a vágó és szúró fegyvert egyformán használták párviadalban és tömeges harczban. Divatban volt még a vért és pajzs is, mely utóbbit a hajólegénység még evedzés közben is karjára fűzte, hogy felső testét az ellenség lövegei elől megvédje. Schweiger leirván Sinczendorf követségi útját Konstantinápolyba 1577-ben, többi közt a komáromi naszádosok fegy-

[1]) *Schema samentlicher kayserl. königl. Regimenter.* (A m. nemz. múzeum régiségtárának kézrajz-gyűjteménye 1776. évből.)

[2]) Lásd: *Szerelmey* 1358. évi Képes-Krónika.

verzetéről is szól. »Den 13. Novembris seÿn wir in der Vestung Commorn gar spät ankommen, vnd mit gewaltigen freudenschiessen aus der Vestung empfangen worden. Es war vns auch ein Nassade entgegen geschickt, das ist ein schnell Streitschieff, darin beÿ dreÿssig Vnger, deren ein jeder mit einem Rueder, mit einer Copia oder Rennspiess, vnd mit einem langen Rohr versehen ist, sampt einem Säbel; es seÿn dapffere, geschwinde Leut, die den Pass auff dem Wasser erhalten.« [1]) A magyarok kópjái közönségesen rövidebbek voltak ugyan a németek kópjáinál, de hihető mégis, hogy a vizi hadnál e tekintetben kivételnek volt helye, a mennyiben a hosszabb nyelű kópját maga a hajókról való távolabbi hadakozási mód tette szükségessé. A szép fegyverzet iránti érzék mindig otthonos volt a magyar katonaságnál, a mi sok fegyvercsináló iparost hozott az országba és nevelt. Fegyverkészitőket már az Anjouk alatt találunk Budán, Szentfalván és Erdélyben. A legrégibb hadi hajók fegyverzete a »ballista« volt, mely a mostani ágyút és puskát pótolta. A ballista egy rúdalakú állvány, a hadi hajó födélzetéhez erősítve, mely a csúcsát diszítő farkasfőben végződött. A farkasfő alatt egy kerék tárcsának rése vizirányosan tartá a nyilat. Az állványt föl lehetett emelni vagy leereszteni, megfelelően a támadó ellenséges hajó magasságának. Összekötve a rúddal, annak alján, egy ruganyos tárcsába végződő másik rúd volt, melyet kútkerekeinkhez hasonló kerékmozgással lánczon lehetett vissza és lefelé húzni s igy feszíteni. Kellő pillanatban a lánczot kiverték a vasrúdnak hátul kiszökő gyűrűjéből, és e rúd ruganyossága egész erejével a nyilat elverte helyéből és röpítette czélja felé. [2]) Midőn a tűzi hadeszközök fölkerültek, a hajókat ágyúkkal, taraczkokkal, mozsarakkal, kőhányógépekkel és más különféle lövegekkel szerelték föl, a hajók katonasága pedig megtartotta oldalfegyverét s azonkivül a kópja helyett puskákkal láttatott el, bár az íjat és tegezt, a tűzi fegyverekkel együtt, még a XVI. század végén is használatban találjuk. A puskák kezelése, azoknak esetlen alkata miatt, akkor még igen kényelmetlen volt. A magyar harczos nem tudott ahhoz hozzászokni, hogy kanóczczal süsse el kézi tűzfegyverét, vagy földbe dugott villásbotra fektesse puskája hosszú, nehéz csövét. Inkább kedvelte a keleties kézíjat, inkább a valamivel még nehezebb, de annál biztosabban lövő helvécziai tegezt is. A puska már csak akkor lőn általános hadeszközzé, midőn szerkezete tökéletesedett s kezelése könnyebbé vált. A görögtűzzel, melynek első feltalálói a khinaiak, indiaiak és

[1]) Reisebeschreibung.
[2]) *Henszlmann*: Monum. Hungar. Archaeolog. Vol. II. P. II, 57.

arabok, korán ismerkedtek meg a magyar hajónépek. Már 1072-ben, midőn Belgrádot megtámadták, a görög-bolgár hajóraj által görögtűzzel fogadtattak, a nélkül, hogy attól valami nagyon megijedtek volna. Az ellenséget szétverve, Belgrádot elfoglalták, és okulva az ellenség fortélyán, a görögtűz használatát a magyar hajóhadnál is életbe léptették. Azt, ki a hadi hajón a tűzi fegyverek kezelésére felügyelt s azokat igazgatta »*praefectus armamentarii*«-nek nevezték.

A praefectus armamentarii némely latin szerzőknél »*nauclerus*«-nak is neveztetik. Ugyanis volt idő, midőn a nauclerus, vagyis a hadi hajó kormányosa (gubernator in navis prora, vagy magister navis) a tűzi lövegek vezényletével is meg volt bízva. Nagyobb hadi hajóknál a kormányos sátora (Timon) és az árbocz közt két taraczk, oldalvást tőle ismét két vagy három erősebb löveg volt elhelyezve úgy, hogy azok működését a magasan álló kormányos legkönnyebben tekintheté át. A gályákon, melyek a hajónép lakására fölülépitményekkel voltak ellátva, hol tehát a kormányos nem tekintheté át az alsó hajót is, külön armamentarii praefectusokat alkalmaztak.

Mielőtt azonban a hajóhadi fegyverek használati módjáról, és általában a dunai hajóhadak tactikájáról szólnánk, tekintenünk kell azoknak főhadi eszközét, a *folyami hadi hajót.*

Említve volt már, hogy a pogány magyarok legprimitívebb hadi járóművei a szálfatalpak, vagyis a tutajok és azon csolnakszerű vizi alkotványok valának, melyeket tagadhatatlan nagy ügyességgel veszszőből fontak és szurokkal béleltek. Az 1873-ik évi bécsi világkiállításon a magyar osztályt egy ilyen primitiv alkotású hadi hajóminta is ékesité. Teste kasalakú volt, minőt a régi világban kivált az assyriak használtak, kiknek dombormüvein igen gyakran fordúlnak elő ilyen hadi hajók. Készültek azok, mint a kasokat készitni szokás, fűzfa veszszőkből, melyeket kivül-belül asphalt rákenésével vizmentesekké tettek. Ily hajókat ma is használnak a Tigrisen és Euphratesen, s Layard az ő munkáiban sokszor emlegeti azokat.[1]) Említettük, hogy a három hún királyság alatt véreink nem csak a Dunán, de a tengeren is használták a veszszőkasokat, hadi kirándulásaiknál. A gallok akkor már sűrű hajóközlekedést folytattak a Rhonén, Garonnén, Loireon és a Szajnán; de még előbb virágzott a folyami hajózás a keltáknál, kik a hajókormányzás és épités mesterségében is figyelemre méltó tökélyre emelkedtek. A hajók járását s mozgását sok századon át evezőkkel eszközölték. A phöniczieknek, hellének és rómaiak hadi járóművei is evezős gályák valának, melyeken a vitorla csak az evezők kisegitésére hasz-

[1]) *Henszlmann:* Monum. Hung. Archaelog. Vol. II. P. II. 57.

náltatott. A fejlett antik civilisatio korszakában csupán a kereskedelmi hajók voltak tulajdonkép vitorlás hajók. Erre vall a két hajófajnak különböző elnevezése is; az evezősöket ἐπί κωπαι νῆες, a vitorlás kereskedelmi hajókat pedig ὁλκάδες-nek hívták. Az evezős hajók indogermán eredetűek, a vitorlás hajók építése pedig már fokozott haladásról tanúskodik és a görög-román korszakból való. [1])

Alakra és elnevezésre nézve, mely utóbbi közönségesen az alaknak felelt meg, általában véve igen különbözők voltak a hajók és különösen a dunai hadi hajók is.

Folyami hadi hajóinknak — nem említve most az Árpádok korszakában hadi célokra használt közönséges hajókat — három történelmi *elnevezése* van: »*naszád*«, »*sajka*« és »*gálya*«. A két előbbi már a XV. században közhasználatban volt, a gályát csak a XVI. században találjuk, de mind a három elnevezés idegen és kölcsönzött. A naszád indogermán eredetére rávall a sanskrit nâus, a görög ναῦς és a latin navis. E szókkal látszik viszonyban állani a naszád, mely nyelvünkben könnyű, karcsú, sudár hajónemet jelent. Eléjön Heltainál is. Kenessey Albert szerint, bizonyára helytelenül, osztálynév az, mely magában foglalja a dereglyéket, ladikokat és csónakokat. Régiesen a »náva« is eléjön a magyarban, és meg van szintén a lengyelben is a »nava«, az olaszban a »nave«. Méltán feltűnt azonban a magyar Akadémia nagy szótárának szerkesztői előtt az »*ád*« végezet, melyet puszta toldaléknak alig tekinthetni. [2]) Ez aztán kétféle magyarázatra adott alkalmat: némelyek németesen, mások szlávosan fejtegették a »naszád« szó eredetét. A német származás pártolói a XVI. és XVII. századi német történelmi kútfőkben gyakran előforduló »Nassarn«, »Nassauer« szavakra hivatkoztak s álliták, hogy a naszád ama német elnevezésnek eltorzított alakja, és hogy a »Nassarn«, vagy »naszád« néven azon hajókat nevezték, melyek Nassauban készültek, éppen úgy, mint »Hohenauer« és »Kelheimer« hajók azon hajók voltak, melyek Hohenauban vagy Kelheimban ácsoltattak. A szláv eredetet pártolók ellenben arra hivatkoztak, hogy a magyar királyi hajónép közt nagyszámú szlávok szolgáltak, kik szlávul »*naszad*«-nak, vagyis hajón ülőknek neveztetnek.

A »*sajka*« elnevezést Istvánfi állítása szerint a törökök hozták Magyarországban divatba. Ők nevezték sajkáknak ama hadi hajókat, melyeket a magyarok naszádoknak hittak. Ferdinandnak 1566. évi dunai hajóhadáról írván, mondja: »Classis e duodecim biremibus a parte Ferdinando relictis, quibus fere

[1]) *Mommsen*: Röm. Gesch. I. és III. r.

[2]) *Czuczor-Fogarasi*: A magyar nyelv szótára. IV. k, 741. l.

piratae in mari velocitatis ac agilitatis causa utuntur, ac celocibus, *quas nos Nasadas, turcae Saicas vocant,* XXX. constabat. . .« [1]) Erre a magyarázatra nem lett volna szükség, ha a »sajka« elnevezés a XVI. századnál előbb is közhasználatú lett volna. A »Szabács viadalja« czimű 1476. évi históriás énekünk még mitsem tud a sajkáról, hanem csak egyszerűen »*hajóknak*« nevezi a Szabács vára ostrománál részt vett vizi járóműveket.

»Zorgosth megÿen Nandorfeyer varra
Holÿ kyral errwl biszon hÿrt vara
Leg ottan zamtalan sok *hayokath*
Feÿer varnal az Dunán valokath
Nagÿ hamar fel vontata az zawan
Es Sabach var taÿath hoztata zawan
Nep zamtalansaga kwrnÿwl alwan
Nagÿ erwsseget vÿz felwl chynalwan
Hayokath mond arokba vontathnÿ
Kwrnÿwl pattantywkkal falt bontathnÿ . . .«[2])

De a XVI. század közepén túl 1594-ben, Esztergom ostromának leirásaiban, már a magyarok is »*sajkának*« mondják a naszádot, s ama szót ezzel vegyesen használják. Így például: »Aderant biremes quoque et supra has 25 navigia eiusdem formae, sed paulo minora, *quae nostri Nasadas aut Saicas vocant.*«[3]) »Az Béla királyról és az Bankó leányáról való 1570. évi szép históriában« a hősi amazont a Dunán szökteti meg a költői szépségekben bővelkedő magyar hegedős. Midőn Bankó leánya a vitézi harczi és férfias gyakorlatok mindegyikében nem csak kitűnik, de a kiválasztott lovagokat a király udvarában meg is győzi: gályára száll és kibontva kamokadolmányát, szépségének egész tudatában tárja ki keblét, hogy a királylyal ingerkedjék. A szerelmes király felszóval kiálta és utána indítá minden népének sokaságát, hogy a dévaj hajadont elfogja.

»Utána, utána, vitézek! utána,
Nagy szép folyó *sajkán* sietnek utána.«

De nem birják utól érni. A bájos boszorkány

»Mikor beszörződe szép könnyő *gályában*
Az Duna vizének aláfolyásában,
Jó Duna mentiben oly sebest megyen vala,
Mint az láthatatlan sebes szél futása«. [4])

---

[1]) Histor. L. b. XXIII, 310—311.

[2]) *Thaly Kálmán:* XV-ik századi magyar történeti ének. (Századok, 1872. évf. 1. f.

[3]) *Istvánfi* XXVIII, p. 405.

[4]) *Széll Farkas:* Egy XVI. századi Codex históriás énekei. (*Századok*, 1884. évf. VII—VIII. f.)

Itt már a »*gálya*« szó is előfordúl, mely egy a hellén γαῦλος, olasz *galea, galera,* a franczia *galère* és a német *Galeere* szókkal. A magyar dunai hajóhadnál I. Ferdinand alatt a német, olasz és franczia hajónép beözönlésekor, a török hadjáratok alkalmával kezdett szokásossá válni. A magyarok azonban csak a nagyobb alkotmányú német és török folyami hadi hajókat nevezték gályáknak, mert a nagy tengeri hajók neve is, melyek mintájára a termetesb dunai járóművek készültek, a XVI. századtól kezdve általánosan gálya volt a magyaroknál.

A dunai hadi hajóknak a történelemben előforduló első német elnevezése »*Kokon.*« Suchenwirt nevezi igy a dunai hadi hajókat a XIV. században. A hajóhad parancsnoka »*Patron*«, maga a hajólegénység »*Nauclier*« nevezet alatt említtetik Suchenwirtnál. Későbbi német iróknál a gályák *Galeen, Galeren, Gualetten,* a naszádok és sajkák *Nassaren, Nazaden, Csaÿken, Tschaicken* és *Classikeln,* a dereglyék *Brahmen, Platten* és *Zyln* nevezetek alatt fordúlnak elő. Latin forrásaink a gályákat *Galea*-knak, *Triremes*-, *Biremes*-eknek nevezik. A nagyobb prédáló hajók: *Myoparones.* A naszádokat I. Miksa király *Celoces* seu naves Nazadistarum néven nevezi. S ezek közt megkülönböztetik a *Naves duplices* és *Nassadae duplices,* továbbá a *Nassadae simplices* hadi hajókat.

A dunai gályák, naszádok és sajkák nagyságuk, alkatuk és rendeltetésök szerint különbözők voltak.

Előfordúlnak dunai *gályák* háromsor-evezősek (triremisek), és kétsor-evezősek (biremisek), továbbá kettős és egyszerű födélzetűek, emeletesek és tornyosak, vértesek és egyszerű faalkotmányok. A XVII. században a háromsor-evezős nagy hadi hajókat törökösen »*Csekterek*«-nek nevezék a magyarok. Tököly Imre Pétervárad ostromáról irván említi, hogy a nagyvezir »az csektereket, kiket deákul triremiseknek, magyarúl pedig tengeri lapátos gályáknak hijnak«, a Dunának tisztájára a német sáncz és hid ellenében vasmacskákra renddel állitotta ki a német gályákkal szembe. Gályák a mi hadseregünknél a XV. század első felében még nem voltak, bár a törökök már használták azokat magyarországi hadjárataik alkalmával. Mikor Mohamed szultán 1456-ban Nándorfehérvárt ostromolja, rengeteg hajóhadát számos hadi gálya is diszíté, míg a Hunyadi Jánosnak 200 hajóból álló vizerejében egyetlen gályát sem találunk. Ellenben I. Mátyás már nem csak hadi gályákat bocsát a Dunára, de pompás fejedelmi díszhajókat is épittet magának. Komáromban is állott Mátyás királynak egy ilyen díszes, mulató hajója, a »*Bucentaurus*«, melynek szépségét a szemtanú Bonfin elragadtatással ecseteli. »Paulo supra, ad caput insulae Coma-

ron, conspicitur spatii sane laxioris, cui subdivalia et diversa ubique laquearia gravissima quidem impensa constructa. Bucentaurus ad velificandum Danubium ex ligno constructus, in arriis simulacrum, ubi triclinium, procythou et cubiculum, ubi andronicon et gynaeceum, inter puppim et proram late compactum.« [1]) A *fejedelmi* és *födeles díszhajókat*, királyi naszádokat, különben minden időben találjuk. Királyok, herczegek, fővezérek s a fejedelem személyesitői a kor izlésének és kényelmi igényeinek megfelelő, de a közönségesnél sokkal ékesebb és drágább hajókat használtak hadjárataiknál vagy egyéb hivatalos útazásaiknál a Dunán. I. Miksa császártól van egy rendelet, melyben a bécsi hajógyárnak meghagyja, hogy az ő személyes használatára épült dunai fejedelmi hajónak födele réz csavarokkal láttassék el, a födélzet lebocsátható és a hajó a hid alatti járásra is használható legyen. [2]) Egy 1565-ben Frankfurtban kiadott hadjogi munkában a fejedelmi díszhajókról is szó lévén, érdekes a mit e könyvben a fejedelmi díszhajók ékességéről olvasunk. »Eines grossen, hohen Podentaten Schiff — irja szerző, — der lust oder zier nach zu versehen, mag ausswendig ober dem Wasser gar vberall mit des Herrn farben vnd Reimen gemalt vnd angestrichen werden, dessgleichen das vorder vnd hinder Hauss oder Schloss am Schiff mag allenthalben auff das zierlichst mit Fanen oder Panier, wie mans denn pflegt zu nennen, so auch mit dess Herrn Wappen von farben gemalt, aufgesteckt werden, dareyn auch Reymen vnd vergülte Knöpf darauf zu setzen, vnd dann insonderheit muss das hinder vnd vorder Schloss am Schiff zu aller vorderst vnd hinderst ein zimlich Platz zu beyden Seiten oder ecken, auch von solchem Schloss kommen zu der Belle, weiter vom Schiff zwo vierechte grosse Fanen, gleichfalls mit solchen Farben, Reimen vnd Wappen, gar ober dem Tymon soll auch ein grosser Fanen sein, welcher die anderen an grösse alle vbertrifft, vnd dann auff jeder seiten dess Hauss oder Schloss gegen den Mästen sollen sechs oder acht Fanen sein, vnd auff den Mastkörben vom grossen Mast sollen rund vms von der breite vnd höhe der gemeldten Mastkörb auch mit Reymen, Farben vnd Wappen geziert vnd auch angechengt sein. Es soll oder mag es mit gemalter Leynwand oder sonst gestickten zierlichen teppichen zu beyden seyten bis an das geschoss verhengt vnd bedeckt. Weiter wo man darinn Baucket oder Malzeiten sich gebrauchet, da soll oder werden vber sich auch vnden auff die Fussböden dergleichen Lacken oder Dep-

[1]) Decad. IV. Lib. VII ; és *Teleki :* Hunyadiak kora VI, 162. l.
[2]) *Meynert :* id. m. II, 37. l.

pich dargestreit vnd aufgeschlagen; es sollen auch die Segeltücher auff das zierlichste mit Wappen vnd Farben zugericht vnd gemalt, vergüldte Stern oder anders dareyn gehefft oder gemalt werden.« [1]) Rendkivűl szép az a díszhajó is, melylyel 1693-ban az angol követ Tököly Imrét megajándékozá. »Egész alkalmatosságú iveges ablakú szobák voltak benne — irja Tököly — és egészen födeles volt, kiben hintai és egyéb alkalmatossági, lovainak helye, lovászmestereinek és ahhoz tartozó cselédének és lovaknak való eleségnek volt födél alatt helyek.« [2]) A fejedelmi hajó mellett és annak kiséretében voltak még a *konyha-* és *cseléd hajók* a komornyikok és élésmesterek lakásával, a pinczével, konyhával és éléstárral.

A megelőző fejezetekből tudjuk, hogy a dunai gályák nagysága néha a tengeri gályákéval vetélkedett, úgy hogy egy-két ilyen hosszában felállított gályával még a jelentékeny szélességű Al-Dunát is teljesen el lehetett zárni. Esztergomnak 1594. évi ostrománál a jelenvolt 13 kétsor-evezős (biremes) gályák oly óriási nagyságúak, hogy egy-egy hajón, nem számitva a szorosan vett hajólegénységet, 620—650 puskás gyalog vitéz foglalhatott helyet. A Fleury, Assembourg, Colalto, Althani és Dillher Ferencz tervei szerint készült XVII. századbeli gályákról tudjuk, hogy éppen azért nem váltak be folyami hadakozásra, mert colossális nagyságuk és igen mély vizjárásuk lehetetlenné tette a hadi hajónál első kellékül megkivántató könnyű mozgást. Fleury Görögország tengeri kikötőiben látta az ő gályamintáit, és Tacitusnak leirását a rajnai hajókról tartva szemei előtt, ülteté át ama tengeri colossusokat a nem csekély nehézséggel hajózható Dunára. Később még a Saphorinnak sokkal mérsékeltebb arányú gályái sem feleltek meg egészen a folyami hadigényeknek. Még azok is nagyok voltak a Dunára, bár Saphorin gályáinak hossza csak 30.$_3$, szélessége pedig csak 9.$_5$ méterre volt hagyva. [3])

A gályák fegyveres fölszerelése leginkább a hajó előrészén és a hátsó födélzeten volt alkalmazva. Az ismeretes régibb gályáknak csak a fara volt födéllel ellátva. Carlovitz Kristóf 1542. évi naplójában négy dunai gályáról is megemlékezvén, mondja: »quatuòr triremes a puppi tectae, quas galeas

---

[1]) Von Kayserlichem Kriegsrechten, Malefitz vnd Schuldhändlen Ordnung vnd Regiment. IX, k. 218—219. l.

[2]) *Tököly Imre:* Naplója. 20. l.

[3]) A *Czuczor-Fogarasi* magyar szótár a gálya nagyságát mintegy 130—140 láb hosszúra s 16—20 láb szélesre teszi. Szerinte a gálya két árboczczal s körülbelül 50 evezővel és 10 ágyúval ellátott tengeri hajó, melyet kapitány kormányoz, s könnyűsége miatt a szirtek és zátonyok között igen használható. (II. k.)

vocant.« [1]) Voltak azonban emeletes nagyobb gályák, például a Fleury-félék, melyeknek egymás fölött két fedélzetök volt, s ez esetben az emeletek is meg voltak rakva különféle lövegekkel, úgy hogy egy ilyen nagyobb arányú gályán sokszor ötven-hatvan, de még több ágyú is találtatott.

Sokkal kisebbek és egyszerűbbek a gályáknál a *naszádok* vagyis *sajkák*. Ezek 30—40 ember számára épült, feketére festett fehér szegélyű s hegyes orrú hajócskák voltak, sokkal egyszerűbben fegyverezve és fölszerelve, mint a gályák. A hajó orrán volt a taraczk elhelyezve, közönségesen sátor alatt, mely nem csak a tüzéreket oltalmazta, de a löveget és lőport is védte eső és nedvesség ellen. A hajó közepéből nyúlt föl az árbocz, melyhez köteleken a vitorla volt erősitve. A hajó hátsó részén volt a hajóparancsnok (kapitány, vajda) és a kormányos sátora. A két sátor közt padsor állt, melyen háttal a hajó orrának, a hajó mindkét oldala hosszában, az evedző legénység olykép foglalt helyet, hogy a hajó közepe egy vagy két sor hadakozó fegyveres részére szabadon maradt. Mikor az evedző legénység elfáradt, a parancsnok vezényszavára helyet cserélt a fegyveresekkel, kik átadván fegyvereiket, az evedzők mellé ültek. Voltak azonban kisebb-nagyobb naszádok és sajkák, és voltak olyanok is, melyeknek hosszoldalai lőrésekkel valának ellátva s taraczkokkal megrakva. [2]) Az *egész-*, *fél-* és *negyed*-sajkákról már fentebb volt szó. Ezek többnyire külföldi modellek után készültek, midőn már a régi naszádok kimentek a divatból. Az első modelleket III. Károly Török- és Poroszországból hozatta, 1731-ben. Ezek rajzai még most is megvannak a bécsi hadügyi levéltár hadszerelvényi gyűjteményében. A porosz sajkák (Oder-Kahn) hossza 75, szélessége 14, magassága $3^1/_2$ láb volt. Vitorlájok 30 berlini rőf hosszú, 13 széles. Ilyent 10-et hozatott a hadügyi kormány Berlinből mintának. Gyorsaságuk oly nagy volt, hogy 12 mértföldnyi útat tehettek meg egy nap alatt. A török sajkák vagyis fegyveres furkáták alakja egészen hegyes, tojás alakú; szintén árboczczal és vitorlával vannak ellátva, de

---

[1]) Itinerarium, cum irem expeditionem contra Turcos. (Zeitschrift f. Pr. Gesch.)

[2]) *Istvánfi* szerint az ismeretes legrégibb naszádokban 33 ember foglalt helyet, »milites simul ac remiges, ac in earum (nazadarum) proris breviora ex aere fusili tormenta habebantur, et in anterioribus sentinis pilae ferreae ovi gallinacei magnitudine, cum certo pulveris sulphurei pondere servabantur.« (Lib. XXVIII. p. 405.) 1697-ben is ugyanolyanok a naszádok. Egy akkori német leirás a következő szerelvényeket említi: »Die Armirung der Rudercsaiken besteht im Vordertheile aus einer halben Carthaune, auf dem Hinterdeck aus einem Mörser. Jedem Schiffe kamen 8 Ruder, jedes von 3 Mann bedient, zu; und bei günstigem Winde sollte ein lateinisches Segel in Anwendung kommen.«

kisebbek, mint a mi egész és fél sajkáink voltak. Nálunk az egész sajka 36 evezővel és 10 ágyúval, a fél sajka 20 evezővel és 4 ágyúval, a negyed sajka 10 evezővel és egy ágyúval volt fölszerelve.

Ide tartoztak még a fegyveres nép szállítására rendelt »*oraniczák*«. Ezeknek mély vizjáratú és a dióhéjhoz (ora) hasonló alja nagyobb súly elviselésére is használtatott. Kačič dalmata költő egy velenczei ütközet leirásában a tengeren is szerepelteti az oraniczákat. Említendők még a »*gemiák*«, közönséges teherhordó dunai nagy hajók, melyeket Tököly födeles- és hombáros hajóknak vagy portékas gemiáknak, II. Rákóczi Ferencz padlásolt hajóknak nevez. A »*tombászok*« szintén teherhajók voltak, hosszú keskeny testtel és hegyes orral. Leginkább a Száván és az Al-Dunán fordúlnak elő. Hellepront János ezredes 1705-ben irja II. Rákóczy Ferencz fejedelemnek, hogy az al-dunai Bottyánvárában a kivonúlt kuruczság, a hiddal együtt, az ottani tombászokat és szálakat is mind megégettette.

A dunai hadi hajók közt már a Hunyadiak korában találni vértes hajókat. A Nándor védelmére 1456-ban gyülekező hajók közt voltak olyanok is, melyeknek oldalait és födélzetét, nehogy az ellenség lövegei ártalmukra legyenek, Kapisztrán János vaslemezzel boríttatá be. 1566-ban is Miksa dunai flottillájában 12 olyan páncélos gályát vezényel Szigetvár alá Reichenbach Fülep rhódusi lovag, melyekről az ellenség golyói és nyilai lepattognak.[1]) A kuruczok szabadságharczában Vak Bottyán a felső-magyarországi bányavárosokban szintén rézpáncélokat készíttet Rákóczi hajóhada részére. »A bányavárosokról lehozandó rézhajókról irtam Sréter uramnak — mondja egyik levelében a fejedelemnek, — de csak Léváig hozhatják azokat, nem tovább az malmok miatt.«[2]) Szokásban volt háború idején nedves bivalybőrrel is befödni a hadi hajókat, sőt I. Miksa császár egész hadi hajókat készíttetett bivalybőr-talpakból, a mint azt emlékkönyvében ő maga följegyezte.[3]) Egyébiránt a gallok már Caesar idejében, és aztán sokkal később is, bőrből készült dereglyéken közlekedtek a csatornán.[4])

A dunai hadi hajók legegyszerűbb és legtermészetesebb mozgató gépezete az *evező* és *vitorla*. Az evező a sanskritben »aritram«, a görögben »ἐρετμός«, a latinban »remus« legősiebb

[1]) »— — Kayser Maximilian hat unterdessen ein Armada auff die Donau von zwölff Galeen zurüsten lassen, und dermassen bewahret, dass sie von den Pfeilen und Flitschen sicher . . .« (*Chronika.* M. nemz. múzeumi könyvtár.)

[2]) *Thaly Kálmán:* Archiv. Rákócz. IV. k. 644. l.

[3]) *Meynert*, id. m. II. 37. l.

[4]) *Mommsen:* Röm. Gesch. III. 218. l.

készítménye az indogermán civilisatiónak. Nincs találmány a világon, mely a maga változatlan egyszerűségében és mérhetetlen hasznosságában oly sokáig fentartotta volna magát és oly sok hasznot hozott volna az emberiségnek, mint a szerény evező. Lehet, hogy korunknak csodálatos villam- és gőzereje nemsokára egészen fölöslegessé, sőt nevetségessé teszi majd ezt a primitiv barbár eszközt, melyre sok évezrednek egész culturája támaszkodik. Az evezőről tehát, mely nemsokára a múzeumi régiségek közé kerülend talán, lehetetlen volt e helyen megfeledkeznem. Az evező volt a naszádosnak legjellemzőbb fegyvere, sőt dísze, ékessége és erejének fokmérője. Mikor neki dőlve evedztek, mintha az akhiv daliákat láttad volna Odysseus gályáin :

»Ülvén tajtékzák evező rudaikkal az örvényt.«

Egyszerre és ütemre húzták meg mindannyian az evezőket, s hogy a munka könnyebben és vigabban folyjon, meg hogy bele se izzadjanak oly nagyon, nyaranta a felső testről minden ruhát ledobtak, hajukat is rövidre vágatták és akkorákat kurjantgattak evedzés közben, hogy az ellenség magától a nagy lármától is összerezzent. [1]) »Mira vero agilitate naves impelluntur — irja Velius, — sive in orbem actae, sive ex transverso ductae.«

A vitorla fiatalabb keletű ugyan az evezőnél, de azért az is ó-világi készülék. Az első vitorlákat bőrből készíték a hajós népek. A sautonok, pictonok és venetek bőr vitorlákkal hajózták körül Gallia nyugoti partjait, és előttök bizonyára már más nép is használta a bőr vitorlákat. A későbbi vitorlák egész napjainkig erős vászonszövetből készűlnek. Dunai hadi járóműveinken minden időben feltaláljuk a vászon vitorlát. A gályákon öt-hat vitorla is volt, a naszádokon és sajkákon egy vagy kettő. A titeli sajkásoknak egész sajkáin, a nagy és kis árboczon egy-egy vitorla volt kifeszítve. De azért szükség esetére minden egyes hadi hajón több vitorla is tartatott készletben. Egy 1543. évi hadi leltárban olvassuk, hogy a bécsi Szent-Ágostonról nevezett zárdában, mely akkor valószínűleg katonai raktárnak használtatott, a »barchalonga« és a »pregantin« féle dunai hadi hajókhoz 13 vitorla, egy harmadik »riffioncella« féle hadi hajóhoz pedig 5 vitorla van letéteményezve. [2])

Szélcsendben a viz sebessége ellen, legfőkép nyáron, nem

[1]) *Gerlach István:* Tag-Buch, 1573. »Ziehen alle zumahl und gleich, dass es gar schnell geht .... Da waren ihrer auff einem jeden Schiff in die 30, die allzuwohl und zugleich mit einem grausamen und wilden Geschreÿ ruderten, sich auch zum theil biss auff den Nabel gar entblösten, waren alle mit der Schar ganz beschoren, etliche hatten Dund auff ...«

[2]) *Schlager:* Skizzen N. F. III. 280. l.

igen lehetett a vitorlát használni; sietősebb utaknál és nagyobb terheknél az evezőkre sem lehetett valami nagyon támaszkodni. Ilyen esetekben tehát lovakkal és szarvasmarhával eszközöltetett a hajóraj mozgósítása. Léteztek hajóvontató társulatok, melyek a királyi hajóhadnak vontatását a kincstárral kötött szerződés alapján fizetésért, vagy pedig rosszabb esetben kényszermunka gyanánt teljesitették. Salamon Ferencz 1268-ban említi Heymt, a pesti hajósok villicusát, kit kisbirónak, vagy czéhmesternek tart, mert a budai rector s tizenkét esküdtje előtt a vádlottak padján ül. De bármi volt is, kétségtelen, hogy hajózási dolgokban ő volt a hajósok feje, kinek a hajóraj mozgósításánál is döntő szava lehetett.[1] I. Mátyás és II. Ulászló alatt Karanesy György és bizonyos Demeter voltak Pesten a »magistri nautarum«, a hajóvontató kompániának mesterei, vezérei; ők vontatják a naszádokat és a sereg holmiját, valahányszor a dunai hajóraj Budáról mozgósittatik. A hajósok kompániája vagy czéhe, mely az ország közlekedési fővonalait tartá kezében, magán űzérkedést is folytatott s főleg gabonával és borral kereskedett. A hajósok czéhe űzi Pesten I. Mátyás király alatt az idegen borokkal való kereskedést, és czéhházánál tartja borraktárait. A hajóvontatás mellett dúsan jövedelmezhetett ezen iparág is, s nem csoda, ha a hajósok takarékosabb részéből jómódu vagyonos polgárság keletkezék. Salamon a hajósok czéhét tekinti a pesti municipium magvának, s kimutatja, hogy a XIII. században a hajósok voltak a város képviselői s az ő czéhök volt Magyarországban a leghatalmasabb czéh, melynek azonban — sajnos — ismeretlenek a szabályai.[2] Minden arra vall tehát, hogy a hajósok czéhei, a milyenek minden nagyobb kikötővárosban székeltek, eszközlék kezdetben századokon át, háborúk s egyéb mozgósitások alkalmával, a folyami hadak szállitását s a királyi hajóvontatást is, a mint azt már fentebb a királyi hajós népeknél láttuk. Nándorfehérváron Dominik és Albert nevű hajósok folytatták ezen iparágat. II. Miksa 1566-ban ráir a Duna-vidéki vármegyékre és rendeli, hogy a hajóraj a jobbágyok és zsellérek erejével mozgósittassék. »Dedimus iam negocium, ut naues nostrae bellicae adverso flumine quamprimum reducantur. Itaque vobis firmissime mandamus, ut in Regno nostro Hungariae, quae eiusmodi naues preteribunt, passim et serio efficiatis, ut subditi ac coloni in hanc reductionem non solum omni auxilio et ope adesse, verum etiam homines et equos, necessario commeatu et pabulo competenti pretio soluto, circa ullam tergiversationem providere debeant.«[3]

[1] Buda-Pest története, II. 225. l.
[2] U. o.
[3] *Magy. orsz. levtr.* B. r.

Pozsonyban ekkor Reiffinger János volt a hajóvontató vállalat élén s 400 forintot kapott a kamarától azon hadi hajóknak Bécsbe vontatásáért, melyeket a király a múlt esztendőben Óvár alatt hagyott.[1]) A XVI. század végtizedében többi közt a hajóvontatás is a már előbb felállított pozsonyi »*Camera Navalis*«-ra bízatott, mely a bécsi »*Praefectura Navalis*«-nak volt alárendelve. Feladata volt a királyi hadi hajók jókarban tartására s anyagi állapotára felügyelni. A magyarországi Camera Navalis első igazgatója *Grekus* (Gregus) *Bertalan* volt; utána következett bizonyos *Weiss*, aztán *Candia Miklós*, *Jurisich Alajos*, *Helbrich Jakab* és *Gössinger Lajos*. 1661-en túl már ezen intézménynek sem találni nyomát. A félhold uralma alatt a hajóvontatás sokkal nagyobb súlylyal esett a megigázott nép vállaira, mint bármikor máskor az előtt. A török nem fizetett többé a hajóvontatásért, hanem ütlegekkel kényszerité rá alattvalóit. A török hódoltsági korban többnyire ember-erővel vontatták a hajókat fölfelé. A törökök dunai flottillája, mely rendesen Viddinnél gyűlt össze, legtöbb esetben a török fogságban sínylődő keresztény rabszolgák ezrei által vontattatott föl egész Nándorfehérvár, sőt Buda, Esztergom és Komárom alá. A XVII. században már nem csak rabszolgákat alkalmazott a török e baromi munkára, de mindazon népet, mely a Dunához hat mértföldön belül eső helységekben lakott. A hat mértföldet persze pazarúl mérték, sokszor a kettősivel sem érték be. A hajóvontatási területbe Halas és Kecskemét várost is beosztották, mint ez a halasi török levelekből kitetszik. Ezt a török világban »*császár mívének*« nevezték. Ez lehetett a hódoltság különféle szolgálmányainak legborzasztóbbika mindazokra nézve, kik az úgynevezett »hajóváltságdíjat« megfizetni nem birták. 1637-ben, a budai szerdár rendeletéből, Ibrahim szegedi kormányzó bizonyítja, hogy a hajóhúzás a Dunához közelébb fekvő helységek kötelessége lévén, arra mindenki kényszeríttetik. Abdi Errahman utolsó budai basa idejében enyhült kissé a szegény magyar nép e szörnyű igavonásának terhe. A basa 1685. aug. 8-án rendeletet bocsátott ki a török sajkás tisztekhez, melylyel eltiltja nekik, hogy a kecskemétiektől 100 hajóvonó munkásnál többet kivánjanak.[2])

A vontatásnál a hajó bensejének közepéből kimagasló árboczhoz erősitették meg a vontató köteleket. Árboczczal mind a dunai gályák, mind a naszádok el voltak látva, de még az oraniczákon, gemiákon és furkátákon is meg volt az árbocz

[1]) *Magy. orsz. levtr.* B. r.

[2]) *Gyárfás:* A Jászkúnság történetéhez a XVI. és XVII. századból. (Győri tört. és rég. füzetek IV. 245. l.) Továbbá *Hornyik:* Kecskemét város története. II. k., 434. l.

azon különbséggel, hogy eme hajóknak elején nyúlt fel az árboczfa. Az árbocz csúcsához egy kötélből, vagy veszszőfonatból készült és megpántolt kosár, az *árboczkosár* (Mastkorb) volt erősitve, melyben őrjáratok alkalmával a hajókém (speculator) foglalt helyet, hogy a magasból a partokon túl is messzire elláthasson. A hajókosárban egy bárd, távcső és egy puska volt elhelyezve.

Legszebb dísze volt hadi hajóinknak a zászló, mely szintén az árbocz csúcsáról lengett alá. Ammianus szerint már a rómaiak is használtak hadi hajóikon zászlókat, melyek jelül szolgáltak a támadásra és élénk piros színűek voltak (vexillum ruffum vagy flammeum). [1]) Ugyancsak a piros színt használják zászlaikon, közel másfél ezredév után, a magyar király-naszádosok is. Tudtomra három naszád-zászlót kimélt meg kései nemzedékünk tanulságára a múlt idők enyészete. Mind a három becses ereklye a belgrádi szerb nemzeti múzeumban őriztetik.

Az egyik zászló nagysága két négyszög méter; anyaga meggyszínű könnyű selyem, balról jobbra czikázó arany lidérez lángokkal behintve. A zászló közepét olajfestésű aranyozott képen az osztrák birodalom s ebben Magyarország koronás czimere foglalja el. A korona fölött balról, mintegy harmadfél arasznyi hosszúságban, görög aranykereszt van a zászló selyem kelméjére festve. A zászlón hiányzik minden felirás. Ellenben a hozzá tartozó és kétségkivül egykorú hosszú selyem zászlószalagon arany czirill szláv betűkkel a következő görög felirás olvasható: ΑΓΙΟC ΘΩΘΕΟC. ΑΓΙΟC ΙCΧΙΡΟC. ΑΓΙΟC ΑΤΑΗΑΤΟC. ЄΛЄΙCΘ. ΙΜЯCЪ. CT. Гѣ. 1634. (Hagiosz o Theosz, Hagiosz Ischirosz, Hagiosz athanatosz. Eleiszon. Imjasz, Szvját Goszpod. 1634.) Ez tehát az első és eredeti ezred-zászlaja az egyesített komáromi, esztergomi, győri és pozsonyi szerb sajkásoknak, azon korból, midőn a bécsi udvar a király-naszádosok magyar nemzeti hadát kivetkőzteté régi traditióiból, és a magyar dunai hajóhadi intézményt a német párton álló felső-dunai szerb nemességnek szolgáltatá át. A zászló ünnepélyes alkalmaknál fenlobogott a sajkás fővajda hajójának árboczán, a hajóhad szárazi kivonulásainál pedig a csapatok előtt vitetett. Ugyanolyan selyemből készült és szintén balról jobbra czikázó arany lidérez lángocskákkal ékesittetett a közsajkák árbocza. E zászlók azonban nem négyszögletűek, mint a fővajda hajójának zászlaja, vagyis az imént leirt nagy ezredzászló, hanem mintegy 60 cm. keskenyek és 2,65 m. hosszúak, alsó végökön pedig hegyes, kettős csücskében végződők. A belgrádi szerb nemzeti múzeum gyűjteményében két ilyen

[1]) L. *Ammiani* L. XIX—XX.

komáromi naszádzászló látható. Mind a kettő ugyanazon időből, III. Ferdinand király korából való s együttesen és ugyanazon árboczfán lehettek kitűzve. Erre látszik mutatni a két zászlónak teljesen azonos selyem-virágos kelméje, egyforma nagyságuk, de a felirásaik is, melyeknek csak úgy van értelmök, ha a két zászló egymás mellé tétetik. Egyébaránt mind a két zászlónak képei és feliratai egyszerű észjárásra vallanak és a valódi heraldikával semmi közük. Az egyik zászló előlapján ugyanis arany babérkoszorúban és hármas zöld halom tetején a magyar szent korona ragyog magas kétágú arany kereszttel. A koronát jobb és bal oldalról, arany jobb kezek által tartva, rövid markolatú és éllel a korona felé fordított görbe magyar kardok védik. A babérkoszorún kívül aranyozott nagy latin betűkkel e felirás olvasható: *Et pro.* E felirás a korona felé fordított kardélek magyarázatát nyújtja, mintha azt mondanák a naszádosok: harczolni fogunk a koronáért, vagyis a királyért és hazáért; mert a három hegy Magyarországot, a korona a királyt jelenti. A másik zászló előlapján ugyanakkora és éppen olyan kivitelű arany babérkoszorúban, szintazonképen hármas zöld halom tetején, a keresztes magyar szent korona látható; de a kezek a koronától elfordítva tartják a kardokat, a koronát és hazát fenyegető ellenség felé. A kardok élétől megfélemlítve jobbról és balról elfordúl és elhomályosúl Törökország czimere: a félhold és csillag. A babérkoszorún kívül az előbbeni zászlón is alkalmazott aranyos betűkkel e felirás áll: *Et contra.* T. i. et contra turcas, a királyt és hazát veszélyeztető ellenségeink ellen. A két zászló e felirásainak csak úgy van értelme, ha föltételezzük, hogy mind a két zászlót egymás mellett, ugyanazon rúdon, még pedig az »et pro« feliratút felül, az »et contra« feliratút alul alkalmazták. Ezt bizonyítja a zászlók hátlapjának felirása is. Az első zászló hátlapján arany babérkoszorúban, hármas halom fölött, három kinyílt arany liliomszál virágzik, körülröpködve arany méhraj által. A felirat: »*Et apibus*«. A másik zászló hátlapján ugyanolyan koszorúban a három halmon ékeskedő arany liliomszál, melyre felülről a tündöklő tavaszi nap bocsátja le éltető sugarait. A nap közepén III. Ferdinand monogrammja (F. III.). A felirás itt is az előbbenihez való viszonylagos ellentétet fejezi ki e szavakkal: »*Et veri*«. A classicus képlet kétségkivül azt jelenti, hogy a zászlók a korosakat és ifjakat egyaránt szólítják a haza védelmére. A római remekirók gyakran hasonlitják a virágzó ifjúságot a kikelethez és a munkás férfikort a méhekhez. »Breve ver — mondja Martialis — populantur apes.« A ki fiatalságának tavaszát kicsapongásokkal elhervasztja, munkás férfikorát is tönkre teszi. A tavasz és méh Martialis trópusában szintén az emberi kornak virágzó

és munkás időszakát jelentik. Az »et veri, et apibus« úgy értelmezendő tehát, hogy a zászlók mind az ifjaknak, mind a férfiaknak szólnak. A honvédelem szent kötelessége alól csak a tehetetlen aggastyánok vétetnek ki. [1])

A lidérc lángok és villámszerű tüzek arányékitménye keleti ízlésre vall, és alkalmasint perzsa vagy török eredetű. A török zászlókon gyakran fordúlnak elő a tűzlángot és villámokat ábrázoló díszitések. Ilyen czikázó villámok disziték a törökök ama főzászlaját is, melyet 1685-ben a császáriak Érsekújvár ostrománál diadalmasan elfoglaltak. [2])

A köznaszádok hosszú, keskeny zászlaja nagyon régi minta lehet. Csataképeket ábrázoló legrégibb krónikáinkban és históriás könyveinkben feltaláljuk a naszádok árboczán a hosszú, keskeny lobogómintát. A Nándorfehérvár 1521. évi ostromát ábrázoló képeken ott leng a vitorlás naszádok csúcsán a két szárnyú hosszú, keskeny lobogó. E két szárnyú keskeny hajólobogókat néha oly hosszúra szabták, hogy végök egészen a viz szinéig alácsüngött. A XVI. századi frankfurti hadi könyv szabályul állitja fel a hadi hajók keskeny zászlainak e túlságos hosszát. »Zu dem mag oder soll — mondja ama könyv — ein gespaltener grosser langer Standart oder Panier seyn, der bis ins Wasser raicht.« Ellenben a parancsnok naszádján és a gályákon a négyszögletű nagy hadi zászlót látni. Visegrád képén, midőn e várat 1595-ben a keresztény sereg körülzárolja, két gálya látható; a hajó közepéből emelkedő vitorlás árbocz csúcsán a négyszögletű lobogót szemléljük. [3])

---

[1]) *Nagy Iván* egy hozzám intézett szíves levelében (1885. ápr. 27.) figyelmeztetett a Széchenyi-féle »Catalogus Numorum« tábláira, melyeken ugyancsak II. és III. Ferdinand korából több emlékpénz látható a naszádos zászlók jelvényeihez hasonló jelvényekkel.

[2]) Abbild und Beschreibung des türkischen Haupt-Fahnens. Augsburg, 1686. (M. nemz. múzeumi könyvtár.)

[3]) L. *Ortelius rediv. et cont.* Nürnberg, 1665. E nagybecsű műben igen sikerült képeit találhatni a dunai hadi gályáknak és naszádoknak. A *Szilágyi Sándor* által szerkesztett »Magyar történeti életrajzok« I. évf. 3-ik füzetében is Orteliusból közöltetett a XVI-ik századbeli naszád pontosan rajzolt ábrája. A nemzeti múzeumi könyvtár történelmi képgyűjteményében nyolcz darab XVII. századi ábrát találtam, melyek mindenikén jól kivehetők a gályák és naszádok alakjai s alkatuk külső részletei. Legérdekesebb e képgyűjteményben Buda-Pestnek 1602. és 1686. évi ostroma. Az elsőnek czime: »Wahre Conterfactur der Stadt Ofen vnd Pest, wie von den Christen belegert worden Anno 1602.« Tíz naszád látható rajta. A hajók orrán van az ágyú, farán a kormányos és hajóparancsnoknak kis zászlócskával diszített kunyhója. A naszádok árboczán vitorla dagadoz. Két naszád ég. A második képnek czime: »Die hart belagerte, heftig bestrümbte und zuletzt glueklich eroberte Ungarische Haubt-Vestung Ofen, 1686.« A sajkák feketék, felső szélők fehér vagy

A mi a *hajóépítés mesterségét* illeti, azt hazánkban a nagyobb folyamok mentében virágzott számos *hajóépitő czéhek*, vagyis — mint a XVII. századtól kezdve magokat németesen nevezék — *super kompániák* a művészet tökéletességével értették. A magyar hajóépitő nem volt ugyan fölfedező művész, de a mit másoktól eltanúlt, azt fokozatosan tökéletesítette, és oly remekül és tartósan készité munkáját, hogy e tekintetben senki sem versenyezhetett vele. Mint szárazföldi lakosnak olykor tengeri hajóépitő mesterektől kell ugyan tanulnia a hadi czélokra szükségelt járóműveknek sokkal több fortélylyal egybekötött épitését, de elegendő egyszer látnia valamit, hogy azt menten hiba nélkül utánozza. Ha tehát fordúlnak is elő esetek, hogy dunai hajóhadunk ezeréves múltjában egyszer-másszor idegen hajóépitőkkel is találkozunk, ezen esetek vajmi ritkák és mindig csak egyes tanító pallérokról szólnak; azt azonban sehol és soha sem bizonyítják, hogy Magyarországba tömegesen kellett volna a külföldről hajóépitő ácsokat behozatni. II. Ulászló országlata alatt, mikor minden téren sűlyedés tapasztalható, egy Chynthius nevű olasz vezeti Nándorfehérvárott a »Fustan« hadi hajó épitését, s ügyessége és fáradságáért majd egy hat forintos új subára való költséget, majd egyéb kiadásokra is 4 forintot, majd ismét kialkudott bére fejében egy öltözet ruhát és 13 forintot kap kezeihez a királyi tárnokmestertől. [1]) I. Ferdinand 1552-ben Bécsből küld le egy hajóépitő mestert Marmarosba, hogy az ottani magyar hajóácsokat a kettős-sajkák (duplices Nassade) készitési módjára megtanítsa. »Mittimus itaque — irja a király a pozsonyi kamara elnökének — certum hominem harum rerum peritum, qui de magnitudine, latitudine, longitudine earum navium edocebit.« [2]) Azonban, mikor a magyar hajóács már egészen jól felfogta és alaposan megtanúlta a hadi hajó mintázását és összeállitását, oly erős lett a mesterségében, hogy a király Németországba is innen vitetett magyar hajóépitőket. II. Lajos király 1525-ben Bertalan, Gáspár és Czywythko nevű szörényi (alkalmasint szerémi) hajóépitők által készíttete a dunai német hadi sajkákat. Az említett év márczius 14-dikén 34 forintot fizetett ki nekik Thurzó Elek »pro expensis et subsidio, iussu Regie Maiestatis, quia certas naues sayka in partibus Germanie fecerunt.« [3]) 1540-ben febr. 23-dikán Anna királyné is magyar hajóépitőket szerződtetett a bécsi hajógyárba, meghagyván Albert pécsi pré-

szines. Dunai hadi hajóinkhoz egészen hasonló hajómintákat közölt az »*Encyclopedie Methodique Recueil des Planches.*«

[1]) Registrum proventuum Regni Hungar. 1494—1495.

[2]) *Magy. orsz. levtr.* B. r.

[3]) *Fraknói:* II. Lajos király számadási könyve.

postnak, a királyi kamara praefectusának, hogy minden késedelem nélkül, azaz rögtön küldjön két komáromi naszádépitőt Bécsbe, »qui ad instruendas Nazadas apti idoneique sint, quorumque consilio et opera uti possimus.« [1])

A hajóépités nálunk már az Árpádok alatt élénken üzött iparág volt. Budán, Esztergomban és Pozsonyban, később az al-dunai hajóállomásokon, főleg Nándorfehérvárott, Zimonyban, Zalánkeménben, Péterváradon, Vörösmarton és a Csepelszigetén, leginkább Komáromban és Győrött, Titelben, Becsén és Szegeden, Szolnokon, Marmarosban, Sárosmegyében Bártfán, az alvidéken pedig Lippán, már az ember emlékezetet meghaladó időkben is hajóépitő telepek léteztek, a hol az ország hadi hajói is készültek.

A nagyobb hadi hajók és termetesebb dunai gályák Bécsben készültek. Bécsben még a műpártoló I. Miksa uralkodása alatt, ha már nem előbb, jeles császári hajógyár létezett, melyben a dunai gályák és más nagyobb hadi járóművek ácsoltattak és fölszereltettek. Ez a »*római császári Orsiomal*« Bécs város falain kivül terült el, egy a Duna által körülfolyt térségen, az úgynevezett »császárfürdő« helyén, az »újkapu« (Neuthor) előtt, és magas töltéssel (Wierschlag) volt bekerítve. 1514-ben *Zárai Jeromos* volt e hajógyárnak a főigazgatója. [2]) Utóbb I. Ferdinand is kiváló gondozásban részesité a bécsi hajóarsenált, melynek gyártmányaira tudvalevőleg oly gyakran volt útalva a Dunán mind a magyar párt, mind a törökök ellen. Ferdinand a hajóépités mesterségében igen jártas tengeri lakosokat, spanyol és olasz munkásokat alkalmazott a hajógyárban, és annak daczára mégis igen gyakran vitetett fel a híres bécsi arsenálba magyar hajóácsokat is, mely körülmény bizonyára legszebb dicséret az akkori magyar hajóiparra nézve. Ugyancsak Ferdinand helyezte át a hajógyárt Bécs 1529. évi első ostroma után »von mehrer sicherhait wegen vnd aus allerlay beweglichen Vrsachen« az újonnan épült és kitágitott bástyák belterületére. 1537-ben már dolgozott a gyár. Igazgatója Postulin de Rogas volt, kinek oldalánál Helber aligazgatói állást foglalt el. [3]) A gyártelepen 1594-ben alkalmazva van: 1 igazgató és 1 inas havi 25 frttal; 4 felügyelő és 6 őr. A mesterek közül (Magistranzen, Schiffmeisterschaft): Georgio Papagato Comito havi 13 frttal; Andró Simon pallér (Neumeister) 15 frttal; Anthoni de Angeli esztergályos 13 frttal; Nobeth Mihály famester 8 frttal; Ersel György ács 5 frttal; Schnetz György asztalos 6

[1]) *Magy. orsz. levtr.* B. r.

[2]) *Schlager:* Wiener Skizzen des Mittelalters; és *Meynert*: Gesch. d. Kriegswesens. II. 37. l.

[3]) *Meynert:* id. m. II. 167—168. ll.

frttal; Baptista Pulistea puskaműves 6 frttal. Továbbá a fűrészelők, kik evedzésre is használtatnak, névleg: Marco Mátyás 6 frttal; Prumbach Lénárd 6 frttal; Sambo Lőrincz 6 frttal; Funia Blassi 4 frttal; Slavoneta István 6 frttal; Pietro Porta borbély 7 frttal. Egy 1600. évi kimutatás arról tanúskodik, hogy a bécsi főhajóhivatal havonként 617 frtba került. 1602-ben 49,409 frt adatott ki hajóépitési és fölszerelési czélokra. [1])

A közölt adatok tájékoztató áttekintést nyújtanak a dunai hadi hajógyártásnak középkori mérvei. de sőt e mesterségnek akkori fejlettsége fölött is. A kovács, lakatos, takács. kötélgyártó, ágyúöntő stb. műhelyeket nem említi forrásunk. Az »iszkába« és »kátrány« gyártásról, valamint a »moh« feldolgozásáról szintén nem történik említés, noha adataink vannak rá, hogy az úgynevezett iszkába-szeg, a szurok és moh a hadi hajók gyártásánál már a XV. században nélkülözhetetlen kellék gyanánt használtatott. 1495-ben Balázs (Blasius Literatus) 10 forintot vesz ki az állampénztárból »ad emenda Zkaba pro nauibus Nazadistarum necessariis.« [2]) Tomory Pál kalocsai érsek 1525-ben 49 forintot kap a királyi kincstártól »pro emendo pice, ac aliis diversis rebus, pro reformandis Nazadis in Waradinopetri existentibus«. [3]) 1560-ban magának a királynak intézkedéséből kátránynyal vonatnak be a komáromi hadi hajók, melyeknek helyreállításához egyebeken kivül famoha is szükséges. »Nos iam naues nostras Nazadistarum Comaronij existentes, reficiendas, pice liniendas et stipandas decreuisse. Quia uero preter alia necessaria etiam musco, quo naves stipari seu obturari solent requiratur, isque apud vos (Comaronij vel Posonÿ) leniori pretio et labore, quam alibi colligi queat. . .« Úgy látszik tehát, hogy a lajtsromból hiányzó mesterségek rendszerint nem is űzettek a bécsi hajógyárban, és azoknak a hajóépités és fölszereléshez szükséges gyártmányait a gyáron kivűlről szerezték be.

A tölgy- és fenyőfa-anyagot, mely a hadi hajók épitésére fordíttatott, a Bécs környékén elterült őserdőkből, de leginkább a Schwartzwaldból és Algauból kapta az arsenál. 1697—1698-ban, mikor Saphorin készité dunai gályáit, a Száva és Dráva közti tölgy erdők faanyagát is kiméletlenül irtatta a hadi tanács, kényszeritvén ama vidék lakosságát, hogy a letarolt roppant területek famennyiségét ingyen szállitsa fel a bécsi hajógyárba. A schwartzwaldi fát legjobbnak és legszilárdabbnak tartották. *Wolder Simon* 1558-ban, midőn a török újabb veszélylyel fenye-

[1]) U. o. 187—188. ll.
[2]) Registrum Proventuum.
[3]) II. Lajos kir. számadási könyve.

geté a keresztény világot, egy röpiratot adott ki, melyben keveselve a bécsi arsenál gyártmányait, azt tanácsolja a hadi kormánynak, hogy a Schwartzwaldban, Algauban és más alkalmas helyeken is állittasson fel hajógyárakat; mert a félhold rettentő hatalmát csak mentől nagyobb vizi erővel lehet legyőzni. »So muss mann — úgymond — drei hundert, oder vier hundert Schiff vnd bei tausent oder mehr Holtzflössen haben, die mann im Schwartzen-walt, Allgaw, vnd an den andern gelegnen örtern kan machen lassen — —. Bei den Schiffen vnd Flossen kan mann auch kleine Schiff vnd bretter haben, dass mann im fall der notturfft in eil Schiffbrücken machen vnd ein hauff zum anderen kommen mag.« [1])

E régi hadi hajóarsenál a XVII. század második felében pusztúlhatott el. I. Lipót ismét életbe akarta léptetni, de törekvéseit részint szűntelen háborúi, részint pénzhiány miatt nem koronázta siker. I. József alatt egészen megakadtak az ez ügybeni tárgyalások. Annál nagyobb buzgalommal vette fel az elejtett fonalat III. Károly, ki a spanyol bonyodalmak elintézése után 1715-ben a legfőbb hajóhivatalt (Oberstes Schiffamt) bizta meg a hajógyárnak újból való szervezésével. A hajógyár (Schiffbauplatz) a Práterba tétetett át, a mai »Feuerwerksplatz«-ra, s egész az úszóiskoláig terjedt. Az intézet élére Davids Dániel angol és Gerson Frigyes hamburgi hajó-műépitők állittattak s még azon év őszén megkezdték a gályaépitést. III. Károly halálával (1740), minthogy a török háborúk hosszabb ideig szüneteltek, a práteri hadi hajógyárban is pangásnak indúlt, majd aztán nemsokára végképen megszűnt a munka. 1768-ban a dunai hadi hajókat már nem Bécsben, hanem a Klosterneuburgban létesitett császári hajóintézetben (Schiffamt) készitik. A gyár élén Achsberg Ernő hajó-épitőmester áll. Azon évi április 14-dikén kerül ki e gyárból és bocsáttatik vízre az első dunai fregátta. Klosterneuburgban épité Nocetti 1788-ban a már emlitett kitűnő ágyúnaszádokat. Munkásokat a trieszti császári marinából, s ha azok nem voltak elegendők, Fiume, Buccari, Zeng és Velenczéből kapott. A bécsi hadi hajóarsenál, a Duna-ágnak behomokosodása következtében időközben hasznavehetetlenné s most már nélkülözhetővé lőn. II. József a katonai pékeket s a hadi sütőházat helyezte el benne. Elvégre a régi bécsi hajógyárnak kétszáz évig fenállott vizmedenczéjét az életbe léptetett egészségügyi rendszabályok szintén eltávolitották, úgy hogy ma már nyomát

[1]) *Rathschlag vnd christliches bedenken*, wie one sonderliche beschwerde der Türck zu wasser vnd Land zu überziehen vnd zu vberwinden were. (*M. nemz. múz. könyvtár.*)

sem találni többé Bécsben az egykoron virágzott hadi hajógyáriparnak. [1])

Klosterneuburgon kivül még Passauban és Pforzheimban épitettek és szereltek föl osztrák hadi járóműveket, nevezetesen hid alá való pontonokat. 1795—1796-ban Vizthum százados foglalkozott a nevezett hajógyárban hadi pontonok készitésével. [2])

A magyar hadi járóművek, mint mondva volt, itthon és kivált Komáromban készültek. Ezt a helyet mintha már a természet is hajóépitésre teremtette volna. Négy nagy folyó folyik össze Komáromnál: a Duna, Vág, Morva és Rába. A hajóépitéshez megkivántató minden eszköz könnyen juthatott el e központi helyre. De az elkészült gyártmányokat is minden irányban könnyen és gyorsan lehetett onnan útnak indítani. Komáromban a XVII. században négy hajócsináló kompánia, sőt mint Draskovics János nádornak egy 1648. évi meghagyásából kitetszik, még ágyúöntő műhely is létezett a hadi hajók fegyverkezésére. A jelzett század elején még sokat és jól dolgozhattak a komáromi hajóépitők. A külföldi készitményekkel még most is bátran versenyeztek. Abból az időből azt irják rólok, hogy nem csak hajót födelezni tudnak, hanem a teknőjét is szintúgy elkészithetik, mint a legjobb passaui teknők. [3]) Mikor a dunai hadi hajókat ausztriai gyárakban kezdék gyártani, a magyar hajó-gyártelepek, első sorban a komáromi, egészen elvesztek jelentőségöket. Midőn Rákóczi 1708-ban hajóépitő mestereket keres, kik Sárosba mennének a fölkelők részére hajókat ácsolni: sehol sem képes olyanokat fölverni. Erre Bottyán Érsek-Újvárról a következőket irja a fejedelemnek: »Fölséged kegyelmes parancsolatja szerint hajócsináláshoz értő molnárokat, ácsokat és faragókat teljes tehetségemből kerestem, de sehol olyanokat nem találhattam, kik feleségek s gyermekek elhagyásával annyi földre menni resolválnák magokat. Azok is nem oly derék mesterek, hogy maguktól tudnának hajót rendesen ex arte felépiteni; mert az midőn magam csináltatok is: eleibek nyírem és szabom. Hanem Revir János uram keze alatt az ittvaló czaighoz tartozandó mesterember vagyon kettő, kik alkalmasint értenek az hajócsináláshoz. Kértem őket Revir uramtól, hogy bocsássa Eperjesre, de ő kigyelme nem ereszti.«[4])

---

[1]) *Fuhrmann:* Alt- und Neu-Wien, II. k. 1361., 1365., 1371. és 1512. ll. — *Schlager:* Wiener Skizzen, III. 283. l. — *Bermann:* Oesterreich. Biogr. Lexicon, I. k. 146—148. ll. — *Meynert:* Gesch. d. Kriegswes. IV. k., 66—69. ll.

[2]) *Kurze Gesch. d. Regimenter.*

[3]) Tudom. gyűjt. V. k., 3—35. ll.

[4]) *Thaly.* Arch. Rákócz. IX. k., 478. l.

A hajóépitő kompániák a magyarországi felső Dunának e vidékén tehát ekkor már csak helyben működtek és teherhajókat, meg kereskedelmi járóműveket ácsoltak; de idővel ebben a mesterségben is nagyon aláhanyatlottak.[2]) A titeli sajkások magok épiték Titelben az ő hadi sajkáikat; az épitésre közönségesen velenczei mesterek ügyeltek fel.

A régi »*navale*«-k vagy »*naulium*«-ok helyébe 1790-ben a *császári hadi hajóhivatalok* (Schiffamt) léptek. A magyarországi hajóhivatalok, szintúgy mint az ausztriaiak a bécsi fő-hajóhivatalnak voltak alárendelve. Ilyen hajóhivatalok voltak Magyarországon: Pozsonyban, Komáromban, Eszéken, Pesten, Péterváradon, Zimonyban, Páncsován, Szegeden, Temesvárott és Sziszeken. Feladatuk a régi maradt: gondot viseltek a császári járóművekre és azok fölszerelvényeire.

Ha a magyar dunai hajóhadnak hosszú ezeréves múltjában mindazon eredményeket, melyeket vitéz karral kivívott, de mindazon nehézségeket is, melyeket szerencsésen avagy sok önmegtagadással és nélkülözésekkel leküzdött, és melyek mind elmúltanak, míg ő — bár külsőleg sokszor változva — egész napjainkig fenmaradt, komoly megfontolással tekintetbe veszszük: lehetetlen egyrészt nem imádnunk az isteni gondviselést, mely a világczélok elérésére szolgáló eszközöket, még a legcsekélyebbeket is, emberi akarattól független időkig megóvja, másrészt nem gondolnunk arra is, hogy azoknak az embereknek, kik a hadviselés legnehezebb módját nem csak életfeladatúl választották, de pályájokon éltök fogytáig meg is maradtak, bizonyos *iskolázottsággal* kellett birniok, mely őket terhes pályájokra előkészité és keblökben a hivatásnak öntudatát már a zsenge gyermeki kortól kezdve ápolá. Ezt az iskolázást és a kötelességérzetnek korai fejlesztését, a kedvet és lelkesedést a vizhadi életpályára, a családi körben, a szülők oktatásából már a legzsengébb gyermekkorban sajátiták el vitézlő hajós népeink. Lehetetlen lenne máskép képzelnünk, mint hogy az anya eldalolta, az apa büszkén elbeszélgeté a hajólegénység hőstetteit, elmondta saját élményeit családja körében, olykor elvitte serdülő fiát a nautikus gyakorlatokra, vizi őrjáratokra és naszádos kalandokra, — és a gyermek e történelmi légkörben, úgyszólván játszva képezte ki magát hajós katonává, családja hagyományain és elei példáján lelkesülve hírneves hőssé

[2]) *Csaplovics* 1829-ben következőleg nyilatkozik a komáromi hajóépitőkről: »Weniger geschickt sind die Komorner Schiffbaumeiser; denn sie beschränken sich hauptsächlich nur darauf, dass sie die aus Baiern auf der Donau ankommenden Kellhammer zur weiteren Fahrt und zu Getreidetransporten zurichten, nemlich dieselben ausflicken, bedachen und innerlich einrichten.« (Gemälde v. Ungarn, II. 74. l.)

is. Valámint a földmíves az ekeszarvánál iskolázza gyermekét a szántás-vetés munkájában: azonképen a folyamparti sajkás katona is a naszádok közelében vagy vizen, az evező mellett gyakorolta, nevelte, edzette és nemesítette fiát a bár terhes, de sok tisztességgel és dicsőséggel járó hadi életpályára. Kinek ne jutna itt eszébe, a mit a hősi szellem ezen átörökítéséről és hatásáról Brutus XVI. századi történetirónk mond: »ad excitandam iuventutem ad rei militaris gloriam virtutis aemulatione, laudes maiorum fidibus canunt, rebus ab illis gloriose gestis in carmina per certam temporum seriem, tamquam in annales redactis, quae a pueris memoriae tradita, ita haerent, ut nulla certiora monumenta rerum habeantur apud Ungaros, quam quae his carminibus consignata extat.« [1]) E szájhagyományokat, amaz oktató naszádos dalokat, melyek a lelkesedés tüzét nemzedékről nemzedékre átültették és ezernyi hőst neveltek dunai hajóhadunknak, már régen elpusztítá ugyan a mostoha idők viszontagsága, de emlékök a történelemé marad örökre.

A hajóapród elég korán megtanulhatta tehát, hogy jövő életföladata a fegyveres dunai járóműveken szolgálni hazáját és királyát, és hogy e föladatának csak akkor felelhet meg, ha a hajózás mesterségét, valamint a fegyverforgatásnak és a hajófölszerelvényeknek kezelési módját minél tökéletesebben elsajátítja. Ügyes, kitartó úszónak kellett lennie, ki soha sem veszti el lélekjelenlétét; edzett, erőteljes és egészségesnek, kit fáradság el nem lankaszthat, szél és hullámverés, forróság vagy hideg egészen közönyösen hagynak.

Főuraink, kik gyermekeiket a hajóhadi pályára szánták, a kapitányok és vajdák curiáiba küldték azokat nevelésbe, vagy a tengerre adták nehány évre megtanulni a nagy hajózást. A XVI. századtól kezdve az olasz, spanyol és franczia gályatisztek által vezényelt dunai gályákra is mentek fiatal magyar leventék gyakorlati oktatásra, ha családjok az udvar kegyelmét igénybe veheté.

Korunk fogalma szerinti sajkás iskolákat azonban csak mintegy száz évvel ezelőtt, az 1760-ik év táján találunk Magyarországban. A bécsi hadügyi levéltár adatai arról tanúskodnak, hogy az akkori soldatesca minden válfaja közt a sajkás növendékeknek volt legtöbb tanulnivalójok. A sajkás iskolákban előadatott: *a*) A Duna katonai beútazása és leirása; *b*) a sajkák kezeléstana; *c*) vitorlakezelési tan; *d*) Magyarország és Szlavónia vizrajza; *e*) gyaloghadi fegyvergyakorlatok és vizi stratégia; *f*) sajkaépitési és hídépitési technika; végre *g*) úszás,

[1]) Monum. Hung. Histor. XII. 228. l.

vivás és vizi czéllövészet.[1]) Mindezen tantárgyak, természetesen sokkal emelkedettebb szempontokból, a legutóbbi időkben is előadattak a titeli és pétervárad sajkás iskolákban.

Legtöbb figyelem fordíttatott a vizi hadgyakorlatokra. A közlegény, ki minden kitünő katonai tulajdonságai mellett elvégre mégis csak végrehajtó eszköze volt föllebbvalója akaratának, és a ki régenten sem irni, sem olvasni, sem deákosan bölcselkedni nem tudott, gyakorlati tanulás útján képezte ki magát sajkás katonává. Okmányos bizonyítékaink vannak, hogy a hadgyakorlatokra mindig nagy súlyt fektettek, és azok már a XVI. században divatban voltak a naszádosoknál, sőt egy naszád sem vétetett be addig a hajóraj kötelékébe, míg gyakorlatilag ki nem próbáltatott és alkalmasnak nem találtatott. 1553. évi április 4-dikén tudósitja Paksy, helyettes komáromi naszádkapitány a királyt, hogy de Contreres Alfons, ő felségének gályakapitánya, egy újonnan átalakított hadi hajóval, mely naszádnak neveztetik, Bécsből a Dunán Komáromba úszott le, s a megujított hajót a naszádosoknak bemutatta. Ő felségének naszádos katonái és vajdái a hajót kivitték a hadi gyakorlatra, és megpróbálván s gondosan megvizsgálván, jónak találták s elfogadták.[2])

A múlt században egész 1783-ig évenként csak 20 napot tűzött ki a hajóhadi parancsnokság a sajkás legénység gyakorlati kiképzésére, mihez még a hidépités és a gyalogos fegyverforgatás is tartozott. Ennyi gyakorlat később már nem volt elegendő. Megkivántatott, hogy télen át négy hónapig födeles szinek alatt gyakorolja magát a sajkás a taktikában, áprilistól novemberig pedig felváltva csapatonként a vizen is szolgálatot tegyen. A kötelező taktikai formákat Mária Terézia léptette életbe a hadseregnél. Az előbbeni állapot rendszer nélküli önkény és tarthatatlan kapkodás volt. »Ki hinné — mondja Mária Terézia hadügyi emlékiratában — hogy trónraléptemkor semmiféle szabály nem létezett hadseregemnél. Minden ember más-más manövert csinált a meneteknél, gyakorlatoknál és riadásoknál; az egyik sebesen lőtt egymásután, a másik lassan: ugyanazon vezényszavakat és parancsokat az egyik így, a másik amúgy értette. Nem csoda tehát, ha tíz évvel trónraléptem előtt a császár mindig megveretett. Leirhatatlan az az állapot, a melyben a hadsereget átvettem.« [3])

A sajkások vizi gyakorlatai évenként nagy manöverrel voltak egybekötve, mely a Tiszán Titel és Zalánkemén közt,

[1]) Betrachtungen über das Csajkisten-Korps.
[2]) *Bécsi titk. levtr.* Ad Camer. Aulicam.
[3]) *Arneth:* Maria Theresias erste Regierungsjahre.

rendszerint május hó 16-dikán tartatott. A néző közönség már kora reggel megkezdé vándorlását a titeli fensík meredekei felé, a honnan pompás kilátás kinálkozik a Tisza torkolatára, le egészen a Dunáig és a szerémi hegyekig. A manöverek fényes színjátékát három vármegyének népe: Szerém, Bács és Torontál folyamvidéki lakossága tömegesen látogatá. A katonai dignitáriusok és vendégeik számára a titeli kikötőben fölszerelt díszhajó állott készen, mely sok apró vitorlás sajka kiséretében, tisztes távolból követé a verekedő hajóhadat. A flotta rendszerint reggeli 7 órakor kezdte meg kivonulását horgonyozó helyéről. Hivatalból jelen volt a pétervárади parancsoló tábornok, ki a tábornoki karnak több tagjával, magas állású államtisztviselők és katonák társaságában nézte végig a fürge sajkák érdekes hadmozdulatait és a sajkások művészi tökélyű vizi mutatványait, melyek közé többi közt az is tartozott, hogy egy tiszai pontonhidat 6 óra alatt teljesen felállítottak, és az ellenség támadásai daczára, egész rendben ismét szétbontottak. Érdekes volt az ágyúk czéllövészete sajkákról, mint mozgó pontokról, vizen úszó, tehát szintén mozgó czéltáblákra. A gyorsan mozgó tárgyakat oly praecis lőbiztossággal találták, a mint azt szárazi ütegekből sem lehet jobban és pontosabban. A hadgyakorlatoknak legfőbb mozzanatát az ágyú-sajkák ütközete képezé. A formatio két soros volt olyképen, hogy egy-egy csatavonalba 20—20 sajka állittatott fel. Az ellenséges hadosztályok közt mintegy 2000 lépésnyi volt a kezdőleges távolság, mely fokonként mindig összébb szorult. A mint az ütközet vak töltésekkel kezdetét vette, a hajók zárt sorokban, teljes erővel siklottak egymás felé. Taraczkjaik lövései mint a mennydörgés futottak végig a Tisza sima tükrén. A következő pillanatban össze-vissza álltak, majd meg egy csomóba keveredtek. Végre fölbomlott a hajócsomó, a második hadosztály áttörte a csatavonalat és a díszesen fellobogózott tábornoki hajó elé vonúlt, hogy tisztelegjen. Következtek aztán a különféle taktikai gyakorlatok, jelzések, hajók fordításai, sebességök fokozása vagy csökkentése stb., késő délutánig, mikor a sajkák ismét a kikötőben vetettek horgonyt. A hadgyakorlatokról részletes leirások és térképek készültek és a hadügy-minisztériumnak terjesztettek fel.[1])

Az iskolázáson kívül a *fegyelem* szigora volt az, mi a hajóhadban a kötelességérzetet, a rendet s pontosságot, az enge-

[1]) E manöver-leirások és térképek most is megvannak a *bécsi hadügyi levéltárban*. Egy igen érdekes manöver-ábrát találtam ott II. József császár országlata korából. Címe: »Erklärung des den 31. Mai 1781 zu Titel fürgestellten Tschaiken-Gefechtes auf Befehl und in Gegenwart des H. Grl. u. Brigadier Grf. v. Wartensleben.«

delmességet s a testületi együvétartozás szellemét ápolá és századokon keresztül fentartá. Hogy miben álltak az első magyar hajónépek fegyelmi törvényei: emlékek hiányában ez idő szerint meghatározni megközelítőleg sem lehet. Láttuk, hogy Anjou nemzetségbeli királyaink alatt rendes polgári törvénykezéssel élnek, ellenben II. Lajos szabadságlevele értelmében, mely azonban régibb kiváltságokra útal, külön hadbiráskodással vannak felruházva. Zsigmond királynak 1427. évi fegyelmi szabályzata száz évvel idősebb ugyan Lajos privilégiumánál; de abban speciális vonatkozásokat a naszádosokra nem találunk. Általános fegyelmi szabály az, mely az egész hadseregnek szól, de leginkább a zsoldosok prédálása ellen van intézve. Szerinte a vezér felelős mindenkiért; ő a biró és kezes egyszersmind. A frankfurti hadi jogkönyv 1565-ből a hajónép fegyelmi szabályait (Artickel der Schiffordnung) is tartalmazván, azokból álljanak itt a következők: I. Naponként mindenek előtt az Isten igéje hirdettessék és szent mise tartassék; minden hajólegény tartozik az istentiszteleten jelen lenni, ősi dicséretes szokás szerint kérvén a Mindenhatót, hogy kedvező szelet és jó időt adjon. [1]) II. A káromkodás szigorúan tiltatik. III. Hajótársa ellen senki se fogjon fegyvert. IV. Birkózni, verekedni vagy öklelődzni a hajón nem szabad. V. Kün a parton sem szabad azt cselekedni. VI. Mikor a hajós (matróz) dolgozik, a hajókatona ne háborgassa, se ne tartóztassa munkájában. VII. A hajósok és hajókatonák jó egyetértésben éljenek. VIII. Fegyverekkel visszaélni nem szabad. IX. A kártyajáték szigorúan tiltatik. X. Éjjelenként nem szabad a hajón vagy ben a hajóban égő gyertyával járkálni. XI. Más hajóra sem szabad átlátogatni. XII. A hajókat tisztán kell tartani, hogy semmi betegség meg ne honosúljon rajtok. XIII. A kapitánynak mindenki föltétlen engedelmességgel tartozik. Az újabb keletű sajkás reglement nem levén történeti érdekű, azt e helyen mellőzendőnek tartom.

---

[1]) Sajnálnunk kell, hogy a magyar király-naszádosok istenes énekei és vallásos hajószertartásai mind elpusztúltak. A német dunai hajóhad istentiszteletéről is csak gyér tudósítás maradt fen *Toll Jakab* 1646. évi úti leveleiben. Ő a bajor választófejedelemnek Bagnius Mantuanus marchio által vezényelt dunai hajóhadát szemlélte meg Komáromban, midőn az pünkösd napján a gályákon és sajkákon istentiszteletet tartott. Arról a következőket írja: »Dies erat Pentecostes, cum Sacris a monachis more solenni primo mane peractis, iterum conscensae naves sunt, succinentibus notum illud, quod mirabar, Lutheranum Canticum matutinum germanicum, quod incipit: »Aus meines Hertzen Grunde«, tibicinibus et cornicinibus. Et ecce! cum hi, qui in nostra navicula mantuani illius marchionis annonarii erant, ut festo die factum opportuit, amicorum more cum rusticis egerunt, omnia amicorum, ut vetus dictum fert, communia existimantes.« (*Epistolae itinerariae.*)

Háború idején a hajóraj zöme mindig a királyi tábort, vagy a csapatok élén álló vezérkart követé. Folyammenti hadjáratoknál soha sem távozott a fősereg az őt kisérő hajóhadtól. Hunyadi János. Amurat ellenj hadviselésekor, előbb a Tisza partján vonúl lefelé az ország déli határára, majd a Duna jobbpartján követi hajóraját egész Zimonyig, sehol sem távozva el attól messzire. [1])

Régenten közvetetlenűl a hajóraj mellett, a folyamnak egyik, lehetőleg mindkét partján, *a hajóraj lovas kisérete* haladt. Ritkán történt, hogy a flottilla valamely hadi tény véghezvitelére vállalkozott volna egy-két század könnyű lovasság nélkül; háborúba pedig mindig a saját lovas csapatával indúlt, mely szintén a hajóraj parancsnokának engedelmeskedett. A hajóraj lovassága beszáguldozta a parti vidéket, beszerezvén a hajós legénység részére a napi szükségletet, segélyezte a hajós vitézeket a kiszállásban, vagy veszély esetén a hajókra menekülésben. Thurzó Elek 1540. évi szept. 30-dikán figyelmezteti a királyt, hogy a magyar fejedelmek, ősi szokás szerint, könnyű lovas csapattal látták el a hajóhad kapitányát, hogy az e tekintetben se álljon a többi huszár kapitányok mögött. »Solebant superiores principes — irja Thurzó — officialibus hujusmodi (navalis exercitus) certum etiam equitum numerum assignare, ut instar Capitaneorum aliorum levis armaturae ordinem certum haberent, quo per terras flumini proximas ea possent curare, quae ad nauticos milites sive exponendos, sive recipiendos et alias occurrentias rerum pertinere viderent...« [2]) Pálffy Miklós dunai hadjáratai után elvész a hajóhadi lovasság emléke. Azóta nem találkozunk vele többé. A jelenség okát könnyen megtalálhatjuk ama forrongásban, mely a Ferdinandok és I. Lipót korát jellemzi, s mely a magyar ős intézményeknek számtalan drága maradványát fölemészté.

Midőn a hajóraj rendeltetési helyére megérkezett, a hadvezér és hajókapitány megállapodásához képest *állást foglalt* szembe az ellenség hajóhadával. Szerencsés hadállásnak tartatott a flottillára nézve, ha szigetek vagy erdős és füzes kanyarulatok mögött bocsáthatá le horgonyait. A szigetek és sűrűségek védték a hajókat az ellenség hirtelen megrohanása és lövegei ellen, s fedett hadi színhelyűl szolgáltak az ellenséges hajók előléptetése alkalmával. A szigetek cserjés partmagaslata

[1]) »Ad Tibiscum primo iter intendit, accitasque undique copias gradatim cogit; in Tibisci ripa dies tres consedit, ut a subsequentibus adhiberetur. Transmisso deinde amne, per Daciam descendit, et ad laevam Danubium servans, *ab ejus ripa nunquam procul iter declinavit.*« (*Bonfinii*: Decad. III. L. V.)

[2]) L. Oklev. függel.

és a fatorlaszok rejteke megkönnyité a műszaki munkások védelmét, s kedvező partviszonyok mellett a szigetek alkalmas pontok voltak a partraszállításra s löveggátak építésére. Hunyadi János és Savoyai Jenő vizi hadjáratai igen tanulságosak e tekintetben minden idők stratégáira nézve. Hunyadi Zimony alatt, a hol több apró szigetre szakadoz a Duna, vagyis a Hadszigeten innen állitá csatarendbe hajóraját. A Savoyai Jenő hadjárataiban, a Száva torkolatától mintegy 600 lépésnyi távolságban elvonuló keskeny Dunaág, a »Dunavicza« és a »Czigan« nevű szávai sziget szerepelnek. A Tisza torkolatában épült titeli hajókikötő főleg azért birt stratégiai fontossággal, mert a Tisza torkolatát az átellenes Zalánkemén őrzé, magában a Tiszában pedig, közel a kifolyáshoz, számos erdős, bozótos szigetcsoport erős kapu gyanánt zárja el a Tiszát a Duna felől beigyekvő ellenség elől. A füzes partok kitűnő szolgálatot tettek a czirkáló s kémjáró őrségnek, födték hajóinkat a szélesebb folyamágról közelgő ellenségtől, és ez által fölényt és számos előnyöket biztosítottak flottillánknak a Duna és Tisza fölött. Igen előnyös hajóhadállásúl kinálkoztak továbbá a Dunán, Budán alul, Vörösmart, Baja és Futak, valamint a Karlócza és Kovil közti dunarész. Azért szerepelnek e szigetes folyampontok oly gyakran a dunai hajóhadak történetében. Az Al-Dunán is főleg azért volt Törökországra nézve kitűnő védvonal az oláh part, mert az al-dunai számos Duna-sziget majd mind az oláh part hosszában fekszik: a támadó kénytelen tehát a szélesebb folyamágon való átkelését a védőnek fedett arcza előtt végrehajtani.

A hol a hajórajt sem várak, sem ilyen természetes erődítmények nem oltalmazták, azt nem tekintették alkalmas hajóhadállásnak; ott mesterséges torlaszok és zárgonyok építésével kellett a hiányt lehetőleg pótolni. Régenten »*palánknak*« vagy »*földrárnak*« hívták e mesterséges hadi védműveket, melyek azonban nem csak viz partján épültek a hajós katonaság oltalmára, de feltalálhatók szárazon is erődített városaink s kőből épült bástyáink körül, sőt fellegváraink aljában. A török világban a hajduság, később a kuruczok által nagyszámú palánk épittetett főleg a Közép-Dunán, a hol várak, vagy természetes védek nem léteztek. A régi folyamparti palánkot, a milyen a mi hadi hajóinknak segitségül szolgált, ekképen irja le saját felfogása szerint egy XVII. századi történetiró: »Est Palanka munimenti genus, non tam adversus justum hostem, quam subitarios latronum incursus factum, turcis admodum frequens tum ad propinquos christianorum pagos latrociniis infestandos, tum ad praedas tutum in locum subducendas. Eas in hunc fere modum construunt. Fossa vicum ambiunt; hos viminibus

ac ramalibus implexos, transversis arboribus firmatos terrae aggestu implent; uti fluviatiles fere aggeres molimur. Turrim deinde, aut elatiorem domum, aut earum defectu quatuor praegrandes trabes, firmiter nexas, in speculam adornant, in qua perpetuae, dies noctesque excubiae.« [1]) Ilyen palánkot emeltetett Karvánál Bottyán kurucz vezér is. Constructiojáról 1708. évi május 15-én így értesité II. Rákóczy Ferencz fejedelmet: »Tartozó kötelességemből irom — úgymond — hogy Karvánál ezelőtt ötödnappal egy jó forma sánczot három szegletre, kinek minden szegletin rundér (rondelle) vagyon, erigálni kezdettem; — már csak három nap alatt is perfectióban mégyen, mivel feles embert hajtattam körül-belül épitésére; az árkának közepiben sűrű palizátát, az bástya oldalából kiálló sörtéseket is köröskörül rakatok; oly erős lészen, hogy ha csak táborostúl az ellenség reá nem mégyen. Isten oltalmából nem féltem. Már is komáromi, esztergami és budai sajkák kezdték impetálni; de magam is közel levén, azonnal visszapuskáztattak. Azúlta nem is mutaták közelről magokat. Háromszáz emberre való sánez lészen, több nem is kell belé. Körülötte vagyon Révay Gáspár uramnak egy batalioma, és Géczi Gábor colonellus uram regimentje egészben.« [2]) Várak s természeti védművek hiányában a palánkok vagy parti sánczművek szolgáltak a hajóraj védelmére s a folyamok elzárására. [3])

Várak tövében sokkal nagyobb volt a hajók biztossága. A XVII. századtól kezdve minden jelentősebb magyar dunai várnak megvolt a maga megerősített kikötője, melyet a viz oldaláról is sánczok, sőt magas bástyák védelmeztek. Az esztergomi és párkányi kikötők bástyái oly magasak voltak, hogy a hadi hajóknak csak árbocza látszott ki belőlök. Ilyen megerősített kikötője volt még Pozsonynak. Komáromnak és Budának a királyi istállók alatt. Nándorfehérváron a fellegvár alatt még manapság is teljes épségében fenáll a dunai bástyakikötő. A Duna-parton sötétlő Nebojsza-torony és a Viddinkapu közvetlen közelében, ma már persze félig beiszapolva áll az erős kőkapu, melyen át a naszádok a vár falai közé menekülhettek. A Duna medréből a kikötő bensejébe, vagyis a vizivár bástyái mögé eléggé széles és mély csatorna vezetett, melynek tekervényes járása beiszapolva, elhagyatott állapotban ugyan, de

[1]) *Wagner:* Historia Leopoldi. I. 97—98. ll.

[2]) *Thaly:* Arch. Rákócz. IX. k., 480—481. ll.

[3]) Egy 1731. évi hadi »*Instructio*« szabályúl állitja fel a hajóhad vezérének a mint következik: »Wann die Schiffe geankert, so kundte die gantze Donau damit gespehrt werden. *darzu erfordert auch, das auf jedem Ufer ein tête a pont aufgeworfen,* damit die Schiffe von Landseiten nicht in flanc beschossen werden.« (*Bécsi hadügyi levtr.*)

azért még most is igen jól kivehető. A csatorna benseje ki volt kövezve. Vizet csak ostrom idején. zsilipen át eresztettek a csatornába. Hajóütközetek alkalmával főfeladata volt tehát a támadó félnek a naszádosok bástyakikötőjét elfoglalni, a védő félnek pedig azt élethalálra védelmezni. A bástyakikötő vaskapuja és egyéb védművei ágyúkkal és katonasággal voltak megrakva. s egyáltalában e kikötők folyammenti váraink nak főerősségét képezték.

A hajóraj hadállásának választásánál döntő kérdés volt: vajjon vannak-e közelében városi helyek, népes országútak, több irányban vezető folyók, melyek a hajóknak és a kisérő csapatoknak élelmeztetését. a hadi szükségletek pótszállítását lehetővé teszik és megkönnyitik? Ha a folyam partjain ingoványos, posványos, vagy puszta néptelen vidék terült el, melyre a hadaknak kiszállniok nem lehetett s mely a hajókat a külső közlekedéstől meg a főtábortól elzárta volna: olyan helyen a hajóraj soha sem állapodott meg, soha hadállást nem foglalt.

I. Miksa ideje óta a hajóhadhoz *híd és úszó készletek* is tartoztak, melyek külön hídmesterek felügyelete alatt állottak. Ha tehát a hajórajt követő sereg egyik partról a másikra akart átszállani, azt kétféleképen tehette: csapatonként egyes hajókon, mintegy repülő hidakon, és a rendes úszó vagyis egybefüggő hajóhidakon. Fronsperger 1555. évi hadi művében az uszó hidaknak egy egészen sajátságos neméről tesz említést. »Es ist gut vnd von nöten — irja az érdemes német stratéga — so ein Kriegsvolk mit heereskraft in ein frömbt Land zeucht. das man mittfüre ein namhaffte anzal lederin Seck in zimlicher gütter grösse, vnd gar beheb fleissig vnd wol genäyt seind. vnd so man an Schiffreiche Wasser kompt, werden die selbigen auffgeblasen, mit Seyleren angehefft, höltzer vnd blöck darauff gelegt, zugleich wie ander Schiff brucken, vnd mag man also ein volck ober ein wasser bringen, man möcht auch so man Schiff brucken mittfürt ettwann vil solcher liderne Seck mitfüren vnd zwischen die Schiff einmischen, erspart vil für, dann man kan die lederin Seck geschmeidig zusammen legen, vnd so man also die Seck hat, seynd die Schiff auch güt etwann so notvolck darinnen überzuführen.« [1]) A török háborúk alatt *külön hidosztály* szerveztetett hadseregünknél, mely fejlődve és az újabbkori követelményekhez idomítva, legutóbb is szerepelt és jelenleg is fenáll. [2])

A hadállás kijelölése után a hajók leereszték horgonyai-

[1]) Fünf Bücher von Kriegsregiment vnd Ordnung. V. k. CVI.
[2]) V. ö. *Némethy K.*: Az osztrák-magyar hadsereg fejlődése.

kat s kezdetöket vették a *kém- és őrjáratok*, valamint *az ellenség csipkedése*. Könnyű sajkák dagadó vitorlákkal és teljes evezőkkel szélsebesen siklottak előre, keresztül-kasul a folyamon, kémeket (nyelveket) fogni és az ellenség flottáját vagy erejét kipuhatolni, izeneteket és leveleket továbbítani, riadásokat tenni vagy az ellenségnek szolgáló malmokat elrontani, hajóikat a vizen lebocsátani és elfogdosni.

Míg a hadviselő felek vizi előőrseinek kölcsönös kötekedései és apróbb csatározásai nehány napig így elhúzódtanak, a hajólegénység vallásos áhitattal, fegyvergyakorlatokkal, a czitera pengetésével és hősi dalok éneklésével, vagy esténként a parton tüzet rakva, sütve, főzve, a gondolkodást, képzelmet és érzést erősen megkapó mesékkel, babonás hiedelmek és jelek fejtegetésével tölté idejét. »— — sub noctem accensi ignes, ciborumque et rerum necessariarum praeparatio, castrorum metationis quandam speciem referebant.« [1]) Némelyek *tengeri leányokkal* enyelegtek, mások a *vizi sárkányoknak* tulajdoniták ezt, vagy azt a bajt, szerencsétlenséget, mely egyiket másikat érte. Tanították a bajtárst, mikép kelljen a viz hatalmasait megengesztelnie áldozattal, hogy ne bántsa nyavalya, a varázs ne ártson, vagy a vizbe ne haljon.[2]) Voltak, kik a *holt emberről* is megemlékeztek, a ki pislogó szemekkel, meredt testtel uszkál a viz tetején a merre a hajósok járnak. Ő az, ki a hajókat zátonyra viszi, elsűlyeszti s a csónakokat felfordítja. Ha valaki találkoznék vele: üsse, verje, de csak olvasatlanúl, vagy csak egyet üssön rá, mert a mint kettőt mond, eltűnik s úgy megköti a hajót vagy csónakot, hogy el sem lehet ereszteni. Legtöbben voltak azonban a fiatal hajólegények közt, kik estende a berkekben a *vizi tündérek* szép nótáját hallották, de sőt látták is őket, a mint egy csomóban ülve daloltak. Közelíteni nem mertek hozzájok; mert a vizi lány erőnek erejével szigetre viszi az ifjút és

[1]) *Jacobi Tolii*: Epistolae itinerariae, 1646.

[2]) Poseidonnak (Neptun), hogy haragját csillapitsák, minden évben sors által kijelölt szüzet dobtak vizbe az ó-korbeli népek. A velünk rokon osztjákok, Strahlenberg hallomása szerint, évenként egy leányt fullasztottak az Obba, a viz istene kiengesztelésére. (*Hunfalvy Pál*: Reguly hagyományai, I. 92.) A votjákok kecskét, az ugur osztjákok szarvast, az esztek gyermeket áldoztak. (*Csengery Antal*: Az altaji népek ősvallása.) A votják nép pogány vallási hiedelme szerint a vizben Bumurt a vizi ember tanyázik, és sok bajt csinál az embereknek. (*Barna Ferd.* A votjákok vallási szertartásai.) Szeged tájékán még manap is rózsát kell a Tiszába szórni, hogy egészségesek legyünk. A ki legelőször megy vizre, valamit a vizbe kell dobnia, különben baj éri. Elég az is, ha a merítő edényéből visszalocsesant egy keveset a folyóba. (*Kálmán Lajos* közlése.)

férjévé teszi, olykor meg is eszi.[1]) *A félig ember félig kígyó,* meg a *félig ember félig ló*-féle szörnyektől is jó őrizkedni; mert azok csinálják a vihart és oly keservesen jajgatnak, hogy még a viz is sír belé.[2])

Ezeket hallva: ki ne emlékeznék a régiek tritonjaira, syrénjeire vagy a finn vellam-leányokra? De valamint már Homérnál a tengert és szelet csak a kiengesztelt Isten némítja el,[3]) hasonlóképen a dunai hajós is fen az égben keres segedelmet a víz szörnyeinek minden igézete, bántása ellen. *Würzburgi Konrád* 1280. körül irt »Arany kovácsműhelyében« (Goldene Schmiede) a syrének csábításainak és ártalmának a Boldogságos Szűz hatását helyezi ellen.

»Swaz diu syrene trugesam
versenken wi der schiffe,
mit suezer doene griffe,
diu leistet vrowe, du ze stade . . .«

Vagyis: a hajókat, melyeket a syréna édes dalaival vízbe akart fulasztani, te Asszonyom vezérled a parthoz.[4])

A hajóhad parancsnokától, a gályák kapitányaitól, vagy a sajkások vajdáitól, kik deákos, okos emberek becsületében állottak, sok rejtett csodadolgokat hallhatott a vizi mystériumok iránt fogékony elméjű közlegénység. Az »*Astrologia nautica*«, a »*Velificationis ratio*« és a »*Ventorum et stellarum effectus*« a hajótisztek magasabb képzettségéhez tartozó ismeretek voltak. A nap és hold jeleiből, az égpiroslásból, a ködökből, felhőkből és a napsugarak erejéből kifejteni tudni a jövendőket, minden hajótisztnek kötelessége volt, a ki a maga helyén megállni tudott. De sőt nem is vették művelt ember számába, ha a természeti jelek magyarázatához nem értett. E magyarázatok, az emlékezet könnyebbítésére, többnyire versekbe voltak szedve s mindenki könnyen megtanúlhatta. A nap sugarainak erejéből és színeiből alattomos fondorlatokat és véres háborúkat magyaráztak ki. Ezt a tant, *Fronsperger* hadi könyve szerint, 1555-ben ekképen verselték a német dunai hajóhadnál:

»Wer wolt also vermessen sein
Und halten dass der Sonnenschein
Nicht deuten solt was künftig wer,
So er doch oft zeiget gross und schwer:

---

[1]) A felsőbb lényeknek, tündéreknek, párosodása az emberrel számos nép hagyományában található. *Grimm, Ipolyi, Barna Ferdinand* emlegetik, hogy a görögök és rómaiak hitregéiben, valamint a mordvaiaknál az istenek néha szerelembe vegyűlnek az emberekkel.

[2]) *Kálmán Lajos:* Babonás hiedelmek című gyűjteményéből.

[3]) *Odyssea*, XII. 39.; XII. 158.

[4]) *Henszlmann*: Monum. Hungar. Archaeolog. II. 11. l.

Heimlich Praktik und schrecklich Kriege
Die sich zutragen ungefüge.« [1])

A hold jeleinek magyarázata latin distichonokban maradt ránk, száz évvel későbbi időből.

»Luna reverteus quum primum colligit ignes,
Si nigrum obscuro comprenderit aëra cornu,
Maximus agricolis pelagoque parabitur imber.
Et si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit: vento semper rubet aurea Phoebe.
Sin ortu in quarto (namque is certissimus autor)
Pura nec obtusis per coelum cornibus ibit,
Totus et ille dies et qui nascentur ab illo,
Exactam ad mensem pluvia ventisque carebunt.« [2])

Ez is prófétai mondás volt a holdról: »Luna rubens spirat, pallens pluit, alba serenat.[3]) Mikor Schwartzenberg 1593-ban Győrt bevette, Istennek különös segedelmét látták abban, hogy bár egész éjjel nappali világosságot árasztott a hold, és e miatt lehetetlen volt a várat megközelíteni, a hajnali ima után hirtelan sűrű köd emelkedék a Dunából és elsötétitvén a tájat, lehetővé tette a vár bástyái alá eljuthatni és a kaput egy petárdával megnyitni az ostromló hadak előtt.[4])

Midőn végre az ütközet napja elérkezett, a vezér hajójára felvonatott a jelző lobogó. A hajóraj parancsnoka, vagy a vele volt lelkiatya elvégezte a legénységgel a szokott imákat, miközben messze hallatszó hangon harczi beszédet intéztek az ék alakban indulókészen álló hadi hajók vitézeihez, bátorságra s elszánt hősiességre biztatván őket. Ekkor fölharsant a hajókürtök riadója,[5]) mire az összes hajónép, egeket verdeső kiáltással éltetve a királyt, hazát és vezért, az induló hajókon elfoglalta a maga helyét. A pattantyús és tüzér ott állt a naszád orrán füstölő kanóczával, a többiek egymás mellé sorakozva, kezeikben fegyvereiket készen tartva. »Ad puppim tormenta singula posita sunt, in qua et decurio stans, quid opus facto sit, identidem commonet; ipsi hastas suffixas singuli prae se habent, scuta concava picturata tergo sustinentes, aut lateri

[1]) Fünf Bücher von Kriegsregiment und Ordnung. II. k., XXII.

[2]) *Dilich Vilmos:* Kriegsbuch. Frankfurt, 1717.

[3]) U. o. »Von denen prodigiis, ostentis und portentis, Wunder und andern seltsamen Zeichen, so grosse Niederlagen und Kriege angedeutet.«

[4]) U. o. »Vom embsigen Gebete zu Gott und gnädige Hülff und Beystand.«

[5]) A hajóhadról már *Diodorus* írja: »Tubis utuntur peculiari suo more barbaricis. His inflatis horridum bellicoque terrori convenientem sonum edunt,« (Lib. V.) A magyaroknál is mindig kedvelt hadi eszköz volt a kürt. A honfoglaló Árpád Duna-vizzel tölti meg kürtjét, segítségül hiván Istent a dunai tartományok elfoglalására. Lehel is kürtjével diadalmaskodik ellenségén.

opposita.« [1]) A hajókat emberekkel túltömni nem volt szabad, hogy senki se akadályoztassék az evedzésben, vagy a fegyverek használatában. Minden hajón két csapatra volt a legénység felosztva. Az egyik csapat volt a működő, vagyis evedző és harczoló, a másik reservában tartatott, hogy a kiket az ellenség helyökből kilőtt, legott pótolva legyenek új erők által. Ha a hajók lefelé evedzhettek vagy vitorlázhattak az ellenséges hajóhad ellen, az mindig nagy előny volt a viz folyását kihasználó félre nézve, ha különben kellő óvatossággal és eszélyesen tudta az evezőknek, vitorláknak és a viznek hármas erejét, a fölfelé nehezen mozgó ellenséggel szemben értékesiteni. A fölfelé haladónak ugyanis két erővel, az ellenségével és a viz erejével kellett viaskodnia, ellenben a viz alá hajózó az evezős legényeket szintén hadakozásra használhatta, miután a hajót magától is az ellenfél hajórajа ellen sodorta a viz. Mikor a tűzharcz kifejlődött, és az ellenség lőhatása öldöklővé lőn, arra kellett ügyelni, hogy a zárt csatárvonal lehetőleg föl ne bomoljék, mert az menten bonyolúlt helyzetet teremtett, melyet a másik részen könnyű volt kizsákmányolni. A hajóparancsnoknak helyes és gyors katonai átpillantásától és felismerő tehetségétől igen sok függött; vizi ütközeteknél sokkal nehezebb volt az, mint a szárazi csatákban. Azonban, ha a csatárvonal bármi oknál fogva megzavartatott, közönségesen általános rohamra mentek a hajók, s gyors tüzelés és öldöklő rajharcz következett be. Ha e közben valamely hajó szükségben volt, segitségére kellett sietnie, s lehetőleg azon kellett lenni, hogy az ellankadt vagy megsérült hajók a part közelébe juthassanak és a legénység menekülhessen. Másik feladat volt az ellenséges hajórajt bekeríteni, vagy legalább összeszorítani; mert a sebesen vagy párhuzamosan haladó hajók ellen nehéz volt harczolni. Ez esetben úgy kellett tehát a támadási formátiót megalkotni, hogy a támadó minden oldalról arczvonalban álljon a támadottal. Az ekkép bekerített hajók körül mindinkább szükebbre szorúlt össze a győző hajók gyűrűje. Mikor már közel voltak a harczoló felek egymáshoz, az ellenség hajóit csákányokkal és lánczkapcsokkal megfogták, úgy hogy az egyikből a másikba könnyű volt a legénységnek átugrálnia. A ki elsőnek ugrott be az ellenség hajójába, a »*corona navalis*«-t nyerte jutalmúl, mi a hajóhadnál első rendű katonai díszjel és ritka kitűntetés volt. [2]) Ha a hajón lék keletkezett, azt rögtön bedugdosták, a beszivárgott vizet pedig kimeregették. A hajókat golyók ellen úgy óvták,

[1]) *Pray*, id. h.

[2]) *Dilich* Kriegsbuchjában a »corona navalist« dudoros koronának, fejéknek látjuk lerajzolva. A koronát diszitő ágak homorúan hajlanak kifelé s drága kövekkel és egyéb diszitményekkel vannak megrakva.

hogy kívülről puha mohával, szőrrel vagy gyapjúval tömött zsákokat aggattak rájok, melyek a lövegek zúzó erejét némiképen enyhítették. Legborzasztóbb volt e rohamoknál a görögtűz, melylyel az ellenfél hajóit elárasztották s mely ellen a legénység csak vajmi kevéssé védhette magát. feje fölé tartott vizes ponyvákkal. »Es werden auch wol Feuerwerck, Sturm vnd Bähring, Ballen, Brügel, oberzogen, vnd in Bäch oder Hartz mit Hanff gebücht vnd geteufft, gleichergestalt Knittel, Kolben vnd dergleichen angezündt, dann von oben oder unden auff die Feindt in die Schiff geworfen. Ist aber sehr gefährlich, gehören taugliche Leut darzu, darmit nicht den Freunden mehr schaden dardurch dann den Feinden geschehe.« [1])

Minden vízi csatánál a parti ütegek, a közel táborozó sereg, vagy a hajók mellé kirendelt sajkás huszárok által segélyeztettek a koczkán álló hajók. Ha vár vagy palánk volt közel a csata színhelyéhez, a verekedő hajókat a bástyák bombáival és röppentyűivel is segítették. Várak ostrománál s folyami hidak védelmezésénél parti ütegek támogatták a hajók hadi működését. Ilyenkor legtöbb függött attól, hogy a hajóparancsnok fedett, vagy könnyen oltalmazható, de egyszersmind olyan előnyös állást jelöljön ki az ostromló hadi hajóknak, a honnan biztosan és sikeresen fejthették ki mozdulataikat és egész erejöket. Kétségkivül tanulságosak, főleg katonákra nézve, a törökök elleni háborúk idejéből azon emlékek, melyeken a törökökön nyert diadalaink lényeges tényezőjének, a hajóhadnak működési álláspontjait is megjelölve találjuk az egyes várak kiostromlásánál. Kiváló becsesel bir e tekintetben *Giacomo Rossinak* fentebb már említett »Teatro della gverra contra il turco« czimű gyönyörűen illustrált munkája, melyben I. Lipót török háborúinak korából a folyami erősségeket ostomló hadi hajók álláshelyeit hűen megörökitve találjuk. Feltűntetve vannak e munka egyes csataképein nem csak legnevezetesebb váraink a XVII. századból, mint Eszék, Belgrád, Tokaj, Gyula, Párkány, Esztergom, Temesvár, Vácz, Fülek, Sziget, Ersekujvár, Nagyvárad, Visegrád, Kanizsa, Eger, Ujhely, Székesfehérvár, Borosjenő stb., de a vizi várakat ostromló hajóhadunk stratégiai topographiája is nagyon jól kivehető rajtok. E munka mellé sorakozik *Ortelius*, *Braun* és ujabban *Bubics* gyüjteménye. A szegedi Somogyi-könyvtárban is őriztetik egy csinos kivitelű hadi kép, [2]) melyen Belgrád ostroma van feltűntetve 1717-ből. E képen a várat ostromló

[1]) *Dilich:* IX. k., CCXXII.

[2]) Plan et Description èxacte de l'inouie et glorieuse victoire, remportée le 16 d'Aout 1717 par les Armes de Sa Majt. Imper. Charles VI. — V. ö. Belgrád ostromának fentebbi körülményes leirásával.

hajóhadunk állására különös figyelem van fordítva. Azt látjuk e képen, hogy a császári gályák parancsnoka értelmes és ügyes számítással tudta kizsákmányolni hadi hajóink felállításánál és azok fedezésénél a vár előtti szigeteket és a partok által nyújtott előnyöket. A »St. Eugenius« vitorlás hadi gályát Zimony és a Hadsziget közé olykép állitá fel, hogy az lövegeit és tüzes golyóit bátorságosan szórhatta e takart állásából a várfalak alatt igen kedvezőtlen positióban egymás mellé sorakozó török gályák, sajkák és kerekes födeles hajók ellen. Ugyanazon csatavonalban áll az »Eugenius« előtt a »St. Franciscus«, ez előtt pedig a »St. Stephanus«. Állásukat a vár lövegei s a török hajók ágyúi alig háborgathatják. A többi császári hajók pedig a temesi part hosszában működnek a várfalak ellen. Segélyezik őket az erős parti ütegek. A Temes torkolatánál kifeszitett hidat a jobbparton a »St. Leopoldus«, a balparton a »St. Josephus« őrzi. Köztök nehány száz lépésnyi távolban sajkásaink képeznek csatárlánczot a Duna közepén, viaskodva a hid szétrombolására sietö török sajkákkal. A hidon alul Páncsova irányában a »St. Carolus« és még egy másik nagy császári hadi gálya egy osztály sajkással elzárva tartja a folyamot a netán alulról betörni szándékozó ellenség előtt.

A *löréstől* is sok függött. A lövésnél sarkelv volt, hogy hajókra nem szabad magasan lőni. A magas lövés a viz színe fölött találta a hajót, és még akkor sem ártott neki, ha lőket szakított rajta. A hajót tehát a viz színe alatt kellett oldalba lőni; mert csak az ilyen alacsony lövéssel lehetett neki ártalmára lenni. De ehhez sok szemesség és gyakorlottság szükségeltetett, minthogy a folyó viztömeg, ha mélyen hatol belé a löveg, eltéríti azt kitűzött irányából. A hajó kormánya és a lőportár is nagyon ki voltak téve az ellenség tüzének. A kormányrúd és a hajón található robbanó anyag legfőbb gondját képezé a hadi hajó parancsnokának. Ha a kormányt ellőtték, legott másik kormányrúdról kellett gondoskodni; addig pedig, míg azt a hajóraj után úszó szerelvényi vagy teherhajókról és lápokról elhozták, a szárnyaszegett hajót, nehogy elfogassék, a többi hajókhoz kellett kapcsolni, vagy legjobb esetben a kézi evezőkkel kormányozni. A kik csataközben vizbe hullottak, lehetőleg kosarakkal és mentő csónakokkal igyekeztek kifogni őket.

Megtörtént olykor, hogy az ellenség hajóinak közeléből, egészen váratlanul és hirtelen hátráltak el naszádjaink. Ilyenkor színlett futással tőrbe csalták az ellenséget, és egyszerre megfordúlva, sokkal nagyobb dühhel állottak harczuak. A gyáva meghátrálás vagy futás a legritkább, majdnem egyedül álló esetek közé tartozik dunai hajóhadunk történetében. Ezer

évnek lefolyása alatt vívott számtalan csatái dunai hajóhadainknak alig egy-két esetben végződtek megalázó vereséggel; de akkor is vagy csekély számú vitézeinknek vakmerő bátorsága miatt történt az, szemben az aránytalanul nagyobb ellenerővel, vagy pedig azért, mert az idegen származású parancsnokok vezérletét sem nem szivelték, sem alattok győzni nem akartak. A magyar dunai hajóhadak vitézségéről áll tehát, mit Leo császár általában a magyarok vitézségéről mondott: »Lelkesek a támadásban, kitartók a fáradalmakban, óvatosak az ellenség cselfogásai ellen, igen ügyesek az ellenfél gyengéinek kizsákmányolásában, — és ha máskülönben kicsapongók is, a harczban szigorúan alkalmazkodók a fegyelemhez, és mindig győztesek maradnak.«

Ütközet után eltemetve a halottakat, összeszedték a hajóroncsokat és sebesülteket, s az elfogott hajókkal és foglyokkal együtt magok előtt tolták a kijelölt horgonyzó helyig, avagy kikötőig, a hol pihenésre és a győzelem ünneplésére megszállottak. Midőn az esti alkonyat beállt, három »éljent« kiáltottak a kapitánynak és háromszor lőttek a naszádok taraczkjaiból. A hadi zászló levétetett a vezérhajó árboczáról. Dobpergés és kürtszó hirdeté, hogy a győztes hősök éjjeli nyugalomra térhetnek. Két hajó elül, kettő hátul, mintegy negyedórányi távolban, őrt állott és óráról órára átvette a hireket a partvidéket beszáguldozó sajkás huszároktól. Ha az ellenség tábora felől sürgős hír érkezett, azonnal izenet ment a vezérhajón virrasztó éjjeli őrséghez. A ki az őri jelszót nem tudta, elfogatott vagy életével lakolt érte. Éjjelenként minden hadi hajónak sötéten kellett maradnia; lámpa csak a kapitány, vagy parancsnok vezérhajóján égett.[1])

Másnap a *győzelem biztositásával*, a hadi eredmény értékesitésével foglalkozott a hajólegénység. Kereste az ellenség hollétét és hajórajának merre való útját. Néha napok s hetek múltak el apróbb összetűzések és czéltalan veszteglések közt. Ilyenkor a közel vidék fölprédálása is meg volt engedve. Az alatt a hajóhad egy erős tartaléka maradt hátra a vízen, nehogy az ellenség ki- és áttörési kisérleteket rögtönözhessen.

Ha *a fegyverszünet vagy a béke tárgyában követségek* mentek a fényes portára és onnan Bécsbe, vagy a békepontok tüzetes megállapitása végett a fegyverviselő két hatalom küldötteinek egymással találkozniok kellett: e követjárások és tárgyalások, mint már a zsitvatoroki békekötés elbeszélésénél említém, közönségesen a Dunán, a hajóhad igénybevételével történtek. A konstantinápolyi követségben járó Révay

[1]) *Dilich:* Kriegsbuch.

László, Dóczi Istvánnal 1620. szept. 9-én Budára érkezvén, Karakas Mehmed basa által nagy pompával fogadtatik. Sok szép lovas sereg megy eléje, a Dunán pedig 17 sajkán a török vizi erő.[1]) Schernin Hermann gróf, 1644-ben portai követ, szintén maga irja le, mily nagyszerű hajóünnepélylyel fogadják őt budai útjában nem csak a komáromi sajkások, kik tisztességgel kisérték le a Dunán egész a Zsitva torkáig, hanem a török hajóhad is, melynek főnöke Ahmet aga a lehető legnagyobb fényt fejtette ki, hogy III. Ferdinand képviselőjét rokonszenvesen hangolja és neki örömet szerezzen. A császári hajók a Zsitva torkánál, a török sajkák azon alúl állapodtak meg, szembe egymással, mintegy ágyúlövésnyi távolságra. Ekkor az aga sajkája a császári követ sajkájához járúlt, és üdvözölvén azt, az aga átment a követ sajkájára, hogy régi szokás szerint meghívja őt a folyó partjára; mert a követségek átvétele mindig szárazon szokott történni. Schernin tehát elhagyja hajóját és kiséretével kimegy a partra, hol a török követség várja. A két fél egyszerre indúl egymás felé. Midőn összetalálkoznak, a szultán és a császár képviselője kezet nyújtanak egymásnak és megölelik egymást. Erre a császár katonai megbízottja beszédet mondott a török követséghez, s átadta a töröknek a császár követét, figyelmeztette a törököket a népjogra és ajánlta nekik, hogy a császár személyesítőjével illendő tisztelettel bánjanak. Mikor ez megtörtént, a katonai megbízott visszament a császári sajkákra és üdvlövéseket téve hajójáról, Komárom felé sebesen elevedzett. Az ekkép magára maradt császári követet az aga meghívta a török vezéri sajkára, ki azonban tartván a törökök ravaszságától, megköszönte a meghívást és inkább ő hítta meg a törököket a Duna közepén egyedűl álló császári követi sajkára. A sajkán előkelő s gazdag ebéd tálaltatott fel a hajó vendégeinek tiszteletére. A török sajkák népe az alatt középre vette a császári sajkát és szűntelenül körűlröpködve azt, sajátszerű kiáltozásokkal, síppal, kürtökkel, dobokkal és folytonos lövöldözésekkel irtóztató lármát csapott. Valamivel Esztergom fölött mind a két Duna-parton egy svadron török lovasság tisztelgett a császári sajkának. A várból pedig 11 ágyúból és egyéb lövegekből roppant lövéseket tettek. Allisebe, esztergomi bég, a császári hajóra megy üdvözölni Schernin grófot, ki a látogatást másnap a várban visszaadja a bégnek és a császár nevében gazdagon megajándékozza őt. A bég kávéval és serbettel kedveskedik és igen barátságosnak mutatja magát, felajánlván a grófnak jó szomszédi viszonyát is. Aztán czigány-

[1]) *Révay László naplója 1600—1655.* (Magyar történ. tár. III. 245—254.)

zenével és táncoló bajadérekkel kisérteti le a követet hajójára. Mikor Visegrádra értek, ott is üdvlövésekkel fogadták a várból, Váczon pedig a Duna partján sátorok alatt nagy vendégséget csaptak. Végre júl. 16-dikán Budához közelitének a sajkák. A pesti oldalon nagy csapatokban táborozott a török hadsereg. A budai parton pedig maga a nagyvezir várta a császári követet, nagyszámú török katonai kisérettel. A mint a Duna közepén úszó sajkák a két parton hullámzó török sokadalom közt elhaladnak, mind a két oldalról megszólalnak az ágyúk és a felállitott zenekarok. A sajkák mozsarai viszonozzák az üdvlövéseket, a hajós nép pedig szűnni nem akaró örömujjongásba tör ki, midőn a császári hajó zenekara is hozzálátott a muzsikához.[1])

A szőnyi békekötés szertartásainál szintén feldiszített királyi naszádok működtek közre, »deren jede mit 28 Darden. woran theils rothe vnd weisse, schwartze vnd gelbe, grün vnd weisse, dann blau vnd weisse zweifache Fähnlein.« Izdenczy András akkori császári internuncius hajói Komáromban szereltettek fel. A esztergom i bég utasittatott, hogy eléje küldje sajkáit azon helyre, a hol a követek rendesen kicseréltetni szoktak. Izdenczy márczius 17-én három hadi hajóval indúl el Komáromból. Spáczay Márton komáromi vicekapitány öt sajkával kiséri Izdenczyt a szokott dunai pontig, a hol a portai követek tiszteletteljes kicserélése történni szokott. Onnan Spáczay visszatér sajkáival Komáromba, az internuncius pedig egész napi havazás közben este felé Esztergomba érkezik, s 18-án reggel hajnalban elindúlva, Maroson ebédel, s az nap este Budát éri. Ott előre küldi az esztergomi sajkások praefectus agáját a budai vezér basához, hogy megérkezését jelentse. A mint aztán kiszáll hajójából a partra, szállása előtt csauzok, csorbadzsik, janicsárok és más török közönség fogadja. Budáról márcz. 24-én indúl el Izdenczy Konstantinápolyba, és állomásról állomásra török sajkák által kisértetik, miglen ápril 27-én Konstantinápolyba érkezik.[2])

Befejezésül vissza kell még rövideden pillantanunk a *török dunai hajóhadra* is. Megoldatlanúl maradt ugyanis az a kérdés: *miképen tarthatá fen magát a mi dunai hajóhadunk annyi századon át, a régi világ legnagyobb tengeri hatalmával, Törökországgal szemben?*

E jelenség szembeszökő és a kérdés mintegy önkénteleníil veti fel magát.

Konstantinápoly elfoglalása óta állandóan oly rengeteg

[1]) Extract aus dem an Ir. Röm. Kayʃ. auch zu Hungern u. Böhems Khöniglicher Mayest. von dero an die Ottomanischen Port abgesandten Bottschafter. *(Magy. nemz. múzeumi könyvtár.)*

[2]) V. ö. *Majláth Béla:* Az 1642ik évi szőnyi békekötés története.

hajórajt tartottak fen a törökök ügyes görög hajóépitőik által Magyarország ellen, a milyennel a mi dunai hajórajunkat soha sem lehetett párhuzamba állítani. Hajóiknak és hajós népeiknek roppant mennyisége tizszeresen, de sőt húszszorosan is meghaladta a mieinket.

Vizi haderőnknek vitézségén és hadi szerencséjén kivül kellett tehát más egyéb fontos okoknak is fenforogniok, melyeknél fogva dunai haderőnket a törökök ellen nem csak fentarthattuk, de a legtöbb esetben elvitázhatatlan fölénynyel győzelemre is vezethettük.

Ezen okok magában a török dunai hajóhadban keresendők!

A török hajóhadban soha sem uralkodott egységes rendszer, hanem a helyett nyomasztó önkény és zsarnoki hatalom. Hajós népök kényszerből szolgált, és rabszolgákból meg a török birodalom legalsóbb rétegeiből fogdostatott össze. A török sajkás nem volt örökös katona, családi birtok és hazafi lelkesedés, társadalmi állás nem köték elválaszthatatlanúl az erezőhöz. Gyáva, rossz hajókatonák voltak, kik alig várták a pillanatot, hogy a gyülölt, megretett igától szabadúlhassanak. Ez volt főoka a török dunai hajóhadak hátramaradásának!

Már Chalcondylas korában elrabolt keresztény gyermekeket és fogoly ifjakat küldének a szultánok Ázsiába, hogy ott két-három év alatt elsajátitsák a török nyelvet, és aztán 2—3000 főnyi csapatokban Kallipolisba küldessenek, a hajóhadi szolgálatot megtanúlni. [1]) Nagyon természetes, hogy ezen elgyötrött, honvágyó szegény gyermekekből soha sem váltak lelkes, vitéz hajólegények. Konstantinápoly utolsó ostroma alkalmával Baltaogli bolgár renegát parancsnoksága alatt nem kevesebb, mint 420 török hadi hajó vett részt a csatában, és e rengeteg vizi erő mellett a török hajóraj tudvalevőleg mégis megveretett. [2]) Báró Sprintzenstein Ferencz portai követ, 1537-ben I. Ferdinandhoz irt jelentésében, következőleg jellemzi a török dunai hajóhadat: »Classem Turce — úgymond, — quam ego etiam vidi, esse quidem uasis numerosam, sed ignauia, inexperientia et pauiditate militantium inualidam, omninoque a 50 nostris triremibus contemnendam.« [3]) Hasonlóképen nyilatkozik a török hajóhadról Laski Jeromos is 1538-ban, nov. 22-én, ugyancsak I. Ferdinandhoz intézett levelében. »Cesar nullo modo potuit — irja Laski — habere gentes ad galleas, sed fecit ubique per uillas et opida ui capi et rapere gentes rusticas, qui ligati et serrati magna ui pellebantur ad galleas,

[1]) Lib. V. 122.
[2]) *Hammer*, I. 528.
[3]) *Gévay*: Urk. u. Actenst.

qua re audita uillani et incole opidorum fugierunt ex uillis et opidis in partes remotas, relictis uxoribus et pueris ita, quod et in hunc diem stant multe uille deserte, quia non audent reverti in domos suas.«[1])

Továbbá a török dunai flottilla a XVII. századtól kezdve nem volt többé összeköttetésben a török tengeri flottával, hanem mint egészen elkülönített folyami haderő, a rustschuki kapitány parancsnoksága alatt állott. A Jantra torkolatában volt a flottilla arsenálja és téli kikötője. Járóművei rendkívül számosak voltak, és szintúgy mint nálunk, a hadi szolgálaton kívül a sereg szükségleteinek szállitását is eszközlék. *Mindazonáltal még annyi rendszer sem volt a török flottillánál, hogy hajóinak számát és kategoriák szerinti osztályozását teljes biztossággyal megállapitani lehetett volna.* A porta még a dunai hajóhadnál is életbe lépteté az ozmán birodalomban általános érvényű *hübérrendszert*, a mi aztán a legnagyobb rendszertelenséget eredményezte. E hajóhadi hűbériségnél fogva az egyes dunai kapitányoknak (a belgrádi, nikápolyi, silisztriai, ismailai, isakcsai, kiliai, stb.), valamint a hódoltsági tartományoknak is, kötelességök volt bizonyos számú járóműveket előállitani és hadi célokra teljesen fölszerelve a kormánynak rendelkezésére bocsátani. A kormány közegei legtöbb esetben *lelkiismeretlen üzleteket* csináltak kéz alatt a dunai kapitányokkal és a hódoltsági tartományok főnökeivel, kik a nyújtott baksisok fejében mind a kiállitandó hajók száma, mind azok benépesitése és fölszerelése tekintetében sok szabadságnak örvendhettek. De ha kiállitották is a kivánt hadi állományt, a hajók mind nagyságra, mind alakra és szerelvényekre, mind pedig a hajónép számára nézve annyira önkényűleg voltak kiállitva és annyira különböztek egymástól, hogy egyöntetűségről, szabályról és meghatározható jellegről itt szó sem lehetett. E rendszertelenségben, mely számtalan balkövetkezményeket vont maga után, keresendő a török dunai hajóhad gyöngeségének másik alapoka.

Ezek mindenesetre hibák, melyekhez hasonlókat a mi hajóhadunknál legföllebb csak az utóbbi századokban találunk, midőn a könnyű, gyorsan sikló török sajkák ellen lomha német óriás gályákat vezettünk harczba. [2])

Egyébiránt a párhuzam köztünk és a török dunai haderő közt hasonlithatatlan előnynyel a mi javunkra dől el.

---

[1]) *Géray:* Urk. u. Actenst.

[2]) V. ö. *Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen.* I. Ser. 574—575. ll.

VI.

A dunai hajóhadak vezéreinek, kapitányainak, fővajdáinak, parancsnokainak és vajdáinak időrendi lajstroma.

A) Vezérek, kapitányok, fővajdák és parancsnokok.

1368—1390. Gara Miklós.
1394. — Viennei János, franczia tengernagy.
1412. — Aureai Ugolino.
1428—1440. Rozgonyi István.
1444—1445. Francesco Alberti, szentszéki hajónagy.
Peri Gottfried, burgundi hajónagy.
1456 körül Szilágyi Mihály, a királyi hajóhad parancsnoka.
Ujlaki Miklós, saját hajóhadának parancsnoka.
1462 körül Rozgonyi István és László.
Zápolya Imre.
Dóczi Péter, Imre és László.
1481 körül Brankovics Pál knéz, saját hajóhadának parancsnoka.
1492. — Radisa Bósics.
1494—1495. Antonius, a nándorfehérvári hajóraj kapitánya.
1503—1515. Silyánovics István, szerb deszpota, saját hajóhadának parancsnoka.
1492—1527. Fogas Ambrus } trierarchák.
1492—1530. Filléresi János }
1515—1521. Révay István, az első király-naszádos kapitány.
1521. — Báthory Endre.
1522—1523. Gelley (Gellyény) Sebestyén.
1522—1526. Radisa Bósics, másodszor.
1523. — Andrics Péter, a Száván.

1526—1527. Radisa Bósics, Zápolya pártján.
1527—1528. Révay István, másodszor.
1529. — Bakics Pál. Perényi Péter.
1529—1530. Ungnad András, Rauber Miklós } a német dunai hajóhad parancsnokai.
1531—1537. Bakics Pál, másodszor.
1532. — Mominis vajda, Zápolya pártján. Brandisz Zsigmond, a német hajóhad parancsnoka. Cassano, Numillo, Corporanus } német gályakapitányok.
1533—1537. Kászon vajda, Zápolya pártján.
1536—1540. Laski Jeromos, a dunai hajóhad főkapitánya.
1537—1540. Erdőhegyi Benedek.
1540—1541. Révay István, harmadszor. Zárai Jeromos, a német hajóhad parancsnoka. Ovcsárevics Markos Péter, Izabella pártján.
1542. — Melignani de Medicis Jakab marchio, a német hajóhad főkapitánya.
1543—1544. Sabelli János, a német hajóhad kapitánya.
1544—1553. Contreres Alfons, a német hajóhad főkapitánya, a bécsi Arsenál igazgatója.
1544—1546. Ugrinovics Vitus.
1546—1553. Tarnóczy András, előbb kapitány, 1550-ben főkapitány.
1548—1550. Nesthe Lukács, kapitány.
1551—1560. Chemeri Zay Ferencz, előbb kapitány a Tiszán, 1553-ban a magyar hajóhadak főkapitánya.
1551. — Horvatinovics Bertalan a Tiszán. Balassa János, másodkapitány a Tiszán.
1551—1558. Paksy János, helyettes főkapitány.
1556. — Dauhausen György, a stájer flottilla parancsnoka a Murán.
1566. — Reichenbach Fülöp, rhódusi lovag, a német flottilla főkapitánya. Zárai Pál (Paulus Jadrensis) alkapitány. Flach Fülöp alkapitány. Gersei Pethő János, komáromi főispán és a dunai naszádosok parancsnoka.
1569. — Deák (Literatus) István.
1580—1585. Candia Miklós.

1594. — Ridesel Fülöp Antal, német rendi Mária-lovag, a dunai hajóhad főkapitánya.
Prinzenstein János Sándor, helyettes főkapitány.
Contreres Márton, Zapata Ferencz } a komáromi hajóhad parancsnokai.
Ibraim, török sajkás parancsnok a Száván.

1594—1600. Pálffy Miklós, a komáromi, érsekujvári és esztergomi naszádosok parancsnoka.

1602—1619. Santilier Gilbert, a német hajóhad főkapitánya.

1602. — Előrsi Péter, Prágány Benedek } naszádos kapitányok.

1605. — Gróf Dampierre, a dunai hajóraj főparancsnoka, utóbb esztergomi várparancsnok.
Memis basa, a török hajóraj parancsnoka.

1619. — Tieffenbach Rudolf, német hajóhadi parancsnok.

1659—1664. Brljákovics János, a komáromi sajkások fővajdája.

1664. — Zsupánovics Kuzmán, Belákovics János, Monasterly János } sajk. parancsnokok.

1691. — Mezzomorta, Ali basa } a dunai török hajóraj parancsnokai.

1691—1695. Sándor Gáspár, Tököly Imre hajóhadának parancsnoka.

1692. — Fleury marquis, admirál.

1693—1716. Assemann, admirál.

1696. — Papp István, a komáromi sajkások fővajdája.

1697. — Saphorin, al-admirál.

1704. — Papp István, másodszor, II. Rákóczi Ferencz pártján.

1716—1718. Schwendimann Gáspár, a cs. kir. dunai hajóármádia admirálja.

1717—1736. Andersen Péter al-admirál.

1719—1738. Fehérváry György, komáromi sajkás fővajda.

1737—1738. Pallavicini marchese, másod admirál.

1738. — Gróf Litters Lajos ezredes, a dunai hajóhad parancsnoka.

1738—1739. Campitelli, Leonmont } máltai lovagok; Foglieta, Canali } génuai hajónagyok } dunai gályakapitányok.

1738—1746. Azurcsics, sajkás fővajda.

1746—1751. Fehérváry László, sajkás fővajda.

1764—1783. Stanisávlyevics Tivadar, a titeli sajkáskar első parancsnoka.

1783—1784. Br. Hohenhausen, alezredes } titeli sajkás
1784—1788. Naquart, alezredes } parancsnokok.

1788. — Gr. Magdeburg, tábornok, Gr. Thurn, ezredes } a dunai flottilla parancsnokai; Jinmens, Conning } dunai gályakapitányok.

1788—1793. Titelbergi Redange, sajkás parancsnok.
Hajnácskői Vécsey Szigbert, altábornagy, a dunai flottilla parancsnoka.

1793—1798. Báró Pemler Xav. Ferencz, őrnagy, sajkás parancsnok.

1798—1813. Báró Stanisávlyevics Áron, őrnagy, sajkás parancsnok.

1813—1817. Magdics János
1817—1827. Zsivkovics Timotheus
1827—1836. Jankovics Ferencz
1836—1843. Appel József, Bács- és Torontál vármegyék táblabirája
1843—1849. Beller György
} titeli sajkás ezredesek és parancsnokok.

(Egyidejűleg titeli sajkás őrnagyok: 1813—1824. *Hohensinner Ferdinand;* 1824—1826. *Popovics György;* 1826—1827. *Tapavicza István:* 1827—1830. senki; 1830—1838. Butyini és Perkoszovai Báró *Hiller József;* 1839—1843. *Beller György;* 1843—1850. *Mollináry Károly,* egyszersmind Torontál vármegye táblabirája.)

1850—1851. Buncsich János, őrnagy, sajkás parancsnok.

(Egyidejűleg alárendelt őrnagyok: 1850—1853. *Sarducsky István* és *Pachmann János.*)

1851—1853. Weymann János, alezredes, utolsó titeli sajkás parancsnok.

1849—1861.	Mollináry Antal ezredes, a császári flottilla-kar főparancsnoka.	flottilla kapitányok.
	Baumrucker József a Dunán, Pest székhelylyel	
	Fritsch Ignácz a Gardatón, Riva székhelylyel	
	Wasserthal Konstantin a Pón, Veróna és Pávia székhelylyel	
	Kratky Antal a Lago-Maggiorén, Milano székhelylyel	
	Gollas Károly a velenczei Lagunákban, Velenczében	

B) Naszádkapitányi hadsegédek.

1522—1526.	Szalay János, Boros István	Radisa Bósics oldalánál.
1522—1523.	Porkoláb Péter, Nagy János	Gelley Sebestyén oldalánál.

C) Naszádos vajdák.

1494—1495.	Bradách Pál, Péterváradján. [1]	
	Antonius, Nándorfehérvárott.	
1510. —	Sankó Miklós, Bánmonostoron.	
1511. —	Révay István, valószínűleg Péterváradján.	
1521. —	Mihály	Nándorfehérvárott.
	Szkoblics Márk	
	Ovcsárevics Markos Péter	
1521. —	Nesthe Lukács	Péterváradján.
	Nagy Péter	
	Hevessy István	
	Rácz Péter	
	Kulcsáry (Olchary) Pál	
	Kisdy Péter	
	Horváth Pál	
1523. —	Lukarich Márton	Jajczán.
	Erős Péter	
	Podvinnyay Tamás	
	Kormos Bálint	

[1]) 1495-ben mint temesvári (?) vajda fordúl elő Bradach. *Engel:* Gesch. d. Ung. Reichs I. k.

1523.	—	Rodován	Jajczán.
		Gyúró Péter	
		Chyvitkovics	
		Laszlovics Mihály	
1523.	—	Zalánkeméni Bertalan	Zalánkeménben.
		László Péter	
		Zugricha János	
		Fehérváry Balázs	
		Zempléni János	
1537.	—	Porkoláb János	I. Ferdinand király pártján, a dunai őrállomásokon.
		Tóth János	
		Nagy Péter	
		Othacz János	
		Vas Mihály	
		Bajtha Balázs	
		Nyalábicz András	
		Sempsey Ambrus	
		Istenatta Balázs	
		Balogh Miklós	
		Darvasi Vajda Gergely	
		Bornemissza Ferencz	
		Kovács Lőrincz	
		Vajda Farkas	
		Bornemissza Balázs	
		Bajtha Márton	
		Horváth Lőrincz	
1546—1549.	—	Kovács Lőrincz	Komáromban.
		Horváth Péter	
		Stánkovics (Zankowÿth) Péter	
		Milovánovics Miklós	
		Dókai Imre	
		Horváth János	
		Borhy Péter	
		Vajda Sebestyén	
		Ujlaky Lőrincz	
1552.	—	Sipos Ambrus	
1553.	—	Bakai Miklós	
1558.	—	Nagy Máté	
		Demesi Horváth Péter	
		Pozsgai János	
		Sygesdy András	
		Sryzdich Péter	

1560. — Hensius Sebestyén
1561. — Győri Mihály } Komáromban.
1589. — Thatay Máté
1563. — Ocsárovÿth Mihály, Győrött.
1567. — Nagy Ferencz } Sellyén.
1569. — Németh Dénes }
1569. Reesz N., Pozsonyban.
1599. — Vajda Péter, Érsekújváron.
János György, Esztergomban.
1624—1636. Pázmány Ferencz, Győrött.
1625. — Petrasco N., Pozsonyban.

OKLEVELES FÜGGELÉK.

I.

(II. Lajos király kegyelemlevele a naszádosok részére. Buda, 1525. július 25.)

Commissio propria Domini regis de Consilio.

Nos *Ludovicus* Dei Gratia Rex Hungarie et Bohemie etc. Memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis: quod quum ad nostrum officium pertineat, ut eos qui aliquo genere laboris, servicii ac fidelitatis de fide Christiana, de nobis, et de Regno nostro bene sunt meriti, Premiis, atque Immunitatibus prosequamur, nullo modo inter ceteros videntur negligendi, qui in partibus Regni nostri *inferioribus* assiduos Thurcorum impetus multo sudore et sanguine suo fortissime solent propulsare, quorum de numero nobis occurrunt *fideles milites nostri Navales, quos a genere navigii, quo strenue ac peculiariter utuntur, Nazadistas appellamus*, horum virtutem multis ac claris rebus gestis ante excidium Nandor Albe (pro qua dum in nostra esset potestate nullum periculum adire dubitaverunt) magnis laudibus commendatam accepimus; et hiis proximis Annis R-mus in Christo Pater, Dominus *Paulus de Thomor*, Eccliarum Colocensis et Bachiensis Archieppus, Capitaneus noster, apud nos fuit optimus et certissimus testis, quo robore animi, qua fortitudine, quanto periculorum contemptu Partes illas se duce tuerentur. Cuius quidem Domini Archieppi adducti supplicatione ex consilii nri sententia Libertates atque Immunitates prefatorum Nazadistarum, et ea item que ipsi prestare et observare debebunt, ut deinceps ad nostra et Regni nostri servitia alacriores et constantiores reddantur, presentibus Litteris nostris duximus declarandas, et imprimis: Nazadiste, quocunque loco resideant, si se in numerum civium ac colonorum eius loci dederint, et collegiis, quas cehas vocant, se curaverint ascribendos, qui vinorum, carnium, ac aliarum quarumcunque mercium et artificii questum exercuerint, Domino Terrestri censum duntaxat ordinarium solvant, et in

medium civitatis, oppidi, vel possessionis ad usum publicum, que necessaria sunt, instar aliorum colonorum contribuant; a servitiis vero et censibus extraordinariis, durante beneplacito nostro, penitus exempti sint et habeantur. Hoc declarato, quod si quis Nazadistarum colonis locorum residentie sue, collegiis ac cehis nollet annumerari: is ab omni questu mercium, et artificii illis in locis abstineat. Fratres etiam coniuncti et indivisi Nazadistarum a servitiis et censu extraordinario dominorum Terrestrium exempti habeantur. Bona tam mobilia, quam immobilia Nazadistarum, qui absque heredibus decesserint, non in Capitaneos, sed in Dominos Terrestres devolvantur; si tamen in prelio mortuus fuerit, bona eius mobilia pro salute anime sue distribuantur. Qui quidem Nazadiste, donec in servitiis nostris versabuntur, in causis contra se per alios, vel per ipsos contra alios motis, *Nobilium Regni nri Libertatibus uti et gaudere possint ac valeant*. Nolumus autem ut Nazadista pro debitis, aut delictis alienis usque detineri aut arestari possit, nisi qui in manifesto crimine, aut maleficio deprehendatur. Huius enim detinendi, capiendi, judicandi, et quod juris ordo dictaverit de eo faciendi, non curata Capitaneorum presentia, Nobilis aut Judex loci plenam habeat facultatem. Nonas frugum et vinorum solvant terrarum quas colunt dominis, decimas quoque vinorum, apum et agnorum more consveto reddant ordinariis. Pro Decimis tamen frugum, durante beneplacito nro et quoad in servitiis nostris fuerint, solvant Nazadiste Domno Archieppo et aliis Prelatis pecuniam duntaxat Christianitatis, idest Denarios sex. Quibus quidem Nazadistis nos, ultra stipendium debitum et consuetum, Nazados, Saykas, Picem et Plumbum debebimus; qui tamen ex ipsis Naves in ripis per incuriam amiserint, eorum vayvode nobis de damno respondere teneantur. Quoties vero commeatus ad Tittelium erit importandus, et iidem Nazadiste nri fuerint requisiti, huiusmodi victualia Navibus eorum comitari teneantur. Nazadiste nullo in loco solvant Thelonium, nec ab eorum sponsis, dum ad maritos deducuntur, quisque per tributarios exigatur. Jobagiones cuiuspiam, in quos census aut taxa de facto fuerit exposita, Nazadiste in medium eorum non recipiant. In judiciis autem eorum hic ordo erit observandus: ut alter alterum coram suis Capitaneis conveniat. A quibus in presentiam supremi Capitanei, uti et ab eo si fuerit necessarium in presentiam nram possit appellare; constituantur tamen inter eos per Capitaneum nrm Judices et Jurati ad causas eorum una cum Capitaneis cognoscendas. Si quis forte malefactor ad nras naves, Saykam aut Nazadum, servandi aut defendendi sui ipsius causa confugerit, Navisque ipsa remigio imposito in aqua sit suspensa: Judex loci talem malefactorem capiendi

abducendi aut judicandi auctoritatem nullam habeat, sed potestas huiusmodi malefactorem detinendi vel judicandi sit Capitaneorum et Vayvodarum. Verum si in ripa aut in arido naves nostre site fuerint: Judex loci malefactorem libere ex eis capere et abducere et judicare poterit. Capitaneus noster Vayvodas Nazadistarum nonnisi ex causa rationabili et juridice ab officio possit amovere. Si qui Nazadistarum domi et in locis residentiarum in Capitaneos deliquerint: cognoscatur causa per juratos, et delinquentes, ut aequum fuerit, puniantur. Itinere autem et in expeditione terrestri aut navali Capitanei nri decernant, quod ratio et honor ipsorum dictaverit. Si quis Vayvodarum decesserit aut jure fuerit depositus: eligant reliqui Vayvode personas . . . . . quatuor et Capitaneis nostris exhibeant, ex quibus eum, qui idoneus et sufficiens ipsis Capitaneis videbitur, Vayvodam instituent et confirment; alioquin iidem Capitanei nostri Vayvodam eligendi facultatem . . . . . Quotiescunque de hostibus victoriam fuerint adepti, in divisione prede nulla fiat seditio, sed ante omnia Deo optimo maximo honor debitus exhibeatur, et quoties victoria fuerit insignis, et prede magnitudo patietur: nobis quoque, ut ipsorum honor exiget, munus aliquod de preda mittant, ac testentur, *se nris auspiciis, nostrisque stipendiis militasse ac victoriam reportasse.* Capitaneis quoque Nazadiste, ut congruum fuerit, de preda impartiantur. Reliqua inter se, ut moris est, justis et aequis portionibus distribuant. *Illud autem dictis Capitaneis et Vayvodis sub pena amissionis officiorum interdicimus, ne in numerum Nazadistarum furem, latronem aut quemcunque malefactorem publicum et notorium audeant recipere.* Si quis Nazadista alium, qui non sit huius militie, Nazadistam esse profiteatur: etiam is, qui alium falso Nazadistam appellat, quam qui se appellari patiatur, in homagio unius Nazadiste, id est ducentis florenis convincatur, et ambo e consortio et societate ipsorum excludantur, mulcta autem huiusmodi seu homagium Capitaneis, et parti adverse erit persolvenda. In quorum omnium robur et testimonium presentes litteras nras prefatis Nazadistis nris ex Consiliarior. nrorum matura deliberatione concessimus. Quare vobis prefato Rmo Dno Archieppo Colocensi, Capitaneo, futuris quoque Capitaneis nris harum serie committimus et mandamus, ut predictos Nazadistas nros in hiis Immunitatibus et Libertatibus nra auctoritate protegere, ac defendere, et ea omnia, que presentibus Litteris nostris sunt expressa, tam per prefatos Nazadistas, quam per alios, quorum intererit, firmiter faciatis observari. Presentibus perlectis exhiben. restitut. Datum Bude in festo beati Jacobi Apostoli, Anno Domini Millesimo Quingentesimo Vigesimo Quinto. Regnorum nostrorum Hungarie et

Bohemie etc. predictorum Anno Decimo. (A jelenleg hiányzó függő pecsét fekvőhelye, valamint a zsinórnak 3 $^0_0$ átfűzési helye az eredetin látható.)

Hátirat az okmányon: Ao Dni 1609. feria tertia pxima post Festum Conversionis beat. Pauli Apostoli in Sede Judria, Comittus Comaromiensis in Oppido Regio Nagy-Comárom coelebrata, praesentatae sunt, et proclamatae ac publicatae per me Stephanum Francz ex Felső . . . (itt olvashatatlan, valószinüleg : *Bystra*) praedicti Comittus Comaromiensis jurat. Notar. mp.

II.

(I. Ferdinand király értesíti Révay Istvánt, hogy Podvinnyai Tamással együtt a naszádosok kapitányává kinevezte. Bécs, 1527. jún. 18.)

A levél homlokán: Stephano Révay.

Ferdinandus etc. — — — — — — — — — — — — Ceterum scias te unacum egregio fideli nobis dilecto *Thoma Podwynyay* electum esse capitaneum Nazadistarum. Idcirco tibi injungimus, ut officium illud diligenter et ut decet exequaris, ac equites tuos quantotius mittas. Sicut te facturum esse nobis certo persuademus. Datum Viennae 18. Junÿ 1527. Regnorum nostrorum primo.

(Fogalmazvány a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban.)

III.

(Ferdinand levele a naszádosokhoz, melyben a hozzájok küldött Révay Ferencz bizalmas közleményeinek hitelességét bizonyítja, és őket Révay István és Podvinnyai Tamás kinevezett kapitányaik iránti engedelmességre és hüségre inti. Bécs, 1527. jún. 18.)

A fogalmazvány homlokán: Ad omnes Nazadistas simul.

Ferdinandus etc. Agiles fideles dilecti. Commisimus egregio fideli nobis dilecto *Francisco Reway* nonnulla, nostro iomine vobis exponenda, sicut ab eo coram accipietis, quae eum ex mente et voluntate nostra veniant, vos requirimus nmni serio, ut eidem Francisco in his, quae referret, nostri contemplatione fidem indubiam praestetis, vosque super eisdem ota exbibeatis, sicut vestro in nos fidelitatis officio congruit, et nihilominus egregiis fidelibus nobis dilectis *Stephano Reway et Thomae Podwynnyay tamquam capitaneis vestris* pareatis et

obediatis, statimque juxta eorundem commissionem veniatis. Quo facto vos et quemlibet vestrum gratia, favore, liberalitateque nostra regia pro merito unius cujusque complectemur, omnesque vestram fidem et observantiam gratiose recognoscemus. Datum Viennae die 18. Junÿ 1527. regnorum nostrorum primo.

(Fogalmazvány a bécsi cs. és kir. titk. levéltárban.)

IV.

(Bécs, 1527. július 19.)

A fogalmazvány homlokán: Francisco Reway.

Ferdinandus etc. Értesíti Révayt, hogy Kázmér Brandenburgi őrgróf (Marchio) és egyúttal Ferdinand fővezére már Magyarországban ütött tábort, és így ő is elhatározta, hogy a többi sereggel utána megy. Parancsolja Révaynak, hogy szedje össze minden seregét, siessen éjjel nappal hozzá csatlakozni. »Et insuper fratri quoque tuo statim visis praesentibus committas, ut accedat ad Nazadistas nostros et unacum ipsis serviat in vadis ad prohibendum gentes Johannis comitis Scepusiensis a trajectione, tentetque etiam omnia, ut ad exercitum nostrum veniat. In eoque nihil plane cunctetur aut moretur. Nram in eo expressam executurus voluntatem. Datum Viennae die XX-a. Julÿ anno 1527.«

(Fogalmazvány a bécsi cs. és kir. titk. levéltárban.)

V.

(Révay István és naszádos vajdái értesítik Ferdinand királyt, hogy szolgálatukat megkezdték s Veresmartról szt. Margit napján elindúlván, Kevibe érkeztek, valamint hogy onnan a Ferdinand seregével való egyesülést megkisérlendik. Hópénzöket kérik. Kevi, 1527. júl. 20.)

Külczim: Serenissimo principi domino Ferdinando dei gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croaciae etc. Regi. Infanti Hispaniarum. Archiduci Austriae et duci Burgundiae et Marchioni Moraviae etc. Imperialisque locumtenenti generali, domino nostro generosissimo.

Serenissime princeps et rex generosissime domine noster clementissime. Post obedientissima ac fidelissima nostra promtissimaque servicia vestrae serenissimae Matti domino nro

gratiosissimo notificamus. Quod ad mandatum eiusdem Majestatis, Deo favente, die et festo sanctae Margarethae noviter praeterito iter arripuimus in servitia Mattis Vestrae de Weresmorth feriaque quinta post divisionis apostolorum omnes intravimus in oppidum Kewi, ubi et nunc sumus. De Kewy autem immediate misimus decem naves versus Budam ad excutiendas et ad perquerendas forsan aliquas insidias per inimicum Mattis Vrae erga nos, qui ibidem nobis scire revelaverunt, quod per inimicum Mattis Vrae erga nos multas insidias factas esse penes Budam et Pescht et inferius ex utraque parte Danubÿ in litore ejusdem fluvÿ, et sagitaverant super nostrates, sed laus Deo neminem leserunt, nisi apud duos nazados korman vel directorium frangerunt. Quare serenissime rex parati sumus omni nostra vi, non parcens sañguini nostro, in tantum quantum vobis servire possumus. Sin autem quodam modo contingeret nobis impossibilitatis opinionem nostram expedire, extunc dominus noster, vobis non aegre feret, quia Johannes inimicus vester multum vigilat die noctuque laborat, vel caput suum perdere debeat, vel nobis pertransitum prohibeat. Quidcumque vis sui habet, cum omni curat nobis rebellare. Si plures essemus, non esset nobis fortis. Sed quanti sumus fortior nobis est vester inimicus. Tantum aliquam parvam vim in sicco haberemus, nostra voluntas esset. Diebus autem vitae nostrae fideliter servire vobis volumus et Vestram sacram Majestatem non in quantum nobis solarÿ (sic!) solvistis ad duos menses a festo sanctae Sophiae, servivimus in tantum. Quare dignemini quantocius potest esse, solarium mittere, ne exercitus dissiparetur. Et sciat vestra sacra Majestas totaliter pro pecunia victualia nostra ducere et non violentare (?) Etiam Vestra sacra Majestas monetam parvam mittatis et non aurum, quia plures aureos vix consumpsimus pro 60. den. ung. et hoc nobis in dampnum, quod dampnum confidimus vestram sacram Majestatem reformandum. Qui autem nos coram vestra Majestate accusare tentarent, vestra sacra Maiestas obaudiat rogamus, quia inimici Majestatis vestrae et nostri diversis causis nos obloquuntur, spoliationes, interfectiones, sed post et vestra Majestas videbit omnia falsa esse. Datum in Kewÿ die sancti Elie prophetae anno domini millesimo quingentesimo vigesimo septimo

fideles Stephanus Reway capitaneus
et omnes Waywodae Nazadistarum.

(Eredetie a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban.)

VI.

(Ferdinand válasza Révay István előbbi levelére. Bécs, 1527. júl. 29.)

A fogalmazvány homlokán: *Stephanus Reway.*

»Ferdinandus etc. Egregie fidelis dilecte. Recepimus litteras tuas datas in die Scti Heliae prophetae, ex quibus cognovimus, quae interea una cum Wayvodis Nazadistarum in rebus nostris egisti, in quibus etiam nobis plurimum satisfecisti, injungentes tibi propterea seriosius, ut nacta opportunitate temporis et loci, et si quomodo possis, una cum eisdem Nazadistis ad nos, et si fieri possit, cum praesidiis fidelis nobis dilecti Johannis Chaar Nenada ascendas.« De ha ez nem történhetik: akkor tegye, a mit legjobbnak lát és a mi a király szándékát legjobban elősegíti, s ne hallgasson semmi egyéb tanácsra. Elvárja, hogy úgy ő, mint társai híven szolgáljanak. A pénzt, a mit kért, »propter viarum incommoda et alia pericula« nem lehetett elküldeni; de mihelyt Révay eljön hozzá, akkorra el lesz készítve. Irja továbbá, hogy Pozsony, Dévény és Nagy-Szombat meghódoltak, s ő most a sereg egy részével Buda ellen megy. Datum Viennae 29. Julÿ 1527.

(Fogalmazvány a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban.)

VII.

(A kir. helytartóság tanácsosai értesítik Ferdinandot a naszádosok hátralékos zsoldja ügyében tett intézkedéseik felől. A fizetési határidő elmúlt; a naszádosok követelik hópénzöket. Buda, 1528. júl. 9.)

Külczim: Sacrae regiae majestati Hungariae et Bohemiae etc. domino nobis gratiosissimo.

Sacra regia majestas domine domine nobis gratiosissime. Post fidelitatis et perpetuorum servitiorum nostrorum humilimam subjectionem. Superibus temporibus, quum diu Nazadistis nihil solutum esset, et ad certam summam debitum ipsorum excrevisset, sollicitarentque non solum ipsi Nazadistae, sed et domini consiliarii regiminis hujus majestatis vestrae pro solutione eorundem urgerent, protestarentque simul iidem Nazadistae, quod non possent servire et cogerentur servitia sacrae majestatis vestrae et regni intermittere, neque habere-

mus, unde illis quidquid dare possemus, et tamen videremus, quantum periculi afferre posset: si Nazadistae a servitiis majestatis vestrae discederent et aqua quoque pervia hosti relinqueretur. Diu igitur consultantes, unde et quomodo illis providere possemus, nihil praeter deputationem ex subsidiis reperiebamus. Ipsi vero Nazadistae ita *deputationem* ipsam acceptabant, ut tamen aliquid daremus, quo interim se sustentarent. Hac itaque ratione coacti, magnis precibus impetravimus a magistro commeatus, et quemadmodum antea quoque sacrae majestati vestrae per litteras meminimus, levavimus ab eo mutuo in farina mille et quingentos flor. sub firmissima promissione et obligatione fidei honorisque nostri, certissimam spem habentes, quod ad diem et terminum solucionis constitutum, ipsum magnum commeatus solvere et fidem honoremque nostram liberare possemus, etc. Budae nono Julÿ anno 1528.

Eiusdem sacrae mattis vestrae

humiles servitores
consiliarii camerae Hung.

(Négy pecséttel, eredetie a cs. és k. bécsi titk. levéltárban.)

VIII.

(Nádasdy Tamás budai várnagy levele Ferdinand királyhoz, melyben értesíti, hogy a naszádosok elmaradt hópénzeik miatt felzendültek, és 80 naszáddal a Gellérthegy aljában megállapodva, a fővárost fenyegetik. Buda, 1528. aug. 2.)

Sacra regia mattas dne dne naturaliter generosissime. Post perpetuae servitutis et fidelitatis meae in gratiam Vrae Mattis humillimam subjectionem. Postquam olim Mattas Vra reprehenderat consiliarios camerae de novitatibus ad Mattem Vram scriptis, ego ab eo tempore nihil ausus sum Matti Vrae scribere, neque nunc scio quid scribam, praeterquam quod Nazadistae circiter cum octuaginta navibus ascenderunt et sub S. Gerardo portui se applicuerunt, petunt solutionem, aut transitum ad Mattem Vram. Quantum ad me et ad collegam meum attinet, sciat Mattas Vra, quod ita sumus cum nostris familiaribus in ordine, quod istud genus hominum neque arci Matti Vrae, neque nobis nocere poterunt, sed miseret me miserae plebeculi, quos tantum abest, ut aliquis vel ab minis et insultu istorum latrunculorum defendat, quod nec animet quidem. Venerant ad me Budenses et Pesthienses, rogantes, ut illis auxilio essem. Respondi: me illis non defuturum et daturum

operam, ne ad istas duas civitates prope accedere possent ipsi Nazadistae, quod etiam fecissem, nisi dnus locumtenens una cum dnis aliquoties prohibuissent. Nihilominus si ceperint hostiliter agere, ego non potero pati, quoad prohibere potero. Suburbia omnia sunt relicta vacua, misera rerum facies. Dominus locumtenens fecit occludere portas civitatum et tanquam obsessus sedet. Si subest aliqua proditio, sicuti suspicantur, Nazadistae aliquid nocere poterunt, si habebunt alios socios — — — —

(Eredetie a bécsi cs. és kir. titk. levéltárban.)

IX.

(A budai helytartó és a tanácsosok kiemelik Ferdinand király előtt a naszádosok nagy hadi fontosságát s kérik őt azok szaporitására. Buda, 1529. márcz. 4.)

Külczim: Sacrae Regiae Matti duo nostro clementissimo.

Quae res rebus Mattis Vrae maximum incommodum est allatura, de copiis navalibus licet sciamus Mattem Vram maximam curam habere: tamen *quoniam totam fere victoriam in illis sitam hostes existimare solent,* Matti Vrae nos quoque supplicare voluimus, ut tantas paret, quae possint illis esse superiores. Nam ipse maximum in aqua apparatum facere dicitur. Nazadistae augeri deberent. Nam multum vel hactenus profuerunt. sed nec his est unde solvatur, nec videmus modum aliquem, quo illis imposterum possit satis fieri, nisi Mattas Vra aliunde provideat. Equi ad vehendas machinas bellicas profecto hic pauci haberi possunt. Mattas Vra recordari potest anno superiori, quum dominum Joannem Koczyaner expediret, quantum in ea re laboratum sit, nihilominus quantum equorum putavimus posse haberi, in registro conscriptum etc. — — — — — Datum Budae quarta mensis Martÿ anno domini millesimo quingentesimo vigesimo nono.

Ejusdem Mattis Vrae Sacrmae fideles

Locumtenens
et consiliarii

(4 pecséttel ellátott eredetie a bécsi cs. és k. titk. lvtárban.)

X.

(A királynak a helytartó és a tanácsosok Budáról. Értesítik ő felségét, hogy Zápolya János a maga részére igyekszik elcsábítani a hajóhadat. 1529. máj. 9.)

Több hir utáu írják: »Venerat et Paulus Bakÿth cum certis Nazadistarum wayvodis, tametsi aderat aliquis modus, quo illo pecuniam habere posset, tamen ex quo non est in ea re juxta nostram sententiam aliqua adhuc facta conclusio, ille quoque discessit re infecta, nec audet amplius ad communitatem Nazadistarum se conferre. Quae quidem communitas adeo sollicitatur pollicitationibus, tam per Joannem Zapolyaÿ, quam etiam per Thurcos, ut timendum est, ne una dierum Turco vel Joanni Zapolyaÿ se conjungat, capitaneosque eorum simul cum familia captivos faciant, efficianturque hostes hujus regni, satis alioqui afflicti, praesertim autem Rasciani. Id si accidet, (quod tamen Deus procul avertat) ammittet Mattas Vra et naves et ingenia omnia, quibus ammissis, certum est Thurcos infra paucos dies huc Budam usque aduavigaturos, quoniam omnes fere Mattis Vrae servitores ac subditi, visa praesenti egestate, et quod illis ratione serviciorum suorum nulla solutio fieri potest, in dies alienantur.« — — — — — — — — — — — — —

(Eredetie czim nélkűl megvan a bécsi cs. és k. titk. lvtárban.)

XI.

(A király intézkedik a naszádosok követeléseinek legalább részleges törlesztése iránt. Lintz, 1529. máj. 16.)

A lap élén: Camerae Hungariae.

Ferdinandus etc.

Magce et egregii fideles dilecti. Cum necessitas ac regni istius nostri dispositio requirat, ut egregio Paulo Bakyth ac Nazadistis nostris de stipendiis suis tandem solutio fiat, nosque eandem quantum unquam fieri possit effectum obtinere velimus, eapropter vobis omni serio committimus, ut dicto Paulo et Nazadistis, si non in totum, saltem aliqua in parte providere debeatis, ipsumque Paulum vacuum recedere minime permittatis, ut adminiculo aliquo adjutus una cum Nazadistis servitiis nostris eo ferventius et promptius intendere possit.

Quantum vero referat, eisdem solutionem differri jam satis compertum habetis, idque citra regni damnificationem fieri non posse, quam nos ubique intercipere conamur. Nostram in praemissis seriosam executuri voluntatem. Datum Lintÿ 16. May 1529.

A lap szélén: Nadasdi vel Pempfflinger.

Ferdinandus etc.

Magce fidelis dilecte. Commisimus egregio Paulo Bakyth capitaneo Nazadistarum nostrorum, ut teneat exploratores, qui eum de rebus et occurrentiis Turcorum sedulo ac certo commonefaciant, ut autem rem tam necessariam et importantem defectu pecuniarum relinquere non cogatur: Tibi propterea seriose committimus, ut eidem Paulo de florenis centum Hungaricalibus quocumque possis modo ad hunc effectum provideri cures. Nostram in eo seriosam executurus voluntatem. Datum etc.

(Fogalmazvány a bécsi cs. és k. titkos levéltárban.)

XII.

(Királyi meghagyás ugyanazon tárgyban ugyanazokhoz. Lintz, 1529. máj. 16.)

A lap homlokán: Consilio Hungarico.

Ferdinandus etc.

Több rendelet után írja: »et tandem omni nixu contendatis egregio Paulo Bakyth et Nazadistis saltem in aliquo de stipendiis suis providere, ne omnino ope et auxilio nostro se destitutos esse suspicentur, praesertim cum non parum referat, iis rerum et temporum difficultatibus eorundem conservatio, qua ut nos meditari et juste perpendere non desinimus, ista eos quoque in ea parte diligenter intendere eamque, quantumcunque fieri possit, juvare decet. Nostram in eo seriosam executuri voluntatem. Datum Lintii 16. Maÿ 1529.«

(Fogalmazvány a bécsi cs. és kir. titkos levtárban.

XIII.

(A király felhivja Bakics Pált, hogy naszádosaival együtt az ő hüségében megmaradjon és János király csábitó igéreteire ne hallgasson. Igéri, hogy gondoskodni fog szolgálatainak illendő megjutalmazásáról. Bécs, 1529. máj. 16.)

A lap szélen: Paulo Bakyth.

Ferdinandus etc. — — — — — — — — — — — — — —

Több rendelet után írja: »Ne quid tamen interim nostrae erga te gratiae in praesens defuisse videamur, committimus eisdem consiliariis camerae nostrae, ut omnino curent omnique nixu contendant tibi et Nazadistis nostris, si non totaliter, pro parte tamen satis facere, neque vos vacua manu discedere permittant. Quod si praeter mentem nostram non faciant, aut facere nequeant, *nos ipsi de via et modo convenienti et necessario cogitabimus, idque tandem assequi studebimus, ut ope et auxilio nostro adjutus et quantumcunque fieri possit, provisus ad servitia nostra redire, eaque unacum ceteris fidelibus servitoribus nostris alacri animo continuare possis.* Nihil enim tibi imagineris gratiam et beneficentiam nostram tibi defuturam, sed certo tibi polliceare, nos et te et ceteros fideliter et bene nobis servientes, minime deserere velle. Quare te non usque adeo moveat parva haec rerum praesentium difficultas, cui cum dei auxilio in tempore occurremus, nec quicquam fidei habeas, aut Nazadistas vestros habere sinas, fictis et frivolis Johannis Scepusiensis pollicitationibus, quae quantum in se subsistant, aut hactenus fructificaverint liquido constat, et cum in ea sit sorte constitutus, ut se ipsum juvare nequeat, quomodo ditare poterit alios? Pro tua vero prudentia et rerum experientia satis colligere potes, etiam tibi fides sincera, quam nobis et debes et praestat inspirare potest, malis illius artibus et sacramentis nihil esse fidendum. Ceterum tibi committimus, ut quo possis modo congruo praefatos Nazadistas nostros in officio debito continere non cesses, atque ita confortare cures, ut clementiae nostrae respectum habere, seque fortunae meliori potius servare debeant, quam aliorum dictis aut persuasionibus noxiis credere, a quibus se postea nonnisi suo ipsorum malo possint absolvere. Parvam hanc solucionis suae moram, quae citra animi nostri voluntatem accidit, patienti animo laturi, cum brevi et iis et aliorum provisionibus providere studeamus — — — — — —«

(Fogalmazvány a bécsi cs. és k. titkos levéltárban.)

XIV.

(A budai helytartó és tanácsosok levele a királyhoz, melyben a naszádosok kielégitését sürgetik. 1529. jún. 10.)

(Az utóiratban áll:) Serenissime Rex. Restat et alia cura sane non exigua: solutio Nazadistarum. Nos omnia satis superque circumspeximus, sed nullum plane nec modum, nec rationem invenire possumus, unde hic illis satis fieri queat. Matti Vrae supplicamus, dignetur et huic incommodo providere, nam si stipendium eis non solvetur, simul omnes servitia Mattis Vrae deserent ac ad hostes desciscent. Addetur magnum pondus viribus illorum et tanta incommoda hinc sequentur, quam non facile his mederi poterit.

(3 pecséttel lezárt eredetie a bécsi cs. és k. titkos levtárban.)

XV.

(A budai helytartó és tanácsosok levele a királyhoz, melyben a naszádosok elpártolását helyezik kilátásba, ha hátralékaik ki nem fizettetnének. 1529. jún. 15.)

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Scripsimus ad omnes comitatus nomine Mattis Vrae ac eos hortati sumus, ut consideratis praesentibus periculis ad hujusmodi lucrum camerae triginta denarios addant. *Misimus etiam nuncios ad comitatum Tholnensem et de Baranya, ac ad oppida et possessiones citerioris ripae Danubii, ut quamprimum aliquod subsidium pro sua quisque facultate in solutionem Nazadistarum, qui ipsos praecipue tuentur, conferant.* Quid impetrare poterimus, ignoramus, sed et si totum impetrabimus, satis tamen futurum non est solutioni Nazadistarum ac tot et tantis, quae nos urgent necessitatibus. *Praeterea verendum est, ne antequam colligatur hujusmodi subsidium, Nazadistae ipsi, aut omnes, aut certe major pars a Matte Vra desciscat ac se hostibus Mattis Vrae adjungat.* Nam urgent nos dies et noctes, ut ipsis de stipendio provideamus, alioqui se discessuros. Matti Vrae iterum atque iterum supplicamus, quemadmodum et his diebus supplicavimus, ut aliquo pacto consulat provideatque, ne servitia Mattis Vrae cogantur deserere, quod foret profecto rebus Mattis Vrae valde incommodum. — — — — — — — — — —

(3 pecséttel ellátott eredetie a bécsi cs. és k. titkos levéltárban.)

XVI.

(Hoberdanácz János értesíti a királyt a szerb naszádosok hütlen elpártolásáról s Perényi Péter nagylelküségéről. Siklósvár, 1529. jún. 19.)

Külczím: Sacrae Matti stb.

Post perpetuorum fidelium servitiorum meorum humillimam recommendationem. Serenissime et potentissime princeps domine et domine mihi naturalis gratiosissime. *Nuper contigit, hoc est die decima octava Junii, Thurci venerunt cum magna multitudine navium per Danubium ibique, una cum Rascianis Nazadistis Mattis Vrae, fugaverunt omnes Hungaros Nazadistas, qui deo auxiliante omnes usque ad unum etiam cum Nazadis evaserunt, ipsi autem Raziani omnes se Thurcis subjicerunt.* Nunc autem meatus Danubii omnino devastant et comburunt. Hic autem nemo est, qui contra eos iret, sed omnes territi fugient; nam si nunc non venissem et spem illis non dedissem, una cum domino *Petro Perini* vel omnes se Thurcis subjicerent, vel quocumque in longinquas partes fugerent, nisi dnus Petrus Perini etiam non retinuisset istos Nazadistas propriis expensis suis, omnes relictis navibus exfugissent. Sed certissimum est, quod dominus Petrus Perini toto anno servit Majestati Vrae, et cum Mattas Vra subito gentes infra non miserit, istae partes omnes perient (*sic!*) ....., et si aliqua alia in Relesero (?) Matti Vrae rescribam, sed adhuc nondum fui in domo mea, adhuc de adventu Thurci nihil certi possum significare. Eidem Matti Vrae stb. Datum in Siklous die decima nona Junii 1529.

Eiusdem Vrae Serenitatis

fidelis
Joannes Hoberdanacz

(Eredetie a bécsi cs. és k. titk. levéltárban.)

XVII.

(A budai helytartó és a tanácsosok körülményesen leirják a királynak a szerb naszádosok átpártolásának esetét. 1529. jún. 22.)

Külczím: Sacrae Regiae Majestati dno nostro clementissimo.

Serenissime rex et dne dne clementissime. Post fidelium *stb.* Dedimus heri litteras ad Mattem Vram, quibus perscripsimus ea, quae de Nazadistis Mattis Vrae eorumque defectione rumore quodam intellexeramus. Nunc vero, certis edocti aucto-

ribus, rem qualiter acciderit, perscribendam Matti Vrae duximus, ne quicquam eam lateret. Res autem ipsa sic accidit. Nazadistae Mattis Vrae Rasciani a Matte Vra atque Nazadistis Hungaris defecerunt, et adhaeserunt Turcis. A quibus adjuti omnia navigia et ingenia bellica, praeter sex navigia, Nazadistis ipsis Hungaris ademerunt. Est quidem id damnosum rebus Mattis Vrae. Sed Nazadistae ipsi Hungari et eorum Wayvodae adhuc integri sunt, possuntque non magno labore redintegrari et refici substituique in illius colluvionis locum meliores etiam et magis strenui et quibus plus fidendum esset. Habet praeterea hic Mattas Vra plura navigia et ingenia, desunt solummodo pecuniae, sine quibus nihil effici potest, nec est modus aliquis, quo habere eas possemus, aut camerarii Mattis Vrae possent. Sine Nazadistis autem ipsis, desolatis jam fuga colonorum omnibus fere locis inferiorum partium regni usque ad duas has civitates Budensem et Pesthiensem, et his quoque timore perculsis, civitates ipsae salvae esse non poterunt, conabuntur enim Turci, adjunctis Rascianis Nazadistis, per Danubium ascendere et majora etiam quam intulerunt, subditis Mattis Vrae damna inferre. Quod ne fiat, supplicamus Matti Vrae pro Deo, dignetur ex sua clementia ad hoc opus tam necessarium de pecuniis sine mora providere, quibus Nazadistae ipsi et redintegrentur et augeantur, ut eorum praesidio, infra generalem expeditionem Mattis Vrae, hae civitates et haec loca ab hostium insultibus salva et secura esse possint. Nos nihil eorum, quae officii nostri sunt, praetermittimus, sed habendae pecuniae modum nullum habemus, nisi Mattas Vra opportune providerit. Id quod ut facere dignetur, eidem iterum atque iterum humillime supplicamus. Cui et servitutem nostram, regnique sui defensionem commendamus, eandem feliciter semper valere optantes. Datum Budae XXII. die mensis Junÿ anno domini M. D. XXIX.

Ejusdem Sacrae Mattis Vrae fideles et humillimi
servitores
Locumtenens et consiliarii.

(3 pecséttel lezárt eredetie a bécsi cs. és k. titkos levéltárban.)

XVIII.

(Báthory István nádor és helytartó ugyanazon tárgyban Ferdinand királyhoz. Buda, 1529. jún. 29.)

Külczim: Sacrae Regiae stb.

Auxit autem formidinem Nazadistarum Mattis Vrae casus et infortunium, licet ipsi pauperes Hungari sedecim navibus in fluvium Dravÿ, ut dicunt, evaserint. Supplico Matti Vrae, tanquam domino meo gratiosissimo, habeat rationem fidei religionisque christianae et maturet in hujus regni defensionem potenter advenire. Deinde perscripsi et nuper Matti Vrae, me ad omnia servitia obeunda paratum esse, et si id fieri, prout dignitas Mattis Vrae magistratusque mei status exposceret, non posset: supplico igitur Matti Vrae tanquam domino meo clementissimo, dignetur mihi significare ac informationem dare, quid hic sit in rebus Mattis Vrae mihi cum corpore aegro ac debili faciendum ac serviendum, ac quo in statu persistendum?

(Eredetie a bécsi cs. és k. titk. levéltárban.)

XIX.

(A király kegyelemleveleket állit ki a naszádosok és a szerb nép részére s megbízza az egri püspököt, hogy azokat az illetők közt kioszsza. München, 1530. jún. 12.)

Alap élén: Agriensi.

Ferdinandus etc.

Revde devote dilecte. Redditae sunt nobis litterae devotionis tuae de prima hujus mensis, quibus satis intelleximus, quae de Nazadistis Rascianis scripsit et de victoria, quam *Andreas Choron* contra equites abbatis Ticoniensis obtinuit, quae nobis grata fuere, ejusque in hoc operam fidem et consilium probamus. Cui denique acquiescentes, *litteras gratiae pro Nazadistis ac item alias similis gratiae nostrae testes ad Rascianos conscribi jussimus,* quas devotioni tuae ad praesens transmittimus, suas Nazadistis exhibendas ac suas etiam Rascianis mittendas. Cum quibus, quod reliquum est, devotio tua transiget et ad debitum finem perduci curabit, nosque de iis, quae tam in hoc, quam aliis negotiis emergent, sedulo et cito commonebit, nostram in eo bene gratam executura voluntatem. — Datum Monaci 12. Junÿ 1530.

(Fogalmazvány a bécsi cs. és kir. titk. levéltárban.)

XX.

(Ferdinand válaszol Bakics Pál titkos közleményeire a szerbek visszatérése dolgában. Stuttgart, 1531. szept. 17.)

A l a p é l é n: Bakyth.

Ferdinandus etc.

Egregie fidelis dilecte. Ex litteris tuis de sexta hujus datis clementer intelleximus, quae de Rascianis ad fidem et obedientiam nostram ituris secreto et fidenter ad nos scripsisti, nobisque placet id, quod ad bonum negotii istius effectum egisti. Tametsi autem nos quoque videamus, ex hac re et nobis et toti humanitati magnum et indubitatum commodum provenire posse, tamen cum res ipsa sit magni momenti et ardua, atque etiam sacram caesaream et catholicam Mattem dnum et fratrem nostrum charissimum nonnihil concernere queat, eandem etiam Matti suae, apud quem nos brevi Deo dante futuros esse confidimus, necessario communicabimus et tractabimus, et id quod utriusque nostrum judicio et consilio agendum esse videbitur, tibi statim significabimus. Interea tuum erit eosdem Rascianos in officio et proposito hoc suo, pioque et probabili opere continuando modis et verbis, quibus scis et potes melioribus intertenere et sub fide nostra eaque spe animare et fovere, quod hoc eorum institutum singulari gratia recognoscere eosque in eo neutiquam deserere, sed potius curare velimus, ut in brevi tempore de recto bonoque responso admoneantur, eo tamen debite cauto et proviso, ut totum hoc negotium intra se secretissime tenere, nullique mortalium aperire aut referre audeant, quod et nos pari vice faciemus, et ut per alios quoque fiat ordinabimus, nostram in eo benegratam executurus voluntatem. Datum Stutgardio 17. Septbris 1531.

(Fogalmazvány a bécsi cs. és k. titk. levéltárban.)

XXI.

(Bakics P. válasza a király levelére. Győr, 1531. okt. 7.)

K ü l c z i m: Serenissimo principi duo Ferdinando Dei gratia Romanorum, Germaniae, Hungariae et Bohemiae Regi, Archiduci Austriae etc. dno dno mihi clementissimo.

A szokásos bevezetés után irja: »Intellexi litteras Mattis Vrae Serenissimae ad me missas ratione Rascianorum, in quibus litteris Mattas Vra facillimam fecit relationem, et quod etiam cum potentissimo et invictissimo principe et imperatore,

fratre Mattis Vrae concluderit, super hoc negotio. Fortasse illud longum erit consilium. Videt Mattas Vra jam appropinquari hyemem, et si glacies erit in Danubio, tunc venire non poterunt. Et si etiam differtur hoc negotium ad futuram aestatem: quia si viderint exercitum et copias Turcorum, tunc vix venient et nolunt venire postea in fidelitatem Mattis Vrae. Credat Sacra Mattas Vra, quantum meae fuit possibilitatis, optimis verbis alleci et induxi eos, ut in servitium et fidelitatem Mattis Vrae venirent. Non sunt tamen pueri, ut tantummodo verbis tenerentur: deberent etiam alio modo provideri. Teneor ad id, ut ad scitum et intellectum Mattis Vrae darem. Quamvis certe magnis curis et laboribus induxeram eos in Mattem Vram, arbitrio est: si vult eos habere, aut non. Sed si Mattas Vra consideraret commodum christianitatis, prout prioribus litteris meis ad Mattem Vram datis significavi, daret meliorem, et optabiliorem relationem et informationem, quia verendum est, ut praetuli, si viderint caesaris copias, tunc vix venient.« — — — — — — — — — — — — Datum Jaurini septima mensis Octobris anno 1531. Eiusdem stb.

fidelis servitor
Paulus Bakyth.

(Eredetie a bécsi cs. és k. titk. levéltárban.)

XXII.

(*Bakics Pál jelentése Ferdinand királyhoz a szerémi szerbek szándékáról s hogy mikép lehetne azt megvalósítni. Győr, 1531. okt. 22.*)

Külczím: Serenissimo stb.

(Kihagyva a kihagyandókat.) »Deinde scripseram Matti Vrae de Rascianis Nazadistis prioribus meis litteris, sed nunc de aliis quoque possum scribere, ut qui in contigua terra sunt in Sirmio, qui venire vellent in fidelitatem Mattis Vrae, si eadem venire vellet, et ut venirent, parati essent. Sed hoc negotium ita effectum sortiri possit, ut dominis *Valentino Therek de Emyngh*, *Ludovico Pekry* ac mihi fieret solutio ad tria millia equorum, ac tandem, Mattas Vra ad illuc eundum pro illis daret copias suas navales et etiam Nazadistas, certe certe magnam copiam gentium de Sirimio adducere possem una cum dictis dominis: Valentino et Ludovico Pekry. Ita, quod cum illis regna Mattis Vrae firmiora essent cum illis, et quam diu illius magni Thurci insultum et impetum retardari possint.«

(Eredetie a bécsi cs. és k. titk. levtárban.)

XXIII.

(Ferdinand Bakics Pálnak, a fogoly szerb naszádosokkal való bánásmód tárgyában. 1536. szept. 30.)

A l a p é l é n : Paulo Bakyth.

Ferdinandus etc.

Egregie fidelis dilecte. Quod de quibusdam Nazadistis Rascianis ad nos perscripsisti, non videtur nobis consultum, ut illi postquam exploratores reperti fuerint, et ob id capti Jaurini in vinculis detineantur, jam dimitti debeant, sed ad aliquod tempus retineri, donec videri possit, si qui sint, qui pro eis ex Turcis intercedere velint. Potest enim facile fieri, quod Ampassa pro eliberatione eorum, si modo sunt alicujus conditionis, instantiam facturus sit. Quamobrem tibi committimus, ut ipsos adhuc illuc sive in custodia tua teneas, neque dimittas, nostram in eo expressam et omnimodo executurus voluntatem. Datum Villaci ultima Septembris 1536.

(Fogalmazvány a bécsi cs. és k. titk. levéltárban.)

XXIV.

(Thurzó a királynak, a naszádosok zsoldja tárgyában. Szempcz, 1537. febr. 20.)

K ü l c z í m : Sacratissimae stb.

Thurzó irja a királynak 1537. febr. 20. Szempczből a többi között: »Cum Nazadistis non potuit concordari, praeterita servitia postulantibus. Bonas autem monitiones nostras ita curant. Ut ne discedant a servitiis verendum sit, qui certe si hactenus servati et intertenti sunt, multo magis ad futurum Turcarum adventum sunt necessarii, quum non parva res sit nec parum momentum habere exercitatas qualescunque nauticas vires. Solutionis tamen horum certus modus non apparet, quum in quem finem sint proventus isti exigendi Mattas Vra bene videt. Dignetur me Mattas Vra de iis rebus gratiose informare, quemadmodum ii, qui in fide sunt, possunt interteneri.«

(Eredetie a bécsi cs. és k. titkos levtárban.)

XXV.

(Thurzó a királynak. A koldusbotra jutott naszádosok nem voltak hajlandók továbbra is megmaradni a király szolgálatában. Nem csak fizetésöket nem kapják, de még a király s a megyék adományát is elsikkasztja tőlök Török Bálint. Kéri a királyt, hogy kárpótolja öket birtokadományozás által. Szempcz, 1537. márcz. 1.)

Külczim: Sacratissimae stb.

Fidelium stb. Quod permanere in servitiis Mattis Vrae nolebant Nazadistae, ex prioribus meis et dominorum consiliariorum suorum litteris cognoscere potuit. Redacti sunt enim tot annorum expectatione prope ad mendicitatem. Quos cum turbato animo viderem et dicerentur necessitate adigi, ut servitia et solutionem quererent, ad me vocatos hoc pacto quietioris animi reddidi. Primum Mattas Vra pannum in valore quadringentorum florenorum dare Viennae illis jusserat, ex dica vero comitatus Zaladiensis flor. 600. Panni praedicti pars solum dimidia illis data est, ex comitatu Zaladiensi partem aliquam dicator Vrae Mattis exegit, reliquam et credo majorem Valentinus Therek abstulit, ut inde sperare nihil liceat. Recepi itaque me intercessurum apud Mattem Vram, ut ipsa designati panni residuam partem restituendam gratiose jubeat, pecuniamque, quae ex Zaladiensi comitatu persolvi non potest, aliunde persolvi, idque ad praeteritorum servitiorum rationem. Ceterum ne omnino spem deponant recuperandorum reliquorum debitorum, ut Mattas Vra totales possessiones Nezmeel, Almas et Fyzeÿthew, quas nunc Matthias Baronÿaÿ possidet, illis inscribat et obliget litteris suis mediantibus, ut illi posessiones praedictas tam diu tenere et proventus omnes percipere possint, donec posita ratione Mattas Vra aut priora istorum debita, aut bona aequivalentia dare et assignare poterit. Videtur Serenissime rex opera horum esse maxime necessaria, sive a trajectu Danubii arcendus sit Valentinus, sive turbandi conatis Nauticarum virium, quas adversarii habent et quibus [si?] victualia Strigoniensis arx vel aliarum partium intend.... (?) Si negligentur tam exercitati et tot annos servientes, vix alii horum loco poterunt haberi. Dignetur igitur Mattas Vra super praemissis horum negotiis litteras suas expediendas committere et ad me dirigere, idque intra quindecim dies, quos solos expectare isti Mattis Vrae responsum voluerunt (olvashatatlan).— — — — Ex Sempthe prima die Martii 1537.

fidelis servitor
Thurzo m. p.

(Eredetie a bécsi cs. és k. titkos levéltárban.)

XXVI.

(A helytartó és a tanácsosok a királynak Nagy-Szombatból, hogy a törökök és János király mentől nagyobb haderőt s 2000 fönyi naszádos csapatot igyekeznek összegyűjteni ellene, hogy a felsődunai részeket és Csallóközt megtámadhassák és prédálhassák. Ecsetelik az ország nyomorult hadi állapotát, a naszádosok helyzetét, kérve a királyt, hogy a vizi erőt annál inkább hozza jókarba, mert különben Esztergom és Komárom szintén veszélyeztetve lenne. 1537. máj. 4.)

Külczim: elveszett.

Sacratissima *stb.*

Fidelium *stb.* Potuit Mattas Vra intellexisse non solum ex litteris privatorum hominum, sed prope certa et omnium ore celebrata fama, qualiter Turcae et Joannis praefecti saedulo id agere intendent, ut quo possint majores vires nauticas contra ditionem Mattis Vrae expediant. Nos crebris rumoribus et omnino non vanis id accipimus, quod brevi navales copiae contra has partes venturae sunt, hucusque autem hoc obstisisse ajunt, quod duum millium numerum explere nondum potuissent. Omni tamen diligentia milites conquiruntur. Est etiam non incertus illorum conatus, ut naves plaustris impositas, supra Komaron flumini imponant, quo liberius insulam Sarlokewz vastent et occupent, atque inde Jaurinum usque et etiam remotius excurrant, quod si illis libere licebit, magno certe detrimento fideles Mattis Vrae Danubii accolae afficientur, ut ditionis suae occupationem taceamus, futurum procul dubio est, ut ex iis partibus nemo Viennam commeare, aut victualia comportare possit. Quare necesse est, ut Mattas Vra avertendis iis malis mature prospiciat, citra cujus gratiosam provisionem, non videmus quomodo resistere adversariorum viribus sese ad vim inferendam in dies attingentibus possit. Copiae namque terrestres prope nullae sunt, Nazadistae in eam egestatem redacti sunt, ut adversariorum ne persuasione et sollicitatione an extrema vitae necessitate coacti, ii qui potiores erant, discedere cogitarent, prout unus et alter jam discessit; reliqui partim spe injecta, partim metu retenti sunt, sed ultra hoc quod paucissimi, vix scilicet centum sunt, nullas naves habent, summa cum difficultate tres Nazadas refecerunt, sed tales et ita vetustate corruptas, ut uno mense usui esse nequeant. Multum certe ad retinendam hanc regionem defendendosque fideles faceret, si flumen hoc in potestate Mattis Vrae erit, alioquin et Komaron et Strigonium commeatibus destituetur. Dignetur igitur Mattas Vra gratiose providere, ne Nazadistae, hoc tem-

pore tam necessarii, navibus et necessaria provisione destituantur. Dabitur a nobis opera, ut si fieri possit, illi qui discesserunt revocentur, sed ea provisione esset opus, quae ad augendum et conscribendum nauticorum militum numerum faceret; paucis enim resistere multitudini vix poterimus.

(Eredetie a bécsi cs. és k. titkos levéltárban.)

XXVII.

(*Pereghi Albert, pécsi prépost és kamara praefectus, Erdöhegyi Benedek naszádos kapitánynyal Prágába érkezik a királynál leendö kihallgatásra. Azonban nem találván már Prágában ö felségét, utána ír, hogy naszádosai egytöl-egyig mindnyájan kiléptek a szolgálatból s csak nagy nehezen voltak rávehetök, hogy még 25 napig maradjanak. E meghatározott idöböl 13 nap már letelvén, kérik a királyt, gondoskodjék a naszádosok zsoldjáról. Prága, 1537. júl. 17.*)

Külczím: Sacratissimae *stb.*

Sacratissime Rex domine domine clementissime.

Humillimam servitutis commendationem. Heri sub ea fere hora hunc appuli, qua Mattas Vra hinc discessit, subsequebar eam, unacum *Benedicto Erdewchegÿ*, qui in negotio Nazadistarum venit, ni equi nostri minimum fuissent defatigati; venimus autem per currum, ne autem longius protraheretur mea expeditio, interimve dominorum consiliariorum cognosceret nunciata, quo Mattas Vra redibit, ea ego scripta, reservatis particularibus quibusdam ad foelicem Mattis Vrae adventum, ad eam misi, quo per ocium dignetur perlegere et de responso gratiose dando cogitare. Ceterum Nazadistae solutionis defectu discedebant ad unum omnes a servitio Mattis Vrae, neque precibus dominorum flecti potuerunt, vix tandem effecimus, ut remanebunt infra viginti quinque dies, quibus Erdewhegÿ redire ad eos debebit, ex illis enim praeteriere jam dies ferme tredecim. Haec Mattis Vrae antequam redeat, significare non malum esse duxi. Eandem Deus Opt. Max. conservet incolumem et reducat. Datum Pragae 17. Julii anno 1537.

Ejusdem Sacratissimae *stb.*

servitor
Albertus praepositus.

(Eredetie a bécsi cs. és k. titkos levéltárban.)

XXVIII.

(A király Serényi Ferencz kamarai tanácsosnak, a naszádosok fizetése tárgyában. Bécs, 1537. Mindszent utáni szombaton.)

(Külczim: Egregio Francisco Serÿenÿ. Consiliario Camere nostre, fideli dilecto.)

Ferdinandus Diuina fauente clemencia Ro. Hungar. Bohemie etc. Rex. Egregie fidelis dilecte. Commisimus Locumtenen. nro. vt negocium presentis contribucionis et subsidÿ nostri, ubique administrari et exigi faciat, ut ex ea pecunia qprimum solucio *Nazadistarum* fieri possit. Itaque tibi mandamus. vt tu quoque sedulo vrgeas, ipsum Locumtenen. instareque debeas. vt absque aliqua mora, omnes restantie administrentur, ipsique Nazadiste qprimum expediantur. Capitaneus autem Nazadistarum Egregius *Benedictus Erdewheÿÿ* postulat a nobis per supplicationem, quam putibus inclusam ad te misimus, vt ordinacionem nostram cum eo in Regestum notari faceremus. Id ergo vt facias, tibi mandamus. secus ne feceris. Datum Vienne Sabbato post festum oium. Sanctorum. Anno Dni. Millmo Quingesimo Tricesimo Septimo. Ferdinandus m. p. Wÿlakÿ.

(Magy. orsz. levtr. Ben. resol.)

XXIX.

(Gerendy Miklós és Pereghy Albert jelentése Lasky Jeromos naszádos főkapitányhoz, a naszádos gyülések eredményéről s a naszádosok kívánalmairól. Pozsony, 1538. máj. 11.)

Külczim: Magnifico domino Hieronimo Lasky palatino Syradiensi, supremo capitaneo navalis exercitus regiae Mattis etc. domino et amico nobis honorando.

Magnifice domine et amice nobis honorande. Salutem et nostram commendationem. Quemadmodum Magca Dnatio Vra quinta hujus discedens hinc oratos nos habuit, capitaneum et vajvodas nazadistarum huc convocaramus: quibuscum postea egimus juxta eam instructionem, qṫam hic Do Vra Magca reliquerat, sed quum dicerent se inconsultis aliis fratribus eorum commilitonibus nil certi respondere nobis posse; quererentur insuper de nimia eorum inopia, in quam in fide Mattis Regiae, dni nri clemmi longo solutionis defectu redacti fuissent: visum fuit nobis fore consultius, unum ex dominis consiliariis camerae ad eos mittere, coramque de omnibus cum ipsis tractare. Miseramus itaque sine mora egregium dnum Franciscum

de Kysseriew, magrum rationum regiae Mattis, qui cum ipsis aliud concludere non potuit, quam ut antequam in militiam ingrediantur, petunt regiam Mattem ipsis persolvi, integrum dimidium debitorum illorum, quibus ad vetera servitia eis debet, quod quemadmodum ex rationibus eorum elicere potuimus, tres mille florenos Hungaricos et amplius aliquanto faciunt. Nam integra summa debiti extendit se ultra sex mille florenos, de reliqua autem solutione eis, ad nova servitia facienda sunt bene contenti. Verum ad reliquum quoque dimidium debitorum, quoad eis satisfactio impendetur, certam assecurationem in bonis quibusdam expetunt, in qua facile (ut ipsi significant) conficienda hunc dant modum: est oppidum quoddam ad littus fluminis Wag, qui tandem influit Danubium non longe hic situm, cui nomen est Sellye, pertinens ad praeposituram ecclesiae Thwrocensis, quam unacum hoc oppido ex praepositi cessione, in annua pensione trecentorum florenorum statis diebus et loco facienda dnus Franciscus de Rewa etc. tenet, cui quia alia quoque bona tum ex donatione regia, tum vero ex ipsa praepositura Thwrocensi in eodem comitatu suppetant: orant oppidum ipsum cum pertinentiis eis per Mattem Regiam pro reliqua dimidia debitorum parte dari et inscribi. Ad quod eis cedendum quo citius inclinari dnus Rewaÿ possit, offerunt se ex hoc ipso oppido et pertinentiis ejusdem totam eam pensionem praeposito soluturos, quam singulis quibusque annis pro integra praepositura dnus Reway solvere tenetur. Cui nihilominus reliqua et potiora bona ejusdem praeposituraе, sublata pensionis obligatione, libera manebunt. Quantum vero adtinet ad mille Nazadistas conscribendos, dicunt eis ordinationem ad mille et centum homines factam esse, quos absque mora, hoc est, in una hebdomada convocare et in ordinem locare pollicentur, modo ne desit pecunia, quibus id fieri debeat, offerendo ad plures etiam se conscribendos, si placuerit. Ad Petrum autem et Michaelem Bakyth eadem die litteras Regiae Mattis, quo Do Vra Magca hinc abivit misimus, responsum tamen in hunc diem non habuimus, si quod dederit curabitur a nobis diligenter illud quoque sine mora dirigere ad Vram Magcam Dnem, quam optamus valere incolumem. Datum Posony 11. Mai anno domini 1538.

Nicolaus de Gherend t. r. (thesaurarius)
servitor Albertus de Pereg
praepositus etc. Camerae regiae Mattis
praefectus.

(Két pecséttel ellátott eredetie a bécsi cs. és k. titk. levtárban.)

XXX.

(Év nélküli levéltöredék, melyben ajánltatik a királynak, hogy a naszádosokat elégítse ki, nehogy eltávozzanak, mert a jelen körülmények közt nem lehetne annyi embert nélkülözni. 1538.)

Ceterum potuit Mattas Vra intelligere ex multis supplicationibus Nazadistarum, in quanta illi egestate laborent. Supplicamus et nos idcirco: dignetur Mattas Vra alicunde eis facere provisionem, qua se honeste possint sustentare. Verendum est enim, ne urgente extrema necessitate deserant Mattis Vrae servitia, quod eidem denique in maximum incommodum redundaret, quandoquidem hominibus hisce Mattas Vra hoc tempore non facile potest carere.

(A bécsi cs. és k. titk. levéltárban.)

XXXI.

(A király kielégíti a naszádosok kapitányát és vajdáit kincstári jarak átengedésével. Bécs, 1538.)

Nos Ferdinandus ect. Recognoscimus per presentes Ltras. nostras, quod nos posita racione et computu cum fidelibus nostris egregio *Benedicto Erdewchegÿj* Capitaneo, ac strenuis et agilibus viris *Ambrosio Fogas*, *Johanne Porkolab*, *Petro Nagy*, *Johanne Othacz*, *Michaele Was*, *Johanne Thoth*, *Laurentio Kowach*, *Andrea Nÿalabycz*, *Nicolao Balogh*, *Gregorio Waÿda de Darwa*, *Wolfgango Waÿda*, *Blasio Istenatta*, *Blasio Bornemÿza* et *Martino Botha*, waÿwodis Nazadistarum nostrorum, eisdem ratione seruiciorum a die Dominico palmarum Anni Domini Millesimi quingentesimi tricesimi tercÿ in hunc presentem Annum fideliter exhibitorum, remansimus debitores sex mille ducentis nonaginta tribus flor. denarÿs viginti, preterea prefato *Laurentio Horwath* waÿwode prima die mensis Marcÿ anni tricesimi quinti ad servitia nra. assumpto, privatamque ab alÿs waÿvodis rationem habente, ducentis quadraginta tribus flor. et denarÿs sexaginta nouem. Volentes ideo eosdem waÿvodas nostros de secura rehabicione, et tantis huiusmodi pecunie certo aliquo in loco securos reddere, duximus eisdem possessiones nostras *Almas*, *Nezmel* et *Fÿzekthew* uocatas, alias ad arcem nostram Comaromien. pertinen. pro prescripta summa sex mille ducentorum nonaginta trium flor. et denar. sexaginta novem. inscribendas, dandas, et tamdiu simul

cum omnibus redditibus et utilitatibus per eos tenendas et possidendas, quoad eisdem, de pscripta integra summa fuerit satisfactum. Quas quidem possessiones, cum primum fieri poterit, de manibus adversariorum, ubi nunc existunt liberatas, prefatis Capitaneo, ceterisque waÿvodis nostris, adproxime venturum festum penthecosthes reddimus et restituemus. Verum, quia sunt plures ex ipsis, qui post rescriptum Annum tricesimi tercÿ ad servicia nostra sunt conducti, ideo tempore solutionis debiti nostri, subducta bona racione, quisque pro sue ordinacionis modo, suam partem ex ipsa pecunia capere debebit. In usus tamen et percepcionis fructus dictarum possessionum *Almas. Nezmel, Fyzekthew*, ne inter ipsos controversia possit suboriri in futurum, volumus et pntibus decernimus, vt in percipiendis redditibus et quibusuis fructibus, alÿsque emolumentis omnibus earundem possessionum, equaliter vtantur, eos percipiant et inter se dividant, colonosque taxis extraordinarÿs et alÿs inconsvetis servicÿs, vel oneribus nullo vnqu. tempore impediant, quin pocius quisque studeat pro sua virili tueri, et numerum eorum augere. Immo inscribimus, damus et decernimus harum vigore et testimonio presencium median. Datum Vienne feria secunda proxima post festum Beati Andree apostoli Anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo octavo. Regnorum nostrorum Romani octavo, Aliorum vero duodecimo.

(*Magyar orsz. levtr.* Benign. resol.)

XXXII.

(Anna királyné levele Albert pécsi prépost és kamarai praefectushoz, melyben tudatja, hogy a királyi dunai hajóhad a háborúra felkészülvén, szükségesnek látja két naszád-építömestert Bécsbe rendelni, hogy az ottani hajógyárban a hadihajó-építésnél segédkezzenek. Bécs, 1540. febr. 13.)

Anna dei gra. Romanorum Hungarie Bohemie etc. Honorabilis deuote ect. Quandoquidem consultum est opere pcim. nobis Consiliarÿsque nostris visum est, *Classem* hanc nostram ad primum quodqu. tempus paratam et instructam reddere, vt tandem ingruente necessitate ad resistendum hostium viribus et conatibus haberi et militibus vsui esse nostris possit: Tibi itaque gratiose mandamus et precipimus, vti absque mora statim duos homines Nazadistas, qui ad instruendas predictas Naues apti idoneique sint, quorumque Consilio et opera vti possimus, huc mandes et expedias. Nostram in eo benegratam

omnimodamque exequturus voluntatem. Datum in Civitate Vienna die XIII. Mensis Februarÿ Anno Domini M. D. XXXX.

(Magy. orsz. levtr. Ben. resol.)

XXXIII.

(Thurzó Elek levele I. Ferdinandhoz, melyben értesíti Erdőhegyi Benedek gyönge egészségi állapotáról s kéri alkapitányi minőségben Révay Istvánt kinevezni mellé, öt egyszersmind ősi szokás szerint könnyü lovassággal is ellátni. Synthavia. 1540. szept. 30.)

Külczim: Sacratissimae stb.

Sacratissima stb.

Fidelium servitiorum meorum humillima commendatione praemissa. Instructura est Mattas Vra navalem exercitum, qui capitaneo indiget. Est quidem nunc Nazadistarum capitaneus egregius *Benedictus Erdehegy.* homo non ineptus, verum aegritudine pedum plerumque ita laborans, ut et sibi ipsi et aliis inutilis videatur. Is invaliditatis suae conscius, rogavit me, ut aliquem sibi collegam virum idoneum adjungerem, et rogavit nominatim egregium *Stephanum de Rewa*, hominem in hoc genere militiae et officio isto jam antea saepius versatum, quem ego Mattis Vrae nomine requisiui et adhortatus sum, ut hanc capitaneatus provinciam quoad dimidiam partem susciperet, quod et facturum illum credo, cupit enim Matti Vrae inservire. Verum solebant superiores principes, officialibus hujusmodi certum etiam equitum numerum assignare, ut instar Capitaneorum aliorum levis armaturae ordinem certum haberent, quo per terras flumini proximas ea possent curare, quae ad nauticos milites sive exponendos, sive recipiendos et alias occurrentias rerum pertinere viderent, prout et iste Benedictus Erdehegÿ habuit et habet. Itaque Matti Vrae supplico, dignetur praefatum Stephanum de Rewa ad ipsam dimidiam partem officii capitaneatus Nazadistarum non solum acceptare, sed etiam pro veteri consvetudine et prout etiam necessitas requirit, ordinem constituere certorum equitum levis armaturae. Sunt hoc genus equites Matti Vrae pernecessarii, sicuti et navales copias et equites pro praesentibus conatibus suis debebit augere. Matti Vrae fidelia mea servitia recommendo. Synthaviae ultima Septembris 1540.

E. M. V. S. fidelis servitor.
Alexius Thurzo.

(Eredetie a bécsi cs. és k. titk. levéltárban.)

XXXIV.

(Mandatum ut quattuordecem Waÿwodis Nazadistarum annua provisio persolvatur. 1548. aug. 9.)

Ferdinandus. Fidelibus nris. venerabili et egregÿs Camere nre. hungar. Consiliar. salutem et gram. Fideles nri. Waÿwode Nazadistarum nostror. in oppido *Sellye* commoran. questi sunt Mati. Nre., quomodo vos *annuam assignationem* nram., ipsis per nos durante nro. beneplacito constitutam, nondum exoluissetis. Propter quod non mediocres jam fecissent et in dies facerent expensas. Supplicant nobis humiliter, vt eisdem superinde graciose providere dignaremur. Fidelitati igr. vre. harum serie firmiter committimus, quatenus dictam assignationem nostram predictis Waÿwodis Nazadistarum nostrorum a nobis constitutam, posita primum cum eisdem de ptorum. annorum salario iusta ratione, eisdem durante vt premissum est beneplacito nro., singulis annis exoluere, et quicquid seruandum tempus illis solveritis, acceptis ab eis lris. quietan. ad tergum harum lrarum. nrarum. adscribere debeatis et teneamini, secus non facturi. Presentibus perlectis exhiben. restitutis. Datum Vienne nona die mensis Augusti. Anno Domini Millesimo quingentesimo, quadragesimo octavo. Ferdinandus, m. p. Nicolaus Olahus E. Zagrabien.

(Magy. orsz. levtr. Ben. resol.)

XXXV.

(Constitutio Salarÿ octo Waÿwodarum Nazadistarum in Comarom comorantium. 1548. aug. 14.)

Ferdinandus ect. Fidelibus nris. Venerabilibus et Egregÿs Camere nre. hungar. Consiliar. Salutem et gram. Quum nos in anno dni. Millesimo quingentesimo quadragesimo quinto, proxime preterito, fidelibus nris. *Petro Horwath, Petro Zankowÿth, Nicolao Milowanowÿth, Emerico Dokaÿ. Joanni Horwath, Petro Borhÿ, Sebastiano Waÿda* et *Laurentio Wÿlakÿ*, Waÿwodis Nazadistarum nrorum Comaromÿ degen. pro fidelibus ipsorum seruitÿs, singulis annis, cuilibet eorum singulos *quadraginta flor. et vnam vestem* ipsis convenien. ex proventibus istius Camere nre. per vos *durante beneplacito* nro. dari et persolvi iusseramus; velimusque nunc quoque, consyderatis fidelibus servitÿs ipsorum, huiusmodi assignationem nram., per vos eisdem exolvi: Fidelitati vre. harum serie firmiter committimus

et mandamus, quatenus predictam assignationem nram. predictis Waÿwodis nris. vnicuique eorum quadraginta flor. et vestem convenien. singulis annis, durante, vt premissum est. beneplacito nro. ex proventibus istius Camere nre., reddere et persolvere, et quicquid ferendum tempus eisdem dederitis, acceptis ab eisdem superinde lris. quiettan. ad tergum prtium. lrarum adscribere. et adnotare debeatis et teneamini. Secus non facturi. Pntibus perlectis exhiben. restitutis. Datum Vienne decima quarta die mensis Augusti Anno Dni. Millesimo quingentesimo quadragesimo octavo. Ferdinandus, m. p. Nicolaus Olahus, E. Zagrabien. [1])

(Magy. orsz. levtr. Ben. resol.)

XXXVI.

(*A király-naszádosok fölmentetnek a harminczadok és vámok fizetése alól. Bécs, 1548. decz. 28.*)

Ferdinandus etc. Fidelibus nostris Spectabilibus et Magnificis, Egregÿs Comitibus, Capitaneis, Castellanis, item Tricesimatoribus, Theloneatoribus ac vectigalium quorumcunque exactoribus, et eorum vicegerentibus, nec non Prudentibus et Circumspectis Magro. Civium, Judicibus et Juratis, civibus civitatum, oppidorum et villarum, vbilibet in Regno nostro Hungarie, tam in terris et in aquis constitutis, subditis nostris, salutem et gram. Ex querelis fidelium nostrorum Waÿwodarum Nazadistarum intelleximus valde displicenter, quod quamuis nos in Anno Dni Millesimo quingentesimo tricesimo quinto proxime preterito, tum ad supplicationem fidelium regnicolarum nostrorum tunc Posonÿ congregatorum, tum vero consideratis fidelibus seruitÿs eorundem Waÿwodarum nostrorum nobis et Sacre istius Regni nostri Hungarie Corone exhibitis, id eisdem concesserimus, vt de rebus et mercibus eorum nullam tricesimam, nullumue tributum solvere deberent: tamen essent plerique inter vos, qui hanc nram gratam annuentiam tum pro bonis et fidelibus servitÿs eorum, tum ad supplicationem fidelium prefatorum Regnicolarum nostrorum per nos eisdem factam, *observare nollent*, quod nos a nemine ferre volentes, fidelitati vestre et vestrum cuilibet harum serie *sub poena indignationis nostre* et privationis tricesime ac thelonei sui committimus et mandamus firmissime, vt prescriptam annuentiam nram. dictis Waÿwodis et Nazadistis nostris vbi-

[1]) E rendeletet ismételnie kellett a királynak.

que observare debeatis, nec quicqu. tributi de mercibus et rebus eorum, cuiusuis generis existant, exigere et vestros exigi facere audeatis. Secus *poena sub premissa* non facturi. Presentibus perlectis exhiben. restitutis. Datum Vienne vigesima octava Decembr. Anno Domini Millesimo quingentesimo quadragesimo octavo. Ferdinandus, mp. Nicolaus Olahus E. Agriensis.

(Magy. orsz. levtr. Ben. resol.)

XXXVII.

(Tarnóczy András király-naszádos kapitánynak elengedtetik 50 magyar forintnyi kincstári adóssága. Prága, 1549. aug. 26.)

Ferdinandus, ect. Venerabiles ac Egregÿ fideles dilecti. Cum nobis fidelis noster *Andreas Tharnoczy* Nazadistarum nrum. Capitaneus humiliter significaverit. nuper cum a nobis ad Bassam Budensem missus esset, ipsi a vobis pro expensis huiusmodi itineris quinquaginta florenos hungaricales in moneta commodato datos fuisse, qua eciam de causa lras. suas obligatorias vobis dedisset, volumus et committimus vobis, vt eidem Tharnoczÿ eiusmodi obligacionem iterum restituatis et de eo ipsum liberum reddatis. Et quoniam eundem Tharnoczÿ iam denuo ac iterum illuc Budam cum mandatis ire ac proficisci iussimus expedivimusque, volumus etiam, vt eidem necessarias expensas ad eam ipsam profectionem assignetis. Quod autem ad eas expensas, quas huc eundo, ac ad vos iterum redeundo fecit attinet, de illis in curia nra. Regia hic satisfactum illi est, quod vos latere noluimus. Nram. in eo executuri voluntatem. Datum in Arce nra. Regia Pragae, die vigesima sexta Augusti. Anno Dni. Millesimo quingentesimo quadragesimo nono, Regnorum nostr. Romani XIX., alior. vero XXIII. Ferdinandus, m. p. Ad mandatum Dni. Regis proprium Philippus Breÿnner. Melchior v. Hoberkh.

(Magy. orsz. levtr. Ben. resol.)

XXXVIII.

(A pozsonyi kir. kamara ülési jegyzőkönyve 1550. évi júl. 12-dikéről, a naszádosok követelése tárgyában.)

Octo Waÿwodis Nazadistarum Regie Mttis a decima quarta Augusti Anni 1548, quo die emanate sunt Creae. Mttis.

ad unum Annum debuerunt habere per florenos quadraginta singuli. facien. flor. 320. Sed unus ex eis Laurencius Wÿlakÿ discessit, et sic septem Waÿwodis per Annum cedunt flor. 280. Ab eodem autem die 14. Augusti Anni 1548. usque 14. Augusti 1550. ubi intercedunt Anni tres ad singulos Annos floren. 280. computan., dempta vestitura cedunt flor. 840. — *Solutio:* Anno 1548. in Camera habuerunt flor., 103; Anno 1549. in Camera habuerunt flor. 324; Anno 1550. in Camera habuerunt flor. 254. *Summa solutionis* flor. 681. Et sic restabant solven. flor. 159, qui sunt eis pro completione trium Annorum persoluti ad manus Joannis Horwath et Petri Borhi sociosque suor. flor. 159. — Postea pro integra satisfactione istorum Waÿwodarum a 14. die Augusti Anni presentis facta est solutio eisdem Posonÿ in Camera die prima Mensis Octobris, et dati in panno et pecunia floreni centum et quinque. Igitur hoc Anno nihil postulare poterunt.

(Magy. orsz. levtr.)

XXXIX.

(Ferdinand király Thurzó Ferencz kamara-praefectusnak, hogy három naszádos vajda Szolnokra küldessék az ottani naszádok vezényletére. Bécs, 1551. ápr. 7.

Ferdinandus, ect. Venerabiles ac Egregÿ, ect. Cum necessitas nra. et Arcis nrae. Zolnok postulet, vt tres Waÿwode illuc quamprimum destinentur, committimus vobis, vt ex istis Waÿwodis. qui a nobis annuam intertencionem habent, et in Sellÿe aut alibi morantur, tres peritos et industres Waÿwodas, quoad eius fieri potest cicius, illuc destinetis. *Jam enim Naues, quibus vtuntur, in Maromarusio* parantur, et quamprimum ad *Zolnok* perducentur, facturi in eo nram. omnimodam voluntatem. Datum in Civitate nra. Vienna vigesima septima die mensis Aprilis Anno M. quinquagesimo primo, Regnorum nrum. Romani XXI. alior. vero. XXV. Ferdinandus, m. p. Ad mandatum Dni Regis proprium Philippus Breÿnner. Erasmus v. Gera.

(Magy. orsz. levtr. Ben. resol.)

XL.

(*Ut Waÿwodae tres cum decurionibus et remigibus mittantur ad Zolnok et vt negotium wigiles iuxta priorem commissionem curet. 1551. máj. 8.*)

Ferdinandus ect. Ro. Venerab.ac Egregÿ ect. Accepimus binas lras. vras. in negotio Waÿwodar. ad Arcem nostram *Zolnok* destinandorum tum etiam ratione Arcis *Wigles* vigesima Aprilis nuper elapsa et tercia pntis. mensis ad nos scriptas, quibus ÿsdem de rebus vlterius imformari cupitis. Volumus itaque, vt tres istos Waÿwodas Sellien. adhuc quidem et qprimum expediatis, ac unicuique ipsor. binos Decuriones addetis. Parebunt autem illic imperio Capitanei *Francisci Zay*, et illius etiam, quem illi adiuncturi simus. Solutionem eam ac tantam, quanta alÿs Waÿwodis ac decurionibus dari solita est, a Magistro Solutionum *nostrar. Campestrium* illic percepturi. Debetis etiam Remiges conducere, ac vnacum ipsis, quanto cicius fieri potest, illuc ad Zolnok mittere, atque vt eo pertingant, tum Waÿwodis, tum etiam Decurionibus et Remigibus solutionem aliquam facere. Consignetis etiam illis lras. ad predictum Capitaneum in Zolnok, quibus eum de hac ordinatione nra. et q. illor.homin. vti possit, quantum etiam pecuniar. illis a vobis numeratum sit, cerciores reddatis, vt in reliqua solutione hoc ipsum deduci possit.

Caeterum quod ad negotium Arcis *Wÿgles* attinet, jam pridem *Joannes Pethew* hinc discessit, quare juxta priora mandata nra. vos curabitis et conficietis negocium, quod nobis in pncia. rescribendum esse duximus, Nostram in ÿs omnibus expressam et clementem executur. voluntatem. Datum in Civitate nra. Vienna, octaua die mensis maÿ, Anno M. D. LI. Ferdinandus, m. p. Ad mandatum Dni Regis proprium Philippus Breÿnner.

(Magy. orsz. levtr. Ben. resol.)

TARTALOM.

Előszó.

Lap

A hazánk nagyobb folyóin, nevezetesen a Dunán szerepelt hajóhadak, a magyar hajós népek, a király-naszádosok és a későbbi sajkások még nincsenek a magyar történetirodalomban figyelemre méltatva, noha a magyar hadrendszernek már első európai alakulása idejében tért foglalnak hadseregünknél. A hadtudomány külföldi képviselői is legföljebb csak a XVI. századtól kezdve ismerik némiképen vizi hadakozásunkat 5

Magyarország vizi hadrendszerének kora. Egyidős az az ezeréves magyar államban a magyar királysággal 6

A vizi hadakozás hazánk nagyobb folyóin nem magyar eredetű, s nem is nemzeti találmány. A dunai hajóhadak létezése a legrégibb időkben. A magyar királyi hajósok. A magyar király-naszádosok. A sajkások. Az úttörő kezdet nehézségei. 8

A munka tervezete és felosztása 14

I.

Római és népvándorláskori hajóhadak a Dunán.

A Duna jelentősége emlékeinkben. Már a hitregék korszakában hajókkal van a Duna benépesítve. A história embere már az őshajdanban értett ahhoz, hogyan kell a folyókon feltolakodó ellenséget visszaszorítani, vagy a békés szomszédokkal barátságos vizi közlekedést fentartani. A római dunai municipiumok és castrumok. Az ezekre vigyázó dunai hajóhadak. A római hadi hajók állomáshelyei, felső-, közép- és alsó-dunai osztályai. Az erdélyi római hajóhad. A római dunai hajóhad erőssége 19

Nincs adatunk rá, hogy elődeink Ázsiában valaha vizi harczot vívtak volna. A húnok és egyéb barbárok római hajókon kelnek át a Dunán. A 451. év jelzi azon határvonalat, melyen túl az európai hún had vizi eszközöket is kezd hódítási útjain használni. Attila hajógyára a hercyni őserdőkben. Szárazföldi áthajózások. Hajókat csak a Rajnán használ Attila. A tizenegyezer Orsolyaszűz legendája. Az Attila halála után Európába özönlött barbár népek sem értenek a vizi harczmódhoz. Mikor szükségök van hajókra, elszedik a rómaiak és szövetségeseik járóműveit. Zabergán hún király nádból készült hajóinak tengeri csatája Justinian császár gályáival a thrácziai Chersonesus miatt. Baján hún hajóhada a

Lap.
Dunán és Száván. Sirmium elfoglalása a húnok által. A hún hajóhad további szolgálatai. Baján utódainak hajóhada, a hún-avar dunai hajóhad. A saracénok és frankok hajóhada a Dunán. Nagy Károly csatornázási terve a Dunán és a Rajnán 28
Árpád magyarjait kényszerítik az európai érintkezések vizi hadi eszközök beszerzésére. A Dunán görög hajókat használnak a magyar csapatok a bolgárok ellen s vizi ütközetben győzedelmeskednek. Azonban ben az új hazában, a honfoglalás alkalmával, sehol sem találjuk őseinket vizi harczban elfoglalva. Mindenütt a pusztai népek egyszerű fegyvereit használják, lóháton és úsztatva, réveknél kelnek át a vizeken. De a X. századbeli hóditó kirándulásaik és vivott harczaik alkalmával európai igények szerint szerelik fel magokat, kiegészitvén seregöket zsoldba szerződtetett, vagy hatalommal eltulajdonított hajósereggel is 32

II.

Királyi hajós nép. Király-naszádosok. Dunai hajóhadak részvéte a magyar nemzet hadjárataiban Szent-Istvántól a mohácsi vészig.

Géza vezér és I. István király uralkodása alatt lényeges fordulópont áll be a nyugat befolyása alá került magyar nemzeti hadrendszerben. A királyi sereg felállitása. A királyi hadhoz tartoznak a folyammenti vidékeken lakó hajós népek is. Az ősi hajós telepeknek honvédelmi czélokra berendezését I. István eszközli. 1030-ban II. Konrádnak ellentáll a Dunán hajóhadával. A bosnyákok, szerbek és oláhok ellen is hajóhadat vezet az Al-Dunára. A királyi vitézszolgákat, köztök a királyi hajós népet, szabadságokkal és nemességgel ruházza fel. 1042-ben a magyar hajóhadat már egészen határozottan említik a történeti források. Az 1051. évi német dunai hajóhadnak balesete Győrnél és Pozsonynál. A magyar királyi hajóhad vizi ütközete a görög és bolgár dunai hajóhaddal Nándorfehérvárnál 1072-ben. 1129-ben szerencsétlenség éri a magyar dunai hajóhadat 38
Ezentúl évtizedeken át hallgatással mellőzi a történelem a magyarok hajóhadát. A dunai hajóhad nélkülözése miatt temérdek kár éri az országot. 32 év után, vagyis 1162-ben, III. István újra föléleszti a magyar dunai hajóhadat. Ezen hajóraj megy a trónkövetelő IV. István és a görög had kiűzésére, a Szerémség és Bácsmegye fölszabaditására. Mánuel görög császár az oroszokkal és más dunai hatalmakkal meg Fridrik császárral szövetkezik, hogy a magyarokat és dunai hajóhadukat megsemmisítse. 1164-ben csakugyan elpusztúl III. Istvánnak hajóhada 40
1189-ben Fridrik császár jelentékeny dunai hajóhaddal ajándékozza meg III. Béla királyunkat. De e hajóhadnak sorsát homály borítja. IV. Béla sem hagyja figyelmén kivül a vizi hadműködést. Növelé a királyi had tekintélyét és erejét, a Dunán fekvő és hadilag fontos várakat, városokat és azok urait, polgárait gazdag királyi adományokkal és szabadságokkal látja el, kötelezvén őket a Duna erősitésére. A Jánosvitézekkel szerződésre lép, hogy az Aluta és a Duna közti országrészt vizvédelmi eszközökkel megerősítse. I. Károlynak egy 1336. évi okmánya, mely a királyi hajós népek, hajós telepek, hajós társaságok akkori létezését kétségkivülivé teszi 46
A szükséges hajómennyiségnek beszerzése, de magának a hajóanyagnak korszerűbb szervezése is Nagy Lajos idejére maradt. Nagy Lajos

Lap

az Al-Duna védrendszerét erős hajóraj felállításával erősíti. Nagy Lajos hajóhadát másodutóda, Zsigmond király örökli. E hajóhad felhasználása a törökök és a szerbek, majd a török-oláh hajóhad ellen. Az 1428. évi galambóczi vizi ütközet. Rozgonyiné Szentgyörgyi Czeczilia hősisége 51

A hajólegénység képezi a folyammenti sereg védő és kisérő hadát. A hajórajnál van a királyi hajó is. A magyar hajóhad Végszendrő elesténél s 1440-ben Belgrád megostromlásánál. A királyi hajóhad kettészakadása az Ulászló és Erzsébet közti pártvillongásokban. Hunyadi János ismét egyesíti és felszabadítja az összes hajós telepeket, a magyar dunai hajórajt részben a déli részeken a törökök elleni őrállomásokra osztja be, részben a felső-dunai ausztriai hajósereg ellen foglalkoztatja 52

Hunyadi János tizenöt évi diadalcyclusa az ozmánok ellen. A folyami csapatoknak jelentékeny rész jut a nagy hadvezér dicsőségéből. A dunai hajóhad szolgálatai 1443-ban. Murad szultán dunai hajórajának tönkretétele. A várnai csata. A sarnói győzelem. Az 1456. évi véres vizi diadal Nándorfehérvárnál. A nándorfehérvári vizi győzelem egyértelmű volt akkor a haza megmentésével s a keresztény világ felszabadításával. V. László megérkezése az Al-Dunára a német hajórajjal. E német hajórajt lefoglalja Szilágyi Mihály Magyarország részére 61

A királyi hajós nép intézménye I. Mátyás korszakos országlata alatt újabb fordulóponthoz ér. Mátyás valóságos katonai intézménynyé teszi. Ekkor lesz a német mintára naszádokkal fölszerelt királyi dunai hajósokból király-naszádos had, mely Mátyás király alatt éri el erejének s katonai fejlettségének legmagasabb fokát. Mátyás zsoldos hadrendszere és a király-naszádosok. 1462-ben a naszádosok segítik megverni Ali béget, s mindenütt követik Mátyásnak hadoszlopait. Mátyás 1476. évi nagy hadjárata a törökök ellen. 1477-ben a Felső-Dunán van a magyar hajóhad elfoglalva. A szerb deszpotának saját flottillája a magyar király engedelmességében. Az 1480. évi al-dunai vizi csatározások a törökökkel. Mátyás hajóhadának szomorú szolgálata 1490. évi ápr. 11-én 73

Átkos hanyatlás a haza ügyeiben I. Mátyás elhúnyta után. A naszádosok katonai szervezete és egységes fegyelme bomlásnak indúl. A fejetlenség és vesztegetés szelleme megmételyezi a hadsereget is. A naszádosok ingadozása a trónkeresők közt. Tevékenységök az 1492—1495. évi török hadjáratokban, főkép Nándor megerősítésénél és seregeinknek a Dunán átszállításánál. Intézkedések a déli végeknek nagyobb biztosítására 1498 körül. A naszádosok al-dunai főállomásainak megerősítése. Egyes délvidéki révbirtokos nemesek, kik saját embereikkel és tulajdon hajóikon őrzik az Al-Dunát. Silyánovics magához vonja a zalánkeméni és pétervárad szerb naszádosokat. A deszpota ezért Nándorfehérvárott halállal bűnhődik, a magyarországi szerbek pedig 10 évig deszpota nélkül hagyatnak. A király a dunai hajóhad vezérletét Révay Istvánra bizza. Révay István nagy szerencsétlenségek előestéjén veszi át a magyar dunai flottát. A végvárak rossz állapotban voltak. Révay István vállaira súlyos felelősség nehezedik, midőn a király-naszádosok főparancsnoki állását elfogadja. Szulejmán világhódító roppant hadainak kell ellentállania. Naszádosai kedvetlenek, mert már három év óta nem kapták zsoldjokat. Több rendbeli küldöttségek mennek Budára Várdai Pál kincstartóhoz, a naszádosok fizetése érdekében. Várdai hallatlan meggyaláztatással illeti a naszádosokat 82

Lap

Révay István után Báthory Endre lesz naszád-kapitánynyá, Révay pedig Ujlakra megy várnagynak. Báthory hajóhada fölkészül a törökök ellen és elindúl Budáról az Al-Dunára. Bátán mulatsággal tölti el az időt, mialatt a seregben fegyelmezetlenség kap lábra, s a naszádosok szétfutnak úgy, hogy a hadjáratot a következő évre kell halasztani, mikor azonban Szabács után Nándorfehérvár is elesik, mely innentúl 167 esztendeig marad a félhold uralma alatt. Az ország végreménye most Pétervárad. Oda parancsolja a király a Nándor és Zimony alól még megmenekült maroknyi naszádos hadát. 1523-ban Tomory Pál győzelemre vezeti a pétervároradi naszádos hadat Ferhát basa ellen. 1525-ben ismét módfelett leverő állapotok uralkodnak a naszádosok hadában. Thurzó Elek királyi kincstartó sem képes őket kielégíteni. E közben napról-napra ijesztőbb hírek érkeznek a törököknek Magyarország elleni készülődéseiről. Tomory mitsem képes tenni Pétervárad megmentésére, mert szüntelen a pénzetlenség nyomoraival kell küzdenie. Naszádosai minduntalan elszökdösnek. Midőn Szulejmán 1526. évi júniusban Nándorra bevonúl és Ibrahim nagyvezír a Száván megjelen, rémület fogja el a déli részek védtelen lakosságát. A néptelenné lett vidék fölött egy ideig még csak Pétervárad virrasztott az elszánt Tomory Pállal; de július 12-én már Pétervárad alá érkezék Ibrahim serege és erős hajóhada. Tomory két rohamot áll ugyan ki, de aztán 40 naszádjával elvonúl Pétervárad alól, mely minden erőködés daczára a törökök hatalmába kerül. Vitéz magyar őrségét az ellenség felkonczolja. Tomory Ujlakról Bácsra, majd a mohácsi révbe tereli a naszádosokat, s aztán Radisa Bósics naszád-kapitányra hagyva a királyi hajórajt, a mohácsi mezőre távozik, mint az összes magyar hadak fővezére 98

III.

A mohácsi vésztől a zsitvatoroki békéig.

A mohácsi gyászesetnél kevés haszna volt hajóhadunknak. Hajóink Budára siettek, hogy Pozsonyba szállíthassák a futamló budaiakat. A Duna alsó folyása egészen védtelen maradt. A török száguldók szabadon kalandoznak a Dunán egész Komáromig. Radisa Bósics naszádos kapitány a Tisza-Maros- és Erdélyközben összegyűlt szerb nép közé vette magát. Csernoevics Iván a »fekete ember« deszpotaságát támogatja; a Bakicsokkal, Petrovicscsal, Jaksicscsal és a szerbek többi fejeivel a déli végekben létesítendő magyar hűbérnöki fejedelemség zászlaja alá sorakozik. Csernoevics Iván és szerb serege akkor még szintén Zápolya Jánosnak szánták Magyarországnak II. Lajos király halála következtében üresen maradt királyi székét. Látva ezt az özvegy Mária királyné után Pozsonyba távozott s leginkább szerbekből álló naszádos legénység, legott a mint megtudta, hogy Zápolya Budavárát birtokba vette, titokban elhagyja Pozsonyt, és alámegy Csernoevics Iván táborába, hogy Zápolyának szolgáljon. De pár hónappal később fordúlat áll be Ferdinand javára. Zápolya és a magyar rendek tapintatlansága elégületlenségre szolgáltatott okot a szerbek táborában. Ellenben Ferdinand mitsem mulaszt el, hogy a maga részére hajlítsa a fekete embert és a vele tartó dunai naszádosokat. 1527-ben május 15-én már Ferdinand zsoldjában áll a dunai király-naszádos had; csak Radisa Bósics marad még egy időre

Lap

Zápolya pártján. A hajóhad vezetésére ismét Révay István hivatik meg Ferdinand által. Révay a naszádosokat Veresmartról fölvezeti a budai vár mellett egész a Garam torkolatáig, de egy hajómesternek árulása miatt nem egyesülhet Ferdinand seregével. Visszamegy a Baranyaságra, a honnan jött 113

Zápolya nem meri Budán bevárni Ferdinand jövetelét. A Dunát, mióta a naszádosok elpártoltak, senki sem védelmezé. A védtelenül hagyott Buda 1527. évi aug. 20-án tárt kapukkal fogadja Ferdinandot. A naszádosok is üdvözlik a megérkezett királyt. Októberben fényes vizi ünnepélyt rendeznek a koronázásra leérkező Anna és Mária királynék előtt. A koronázás után dúsan részesíti kegyeiben az új király a naszádosokat. Kapitányukat s két fővajdájokat uradalmakkal ajándékozza meg. A köznaszádosok számát 2000-re, a hajókét 70-re szaporítja, de a zsoldnak pontos kiszolgáltatása felől nem intézkedik. S azért, midőn Ferdinand 1528. évi tavaszkor Ausztriába és Csehországba távozik, a naszádosok dolgai is egészen rosszabbra fordúlnak. Zápolya felhasználja ezt, s Radisa Bósics és Martinuzzi által visszavezetni igyekszik a vizi hadosztályt a maga részére. Különben ekkor már Zápolyának is volt hajóhada, csakhogy az a Tiszán állomásozott valahol, a török dunai hajóhad állomásai közelében. Mindamellett nem sikerült Zápolyának a király-naszádosokat a maga részére megnyerni vagy elfogni. Révay visszatartá legénységét az átpártolástól. De nem képes megakadályozni, hogy a zsoldjok miatt bosszankodó naszádosok Budára evedzenek, a hol fenyegető állást foglalnak el a budai kormánynyal és a fővárosi lakossággal szemben . . . 117

Ez alatt Révayt Kassa és Sárospatak vidékére nevezi ki a királyi helytartóság, a felső-magyarországi sereg vezérévé. Révay vitézsége ezúttal nem arat sikert. A kudarcz annyira elkeseríti a dicsvágyó katonát, hogy visszavonúl a hadi pályáról s egy évtizedig családja körében marad. Helyébe Bakics Pál lesz a király-naszádosok kapitánya. Sok bajjal kell azonban megküzdenie. A naszádosok zsoldja ismét elmaradozván, a legénység pártütésre és szökésre vetemedik, fosztogatja az eltaposott hazát s az ellenséggel czimboráskodik. Bakics hiába sürgeti az elmaradt zsoldot, élelmet és ruházatot. Közönségesen üres kézzel bocsátják haza Budáról, mit az érzékeny katona annyira szívére vesz, hogy nem megy többé vissza a naszádosokhoz. Időközben kapitányi fővezérlet nélkül, úgylátszik csak vajdáik parancsnoksága alatt, állnak a naszádosok. Egy hajóosztály Siklósnál, a többi hajóraj Erdőd és Tolna közt állomásoz. Mikor Szulejmán betör az országba s 1529. június 18-án Erdőd alá küldi a török hajóraj egy osztályát, a szerb naszádosok hirtelen kiválnak a hajótömbből és a törökökhöz csapván át, az ellenséggel megrohanják a magyar naszádosokat. A magyar naszádosok a Dráva torkolatába Siklós alá menekülnek, hol Hoberdanacz János és Perényi Péter veszik őket pártfogásukba. De mikor a nagyvezír serege augusztus 18-án Mohácsra érkezik, az aldunai naszádosokat már sem Siklóson, sem egyebütt nem találja. Maga Perényi is megfut onnan, de Zápolya emberei által elfogatván, Szulejmán elé vitetik. Szulejmán szept. 24-dikén már Bécs városát is körülzárja. A szultán fényes dunai flottája egyedül uralkodik most a Dunán. A német hajóhadnak Bécs alatt horgonyzott osztályát, nehogy török kézre jusson, fölégeti s elsülyeszti Ferdinand. Frigyes tartományi gróf hajóraja pedig nem juthat el Bécsbe. Midőn Szulejmán Bécs sikertelen ostroma után

Lap

visszavonúlt Ausztriából, Ferdinand 50 naszádból álló hajórajjal jön be az országba s november első napjaiban megverekedik Zápolya hajóhadával Esztergomnál, teljesen tönkretéve a Zápolya vizi erejét. 1530. évi őszön, midőn másodszor jön Ferdinand Buda megvívására, ismét csak külföldi zsoldosokat toborzott össze hajóhada számára. Zápolya hajóhada ekkor 20—25 hajóból állott és a Gellérthegy tövében horgonyzott. A Tiszát Zalánkeméntől Szegedig török sajkások tarták elfoglalva. A dunai hajóhad megerősítésére Momin basa nándori török hajóraját veszi segitségül Zápolya. A németek 14 vitorlás gályával s 40 naszáddal jöttek le a Dunán, Ungnad András és Rauber Miklós vezénylete alatt. Ó-Buda és Vácz közt öldöklő vizi harcz fejlődik s a német hajók győznek. Erre a németek leevedznek Budára és többször összetűznek a Zápolya és a Momin hajórajával. Elvégre a nélkül, hogy Budát bevehették volna, eltávoznak a megsanyargatott vár alól. Csak annyi török naszád maradt vissza Momin basa rendelkezésére, a mennyi Budát, Visegrádot és Esztergomot téli időben a partok felől fedezheté. E visszamaradt török naszádosok sok garázdaságot űznek kémjáratai alkalmával s Felhéviznél iszonyú vérfürdőt készítenek a keresztények közt 132

Ezután másfélévi fegyverszünet következett, mely alatt 1532-ig érdekes tárgyalások folytak Ferdinand és Bakics Pál közt, ki arra ajánlkozott, hogy a szláv naszádosokat visszavezeti Ferdinand hűségére. E tárgyalásoknak nem lett meg a kivánt eredménye. Az elpártolt szerb naszádosok a törökök és illetve Zápolya részén maradtak. Szulejmán 1532. évi júliusban ismét töméntelen török és tatár hadat vezet Bécs felé. Ferdinand ujból spanyol, olasz és németalföldi néppel erősíti hajóhadát. Azonban Szulejmán nem ostromlá meg ezúttal Bécset; de mig ben van az országban, Zápolya Gritti által nyugtalanítja a dunai erősségeket. Esztergomot Gritti hajóhada részéről fenyegeti legnagyobb veszély. Ennek a vár alól eltávolítására Ferdinand egy erős hajóhad-osztályt küld le Pozsonyból. Gritti hajóhada a németek elé siet s Komárom táján találkozik velök. A vizi harcz a németek teljes vereségével végződik. Mostantól fogva közel egy évtizedig nem fordúl elő történeti emlékű vizi harcz sem a Dunán, sem másutt az országban. A naszádosok az 1535—1536. évi pozsonyi országgyűlésen kiváltságokat nyernek ugyan, de mert zsoldjaikat soha sem kapják rendesen s koldusbotra jutnak, 1537-ben ismét elhagyják állomásaikat. Minthogy pedig Törökország felől ismét nyugtalanító hírek érkeznek s a Dunát védtelenül hagyni nem lehet: Thurzó azt ajánlja Ferdinandnak, hogy kössön le a naszádosoknak elegendő zálogot nehány kincstári uradalomban, hogy ekkép követelésöket biztosítva látván, el ne csüggedjenek és hajóikra visszatérjenek. S minthogy a horvát- és tótországi rendek is nagy fontosságot tulajdonítának a hajóhadnak saját határaik védelmi tekintetéből: Ferdinand sok habozás és huzavona után 1538-ban végre elfogadja Thurzó javaslatát s Almást, Neszmélyt és Füzetőt elzálogosítja a dunai király-naszádosok kapitányának és vajdáinak. Igy jutnak a király-naszádosok Komárom megyében, hol már régibb időktől fogva udvarnemesek, földes jószágokhoz 147

1538. nyarán roppant hadi készületeket tesz Szulejmán Buda és Bécs elfoglalására. A Sellyén gyülekezett rendek kérik a királyt, hogy Budát mentül nagyobb hajóhaddal vegye oltalma alá. A pozsonyi és komáromi Duna-parton népes, zajos hajógyárak rögtö-

Lap

nöztetnek. Bécsben hasonló buzgalommal ácsolják a hajókat. Még az öreg Révay István is visszavágyik a király-naszádosok kapitányi állására, s a rokkant Erdőhegyi Benedek helyébe ujból naszád-kapitánynyá lesz. Szulejmán azonban nem jött be most az országba. S minthogy Zápolya halála után a főhatalom Izabellára bizatott, a kiskorú király gyámja Martinuzzi pedig a kétszinűt játszta: Ferdinand elérkezettnek látta az időt Buda visszavételére. Hadait Fels Lénárd fővezérlete alatt 1540. évi okt. 3-án indítja el, s mire azok Esztergom alól lejebb mehetnek, Révay István már erősen vívja a király-naszádosokkal Visegrádot, de Izabella hajóhada által meglődöztetik s ingadozni kezd, mig csak a német hajóhad nem érkezik segítségére. Minthogy azonban az idő télire fordul, Buda ostroma ezúttal elmarad. Révaynak 1000 főnyi naszádos hada Komáromba megy telelni. 1541-ben tavasszal ismétli Ferdinand a budai hadjáratot. Hajóhada a Nyulakszigete mögött vet horgonyt. Onnan indúlnak ki hajói a magyar s török hajórajjal való ütközetekre s a vár ostromlására. Szulejmán június 23-án temérdek haddal s 500 hadi hajóval indúl el Budára, fölmenteni a németek ostroma alól a várat. A veszedelem azonban még Szulejmán megérkezése előtt éri a német hadakat. Rogendorf, ki a pesti oldalra költözteté át táborát, a Dunán való átkelésnél, aug. 21-én, egy nagy vihar alkalmával, a budai várőrség által hirtelen megtámadtatik, s ágyúitól s lovasságától elvágva, a budai oldalon visszamaradt csapatait mind elveszti. A magyar és német hajóhadak közt öldöklő csata fejlődik. Révay a német hajóhaddal szerencsésen keresztül vágja magát Budavár alatt s még azon éjjel gyors evedzéssel Komáromba fut. Rogendorf előre nem látó gondatlansága 16,000 ember életébe kerül. E csorbát 1542-ben igyekszik Ferdinand kiköszörülni. Fölkészült dunai flottája most jelentékeny vizi erőt képvisel. De a német sereg és hajóhad csak szept. 27-én érkezik Buda alá. A csatározás a Margitszigetnél felállott császári hajóhad és a budai flotta közt veszi kezdetét, azonban a szinleges hitvány hadviselés csak néhány napig tart 158

Szulejmán júl. 22-dikén ismét Budára, onnan Esztergomba megy. A komáromi vajdák csak 40 naszáddal lehettek segítségére a kényen szorongatott várnak, de lelkesedésök nem mentheté meg Esztergomot, Tatát és Komáromot. A padisa egymásután ragadja ki e várakat idegen kapitányaik kezéből. Ferdinand nem küldte most az országba a birodalmi német hajóhadat, hanem kün tartá azt Bécs oltalmára. Csak Bécs városának megerősítése után 1544. évi márczius végével küldött le a király egy flottillát, — később 40,000 emberrel ő maga is Pozsonyba, majd Komáromba szállott. E seregnek Esztergom megvétele a czélja; de midőn hírét veszi, hogy Szinán basa 64,000 emberrel jő Esztergom felszabadítására, visszasiet Komáromba. A magyar dunai hajóhad Budának 1540. évi szerencsétlen ostroma óta már csak mint a német hajóhad fiókosztálya szerepel. 1549-ben a Dunáról a Tiszára csuszamlik át a harcztér, a miért is a tiszai és marosi vonalak megerősítésére várat építtet Ferdinand Szolnokon. A szolnoki vár oltalmára a komáromi naszádosok egy osztályát rendeli Chemeri Zay-Ferencz kapitánysága alatt. A tiszai hajóhad kezdetben csak egy század naszádosból áll 3 vajda vezetése alatt, s 1551-ben kezdi szolgálatát. A törökök 1552. szept. 3-án megveszik Szolnokot. A tiszai naszádosok kapitánya megszökik s a várat Amhád basa kezébe szol-

Lap

gáltatja. Zay időközben a komáromi naszádosok kapitányává s országos naszád-főkapitánynyá, majd portai követté neveztetik ki. Ez utóbbi minőségében 1557-ig hűzamosabb időközökben van távol naszádosaitól. Helyette Paksy János parancsnokoskodik a naszádosok fölött, tiszttartói czímen. Midőn Zay 1557-ben haza jön Konstantinápolyból, a magyar dunai hajóhad ügyeire már csak kevés befolyást gyakorolhat. Mivel azonban a török békében nem lehetett bizni, Ferdinand lázas tevékenységet fejt ki, hogy vizi hadseregét jókarba tegye. A vizi had dolgában azt kivánták a rendek, hogy a hajóhad főparancsnoksága a király fiainak egyikére bizassék 171

A török háború 1556-ban június közepén Szigetvár ostromával veszi kezdetét. Ali budai basa nagy készülettel száll a vár alá s negyven napig ostromolja azt. A vár védelmére még a stájer földről is hoznak sajkákat. Horvát-Stáncsics, Nádasdy Tamás és Zrinyi Miklós megmentik Szigetet és amaz országrészt. 1566-ban újra kitör a török háború; a hetven éves Szulejmán ekkor indúlt el hatodik magyarországi hadjáratára. A német birodalom és Magyarország roppant hadsereget küldenek ellene vizen és szárazon. A dunai haderő élére Reichenbach Fülöp állíttatik, a magyar naszádosokat Pethő János és Zárai Pál vezeti. Szulejmán aug. 5-dikén Szigetvár alá érkezik és körülzárolja a várat. Az alatt Győrnél tábori tanácskozmány tartatik, melyben határozatba megy, hogy a király és serege Győrnél maradjon. Zrinyi tehát segély nélkül hagyatik Szigeten, és szept. 8-án hősi önfeláldozásával feladja Szigetet. Miksa hadi készületeinek s a dunai flotta fölszerelésének csak az volt czélja, hogy Bécs- és Ausztria veszélyeztetését meggátolja. Szigetnél Szulejmán is meghal. Utódával Szelimmel fegyverszünetet tart fen Miksa. De a békét mind a határszéli basák, mind az idegen katonaság, mind a naszádosok prédáló kalandokra, erőszakoskodásokra és zsákmányszedésre használják; a törökök pedig ismételve betörnek az időközben trónra lépett Rudolf király területére. Az ekkori magyar vezérek közül különösen Pálffy Miklós, komáromi parancsnok, tünteti ki magát számos apróbb dunai viadalban. Az eredmények, melyeket a magyar sereg ezen apróbb csatározásokban kivív, növelik a nemzet önbizalmát s a magyar hadügy igazgatásába lépett Mátyás főherczeget 1594-ben a tizenötévi nagy török háború megnyitására sarkalják. A vizi haderő sikertelenül harczol a törökök ellen Párkánynál, Esztergomnál s Győrnél. Komáromot azonban nem képes a török bevenni. A vár megmentése Stáncsics várparancsnoknak, de főleg Contrarius Márton és Zapata Ferencz komáromi magyar naszádkapitányoknak köszönhető. A komáromi naszádosok e jeles fegyverténye bezárja a Dunán az 1594. évi hadviselést, mely alatt a horvát végeken is szerencsével folyt a harcz a hitetlenek ellen. . 187

Az 1595. évi hadviselés június közepén veszi kezdetét a Dunán. A hadjárat főczélja Esztergom és Visegrád bevétele, azaz a Duna által képezett hadútnak felszabadítása. Egyidejűleg az Esztergom átellenében épült Párkány is ostromoltatik. A sok áldozat vérben és pénzben egyik hadakozó félnek sem juttat jelentősebb eredményeket. Szept. 2-dikán végre megadja magát Esztergom, röviddel utóbb Visegrád is. 1596-ban Pálffy Miklós hajdúi és a komáromi naszádosok oltalmazzák az esztergomi Duna-részt s beveszik Váczot is. Vácz után szept. 3-dikán Hatvan szabadúl fel. Ennek kiostromlásánál is közremüködnek hadi hajók. Buda megostrom-

Lap

lása ezúttal is abban marad. A következő 1597. évi táborozás czélja Győr visszavétele, azonban eredmény nélkül. Győr kiostromlása csak 1598-ban hajtathatik végre. Ez évi októberben Buda ostroma is megkíséreltetik a császáriak által, s ez alkalommal néhány vizi csata is esik a mieink győzelmére. A következő tavaszon a naszádosok és a hajdúk Pálffy Miklós vezérlete mellett leszálltak az alsó Dunára, hogy a folyamot megtisztítsák a törököktől s a bácsi bégen boszújokat töltsék. Tolnánál jeles vizi győzelmet vív ki Pálffy a naszádosokkal és hajdúkkal, 1599. évi jún. 21-én. Augusztus elején Buda felé is intéz Pálffy egy naszádos kirándulást s elfogja Szulejmán budai basát. Annál szerencsétlenebb a naszádosokra nézve az 1600-ik esztendő. Pálffy meghal s e lángeszű hadvezér hiánya nagy kárukra van mind a naszádosoknak, mind a hajdúságnak. A török bégek észreveszik erőtlenségöket s leverik őket, sőt Nagy-Kanizsát is elfoglalják. E veszteségért a mieink 1601-ben Székesfehérvárral kárpótolják magokat, Rusworm hadvezérlete mellett. De a várat csak rövid ideig tarthatják. Rusworm ekkor Buda ellen tör. A magyar naszádokat Eörsy Péter, a német dunai hajóhadat Santilier Gilbert vezénylik. Rusworm szétrombolja a törökök dunai hídját s Pest kiostromlására veti magát, elfoglalva a várost és várat. Majd Budát kezdi vívni, igénybe vevén támadásánál Eörsy hajóhadát; de Mátyás főherceg mindezen előnyök daczára megszünteti a vár további ostromlását. Ez alatt Pográny Benedek naszádkapitány az alsó Dunára küldetik, a Duna melletti török kastélyok elvételére. Nagy martalékot arat, teljesíti feladatát 205

A következő 1603-ik évben ismét abban marad Buda visszavétele. Mindössze is csak Érdnél tüznek össze Rusworm hadnépei a törökkel, s a Budavára és a Gellért közé elsánczolt Lala Mohameddel bajoskodnak. Geisberg 300 különféle török vizi járóművet sülyeszt el, föléget és elvesz a budai Viziváros alatt. Aztán Hatvant veszik meg a mieink, mire Rusworm elmozdíttatik tábornagyi állásától. Utóda, Básta György, 1604. évi szeptemberben, mikor Mohamed szerdár Esztergomot körülzárolta, Párkánynál szállott táborba, de Esztergomot a török járomtól többé már meg nem mentheti. Azon évi októberben hódol meg a félholdnak Visegrád is. Ezután a békeügy tárgyalása következett a hadakozó felek közt. A béke a Zsitva torkolatánál 1606. évi nov. 11-én jött létre. A tárgyalások befejező jelenetei sajkákon játszódnak le . . 209

IV.

Az elnémetesítésnek, nemzeti visszahatásnak és a sajkások intézményének korszaka.

A naszádosok régi traditiói eltűnnek II. Mátyás, II. és III. Ferdinand és I. Lipót uralkodása alatt. A régi formák elnémetesíttetnek. Magyar vitéz nem neveztetik ki többé naszád-kapitánynyá. A naszád-kapitányok helyébe sajkás fővajdák lépnek a komáromi szerb nemesség táborából, kik alá vannak rendelve a bécsi flottaparancsnokoknak. A hajóhad elnémetesedésére elegendő időt nyujtanak a portával meg-megújított békekötések. A török hadjárat csak 1663-ban veszi ismét kezdetét. A törökök Bécset ostromolják, de Szobieszky s a szövetséges hadak felszabadítják a fővárost. A dunai erősségek, majd Buda is, egyik a másik után, visszakerülnek a keresztények hatalmába. A dunai hajóhad e harczokban min-

Lap

denütt jó hasznára van az ostromló seregnek. A Duna és Tisza mindkét partja egész Pétervárad és Szegedig I. Lipót birodalmához jut vissza, s a törökök hatalmi állása csak a temesvári pasalikra és az Al-Duna vidékére szorítkozik. Savoyai Jenő innen is kiszorítja a törököket. Az al-dunai harczokban Tököly Imre hajóhada a törököket segélyezi. A bécsi hadigazgatás harczképes állapotba teszi a mi dunai flottillánkat is, mely Nándorfehérvár és Pétervárad kiostromlásánál van leginkább elfoglalva 237

Jenő herczeg hajóhada a zentai diadalnál. Lipót császár nem lévén megelégedve a dunai flottillának működésével, a hadi hajók reformjáról gondoskodik. Az 1698-diki nándorfehérvári hadjárathoz szaporán építteti a Dillher-féle hadi hajókat; de a karlóczai békét követő években a dunai hadi hajók állománya ismét elhanyagoltatik. A Rákóczi forradalom vizi hadműveletei a Tiszán és a Dunán. A szatmári béke után öt esztendeig a vizi hadászatban is nyugalom áll be. A dunai hajóhaddal újból csak 1716-ban találkozunk Nándorfehérvárnál és az al-dunai harczok alkalmával. A III. Károly által kiállított dunai flottilla vizi oriásai, melyeknél a Duna nagyobbakat még nem látott, főrészesei a félhold teljes megaláztatásának. Belgrád bevétele után az összes királyi hajóhad befogadására tágas kikötőt épít Jenő herczeg, a nándorfehérvári Vizivárosban. Az 1736-diki török háborúkban ismét igénybe vétetik a dunai hajóhad. Új gályák s különböző hadi járóművek építtetnek a bécsi hadi tanács által. Pallavicini emlékirata a hadi tanácshoz, a hajó-escadrenak harczképes állapotba helyezéséről. A dunai hajóármádiának az 1738. évi hadjárat alkalmával nem volt kielégítő sikere. A következő évi szerencsésebb hadjárat folytatását váratlanul megakasztja a belgrádi béke. A császári hajóhad Péterváradra parancsoltatott vissza. Ezentúl félszázadig mi sem adta elő magát folyami haderőnk történetében . 264

Annál nevezetesebb az utolsó epochális változás, mely a magyarországi vizi haderőt új alapszervezettel látja el. Engelshofen Ferencz báró tanácsa következtében Mária Terézia letelepíti Komárom, Esztergom és Győr vidékéről a sajkásokat Bács-Bodrog megyébe és külön sajkás kerületet állít fel 1751-ben. A sajkás kerület szervezését regnicolaris bizottság eszközli. A sajkás kerületbe Bartenstein miniszter kizárólag szerb népet fogad be, a királynő pedig földbirtokkal ruházza fel a sajkásokat. Az új sajkáskar katonai szervezését hadbiztosok végzik. 1764-ben hadi regulamentumot ad ki Mária Terézia, mely a sajkások szolgálatát s katonai mineztartását szabályozza 271

A sajkások részvéte a bajor örökösödési s az 1788—1790. évi török háborúkban. Orosz hajóhadak a Duna torkolatában 1790—1791-ben. A sajkások részvéte az olasz és franczia, a német-, cseh- és lengyelországi hadjáratokban 1792-től 1798-ig, és a franczia háborúban 1792—1801-ig. Mikor a hadi tanács 1797-ben a sajkások kerületét egy ötödik sajkás század felállításával kiegészíti, végkép eltűnnek folyamainkról a termetes hadi gályák. A sajkások hasznos szolgálatokat teljesítnek az 1805—1809. évi franczia háborúkban is. 1806-ban pedig, midőn a porta megizeni Oroszországnak a háborút, a Duna torkolatában Ismail, Galatz, Szilisztria, Rustschuk és Gyurgyevo erősített helyeknél újból megjelennek az orosz és török dunai hadi flottillák s kemény harczokat vívnak az erődített pontok körül. Míg ezek az al-dunai tartományokban a külhatalmak részéről történnek, addig az osztrák folyami hajó-

Lap

had semmi háborús actióban sem vesz részt; csak a déli határok hadászati pontjainak és a vizi közlekedésnek biztosságát őrzi s a csempészet ellen működik 293

A békés viszonyt a sajkás nép és a polgári elem közt megzavarják 1848-ban a beállott sajnos események, melyeket lelketlen izgatók és chauvinista népámítók idéznek elő a déli szlávság egyesülési eszméinek hangoztatásával. A titeli sajkás garnisonban veszélyes reactionárius szellem és fegyelmetlenség kap lábra. Jellasics és a karlóczai odbor emberei, nevezetesen Csicsa Joannovics, felláz ítják a sajkásokat a magyar kormány, Magyarország és a magyar nép ellen. Csicsa bevonúl Titelbe, átveszi a sajkás kerület fölötti commandót, feltöri a császári arsenált és 110 ágyúval a római sánczoknál táborba száll. A sajkásoknak Zimonyban állomásozó része szintén felmondja tisztjeinek az engedelmességet, és Karlóczára evedzve, az odbor parancsai alá áll. A szabadságharcz egész időtartama alatt egyetlen kimagasló hadi tényt sem képes felmutatni a haza iránti kötelességéről csúfosan megfeledkezett sajkás nép. Csak rablásokban, pusztításokban és vérengzésekben tünteti ki magát. Valahányszor a magyar hadsereggel mérkőznie kell, mindig kudarczot és szégyent arat. Isten büntető igazsága, hogy éppen szerb vérből eredt magyar vezérek mérik rájok a legérzékenyebb csapásokat, míg Guyon az egész sajkás kerületet elfoglalja s fölégeti. A pacificatio után még csak 1872-ig maradtak meg a sajkások. Kerületök Magyarországhoz kapcsoltatott. 297

Hadi gőzös-flottilla a Garda-tón 1849-ben. A gőzhajóknak hadi czélokra felhasználása fölöslegessé teszi a folyami sajkás hadat. 1854-ben a Dunán is reorganisáltatik a hadi flottilla. A sajkák kiemeltetnek a vizből s leszereltetnek. Helyökbe moniteurök lépnek, melyeken matrózok szolgálnak. Ezzel végkép letünik a dunai hajóhadak régi formája a történelmi láthatárról. A Lago-Maggiorén, a Pón és a velenczei Lagunákban szintén császári hadi gőzflottillák lépnek életbe s maradnak 1861-ig, az olasz tartományok elvesztéseig 298

V.

Folyami hajóhadunk szervezete, katonai és társadalmi viszonyai.

Mik voltak a dunai hajóhadak, miből tartattak fen, mi indokolja létjogukat, s mely nemzetiség szolgáltatta folyami hajóhadunkhoz a fegyveres népet? Szövetségeseket s idegen harczosokat is szivesen láttak segítség gyanánt a magyarok. Mindazonáltal nagy különbség volt a benszülött hajóhad és az idegen zsoldos nép közt. Miért nyujtottak királyaink a hajóhadnak privilegiális kedvezményeket, s mi képezte a hajóhad alapszervezetét? 303

A hajóhad vezéreiről s kapitányairól. A kapitány elnevezés honnan ered? Kiket neveztek ki királyaink a folyami hajóhad vezéreivé? Egyes hatalmasabb oligarcháknak tulajdon hajóhaduk van a Dunán. A különböző folyamokon külön-külön hajórajok őrzik az országot. A német dunai hajóhad parancsnokai 307

A vajdákról. Azok választása s kinevezése. A vajdák létszáma, szolgálati állomásuk, áthelyezhetőségök egyik állomásról a másikra. Szolgálati idejök. Száraz vajdák. A vajdák intézményének megszünte 309

A tizedesekről s köznaszádosokról 310

Lap

Fegyvernemre a naszádosok a gyalogsághoz számíttattak. Történeti forrásaink hézagosan ismertetik a magyar haderő fegyvernemét 310

A folyami magyar hajóhad állomáshelyei a Dunán, Tiszán, Maroson, Rábán, Vágon, Száván, Dráván, Balatonon. A hajóhad állomáshelyei felvirágoztatják folyami városainkat. A jólét azonban sok proletárt is nevel a hajós nép közt 313

A naszádosok anyagi helyzete, fizetésök, élelmezésök, borravalók, ostrompénz. A salárium változandósága 315

A naszádosok ruházata, az ahhoz használt kelme, az öltözet szabása. A hajókapitányok és parancsnokok díszjelmeze. A katonai egyenruha életbeléptetése. 318

A dunai hajóhad fegyverzete. A görögtűz. Praefectus armamentarii vagy nauclerus 320

A folyami hadi hajó. Primitiv hadi járóművek a pogány magyaroknál. Evezős és vitorlás hajók. Folyami hadi hajóink alakja s elnevezése. A naszád, sajka és gálya. Német nevezetek a dunai hajókon. A latin források nevezetei. Folyami hadi hajóink nagysága s alkata. Királyi mulató és díszhajó. A dunai gálya, naszádok és sajkák nagysága s fegyveres fölszerelése. Az egész-, fél- és negyedsajkák. Csekterekek, furkáták, oraniczák, gemiák, tombászok, vértes hajók. Az evező és vitorla. A hadi hajók vontatása. Hajóvontató társulatok, hajóvontató kompániák, hajósok czéhei s azok mesterei. A hajósok iparüzlete. Camera navalis. Praefectura navalis. A hajóvontatás kényszere, vagyis a császár míve. Az árbocz és árboczkosár. A hajókém 331

A hadi hajók zászlai. A rómaiak hajózászlai. A hadi hajók zászlainak színe és anyaga. Az egyesített komáromi, esztergomi, győri és pozsonyi szerb sajkások ezred-zászlaja 1634-ből. A közsajkák zászlaja III. Ferdinand korából. Ezek feliratainak s képeinek magyarázata. 333

A hadi hajók építése. Hajóépítő czéhek, super kompániák. Hajóépítő mesterek s azok bére II. Ulászló, II. Lajos és I. Ferdinand korában. Magyar hajóácsok ügyessége. Magyar hajóépítők a bécsi hajógyárban 1540-ben. A hajóépítés Magyarországban már az Árpádok alatt élénken üzött iparág. I. Miksa bécsi hadi hajógyára vagyis a római császári Orsionál. Az iszkába, kátrány és moh felhasználása a hadi hajók gyártásánál a XV. és XVI. században. A komáromi magyar hajógyártás. A titeli sajkások hajóépítése. Császári hadi hajóhivatalok 339

A hajós nép iskolázottsága. Sajkás iskolák. A sajkás iskolák tantárgyai. Vizi hadgyakorlatok. A nagy manöverek Titelben . . . 342

A hajóhad fegyelme s fegyelmi szabályai 343

Folyami hajóhadunk háború idején. A hajóraj lovas kisérete. A hajóraj hadállása. A palánkok és földvárak, megerősített kikötők. Híd és úszó készletek. Kém- és őrjáratok, az ellenség csipkedése 348

A vizi csata előtt. A hajós legénység babonás hiedelme. Az astrologia nautica. Az ütközet. A hajóhad taktikája. A corona navalis. A szigetek és folyampartok nyujtotta fedezet. A hajók meglődözése. A kormány és lőporraktárról való gondoskodás. A vizbe hullottak mentése. A színlett futás. A gyáva meghátrálás ritkasága a magyar hajóhadnál. 354

Lap

A vizi csata után. Éji nyugalom. Virrasztó őrség. A győzelem biztosítása. A vidék fölprédálása. Követségek a fegyverszünet és béke tárgyában a hajóhad igénybevételével. Következerélési ünnepélyességek a Dunán 356

A török dunai hajóhad. Mikép tarthatá fen magát a magyar dunai hajóhad annyi századon át a török tengeri hatalommal szemben? 358

VI.

A dunai hajóhadak vezéreinek, kapitányainak, fővajdáinak, parancsnokainak és vajdáinak időrendi lajstroma.

Vezérek, kapitányok, fővajdák és parancsnokok 363

Naszádkapitányi hadsegédek. 363

Naszádos vajdák 365

Okleveles függelék. . . . . 369—400

Hely-, név- és tárgymutató.

Aba Sámuel 35. 36.
Abdi Errahman 330.
Abdurahman 219.
Achmet aga 335.
Achsberg Ernő hajóépitő 337.
Acumincum 15.
Actiumi ütközet 19.
Adlexum 15.
Adherclem 15.
Admures 15.
Adnavalia 18.
Adony 204.
Ádriaitenger 14. 71.
Agrarienses 18.
Ahmed szultán 207.
Alamberg Jakab 173.
Alánok 20.
Albánia 55. 67.
Albert fejedelem 51. 74. 198.
Albert püspök 66.
Albert hajóczéhmester 329.
Albert kamara praefectus 334.
Alexius Contostephanos 39.
Algau 336. 337.
Ali basa 168. 209. 225. 226. 232. 233. 234.
Ali bég 66. 68. 69. 203.
Alisca 15.
Alisebe bég 355.
Almás 140. 146. 157.
Amhád 168. 172.
Almona 27.
Ampasa 138.
Alpok 26.
Alsó-Moesia 17. 25.
Alsó-moesiai hajóhad 17.
Altaripa 15.
Althani tábornok 202. 204. 240. 325.
Altinum 15.
Aluta folyó 42. 43.
Alvinczy tábornok 275. 276.
Andersen Péter 252. 254. 255.
András (II.) király 35.
Andrics Péter 87.
Andronicus 39. 40.
Andorko Ferencz 87.
Angelina 64.
Angelina özvegy 100.
Anjouk 61.
Anna királyné 114. 147. 334.
Annamatia 15.
Anniván basa 182.
Antal vajda 74.
Appel József 294.
Apulum 18.
Aquileja 22.
Aquincum 15.
Aradmegye 266.
Aranya 78.
Arányi Révay László 78.
Argo 14.
Argonauták 14.
Arnulf bajor herczeg 31.
Arrabona 15.
Arszlán basa 173.
Aspremont tábornok 278.
Assemann 229. 256. 257.
Assembourg 325.
Aszambég 73.
Athenae 14.
Attila 11. 19. 20. 29.
Attila hajógyára 21.
Attya 104.
Augustus császár 19.
Aureai Ugolino 49.
Ausztria 38. 69. 73. 78. 176. 185. 193. 255. 298.
Ausztriai hajóraj 52.
Avarok 26.
Axiopolis 15.
Azaum 15.
Azurcsics ezredes 264.
Állomáshelye a hadi hajóknak 17.

Árbocz 326. 330.
Árboczkosár 331.
Árpád 29, 30. 31. 32. 33.
Ázsia 14. 19. 76.

Babató 168.
Babocsa 181.
Bács 97. 104. 119. 196.
Bács-Földvár 296.
Bácsmegye 39. 61. 77. 78. 83. 198. 269. 294. 295. 299. 301.
Bádeni Lajos 211. 225. 233.
Baja 158. 196. 222. 223. 233. 345.
Bajan 24. 29.
Bajazed 70.
Bajorország 38.
Bajor örökösödési háború 272.
Baioth 42.
Bakach 78.
Bakay Miklós vajda 169. 308.
Bakics Mihály 146.
Bakics Pál 83. 99. 100. 103. 106. 107. 113. 114. 117. 119. 121. 129. 130. 133. 134. 136. 138. 140. 144.
Bakics Péter 146.
Bakics testvérek 77.
Balabán 107.
Balamir 19. 20. 28.
Balassa János 157. 174.
Balaton tava 311.
Balázs deák 336.
Bali Oghli Malkovich basa 67.
Balkán 62. 301.
Balogh Miklós 146.
Baltaogli renegát 357.
Bánffy Boldizsár 130. 143.
Bánffy Jakab 104.
Bánffy János 83. 104. 132.
Bánffy Miklós 68.
Bánmonostor 74. 76. 104.
Banovcze 276.
Barabás pap 77.
Baranya 109. 123.
Baranyai Mátyás 140.
Barbysus 25.
Barchalonga 328.
Baricza 104.
Barkalász Mihály 29.
Bartakovics János castellánus 166.
Bartenstein 266. 268.
Bártfa 335.
Basel folyó 46.
Bassianae 15. 17.
Básta György 201. 207. 208.
Bastida 58.
Báthoryak 74.
Báthory András 80. 82. 83. 117. 130. 157. 164.
Báthory János 157.
Báthory István 114. 125. 177.
Báthory Zsigmond 190.
Batthyány Ádám 219.
Batthyány Ferencz 114. 116. 157.
Baumrucker József 298. 299.
Bazilius görög vezér 38.
Beatrix 63. 73.
Bebek 157.
Becse 118. 166. 167. 198. 223. 233. 261. 296. 335.
Becskerek 100. 118. 167. 168. 235. 253.
Bek sziget 258.
Belákovics János 212.
Belgiojoso 208.
Bellegis 265.
Beller György 294.
Bercsényi 242. 244. 246. 248. 249.
Beregszó 76.
Beriszló István 99, 100. 116. 119.
Beriszló Péter 84.
Bertalan hajóépitő 334.
Bessenyők 28. 37.
Bethlen Gábor 212. 216.
Bery 42.
Bécs 6. 23. 26. 41. 46. 49. 60. 69. 73. 106. 125. 126. 127. 137. 141. 145. 147. 156. 158. 160. 161. 163. 169. 173. 185. 187. 199. 201. 216. 217. 218. 241. 250. 251. 256. 257. 259. 262. 263. 289. 307. 315.
Bécsi gallioták 136.
Bécsi hajógyár 136. 147. 160. 334. 335. 337.
Bécsi prater 257.
Béga 289.
Béla (III.) király 40. 45.
Béla (IV.) király 35. 41. 42. 43. 45.
Biharmegye 208.
Birago Károly 294.
Biremes 323.
Bisztricska 117.
Blachin szerb fejedelem 38.
Bocskay István 208. 209. 212.
Bodenheim 290.
Bodó Gáspár 73.
Bodon vára 47. 66.
Bodrogmegye 77. 91. 266.
Bolgár bánság 47.
Bolgárok 19. 28. 31. 37. 43.
Bolgárország 41. 64. 310.
Borecsi sziget 261. 283.
Borgia Vincenzo pápai kamarás 80.

Borgio Rodrigo bibornok 80.
Borics trónkövetelő 38.
Bornemissza Balázs 146.
Boros István 86. 306.
Borysthenes 20.
Bosnyákok 34.
Bosnyákország 46. 64. 66. 70. 224. 239. 250.
Bosporus 14. 133.
Bosut 241.
Botha Márton 146.
Bottyán-hidja 245.
Bottyán-vára 244. 245. 246. 248. 327.
Böldi rév 30.
Bradách 74. 76. 314. 315.
Brandenburgi Joachim 155. 156. 157.
Brandisz Zsigmond 136. 137.
Branizova 38. 40.
Brankovics György 53. 55. 64. 74. 76.
Brankovics Ilona 77.
Brankovics István 64. 77.
Brankovics János 74. 76. 77.
Brankovics Pál 71. 307.
Brankovics Vúk Zmáj 64. 66. 68. 71.
Braun Erasmus 183. 185.
Brigetio 15.
Britannia 19.
Brljákovics János 212.
Brodarics István 144.
Bruck 185.
Brutus 112.
Brün 106. 218.
Buccari 256. 337.
Bucentaurus díszhajó 323.
Buchsemann 254.
Buda 11. 42. 52. 56. 60. 65. 73. 76. 81. 82. 84. 85. 87. 88. 89. 98. 99. 104. 108. 109. 110. 112. 113. 114. 115. 116. 118. 119. 120. 121. 123. 124. 125. 126. 129. 130. 131. 132. 137. 138. 147. 148. 149. 150. 152. 154. 156. 157. 160. 163. 164. 182. 183. 188. 190. 192. 193. 194. 195. 196. 199. 200. 201. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 230. 234. 235. 245. 248. 249. 292. 298. 299. 310. 334. 335. 346. 356.
Budai hajósok 45.
Budai Imre hajókapitány 47.
Budveisz 315.
Buják 181.
Burgund 53. 54.
Byzancz 19. 29. 38. 55.

Caecilius Faustinus 17.
Caesar 18.
Camera navalis 330.
Campeggio bibornok 88. 90.
Campitelli 256. 263.
Campo-Formo 291.
Candia Miklós hajókamarai igazgató 330.
Canali 256. 263.
Capitolium 303.
Caprara 233. 235. 250.
Carnuntum 15.
Carsus 23.
Cassano 136.
Casteu Brechin ezred 193.
Castriota 55.
Cemandrok 23.
Centurio 305.
Chalcondylas 53.
Chelnyk Ráda 106.
Cherko Márton 213.
Cherko Mihály 214.
Chevalier Leumont 256.
Chintius hajóépitő 334.
Ciabrus 16. 17.
Cirpi 15.
Clairfait gróf tábornok 285.
Classis Flavia Pannonica 15.
Classis Flavia Moesica 16.
Classis Histrica 17.
Classis in Moesia inferiore 17.
Classis praefectus 305.
Classis Stradensis et Germensis 16. 17.
Colalto 325.
Collegium nautarum 18.
Collegium utriclariorum 18.
Comnen János császár 38.
Conning kapitány 281.
Constantia III. Béla leánya 41.
Contrarius Márton 186.
Contreres Alfons 162. 169. 341.
Corboviai grófság 62.
Cornelius praefectus 15.
Corona navalis 351.
Corporanus kapitány 136. 137.
Corvin János 73. 74. 75.
Courtos tábornok 290.
Croy Eugen herczeg 229. 230. 231.
Crumerum 15. 16.
Cuccium 15.
Custos-árok 234.
Cusum 15.

Cyriacus pápa és a tizenegyezer szűz 22.

Csallóköz 140. 186. 242. 243. 247.
Csanád 107. 118. 164. 165. 166. 167.
Csardaklia János 275.
Csáki László 104.
Csák Máté 44.
Császár míve 330.
Csehország 62. 67. 101. 115. 185. 290.
Csekterek 234. 323.
Cselédes hajók 325.
Csenge 42.
Csenke vára 247.
Csepel sziget 152. 183. 201. 219. 335.
Cserépvár 74.
Cserethes 76. 78.
Csernecz 278.
Csernoevics Iván, a fekete ember, 100. 101. 102. 103. 104. 105. 107. 111.
Csernovics Arzén 211.
Csernovics Péter 295.
Csetnikovics (Chyvitkovics) 87.
Csicsa Joannovics 295.
Csomoglya 78.
Csongrádmegye 91. 266.
Csörsz 29.
Csuha ezredes 296.
Csukár hegy 279.
Csurgó 181.
Csúrog 166. 272. 291. 296. 297.

Czibak Imre 104. 107.
Czigán-sziget 57. 283. 345.
Czilley Ulrik 60.
Czobor Imre 179.
Czobor Mihály 290.
Czywithko hajóépitő 334.

Dalmaták 61.
Dalmáczia 23. 25. 40.
Dalmácziai tengerpart 49.
Damjanich tábornok 296. 297.
Dampierre 208. 215.
Danhausen György 172.
Daničić patricius 261.
Dardaniaiak 11.
Daróczi 232.
Darvasi Vajda György 146.
Davidovacz kapitány 297.
Davids Dániel 250. 337.
Dák birodalom 11. 18.
Dán vajda 49. 55.
Deák Ferencz kurucz ezredes 241.
Deák Simon 117.
De Ligne altábornagy 284.
Demelich Szabbas főhadnagy 278.
Demeter hadnagy 74.
Demeter mester 329.
Deneper 28.
Dereglyék 23.
Derzsinczi uradalom 78.
Dentice Jeromos 203.
Desházy István 83.
Desházy Lőrincz 83.
Délmagyarország 273.
Déli végházak 71. 75.
Dénes nádor 40.
Dévény 108. 110. 127. 181.
Diesbach 252.
Dillher Ferencz 236. 240. 325.
Diognetus 22.
Dniester 11.
Dobozi Gergely 192.
Dobzse László 74.
Dóczi Péter 65. 68.
Dóczi Imre 68.
Dóczi István 355.
Dóczi László 68.
Doge hajóhada 30.
Dombovár 74.
Dominik hajós czéhmester 329.
Domitianus 16.
Don 19. 28.
Dorostorum 15. 17. 23.
Dózsa György 77. 100.
Drakul vajda 54. 55.
Draskovics János 214.
Draskovics Lipót gróf 266.
Draskovics nádor 338.
Drágfi Bertót 68.
Dráva 17. 18. 26. 28. 35. 37. 62. 69. 97. 115. 118. 124. 143. 144. 171. 179. 181. 222.
Drenkova 276.
Drégely 181.
Drinápoly 230.
Druzsina 62.
Dschaafer basa 232. 233.
Dubicza 289.
Dubova 279.
Dukasz Mihály 37.
Duna (a mű minden lapján).
Dunai bolgárpart 54.
Duna forrásai 21.
Duna-Földvár 243. 245.
Dunai gőzhajó 247. 248. 296.
Duna-csatorna 27.
Dunai hajóhad (a mű minden lapján).
Dunai határőrvidék 266.

Dunai hajóhadi hűbérrendszer 358.
Dunai hunbirodalom 20.
Dunai classicusok 303.
Dunai moniteurök 299.
Dunai szlávság 64.
Duna-Tisza-köze 30.
Dunavicza 56. 252. 253. 262. 280. 283. 345.
Dusán István szerb császár 44.
Dzsen 70.

Ecsedi láp 30.
Eger 175. 193. 243. 244.
Eggenberg 181.
Elba 272.
Elmas Mohamed 237.
Ellenség csipkedése 348.
Emánuel Miksa 224.
Endre (I.) király 36.
Endre (II.) király 41.
Endre (III.) király 44.
Endre esztergomi prépost 104.
Engelshofen táborszernagy 266. 267.
Ensburg 31.
Eőrsy Péter 201. 202. 204. 210.
Eperjes 338.
Epibatae 310.
Ercsi 219.
Erdély 52. 55. 100. 124. 147. 164. 166. 201. 208. 235. 248. 280.
Erdélyi 273.
Erdélyi római hajóhad 18.
Erdőd 83. 97. 123.
Erdődy György alnádor 268.
Erdődy Péter 186.
Erdőhegyi Benedek 135. 141. 146. 147. 149. 306.
Erneszt főherczeg 173. 179.
Ernst János pécsi püspök 76. 314.
Erős Péter 87.
Erzsébet királyné 52.
Eszék 144. 176. 181. 199. 218. 223. 237. 250. 292. 339.
Eszteleky Anna 78.
Esztergom 40. 42. 52. 112. 113. 126. 128. 131. 136. 137. 138. 141. 149. 151. 156. 157. 160. 161. 175. 176. 181. 182. 183. 187. 188. 190. 191. 192. 193. 198. 199. 205. 207. 208. 218. 223. 243. 247. 249. 266. 310. 322. 325. 330. 335.
Esztergomi János 212. 251. 255.
Eszterházy Dáieln 245. 246.
Ete 15.
Etelköz 29.
Etil 28.
Égi jelek 349. 350.
Éli Achmet 276.
Érd 20.
Érsek-Ujvár 198. 199. 218. 248. 311. 338.
Északitenger 14.
Eugen-sánczok 283.
Eusztathiosz hajóvezér 29.
Evező 327. 328.
Eyczing Erasmus 154.

Fack ezredes 296.
Falkenhain 224.
Faltörőgép 46.
Fegyverszünet- s béketárgyalások 356.
Fehérmegye 245.
Fehértemplom 278.
Fehértó 289.
Fehérvár 84.
Fehérváry Balázs 88.
Fehérváry Éva 269.
Fehérváry György 212. 255.
Fehérváry Julianna 269.
Fehérváry László arczképe 316. 317.
Fehérváry László fővajda 8. 212. 269.
Fehérváry László ifj. 269. 316. 317.
Fehérváry Mária 269.
Fehérváry Péter 269.
Fehérváry Róza 269.
Fejedelmi díszhajó 324.
Fejérkövi István 179.
Fekete tenger 65.
Fekete sereg 65. 286.
Feledy Lestár 158.
Felhéviz 199.
Felhévizi vérfürdő 132.
Felső-Pannonia 24.
Fels Lénárd 149. 150.
Ferabosti Péter 123.
Ferdinánd (I.) király 64. 103. 105. 108. 109. 110. 111. 112. 114. 117. 119. 125. 126. 127. 129. 132. 133. 134. 135 137. 138. 140. 141. 142. 143. 144. 149. 151. 154. 158. 160. 161. 162. 163. 165. 167. 168. 170. 173. 181. 306. 308. 323. 334. 335.
Ferdinánd (II.) király 210. 216.
Ferdinánd (III.) király 332. 335.
Ferdinánd főherczeg 172.
Ferencz József (I.) király 210. 217. 298. 299.
Ferge Bálint 110. 111.

Ferhád basa 173.
Félegyháza 119.
Filippopolis 30.
Filléresi János 74. 87. 111. 114. 130. 131. 305. 306.
Fiume 256. 337.
Flach Fülöp 175.
Flavius Trierarcha 16.
Fleury 229. 235. 236. 325.
Flokhe Gerson 250.
Florenczi bibornok tengernagy 54.
Florentia 16.
Florentiai hajóhad 17.
Fogas Ambrus 74. 85. 111. 114. 146. 305. 306.
Fogliéta 256. 263.
Foktő 196.
Folyami hadi hajók 320.
Folyami hadi hajók nevezete 321.
Forgách Simon 174.
Forgách nádor 216.
Földvár 204.
Földvárak 345.
Földváry Ádám 211.
Földváry Sándor 296.
Fővajdák 309.
Franczia kormány 26.
Franczia ország 260. 292.
Franczia udvar 259.
Francesco Alberti 54.
Frangepán Ferdinánd gróf 77.
Frangepán Ferencz érsek 144.
Frank föld 31.
Frankfurt 173. 324.
Frankok hajóhada 26.
Freius 19.
Frits Ignácz kapitány 299.
Fridighern 20.
Fridrik (I.) császár 40. 55. 67. 68. 70. 71. 73.
Fridrik sváb herczeg 41.
Frigyes (osztrák) 41. 44.
Frigyes Ágost 234.
Frigyes fővezér 136.
Frigyes tartományi gróf 127.
Fruska-Góra 250.
Fugger 85.
Furkáta 234.
Futak 60. 66. 233. 250. 311. 345.
Futaki országgyűlés 60.
Fülek 181.
Füzető 140. 146.

Gabras Mihály 39.
Gabrieli kapitány 276.
Gaisklopper János 184.
Galacz 29. 293.
Galambócz 50. 51. 66. 71. 225. 226. 227. 230. 231. 310.
Gallia 19. 21.
Gallo-frankok 19.
Gandinis János kereskedő 142.
Garam 36. 37. 113. 173. 217. 244.
Garay László 52.
Garay Miklós 49.
Gardató 299.
Gardatavi flottilla 297.
Gardinovácz 267. 291.
Garzuli hadbiztos 269.
Gácsország 291.
Gálya 323.
Gálya-admirálok 307.
Gáspár hajóépitő 334.
Gázlók 20. 30.
Gebhard püspök 36.
Gemia 327.
Gemmingen tábornok 275.
Geisberg 207.
Gelley Sebestyén 85. 86. 306.
Gellérthegy 103. 116. 129. 152. 153. 201. 202. 203. 206. 220. 248.
Genemaróthy 42
Genua 256. 260. 262.
Genuai köztársaság 260.
Genuai tengerpart 259.
Gepidák 23.
Gerendi kamaratanácsos 145.
Gergely (VIII.) pápa 40.
Germán nemzetek 23.
Germánus 23. 24.
Gerson Frigyes hajóépitő 337.
Gerulata 15.
Géczi Gábor 346.
Géza vezér 33. 38.
Giletffy Miklós 87.
Ginsheim 290.
Girai khán 230.
Gollas Károly 299.
Golowatoy ezredes 286.
Gora 186.
Goró 260.
Goszpoincze 272. 291. 296.
Góth nemzetek 11.
Görögök 13. 31. 37.
Görög hajócsapat 29.
Görögország 14. 39. 325.
Görög-római birodalom 29.
Görögtűz 352.
Gössinger Lajos 330.
Grabovi Zavissa Niger 50.
Gradiska 105. 289. 311.
Gradistye 276.

Grassalkovics Antal gróf 266.
Greifenstein 69.
Grekus (Gregus) Bertalan 330.
Gritti 133. 136. 137.
Groczka 261. 263.
Groth Jakabfi Szilárd 20.
Gubecz Máté 173.
Gumpendorf 73.
Gusztáv Vása 101.
Guyon tábornok 296.
Gvozdánovics tábornok 311.

Gyöngyös 243.
Győr 34. 36. 41. 42. 65. 68. 70. 103. 112. 118. 128. 129. 134. 138. 140. 170. 173. 176. 181. 183. 185. 193. 194. 198. 207. 212. 216. 217. 218. 223. 243. 246. 247. 249. 266. 311. 335.
Győri Mihály vajda 308.
Győri székesegyház 129.
Győzelem biztositása 354.
Gyula puszta 78.
Gyula vára 174.
Gyurgyevo 291. 293.
Gyúró Péter 87.

Habil török biró 203. 209.
Habsburg-ház 105. 149.
Hackenheim 290.
Hadi costumeképek 316.
Hadi hajók hátrálása 353.
Hadi hajók lövése 353.
Hadi zsoldrendszer 301.
Hadrián 18.
Hadsziget 281. 345.
Haemus 11.
Haimburg 36. 69. 73.
Hajitógépek 26.
Hajnácskő 181.
Hajóhadak családegysége 304.
Hajóhadak vitézsége 354.
Hajóhadak kapitányai 304. 305.
Hajóhadak babonái 348. 349. 350.
Hajóhadak fegyelme 342. 343.
Hajóhadak fegyverzete 318. 319. 320.
Hajóhad-tulajdonosok 307.
Hajóhadi csataképek 352. 353.
Hajóépités 334. 335.
Hajóépitési anyag 336.
Hajóépitő czéhek 334.
Hajóhad iskolázása 339. 340. 341.
Hajóhivatalok 339.
Hajóhad kikötői 346. 347.
Hajóhad lovas kisérete 344.
Hajóhad táborozása 348.
Hajóhad ütközete 350. 351.
Hajóraj 36. 37. 49. 344.
Hajóraj felállása 344. 345.
Hajós népek 35.
Hajósok czéhe 329.
Hajósok privilégiuma 303.
Hajós proletárok 313.
Hajós testületek 45.
Hajóváltság 330.
Hajóvontatás 329.
Hajóvontatók 183.
Hajóvontató társulatok 329.
Halas 330.
Hamburg 241. 256. 261.
Hannibal 21.
Hardeck Ferdinánd 185.
Hardeck János 126.
Harstall Menyhért 127.
Harting tábornok 293.
Hasszain 226.
Hasszán basa 173. 181. 190. 200. 203. 204. 205. 206.
Hasszlingen 234. 239.
Határőrvidék 299.
Határőrvidéki horvátok 261.
Hatvan 192. 193. 207.
Havaselföld 224. 230.
Háromszék 43.
Heister 243. 247. 248.
Helber 335.
Helbrich Jakab hajókamarai igazgató 330.
Hellepront 327.
Hellespontus 24. 53. 70.
Henrik császár 36.
Herberstein 243.
Herbert nagykövet 273.
Herbeville 225.
Heraclius 25.
Hercules 11.
Herczegovina 46. 71.
Hercyni őserdők 21.
Hermanrikh 20.
Hevessi István 85. 86.
Heves vármegye 242. 243.
Hayn hajós villicus 329.
Héderváry Ferencz 79. 80.
Hid- és úszókészletek 347.
Hidosztály 347.
Hissardzsik 237.
Hoberdanacz János 106. 124.
Hoffmann György 209.
Hohenhausen alezredes 272.
Hohenau 60.
Hollóköz 181.

Homonnai Bálint 208.
Horomvár 38. 39. 66. 71. 72. 75. 105.
Horvátok 61.
Horvátország 31. 142. 172. 179. 273. 289.
Horváth Bertalan 136.
Horváth Lőrincz 146.
Horváth Mihály 154.
Horváth Pál 85. 87.
Horváth-Stáncsics Márton 172.
Horvatinovics Bertalan 167. 168.
Hrabovszki 296.
Hrasztovicza 186.
Huba 30.
Hun-avar hajóhad 25.
Hunnia 26.
Hunok 23.
Hunok hadi hajói 24.
Huno-vendo-bolgárok 23.
Hunyadiak kora 301.
Hunyadi János 51. 52. 53. 54. 55. 59. 60. 310. 345.
Hunyadi László 60.
Hussita háború 62. 310.

Ibrahim nagyvezir 90. 92.
Ibrahim szegedi kormányzó 330.
Ibraim basa 187.
Illésházy István 202. 205. 209.
Imre király 41.
Intercisa 15.
Ipek 237.
Isacus Angelus császár 40.
Isakcsa 237. 287. 293.
Ismail 237. 286. 287. 288. 289. 293.
Istenatta Balázs 146.
Ister 11.
István bán 44.
István herczeg 38.
István (I.) király 33. 34. 35.
István (II.) király 38.
István (III.) király 39. 40.
István (IV.) király 39.
István (V.) király 44.
Iszkába 336.
Iszkender basa 71.
Itália 14. 23.
Itáliai hajók 18.
Izabella királyné 149. 151. 154. 172.
Izabella hajóhada 150.
Izdenczy András 356.
Izlas 284.
Izsák bég 52.

Jabuka 263. 264.
Jahodnik 117.
Jajcza 74. 75. 308.
Jakobsberger-Au 290.
Jaksich Demeter 65.
Jaksich István 77.
Jaksich Márk 77. 100.
Jankovics Ferencz 294.
Jankovics György 243.
Jantra 358.
János György vajda 195.
János Zsigmond 149. 150. 172. 173. 177.
Jánosrendiek gályái 49.
Jánosrendi vitézek 42. 43.
Jázon 14.
Jellasics József 295.
Jeni-Palánka 230. 232.
Jenő (IV.) pápa 54.
Jenői hajósok 45.
John ezredes 272.
József (I.) király 337.
József (II.) császár 272. 273. 276. 280. 282. 289. 291. 337.
József-huszárok 296.
Juliáni kikötő 64.
Juliusok nemzetsége 303.
Jungher Péter gyáros 315.
Jurisich Alajos 330.
Jurisich Miklós bán 116.
Jusztinián császár 23.

Kadocsa 30.
Kaiser-Ebersdorf 149.
Kalafat 285. 294.
Kalafáti Duna-sziget 285.
Kalender bég 197.
Kallipolis 357.
Kalocsa 151. 158. 196. 205.
Kapitány elnevezés 305.
Kapitányi hadsegéd 85.
Kapisztrán János 51. 57. 58. 60. 327.
Kara Musztafa 218.
Karakas Mehmed basa 355.
Karancsi György 74. 329.
Karácsonyi György 173.
Karánsebes 280.
Karántország 221.
Karas folyó 239.
Karasia posztó 316.
Karlócza 233. 238. 241. 295. 296. 297. 311. 345.
Karva 247. 346.
Kassa 117. 174. 175. 208. 249.
Katalin (II.) 273.

Katonai egyenruha 317.
Katva 244.
Katzianer 119. 137. 144.
Kaunitz herczeg 273.
Kazim bég 153. 154. 164.
Kács 272. 291.
Káposztásmegyer 131.
Kárli Jakab 170.
Kárlovicz Kristóf 156. 325.
Károly (I.) király 44.
Károly (III.) király 255. 326. 337.
Károly (V.) császár 101. 105. 135. 161. 163.
Károlyi Sándor 242. 243. 249.
Károlyi Ferencz 267. 268.
Károlyváros 289.
Kárpátok 11. 62. 100. 217.
Kátrány 336.
Kázán 51. 71. 280. 284.
Kázim bég 153. 154.
Kázon vajda 130. 137.
Kecskemét 61. 203. 242. 247. 330.
Keglevics Péter 144.
Kelemen pápa 135.
Kelheim 321.
Kereszteshadak 39.
Keszi 42.
Keve 49. 55. 66. 72.
Kevi 65. 109. 110. 111. 132.
Kékkő 181.
Kémjáratok 348.
Khevenhüller tábornagy 259.
Khosroes 25.
Khozrev beglerbég 152.
Kilia 237.
Kinszky gróf tábornok 276.
Kinizsi 65. 68. 69. 71. 72. 74. 75. 76.
Királyi hadak 33. 35.
Királyi hajósnépek 303.
Király-naszádosok 303.
Király-naszádos had 61.
Kisdy Péter 85. 87.
Kis-Kanizsa 185. 223. 239.
Kis-Pipin 26.
Kis-Oláhország 285.
Kiss Ernő tábornok 296.
Kiss Jenő 130.
Kisutova sziget 278.
Kladova vár 66. 293.
Klissa 144. 147.
Klenak 292. 311.
Klosterneuburg 73. 299. 337.
Klosterneuburgi hajógyár 273. 290 291.
Koháry 243.
Koinik 237.
Kokon 323.
Kolitz 105.
Kollut 222. 239. 241.
Kolonics Szigfried 199. 202. 204. 205. 206.
Kolonne Williams 290.
Kollonics bibornok 229. 250. 256.
Komáromi 42. 44. 68. 73. 103. 112. 118. 130. 137. 138. 140. 141. 142. 146. 151. 155. 156. 157. 159. 160. 161. 164. 165. 167. 169. 170. 173. 174. 176. 177. 180. 183. 185. 186. 187. 191. 199. 207. 208. 209. 212. 214. 216. 223. 243. 245. 247. 248. 249. 266. 292. 304. 308. 311. 313. 330. 335. 336. 339. 341. 346. 356.
Komáromi hajóépitész 338.
Komáromi hajógyár 147.
Komáromi lakosság 312.
Konrád (II.) 34.
Konrád (III.) 39.
Konrád mainczi érsek 40.
Konstantinápoly 25. 31. 64. 79. 152. 163. 169. 206. 225. 232. 356. 357.
Kormos Bálint 87.
Kovil 237. 238. 241. 267. 291. 345.
Kovil (alsó) 272.
Kovil (felső) 272.
Kozárok 28.
Köln 22.
Kölpén 60. 66 76.
Kömlőd 244.
Königsfeld 254.
Köprili Ahmed 218.
Köprili Musztafa 227.
Kőrös 30.
Közép-Európa 19.
Középtenger 19.
Köznaszádosok 309. 310.
Kratky Antal kapitány 299.
Krems 69. 217.
Krim 286.
Krusovácz 72.
Kubin 278. 280. 289.
Kulcsáry Pál 85. 87.
Kulics 231.
Kulis vára 278.
Kulpa 179. 289.
Kun Gotthard 102. 117.
Kunország 42.
Kunság 245.
Kupinova 266.
Kutrigur hunok hajócsatája 23.
Kysseriew Ferencz 145.

La Borda kapitány 290.
Lacedemonok 64.
Ladikok 23.
Lago-Magiore 298. 299.
Lagunák 30.
Laibach 260.
Lajos (I.) király 301.
Lajos (II.) király 10, 78. 79. 80. 81. 85. 87. 93. 94. 97. 111. 114. 121. 308. 334. 343.
Lajos (VII.) franczia király 39.
Lala Mohamed basa 206.
Lambert Péter 45.
Lascano Tamás 117. 136.
Lascy tábornagy 274.
Lasky Jeromos 115. 135. 144. 145. 155. 305. 357.
Laszlovics Mihály 87.
Laudon 284. 285.
Lábatlan 137.
Lád 114.
Ládi rév 30.
László (IV.) 44. 45.
László (V.) 51. 60.
László Péter 88.
Lászlóvár 50.
Leaumont 263. 264. 265.
Lech folyó 291.
Legio classica 309.
Lengyelország 101. 290. 291.
Leo (X.) pápa 79.
Leon (IV.) császár 29.
Leonhard 250.
Leopold herczeg püspök 216.
Levante 261.
Libasziget 201.
Liburniai hajók 19.
Lichtenstein Fülöp herczeg 239.
Likkai grófság 62.
Lintz 121. 127.
Lipót (I.) király 210. 215. 217. 229. 236. 239. 337.
Lippa 100. 118. 154. 167. 335.
Liscano 160.
Lithvánia 101.
Litters Lajos gróf 261.
Littorale 260. 262.
Liverpol 256.
Lobkovicz 272.
Lok 267. 291.
Loir 22.
Lom-Palánka 294.
Losonczi István 168.
Lotharingia 31.
Lotharingi Károly 211. 219. 221.
Ludiciariae 18.
Lugio 15.
Lugos 280.
Lusonium 15.

Madárhegy 152.
Magdeburg tábornok 273. 282.
Magdics János 294.
Magnius Victorinus Trierarcha 16.
Magyar Balázs 74.
Magyar hajóhad 32. 36. 37. 38. 49. 50. 51.
Magyar nemzetőrök 296.
Magyar-Óvár 184. 185. 193.
Magyar-török naszádtelep 130.
Mahomed (II.) 51.
Mainz 27. 290.
Majna 27.
Makó 118.
Malta 259.
Maltai nagymester 260.
Manlius Felix praefectus 16.
Mansfeld Károly 173. 187. 188. 189. 190. 200.
Martianopolis 15. 17.
Martianus praefectus 16.
Marchegg 69.
Margitsziget 113. 131. 132. 153. 157. 194. 201. 219.
Margum és Contra-Margum 15. 17.
Markhof 290.
Marmaros 156. 334. 335.
Maros folyó 67. 90. 91. 107. 164. 165. 166. 222. 238.
Marosi hajóhad 166.
Maros-Temes vidéke 31.
Marschalk 192.
Martel Károly 61.
Martinuzzi 115. 149. 153. 154. 158. 161. 165. 167.
Matrica 15.
Matthesen András 269. 270.
Maurikiosz 29.
Maximilian 74. 76.
Maximus Trierarcha 16.
Mazalóczi uradalom 78. 79.
Mánuel 38. 38. 40.
Mária, Brankovics Ilona leánya 77.
Mária királyné 49. 97. 99. 105. 108. 114.
Mária Terézia 266. 267. 269. 272. 311. 317. 341.
Mátyás (I.) király 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 76. 78. 100.
Mátyás (II.) király 210.

Mátyás főherczeg 161. 181. 182. 184. 185. 186. 187. 190. 194. 195. 200. 203. 204. 207. 208.
Mátyás király csűrei 153.
Medicis Hyppolit 136.
Megyer-réve 30.
Mehádia 280.
Mehemed basa 118. 125. 129. 131. 140.
Mehemed bég 158.
Mehmed Memis 279.
Maiendorf tábornok 293.
Melignani (Medicis) Jakab 155. 156. 157.
Memis basa 208.
Mercy Florimund 251. 252.
Merovingek 26.
Merveille 256. 259. 260.
Mesztegnyői Szerechen János 114.
Methone 22.
Mezid bég 52.
Mezzomorta 227.
Miháldi végvár 66. 74.
Mihály vajda 83. 199.
Miklós győri püspök 36.
Miklós hajósok birája 45.
Miksa főherczeg 186. 191. 193.
Miksa király 170. 173. 174. 175. 176. 177. 179. 210. 308. 309. 323. 324. 327.
Milano 299.
Mirievo 263.
Misenumi hajóhad 19
Mitrovicz 292.
Mláva folyó 55.
Moesia 14. 17. 20.
Moesiaiak 11. 23.
Moh 336.
Mohamed (I.) 55. 59.
Mohamed (II.) 22. 56. 64. 70.
Mohamed (III.) 191. 193. 207.
Mohamed basa 152. 153. 175. 233.
Mohamed szerdár 207. 208.
Mohács 97. 99. 119. 125. 196. 222. 239.
Mohácsi rév 97.
Moldvai vajda 67.
Moldvaország 49.
Mollináry Antal 298. 299.
Mollináry Károly 294. 295. 296.
Monasterli Péter 77.
Monasterli János 212.
Momin vajda 130. 131. 137.
Mongolok 45.
Monostorszeg 222.
Montecucculi 173.
Morava 17. 18. 49. 52. 55. 72. 226. 231. 263.
Móre György 74.
Móricz szász herczeg 156.
Morva folyó 242. 338.
Morvaország 62. 67. 72. 92. 205.
Mosel folyó 46.
Mosony 184.
Mosorin 267. 291. 296.
Mota Jakab 87.
Motszberger-Au 290.
Mörsperg-zászlóalj 208.
Mura 172. 222.
Murád 50. 52.
Murád basa 205.
Mursa 15. 17. 143.
Musztafa szultán (II.) 234. 237.
Münzer Tamás 100.
Myoparones 323.
Myrza vajda 49.

Nagy Ágoston 83.
Nagy Albert 68.
Nagy Ambrus 68.
Nagy Antal 77.
Nagy Balázs 170.
Nagy Gergely 77.
Nagy János 85. 306.
Nagy-Kanizsa 200.
Nagy-Károly 22. 26. 34.
Nagylak 166. 311.
Nagy Lajos király 46. 47. 49.
Nagy-Maros 356.
Nagy-Morvaország 20.
Nagy-Olaszi 85.
Nagy Péter 85. 86. 146. 166.
Nagy Péter kurucz kapitány 247.
Nagy Sándor tábornok 296.
Nagy Simon 66.
Nagyszombat 110. 140.
Nagyszombati országgyűlés 163.
Nagyvárad 67. 144.
Nagyváradi béke 147.
Naissus 15. 17.
Naquart őrnagy 273.
Nassau 60. 321.
Naszád 321. 326.
Naszádosok anyagi helyzete 314. 315.
Naszádosok borravalója 314.
Naszádosok hadgyakorlata 169.
Naszádos hadsegédek 306.
Naszádos kiváltságok 162.
Naszádosok neve 210.
Naszádosok ruházata 315. 316.
Naszádos vajdák 307. 308.

Naszádzászlók 331. 332. 333.
Naubatae 310.
Navarchus 305.
Nádalj 291.
Nádasdy Ferencz 190. 196. 202. 203. 204. 206.
Nádasdy Tamás 116. 121. 144. 157. 172.
Nádhajók 24.
Nándorfehérvár 30. 37. 38. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 59. 60. 66. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 84. 89. 90. 91. 94. 130. 137. 140. 175. 181. 193. 199. 204. 206. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 230. 231. 232. 234. 235. 237. 250. 251. 252. 253. 255. 256. 257. 258. 259. 261. 262. 263. 264. 275. 276. 277. 280. 281. 283. 285. 289. 295. 297. 308. 310. 323. 330. 334. 335. 336.
Nápoly 261.
Neboisza torony 346.
Neczpál 117.
Nehem 238.
Neipperg 263. 265.
Nesthe Lukács 85. 86. 87. 112. 164. 167. 306.
Neszmély 140. 146. 157. 247.
Neuendorf ezredes 284.
Német Dénes 177.
Német hajóhad 30. 31. 36. 130. 150.
Némethy Miklós 128.
Németország 179. 334.
Német pontonierek 266.
Német-Ujhely 73. 78.
Nicopolis 15. 17. 49. 54. 219. 225. 230. 237.
Nikéforosz 31.
Nikétász 22. 37.
Nissa 20. 52. 263.
Nocetti hajóépitő 337.
Nógrád 181.
Nonnen-Au 290.
Nori- és Juli-Alpok 23.
Novigrád 225.
Novoberdo 319.
Numillo 136.
Nussdorf 127.
Nürnberg 158.

Nyári Lőrincz 168.
Nyári Pál 209.
Nyerges-Ujfalu 247.
Nyitra 42. 173.
Nyugoti római birodalom 20.
Nyúlszigeti apáczák 45.

Octavianus 22.
Octavius Frontonius 16.
Oczeán 31. 32.
Odotheius 18.
Oetingen Ulrich 208.
Oláh Balázs 77.
Oláh hajóhad 49.
Oláhok 34.
Oláh Miklós 125. 131.
Oláhország 37. 46. 49. 54.
Olasz barchirolik 173.
Olaszok 54.
Olaszország 63. 290. 291. 292. 295. 315.
Olmücz 93. 218.
Onos-sziget 152.
Oppova 252.
Oranicza 327.
Orosz hajóhad 293.
Oroszok 40.
Oroszország 255. 286. 293.
Orsolya 22.
Orsova 74. 105. 222. 224. 225. 227. 255. 256. 257. 259. 276. 280. 284. 285.
Orsova (Uj) 283. 284. 285. 289.
Ország Mihály 52. 58.
Ostrompénz 514.
Ostrosich Miklós 135.
Osvát zágrábi püspök 75.
Osztrák-magyar hadi tengerészet 299.
Osztrák-Oláhország 265.
Osztrák-Tirol 297.
Ostrova-sziget 230. 258. 286.
Osztrazsnicza 283.
Othacz János 146.
Otto freisingeni püspök 39.
Ottokár 43.
Otto király 31.
Óvár 128. 216.
Ovcsárevics Markos Péter 150.
Ozmán birodalom 46. 64.
Ozmánok 52. 66.

Ó-Becse 222. 276. 280. 284. 285. 296.
Ó-borcsai út 56.
Ó-Buda 30.
Ó-budai hajógyár 299.

Öcsöb 30.

Paks 195. 204. 244. 245.
Paksy János 169. 170. 172. 174. 308. 341.

Palánk 181.
Pallus-Maeotis 20.
Pallavicini 257. 259. 260. 263. 264.
Palota 181.
Pancirollus 18.
Panissus 52.
Pannonhalmi apátság 129.
Pannonia 14. 20. 23.
Pannoniaiak 11.
Papilla tábornok 276.
Papp István fővajda 242. 243.
Parti bárka 30.
Parti ütegek 352.
Passarovicz 255.
Passau 338.
Patron 323.
Pálffy István 216.
Pálffy János gróf 211.
Pálffy Miklós 161. 181. 182. 186. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 212.
Páncsova 223. 230. 235. 236. 237. 238. 251. 252. 274. 277. 278. 280. 283. 289. 292. 293. 339.
Párkány 182. 189. 207. 218.
Pávia 299.
Pázmány Péter provisor 166.
Peczath 43.
Pekri Lajos 135.
Pemler Ferencz őrnagy 289. 291.
Pemphflinger 76. 106. 120. 121. 140.
Péra kapitány 230.
Perczel tábornok 296.
Pereghy Albert prépost 141. 145. 147.
Perényi János 157.
Perényi Péter 99. 104. 108. 114. 124. 125. 126. 130. 151. 153. 154. 157. 158.
Peri Gottfried 54.
Pertef basa 173.
Peshiera 198.
Pest 42. 82. 109. 112. 113. 116. 119. 131. 132. 137. 151. 154. 192. 194. 195. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 207. 219. 220. 223. 239. 339.
Pesti hajósok 45.
Pest vára 154.
Peth 74. 105.
Pethő János (Gersei) 175. 176.
Petrasch Ernő 251.
Petrics János 276.
Petrinya 181. 186.
Petronel 257.
Petrovics 100. 129.
Pettau 143.
Pécs 221.
Péter barát 57.
Péter bolgár fejedelem 31.
Péter érsek 80. 81.
Petersdorf 69.
Pétervárad 39. 55. 56. 60. 65. 66. 67. 68. 74. 75. 76. 77. 78. 80. 85. 86. 87. 90. 92. 93. 94. 96. 97. 104. 158. 166. 195. 204. 221. 223. 224. 228. 230. 233. 234. 235. 237. 238. 241. 248. 250. 251. 252. 253. 254. 261. 263. 265. 292. 293. 308. 323. 339.
Pétervároadi apátság 80.
Pétervároadi pontoniére 285.
Pforzheim 338.
Philippopolis 52.
Pipin hajóhada 28.
Piri nagyvezir 79.
Piszke 137.
Podiebrad 67.
Podvinnyai Tamás 87. 106. 108. 306.
Pó folyó 260. 298. 299.
Pogány Benedek 77.
Pográny Benedek 203. 204.
Pomponius Rufus 17.
Pontus 17.
Porkoláb János 146.
Porkoláb Péter 85. 306.
Pósa tárnoki tiszt 75.
Poserolcza 230.
Postulin de Rogas 335.
Potemkin herczeg 286. 287. 288.
Pozzazin 68. 72.
Pozsega 147.
Pozsega-Szentpéter 147.
Pozsony 36. 37. 38. 40. 42. 52. 60. 76. 99. 102. 103. 108. 110. 118. 126. 130. 138. 145. 147. 158. 160. 171. 176. 179. 184. 185. 191. 195. 208. 216. 223. 243. 247. 335. 339. 346.
Pozsonyi hajógyár 147.
Pozsonyi kamara 146.
Pozsonymegye 315.
Praefectura navalis 330.
Praefectus armamentarii 320.
Prága 106. 141. 163. 193. 198. 315.
Pregantin 328.
Prépostvára 147.
Printzenstein Albert 192. 205.
Printzenstein János Sándor 182.
Priscus 20. 25.

Prodánovics kapitány 277.
Promontor 112.
Prosorovszki herczeg 293.
Provence 19. 259.
Pruth 293.
Puchaim Boldizsár 153.
Pylos 22.
Pyreneï béke 221.

Questenberg residens 241.

Rabutin grf. 239.
Radeczky tábornagy 298.
Radisa Bósics 74. 85. 86. 87. 88. 98. 99. 100. 102. 106. 113. 115. 117. 306.
Radojevacz 258.
Radován 87.
Rajna 18. 21. 22. 27. 46. 290.
Rauber Kristóf 106. 112.
Rauber Miklós 125. 130.
Ravennai hajóhad 19.
Rába 28. 36. 42. 176. 181. 338.
Rábcza 184.
Rácsa 104. 311.
Ráczkevi 88. 204. 311.
Ráczország 46. 76. 106.
Rácz Péter 85. 86. 87.
Ráczváros (Esztergom) 161. 189.
Rákos 73.
Rákóczi Ferencz (II.) 212. 241. 242. 246. 248. 327. 346.
Rákóczi György (I.) 217.
Ráma 227. 230. 231. 239.
Ráskai Balázs 92. 157.
Redange 273. 278. 282. 285. 289.
Redl József 267.
Rednek 104.
Rednitz 27.
Reegh 78.
Regensburg 27. 31. 37. 41. 46. 70. 104. 127. 173.
Regensburgi Wolframsdorf 173.
Reifinger János hajós czéhmester 330.
Reichenbach Fülöp 175. 327.
Rembold nagymester 42. 43.
Revir János 338.
Révay Ferencz 108. 117. 145. 146. 152. 153.
Révay Gáspár 346.
Révay István 78. 79. 81. 82. 84. 93. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 117. 147. 148. 149. 151. 152. 153. 161. 305. 306.
Révay László 355.
Révay Péter 216.
Révay-uradalom 78.
Révfalu 184.
Rhingek 26.
Ribas tábornok 286. 287.
Ribnicza 284.
Ridesel Fülöp Antal 181. 182. 184. 185.
Riffionella 328.
Rigómezei csata 55.
Rimaszombat 181.
Riva 297. 299.
Rivai fiottilla 298.
Rogendorf Vilmos 130. 131. 151. 152. 154.
Rosenberg grf. 229.
Roth sajkás főhadnagy 272.
Rottenau 182.
Rozgonyi István 50. 52.
Rozgonyi László 71.
Rozgonyi Péter 50.
Róbert Károly 44. 45. 46.
Róbert szicziliai király 44.
Róma 261.
Római hajógyárak 18.
Római hajóhad 17. 19.
Római hajók 20. 23. 24.
Római sáncz 266. 272.
Római szövetségesek és vendégnépek 22.
Rudolf (II.) király 173. 179. 180. 191. 198. 200. 207.
Rustschuk 237. 293. 294.
Rusworm Hermann gróf 200. 201. 202. 205. 206. 207.

Sabácz 66. 74. 75. 76. 80. 84. 175. 237. 289. 311. 322.
Sabelli János 160.
Sadoletus pápai titkár 89.
Sajka 29. 321. 326.
Sajkás falvak 295.
Sajkás fővajdák 211.
Sajkáskar katonai szervezete 269.
Sajkás kerület 299.
Sajkások egyenruhája 317.
Sajkások hadi regulamentuma 270.
Sajkások 266. 267.
Sajkások parancsnoka 270.
Sajkások telepitése 268.
Sajkások vizi gyakorlata 341. 342.
Sajkás századok 270. 282. 291.
Sajó 114.
Salamanca 160.
Salamon 37.
Salm Eghard 173. 176.

Salm Miklós 128. 151. 164.
Saltzburgi hajóhad 182.
Samacz 291.
Samarja 242.
Sanct-Pölten 69.
Sankó Miklós 76.
Santilier Gilbert 201. 202. 215.
Saphorin 236. 239. 240. 302. 325. 336.
Saracenok hajóhada 25.
Sardica 15. 17.
Sarmaták 23.
Sarnó 54. 66. 78.
Savlinczi uradalom 78.
Savoyai Jenő herczeg 211. 221. 222. 223. 237. 238. 239. 241. 249. 250. 251. 253. 254. 257. 345.
Sámbokrét 117.
Sándor Gáspár 230. 231. 234.
Sándor Menyhárt 243.
Sándor (VI.) pápa 80.
Sárosmegye 338.
Sárospatak 117.
Sárvár 30.
Sárviz 205.
Scardona 43.
Scherninn Hermann gróf 355.
Schottenthor 127. 128.
Schönberg-légio 204.
Schwartzenberg Adolf 194. 195. 350.
Schwartzwald 21. 336. 337.
Schwendimann Gáspár 251. 252. 254.
Scopi 15. 17.
Seckendorf 256. 257.
Seestadl tengernagy 250.
Segesd 181.
Sellye 114. 118. 145. 146. 147. 164. 165. 177. 178. 311.
Sennyei István 242.
Seprős 247.
Serédy Gáspár 117. 128. 157.
Serényi Ferencz 142.
Sfortia nádor 308.
Sfortia Pallavicini őrgróf 169. 170.
Siklós 77. 123. 124. 126. 160. 176. 311.
Silyánovics Ferencz 78.
Silyánovics István 77. 78. 100. 307.
Silyánovics János 78.
Simon bolgár fejedelem 29.
Singidunum 15. 16. 17. 20. 24.
Sirmium 15. 17. 20. 23. 24.
Skyták 29.
Sladovai Lérczek 55.
Solyma 39.
Solt 248.
Som József temesi gróf 75.
Somogymegye 196.
Sopron 105.
Spaczai Márton 356.
Spalato 30.
Spanyolország 105. 221.
Sprintzenstein Ferencz báró 357.
Sréter 327.
Stampf százados 193.
Stanisávljevics Tivadar 269. 270. 272.
Stanisávljevics Áron báró 291. 292. 294.
Stárcsics Farkas 185. 186.
Stahremberg Guido gróf 211. 229. 234.
Stein 69.
Stein őrnagy 279.
Stratimirovics György 296.
Stuttgardt 133.
St.-Veith 312.
Succow altábornagy 264.
Sulina-ág 293.
Sulyok Balázs bán 80.
Sulyok István bán 80.
Super kompániák 334.
Surmeli Ali 230.
Suvarow tábornok 288.
Svábföld 32.
Svendi Lázár 173.

Szabó András 230.
Szabolcs 30.
Szadruga 62.
Szajna 22.
Szakállas ágyúk 135.
Szalaházy Tamás püspök 117. 119. 123. 125. 129.
Szalay János 85. 86. 306. 307.
Szarvasi halom 30.
Száraz vajdák 309.
Szárcsa 167.
Szászország 38.
Száva 15. 17. 18. 20. 26. 37. 38. 54. 56. 57. 59. 62. 66. 69. 74. 75. 78. 84. 90. 91. 118. 135. 143. 144. 171. 179. 186. 199. 222. 241. 265. 277.
Száva-Dráva-köze 30. 31. 133.
Szedlaki Horváth János 87.
Szeged 51. 54. 56. 57. 61. 106. 112. 129. 158. 164. 167. 193. 221. 223. 233. 237. 238. 242. 244. 245. 248. 249. 335. 339.

Szeghalmi rév 30.
Szegszárd 206.
Szegszárdi ütközet 52.
Szehabeddin basa 52.
Szelim szultán 177.
Szempcz 216.
Szendrő 55. 56. 66. 68. 71. 72. 227. 230. 261. 285. 310.
Szent Antal pesti monostora 130.
Szent Ágoston bécsi zárda 328.
Szent-Demeter 66. 74. 104.
Szent- Endre 88. 132. 157. 219. 292.
Szent-György 69. 78.
Szentgyörgyi Czeczilia 50. 51.
Szent-Iván 272. 291.
Szent-László végvár 66.
Szent-Lőrincz 77.
Szent-Márton 112. 183.
Szent-Pál 196.
Szent-Péter 166.
Szent-Tamás 296.
Szerb hajós népek 118.
Szerbia 37. 41. 44. 54. 55. 64. 72. 224. 265. 285.
Szerb naszádosok 135.
Szerb odbor 295.
Szerb telepitvényesek 266.
Szerdahely 205.
Szeréd 104. 248.
Szerencsés Imre 82. 85. 93.
Szerémség 38. 39. 40. 54. 61. 66. 78. 83. 84. 85. 91. 104. 115. 135. 237. 310.
Szerémségi szerbek 135.
Széchy Tamás 52.
Szécsény 181.
Székely Ferencz 230.
Székely ijászok 38.
Székely Mózes 201.
Székes-Fehérvár 103. 176. 200. 201. 221.
Szigetvár 129. 172. 176. 177. 223. 327.
Szilágyi Mihály 56. 57. 58. 59. 60. 61.
Szilézia 67. 248.
Szilisztria 230. 237. 293. 294.
Szinán basa 161. 173. 183. 185. 186. 191.
Sziszek 181. 186. 311. 339.
Szisztowi béke 289.
Szizmán 47.
Szkablith Márk 83.
Szkender bég 68.
Szklérosz Nikétasz 29.
Szlatina 280.
Szlavónia 44. 77. 292.
Szlavóniai véghelyek 142. 143. 144. 179.
Szlávok 19. 35. 62.
Szoárd 30.
Szobieszky János 218.
Szokoli 65. 74.
Szokoli Mohamed beglerbég 166.
Szokoli Musztafa basa 173.
Szolnok 164. 165. 166. 167. 168. 242. 243. 247. 309. 311. 335.
Szőny 247.
Szőnyi béke 356.
Szörény 105.
Szörényi bánság 42. 75.
Szulejmán 79. 81. 83. 84. 90. 97. 99. 100, 123. 126. 130. 133. 135. 136. 137. 147. 149. 152. 154. 158. 160. 173. 174. 175. 176. 177. 219.
Szulejmán basa 199.
Szulz tábornok 201. 202. 204. 205. 206.
Szvatoszlav kievi orosz fejedelem 31.

Tachtalia 230. 262.
Tahi Ferencz 173. 176.
Taks 31.
Taktikai szabályok 350. 351. 352.
Talp 29.
Tamás bán 42.
Tanhauser Honorius 184
Tarnóczy András 163. 164.
Tas 30.
Tata 112. 160. 176. 183. 193. 212. 247.
Tatárok 43.
Taurunum 15.
Táborsziget 56. 57.
Teinič 272.
Temerin 295.
Temes folyó 30. 263. 264. 265. 274. 277.
Temesmegye 62. 66. 198. 251. 262. 278. 301.
Temesvár 68. 71. 72. 100. 104. 166. 167. 229. 235. 238. 250. 251. 252. 258. 259. 273. 292. 339.
Tengeri hajóhad 53.
Terek Imre 77. 80.
Terstyánszky János 267. 268.
Teuffenbach 181.
Teutiburgium 15. 17.
Tieffenbach Rudolf 216.

Timok 226. 285.
Tisza 25. 27. 30. 51. 56. 62. 67. 100. 129. 158. 164. 165. 166. 167. 168. 171. 198. 210. 222. 266. 345.
Tiszai hajóhad 165.
Tisza-Maros-Erdélyköz 100.
Tisza-marosi határőrvidék 266. 267. 268. 272.
Tisza-mellék 31. 107.
Tiszántúli megyék 166.
Tisza sikja 23.
Tiszai vajdák 309.
Titel 51. 61. 95. 105. 166. 167. 168. 198. 232. 233. 234. 235. 238. 241. 251. 267. 273. 285. 290. 291. 292. 295. 296. 297.
Titeli sajkaépitès 339.
Titeli sajkások 328.
Tizedesek 309.
Thallóczy János 51. 65.
Thaly Gergely 214.
Thermopylae 20.
Thessényi Miklós 80.
Thessalia 20. 23.
Thot Bálint 173.
Thot János 146.
Thrácia 20. 23. 25. 31.
Thurn gróf 216.
Thurzó Elek 86. 87. 88. 97. 116. 139. 140. 142. 146. 148. 156. 203. 204. 306. 334. 344.
Thurzó György 214.
Tokaj 102.
Tokaji sókincstár 167.
Tolna 82. 123. 196. 204. 221. 245.
Tomasovácz 264.
Tombász 327.
Tomi 17.
Tomory Pál 85. 86. 88. 89. 90. 92. 93. 94. 96. 164. 314. 336.
Torday Zsigmond 316.
Torontálmegye 61. 278. 294. 295. 301.
Torstenson Lénárd 217.
Tótország 142.
Töhötöm 30.
Tökölyek 65.
Tököly Endre 71.
Tököly Imre 212. 225. 226. 230. 231. 232. 233. 234. 239. 323. 325.
Tököly Miklós 71.
Tömlők 23. 29. 30.
Török Bálint 80. 92. 104. 107. 111. 114. 116. 129. 130. 135. 136. 139. 144. 152. 153.
Török bégek rablásai 173.
Török dunai hajóhad 356. 357. 358.
Törökország 118. 131.
Török tűztelep 56.
Traján 17.
Transaquincum 15.
Trautmansdorf 69.
Treboszto 117.
Treling residens 241.
Trienti zsinat 163.
Trieszt 259. 260. 261. 262.
Trieszti flotta-tisztek 274.
Triremes 323.
Tschatal-sziget 287. 288. 293.
Tudun khán 25. 29.
Tulcia 286. 287. 293.
Tuln 69.
Turszky-ezred 296.
Turtukáj 294.
Tutaj 29.
Túry 202.
Túry Ferencz 112.

Udvarnok 42
Ugrinovics Vitus 162. 163. 306.
Ugrócz 170.
Ujfalu 42.
Ujkobilai palánk 269.
Ujlak 82. 84. 93. 97. 104. 107. 241.
Ujlaki Lőrincz 68. 80.
Ujlaki Miklós 61. 65. 307.
Ujlaki monostor 60. 74.
Uj-orsovai sziget 265.
Uj-Palánka 223. 239. 280.
Uj-Pest (Buda) 42.
Ujvár 185. 244. 247.
Ujvidék 93. 293. 295.
Ulászló (II.) király 52. 78. 79. 329. 334.
Ulcisia Castra 15.
Ulfilas 20.
Ulrik hajós biró 45.
Ungnad András 125. 130.
Unna folyó 273.
Urál 28.
Urseolo Otto 35.
Urslingeni Verner herczeg 301.
Ütközet utáni teendők 354.

Vajda Farkas 146.
Vajdák állomása 308.
Vajda név 307.
Vajdák kinevezése 308.
Vajdák létszáma 308.
Vajdák szolgálati ideje 308. 309.

Vak Bottyán 242. 244. 247. 248. 249. 327. 338. 346.
Valens 20.
Valkóság 84.
Valonok 188.
Valpó 160. 199.
Varkocs György 153.
Vaskapu 18. 49. 51. 54. 225. 258. 259. 285.
Vas Mihály 146.
Vay Ádám 244.
Vácz 130. 150. 191. 192. 193. 206. 216. 219. 223. 249. 311.
Vág 26. 36. 114. 145. 178. 244. 338.
Váradi Péter érsek 80.
Várdai Pál 81. 114. 128. 136.
Várjobbágyok 33. 41. 42. 45.
Várkhúnok 24.
Várnai csata 53. 54.
Velek 30.
Velencze 30. 40. 44. 47. 49. 53. 256. 312. 337.
Velenczei lagunák 298.
Velwick Gellért 163.
Veráncsics Antal 69. 83. 84. 168. 174. 175. 177.
Verbász 71. 296.
Verbossanin Ferhát 85.
Veresmart 109. 222. 243. 311. 335. 345.
Verona 299.
Vesle 22.
Veszprém 181.
Veteráni 224. 225.
Veteráni barlang 223. 225. 226. 279. 280.
Vetiszlam 225. 226. 227.
Vetus-Salina 15.
Veymann János alezredes 298.
Vécsey Szigfrid 285. 286.
Végszendrő 51.
Viddin 55. 56. 57. 224. 225. 227. 230. 257. 285. 293.
Viennei János tengernagy 49.
Világosvár 77. 118.
Villova 267. 391.
Vilmos-féle királyi constitutiók 46.
Viminacium 15. 17. 25.
Vindobona 15.
Visegrád 44. 60. 112. 113. 126. 131. 149. 157. 187. 189. 190. 208. 356.
Visigóthok 20.
Visnicza 253. 255. 261. 278.
Vitelli 158.
Vitézi testvérületek 62.
Vitorla 327. 328.
Vitorlás gályák 130.
Viziváros (Buda) 203. 207.
Viziváros (Győr) 184.
Viziváros (Esztergom) 161. 182. 188. 189.
Viziváros (Pest) 194. 202. 203.
Vladiszlav 53. 73. 74. 76. 77. 80.
Vlajko oláh vajda 47.
Voda Péter 50.
Voit hadnagy 280.
Volga 20.
Voyla 43.
Vukásovics vajda 261.

Wallis gróf 261. 263. 264.
Wartensleben Lilien őrnagy 283. 284.
Wartensleben tábornok 276.
Wasserthal Konstantin 299.
Wels 292.
Weisz hajókamarai igazgató 330.
Westfáli béke 221.
Widukind 31.
Wippo 34.
Witzthum százados 338.
Wolder Simon 336.
Wolf 236. 240.
Wücher báró 267.

Xerxes 20. 21.

Zabergán 23.
Zabrezs 283.
Zagyva 165. 192.
Zala 36.
Zalamegye 139.
Zalánkemén 37. 47. 51. 56. 65. 66. 74. 75. 76. 77. 78. 81. 84. 105. 127. 129. 133. 135. 223. 230. 233. 235. 237. 238. 241. 251. 264. 280. 297. 308. 311. 335. 341. 345.
Zalánkeméni Bertalan 88.
Zapata Ferencz 136. 186.
Zarándmegye 266.
Zay Ferencz 135. 165. 167. 168. 169. 170. 173. 174. 305.
Zágráb 173. 289.
Zápolya János 65. 68. 74. 75. 78. 83. 100. 102. 103. 104. 105. 106. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 126. 128. 129. 130. 133. 135. 137. 138. 142. 144. 149. 165.
Zápolya naszádosai 131.
Zápolya vizi hada 129. 136.
Zárai Jeromos 136. 152. 335.

Zárai Pál 175.
Zelena János 65. 69.
Zell Kristóf 126.
Zemplényi János 88.
Zeng 256. 261. 337.
Zenta 222. 223. 238. 239.
Zimony 38. 39. 40. 41. 56. 60. 65. 74. 77. 81. 83. 84. 105. 223. 224. 228. 241. 253. 265. 274. 275. 276. 278. 280. 282. 283. 285. 289. 292. 293. 295. 297. 311. 335. 339.
Zirnar tengernagy 160.
Zsiwkovics Timotheus 294.
Zoltai István 305.
Zombor 196.
Zothmund 37.
Zrinyi György 183. 199.
Zrinyi Miklós 157. 172. 176.
Zuchomlaka 114.
Zugricha János 88.
Zsablya 222. 223. 234. 267. 291. 314. 343.
Zsigmond király 42. 49. 50. 64. 301.
Zsitva folyó 209.
Zsitva torkolata 355.
Zsitvatoroki béke 209.
Zsófia 20. 30. 52. 310.
Zsoldoshadak 31. 33. 38. 61.
Zsoldos lovagok 62.
Zsoldos tengerészek 136.
Zsolt 31.
Zsupanek 284.
Zsupaneki völgy 280.
Zsupánovics Kuzmán 212.

HIBAIGAZÍTÁS.

A 74-dik lapon alulról a 8-dik sorban »Radics Bósics« helyett: *Radisa Bósics*: a 94-dik lapon felülről a 9-dik sorban »Tomory kérte a királyt« helyett: *Tomory már 1525-ben kérte a királyt stb.*; a 149. lapon felülről a 16-dik sorban »1840« helyett: *1540*; a 158-dik lapon felülről 5—6-dik sorban »a választó augusztus 8-dikán« helyett: *október 8-dikán* olvasandó. Továbbá a 9-dik íven a 138-dik lapszám után a 139-dik következik.

35A82

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

VA 619 H8S85
Szentklaray, Jeno
A dunai hajohadak tortenete

P&A Sci.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 10 11 03 005 4